

Kronika peňazí na Slovensku

FORTUNA LIBRI

Kronika peňazí

na Slovensku

Od najstarších čias do roku 2009

FORTUNA
LIBRI

Ilustrácie na obálke
Predná strana zľava zhora
Označovanie strieborných hrivien kráľovskými značkami (z knihy G. Agricolu De re metalica...*)*
Reverz strieborného 10-korunáka z roku 1944 s motívom kniežaťa Pribinu ako budovateľa prvého kresťanského chrámu v Nitre podľa návrhu Ladislava Majerského
Averz denára uhorského kráľa Štefana I. (bratislavský denár)
Reverz čs. jednokorunáka Otakara Španiela z roku 1922
Čs. tisíckorunáčka vzor 1931, dielo Maxa Švabinského
Reverz keltskej tetradrachmy s nápisom Biatec *a jazdkyňou s mečom a štítom*
Časť Košického zlatého pokladu nájdeného roku 1935
Detail 100-korunovej slovenskej bankovky Jozefa Bubáka s tvárou Madony z levočského Kostola sv. Jakuba
Bankocetla druhej emisie Viedenskej mestskej banky s hodnotou 10 zlatých z roku 1771
Väzenské platidlo z nápravnopracovného tábora Ostrov zo začiatku 50. rokov 20. storočia
Toliar Karola III. z roku 1727
Averz pamätného 10 000-korunáka Ľudmily Cvengrošovej z roku 2003

Zadná strana zľava zhora
Profesor Imrich Karvaš, guvernér Slovenskej národnej banky
Reverz slovenského jednokorunáka Gejzu Angyala, Antona Háma a Andreja Petra z roku 1941
Rub tuzexovej poukážky z 80. rokov 20. storočia
Rub čs. 20-korunáčky vzor 1988 Albína Brunovského
Záhlavie patentu Márie Terézie z r. 1754 o zavedení konvenčnej meny
Detail rakúsko-uhorskej dvojkorunáčky z roku 1914
Päťdukát Mateja II., razený toliarovým razidlom, z roku 1617
Ženský portrét Alfonsa Muchu na čs. 100-korunáčke z roku 1920
Čs. kolok z roku 1919 na rakúsko-uhorskej 100-korunáčke
Rímsky republikánsky serratus z rokov 78 – 77 pred Kr.
Čs. dvadsaťkorunáčka Karla Svolinského z roku 1949
Dukáty Žigmunda Luxemburského z hromadného nálezu v Topoľčanoch

© Fortuna Libri, Bratislava 2009
www.fortunalibri.sk

© *Autori*
Eva Kolníková (Predslov, s. 10 – 25, s. 252 – 259 a bibliografia – s využitím podkladov od spoluautorov)
Elena Minarovičová (s. 26 – 34)
Eva Kolníková – Elena Minarovičová (s. 8 – 9 a s. 35 – 45)
Ján Hunka (s. 46 – 97)
Zbyšek Šustek (s. 98 – 251)
Editorka
Eva Kolníková

Menný, miestny a vecný register (s využitím podkladov od autorov) spracoval
Samuel Dúbrava

© *Autori fotografií*
† Mikuláš Červeňanský
Miloš Lacko
Ľubomír Lužina
Zbyšek Šustek

Ďalšia obrazová dokumentácia
Kresby, medaily a plastiky akad. soch. Ľudmily Cvengrošovej
Archív Národnej banky Slovenska
Národná banka Slovenska – Múzeum mincí a medailí v Kremnici
Archív Rakúskej národnej banky, Viedeň
Moravské zemské muzeum, Brno
Tlačová agentúra Slovenskej republiky/Tomáš Halász
Archívy autorov
Zbierka obrazových dokumentov vydavateľstva Fortuna Libri
Zbierka Ing. Ľudovíta Turčániho
Zbierka JUDr. Ľuďka Vostala

Odborná spolupráca
Mgr. Magdaléna Kamhalová

Prvé vydanie

Zodpovedný redaktor
Ján Roháč
Redaktor
Samuel Dúbrava

Všetky práva vyhradené

Nijaká časť tejto publikácie sa nesmie reprodukovať, ukladať do informačných systémov ani rozširovať akýmkoľvek spôsobom, či už elektronicky, mechanicky, fotografickou reprodukciou alebo inými prostriedkami bez písomného súhlasu majiteľa práv.

ISBN 978-80-89379-15-6

OBSAH

Predslov 7

Peniaze od praveku po zánik Veľkej Moravy
40 000 pred Kr. – 1000 po Kr. 8

Peniaze Uhorského kráľovstva
1001 – 1753 46

Menové systémy storočia vojen a revolúcií
1753 – 1857 98

Od sklonku absolutizmu po prah republiky
1851 – 1918 130

Československá mena medzi dvoma svetovými vojnami
1918 – 1939 166

Druhá svetová vojna a jej následky v menovej oblasti
1939 – 1953 186

Medzi úskaliami reforiem
1953 – 2009 220

Cudzie peniaze na Slovensku
V obkľúčení nepriateľov i verných spojencov 1918 – 1997 250

Numizmatika na Slovensku 252

Bibliografia 260
Menný register 264
Miestny register 266
Vecný register 268

Edičná poznámka

Kronika peňazí na Slovensku svojou koncepciou a štruktúrou nadväzuje na doteraz vydané knihy edície Kroník vydavateľstva Fortuna Libri. Vnútorné odkazy v texte zodpovedajú spôsobu zaužívanému v ostatných knihách edície – šípka pri hesle v kalendáriu odkazuje na podrobnejší článok s tým istým dátumom, šípka s číslom strany na heslo v rámčeku alebo inú informáciu na uvedenej strane.

Menové systémy storočia vojen a revolúcií

1753 – 1857

Konvenčná mena a jej paradoxy

Fenomén konvenčnej meny je priam osudovo spätý s vojnami a mocenskými konfliktmi. Ťažké hospodárske dôsledky vojen stáli ako zlé sudičky pri jej kolíske. Kliatba mnohoročných vojen, vedených neraz na viacerých frontoch, sprevádzala konvenčnú menu po celý čas jej existencie, či už priamo alebo svojimi dlhodobými následkami. Vojny a mocenské súperenie Rakúska a Pruska v polovici 19. stor. stáli aj nad jej hrobom.

Spätosť s vojnami je však iba jedným z paradoxov konvenčnej meny. Jej názov navodzuje dojem solídnosti podopretej rovnakým úsilím viacerých štátov vedených spoločným záujmom o hospodársku spoluprácu. Ale opak je pravdou. Stav, keď mince konvenčnej meny platili na území všetkých členov menovej únie, trval len krátko. Dokonca Bavorsko – prvý partner, ktorý k menovej konvencii pristúpil, sa od nej odklonil iba rok po jej podpise. Postupne od nej odstúpili aj ďalší partneri a konvenčná mena sa stala iba vnútornou menou jediného, aj keď vnútorne zložito členeného štátu, či spočiatku skôr len súštátia spojeného osobou panovníka a niektorými úradmi. Ale ani v ňom nebola jedinou menou. Vojny – jej zlé sudičky – zavinili, že sa konvenčná mena v polovici 90. rokov 18. storočia rozštiepila fakticky na dve súbežné meny, a to hodnotnú konvenčnú menu, ktorá pre tezauráciu a vývoz strieborných mincí prestala plniť svoju vnútroštátnu úlohu, a čoraz menej hodnotnú papierovú menu. Túto čoraz menej hodnotnú menu reprezentovali bankocetly Viedenskej mestskej banky a medené mince nezvyčajne vysokých nominále, vydané vlastne ako núdzové obeživo a doplnok sústavy bankocetiel, a napokon mince so zníženým obsahom striebra, razené v krátkych obdobiach pokoja a čiastkových pokusov stabilizovať menu alebo aspoň navonok manifestovať takéto pokusy.

Štátny bankrot rakúskej monarchie existenciu dvoch súbežných mien – konvenčnej a viedenskej – neodstránil. Ba naopak, petrifikoval ich na takmer pol storočia. Úradne vyhlásené znehodnotenie bankocetiel na pätinu bolo totiž iba zlomkom skutočného znehodnotenia meny, ktoré Rakúsku priniesli koaličné, resp. napoleonské vojny. Preto sa hodnota nových papierových peňazí – šajnov – opäť začala diametrálne rozchádzať s hodnotou plnohodnotných mincí konvenčnej meny. Názov „viedenská mena" dostal nový, presne definovaný obsah, s ktorým táto mena sprevádzala viac ako dve nasledujúce generácie obyvateľov monarchie.

Okrem toho na juhozápade monarchie – v Lombardsko-benátskom kráľovstve – platila vlastná mena, s vlastnými mincami a menovými jednotkami nazvanými podľa domácej tradície. Len na uľahčenie styku s ostatnými časťami monarchie bola akosi vsunutá do konvenčnej meny a platila v celej monarchii.

V revolučných meruôsmych rokoch sa začínalo menovo osamostatňovať Uhorsko. Aj keď si uhorská mena svoju sústavu platidiel budovala formálne v rámci konvenčnej meny, stáva sa na necelý rok ďalšou menou platnou na menovom teritóriu konvenčnej meny, a to so všetkými atribútmi a prejavmi menovej suverenity revolučného Uhorska a jeho stupňujúcej sa emancipácie od habsburskej monarchie. Pritom aj v rámci uhorskej meny vznikli dve súbežné sústavy platidiel – striebrom a zlatom kryté bankovky Uhorskej obchodnej banky a štátovky revolučných vlád bez kovového krytia. Kto im vo vlasteneckom nadšení uveril a vymenil ich za svoje strieborné mince alebo rakúske bankovky, zakrátko zaplakal. Víťazná Viedeň sa porazeným revolucionárom kruto pomstila a všetku hotovosť v uhorských štátovkách jednoducho anulovala. Na dovŕšenie psychického dojmu z víťazstva sa v čase popráv predstaviteľov revolúcie odohrávali na uliciach uhorských miest popravy stiahnutých košutiek priam symbolicky upálením na hranici za teatrálnej vojenskej asistencie.

Od monarchie sa menovo odtrhla aj severná Itália. V pozoruhodne krátkom čase tam vznikla rozvinutá sústava medených a strieborných mincí aj papierových peňazí s vlastným výtvarným výrazom a myšlienkovou náplňou. Po porážke revolučných hnutí v Uhorsku a severnej Itálii rakúske vojenské orgány vydali osobitné peniaze pre tieto teritóriá. V Uhorsku šlo o štátovkové obeživo znejúce na konvenčnú menu, ktoré sa po čase rozšírilo na celú monarchiu. V severnej Itálii to bola len územne obmedzená okupačná mena.

Úplne jednoznačné nie je ani časové vymedzenie existencie konvenčnej meny. K jej vzniku vedú v habsburskej monarchii postupné kroky. Prvým krokom, niekedy považovaným dokonca za začiatok konvenčnej meny, bolo tajné zníženie obsahu striebra v rakúskych minciach r. 1748. Druhým, v tomto prípade už bezpochyby zásadným krokom je ďalšia devalvácia strieborných mincí r. 1750 a zavedenie razby dvadsiatich zlatiek, resp. desiatich toliarov z kolínskej hrivny rýdzeho striebra a stanovenie obsahu striebra v rôznych minciach tak, aby bol proporcionálny ich nominále. Tým bol položený metrologický základ novej meny stále ešte jediného, hoci rozľahlého štátu. Konvenčnou menou sa táto mena stala až roku 1753 uzavretím menovej dohody Rakúska a Bavorska. Ale dohoda mala v sebe zárodok rozkladu, typický pre predchádzajúce i nasledujúce pokusy o menovú unifikáciu nemeckých štátov – unifikácia sa týkala totiž len určitého okruhu mincí a každý člen únie si mohol pre svoju vnútornú potrebu raziť vlastné, tzv. krajinské mince (*Landmünzen*). Toto právo si každý vysvetľoval po svojom a už krátko po vzniku konvenčnej meny sa konvencia v praxi týkala vlastne len jediného nominále – toliara. Šlo však o dohodu jedného obra – Rakúska – s množstvom trpaslíkov – rozdrobených nemeckých štátov a štátikov vo zväzku Svätej rímskej ríše nemeckého národa. Dohode chýbal aspoň jeden ďalší rovnocenný partner Rakúska, ktorým mohlo byť jedine Prusko. Lenže pruskí vládcovia, naopak, v konvenčnej mene videli ohrozenie vlastných veľmocenských ambícií. Pri každej príležitosti ju diskreditovali a postupne na svoju stranu preťahovali bývalých členov menovej únie. Treba povedať, že šlo o postupný, neurčitý proces, ale pritom platí, že na jeho konci stál roku 1837 vznik drážďanskej menovej únie, ktorá konvenčnú menu *de iure* i *de facto* vrátila do polohy vnútornej meny Rakúska, krajiny jej pôvodu. Tým aj názov konvenčná mena stratil zmysel a stal sa z neho len *terminus technicus* používaný len zo zvyku a úcty k tradícii. Bez ohľadu na to táto mena platila aj ďalej. S platnosťou jej strieborných mincí neskoncovalo dokonca ani zavedenie spolkovej a rakúskej meny roku 1857. Ich zavedením síce konvenčná mena aj so svojou „chudobnou a neželanou sestričkou" – viedenskou menou formálne zanikla, ale neskončila sa platnosť jej strieborných mincí. Tie platili v monarchii až do konca roku 1892, do nástupu korunovej meny. A nielen platili, ale plnili aj dôležitú praktickú úlohu, keď vypĺňali priveľké medzery medzi jednotlivými denomináciami mincí rakúskej meny. Na jednej strane tým uľahčovali platenie, na druhej strane ho neuveriteľne komplikovali zložitým prepočtom medzi platidlami starej šesťdesiatkovej a novej desiatkovej sústavy. V sústave mincí zavlá-

dol chaos a platenie mincami sa rovnalo úmornému cvičeniu z kupeckých počtov.

Konvenčná mena bola produktom aj obeťou mocenského zápasu Habsburgovcov a Hohenzollernovcov o rozhodujúci vplyv medzi nemeckými štátmi. Na jej začiatku roku 1753 stáli habsburské snahy o menovú unifikáciu, korunované pomerne úspešným, ale iba krátkotrvajúcim začiatkom. Na jej konci roku 1857 stojí opäť habsburské úsilie o menovú unifikáciu, motivované vidinou vlastného mocenského posilnenia. Rakúsko prišlo nielen s iniciatívou, ale aj s veľmi prezieravou koncepciou: postaviť novú menu na oveľa stabilnejší základ – zlato. No faktické víťazstvo napokon pripadlo Prusku. Podarilo sa mu nielen udusiť rakúske ambície prejsť na zlatú menu, ale Rakúsku ešte aj vnútiť ako základ novej spolkovej meny svoj vlastný menový systém, ktorého podstata nebola v ničom lepšia ako podstata dožívajúcej konvenčnej meny. Rakúsku síce ostala vidina a nádej, ale habsburské mocenské túžby práve tu zasiahol rozhodujúci úder. Porážka vo vojne s Pruskom roku 1866, symbolicky zakončenej v Lamačskej bráne v Bratislave, sa už javila skôr ako rana z milosti. Prusku v tom čase už nestála na nemeckej scéne nijaká závažná prekážka v ceste za postavením hegemóna nemeckého zjednocovania. Odmietnutú zlatú menu vzápätí samo zaviedlo, pravdaže už v iných podmienkach.

Ale aj samo Rakúsko vnášalo do konvenčnej meny cudzorodý prvok. Pod vplyvom habsburských dŕžav v Nizozemsku, ktoré do rámca konvenčnej meny nikdy nepatrili, sa aj v rakúskych a uhorských mincovniach zaviedla razba krížového či korunového toliara – mince, ktorá mala približne o 10 percent vyššiu hodnotu ako konvenčný toliar a ktorá sa vplyvom toho stala zákonným a obľúbeným platidlom v celej monarchii. Razbou krížového toliara sa Rakúsko vlastne vrátilo k razbe toliarov, aké sa razili pred sériou devalvácií z polovice 18. stor.

Vnútorný vývin konvenčnej meny

Konvenčná mena v habsburskej monarchii prešla za roky svojej existencie niekoľkými významnými fázami. V prvej fáze bola príkladom klasickej monometalistickej meny toliarového systému, ktorá sa sformovala do definitívnej podoby po menovej reforme cisára Leopolda I. r. 1759. Jej korene pritom siahali do začiatku 16. storočia, keď sa zrodil projekt Ferdinanda I., zacielený na menové zjednotenie nemeckých štátov. Jediným rozdielom oproti minulosti a zároveň progresívnym prvkom konvenčnej meny bolo vyrovnanie strieborného obsahu (zrna) väčšiny mincí rôznej nominálnej hodnoty. Keď minca mala svoju implicitnú hodnotu a platidlom bol iba drahý kov, minca bola len jeho vonkajšou formou garantujúcou jeho množstvo a akosť. Konvenčná mena tým získala univerzálnejšiu použiteľnosť oproti predchádzajúcemu stavu, keď meniť peniaze na drobné znamenalo reálnu stratu.

Prvá fáza konvenčnej meny sa skončila v r. 1760 a 1762. Vtedy sústavu mincí konvenčnej meny doplnili kreditné medené mince a papierové peniaze, ktoré boli len všeobecne uznávaným symbolom dojednanej hodnoty. Pokiaľ táto dohoda platila, mohla konvenčná mena fungovať, a aj fungovala bez porúch ďalej. Dokonca pohodlie poskytované manipuláciou so symbolom hodnoty namiesto s jej skutočným nositeľom – drahým kovom – prevýšilo hodnotu kovu a za symbol sa platilo trochu viac.

Keď však štát, hoci nie pre vlastné potešenie, dohodu porušil, začala sa hodnota symbolu – bankocetly – a skutočného nositeľa hodnoty – strieborné mince – rozchádzať. Symbol hodnoty – bankocetla – sa v rukách štátu stal v polovici 90. rokov 18. storočia neživým, no automaticky fungujúcim a neúprosným výbercom daní. Daní nikdy nikým verejne nevypísaných, no o to zákernejších. Kto tento utajený spôsob výberu daní zavčasu rozoznal, bol vo výhode. Mohol sa mu brániť a pri troške šťastia (a prefíkanosti) dokonca aj zbohatnúť. Kto takú možnosť nemal, stál za úsvitu 15. marca 1811 v nemom úžase s (polo)prázdnymi rukami pred vyhláškou o štátnom bankrote vyvesenou na kostolných dverách... Tým sa uzavrela tretia fáza vývinu konvenčnej meny.

15. marca 1811 sa začalo dlhé obdobie menovej katarzie. Katarzie o to ťažšej, že príčiny pádu meny sa nedali odstrániť. Pád sa preto o päť rokov neskôr opakoval. Cisárove sľuby, že sa papierové obeživo už nebude rozširovať, ostali iba sľubmi. A cisár si toho aj bol vedomý (→ s. 311) a napokon ani on sám s tým nemohol veľa urobiť ani pri najlepšej vôli.

Svetlom na konci tunela bol roku 1816 vznik Rakúskej privilegovanej národnej banky – inštitúcie, ktorá opäť nositeľa hodnoty, t. j. striebornú mincu, nahradila jeho symbolom čiže voľne zameniteľnou bankovkou. Bolo aj v jej vlastnom záujme postarať sa, aby symbol naozaj reprezentoval svoju hodnotovú podstatu. Spočiatku sa jej to darilo. Pohodlná manipulácia so symbolom hodnoty opäť prevážila nad pocitom jej fyzického vlastníctva. Konvenčná mena tak začiatkom 20. rokov 19. storočia prešla do ďalšej a vyššej fázy modernej monometalistickej meny, ktorá necháva drahý kov uložený na bezpečnom a všetkými rešpektovanom mieste a namiesto neho používa iba jeho symbol – bankovku. Bankovku, ktorá je na rozdiel od malej mince aj oveľa účinnejším nositeľom posolstva o hodnotách a víziách vyznávaných jej používateľmi. Zatiaľ len poddanými, poslušne a verne zhromaždenými okolo trónu svojho dobrotivého panovníka, ale zároveň čoraz viac, aspoň vo svojom vnútri, slobodnými občanmi, s vlastnou vôľou a predstavami.

Rakúska privilegovaná národná banka bola však na svoju úlohu príslabá. Rýchlo sa preto stala obeťou potrieb štátu a znížila sa na páchanie hriechov, ktorým mala sama predchádzať, a už vonkoncom nie dopúšťať sa ich sústavne. Z nezávislej súkromnej inštitúcie sa vlastne zmenila na štátnu pokladnicu, ktorá financovala rozsiahly úradnícky zbor, represívny aparát a armádu. Len dlhé, dusné, ale pokojné obdobie Metternichovho absolutizmu jej umožnilo svoje hriechy tajiť. Stačil však silný spoločenský otras v marci 1848 a so všemocným kniežaťom Metternichom padla aj dôvera k banke. Vedenie banky sa, a to treba zdôrazniť, zachovalo čestne a snažilo sa zo všetkých síl dostáť svojim záväzkom. Dôvera k banke sa však prepadla prinízko, možno len vinou psychózy, strachu a zlých spomienok ľudí na začiatok menovej katarzie. Sily banky sa preto rýchlo vyčerpali. Bankovka – symbol hodnoty – sa tak opäť stala len symbolom bez obsahu. Ale zasa nie až tak celkom. Konvenčná mena totiž 21. mája 1848 vstúpila do ďalšej fázy. Stala sa papierovou menou. No ážio na striebro ani v tom najmenej istom období revolučného požiaru a lokálnych vojen nepresiahlo 40 percent. Z obehu síce zmizli všetky mince, ale nastúpila súkromná iniciatíva a kupci, remeselníci či obecné rady v dosahu svojej pôsobnosti vydali drobné núdzové papierové peniaze, kryté iba ich vlastnou dôveryhodnosťou a zásobami múky, krúp či soli. V praxi sa ukázalo, že papierová mena – sčasti vydaná centrálnou bankou a sčasti súkromníkmi hľadajúcimi núdzové riešenia – môže fungovať aj bez kovového krytia – na báze vzájomnej dôvery a krytia tovarom a službami, ktoré majú reálnu hodnotu. Papierové platidlá znejúce na konvenčnú menu sa tak stali nominálnou čiže papierovou menou, odpútanou od hodnoty kovu.

Konvenčná mena sa za sto rokov svojho života neobyčajne zmenila. Pri jej zrode bol hlavnou menovou jednotkou toliar, ale jeho úlohu rýchlo preberal menší a praktickejší zlatník. Z takmer stredovekej meny sa za sto rokov stala mena modernej priemyselnej alebo – ak chceme – rodiacej sa informačnej epochy.

Nielen to. Akokoľvek snahy o jej záchranu hatili mocenské chúťky mladého panovníka Františka Jozefa I. s panovačnou matkou za chrbtom, skúsenosti z vývoja konvenčnej meny roku 1849 umožnili rakúskym ministrom financií Baumgartnerovi a Bruckovi formulovať odvážnu koncepciu menovej nápravy na systémovo oveľa vyššej úrovni – na báze zlatej meny, akú si v tom čase mohla dovoliť iba anglická koloniálna ríša. Je iba tragédiou osudu, že tie isté mocenské ambície, ktoré stáli v pozadí vzniku konvenčnej meny, nadobudli prevahu aj pri jej skone a namiesto vytvorenia vyššej kvality uprednostnili náhradu konvenčnej meny menou spolkovou – menou, ktorá vlastne nebola ničím iným ako kryptonymom jej sestry a konkurentky – totiž meny drážďanskej konvencie...

História je nezvratná, nepoznáná možnosť experimentu. Preto nikdy nemožno a neslobodno tvrdiť, čo by bolo, keby sa bolo stalo... Ale predsa – s istou licenciou a iba v náznaku – si možno povzdychnúť, že keby konvenčnú menu bola priamo vystriedala zlatá nástupkyňa, bola by stred Európy čakala azda lepšia budúcnosť.

KALENDÁRIUM

■ **21. 10. 1740.** Vlády v habsburskej monarchii sa ujala Mária Terézia na základe Pragmatickej sankcie svojho otca cisára Karola VI.

■ **21. 11. 1740.** Mária Terézia vymenovala svojho manžela Františka Štefana Lotrinského za spoluvládcu.

■ **8. 7. 1742.** Zníženie hodnoty rakúskych mincí bolo začiatkom série devalvácií meny.

■ **4. 10. 1745.** Františka Štefana Lotrinského vo Frankfurte nad Mohanom korunovali za rímskeho cisára. Mária Terézia ako jeho manželka odvtedy používala cisársky titul.

1750 – 1857
OBDOBIE KONVENČNEJ MENY

■ **21. 9. 1753.** Uzavretím menovej dohody Rakúska s Bavorskom sa začal proces územného rozširovania konvenčnej meny. →

■ **12. 1. 1754.** Vyšiel cisársky patent o novej mene. Zaviedlo sa nové nominále mincí – desaťgrajciare a dvadsaťgrajciare.

■ **27. 9. 1760.** Cisársky patent nariadil vydávanie drobných medených kreditných mincí, platných v celej monarchii. V Uhorsku sa toto rozhodnutie uskutočnilo patentom zo → 16. marca 1761.

■ **1. 7. 1762.** Cisársky patent nariadil vydanie prvých papierových platidiel v monarchii – bankocetiel. →

■ **1763.** Kremnická mincovňa začala raziť medené poltúry (→16. marca 1761).

■ **18. 8. 1765.** Zomrel rímskonemecký cisár František I. Štefan Lotrinský, manžel a spoluvládca Márie Terézie (→ s. 105).

■ **28. 10. 1764.** Sústavu mincí doplnilo nové nominále – päťgrajciar.

■ **1. 10. 1765.** Skončila sa platnosť drobných strieborných mincí v hodnote nižšej ako tri grajciare.

■ **19. a 23. 9. 1769.** Mária Terézia vymenovala svojho syna Jozefa II. za spoluvládcu.

■ **1. 7. 1771.** Vyšla druhá emisia bankocetiel.

■ **1777.** Kremnická mincovňa začala raziť medené štvrťgrajciare.

■ **1780.** Začali sa raziť drobné medené mince s menšou hmotnosťou a zmeneným obrazom (→ s. 106).

■ **29. 11. 1780.** Vo Viedni zomrela uhorská a česká kráľovná a rakúska arcivojvodkyňa Mária Terézia.

Uhorské mince Márie Terézie

■ **1740 – 1753.** Kráľovná Mária Terézia po svojom nástupe na trón pokračovala v razbe mincí s metrologickými parametrami stanovenými mincovou reformou Leopolda I. z roku 1657 (→ s. 92). Do prechodu na konvenčnú menu (→ 21. septembra 1753) dala v Uhorsku raziť tieto základné nominále mincí: dukát, toliar, poltoliar (zlatník), tridsať-, pätnásť- a šesťgrajciar, desaťdenár (hodnotou sa rovnal päťgrajciaru), trojgrajciar, poltúru (1,5 grajciara) a denár. Tieto mince sa razili v r. 1741 až 1750 v Kremnici a Baia Mare. Na líci zobrazujú zväčša portrét mladej kráľovnej. Panovníčka má vo vlasoch namiesto vavrínového venca ozdobný hrebeň, z účesu jej visia dlhé lokne. Na pravom pleci má šaty zopnuté ozdobnou sponou v tvare rozvinutého kvetu. Na dukátoch je zobrazená ako stojaca postava v dlhých šatách, držiaca žezlo a krajinské jablko. Na reverze je zväčša sediaca Madona ožiarená lúčmi slnka a malý znak Uhorska. Na toliaroch sa prvý raz objavuje nápis na hrane mince. Je tu vryté panovníčkino heslo *IUSTITIA ET CLEMENTIA* („Spravodlivosť a láskavosť"). Hlavnou úlohou nápisu bolo chrániť mince pred nezákonným znižovaním ich hodnoty orezávaním malých množstiev drahého kovu, ktorý orezávači potom predávali. Nápisy sa vtláčali do hrany mincí na špeciálnych strojoch – rolierkach – alebo razbou v razobnom kruhu. Nápisy alebo ornamenty na hrane mincí plnili, pravdaže, aj ozdobnú a propagačnú funkciu.

Na tridsaťgrajciaroch stojí Madona na polmesiaci, pod ňou je označenie číselnej hodnoty mince. Na pätnásť-, šesť- a trojgrajciaroch je sediaca Madona. Pod ňou je polmesiac a číslo *XV*, *VI* alebo 3. Osobitá je desaťdenárová minca z r. 1742 až 1745. Na reverze je polovičná postava Madony držiacej dieťa, pod ňou číslo 10. Madona je pootočená doľava, dieťa drží na opačnej strane, ako to bolo zaužívané. Poltúry si zachovali vzhľad z čias Leopolda I. Na reverze je malá Madona, písmená *PH* a kremnická mincová značka *KB*, nápis *POLTURA* a letopočet. Na denároch je šesťuholníkový štít s brvnami a dvojkrížom a sediaca Madona.

Z ikonografického hľadiska sú mince Márie Terézie jednoduchšie ako mince jej predchodcov Jozefa I. a Karola III. (VI.). Kráľovná je zobrazená v jednoduchom šate so strohou ozdobou vo vlasoch, bez atribútov panovníckej moci alebo Radu zlatého rúna. Dvojhlavého orla na rube uhorských mincí nahradila Madona, označená na toliaroch *MATER DEI PATRONA HUNG* („Matka Božia, ochrankyňa Uhorska"). Matka Božia bola pre ľudí dozaista príťažlivejší symbol ako často nenávidený habsburský orol. Zjednodušenie obrazu prispelo k výraznosti a čitateľnosti mincí. Takto stvárnené peniaze svojou jednoduchou krásou vedeli zaujať každého obyvateľa štátu.

Grajciar (hore v strede), 10-denár, 15-grajciar a toliar Márie Terézie z prvých rokov jej panovania, razené ešte podľa ustanovení mincovej reformy Leopolda I. z r. 1657. Vzhľadovo nadväzujú na mince jej otca, cisára Karola VI. Polmesiac na 15-grajciari bol symbolom víťazného zápasu nad Osmanskou ríšou.

POZADIE

Vojna si žiada peniaze

O vznik konvenčnej meny sa zaslúžili okolnosti, ktoré s menovými otázkami priamo nesúviseli. Keďže cisár Karol VI. (1711 – 1740) zomrel bez priamych mužských potomkov, Pragmatickou sankciou z r. 1713 zabezpečil nástupnícke právo svojej najstaršej žijúcej dcére, v prípade jej úmrtia ďalším príbuzným v ženskej línii. Princezná Mária Terézia sa 21. októbra 1740 ujala moci, ale jej nárok na trón spochybnili saský aj bavorský kurfirst. Ako manželia dcér cisára Jozefa I. sa pokladali za legitímnejších dedičov rakúskych krajín a cisárskej koruny než Mária Terézia. Jej zložité postavenie zneužil pruský kráľ Fridrich Veľký (1712 – 1786). V decembri 1740 neoprávnene vtrhol do Sliezska a rozpútal tým vojny o rakúske dedičstvo, ktoré s prestávkami trvali 23 rokov. Významne v nich Márii Terézii pomohla uhorská šľachta. Podľa svojej prísahy *vitam et sanguinem* („život a krv") z r. 1741 jej poskytla takmer 40 000 vojakov.

Vedenie vojny a udržiavanie armády na hraniciach s Tureckom monarchiu hospodársky vyčerpá-

Od devalvácie

■ **8. júla 1742.** Vo Viedni vyšla inštrukcia, ktorá potvrdila razbu strieborných mincí podľa pravidiel stanovených Leopoldom I. r. 1659 (→ s. 92). Z kolínskej hrivny (233,8 g) rýdzeho striebra sa teda razilo 9 a 2/7 toliara v cene 18 zlatých, 17 a 1/7 grajciara. Drobné mince však obsahovali menej striebra, ako zodpovedalo pomeru ich nominále k toliaru. S cieľom zamedziť vývoz toliarov do cudziny 23. apríla 1747 obmedzili ich razbu, a naopak, zvýšili razbu drobných mincí. Toto opatrenie sa však minulo s účinkom. Preto r. 1748 tajne znova znížili obsah striebra v minciach o 5,1 percenta. Z kolínskej hrivny sa malo raziť 9 a 4/5 toliara (19 zlatých a 36 grajciarov). Ani to však nestačilo. Cena striebra obsiahnutého v minciach v pomere k zlatu stúpla nad ich nominálnu hodnotu, čo otváralo bránu k špekuláciám. Preto bola potrebná ďalšia devalvácia. Podľa nariadenia zo 7. novembra 1750 sa začalo z kolínskej hrivny raziť 10 toliarov alebo 20

Vznik konvenčnej meny a jej mince

Kráľovná Mária Terézia s uhorskými korunovačnými klenotmi

valo. Jedným z dôsledkov jej ekonomického oslabenia bol prílev cudzích, menejhodnotných mincí, najmä francúzskych, a naopak – vývoz kvalitných toliarov do zahraničia. Vyvážali sa aj napriek tomu, že rakúske toliare obsahovali o tri percentá menej striebra ako nemecké. Zákazy používať cudzie mince a vyvážať domáce mince, sankcionované tvrdými trestmi, sa ukázali ako neúčinné. Prejavil sa Greshamov-Kopernikov zákon, podľa ktorého zlé mince vytláčajú z obehu lepšie. Jediným spôsobom ako zabrániť vývozu domácich mincí bolo znížiť ich hodnotu, t. j. devalvovať menu.

k devalvácii

zlatých. Šlo o devalváciu o 7,6 percenta oproti r. 1742. Tým vznikla v monarchii tzv. 20-zlatková mena na novom metrologickom princípe. Obsah striebra v drobných minciach (od trojgrajciarov vyššie) sa zvýšil tak, že napriek rôznej rýdzosti zodpovedal pomeru ich nominálnej hodnoty k zlatke alebo toliaru (1 toliar = 2 zlatky = 120 grajciarov). Preto napríklad 40 trojgrajciarov s hrubou hmotnosťou 1,701 g a rýdzosťou 334/1000 obsahovalo dovedna 23,40 g rýdzeho striebra, teda toľko ako toliar s hmotnosťou 28,06 g a rýdzosťou 833/1000. Drobnejšie mince – poltúry (1,5 grajciara), grajciare, grešle (3/4 grajciara) a polgrajciare aj ďalej obsahovali o 1/5 striebra menej než zodpovedalo ich nominále. Obsah striebra vo štvrťgrajciaroch bol až o 1/3 nižší; 480 štvrťgrajciarov, ktoré sa nominálne rovnali jednému toliaru, tak namiesto 23,40 g obsahovalo len 15,60 g striebra. Príjemca väčšieho počtu drobných mincí bol poškodený.

■ **21. septembra 1753.** Prezident rakúskeho Mincového a banského dvorského úradu gróf Karl Ferdinand von Köningsegg-Eps a splnomocnený vyslanec Bavorského kráľovstva Johann Joseph von Baumgartner podpísali vo Viedni menovú konvenciu. Bola to prvá zo série dohôd o zjednotení mincových základov štátov Rímskonemeckej ríše.

Podpísaná dohoda sa týkala iba strieborných mincí v hodnote troch grajciarov (grošov) až toliara. Netýkala sa zlatých mincí, drobných mincí alebo rozličných miestnych razieb. O podpise dohody a vzniku novej meny informoval v Rakúsku cisársky patent z 12. januára 1754. Na jeho základe sa začali raziť aj nové nominále mincí – desať- a dvadsaťgrajciare – a od 28. októbra 1764 aj päťgrajciare. Patent zároveň v praxi nahradil kolínsku hrivnu viedenskou (280,6 g), ťažšou presne o 1/5. Z viedenskej hrivny čistého striebra sa teda razilo 12 toliarov alebo 24 zlatníkov. Neskôr k dohode pristúpili aj ďalšie štáty, najmä z juhozápadnej časti ríše. Posledné bolo roku 1763 Sasko. Odmietlo ju Prusko, ktoré konvenčnú menu pokladalo za ohrozenie svojich mocenských ambícií v Nemecku a pokúšalo sa ju diskreditovať. No aj napriek tomu vznikol jednotný menový systém, ktorý bez zložitých prepočtov umožňoval platiť mincami ktoréhokoľvek štátu na celom území menovej únie. Mince v Bavorsku alebo Prednom Rakúsku (dnes súčasť Bavorska) niesli výslovné označenie *AD NORMAM CONVENTIAE* („Podľa pravidiel dohody"). Podľa spôsobu vzniku sa táto menová sústava nazýva konvenčná mena alebo podľa mincového čísla (20 zlatiek razených z kolínskej hrivny striebra) dvadsaťzlatková mena. V dokumentoch sa označuje skratkami *C. M.* alebo *k. m.* za názvom menovej jednotky. Mince konvenčnej meny sa až do r. 1804 označovali malým burgundským, resp. ondrejským kríž̌ikom (×) za letopočtom (denár na obr. v hornom rade je štajerský, pod ním korutánsky).

Na minciach z prvej polovice 60. rokov má panovníčka ešte mladistvý výzor, potom sa už zobrazuje s vdovským závojom.

Denáre

Grajciare

20-grajciare

Poltúry

Trojgrajciare

Sedemgrajciare

Desaťgrajciare

17-grajciare

Uhorské 30-grajciare (štvrťtoliare) (zmenš.)

Uhorské zlatníky (poltoliare) (zmenš.)

Uhorské toliare – portrét panovníčky na týchto jej toliarových razbách nahradil uhorský znak nesený anjelmi. Na reverze ostal motív Madony. Uhorské mince zobrazujú na rube vždy Madonu, zatiaľ čo mince v západnej časti monarchie zobrazujú na prsnom štíte habsburského orla a znak korunnej krajiny, v ktorej boli vyrazené. (zmenš.)

PROBLÉM

Odkedy možno hovoriť o konvenčnej mene?

Odpoveď nie je celkom jednoznačná. V literatúre sa stretneme dokonca s názorom, že už od r. 1748, keď sa prvý raz znížil obsah striebra v starších minciach. To však bol iba prvý krok, ktorý naznačil smer budúceho vývoja. Rozhodujúcim opatrením bolo r. 1750 nariadenie raziť z jednej kolínskej hrivny rýdzeho striebra 20 zlatníkov alebo 10 toliarov a vyrovnať obsah striebra v drobnejších minciach (začínajúc trojgrajciarom) úmerne pomeru ich nominálnej hodnoty k toliaru (→ 8. júla 1742). Keď tieto princípy razby mincí prevzalo → 21. septembra 1753 Bavorsko a keď dohodu o tom r. 1754 uverejnili v habsburskej monarchii, dostala nová mena len nový názov a rozšírila sa jej platnosť. Nič to však nezmenilo na jej podstate. Je pravda, že ďalšie nemecké štáty, ktoré sa postupne pripojili k dohode, veľmi rýchlo odstupovali od nej alebo jej ustanovenia nedodržiavali. Konvenčná mena sa tak nakoniec stala len vnútornou menou monarchie. Tieto okolnosti hovoria v prospech toho, aby sme za rozhodujúci moment pokladali rok 1750. Jej „konvenčne" vžitý názov je len formalita, ktorá skôr odpútava pozornosť.

Wir Marya
Terezya z Bo
ži Milosti Rjmská
Cjsárowna, w Germán
gi, też Uherská, Czeská,
Dalmátská, Charwátská, a Slowanská Krá
lowna; Arcy-Kněžna Rakauská; Kněžna Bur
gundská, Brabandská, Medyolanská, Stýrská,
Korytánská, Krámská, Mantuanská, Parmen
ská a Piacentinská, Limburgská, Lucemburg
ská, Gelderská, Wittenbergská, w Hrchním a
Dolním Slezsku; Kněžna Swábská, a Bedmi
hradská; Markraběnka Swaté Říjmské Říše,
Burgawská, Moravská, w Horní a Dolní Lu
žicy; Knižo-Hraběnka Habsburgská, Flander
ská, Tyrolská, Pjrtská, Kyburgská, Gerská,
Gradyšťská, a Pertoská; Wantkraběnka Slezská;
Hraběnka Namurská; Pani na Windyš
marku, Portenawě, Talinská a Mechelská; Kně
žna Torrynská a Barská; też Welká Kněžna
Toskánská.

Patent Márie Terézie z januára 1754 o zavedení konvenčnej meny

PREHĽAD

Osudy konvenčnej meny

Paradoxne ako prvé od konvencie už r. 1754 odstúpilo Bavorsko. Toliare síce stále razilo podľa jej pravidiel, ale znížilo hodnotu čiastkovej menovej jednotky – grajciara. Toliar sa preto nedelil na 120, ale na 144 grajciarov. Neostalo, pravdaže, len pri tomto jedinom prípade a takto premenená menová sústava sa nakoniec po r. 1760 rozšírila na väčšinu nemeckých území. Konvenčná mena sa teda napokon stala de facto len vnútornou menou habsburskej monarchie.

Ďalším obmedzením rozšírenia konvenčnej meny bolo, že neplatila ani vo všetkých habsburských držávach. Vlastnú menovú sústavu si do r. 1797 zachovalo územne izolované Lombardsko, v rokoch 1797 – 1805 aj novozískané Benátky. Vlastné špecifiká malo aj grófstvo Goricko a Gradiška (na dnešnom slovinsko-rakúsko-talianskom pomedzí, od 16. stor. súčasť habsburskej ríše). Menovo samostatná ostávala aj Halič a Lodoméria (Vladimirsko), získaná roku 1772 pri prvom delení Poľska. Popri prenikajúcej konvenčnej mene tu platili i pôvodné poľské mince v pomere 15 grajciarov za jeden poľský zlotý (1 grajciar = 6 šilingov = 2 poľské groše). Za Kościuszkovho povstania r. 1794 tu rakúska armáda vydávala mince s hodnotou 1, 3 a 6 poľských grošov, do r. 1796 sa pre Halič razili aj osobitné 15- a 30-grajciare a šilingy. Konvenčná mena tu definitívne prevládla až v 20. rokoch 19. stor.

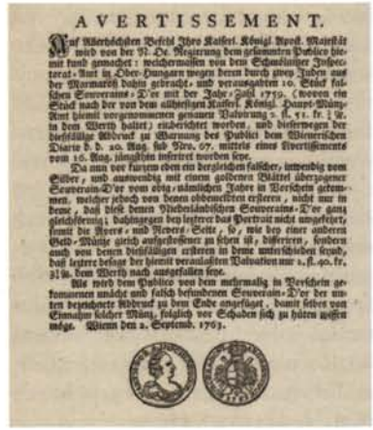
Za viac ako storočie existencie konvenčnej meny sa vzhľad mincí výrazne zmenil. V období od 80. rokov 18. stor. do 30. rokov 19. stor. z mincového obrazu bohaté barokové ozdoby (anjeli ako nosiči štítu s uhorským znakom, barokové podstavce alebo štítky s hodnotovým číslom, rastlinný dekor, členité kartuše a ozdobný rez písma) ustupovali strohému až technickému štýlu, pri ktorom sa obraz mince redukoval len na portrét panovníka, štátny znak alebo jednoduché vyznačenie hodnoty. Tieto atribúty však dostali v mincovom poli oveľa väčší priestor a získali na výraznosti. Badateľne sa zvýšila kvalita razby. Vytrácala sa však rozmanitosť obrazu a drobné rozdiely v kruhopisoch a prsných štítkoch, ktoré odzrkadľovali formálnu autonómiu jednotlivých korunných krajín. Svoj tradičný atribút – Madonu s dieťaťom – si takmer do zániku konvenčnej meny zachoval iba rub uhorských mincí.

Niektoré z charakteristických prvkov skorých mincí tohto obdobia – kartuše alebo anjeli ako nosiči štítu – sa však do mincového obrazu vrátili v druhej polovici 19. stor. na rakúskych aj uhorských minciach. Na povojnových maďarských minciach doznievali ešte v 30. rokoch 20. stor.

Peňazokazci nezaháľajú

■ **2. septembra 1763.** Z poverenia panovníčky vyšiel vo Viedni leták s výstrahou, ktorý upozorňoval na ďalší výskyt falošných mincí na území monarchie (na obr.). V tomto prípade šlo o falošné zlaté nizozemské sovrána z r. 1759 s nižším obsahom zlata, zistené v Smolníku. Údajne ich rozširovali dvaja Židia z Marmaroša (Maramureš v dnešnom Rumunsku). Skutočná cena tohto peniaza bola 2 zlaté, 51 grajciarov a trištvrte denára. Leták poukazuje aj na podobné falzifikáty zo striebra, potiahnuté tenkou vrstvou zlata, ktorá sa odlupuje.

V peňažnom obehu sa falošné mince vyskytovali pomerne často. Ich uvádzanie do obehu uľahčovala všeobecne nízka vzdelanosť a negramotnosť obyvateľstva. Štátna správa sa však snažila výskyt falzifikátov sledovať a na zistené falzifikáty verejnosť upozorňovať výstrahami v podobe letáčikov.

AVERTISSEMENT.

Auf Allerhöchsten Befehl Ihro Kaiserl. Königl. Apost. Majestät wird von der N. Oe. Regierung dem gesammten Publico hiemit kund gemachet: welchermassen von dem Schatzlmer Inspectorat-Amt in Ober-Hungarn wegen darein durch einen Juden aus der Marmarosch dahin gebracht- und herausgabthen 10. Stück falschen Souverains-D'or mit der Jahr-Zahl 1759. (wovon ein Stück nach der von dem allerhöchsten Kaiserl. Königl. Haars-Münz-Amt hierüber vorgenommenen genauen Valuirung 5. fl. 51. kr. 1 H. in dem Werth haltet) eigentlich berichtet worden, und dieserwegen der diesfällige Abdruck zu Warnung des Publici dem Wienerischen Diario d. d. 20. Aug. lob Nro. 97. mittels eines Avertissements vom 16. Aug. jüngsthin inseriret worden seye.

Da nun vor kurzem eben ein dergleichen falscher, inwendig vom Silber, und auswendig mit einem goldenen Blättel überzogener Souverain-D'or vom obig-nämlichen Jahre in Verschein gekommen, welcher jedoch von denen obbemeldten ersteren, nicht nur in deme, daß diese denen Niederländischen Souverains-D'or ganz gleichförmig; dahingegen der letztere das Portrait nicht umgekehrt, sowie die Aversi- und Reversi-Seite, d. i. wie bey einer anderen Gold-Münze gleich aufgeschrötiget zu sehen ist, differiren, sondern auch von denen diesfälligen ersteren in deme unterschieden seynd, daß letztere beträgt der hierauf veranlaßten Valuation nur 2. fl. 40. kr. 3 H. dem Werth nach ausgefallen seye.

Als wird dem Publico von dem mehrmalig in Verschein gekommenen unächt und falsch befundenen Souverain-D'or der unten beygesetzte Abdruck zu dem Ende angefüget, damit sich ein Jeder vor Einnahm solcher Münz, sodann vor Schaden sich zu hüten wissen möge. Wienn den 2. Septemb. 1763.

OS MARIA THERESIA
DEI GRATIA ROMANORUM IM-
PERATRIX, GERMANIÆ, HUNGARIÆ, BOHEMIÆ,
DALMATIÆ, CROATIÆ, SCLAVONIÆ REGINA APOSTOLICA; ARCHI-
DUX AUSTRIÆ; DUX BURGUNDIÆ, SUPERIORIS, ET INFERIORIS SILESIÆ, STYRIÆ, CARINTHIÆ, CARNIOLIÆ, MAR-
CHIO SACRI ROMANI IMPERII, MORAVIÆ, BURGOVIÆ, SUPERIORIS, ET INFERIORIS LAUSATIÆ, COMES HABSPURGI, FLANDRIÆ, TYROLIS, ET COMI-
TIA, LOTHARINGIÆ, ET BARRI DUX; MAGNA DUX ETRURIÆ, &c.
MARIA THERESIA.
LS.
COMES NICOLAUS PALFFY.

Uhorská verzia patentu o vydávaní medených mincí s kreslenými vzormi

Zavedenie medených mincí

■ **16. marca 1761.** V Uhorsku vyšiel patent o zavedení medených mincí (v nemeckých a českých dedičných krajinách ho vydali už 27. septembra 1760). Obidva patenty však len dodatočne potvrdili stav, ktorý už nastal. Svedčí o tom fakt, že zobrazujú aj mince s ročníkom razby 1759. V nemeckých a českých dedičných krajinách šlo o fenigy (= 1/4 grajciare), polgrajciare, grešle (3/4 grajciar) a grajciare. V Uhorsku sa dodatočne rozšírili aj poldenáre, denáre a od r. 1763 aj poltúry (1 1/2 grajciara). Predohrou ich zavedenia bola razba drobnej medenej grešličky r. 1759 v pražskej mincovni. Nebola oveľa väčšia ako strieborné mince. Mária Terézia preto nariadila, aby sa medené mince razili podstatne väčšie.

Podnet na túto a ďalšie reformy dala sedemročná vojna, posledná z tzv. sliezskych vojen, ktorá vypukla r. 1756 a Hubertsburským mierom 15. februára 1763 definitívne skoncovala s nádejami Márie Terézie na opätovné získanie Sliezska. Rakúske vojská stíhal v nej jeden neúspech za druhým, náklady na vojnu narástli do obrovských rozmerov a situáciu vyostrili aj hospodárske ťažkosti spôsobené stratou vyspelého Sliezska. Razba drobných mincí zo striebra bola pridrahá, mince sa veľmi opotrebúvali a strácalo sa veľa striebra. Najnižšie nominále mali veľmi nepraktické malé rozmery – ich hmotnosť kolísala od 0,42 do 0,91 g. Najmä prostí ľudia s rukami zhrubnutými od manuálnej práce mali ťažkosti pri manipulácii s nimi. Pritom práve tieto mince tvorili väčšiu časť ich hotovosti. Navyše sa pri platení väčších súm drobnými mincami rozmohol nešvár odovzdávať si mince v previazaných vrecúškach bez preratúvania a kontroly ich obsahu. Bola to príležitosť pre podvodníkov a na skryté rozširovanie cudzích menejhodnotných mincí.

Riešením bola náhrada týchto malých mincí väčšími medenými. Nešlo o nijakú novinku. O zavedení medených mincí sa uvažovalo už pri príprave menovej reformy Leopolda I. r. 1659 (→ s. 92). Obyvatelia Uhorska sa napokon s nimi oboznámili za Rákociho povstania v rokoch 1707 – 1711 v podobe smutne známych tzv. libertášov. Bola to, žiaľ, bolestná skúsenosť (→ s. 95). Namieste boli preto obavy, či medené mince získajú dôveru obyvateľstva. Mala to napomôcť ich veľká hmotnosť, ktorá vyvolávala dojem, že sa ich hodnota približuje cene obsiahnutej medi. Napríklad medený grajciar vážil 11,4 g, t. j. približne tretinu váhy toliara. Dôveru k nim posilňovala aj veľmi dekoratívna úprava s výrazne plastickým portrétom panovníčky a vyznačením hodnoty v bohato členenej rokokovej kartuši.

Dovtedajšie drobné strieborné mince – rakúske i uhorské – sa sťahovali z obehu od 4. augusta 1761 do 1. októbra 1765. Po tomto dátume ich bolo možné predávať iba za cenu kovu.

Medené mince z dedičných krajín

Medené mince z Uhorska

POZADIE

Bankové peripetie

Keď rakúsky štát stratil možnosť požičiavať si peniaze od súkromného finančného domu Oppenheimer, vznikla r. 1703 Banco del Giro. Pre nedôveru k jej platobnej schopnosti a nedostatočné záruky už po dvoch rokoch zanikla a jej správu prevzala Viedenská mestská banka (Wiener-Stadt-Banco), založená 24. decembra 1705. Podiel v nej malo mesto Viedeň a štát zastúpený Dvorskou komorou (ministerstvom financií). Dvorskej komore sa však nepodarilo podriadiť túto banku štátu, a tak založila r. 1715 vlastný peňažný ústav – Universal-Bancalität, ktorý napokon zanikol. Vplyv štátu vo Viedenskej mestskej banke sa podarilo posilniť až v polovici 18. stor., keď sa ocitla v ťažkostiach. Roku 1759 sa stala faktickým nástrojom rakúskej štátnej správy a Viedeň jej len prepožičiavala meno. Viedenská mestská banka mala už po svojom založení vydávať papierové peniaze, ale to sa nestalo.

Papierové platidlá

■ **1. júla 1762.** Náklady na vedenie sedemročnej vojny vyvolali deficit štátneho rozpočtu 13 mil. zlatých. Na jeho pokrytie bolo možné zobrať úver alebo zvýšiť dane. Poradca Márie Terézie gróf Zinzendorf navrhoval vydať 5-percentné dlhopisy v nízkych hodnotách. Prezident dvorskej komory gróf Hatzfeld však prišiel s návrhom na celkom nové riešenie: vydať nezúročiteľné papierové peniaze. Základom ich vydania sa stala záruka rakúskych a českých stavov za štátny dlh, ktorú tvorilo 18 mil. zlatých. Tretina z toho sa kryla vydaním 6-percentných zúročiteľných obligácií štátnej pôžičky, zvyšok vydaním nezúročiteľných obligácií – bankových cedúľ – bankocetiel Viedenskej mestskej banky v celkovej sume 12 mil. zlatých. V cisárskom patente sa otvorene priznáva, že dôvodom vydania bankocetiel sú veľké náklady na vojnu a zároveň snaha nezaťažovať poddaných ďalšími daňami.

Bankocetly stáli na rozhraní medzi cenným papierom a papierovým platidlom. Neboli zákonným platidlom a súkromné osoby ich nemuseli prijímať. Túto povinnosť mali iba štátne orgány. Bola tu však lákavá možnosť výhodne vymeniť sumy nad 200 zlatiek v bankocetlách za obligácie s 5-percentným úročením. Istou formou nátlaku na ich nákup bolo nariadenie platiť bankocetlami polovicu daní. Hodnotu vydaných bankocetiel teoreticky kryli strieborné mince, za ktoré sa kupovali. Dôveru k nim mal budiť aj prísľub, že po návrate do emisnej banky budú hneď zničené. Ako dôkaz pravdivosti tohto prísľubu postavili vo Viedni blízko Škótskej brány (Schotten-Thor) pec na verejné pálenie bankocetiel.

Vzhľadom na hodnotovú sústavu bankocetiel a úroveň cien i miezd šlo o platidlá určené takmer výhradne majetným vrstvám. Najnižšie nominále – päťzlatka – zodpovedalo 15-dennej mzde tesárskeho majstra, dvojnásobku mesačnej podpory z bratskej pokladnice vdove po baníkovi, hodnote 900 vajec alebo páru črievic. Najvyššie nominále – 100-zlatovka – stačila na nákup 7 až 10 kráv. Praktickosť papierových platidiel im však rýchlo získala obľubu v takej miere, že sa za ne dokonca platil 2,5-percentný príplatok (ážio).

FAKTY

Bankocetly v kocke

Právna ochrana bankocetiel

Bankocetly mali od samého začiatku až po koniec vydávania veľmi vysoký stupeň právnej ochrany. Za ich falšovanie alebo prípravu falšovania hrozil trest smrti bez akejkoľvek nádeje na zmiernenie trestu. Naopak, tomu, kto by falšovanie zistil a oznámil, bola prisľúbená odmena 10 000 zlatých. Táto odmena patrila aj spoluvinníkovi, ktorý by udal svojich komplicov. Jemu samému bola okrem toho zaručená beztrestnosť.

Záhlavie patentu o vydaní bankocetiel

Kde sa tlačili bankocetly

Bankocetly sa v rokoch 1762 – 1801 tlačili vo viedenskej tlačiarni Josepha Lorenza Kurzböcka (Kurzbecka). V rokoch 1801 – 1804 prevzala ich tlač tlačiareň J. S. Degena, ktorú na jeho návrh 19. augusta 1804 prevzal štát a preložil ju do budovy Viedenskej mestskej banky na rohu Singerstrasse a Grünangergasse. Jacob S. Degen ako vynikajúci odborník a vynálezca ostal jej technickým riaditeľom. V tlačiarni pôsobil aj jeho syn Jacob a neskôr aj dvaja vnuci Carl a Ferdinand. Roku 1811 prevzala tlač bankoviek tlačiareň podriadená deputácii poverenej umorovaním štátneho dlhu (Vereinigte Einlösungs- und Tilgungsdeputation) so sídlom v Dominikánskej bašte. Keď nová Privilegovaná rakúska národná banka dokončila 29. júla 1823 svoju budovu na Herrengasse 17, presťahovala sa ta aj tlačiareň bankoviek.

Za prvej svetovej vojny sa začala stavať nová impozantná budova tlačiarne bankoviek na námestí Otta Wagnera 4. Po rozpade monarchie však takáto veľká budova bola pre tlačiareň bankoviek zbytočná, preto jej projekt upravili na spoločné sídlo tlačiarne a Rakúskej národnej banky. Sťahovanie tlačiarne do nových priestorov sa ukončilo 23. apríla 1925. Všetky historické budovy, v ktorých sa tlačili rakúske a rakúsko-uhorské papierové peniaze, stoja vo Viedni dodnes. Slúžia však na iné účely.

Vzory bankocetiel

Do cisárskych patentov o vydaní bankocetiel sa vkladali listy s odtlačkami jednotlivých nominále. Pri prvej emisii sa tieto vzory líšia od originálov iba papierom bez vodoznaku a neprítomnosťou suchých pečatí. Na ich mieste je len tlačou naznačené, o akú pečať ide. Chýbajú aj podpisy členov bankovej deputácie viedenského magistrátu a ručné číslovanie. Suché pečate však na opotrebovaných papierových platidlách strácali svoje vlastnosti. Stačilo teda vzor bankocetly vystrihnúť, podľa pravej bankocetly napodobiť čísla a podpis a odstrániť tlač v mieste suchej pečate. Je zrejmé, že sa takéto podvody vyskytovali, lebo pri druhej emisii sú už vzory bankocetiel po celej ploche uhlopriečne prečiarknuté a v patente sa na účel prečiarknutia výslovne upozorňuje. Bankocetly všetkých nominále

Vzory bankocetiel druhej emisie

oboch prvých emisií vyzerali rovnako. Nebolo preto ľahké pozmeniť ich hodnotu. Výrobcovia sa z toho poučili. Preto bankocetly tretej emisie majú už na prvý pohľad rozdielny obraz a ich vzory sú vytlačené na modrom papieri. Proti zneužitiu sú chránené aj pretlačou. Pri piatej emisii obavy zo zneužitia vzorov zašli tak ďaleko, že aj drobné písmo sa líši od originálov. Na prvý pohľad nepostrehnuteľne, no ako dostatočný dôkaz prípadného zneužitia vzoru.

PREHĽAD

Premeny vzhľadu bankocetiel

Bankocetly všetkých emisií predstavovali len typograficky stvárnené, symetricky usporiadané textové dokumenty. Zdobili ich jednoduché dekoratívne rámiky, veľmi striedmo doplnené rastlinnými ornamentálnymi prvkami, arabeskami a rozličnými ozdobnými štítkami.

Osobitným, niekedy dokonca rušivým prvkom boli faksimile vyumelkovaných a veľmi nevzhľadných podpisov niektorých členov bankovej deputácie. Poslednú emisiu bankocetiel zdobili zložité ornamenty z voľne prepletených vlnoviek nadväzujúcich na kaligrafickú úpravu písma. Dispozícia bankocetiel bola spočiatku vertikálna so symetrickou kompozíciou, s rovnakými rozmermi všetkých nominále.

Od tretej emisie (1784) sa už menili v závislosti od nominále – s rastúcim nominále klesala výška bankocetly a rástla jej šírka.

Vzory prvej emisie bankocetiel od 5 do 100 zlatých

Druhá emisia bankocetiel

■ **1. júla 1771.** Na krytie štátneho deficitu bola vydaná ďalšia emisia bankocetiel v celkovej hodnote 12 mil. zlatých. Druhú emisiu rozšírili nominále 500 a 1000 zlatých, ktorých podiel na celkovej sume bol tretinový. Podiel najnižšieho nominále – 5 zlatých – naopak klesol z 37,5 percenta na 25 percent. Tým sa zvýraznilo zameranie emisie týchto platidiel na majetné vrstvy obyvateľstva. Súkromné osoby ich stále nemuseli prijímať, no povinnosť uhrádzať bankocetlami časť daní zdôrazňovala v cisárskom patente formulácia, že nimi treba platiť „aspoň polovicu daní, ak daňová povinnosť prekročila 10 zlatých".

Skutočný dôvod vydania druhej emisie bankocetiel sa však v patente zamlčiava. Namiesto toho sa poddaným predkladá na uverenie milostivé úsilie uľahčiť im veľké platby, ukladanie a prevoz veľkých hotovostí.

Prvé emisie bankocetiel ešte nemali negatívny vplyv na peňažný obeh. Šlo len o istú formu štátnej pôžičky, ktorá sa vyrovnávala korektným spôsobom. Technická úroveň bankocetiel bola nižšia ako pri prvej emisii. Napriek rozšíreniu hodnotovej skladby sú všetky nominále čierne a majú rovnaké rozmery.

V archíve Rakúskej národnej banky vo Viedni sa zachoval unikátny originál bankocetly druhej emisie v hodnote desať zlatých.

Láskyplné gesto Márie Terézie

18. augusta 1765. Vo Viedni zomrel manžel Márie Terézie František I. Štefan Lotrinský. Cisárske manželstvo bolo na rozdiel od väčšiny dynastických manželských zväzkov naozaj šťastné. Cisár sa väčšmi než o politiku a diplomaciu zaujímal o hospodárske otázky. Bol úspešným podnikateľom (o. i. zakladal prvé manufaktúry na západnom Slovensku – kartúnku v Šaštíne a výrobňu majoliky v Holíči). Výkon vládnej moci v ríši bol plne v rukách Márie Terézie, právoplatnej dedičky Karola III. (VI.) Roku 1746, desať rokov po svojom sobáši a štyri mesiace po zvolení Františka I. Štefana Lotrinského za rímskonemeckého cisára panovníčka nariadila, aby sa približne polovica mincí razila s portrétom jej manžela. Medené a strieborné mince Františka I. Štefana Lotrinského z obdobia konvenčnej meny boli ikonograficky chudobnejšie než mince Márie Terézie. Hoci sa razili aj v uhorských mincovniach – v Kremnici a Alba Iulii (Karolovský Belehrad, Karlsburg, Gyulafehérvár), nepoužíval sa na nich obraz Madony. Strieborné mince Františka I. Štefana Lotrinského sa od mincí jeho manželky Márie Terézie líšili aj kruhopisom s heslom *IN TE DOMINE SPERAVI* (V teba, Pane, som dúfal).

Smútok Márie Terézie za manželom vyjadrujú aj mince. Panovníčka je na nich vždy v smútočnom závoji. Tretinu mincí dávala aj ďalej raziť s menom a portrétom nebohého cisára. Nesú letopočet jeho úmrtia 1765 a skutočný rok razby označuje písmeno za letopočtom (*1765 A* znamená rok 1766, 1765 *P* znamená rok 1780).

František I. Štefan Lotrinský, rímskonemecký cisár a spoluvládca Márie Terézie

Mária Terézia vo vdovskej černi so synmi (štvrtý zľava Jozef II.)

Reverz toliara Františka I. Štefana Lotrinského so značkou kremnickej mincovne (KB)

Medená jednofenigová minca – z roku cisárovej smrti, dolu grajciar z roku 1760

Strieborné mince Františka I. Štefana Lotrinského – 20-grajciarová a 30-grajciarová minca (zmenš.)

POZADIE

Problémy s cudzími mincami v obehu

Zavedenie konvenčnej meny v krajinách, ktoré podpísali menovú konvenciu, nijakým spôsobom neodstránilo problémy s obehom cudzích mincí. Aby sa zabránilo poškodzovaniu obyvateľstva pri platení cudzími mincami, každoročne sa pre verejnosť vydávali výstrahy a upozornenia s informáciou, ktoré cudzie mince sa objavili v obehu, a najmä aká je ich skutočná hodnota v porovnaní s platidlami domácej meny. Uskutočňovalo sa to prostredníctvom letákov, ktoré spravidla boli ilustrované, aby si každý mohol overiť, s ktorými cudzími mincami prišiel do kontaktu a akú majú hodnotu. Vydávali sa letáky s celoríšskou platnosťou, ale aj so vzťahom k príslušnej oblasti krajiny, v ktorej sa nejaké cudzie mince objavili. Medzi najbohatšie ilustrované patrí leták s tabuľkou na prepočet pruských mincí z obdobia tzv. zemiakovej vojny z rokov 1778 – 1779, keď pruská armáda prenikla do severných Čiech. Pre každú z mincí sa tu udávajú dve ceny – prvá za jednotlivé mince nepresahujúce hodnotu dvoch zlatých, druhá za väčšie množstvá predávané na váhu.

Tariffe,

Nach welcher in Folge des allerhöchsten Münzpatents dd. 8. Jänner 1779. die nachbenannte kön. preussische Münzen bey dem kön. Münzamte zu Prag, dann bey denen zu Saatz, Leutmeritz, Bunzlau und Bidschow bestellten Münzeinwechslungskassen eingelöset, und vergütet werden sollen.

Gepräg, und Namenswerth der Münzen.

	Fl.	kr.	pf.	hr.	Fl.	kr.	pf.
Kön. preuss. ganze Reichsthaler von verschiedenen Jahren.	1	23	2	—	1	6	—
Dergleich. Drittel-Reichsthaler, oder 30 kr. Silbermünzen.	—	27	3	1	—	58	3
Dergleichen Sechstel-Reichsthaler oder 15 kr. Stücke.	—	13	3	1	—	45	3
Dergleichen Zwölftel-Reichsthaler oder 5 gute Groschen Stücke.	—	6	3	—	—	33	—
Dergleichen so genannte Silber-Groschen.	—	1	2	1	—	19	—
Dergleichen halbe gute Groschen, od. 7½ Pfennig Stücke.	—	1	—	—	—	14	—
Dergleichen ganze Groschen oder 6 Pfennig Stücke.	—	—	3	—	—	10	—

Levantský toliar

1780. Do obehu sa dostal tzv. levantský toliar. Bol to bežný konvenčný toliar Márie Terézie na averze s portrétom panovníčky vo vdovskom závoji a na reverze s dvojhlavým ríšskym orlom, s letopočtom *1780.* Na líci pod portrétom bol označený skratkou *S. F.*, ktorú používal mincmajster Schöbl s vardajnom Fabym v mincovni v Günzburgu. Levantský toliar slúžil pri platbách do krajín Blízkeho východu – Levanty. V tejto podobe, len bez bodky za letopočtom, sa takmer nepretržite razí ešte aj dnes a dosahuje stámiliónový náklad. Vďaka svojmu vzhľadu si získal veľkú obľubu. Až do druhej polovice 20. stor. bol platným platidlom v niektorých arabských krajinách, v Sudáne a Etiópii. Pôvodne ho razili takmer všetky mincovne v monarchii, od r. 1892 iba mincovňa vo Viedni. Neoficiálne sa razil aj v iných štátoch, napr. v mincovniach v Paríži, Londýne alebo Bombaji. Dodnes je cenovo dostupným a obľúbeným darčekom, používa sa aj na výrobu šperkov a ozdôb. Stále sa razí s pôvodným letopočtom 1780, teda rokom úmrtia Márie Terézie.

KALENDÁRIUM

■ **1780.** Rímskonemecký cisár Jozef II. nastúpil na uhorský trón. →

■ **1. 7. 1784.** Viedenská mestská banka vydala tretiu emisiu bankocetiel. →

■ **20. 2. 1790.** Zomrel cisár Jozef II., na trón nastúpil jeho brat Leopold II.

■ **1. 3. 1792.** Zomrel cisár Leopold II. Vlády sa ujal jeho syn František I.

■ **August 1792.** Francúzsko vyhlásilo vojnu Rakúsku. Začalo sa 22 rokov vojen, známych ako koaličné alebo napoleonské, s katastrofálnymi hospodárskymi následkami pre habsburskú ríšu.

■ **19. 8. 1796.** Vyšla štvrtá, výrazne inflačná emisia bankocetiel. →

■ **17. 10. 1797.** Na základe francúzsko-rakúskeho mieru uzavretého v Campoformiu pri Udine Rakúsko stratilo Lombardsko a získalo územie zaniknutej Benátskej republiky.

■ **1797.** V rakúskej ríši bol vyhlásený nútený obeh bankocetiel (→ 19. augusta 1796).

■ **10. júla 1799.** Tezaurácia drobných strieborných mincí si vynútila razbu medených trojgrajciarov. →

■ **15. 5. 1800.** Vyšla piata emisia bankocetiel. Výmena bankocetiel s hodnotou jeden a dva zlaté za mince konvenčnej meny bola zakázaná. →

■ **1. 8. 1800.** Do obehu sa dostali drobné medené mince – štvrťgrajciarové, polgrajciarové, grajciarové a trojgraciarové – a neplnohodnotné strieborné 24-grajciare. →

■ **9. 2. 1801.** Podľa mierových podmienok dohodnutých v lotrinskom meste Lunéville Habsburgovci stratili Toskánsko a získali Salzbursko, Tridentsko a Brixen (Bressanone).

■ **31. 12. 1801.** Neplnohodnotné šesť- a 12-grajciarové mince, vydané r. 1795, a 20-grajciarové, vydané r. 1800, boli stiahnuté z obehu.

■ **1. 4. 1802.** Vydanie strieborných sedem- a osemapolgrajciarov malo napraviť sústavu drobných mincí.

■ **11. 8. 1804.** František I. sa vymenoval za rakúskeho cisára na zvýšenie svojej dôstojnosti po Napoleonovom vyhlásení cisárstva vo Francúzsku.

■ **13. 11. 1805.** Viedeň obsadila francúzska armáda. →

■ **26. 12. 1805.** Po porážke spojeneckých rusko-rakúskych vojsk pri Slavkove Rakúsko Bratislavským mierom stratilo Benátsko a vplyv v Nemecku.

Kráľ reformátor na uhorskom tróne

■ **1780.** Tereziánska éra v Uhorsku sa skončila po smrti Márie Terézie, keď na trón nástupil jej syn a spoluvládca Jozef II., od r. 1764 rímskonemecký cisár. Jozef II. bol typický osvietenský panovník, odhodlaný uskutočniť svoje predstavy o spravovaní štátu reformami zhora, osvietenými zásahmi do všetkých vážnejších stránok života monarchie. Na rozdiel od svojej matky odmietal rešpektovať pri tom tradície a historické osobitosti zriadenia jednotlivých krajín (nedal sa napríklad korunovať za uhorského ani českého kráľa, preto dostal v Uhorsku prezývku „kráľ v klobúku"). S racionalistickou cieľavedomosťou sa usiloval zaviesť nové, jednotné poriadky, spojené s centralizáciou štátnej moci. Svoje reformné úsilie realizoval v podobe patentov a nariadení (napr. Tolerančný patent, patent o zrušení nevoľníctva, nové administratívne členenie, pripravovaná daňová reforma atď.). Väčšina z nich nevyhnutne narazila na odpor šľachty a cirkevnej hierarchie. Ostro opozičný postoj k panovníkovmu reformnému úsiliu vznikol najmä v Nizozemsku a, prirodzene, v prostredí uhorskej šľachty. Uhorskí páni nepripúšťali možnosť prísť o svoje stáročné výsady, a už vonkoncom nie o daňovú slobodu, ktorú mal zrušiť nový daňový zákon. Pod tlakom vnútorného odporu a vonkajších okolností, predovšetkým vojny proti Turkom a neúspešného diplomatického úsilia o zlepšenie vzťahov s Pruskom, cisár zastavil prípravu daňovej reformy a prisľúbil opätovné zvolanie uhorského snemu, čo znamenalo, že sa vzdal centralizačných ambícií. Tesne pred smrťou odvolal všetky reformy okrem Tolerančného patentu a zrušenia nevoľníctva.

Strieborný 20- a 30-grajciar a toliare Jozefa II.

Jozef II. v mladšom veku

Dukát Jozefa II.

Medená grešla a grajciar Jozefa II.

Dukáty a konvenčná mena

■ **1. februára 1786.** Vyšlo rozhodnutie o zjednotení rýdzosti dukátov. Dukáty ako zlaté mince nepatrili do monometalistickej striebornej meny, plnili len úlohu obchodných mincí. Za panovania Márie Terézie sa razili až desaťdukáty, ale takisto aj osminy dukáta. Ich hodnota sa určovala podľa momentálneho pomeru ceny striebra a zlata, ktorý, pravdaže, vždy kolísal. Pri vzniku konvenčnej meny (→ 21. septembra 1753) bol pomer ceny striebra a zlata stanovený na 14,155 : 1. Roku 1750 stál viedenský dukát 250 grajciarov, kremnický 252 grajciarov, t. j. 4 zlaté a 10, resp. 12 grajciarov. Po zjednotení rýdzosti bola cena dukátov zvýšená na 4 zlaté a 30 grajciarov.

Rakúsky a uhorský dukát Márie Terézie. Na uhorských dukátoch bola vždy zobrazená celá postava panovníčky s atribútmi kráľovskej moci – korunou, žezlom a jablkom.

Tretia emisia bankocetiel

■ **1. júna 1785.** Na ďalšie krytie štátneho deficitu bola vydaná tretia emisia bankocetiel v deklarovanej hodnote 20 mil. zlatých. Tretinový podiel vysokých nominále po 500 a 1 000 zlatých sa zachoval, no podiel najnižšieho nominále – päť zlatých – klesol až na 19,2 percenta. Tým sa ešte zvýraznilo zameranie emisie na majetné vrstvy.

Skutočná, no utajovaná výška emisie však dosiahla koncom 80. rokov 18. storočia 28 mil. zlatých a do r. 1795 až 38 mil. zlatých. Obeh bankocetiel čoraz väčšmi nadobúdal inflačnú povahu. V sústave bankocetiel sa postupne utváral vzťah medzi ich tvarom, rozmermi a hodnotou. Nominále do 100 zlatých mali stále úzky formát na výšku, vyššie nominále – 500 a 1 000 zlatých – takmer štvorcový tvar.

Bankocetly tretej emisie z unikátnych exemplárov zachovaných v archíve Rakúskej národnej banky

Vzor 500-zlatkovej bankocetly tretej emisie, vytlačený na modrom papieri a označený výraznou pretlačou FORMULARE

Súmrak reformných čias

Cisár Leopold II. na rozdiel od svojho brata reformy nechcel presadzovať proti vôli šľachty a kléru.

■ **15. novembra 1790.** V Bratislave korunovali za uhorského kráľa Leopolda II. Od r. 1765 vládol v Toskánsku a uskutočnil tu niekoľko významných reforiem. Výber daní zveril štátnym úradníkom, nie súkromným prenajímateľom, čím sa dosiahol dostatočný prílev peňazí do štátnej pokladnice, zrušil obmedzenia remeselníckej výroby, zaviedol samosprávu obcí, namiesto armády ustanovil občiansku milíciu atď. Jeho reformy smerovali k zavedeniu konštitučnej monarchie. Tento zámer však r. 1784 prekazilo rozhodnutie Jozefa II. zrušiť sekundogenitúru, teda dynastickú prax, keď v niektorej časti krajiny, v tomto prípade v Toskánsku, vládol člen panovníckej rodiny, ktorý je druhý v poradí nástupu na trón. Cisár začal uplatňovať prísnu centralizačnú politiku ovládania krajiny z jediného centra – Viedne.

Medzi najzávažnejšie problémy, ktoré Leopold ako cisár hneď po svojom príchode do Viedne musel riešiť, patrila nespokojnosť uhorských stavov s centralizačnou politikou Jozefa II. a jeho reformami. Panovníkovi sa podarilo upokojiť ich, keď prisľúbil, že bude akceptovať postavenie Uhorska a dodržiavať uhorskú ústavu. Novým javom, s ktorým sa Leopold musel vyrovnávať, bol vývin Francúzskej revolúcie a jej vplyv. Napriek svojmu umiernenému liberalizmu chcel obmedziť šírenie prorevolučných nálad v krajine a zabrániť radikalizácii spoločnosti. Panovník, od ktorého sa najmä v Uhorsku veľa očakávalo, však zomrel ani nie 45-ročný 1. marca 1792.

Leopoldovým nástupcom sa stal jeho syn František ako František II. Za uhorského kráľa ho korunovali 6. júna 1792. Na rozdiel od svojich predchodcov odmietal reformy a usiloval sa obnoviť absolutistickú vládu. Bol to uzavretý, úzkoprso konzervatívny vladár. V konfrontácii s hrozbou, ktorú predstavovala Francúzska revolúcia, nastolil policajný režim a tvrdo trestal akékoľvek prejavy sympatií s revolučnými ideami. Jeho politiku vrátane menovej ovplyvnil fakt, že habsburská monarchia bola členom protifrancúzskych koalícií a neúspešné koaličné vojny ju nesmierne oslabovali.

ZAUJÍMAVOSŤ

Hodnotnejší krížový toliar

Krížový toliar Leopolda II.(zväčš.). Mince tohto panovníka sa razili len v neveľkých množstvách.

Od r. 1775 mincovne v Antverpách a Bruseli razili toliar známy ako krížový alebo korunový (podľa burgundského kríža a korún medzi jeho ramenami). Hoci tento toliar zodpovedal menovým pomerom v rakúskom Nizozemsku, obiehal v celej monarchii. Obsahoval o desatinu viac striebra ako konvenčný toliar. Preto sa tešil veľkej obľube. Od r. 1783 ho razili aj v Kremnici, vo Viedni, v Prahe a Miláne. V systéme konvenčnej meny bol však krížový toliar a jeho diely cudzorodý prvok. Zákonným platidlom ostal až do 31. decembra 1892.

Zjavný príznak menovej krízy

Šestgrajciar a 12-grajciar s nízkym obsahom striebra

■ **2. apríla 1795.** Tezaurácia strieborných mincí konvenčnej meny, vyvolaná hospodárskou neistotou v prvých rokoch koaličných vojen, začala vyvolávať poruchy v peňažnom obehu. Riešením mohlo byť otvorené znehodnotenie konvenčnej meny. S ohľadom na zahraničné platby to však nebolo výhodné. Na preklenutie nedostatku menších strieborných mincí preto štát vydal mince po 6 a 12 grajciarov, ktoré mali len polovičný obsah rýdzeho striebra oproti tomu, aký by mali mať podľa menovej konvencie (→ 21. septembra 1753) a patentu z 12. januára 1754. Zdanie hodnoty im dodávali len veľké rozmery a hmotnosť, čo umožnila nízka rýdzosť striebra (250/1000) a vysoký podiel medenej legúry (prídavku do mincového kovu). V monarchii tak vznikol zárodok druhej, súbežnej meny s mincami v iných hodnotách. Ich vydanie nebolo v rozpore s menovou konvenciou. Každá členská krajina totiž mohla podľa vlastného uváženia raziť aj tzv. krajinské mince, určené len na domáci obeh.

HESLO

Tezaurácia mincí

Tezaurácia je zhromažďovanie peňazí v majetku súkromných osôb, a tým ich odoberanie z obehu. V minulosti sa tezaurovali mince, ktoré majú vnútornú hodnotu danú obsahom drahého kovu. Tezauráciou mincí sa obyvateľstvo bránilo pred menej hodnotnými kovovými alebo papierovými platidlami. Dnes označuje zadržiavanie väčšej hotovosti v rukách obyvateľstva, mimo peňažných ústavov.

Bankocetly s núteným obehom

■ **19. augusta 1796.** Na základe cisárskeho nariadenia vyšla štvrtá emisia bankocetiel, určená na financovanie vojny proti Francúzsku. V septembri sa dostali do obehu bankocetly po päť a desať zlatých, v októbri po 25 a 50 zlatých, v novembri po 100 zlatých a v decembri po 500 a 1 000 zlatých. Ich vydanie sa oficiálne zdôvodňovalo potrebou vymeniť opotrebované bankocetly predchádzajúcej emisie. Výmena trvala do konca mája 1797. Deklarovaná suma emisie 46,8 mil. zlatých však jasne ukazovala, že sa blíži pád meny, pričom skutočný rozsah emisie bol oveľa väčší. Koncom r. 1799 boli v obehu bankocetly v hodnote 92 mil. zlatých.

Roku 1797 dostali bankocetly nútený obeh. Hoci oficiálne boli postavené na úroveň strieborným minciam konvenčnej meny, ich hodnota oproti nim klesala. Tým de facto začali v monarchii platiť vedľa seba dve súbežné meny, strieborná a papierová, s nominále formálne vyjadreným v rovnakej menovej jednotke, ale s čoraz väčšmi sa vzďaľujúcou reálnou hodnotou. V tomto čase sa bankocetly, peňažné znaky papierovej meny, na odlíšenie od konvenčnej meny začínajú označovať termínom „viedenská mena", ktorý však neskôr nadobudol iný význam (→ s. 113).

Bankocetly štvrtej emisie boli chránené dokonalým dvojtónovým vodoznakom, prechádzajúcim miestami do stupňového vodoznaku, a bol na nich ešte ručný podpis predstaviteľa banky.

Desaťzlatková bankocetla štvrtej emisie, na obr. vpravo je viditeľný vodoznak.

Medené trojgrajciare

■ **10. júla 1799.** Podľa ustanovení konvenčnej meny najnižším nominále plnohodnotných strieborných mincí mali byť trojgrajciare. Ich tezaurácia a poruchy v peňažnom obehu, ktoré s ňou súviseli, vynútili si vydanie náhradného platidla v rovnakej nominálnej hodnote. V daných ekonomických podmienkach bola najvhodnejším riešením razba ťažkej a rozmernej medenej mince. Jej mincový obraz je zväčšeninou obrazu starších strieborných trojgrajciarov. Na rube je namiesto prsného štítka s habsbursko-lotrinským znakom oválny štítok s hodnotovou číslicou *3*.

Medený trojgrajciar z r. 1799

POZADIE

Habsburgovci v Itálii

Prvého novembra 1700 zomrel bez následníka španielsky kráľ Karol II., posledný panovník zo španielskej vetvy Habsburgovcov. Podľa závetu, ktorý napísal pod francúzskym nátlakom, sa jeho následníkom v Španielsku a kolóniách mal stať Filip z Anjou, vnuk francúzskeho kráľa Ľudovíta XIV. Habsburgovcom mali ostať iba vedľajšie španielske krajiny. Anglicko, Nizozemsko, Habsburgovci a niektoré nemecké kniežatá zareagovali vytvorením protibourbonskej koalície. Roku 1701 vypukla medzi koalíciou a Francúzskom vojna. Koalícia v nej najskôr víťazila, ale r. 1711 sa rozpadla. Podľa mieru uzavretého 6. marca 1714 v Rastatte Habsburgovci prišli o španielsku korunu, ale zo španielskeho dedičstva získali španielske Nizozemsko, Milánsko (Lombardiu), Neapolsko, Vojvodstvo mantovské a Sardíniu (v r. 1718 – 1720 ju vymenili za Sicíliu).

Roku 1733 sa Habsburgovci zaplietli do zápasu o nástupníctvo poľského kráľa a saského kurfirsta Augusta II. Silného (1670 až 1733). V jeho rámci sa Francúzsko, Španielsko a Savojsko spojili proti Habsburgovcom a vyhlásili im vojnu, ktorú ukončil 18. novembra 1738 Viedenský mier. Habsburgovci v nej stratili Neapolsko a Sicíliu, ale ako náhradu získali Parmu a Piacenzu a udržali si Lombardsko a Mantovu. Tieto krajiny tvorili ostrovy izolované od vlastnej monarchie. Vládli im vedľajší príslušníci habsburského rodu, ktorí na ich území zachovali tradičné menové systémy a jednotky. Tieto územia stratili Habsburgovci v r. 1794 – 1797 vo vojnách proti Francúzsku. Výnimkou bolo Lombardsko. Na základe mieru uzavretého 19. februára 1797 v Campoformiu ho dočasne stratili, ale ako náhradu získali väčšinu územia Benátskej republiky. To síce tiež na čas stratili podľa Bratislavského mieru 2. decembra 1805, no na Viedenskom kongrese r. 1815 obidve krajiny získali späť a spojili (→ s. 116). Súčasťou Rakúska ostali do druhej polovice 19. storočia (→ s. 136) ako Lombardsko-benátske kráľovstvo.

ZAUJÍMAVOSŤ

Na hranici s Benátkami

Aby sa zabránilo prenikaniu benátskych mincí, začali sa od r. 1739 pre oblasť Gorizie a Gradišky na jadranskom pobreží, hraničiacich s Benátskou republikou, raziť medené mince – polsoldo, soldo a dvojsoldo s hodnotou rovnakou ako benátske mince. Jedno soldo sa rovnalo 3/5 grajciara. Razba týchto mincí pokračovala do r. 1802 o. i. aj na Slovensku v Smolníku. Roku 1802 vydali na preklenutie rozdielov medzi regionálnymi peňažnými osobitosťami a ostatným územím monarchie strieborné mince s hodnotou vyjadrenou súčasne vo dvoch menových jednotkách – osemapolgrajciari aj 15-solde. Tieto mince platili v celej monarchii do septembra 1809. Len v južnom Tirolsku mali zvýšenú hodnotu na 9 grajciarov. Osemapolgrajciar sa zároveň rovnal presne trom štvrtinám benátskej líry. Preto slúžil aj v platobnom styku s novozískaným územím, ktoré si ešte zachovávalo pôvodnú menu.

Dvojsoldo, bežná minca v južných oblastiach habsburskej ríše

Bankocetly piatej emisie vychádzali vo formátoch závislých od hodnoty.

Piata emisia bankocetiel

■ **15. mája 1800.** Vyšla piata emisia bankocetiel. Jej rozsah nebol už ani formálne limitovaný a znamenal začiatok prudkej inflácie. Roku 1800 sa do obehu dostali bankocetly v hodnote 141 mil. zlatých. Tezaurácia mincí nadobudla také rozmery, že na zabezpečenie plynulosti peňažného obehu bolo treba doplniť sústavu bankocetiel o nízke hodnoty jeden a dva zlaté, ktoré sa aspoň teoreticky mali rovnať strieborným zlatníkom a toliarom. Hoci sa bankocetly oficiálne považovali za rovnocenné so strieborными mincami konvenčnej meny, pri vydaní jedno- a dvojzlatkových bankocetiel ich výmena vo verejných pokladniciach za strieborné mince bola už výslovne zakázaná (pokiaľ to vôbec prakticky prichádzalo do úvahy). V každodennej praxi sa tak potvrdila faktická koexistencia dvoch rôznych menových sústav.

Bankocetly piatej emisie mali na rozdiel od predchádzajúcich menšie rozmery. Formát jednotlivých nominále bol v zaujímavom vzťahu k ich nominálnej hodnote – nízke hodnoty do päť zlatých mali tradičný formát na výšku. Začínajúc 10-zlatkou, ich výška však klesala a zväčšovala sa šírka. Najvyššie, 500- a 1 000-zlatky už mali tvar ležatého obdĺžnika.

Masová produkcia bankocetiel tejto emisie si vynútila, aby sa, na rozdiel od štvrtej emisie, vlastnoručné podpisy funkcionárov banky nahradili ich tlačeným faksimile. Ručné číslovanie sa ešte zachovalo.

Dve nezvyčajné mince

Mince s nezvyčajnými nominále z r. 1802

■ **1. apríla 1802.** Do peňažného obehu v habsburskej monarchii sa dostali mince dvoch nezvyčajných nominále – sedemgrajciare a osemapolgrajciare/15-soldá. Roku 1801, po uzavretí dočasného mieru s Francúzskom, sa totiž v monarchii začali hľadať spôsoby, ako stabilizovať menu a vrátiť do obehu hodnotné obeživo. Okrem obnovenej razby konvenčných 20-grajciarov sa tieto snahy prejavili aj vydaním spomenutých nominále. Obsahovali 86 percent z množstva striebra, ktoré by mali obsahovať podľa menovej konvencie. Nešlo síce o mince konvenčnej meny, ale zato boli oveľa kvalitnejšie ako 6-, 12- a 24-grajciare z r. 1795, r. 1800, stiahnuté z obehu 31. decembra 1801. Razili ich zo striebra získaného roztavením stiahnutých mincí, ba niektoré vznikli priamou prerazbou 12-grajciarov. Rozdiel v nominálnej hodnote obidvoch mincí ukazuje hĺbku krízy.

Osemapolgrajciare/15 soldá boli určené pre južné časti monarchie – Kransko, Pomorie a Tirolsko, ktoré boli pod vplyvom benátskej meny. Preto mali hodnotu vyjadrenú aj v soldách, ktoré tam obiehali ako miestne drobné medené mince (→ s. 115). Osemapolgrajciar sa rovnal trom štvrtinám benátskej líry. Bol teda predzvesťou včlenenia Lombardska a Benátska do konvenčnej meny (→ s. 116).

Príznak menovej krízy v monarchii

Drobné medené mince Františka II. a strieborný 24-grajciar z r. 1800

■ **1. augusta 1800.** Až osem rokov po nástupe cisára Františka II. na trón boli v jeho mene vydané drobné medené mince štvrťgrajciar, polgrajciar, grajciar, trojgrajciar a šesťgrajciar. Dovtedy na najdrobnejšie platby slúžili stále platné mince jeho predchodcov. Okrem štvrťgrajciara svojím obrazom nadväzujú na trojgrajciare z 18. stor. – na líci nesú portrét panovníka sprava a na rube rakúskeho orla s oválnym prsným štítkom s vyznačením hodnoty. Ich znížená hmotnosť i hodnotová skladba, rozšírená o šesťgrajciar, ilustrujú krízový vývin meny. Jeho prejavom je aj vydanie 24-grajciara s nízkym obsahom striebra, nadväzujúcim parametrami i obrazom na šesť- a 12-grajciare z r. 1795 (→ 2. apríla 1795). Mal čiastočne nahradiť chýbajúce stredné nominále mincí konvenčnej meny. Svojimi veľkými rozmermi mal vyvolať ilúziu zodpovedajúcej vnútornej hodnoty.

ZAUJÍMAVOSŤ

Vojensky motivované falšovanie na vysokej úrovni

Fotomontáž na porovnanie pravej (ľavá polovica) a falošnej dvojzlatkovej bankocetly

V čase okupácie Viedne v novembri 1805 sa veliteľovi francúzskych vojsk generálovi Clarkovi podarilo dostať francúzskych odborníkov do tlačiarne bankocetiel na Singerstrasse 9 a získať originálne nástroje na ich tlač. Pomocou nich vytlačili nezistené množstvo falošných bankocetiel. Od pravých sa líšia papierom, ktorý má na dobre zachovaných exemplároch modrastý nádych, kým pravé bankocetly sú žltkasté. Ďalším znakom je kvalita suchých pečatí. Falzá údajne uvádzali do obehu pri druhej okupácii Viedne v lete 1809. Napoleon ani netajil toto falšovanie bankocetiel. Skončilo sa až po jeho sobáši s dcérou Františka I. Máriou Luisou 7. februára 1810, keď údajne odovzdal aj pomôcky na falšovanie.

Výroba falzifikátov s cieľom hospodársky oslabiť nepriateľa a znížiť náklady na pobyt vlastných vojsk na obsadenom území bola v koaličných vojnách takmer bežná. Francúzsko okrem rakúskych bankocetiel falšovalo aj anglické bankovky a ruské asignácie. Anglicko zasa falšovalo francúzske asignáty.

KALENDÁRIUM

■ **6. 8. 1806.** Rakúsky cisár František I. sa vzdal titulu rímskonemeckého cisára. →

■ **1. 10. 1806.** Vyšla prvá časť šiestej emisie bankocetiel (→ 1. októbra 1806 – 15. apríla 1808).

■ **15. 4. 1808.** Vyšla druhá časť bankocetiel šiestej emisie (→ 1. októbra 1806 – 15. apríla 1808).

■ **23. 2. 1809.** Bol uverejnený oznam o sťahovaní sedemgrajciarov a osemapolgrajciarov z obehu a o pravidlách ich výkupu.

■ **Apríl 1809.** Rakúsko vstúpilo do ďalšej vojny proti Francúzsku, tentoraz v rámci piatej protinapoleonskej koalície.

■ **13. 5. 1809.** Francúzska armáda druhý raz vstúpila do Viedne a okupovala rakúske hlavné mesto.

■ **14. 6. 1809.** Vojsko uhorskej šľachtickej insurgencie utrpelo v boji proti Napoleonovej armáde ťažkú porážku. V bitke pri Győri zahynulo osemtisíc mužov.

■ **14. 7. 1809.** Obrancovia Bratislavy po trojtýždňovej obrane a ostreľovaní vydali mesto Francúzom podľa podmienok prímeria dohodnutého 12. júla 1809. Francúzska a saská okupácia Bratislavy trvala do 19. novembra 1809. V tom čase Francúzi možno aj na našom území šírili falošné bankocetly piatej emisie.

■ **14. 10. 1809.** Rakúsko uzavrelo v Schönbrunne mier s Francúzskom. Bavorsku muselo odovzdať Salzbursko a Innviertel (Innskú štvrť), Ilýrskej provincii, závislej od Francúzska, časť Korutánska, celé Kransko, Chorvátsko na juh od Drávy, Istriu a Dalmáciu. Územné a hospodárske straty dali nový impulz inflácii bankocetiel.

■ **11. 12. 1809.** Cisár František I. prisľúbil v Bratislave nápravu meny.

■ **19. 12. 1809.** Vyšlo nariadenie o odovzdávaní striebra na razbu mincí, potrebných na zaplatenie reparácií a zníženie nedostatku obeživa.

■ **26. 2. 1810.** Vyšiel cisársky patent, v ktorom bola naznačená koncepcia nápravy meny. →

■ **1810.** Jacob Degen skonštruoval gilošovací stroj, umožňujúci presne ryť matematicky definované ornamenty – giloše – poskytujúce ceninám vysoký stupeň ochrany. →

■ **20. 2. 1810.** Cisár František I. vydal nariadenie o devalvácii rakúskej meny na pätinu jej hodnoty. →

■ **15. 3. 1811.** Vyšiel tzv. Wallisov patent o devalvácii meny, Rakúsko tak vyhlásilo štátny bankrot (→ 20. 2. 1811).

■ **20. 6. 1811.** Začala sa výmena bankocetiel za nové platidlá – výplatné listy (skončila sa 24. decembra 1812). →

■ **1. 2. 1812.** Do obehu vstúpili nové medené mince viedenskej meny. →

■ **26. 5. 1812.** Cisár František I. rozpustil uhorský snem, keďže uhorská šľachta nesúhlasila s finančnou politikou Viedne. V septembri 1811 odmietla účasť Uhorska na splácaní polovice štátneho dlhu monarchie.

■ **11. 8. 1813.** Rakúske cisárstvo vyhlásilo vojnu Francúzsku. Armády protinapoleonskej koalície 16. – 19. októbra 1813 zvíťazili nad francúzskymi v bitke pri Lipsku.

■ **Druhý polrok 1813.** Vyšli prvé anticipačné listy, nový druh papierových peňazí.→

■ **30. 5. 1814.** Parížsky mier ukončil obdobie napoleonských vojen.

■ **18. 9. 1814.** Vo Viedni sa začali rokovania Viedenského kongresu, ktorý na niekoľko desaťročí určil politické usporiadanie Európy a stanovil aj územnú rozlohu habsburskej monarchie (skončili sa 9. 6. 1815).

■ **1. 6. 1816.** Vo Viedni založili Privilegovanú rakúsku národnú banku.

■ **1. 7. 1816.** Začala sa výmena šajnov (výmenných listov a anticipačných listov) za bankovky novozaloženej Privilegovanej rakúskej národnej banky, znejúce na konvenčnú menu.

■ **1. 7. 1816.** Privilegovaná rakúska národná banka vydala prvú emisiu svojich bankoviek.

■ **12. 5. 1817.** Vyšli drobné medené mince v hodnote štvrťgrajciara, polgrajciara a grajciara konvenčnej meny s rokom razby 1816.

■ **15. 7. 1817.** Zmenil sa štatút Privilegovanej rakúskej národnej banky. →

■ **18. 1. 1818.** Prvým guvernérom Privilegovanej rakúskej národnej banky sa stal gróf Johann Heinrich Ditrichstein.

■ **1. 11. 1823.** Vznikla osobitná mena pre Lombardsko a Benátsko, včlenila sa do konvenčnej meny a rozšírila sa jej platnosť na celé územie monarchie.

■ **1. 7. 1828 – 31. 1. 1831.** Postupne vychádzali bankovky druhej emisie Privilegovanej rakúskej národnej banky. →

Koniec Rímsko-nemeckej ríše

František I. s cisárskymi insígniami

■ **6. augusta 1806.** Rakúsky cisár František I. sa vzdal titulu rímskonemeckého cisára. Okrem nátlaku Napoleona bola v pozadí jeho rezignácie už dávnejšia neochota jednotlivých štátov Rímskonemeckej ríše zotrvať v tomto štátnom celku a úsilie zjednotiť Nemecko bez rakúskej hegemónie. Po 844 rokoch existencie sa teda Svätá rímska ríša nemeckého národa rozpadla. František I. vládol už len ako rakúsky cisár. Keďže bol aj uhorským kráľom, stalo sa Uhorsko (v jeho rámci aj Slovensko) súčasťou Rakúskeho cisárstva. Uhorské kráľovstvo si však svoje osobitné postavenie v rakúskej ríši zachovalo. Vzťahy medzi Viedňou a emancipačným úsilím maďarských vládnucich kruhov Uhorska sa vyostrovali, čo vyústilo najskôr do revolučných udalostí r. 1848 – 1849 (→ 15. marca 1848) a potom do vzniku dualistického štátneho útvaru Rakúsko-Uhorska (→ s. 138).

Prvé úvahy o náprave meny

■ **Leto 1806.** Krátke medzidobie medzi vojnovými udalosťami využila finančná správa na prípravu plánov finančnej reformy. Gróf Zinzendorf v tejto súvislosti vyslovil myšlienku, že náprava bude možná iba bolestivými prostriedkami a znehodnotením bankocetiel. Ich znehodnotenie odôvodňoval tým, že treba zabrániť možnosti, aby štát ešte niekedy vydával papierové peniaze. Plány na znehodnotenie meny vyvolali nepokoje, ktoré musel tíšiť cisár vyhlásením, že situácia nie je až taká vážna, aby bolo nevyhnutné prikročiť k zákonnému znehodnoteniu bankocetiel. Vyhlásenia však mali skôr opačný účinok.

Šiesta emisia bankocetiel

Lícna a rubová strana 25-zlatkovej bankocetly šiestej emisie

Líce (hore) a rub (dolu, zmenšené) 100-zlatkovej bankocetly šiestej emisie. Nápisy označujúce hodnotu platidla sú v nemčine, češtine, maďarčine, poľštine a taliančine.

■ **1. októbra 1806 a 15. apríla 1808.** Rakúska finančná správa dala do obehu bankocetly nového tvaru najskôr po päť, 25, 50 a 100 zlatých, potom po 10 a 500 zlatých, všetky s dátumom 1. júla 1806. Rozsah tejto emisie nebol vopred oznámený, ale za celý čas platnosti nových bankocetiel to bolo 600 – 700 mil. zlatých.

Dôvodom vydania nového vzoru bankocetiel mohli byť obavy z falšovania piatej emisie po odcudzení nástrojov na ich tlač Francúzmi. Nové bankocetly majú vyšší stupeň ochrany vďaka obojstrannej tlači, na vyšších hodnotách dokonca dvojfarebnej. Naopak, vodoznaky sú oveľa jednoduchšie. Môže to byť dôsledok nedostatku času na výrobu egutérov (sieťových valcov na odvodňovanie papieroviny), ale aj potreby rýchlo vyrobiť veľké množstvo platidiel.

POZADIE

Ochranné prvky na bankocetlách

Prvé bankocetly z r.1762 poznáme iba podľa úradných vzorov vytlačených na odlišnom papieri. Originálne exempláre sa zachovali až od emisií z r. 1771 a 1784. Ochranu im poskytovali prvky zaužívané aj na iných významných dokumentoch z tých čias. Boli to suché pečate – reliéf vyrazený do papiera, ktorý nezvratne zmenil usporiadanie splstnatených vláken, na líci s vypuklým obrazom, na rube s vyhĺbeným. Na celej ploche pečate má papier hladší a lesklejší povrch. Obraz suchých pečatí na bankocetlách sa skladal zo znaku Viedenskej mestskej banky, mesta Viedne a rakúskeho štátneho znaku, vyznačenia hodnoty a kruhopisu s názvom emisného ústavu.

Druhým ochranným prvkom bol filigrán – vodoznak, pôvodne dekoratívny prvok, ktorým si papierne označovali svoje výrobky. Vysoký stupeň ochrany, ktorú vodoznak poskytuje platidlu alebo inému dokumentu, spočíva v tom, že jeho obraz vzniká vpletením osobitnej figúry do papierenského sita (egutéra) alebo jeho reliéfnou deformáciou. V papierovej hmote tak vznikajú hrubšie alebo tenšie miesta, ktoré sa po vysušení a vyhladení papiera javia ako svetlejšie, tmavšie alebo plynulo tieňované obrazce. Vďaka vysušeniu a zmŕšteniu papiera je vodoznak menší ako jeho negatív na papierenskom site. Zmŕštenie závisí od suroviny, výrobného postupu a podmienok skladovania papiera. Dokonalé napodobenie vodoznaku rovnakým výrobným postupom je preto časovo aj technologicky náročné.

Tretím prvkom, ktorý podľa dnešných kritérií má dokonca charakter špecifického ochranného prvku, t. j. prvku chrániaceho pred konkrétnym spôsobom napodobovania, je premenlivý sklon a tvar písma v texte klauzuly o platnosti bankocetiel. V časoch, keď neexistovala nijaká reprodukčná technika – okrem ručného prekresľovania –, si autori bankocetiel uvedomili, že každý človek má charakteristický sklon rukopisu. Pokiaľ nie je fyziologicky narušená schopnosť písať, sklon sa len ťažko mení a zmenený ešte ťažšie zachováva. Štyri až päť rôznych sklonov a odlišných rezov písma, ktoré sa v klauzule striedajú, sú dokonalou pascou pre tzv. kazuistických falšovateľov, ktorí primitívnymi spôsobmi vyrábajú malé množstvá falzifikátov.

ZAUJÍMAVOSŤ

Bankocetly s technickými inováciami

Bankocetly vzor 1806, vydané v priebehu r. 1808, priniesli dve inovácie, novátorské v dovtedajšej praxi na celom svete. Prvou bola obojstranná tlač. V období, keď sa papierové platidlo pokladalo iba za náhradku peňazí alebo len za poukážku na ne, priblížila ich vzhľad tradičnému vzhľadu mincí, ktoré nesú obraz aj text na obidvoch stranách. Druhou inováciou bol sám obraz rubovej strany. Nešlo o obraz úplne alebo aspoň prevažne nezávislý od obrazu líca, tak ako ho poznáme z väčšiny neskorších papierových platidiel, ale o zjednodušený a zrkadlovo prevrátený obraz lícnej strany, vytlačený v rámci vtedajších technických možností presne v protiľahlej polohe obrazu na líci (vzájomné posuny nepresahujú 0,3 mm). Pri pohľade proti svetlu sa teda oba obrazy takmer dokonale prekrývali. V tom čase to bola prevratná myšlienka, ktorá nielenže podstatne sťažila prípadné falšovanie tejto emisie bankocetiel, resp. uľahčila rozoznávanie ich falzifikátov, ale predbehla vývoj ochrany platidiel takmer o dvesto rokov. Analogické riešenie, samozrejme v dokonalejšej technickej a grafickej úprave, sa objavilo až v druhej polovici 40. rokov 20. stor. na niektorých francúzskych bankovkách v podobe presnej sútlače identických portrétov na líci a rube. Od 90. rokov 20. stor. sa s ňou stretáme v podobe tzv. kontrolného priehľadu – dvoch vzájomne sa dopĺňajúcich častí obrazu na líci aj na rube, čo je dnes už takmer obligátna súčasť ochrany bankoviek proti elektronickým reprodukčným zariadeniam a menej dokonalým technológiám bežnej tlače.

Drobné mince k bankocetlám

■ **1807.** Tezaurácia plnohodnotných mincí narušila štruktúru obeživa, a tak bolo nevyhnutné, aby sa sústava bankocetiel doplnila vydaním vysokých grajciarových nominále 15- a 30-grajciarov v podobe veľkých medených mincí. V kruhopise sú tieto mince výslovne označené ako čiastkové mince k bankocetlám. Priemerom sa približujú vtedajším toliarovým razbám. V niektorých oblastiach monarchie preto dostávali posmešné prezývky, napr. v Čechách „ševcovské tolary".

Medené 15- a 30-grajciare mali vyriešiť poruchy peňažného obehu

Všetko striebro sa musí odovzdať

■ **19. decembra 1809.** Neúspešná izolovaná vojna proti Francúzsku mala ťažké hospodárske následky. Na základe Schönbrunnského mieru zo 14. októbra 1809 Rakúsko stratilo ďalšie územia. Celková rozloha monarchie sa zmenšila o tretinu a ubudlo jej 3,5 mil. obyvateľov. Navyše musela Francúzsku zaplatiť vysoké reparácie. Štátne financie boli v rozklade. Cisár František I. za svojho pobytu v Bratislave 11. decembra verejne prisľúbil, že obeh bankocetiel sa bude každý rok zmenšovať a budú nahradené kovovými mincami. Pritom všetky opatrenia na nápravu meny sa urobia tak, aby sa nedotkli súkromného alebo verejného majetku a nevyvolali nedostatok peňazí v obehu. Aby sa získali financie na zaplatenie reparácií a na zníženie nedostatku kovových peňazí, 19. decembra 1809 vláda vydala nariadenie, že všetko striebro s výnimkou strieborných lyžíc, hodín, pečatidiel, chirurgických nástrojov a antických medailí sa musí odovzdať mincovniam. Nariadenie sa však netýkalo Uhorska.

Napoleon preberá kľúče od mesta Viedeň *(súveká maľba z Versailles). Výsledkom cisárovho takmer päťmesačného pobytu vo Viedni bol aj sobáš s rakúskou arcivojvodkyňou Máriou Lujzou. Pravým zmyslom tohto dynastického manželstva bola legitimizácia Napoleonovho cisárskeho titulu.*

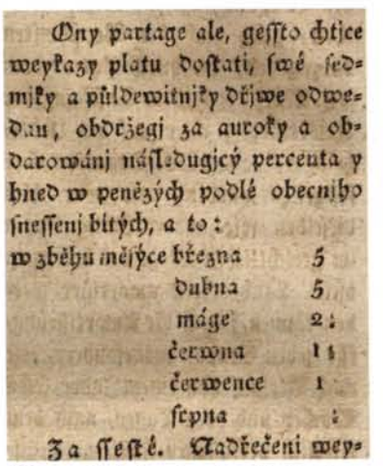
Peripetie strieborných mincí

■ **23. februára 1809.** V habsburskej ríši sa začali sťahovať z obehu strieborné sedemgrajciare a osemapolgrajciare vydané r. 1802. Robilo sa to nezvyčajným spôsobom. Keďže sa tieto nominále s vysokým obsahom striebra kvalitou približovali ku konvenčným minciam a inflácia bankocetiel do r. 1809 citeľne pokročila, verejné pokladnice ich prijímali od 1. marca do 31. augusta 1809 v hodnote 12, resp. 14,5 grajciara v medených minciach alebo bankocetlách. To znamená, že sedemgrajciare tak opäť nadobudli nominálnu hodnotu mincí, z ktorých ich pred siedmimi rokmi prerážali (→ 1. apríla 1802).

Štát mal o tezaurované sedemgrajciare a osemapolgrajciare záujem ako o surovinu na razbu plnohodnotných mincí, nevyhnutných pri platbách do zahraničia. Vychádzalo sa totiž z predpokladu, že tieto mince sa tezaurovali vo veľkom zo špekulačných dôvodov. Aby ich štát získal, ponúkol ich majiteľom možnosť predať tezaurované mince za obligácie po 50 alebo 100 zlatých konvenčnej meny s päťpercentným úrokom. Tieto obligácie mali byť splatné do dvanástich rokov.

Mince za 100 zlatých by pri takomto zvýhodnenom úrokovaní majiteľovi priniesli zisk 37,5 zlatého konvenčnej meny.

Na výstrahu pred ďalšou špekuláciou s tezaurovanými mincami štát doplnil pravidlá výmeny upozornením, že mince, ktoré sa u niekoho nájdu po skončení výmennej lehoty, budú skonfiškované.

Ony partage ale, geſſto chtjce
weykazy platu doſtati, ſwé ſed-
mjky a půldewitnjky dřjwe odwe-
dau, obdržegj za auroky a ob-
darowánj náſledugjcý percenta y
hned w peněžých podlé obecnjho
ſneſſenj bitých, a to:
w zběhu měſýce března 5
dubna 5
máge 2;
čerwna 1½
čerwence 1
ſrpna ;
Za ſeſté. Nadřečeni wey-

Štát ponúkal tým, čo odovzdávali mince na výmenu už na začiatku výmennej lehoty, motivačné príplatky k úrokom podľa osobitnej tabuľky.

Úvahy o náprave meny

■ **26. februára 1810.** Vyšiel cisársky patent, ktorý predložil verejnosti koncepciu nápravy meny. Vypracoval ho prezident Dvorskej komory (*Hofkammer*) gróf Moritz O'Donnell. Čoraz väčšie množstvo bankocetiel v obehu a ich znehodnotenie zdôvodnil tým, že sa do zvyšku monarchie, najmä do Viedne, preliali zo stratených území. Naznačil, že namiesto bankocetiel budú vydané nové peniaze – výmenné listy –, ktoré sa budú vymieňať za bankocetly v pomere najmenej 300 zlatých v bankocetlách za 100 zlatých vo výmenných listoch. Výmena mala byť dobrovoľná a mala sa začať, len čo sa vyrobí dostatočný počet výplatných listov. Súčasťou opatrení mala byť desaťpercentná majetková daň a hypotéka na cirkevný majetok. Riadením meny mala byť poverená súkromná, od štátu nezávislá emisná banka. Od 1. júla 1810 sa mali bankocetly vydávať len ako náhrada za opotrebované. Patent nabádal znížiť dovoz tovaru z cudziny a zvýšiť domácu produkciu. Pre odpor katolíckej cirkvi, ale aj pre úmrtie prezidenta komory grófa O'Donnella sa však načrtnutý plán neuskutočnil.

Bankocetly sa

■ **20. júna 1811.** Od tohto dňa do 24. decembra 1812 sa bankocetly aj drobné medené mince, pokiaľ neboli demonetizované (zrušené), menili v pomere 5:1 za nové platidlá – výplatné listy. Výplatné listy boli vydané v hodnote 212 159 000 zlatých, teda iba pätiny nominálnej hodnoty obiehajúcich bankocetiel. Až 1. februára 1812 vyšli k výplatným listom aj nové medené štvrť-, pol,- jedno- a trojgrajciare. V kruhopise na reverze mali text *WIENER WAEHRUNG* (t. j. viedenská mena), vzťahujúci sa na všetky nové platidlá. Nových mincí sa však nevyrobilo dostatočné množstvo. Preto sa musela zmeniť hodnota niektorých starších medených mincí. Trojgrajciare, obiehajúce po štátnom bankrote v hodnote 3/5 grajciara, začali platiť ako dvojgrajciare. Starým medeným grajciarom vrátane grajciarov Márie Terézie a Františka I. Štefana Lotrinského sa vrátila pôvodná hodnota. Povinný príjem medených mincí bol však obmedzený na hodnotu jedného zlatého.

Wallisov patent – štátny bankrot

15. marca 1811. V Rakúsku uverejnili cisársky patent, ktorý panovník podpísal 20. februára. Patent je známy ako Wallisov – podľa Josepha Wallisa, od júla 1810 prezidenta Dvorskej komory. Wallis cisárovi odporúčal, aby menovú krízu vyriešil štátnym bankrotom.

Rázna náprava menových pomerov sa r. 1810 stávala čoraz naliehavejšou. Ážio (príplatok k zákonnej menovitej hodnote platidla; platenie ážia sa vyskytovalo v obdobiach menových kríz) mincí konvenčnej meny vo februári 1810 dosahovalo 400 percent a na konci roka vyletelo až na 1 240 percent. Gróf Wallis pri náprave vychádzal z návrhov svojho predchodcu grófa O'Donnella a presvedčil panovníka, aby podpísal patent o znehodnotení bankocetiel a medených mincí o štyri pätiny. Na Wallisov návrh cisár reagoval len námietkou nehovoriť otvorene o bankrote, lebo by to urobilo zlý dojem...

Pred dňom uverejnenia patentu boli po celej monarchii rozoslané obálky s nariadením, že ich možno otvoriť až 15. marca o piatej ráno a zverejniť ich obsah o šiestej. Už sám spôsob rozosielania obálok vyvolával zlé predtuchy. Za ranného šera sa pred úradnými budovami a kostolmi po celej monarchii zhromažďovali davy ľudí. Všetci s napätím očakávali avizovaný oznam. Jeho obsah tvrdo zasiahol všetkých vlastníkov bankocetiel a medených mincí. Bankocetly i medené mince síce ostali v obehu, no stratili 80 percent svojej hodnoty. Napríklad 500-zlatka mala hodnotu len 100 zlatých, 10-zlatka dvoch, zlatka 12 grajciarov, 30-grajciar 5 grajciarov. Šesťgrajciare, polgrajciare a štvrťgrajciare stratili svoju hodnotu úplne.

Menej postihnutí boli len veritelia, lebo dlžníci im museli splácať svoje dlhy vzniknuté v bankocetlách podľa osobitných kurzov, ktoré záviseli od času vzniku záväzku. Pri záväzkoch z januára 1799 bol kurz ešte 1 : 1,03, pri záväzkoch z októbra 1810 – marca 1811 kurz klesol na 5 : 1. Šťastný bol iba ten, komu sa krátko predtým podarilo kúpiť nejaký majetok alebo nahromadiť a ukryť mince konvenčnej meny.

Devalvácia bankocetiel a medených mincí a vydanie nových platidiel však neriešili príčinu ich znehodnotenia, ktorou bola pokračujúca vojna. Parita papierových peňazí a konvenčnej meny sa potom už dlhý čas neobnovila. Okrem iného preto, lebo oficiálne znehodnotenie bankocetiel v pomere 5 : 1 oproti konvenčnej mene bolo takmer 2,4 ráz menšie ako ich ážio r. 1811. Ážio výmenných listov oproti konvenčnej mene, s ktorou mali mať paritu, však kolísalo podľa momentálnej situácie a množstva výmenných listov v obehu.

Výplatné listy v hodnotách jeden zlatý, päť, desať a dvadsať zlatých, vydané po štátnom bankrote (zmenš.)

menia za výplatné listy

Výplatný list v hodnote 100 zlatých (mierne zmenš.)

Grajciar (vľavo) a reverzy ostatných nominále drobných medených mincí viedenskej meny

CITÁT

Cisár o štátnom bankrote

Pri vyhlásení rakúskeho štátneho bankrotu sa cisár zaväzoval, že v budúcnosti sa už nikdy nebudú vydávať nekryté papierové peniaze. Sľub nielenže nedodržal, ale ani nemohol dodržať. No ako vážne ho myslel, ukazuje jeho výrok v užšom kruhu: „Bankrot je daň ako každá iná. Treba ju len rozdeliť tak, aby každý stratil rovnako."

Z NÁZVOSLOVIA

Čo značí „viedenská mena"?

Po rakúskom štátnom bankrote r. 1811 sa na pomenovanie nových papierových platidiel (výplatné a anticipačné listy → Druhý polrok 1813) aj štvrťgrajciarových, polgrajciarových, grajciarových a trojgrajciarových mincí, vydaných v januári 1812, ujal názov viedenská mena (*Wiener Waehrung*). Dôsledne sa používal na ich odlíšenie od mincí a bankoviek konvenčnej meny, ktoré mali inú hodnotu, až do r. 1857, keď v rámci menovej reformy (→ s. 134) obidve meny zanikli. Sám názov je však starší. Cisárske patenty a úradné vyhlášky ho používajú od chvíle, keď sa začala viditeľne odlišovať hodnota bankocetiel od hodnoty mincí konvenčnej meny. Niekedy sa ním myslia bankocetly, inokedy medené alebo neplnohodnotné strieborné mince (napr. sedemgrajciare a osemapolgrajciare z r. 1802). Tento výraz iba terminologicky potvrdzoval faktickú koexistenciu dvoch súbežných mien.

V dokumentoch v maďarčine sa menové jednotky viedenskej meny označujú prívlastkom *bécsi értékű* („viedenskej hodnoty") alebo *váltó forint*, čo je skrátená forma maďarského označenia výplatných listov – *váltó jegy forint*, teda „forint vo výplatných listoch". Jednotky konvenčnej meny sa označujú aj *ezüst* (strieborný) alebo *pengő* (zvonivý, podľa nemeckého spojenia „klingende Münze") alebo českého *zvonká mince*. V súvekých vyhláškach v češtine sa konvenčné mince označujú spojením „mince bité podle všeobecného usnesení".

ZAUJÍMAVOSŤ

Nezáujem o strategickú surovinu

Finančne i hospodársky vyčerpaná monarchia sa pri štátnom bankrote správala z dnešného hľadiska veľmi čudným spôsobom. Hodnota medených štvrť-, pol- a šesťgrajciarov nebola znížená na pätinu ako ostatných, ale stratili celú svoju hodnotu. Hoci predstavovali pomerne veľké množstvo strategicky významného kovu – hlavne diel sa totiž odlievali z bronzu, ktorého súčasťou je meď –, štát sa nepostaral o ich zber. Dovolil, aby sa s nimi obchodovalo ako so starým kovom vrátane predaja do zahraničia. Na tento účel sa na požiadanie vydávali dokonca osobitné pasy.

PREHĽAD

Grafická úprava výplatných a anticipačných listov

Výplatné a anticipačné listy z rokov 1811 a 1813 si zachovali povahu textového dokumentu, ale písmo je štylizované jemnejšie a opticky ustupuje tmavým ornamentálnym rámikom. Tieto platidlá majú oveľa menšie rozmery. Výplatné listy z r. 1811 sú orientované horizontálne, no pri anticipačných listoch z r. 1813 sa vracia dispozičná schéma uplatnená pri bankocetlách – nízke nominále majú vertikálnu dispozíciu, vyššie horizontálnu. Z technického hľadiska obidva tieto druhy papierových platidiel znamenajú veľký pokrok. Prvý raz sa v ornamentoch objavujú premyslené, matematicky definované a strojom ryté vzory – giloše, zložené z pravidelných prepletených bielych alebo čiernych kriviek. Zatiaľ šlo len o jednoduché hypocykloidy, epicykloidy, prekrývajúce sa kruhy so stredom v pomyselnom kruhu, ale nástup ochranného prvku je jasný. Ochranu zvyšuje aj použitie jednoduchých lokalizovaných ochranných rastrov.

Detail giloše

Inflácia pokračuje

■ **Druhý polrok 1813.** Hospodársky vyčerpaný štát nemal dosť prostriedkov, aby mohol kryť náklady na vedenie vojny, najmä v auguste až októbri 1813, bez ďalšej emisie papierových peňazí. Aby sa navonok dodržal cisárov prísľub nevydávať nekryté papierové peniaze, vydali nový druh papierových peňazí – anticipačné listy v sume 45 miliónov zlatých (na obr.). Ich emisiu v nasledujúcich 12 rokoch mal kryť najistejší príjem štátu – výnos poľnohospodárskej dane. Skutočná emisia anticipačných listov však dosiahla až 470 mil. zlatých. Znehodnotenie obidvoch druhov štátoviek – šajnov – vyvrcholilo r. 1817, keď sa 333 zlatých viedenskej meny rovnalo 100 zlatým konvenčnej meny. Nakoniec sa ich pomer ustálil na úrovni 250 : 100. Toto znehodnotenie sa niekedy označuje ako druhý štátny bankrot.

Môže napraviť menu nová národná

■ **1. júna 1816.** Vo Viedni vznikla Privilegovaná rakúska národná banka (*Privilegierte österreichische Nationalbank*). Bol to prejav úsilia rakúskeho štátu o nápravu meny. Podmienky na realizáciu tohto úsilia vznikli po skončení napoleonských vojen. V rokoch 1814 – 1816 vznikol plán založiť od štátu nezávislú národnú banku Vznikla na základe návrhu, ktorému dal definitívnu podobu minister financií gróf Philipp Stadion (minister financií nahradil dovtedajšieho prezidenta Dvorskej komory). Nová banka mala síce znaky súkromného ústavu, ale jej prepojenie so štátom bolo silné. Dlhší čas sa jej činnosť obmedzovala len na hlavné mesto Viedeň. Banka od → 1. júla 1816 vymieňala šajny za svoje bankovky kryté striebornými mincami konvenčnej meny. Za 140 zlatých viedenskej meny vyplácala 40 zlatých konvenčnej meny v hotovosti a 100 zlatých viedenskej meny v obligáciách úročených jedným percentom. Výmena bola výsadou iba bohatších ľudí, lebo väčšina obyvateľov monarchie si nemohla naporiť toľko peňazí. Navyše náklady na cestu do Viedne ich už vopred vylúčili z výmeny.

Viedenský kongres víťazných mocností koalície utvoril predpoklady nápravy rakúskej meny (na obr. štylizovaný výjav z rokovania, za stolom v strede cisár František I.)

Záujem o výmenu bol aj tak veľký. Už o päť dní ju banka musela obmedziť na 7 000 zlatých viedenskej meny. Od 3. augusta 1816 ju ďalej obmedzila na vopred podané žiadosti, vybavované podľa poradia, a napokon ju však 18. augusta 1816 zastavila pre nedostatok vlastných prostriedkov a nedostatočujúcu dotáciu striebornych mincí od štátu. Preto 15. júla 1817 Privilegovanej rakúskej národnej banke zmenili štatút, takže bola zbavená úlohy meniť platidlá viedenskej meny za svoje bankovky, a poverili ju len riadením peňažného obehu emisiou vlastných bankoviek. Štát získal v banke silné postavenie. Vládny komisár mal v dôležitých otázkach právo veta. 18. januára 1818 dostala banka definitívne vedenie, jej guvernérom sa stal gróf Johann Heinrich Ditrichstein. Banka získavala dôveru verejnosti. Pri výmene bankoviek za mince prevládalo vydávanie bankoviek nad vydávaním mincí. Tak rástol

Nové bankovky upútali dôstojným vzhľadom

■ **1. júla 1816.** Privilegovaná rakúska národná banka vydala mesiac po svojom založení bankovky po 5, 10, 25, 50, 100, 500 a 1 000 zlatých konvenčnej meny. Ich úprava je veľmi striedma. Ide vlastne len o textové dokumenty bez rámčeka, zvýraznené iba kaligrafiou textu. Giloše sú obmedzené na minimum a jednoduchosťou a umiestením klesajú na úroveň ochranných rastrov.

Prvé bankovky Privilegovanej rakúskej národnej banky z r. 1816 sa vyznačovali niekoľkými osobitosťami. Nezvyčajné je už to, že všetky nominále majú rovnaké veľkosti aj rovnaký vzhľad. Je zrejmé, že pri manipulácii s nimi v peňažnom obehu mohli vznikať ťažkosti – bankovky jednotlivých hodnôt sa pri troške nepozornosti ľahko navzájom zamenili. Druhou pozoruhodnou okolnosťou je nápadná podobnosť bankoviek tejto emisie s vtedajšími anglickými bankovkami. Celkovou grafickou kompozíciou aj rozmiestením detailov skutočne imitujú vzhľad anglických libier. Tento fakt sa môže vysvetliť aj ako zámer – Privilegovaná rakúska národná banka sa aj takýmto spôsobom cieľavedome usilovala posilniť dôveru verejnosti k papierovým peniazom po dvadsiatich rokoch menovej nestability výraznou podobnosťou s bankovkami takej dôveryhodnej inštitúcie, ako bola Bank of England. Možno však chcela vydávajúca banka naznačiť, že za stabilitou rakúskych bankoviek stála aj anglická pôžička 41,5 mil. zlatých.

Bankovky Privilegovanej rakúskej národnej banky s hodnotami päť, desať, dvadsaťpäť, päťdesiat, sto a tisíc zlatých z roku 1816. Bankovky mali krásne celoplošné vodoznaky (ukážky pochádzajú z archívu Rakúskej národnej banky vo Viedni).

banka?

strieborný poklad a krytie bankoviek dosiahlo r. 1819 takmer 76 percent.

Výmenu šajnov banka obnovila 2. marca 1820 v pomere 250 zlatých viedenskej meny za 100 zlatých konvenčnej meny. Tento pomer platil až do menovej reformy r. 1857 (→ s. 134). Predstavoval vlastne rozdiel medzi oficiálnym znehodnotením bankocetiel z r. 1811 a ich vtedajším ážiom. 100 zlatých v bankocetlách sa teda r. 1820 rovnalo iba 8 zlatým konvenčnej meny. Výmenu šajnov obnovili na základe dohody banky so štátom, podľa ktorej štát prevzal od banky 49 379 akcií po 610 zlatých v celkovej sume 30,1 mil. zlatých. Výmenu šajnov za bankovky každý štvrťrok zverejňoval oficiálny orgán s názvom Deputácia na umorovanie štátneho dlhu.

Rakúsky štát sa ďalej zaviazal Privilegovanej rakúskej národnej banke poskytnúť strieborné mince za 40 mil. zlatých, splatiť 23,7 mil. zlatých za 2,5-percentné štátne obligácie a vydať päťpercentné obligácie v hodnote 140 mil. zlatých konvenčnej meny, z ktorých mal Privilegovanej rakúskej národnej banke platiť každý rok 1,4 mil. zlatých konvenčnej meny.

Budova Privilegovanej rakúskej národnej banky na Herrengasse vo Viedni (súveká kresba)

Cisár František I. odovzdáva novému ministrovi financií grófovi Philippovi Stadionovi patent o založení Privilegovanej rakúskej národnej banky.

Chaos s drobnými pokračuje

■ **12. mája 1817.** S cieľom odstrániť ťažkosti pri veľkom počte rôznych druhov drobných mincí, ktoré mali skutočnú hodnotu odlišnú od vyznačenej, vydal rakúsky štát nové štvrťgrajciarové, polgrajciarové a grajciarové medené mince s hodnotou v konvenčnej mene. Ich povinný príjem bol však obmedzený len na tri grajciare. Rozmermi a vonkajšou úpravou, najmä rakúskym orlom na korunovanom štíte, sa výrazne líšili od starších mincí. V nezmenenej podobe s vročením 1816 sa razili až do konca 40. rokov 19. stor.

Vydanie drobných medených mincí konvenčnej meny r. 1817 však vôbec neodstránilo dnes nepredstaviteľný chaos v sústave drobných. Väčšina starších mincí totiž obiehala až do r. 1852. Na uľahčenie zložitých prepočtov obeživa vyhlásili jeho časť r. 1818 za mince konvenčnej meny a stanovili im novú hodnotu. To značilo, že niektoré z nich počas svojho obehu zmenili hodnotu už druhý raz, nahor aj nadol: 15-grajciare z r. 1807 sa rovnali dvom grajciarom, tri typy trojgrajciarov (1799, 1800, 1812) sa rovnali takisto dvom grajciarom, štyri typy grajciarov (1762, 1780, 1800 a 1812) sa rovnali polgrajciaru a polgrajciare z roku 1812 štvrťgrajciaru. Ich majitelia zmenou hodnoty získali. Ostatné medené mince sa zrušili.

Roku 1823 sa však sústava drobných mincí opäť skomplikovala. V celej monarchii začali platiť drobné medené mince novej meny Lombardsko-benátskeho kráľovstva (→ s. 116) jedno-, troj- a päťcentisimové. Rovnali sa pätine, trom pätinám grajciara a celému grajciaru.

Drobné medené mince konvenčnej meny z r. 1816 mali nový vzhľad. Obiehali zároveň so staršími mincami.

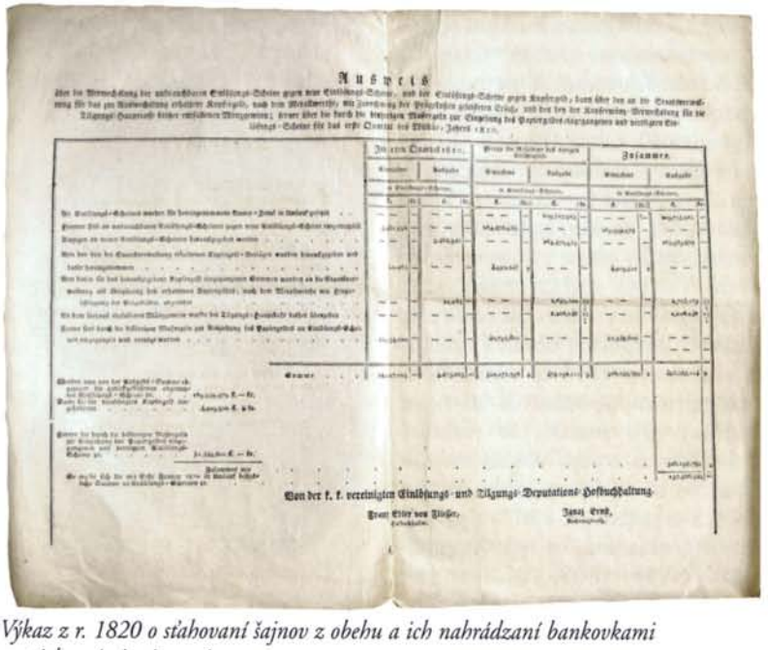
Pod vplyvom štátu

■ **20. novembra 1822.** Rakúsky štát a Privilegovaná rakúska národná banka uzavreli dohodu o splácaní štátom prevzatých akcií. Rakúsko v tom čase potláčalo nepokoje v severnom Taliansku a štát nebol schopný zaplatiť hodnotu týchto akcií. Zaviazal sa preto postupne splácať 30 mil. zlatých v rokoch 1823 – 1826, pričom 50 mil. zlatých konvenčnej meny, predstavujúcich protihodnotu 125 mil. zlatých viedenskej meny, premenili na dlh štátu voči Privilegovanej rakúskej národnej banke. Banka sa zaviazala vo veľkom rozsahu eskontovať štátne pokladničné poukážky.

Vznikla paradoxná situácia. Banka, ktorá mala likvidovať následky emisie nekrytých peňazí z čias napoleonských vojen, sa vlastne stala nástrojom pokračovania neblahej finančnej politiky štátu, zameranej na udržiavanie represívneho aparátu a zachovávanie veľmocenského postavenia monarchie. Napriek tomu sa krytie bankoviek udržiavalo na úrovni 15 – 20 percent. Banke sa darilo znižovať obeh šajnov a zásobovať obeh bankovkami krytými striebornými mincami. Obeh šajnov tak klesol do r. 1848 na zanedbateľných 7 mil. zlatých. Banka najmä po udelení druhého privilégia r. 1841 pokračovala však v poskytovaní úverov štátu. Ten sústavne hospodáril so schodkom a jeho dlh v banke narastal, čo však banka zatajovala a o svojom hospodárení celých 32 rokov nevydávala správy. Vyšlo to najavo až v revolučnom marci 1848 (→ s. 120).

Severné Taliansko má svoju menu

■ **1. novembra 1823.** Po stabilizácii situácie v severnom Taliansku Rakúsko zaviedlo v Lombardsko-benátskom kráľovstve novú menu. Lombardsko (pod rakúskou nadvládou od r. 1714) a Benátsko (od r. 1797) boli v rokoch 1805 – 1815 súčasťou Talianskeho kráľovstva, ktoré vytvoril Napoleon Bonaparte. Francúzi tu zaviedli menu na dekadickom základe a metrickú sústavu mier. Po opätovnom pripojení týchto krajín k habsburskej ríši však takáto mena brzdila obchod s ostatnými časťami monarchie. Rakúsko rešpektovalo domácu tradíciu a zachovalo pôvodné názvy menových jednotiek (*scudo, lira* a *centesimo*) aj desatinný systém, no obsah drahého kovu v minciach prispôsobilo minciam konvenčnej meny. Strieborné mince mali vyššiu rýdzosť (900/1000), ale rovnaký obsah striebra ako obdobné mince konvenčnej meny. Scudo a polscudo sa rovnalo konvenčnému toliaru a zlatke (poltoliaru). Scudo sa delilo na šesť lír, pričom jedna líra sa rovnala 20 grajciarom, pollíra (50 centesimov) desiatim a štvrtlíra (25 centesimov) piatim grajciarom. Medené päťcentesimo sa rovnalo jednému grajciaru. Priamy ekvivalent chýbal pri jednocentesime a trojcentesime (pätina a tri pätiny grajciara), kde však prepočet nerobil väčšie ťažkosti, a pri krížovom toliare (→ s. 107), ktorý sa rovnal 1 scudu a 60 centesimom. Nová rakúska líra sa rovnala 0,87 pôvodnej talianskej líry. Sústavu lombardsko-benátskych mincí dopĺňali zlaté obchodné mince polsovrano, sovrano a dvojsovrano. Jedno sovrano (podľa franc. *souverain* a angl. *sovereign*) sa rovnalo 2,5 dukátu. Po tejto úprave začali lombardsko-benátske mince platiť po celej monarchii, teda platili aj na dnešnom Slovensku.

Výkaz z r. 1820 o sťahovaní šajnov z obehu a ich nahrádzaní bankovkami a striebornými mincami

Trojcentesimová minca lombardsko-benátskej meny bola stvárnená v tom istom duchu ako jednocentesimová a päťcentesimová.

Štvrtlírová minca mala motív na averze aj reverze zhodný s pollírovou a jednolírovou.

Polscudová lombardsko-benátska minca sa podobá minciam konvenčnej meny.

KURIOZITA

Veľmi zvláštne názvy merných jednotiek

Cisársky patent o zavedení novej meny v Lombardsku a Benátsku z r. 1823 síce píše o prispôsobení novej sústavy mincí metrickej sústave, ale pre jej dĺžkové a hmotnostné jednotky si vytvára vlastné názvy, ktoré – aspoň pre dnešného čitateľa – posúvajú jeho text na hranicu nezrozumiteľnosti. Pre milimeter zavádza výraz atóm, pre kilogram metrická libra, z hektogramu je uncia, z dekagramu groš, z gramu denár a z desatiny gramu grán. Až zlomky gránu vyjadruje stotinami. Viedenská hrivna (280,644 g) sa teda rovná v dikcii patentu „dvom unciám, ôsmim grošom, šiestim gránom a 44 stotinám gránu metrickej hmotnosti". Ostáva záhadou, či tým autor vyhlášky vyjadril odpor k všetkému francúzskemu alebo chcel zatiaľ málo známu sústavu metrických mier priblížiť bežnému poddanému monarchie.

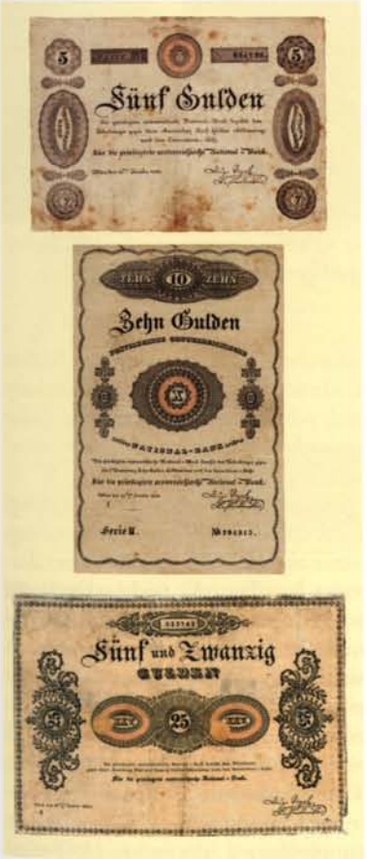
Bankovky druhej emisie

■ **1. júla 1828.** Privilegovaná rakúska národná banka vydala bankovky s dátumom 23. júna 1825 v hodnote päť a desať zlatých, čo boli najnižšie nominále novej emisie. Bankovky tejto emisie boli výtvarne i technicky oveľa dokonalejšie. Do obehu prichádzali v troch termínoch. Po najnižších nasledovali 1. júla 1829 stredné – 25, 50 a 100 zlatých – a 31. januára 1831vysoké – 100 a 500 zlatých. Časová postupnosť vydávania je očividnou reakciou na opotrebúvanie bankoviek prvej emisie a ich frekvenciu v obehu. Zrejmým motívom celej emisie bola náhrada vizuálne uniformných bankoviek bankovkami s oveľa lepšou rozlíšiteľnosťou, ale aj pomerne častý výskyt falzifikátov nízkych nominále. Tento zámer prezrádza aj celkom iný formát päťzlatky a desaťzlatky, dvoch najfrekventovanejších nominále.

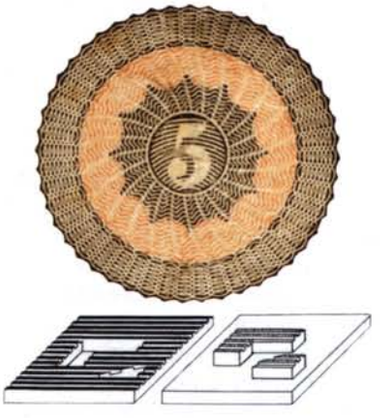
Z výtvarného hľadiska sú bankovky druhej emisie v celkom inej polohe. Ich autor, Johann Baptista Danzinger, neskorší tajomník Privilegovanej rakúskej národnej banky, síce zachoval schému ich priestorového členenia na deväť pomyselných polí, no sústredil sa na výraznú dekoratívnosť izolovaných, klasicisticky štylizovaných ornametálnych prvkov – na nižších hodnotách výhradne geometrických, na vyšších s prevahou rastlinných ornamentov a arabesiek. Dekoratívnosť obrazu umocňuje použitie dvoch farieb – čiernej a červenej, v dokonalej sútlači, dosiahnutej pomocou technickej novinky, tzv. dvojitých tlačových foriem. Ide o technický vynález, ktorý sa v tom čase objavil nezávisle v Anglicku, kde ho však Bank of England odmietla, a v technických dielňach Prvilegovanej rakúskej národnej banky. Tento postup však mal aj nevýhody – malú produktivitu a časovú náročnosť.

Vzhľad bankoviek je však napriek viacerým zjednocujúcim prvkom rôznorodý. Vyslovene izolovaná je vertikálne komponovaná desaťzlatka. Jednotlivé nominále sú striedavo bez rámčeka (päťzlatka a 50-zlatka) alebo majú rôzne zložitý ornamentálny rámik, na 10- a 25-zlatke jednoduchý a tenký, na 100- a 1 000-zlatke široký, vypracovaný do veľmi podrobných detailov.

V tejto emisii sa na rakúskych bankovkách prvý raz uplatnilo strojové číslovanie. V európskom kontexte to však bolo už veľmi neskoro. Napríklad ruské asignácie, spočiatku oveľa jednoduchšie ako rakúske papierové platidlá, boli strojovo číslované od začiatku vydávania v 60. rokoch 18. storočia.

Desaťzlatka sa odlišovala od ostatných bankoviek formátom na výšku.

Tlačová forma sa rozrezala na dve, do seba zapadajúce časti. Na každú sa naniesla potrebná farba a tlačilo sa z opäť zloženej formy. Dosiahnutý farebný efekt ukazuje motív giloše z päťzlatky.

Vyššie bankovky Privilegovanej rakúskej národnej banky z r. 1825, vytlačené dvojfarebne z dvojitej tlačovej formy, na prvý pohľad pôsobia, akoby každá z nich pochádzala z inej emisie. Strojové číslovanie je na každej hodnote vyriešené ináč.

KALENDÁRIUM

■ **16. 12. 1832.** V Bratislave otvorili zasadanie uhorského snemu, ktorý v nasledujúcom období bez výraznejších výsledkov predkladal panovníkovi návrhy na hospodárske, súdne a finančné reformy v Uhorsku (trval do 2. 5. 1836).

■ **2. 3. 1835.** Vo Viedni zomrel cisár František I. Vlády sa ujal jeho syn Ferdinand V. Kancelár knieža Klement Václav Metternich si zachoval svoj vplyv na vedenie štátu. →

■ **13. 5. 1839.** Ferdinand V. podpísal zákonné články uhorského snemu, ktorými sa uvádzali do života niektoré reformné opatrenia.

■ **1. 7. 1839.** Vyšli bankovky tretej emisie Privilegovanej rakúskej národnej banky. →

■ **1. 1. 1842.** Vyšli bankovky štvrtej emisie Privilegovanej rakúskej národnej banky. →

■ **9. 2. 1845.** V Sobotišti vznikol Spolok gazdovský, prvé úverné družstvo na svete. →

■ **1. 3. 1848.** Do Bratislavy prenikli prvé správy o revolúcii v Paríži.

■ **11. 3. 1848.** Zhromaždením v pražských Svätováclavských kúpeľoch sa začali revolučné udalosti v Čechách.

■ **13. 3. 1848.** Vo Viedni vypukli nepokoje, ktoré si vynútili odstúpenie kancelára Metternicha.

■ **15. 3. 1848.** Manifestácia radikálnej mládeže v Pešti sa stala signálom na vypuknutie revolúcie v Uhorsku. 17. marca sa utvorila prvá nezávislá uhorská vláda.

■ **22. 5. 1848.** Pre nedôveru verejnosti k Privilegovanej rakúskej národnej banke žiadosti o výmenu bankoviek za mince presiahli možnosti banky. Výmena sa zastavila. Vyšli núdzové jednozlatkové a dvojzlatkové bankovky. →

■ **24. 6. 1848.** Rakúske ministerstvo financií obmedzilo vývoz zlatých a strieborných mincí do cudziny.

■ **14. 8. 1848.** Uhorská obchodná banka vydala dvojforintovú bankovku, prvú z tzv. košútoviek. →

■ **1. 9. 1848.** Vyšla prvá z piatich edícií zúročiteľných pokladničných poukážok rakúskej vlády (vychádzali do r. 1850). →

■ **7. 9. 1848.** Do obehu prišla päťforintová štátovka uhorskej vlády. →

■ **3. 10. 1848.** Cisár Ferdinand V. rozpustil uhorský snem.

■ **6. 10. 1848.** Vo Viedni vypukla druhá revolúcia.

■ **8. 10. 1848.** V Pešti vznikol Štátny výbor na obranu vlasti ako nová uhorská revolučná vláda.

■ **31. 10. 1848.** Vojská generála Alfreda Windischgrätza obsadili Viedeň a zlikvidovali revolúciu.

■ **2. 12. 1848.** Cisár Ferdinand V. abdikoval. Na trón nastúpil jeho synovec František Jozef I. (→ s. 125).

■ **1. 2. 1849.** Uhorské ministerstvo financií nariadilo razbu grajciarových, trojgrajciarových a šesťgrajciarových mincí s maďarským textom a uhorským znakom.

■ **28. 2. 1849.** Ministerská rada zakázala prijímať papierové platidlá uhorskej revolučnej vlády, 24. marca 1849 knieža Windischgrätz po obsadení Pešti vyhlásil platidlá maďarskej revolučnej vlády za neplatné.

■ **14. 4. 1849.** Uhorský snem v Debrecíne pozbavil Habsburgovcov uhorského trónu a vyhlásil republiku.

■ **15. 5. 1849.** Rakúske ministerstvo financií zakázalo vydávanie núdzových platidiel.

■ **7. 8. 1849.** Kremnická mincovňa prešla na razbu tradičných mincí s latinskými nápismi.

■ **13. 8. 1849.** Porážkou pri Világoši sa skončila maďarská revolúcia v Uhorsku.

■ **Máj 1849.** Rakúska okupačná správa v Uhorsku vydala poukážky na príjmy uhorskej krajiny. →

■ **18. 5. 1851.** Privilegovaná rakúska národná banka začala vydávať piatu emisiu bankoviek. →

■ **7. 4. 1851.** Do obehu sa dostali nové medené drobné mince konvenčnej meny.

■ **10. 2. 1852.** Vyšla 20-grajciarová minca konvenčnej meny s portrétom Františka Jozefa I. →

■ **23. 2. 1854.** Rakúsky štát a Privilegovaná rakúska národná banka sa dohodli o prevzatí štátoviek v hodnote 150 mil. zlatých a ich výmene za bankovky.

■ **1. 10. 1855.** Vyšla posledná bankovka konvenčnej meny – 10-zlatovka s dátumom 1. júla 1854. →

■ **24. 1. 1857.** Rakúske cisárstvo uzavrelo dohodu o mincovej únii so štátmi nemeckej colnej únie.

■ **1. 11. 1857.** Platnosť konvenčnej meny sa aj formálne skončila.

Kráľ s prímenom Dobrotivý

■ **2. marca 1835.** Novým rakúskym cisárom, uhorským a českým kráľom sa po smrti Františka II. stal jeho najstarší syn Ferdinand. Za uhorského kráľa ho korunovali už za otcovho života 28. septembra 1830 a bola to posledná korunovácia v Bratislave.

V súvislosti s Ferdinandovým nástupom na trón sa často uvádza záver testamentu jeho otca, ktorý následníkovi kladie na srdce, aby vládol a nič nemenil, a aby dôveroval knieža ťu Klementovi Václavovi Metternichovi (1773 – 1859), štátnemu kancelárovi od r. 1810 a najvplyvnejšej osobe habsburskej ríše.

Cisár Ferdinand V.

Ferdinand, človek nepochybne dobromyseľný a prístupný (odtiaľ jeho ľudové prímenо Dobrotivý), nemal ako vládca nijaké osobité politické ambície a bol v podstate hračkou v rukách všemocného kancelára. Navonok vo Viedni prevládalo zdanie, že sa po takmer polstoročí vojen a nepokojov podarilo obnoviť staré, mierové časy a vrátiť Rakúsko medzi najdôležitejšie štáty v Európe. Pod povrchom tohto zdania dozrieval dramatický konflikt. Ríša nevyhnutne potrebovala reformy, situáciu komplikoval silnejúci nacionalizmus národných hnutí v krajinách mocnárstva, ktorý – platí to najmä o maďarskom nacionalizme – smeroval k dezintegrácii štátu. Hegemónia maďarského národa v Uhorsku sa upevňovala. Predstavitelia maďarskej reformnej politiky jedným dychom s odmietaním habsburskej nadvlády však odmietali aj emancipačné úsilie nemaďarských národov východnej časti monarchie.

Nedocenenie stupňa závažnosti tejto spleti konfliktov, kriminalizovanie akýchkoľvek prejavov liberalizmu a byrokratická podstata výkonu štátnej moci v Rakúsku urobili vládnuce kruhy slepými voči signálom skutočného nebezpečenstva. To napokon r. 1848 podnietilo výbuch revolučného hnevu, ktorý zachvátil všetky spoločenské vrstvy. Na jeseň 1848 Ferdinand V. už nebol schopný ani ochotný zvládať postavenie panovníka a 2. decembra 1848 v tichosti odovzdal moc do rúk svojho synovca Františka Jozefa I.

Viedeň v tridsiatych rokoch 19. stor. síce dávala na obdiv eleganciu a sebaistotu hodnú európskej metropoly, lenže Rakúsko už nebolo takou mocnosťou, akou chcelo byť... (obraz Rudolfa von Alt)

Strieborné mince Františka I. (na obr. rakúsky a uhorský toliar) sa vyznačovali zjednodušeným obrazom a malou rôznorodosťou. Strieborné mince Ferdinanda V. boli ikonograficky zhodné s mincami jeho predchodcu.

Rakúsky a uhorský dukát Ferdinanda V.

Jednofarebné, ale dokonalé

Päťzlatka z r. 1842

■ **1. júla 1839.** Pre zdĺhavú výrobu päťzlatiek a desaťzlatiek z emisie r. 1825 a ich vysoký podiel na obehu ich bolo treba nahradiť inými. Nové bankovky boli v obehu od 1. júla 1839 do 31. decembra 1842. Sú opäť jednofarebné a z hľadiska kompozície ide o návrat k výplatným a anticipačným listom z r. 1811 a 1813. Gilošové rámiky sú však oveľa dokonalejšie a bohato sa v nich využili negatívne tlačové prvky, spracované na samej hranici možností kníhtlače. Zo štruktúry obrazu pritom vyplýva, že pri výrobe týchto bankoviek sa takisto ako pri tretej emisii použili zložené formy, ale len s čiernou farbou. Vodoznak je negatívny a veľkoplošný, jeho umiestenie uľahčuje kontrolu pravosti aj na opotrebovaných bankovkách. Tieto bankovky svedčia o veľkej pozornosti národnej banky zvyšovaniu technickej úrovne svojej tlačiarne cenných papierov.

Nová generácia bankoviek

■ **1. januára 1842.** Do peňažného obehu sa dostali bankovky štvrtej emisie Privilegovanej rakúskej národnej banky (vzor 1841). Hoci kníhtlač slúžila na výrobu bankoviek ešte aj v polovici 20. stor., stupeň ochrany, ktorý poskytovala bankovkám, nebol dostačujúci. Riešením mohla byť iba hĺbkotlač. Už v 18. storočí ju síce používali napríklad na reprodukovanie detailných ilustrácií úradných popisov nových mincí, ale na tlač takých hromadných výrobkov ako bankovky nebola vhodná. Aby sa mohla uplatniť aj v tejto oblasti, bolo treba zabezpečiť dokonalé rozmnožovanie tlačových foriem. To sa podarilo vyriešiť v 30. rokoch 19. stor. v USA vytvrdením originálnej formy a naváľaním jej obrazu na zmäkčený valec, z ktorého sa po zakalení rytina prenášala na kópie tlačových foriem. Privilegovanej rakúskej národnej banke to umožnilo vydať technicky aj výtvarne novátorskú generáciu bankoviek vzor 1841. Ich plocha sa stala zložitou obrazovou kompozíciou figurálnych aj symbolických prvkov (hlava Austrie, putti, alegorické postavy, rohy hojnosti, symboly remesiel, obchodu, razby mincí). Výrazne sa uplatnil rastlinný dekor, citlivo zakomponovaný k ostatným častiam obrazu. Niektoré prvky sa stereotypne opakujú ako moduly (hlava Austrie). Z bankoviek miznú rozsiahle giloše, ochranné rastre, slepá tlač či suché pečate. Obraz je jednofarebný, čierny, v jemných dymových odtieňoch. Kvalitná oceľorytina umožnila oveľa jemnejšiu a presnejšiu reprodukciu detailov. Texty na bankovkách sú, okrem vyznačenia hodnoty, opticky potlačené, pričom časť je vytlačená mikroskopickým písmom, čitateľným iba pod lupou. Bankovky tak získali oveľa vyšší stupeň ochrany pred falšovaním.

Kompozícia bankoviek štvrtej emisie je vyvážená, monumentálna, pôsobí upokojujúco. Sú tematicky neutrálne, výber motívov sa orientuje na nadčasové hodnoty, hospodársku sféru a antickú tradíciu. Ich autorom bol Peter Fendi (1796 až 1842).

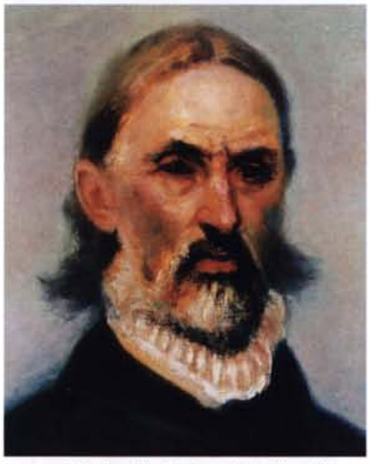

Peter Fendi pôsobil ako kresliar v Kabinete mincí a antického umenia. Postupne sa stal portrétistom vyšších vrstiev a dvorným učiteľom kreslenia. Jeho bankovky prekonali dovtedajšie kaligrafické schémy a stali sa samostatnými výtvarnými dielkami.

Gazdovský spolok v Sobotišti

Samuel Jurkovič (olejomaľba Františka Šestáka z r. 1983)

■ **9. februára 1845.** Učiteľ Samuel Jurkovič založil v Sobotišti *Spolek gazdovský* (*Hospodársky čili Gazdovský ústav*). Tento svojpomocný úverový ústav spočiatku tvorilo 30 navzájom známych a dôveryhodných osôb. Každý člen vložil základný vklad 30 grajciarov konvenčnej meny a každý týždeň si ukladal tri grajciare. Z nazhromaždených peňazí poskytoval členom úvery za 6-percentný úrok.

Rozvoj hospodárstva, jeho stabilita a blahobyt obyvateľstva nie sú mysliteľné bez peňažných ústavov, ktoré umožňujú združovať momentálne nadbytočné finančné prostriedky a poskytovať ich tam, kde sú práve potrebné. Musí sa však uskutočňovať za všestranne prijateľných podmienok, bez zbytočných rizík a nebezpečenstva vzniku nezvládnuteľných finančných záväzkov. Jurkovičov spolok bol zárodkom takéhoto ústavu, založeného na myšlienke úverných družstiev.

Z údajov o začiatočnom počte členov sobotištského spolku však vyplýva, že jeho „základný kapitál" tvorilo iba 15 zlatých. Každý týždeň pribudlo jeden a pol zlatého a za mesiac šesť zlatých. Za rok členovia mohli týmto spôsobom zhromaždiť zhruba 50 zlatých. Bola to suma blízka polročnému platu málo kvalifikovaných pracovníkov. Možnosť poskytnúť nejaký významnejší úver teda spolok nemal. Mohlo ísť len o drobnú, skôr symbolickú vzájomnú výpomoc. To bolo pravdepodobne príčinou jeho skorého zániku r. 1851 aj neúspechu Jurkovičovho pokusu obnoviť činnosť spolku.

Vznik Spolku gazdovského má však veľký význam ako prvý a originálny krok na poli finančného družstevníctva nielen v slovenskom rámci, a zároveň prvý pokus vybudovať domácu národnú peňažnú inštitúciu. Spolok tým, že rozvíjal povedomie spolupatričnosti a vzájomnej zodpovednosti a pokúsil sa predchádzať neoprávnene vysokým ziskom, úžere a zneužívaniu momentálnej núdze druhého, získal silný a nadčasový etický zmysel.

Myšlienku budovania siete družstevných peňažných ústavov so zameraním na drobnú klientelu neskôr sledoval v Čechách František Cyril Kampelík (→ s. 143), v Nemecku ju úspešne uskutočňoval F. W. Raiffeisen (→ s. 143). Na Slovensku rozvíjal ideu úverného družstevníctva od r. 1870 profesor Daniel Lichard založením Pomocnej pokladnice v Skalici.

OSOBNOSŤ

Priekopník úverného družstevníctva

Samuel Jurkovič (1796 – 1873) pochádzal z Brezovej pod Bradlom. Väčšiu časť života pôsobil v rodnom kraji – v r. 1817 – 1831 vyučoval v Novom Meste nad Váhom a potom až do r. 1848 v Sobotišti. Ako aktívny predstaviteľ slovenského národného hnutia sa r. 1848 pred prenasledovaním musel uchýliť na Moravu a do Prahy. Po návrate r. 1849 pracoval v rodisku ako notár až do r. 1859.

V 19. storočí boli slovenskí dedinskí učitelia okrem kňazov často jedinými vzdelanými ľuďmi vo svojich pôsobiskách. Preto im popri vyučovaní pripadlo množstvo ďalších spoločenských a predovšetkým osvetových funkcií. Samuel Jurkovič rozvíjal v tomto duchu naozaj mnohostrannú činnosť – od organizovania ochotníckeho divadla cez písanie učebníc, vlastnú literárnu a publicistickú činnosť až po širokú angažovanosť v slovenskom národnom hnutí. Snaha aspoň o čiastočné riešenie sociálnych a hospodárskych problémov ľudí na vidieku bola motívom založenia Spolku gazdovského, ktorý spĺňal okrem ekonomického pozdvihnutia aj výrazné osvetové a výchovné poslanie.

Revolúcia a rozvrat meny

■ **15. marca 1848.** Vypuknutie revolúcie v Pešti a o desať dní aj vo Viedni uvrhlo rakúsku monarchiu do hlbokej krízy, ktorá odhalila všetky slabiny tohto štátneho celku. Jej následky v oblasti peňažného obehu vyvolali rozvrat a chaos. Na upokojenie nedôvery obyvateľov k bankovkám národná banka 6. marca 1848 prvý raz za roky svojej existencie zverejnila údaje o svojom hospodárení. Tento krok mal však opačný účinok, keďže vysvitlo, že dlh štátu v Privilegovanej rakúskej národnej banke nie je iba 81 mil., ale až 131 mil. zlatých. Politická neistota a nedôvera k štátu aj k banke vyvolala panu. Cestujúci mohli vyvážať sumy primerané ich postaveniu, ale maximálne 100 zlatých. Obyvatelia pohraničia museli pri prechode hraníc hlásiť sumy nad 50 zlatých. Vyššie sumy bolo možné vyvážať iba s povolením finančnej správy. Obmedzenia sa postupne predlžovali a v Uhorsku ich dopĺňali analogické obmedzenia na vývoz strieborných a zlatých mincí do rakúskych krajín.

Ich dodržiavanie bolo však neraz problematické. Uhorskí colníci v Devínskej Novej Vsi napríklad mali cestujúcim do Rakúska odobrať strieborné mince a vyplatiť im za ne bankovky. Tých však nemali dosta-

Zhromaždenie pred Maďarským národným múzeom v Pešti 15. marca 1848 – začiatok revolúcie v Uhorsku

Vyhlasovanie marcových revolučných zákonov na slovenskej dedine (výrez z obrazu P. M. Bohúňa)

Spolu ale sa k upamätovaňú na to pozorním robí obecenstvo, že uhorská pokladňica s Vjeďenskou bankou ňje je v žjadnom spojeňí, peňjaze teda meďennje ako do krajinskej pokladňice stredňej tak aj do okolitích peňažňíc prichoďjace sa na zameňeňja vjeďenskích banknot tím meňej muožu použit, bo v ohlaďe na naše vlastnuo pracuvaňja peňažňícko sami ích potrebujeme. Danuo v Budapešti 23. mája 1848.

2. Z príčini tej, že v čas terajšjeho ňedostatku peňazí strjeborních, menšej ceni papjere sú ňevihnutňe potrebnje, s odobreňím arc. Štefana nádvorňíka a mjestokrála, ako aj celej radi ministerskej na javo dávam: že sa na vipusťeňú do koluvaňja, pou trinásta miliona v uhorských jednotkách a dvojkách už pracuje, a jejich beh koluvaňja asi o šesť tíďňov vstúpi do života.

Slovenskje národňje novini *30. mája 1848 uverejnili úradné oznámenie ministra financií Ľudovíta Košúta, ktorým reagoval na zastavenie výmeny bankoviek v Rakúsku a ohlasoval vydanie vlastných, uhorských bankoviek.*

niku. V banke sa hromadili žiadosti o výmenu bankoviek za strieborné mince. Kovový poklad banky tým prudko klesol, takže 20. apríla 1848 musela obmedziť výmenu najskôr v provinčných pokladniciach a 21. mája 1848 aj vo Viedni. Nasledujúci deň výmenu celkom zastavila a požiadala vládu o vyhlásenie núteného obehu bankoviek.

Na tezauráciu obeživa (→ s. 108) finančná správa reagovala už 4. apríla zastavením voľného vývozu zlatých a strieborných mincí do cudzitok a zároveň nechceli mince odoberať len na potvrdenku, lebo za tú by si cestujúci v Rakúsku nič nekúpili. Museli by sa teda vrátiť domov alebo čakať, kým na colnicu pošlú ďalšie peniaze v bankovkách. Mince sa báli odoberať aj preto, že na stanici v Devínskej Novej Vsi pracovalo niekoľko stoviek robotníkov na prekládke koľajníc a zvesť, že ľuďom berú peniaze, by sa pre colníkov nemusela dobre skončiť. Preto colní inšpektori radšej nikdy nijaké väčšie množstvo mincí nenašli...

Prvý krok k samostatnej mene

Uhorský 20-grajciar z roku 1848 s cisárovým portrétom, ale maďarským kruhopisom

■ **13. apríla 1848.** Prvá uhorská nezávislá vláda grófa Ľudovíta Baťána (Lajos Batthyány, 1806 – 1849), v ktorej ministrom financií bol Ľudovít Košút (Lajos Kossuth, 1802 až 1894), podriadila Hlavný komorskogrófsky úrad v Banskej Štiavnici a kremnickú mincovňu ministerstvu financií a zakázala im odosielať drahé kovy a vyrazené mince do Viedne. Aj ďalej uznávala cisára Ferdinanda I. ako uhorského kráľa, ale jej cieľom bolo získať pre Uhorsko maximálnu hospodársku a politickú samostatnosť. Rokovala s viedenskou vládou o uhorskom podiele na financovaní spoločných vecí monarchie.

Maďarské snahy o hospodársku emancipáciu Uhorska sa prejavovali už v 40. rokoch zakladaním rôznych hospodárskych spolkov. Jeden z nich – Priemyselná nadácia – už r. 1847 vydal vlastné obligácie v hodnote päť zlatých, ktoré mohli voľne obiehať ako platidlá. Najvýznamnejším krokom bol však vznik Uhorskej obchodnej banky v Pešti v rokoch 1841 –1842, ktorý bol reakciou na diskriminačnú úverovú politiku viedenských finančných kruhov vo vzťahu k ostatným krajinám monarchie. Po vypuknutí revolúcie Uhorská obchodná banka začala plniť funkciu samostatnej emisnej banky.

Dosiahnutie samostatnosti Uhorska sa preto prejavilo v oblasti obeživa len nariadením z 11. mája 1848 raziť mince v hodnote 10 a 20 grajciarov a 1 dukáta s nezmeneným obrazom cisára Ferdinanda I., ale s maďarskými nápismi. Do obehu sa dostali koncom mája 1848.

Medený trojgrajciar s uhorským znakom a korunou mal maďarský text.

Okrem toho ministerstvo financií nariadilo 1. februára 1849 razbu drobných medených mincí po 1 a 3 grajciaroch a strieborných 6-grajciarov s korunovaným uhorským znakom na líci. Do obehu sa však dostali až v máji a júli 1849, po zosadení Habsburgovcov z uhorského trónu. Parametrami kopírujú analogické rakúske razby – grajciar vzoru 1816 a neplnohodnotné šesťgrajciare z r. 1849. Trojgrajciar, ktorý v sústave rakúskych mincí nemá náprotivok, má trojnásobnú hmotnosť ako grajciar.

Razba týchto mincí v Kremnici sa skončila na sklonku revolúcie 7. augusta 1849 a mincovňa sa vrátila k razbe mincí Ferdinanda V. s latinským kruhopisom.

Papierové platidlá z čias maďarskej revolúcie, splývajúce do jediného ľudového pojmu košútky či košútovky, predstavujú v skutočnosti tri skupiny platidiel s odlišnou funkciou a právnym postavením (s. → 123).

Núdzové opatrenia banky

■ **22. mája 1848.** Nedôvera obyvateľstva k bankovkám Privilegovanej rakúskej národnej banky a k celkovému vývinu politickej situácie vyvolala hromadnú tezauráciu strieborných, neskôr dokonca aj drobných medených mincí. V peňažnom obehu to spôsobilo vážne poruchy, ktoré narúšali najmä drobný obchod. Banka preto musela ako náhradu za tezaurované mince vydať provizórne, narýchlo pripravené jednozlatkové a dvojzlatkové bankovky. Ich autorom bol Alois Auer von Welsbach, v r. 1841 – 1864 riaditeľ Dvorskej a štátnej tlačiarne. Zjednodušená, kvalitatívne degradovaná forma, vynútená rýchlym priebehom udalostí a nedostatkom času, bola návratom k textovej vinete, známej z výplatných a anticipačných listov (→ s. 113) alebo päť- a desaťzlatiek z r. 1833 a 1834. Z nich prebrali aj štítok so štátnym znakom. Kompozícia týchto núdzových bankoviek naznačuje, že Ritter von Welsbach bol aj autorom poukážok na krajinské príjmy Uhorska, Viglieto di Tesorov pre talianske provincie, a zúročiteľných poukážok Ústrednej štátnej pokladnice z r. 1849.

Nedostatok drobných mincí donútil Privilegovanú rakúsku národnú banku, aby pripustila aj spontánne delenie provizórnych bankoviek na polovice a štvrtiny, ktoré potom obiehali ako 30- alebo 15-grajciare. Dostalo sa to až tak ďaleko, že banka za štvrťpercentnú až polpercentnú províziu poverovala vybraných obchodníkov na viedenských predmestiach, aby vykupovali delené bankovky. V prípade potreby sa roztrhané bankovky opäť zlepovali. Ich úroveň bola taká nízka, že ich 1. júla a 1. novembra 1849 museli nahradiť bankovkami rovnakej hodnoty, ale v dokonalej technickej aj výtvarnej podobe. Tieto nové bankovky sa však už deliť nesmeli.

Núdzové bankovky z mája 1848 sa trhali na polovice alebo štvrtiny a opäť zlepovali.

Na odstránenie nedostatku drobných mincí sa r. 1848 začali raziť aj medené dvojgrajciare a strieborné šesťgrajciare s obsahom len necelej štvrtiny striebra z toho, čo stanovovala menová konvencia. Pravdaže aj tie sa čoskoro stali predmetom tezaurácie. Keďže sa tezaurácii šesťgrajciarov ani ich vývozu do cudziny nedalo zabrániť (dokonca ani znížením obsahu striebra r. 1849), muselo ministerstvo financií 3. júna 1849 vydať aj drobné papierové šesťgrajciarové a desaťgrajciarové poukážky. Do obehu sa dostali 14. júna 1849.

Ani to však nestačilo. Po celej monarchii, najmä v jej západných častiach, sa objavilo veľké množstvo núdzových platidiel s nízkymi hodnotami, vydávaných súkromnými firmami alebo samosprávnymi orgánmi. V Uhorsku sa tento fenomén objavil len v niektorých mestách, zo slovenských vo väčšom rozsahu v Rožňave a Komárne obliehanom cisárskym vojskom v lete 1849 (komárňanská posádka odolávala až do konca septembra, hoci zvyšok maďarskej armády už kapituloval).

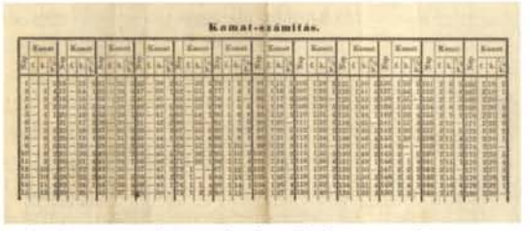
Desaťgrajciar mesta Komárno a zlatka mesta Rožňava z leta 1849

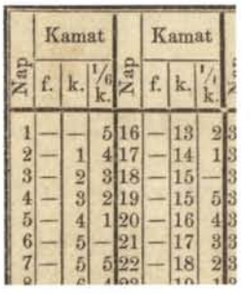
Vydávanie súkromných núdzových platidiel rakúske úrady zakázali až 18. mája 1849, ale v neutešenej menovej situácii sa „núdzovky" z obehu vytrácali len pomaly.

Uhorské zúročiteľné poukážky

■ **23. mája 1848.** Podobne ako neskôr rakúska vláda (→ 1. septembra 1848) získavala aj uhorská vláda prostriedky na svoju činnosť a na budovanie armády emisiou zúročiteľných pokladničných poukážok. Ako dôvod sa však uvádzala tvorba kovového pokladu Uhorskej obchodnej banky. Vyšli v hodnotách 50, 100 a 500 forintov s päťpercentnou úrokovou sadzbou. Splatné boli v lehotách 3, 6 alebo 12 mesiacov. Úrady ich používali na veľké platby, pričom štvrtinu dlhu vyplácali v hotovosti a zvyšok v zúročiteľných poukážkach. Polovica úrokov sa vyplácala vopred, zvyšok v lehote splatnosti. Poukážky boli prenosné aj medzi súkromnými osobami. Prvé poukážky boli vystavené už 31. mája 1848, väčšina ďalších v júni a júli, ojedinele v novembri. Z technickej stránky šlo o starostlivo spracované textové dokumenty s jemnou a vyváženou ornamentikou.

Uhorská zúročiteľná poukážka v hodnote 100 forintov z r. 1849 – líce, rub s tabuľkou platnosti a detail tabuľky

POZADIE

Zložitá cesta k uhorským bankovkám

Neistá situácia vyvolala aj v Uhorsku nedôveru k bankovkám Privilegovanej rakúskej národnej banky a podnietila snahy za každú cenu ich vymieňať za strieborné mince. Uhorská vláda preto 19. apríla 1848 zakázala vývoz mincí v sume nad 100 zlatých za hranice krajiny, no zároveň požiadala Privilegovanú rakúsku národnú banku, aby jej poslala strieborné mince na zabezpečenie výmeny bankoviek. Banka jej vyhovela v apríli 1848 dvoma dodávkami po 475 000 a 500 000 zlatých. Väčšie množstvo objektívne nemohla poskytnúť, keďže jej poklesli kovové rezervy, a navyše sa obávala, že by tak mohla poskytnúť krytie nezávislej emisie uhorských platidiel. Zakončenie výmeny bankoviek za strieborné mince, vydanie núdzovej emisie bankoviek po 1 a 2 zlatých (→ 22. mája 1848) a nedostatok obeživa napokon vyústili do rozhodnutia vydať vlastné platidlá s rovnakými hodnotami, ktoré by však mali 40-percentné krytie drahým kovom. Podľa pôvodnej predstavy mal štát na tento cieľ zložiť v Maďarskej obchodnej banke zlaté a strieborné mince v hodnote päť miliónov forintov. Na tomto základe mala banka vydať jednoforintové a dvojforintové bankovky v hodnote 12,2 mil. forintov. Podarilo sa však získať strieborné alebo zlaté mince len v hodnote 1,78 mil. forintov, preto boli vydané bankovky len v hodnote 3,8 mil. forintov.

Na svet prišli prvé „košútovky“

Prvé uhorské bankovky – jednoforintovka a dvojforintovka z r. 1848

Minister financií uhorskej revolučnej vlády Ľudovít Košút

■ **4. augusta 1848.** Vyšla prvá bankovka Uhorskej obchodnej banky – dvojforintová (jednoforintová vyšla až 8. októbra 1848). Privilegovaná rakúska národná banka s ich emisiou nesúhlasila. Uhorský minister financií Ľudovít Košút sa ju pokúšal presvedčiť, že vydaním samostatných maďarských platidiel viedenskú banku vlastne zbavuje povinnosti zabezpečiť výmenu mincí za bankovky aj na uhorskom území. Tá však bola naproti tomu ochotná poskytnúť Uhorsku bezúročnú pôžičku 12,5 mil. zlatých vo vlastných bankovkách, ak od zámeru vydávať vlastné platidlá odstúpi. V napätej situácii však mohla proti emisii maďarských platidiel iba formálne protestovať, hoci bolo celkom zrejmé, že uhorskej vláde ide o peniaze na financovanie vlastnej armády. Najmä po 11. júli 1848, keď Košút v sneme predniesol patetický prejav v duchu hesla „Vlasť je v nebezpečenstve!“. Predložil návrh, aby snem schválil povolanie 40 000 mužov do zbrane a vybudovanie dvestotisícovej armády. Na tento cieľ si dal schváliť úver 42 mil. forintov. Vzťahy medzi Viedňou a Pešťou sa vydaním vlastných bankoviek a budovaním honvédskej („vlastibraneckej“) armády prudko zhoršili. Viedenská vláda žiadala, aby cisár zrušil uhorské ministerstvo financií a obrany. V Pešti zosilnelo radikálne krídlo maďarských liberálov a Baťánova vláda, náchylná na kompromis, padla. Septembrová intervencia cisárskej armády v Uhorsku bola potom nevyhnutným dôsledkom tohto vývinu.

Vydanie bankoviek Maďarskej obchodnej banky sa oneskorilo pre technickú náročnosť ich príprav a nákup tlačiarenských lisov v Anglicku. Bankovky navrhol rytec József Tyroler a vytlačili ich v tlačiarni Ľudovíta Landerera, posledného člena známej bratislavskej tlačiarenskej rodiny Landererovcov. Uhorská vláda pri evakuácii z Pešti do Debrecína začiatkom januára 1849 kovový poklad Uhorskej obchodnej banky zanechala ako súkromný majetok banky v Pešti. Po obsadení Pešti 5. januára 1849 sa ho zmocnili vojská generála Windischgrätza.

Aj štátovky vydali proti vôli Viedne

■ **23. augusta 1848.** Uhorský minister financií Ľudovít Košút navrhol, aby sa vydali štátovky, papierové platidlá garantované štátom. Záruka sa mala splácať od r. 1852 v stanovených splátkach. 26. augusta snem schválil garanciu na krytie emisie 61 mil. forintov, potrebných na vojenské výdavky. Záruka dostala 29. augusta podobu zákona, ktorý mal schváliť cisár Ferdinand V. Napriek jeho nesúhlasu však Košút urýchlene zariadil tlač päťforintových štátoviek. Ich vydanie oznámili už 7. septembra 1848.

Oprávnenosť tohto kroku potvrdil rýchly vývoj udalostí. Vojská chorvátskeho bána Josipa Jelačića 11. septembra prekročili uhorské hranice, v ten istý deň odstúpila Baťánova vláda a 28. septembra zavraždili v Pešti cisárskeho komisára a veliteľa cisárskych vojsk v Uhorsku grófa Franza Lamberga, ktorý pricestoval do Pešti rokovať s uhorskou vládou o úprave pomerov. Ferdinand V. rozpustil 3. októbra uhorský snem a v Uhorsku vyhlásil vojnový stav. 8. októbra vznikol v Pešti Štátny výbor obrany (*Állami honvédelmi bizotmány*), ktorý sa stal uhorskou revolučnou vládou.

Rastúce náklady na vojnu donútili vládu pokračovať v emisii štátoviek. 7. novembra vyšla 100-forintovka a 24. marca 1849, po evakuácii vlády a tlačiarne do Debrecína, aj 10-forintovka. Pre nedostatok drobných mincí 26. januára 1849 doplnila sústavu štátoviek pokladničná poukážka v hodnote 30 grajciarov a 15. februára 1849 v hodnote 15 grajciarov.

Po ďalšej evakuácii vlády a tlačiarne bankoviek do Segedína v improvizovaných podmienkach 27. júla 1849, tesne pred potlačením revolúcie, vydali ešte z hľadiska tlače zjednodušenú pokladničnú poukážku v hodnote dvoch forintov. Keďže o jej emisii rozhodli až po zosadení Habsburgovcov z uhorského trónu a vyhlásení republiky 14. apríla 1849, uhorský znak je na nej zobrazený bez kráľovskej koruny.

Osobitným prípadom bolo vydanie neveľkého množstva pokladničných poukážok po 2 a 10 forintov v auguste 1849 v obliehanej komárňanskej pevnosti. Vydali ich so súhlasom vlády a faksimile podpisu predsedu vlády Bertalana Szemereho. Tlačili sa v improvizovaných podmienkach priamo v pevnosti technikou litografie. V rokovaní o kapitulácii sa podarilo dosiahnuť, že tieto poukážky obrancom vymenili v pomere dva forinty za jeden zlatý v bankovkách Privilegovanej rakúskej národnej banky. Vymenená suma sa približovala polovici milióna zlatých.

Štátovky uhorskej vlády s viacjazyčnou výstrahou pred falšovaním na rube

Pokladničné poukážky – 15-grajciarová a 30-grajciarová – so znakom s korunou, komárňanská dvojforintová a desaťforintová so znakom bez koruny

NÁZVOSLOVIE

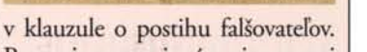
Od florénu k forintu

Maďarské slovo forint sa odvodzuje od názvu *florin d'or* označujúceho pôvodne florentské zlaté mince z r. 1252, ktoré sa stali predlohou pre uhorské dukáty (→ s. 61, 65) a podobné razby aj v iných krajinách. V iných jazykových prostrediach sa preniesol aj na tieto mince. V niektorých krajinách ho neskôr vytlačil názov dukát, odvodený od nápisov na benátskych minciach.

ZAUJÍMAVOSŤ

Slovenčina na platidlách

Na rakúskych papierových platidlách sa od r. 1806 začali uvádzať hodnoty aj v jazykoch iných národov žijúcich v monarchii. Boli to však len jazyky hlavných korunných krajín – maďarčina, čeština, taliančina a poľština. Slovenčina ako pomerne neskoro kodifikovaný literárny jazyk medzi nimi chýbala. Bolo istým paradoxom, že hoci uhorská vláda, zložená z maďarských liberálnych politikov, zaujímala k národnému hnutiu ostatných národov Uhorska odmietavý postoj, na uhorských papierových platidlách z revolučného obdobia sa spoločne s ďalšími jazykmi objavila aj slovenčina. A to nielen vo vyznačení hodnoty, ale aj

Tichto znakov zfalsovářů a následníci na pětnáct rokov rozdílní mohou se šalárstvem na trvacu.

v klauzule o postihu falšovateľov. Pravopis textov je síce viac-menej štúrovský, ale ich celková formulácia a slovosled svedčia o otrockom preklade z maďarčiny. Rovnako nesprávne sú aj chorvátske texty. Tento prístup ilustruje vzťah maďarskej revolučnej reprezentácie k menšinám, ktorý ich v dôsledkoch nahnal do cisárskeho tábora. Hoci sa neskôr na rakúskych a rakúsko-uhorských platidlách spektrum jazykov rozšírilo, slovenčina medzi nimi opäť chýbala, čo je takisto príznačné, a to aj pre vzťah Viedne k bývalým spojencom. Na peniazoch sa slovenské nápisy objavili až r. 1919. Prvým platidlom, na ktorom bola slovenčina dokonca hlavným jazykom, bola československá 10-korunáčka vydaná → 26. februára 1920.

ZAUJÍMAVOSŤ

Výtvarná stránka košútoviek

József Tyroler si vytvoril vlastný, veľmi dekoratívny štýl s uplatnením najmä barokových ozdobných prvkov. Uplatnil ho najmä na stoforintovke z r. 1848. Celoplošná podtlač spája všetky časti obrazu do jedného celku. Tým sa tento peniaz dostal na kvalitatívne vyšší stupeň ako súveké rakúske bankovky. Texty sú kvalitne vytlačené knihtlačou, ornamenty a pozadie litografiou. Krokom späť je ručné číslovanie a absencia vodotlače. Platidlá spočiatku tlačila moderne vybavená firma Landerer v Pešti, poverená funkciou štátnej tlačiarne, od leta 1849 improvizované tlačiarne v Debrecíne a Segedíne.

Čo s deficitom štátneho rozpočtu?

1. septembra 1848. Vyšla prvá z piatich emisií zúročiteľných pokladničných poukážok (3-percentných alebo 5-percentných). Toto opatrenie malo aspoň čiastočne znížiť deficit štátnych financií, ktorý vznikol v súvislosti s obrovskou záťažou štátneho rozpočtu v dôsledku vojenských akcií na potlačenie revolúcie v monarchii a ustavične rastúcich nákladov na vojnu proti Sardínskemu kráľovstvu.

Poukážky prvej a tretej emisie mali nominálne hodnoty 30, 60, 90, 300, 600 a 900 zlatých, ostatné emisie po 5, 10, 25, 50, 100, 500 a 1 000 zlatých. Úroky sa vyplácali po uplynutí pol roka od vydania poukážky, pričom sama poukážka sa vymenila za novú, alebo po uplynutí jedného roka sa celá hodnota i s úrokmi vyplácala v hotovosti. Poukážky sa mohli používať ako platidlo v styku so štátnymi pokladnicami alebo, po vzájomnej dohode, aj medzi súkromnými osobami. V takýchto prípadoch si mohol majiteľ nárokovať úroky podľa tabuľky na zadnej strane. Platili do 12. decembra 1850.

Zúročiteľné poukážky v hodnote päť zlatých a 500 zlatých (hore). Na zadnej strane mali tabuľky s úrokmi vyrátanými na každý deň ich platnosti.

V Uhorsku opäť vládnu rakúske peniaze

Jar 1849. Na uhorskom území, obsadenom cisárskym vojskom, boli uhorské platidlá vyhlásené za neplatné a oproti potvrdeniu sa ťahovali z obehu. Prvé príkazy na ich stiahnutie vydal vtedajší hlavný veliteľ rakúskych vojsk v Uhorsku generál Windischgrätz v Budíne a Pešti 23. februára (15-grajciarové a 30-grajciarové pokladničné poukážky) a 8. marca 1849 (päťforintové a 100-forintové štátovky). Najdlhšie sa udržali v obehu v juhovýchodných častiach Uhorska a v obliehanom Komárne (→ 23. augusta 1848). Platidlá uhorskej vlády platili totiž len na území, ktoré práve mala pod kontrolou. Mohlo sa totiž stať, že niektoré ešte len dávali v jednej časti Uhorska do obehu, kým v inej ich veliteľ intervenčných vojsk v tom istom čase už vyhlásil za neplatné. S 10-forintovou štátovkou sa to odohralo dokonca v ten istý deň. Za štátovky sa nevyplácala náhrada. Na výmenu jednoforintových a dvojforintových bankoviek Uhorskej obchodnej banky, ktoré boli kryté jej zásobami rakúskych strieborných mincí, vyhlásili osemdňovú lehotu. Bola však prikrátka na to, aby si peniaze mohli vymeniť aj obyvatelia odľahlejších dedín. Z celého nákladu emisie boli preto vymenené len bankovky v sume 289 275 forintov, t. j. necelých sedem percent ich objemu. Zvyšok prepadol.

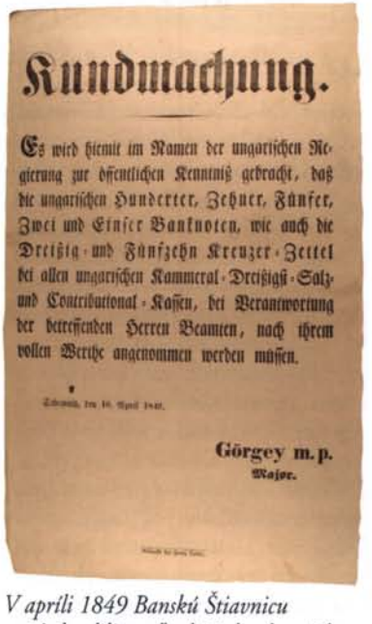
Stiahnuté peniaze sa potom pod dozorom vojska verejne pálili. V Bratislave sa tak stalo 16. júla 1849. V južnom Maďarsku sa demonštratívne pálenie peňazí pretiahlo až do decembra 1849 a niekde sa dokonca opakovalo ako teatrálna manifestácia návratu rakúskej cisárskej moci do Uhorska.

Potvrdenie o odovzdaní „košútoviek"

Vyhláška veliteľa rakúskych vojsk Haynaua o povinnom odovzdávaní „Košútových banknótov" z 1. júla 1849 obsahuje hrozbu trestu za neuposlúchnutie „podľa vojenského práva".

V apríli 1849 Banskú Štiavnicu opäť obsadili maďarské jednotky a ich veliteľ vydal vyhlášku o povinnom prijímaní košútoviek.

Verejné pálenie „košútoviek" v Pešti pod dohľadom rakúskeho vojska

POZADIE

Na prahu nových čias

František Jozef I.

František Jozef I., ktorý nastúpil na trón už ako osemnásťročný, keď sa jeho strýko Ferdinand V. rozhodol abdikovať, začal vládnuť v neľahkej situácii. Revolúcia v Uhorsku pokračovala, maďarská reprezentácia odmietla návrhy nového panovníka vrátane sľubu, že vydá ústavu, a v Uhorsku sa opäť rozhorela vojna. Maďarskí liberáli neuznali Františka Jozefa I. za uhorského kráľa a uhorský revolučný snem 19. apríla 1849 Habsburgovcov dokonca zbavil koruny. V marci 1849 cisár rozpustil ríšsky snem, zasadajúci v Kroměříži, a vyhlásil ústavu, ktorá si vyslúžila meno oktrojovaná – nanútená. Okrem krajných konzervatívcov vlastne neuspokojila nikoho (nesplnili sa ani nádeje slovenských politikov, že svojou podporou cisára v boji proti uhorsko-maďarskej revolúcii zabezpečia zmenu postavenia Slovenska a realizáciu slovenského národného programu).

Osamostatnené Uhorsko na jar 1849 prešlo do ofenzívy. Honvédskej armáde sa podarilo opäť dobyť Budín a obnoviť moc uhorskej vlády takmer nad celým územím. V takejto situácii František Jozef I. požiadal o vojenskú pomoc ruského cára Mikuláša I. Dvestotisícová ruská intervenčná armáda pod velením generála Ivana F. Paškeviča spolu s cisárskym vojskom postupne porážala maďarské jednotky a napokon ich 13. augusta 1849 prinútila kapitulovať. Po potlačení revolučných síl v ríši sa panovník usiloval obnoviť normálny chod krajiny so zjavnou tendenciou nastoliť novú formu absolutizmu. Svedčilo o tom zrušenie oktrojovanej ústavy 31. decembra 1850. Návrat k predrevolučným pomerom však už nebol možný. Spravovanie štátu sa nemohlo vyhnúť modernizácii a vzostupu politickej váhy predstaviteľov meštianskeho a podnikateľského stavu. Porevolučná, výrazne represívna konsolidácia pomerov v ríši sa spája s pôsobením mimoriadne nepopulárneho, ale aj nepochopeného ministra vnútra Alexandra Bacha (tzv. Bachov absolutizmus). Najväčšmi doľahol na Uhorsko, s ktorým sa zaobchádzalo ako s porazenou krajinou. Tento režim však utvoril podmienky na skutočnú konsolidáciu hospodárstva a takisto menovej sféry. Hneď po porážke maďarskej revolúcie sa viedenská vláda pokúšala o nápravu meny a úhradu štátovkového dlhu 143 mil. zlatých. František Jozef I. ju 28. júla 1849 podporil slovami: „Je našou najvážnejšou vôľou, aby rakúska národná banka nebola nútená ďalej zväčšovať obeh svojich bankoviek na krytie potrieb štátu."

Alexander Bach

Mladý panovník nemohol tušiť, že bude vládnuť bezmála sedem desaťročí, ale ani to, aké komplikované bude obdobie jeho vládnutia.

Okupačné poukážky grófa Almášiho

■ **19. apríla 1849.** Na obsadenom uhorskom území rakúske okupačné orgány začali vydávať osobitné papierové platidlá – poukážky na príjmy Uhorského kráľovstva po 1, 2, 5, 10, 100 a 1000 forintov v úhrnnej hodnote 37,5 mil. forintov. Boli to štátovky formálne kryté budúcimi výnosmi daní vyberaných v Uhorsku, určené na financovanie likvidácie povstania. Pre nedostatok drobných peňazí ich rakúske ministerstvo financií r. 1849 doplnilo osobitnými mincovými poukážkami po šiestich a desiatich grajciaroch. Všetky okupačné platidlá nesú podpis grófa Mórica Almášiho, predstaviteľa maďarskej konzervatívnej šľachty. Pridal sa na rakúsku stranu a prijal vysokú funkciu v okupačnej správe. Za kolaboráciu s Rakúšanmi ho revolučná vláda v Debrecíne odsúdila na zhabanie majetku.

Od 9. decembra 1849 sa platnosť rakúskych okupačných platidiel rozšírila na celú monarchiu s výnimkou Lombardska a Benátska. Tam rakúske orgány vydali analogické pokladničné poukážky (*Viglieto del tesoro*) v celkovej sume 25 mil. zlatých, a to dokonca s rovnakým obrazom, ako mal ich uhorský náprotivok.

Dvojforintová a päťforintová poukážka na príjmy uhorskej krajiny z r. 1849

Desaťgrajciarová mincová poukážka mala oproti šesťgrajciarovej výrazne pretiahnutý tvar.

ZAUJÍMAVOSŤ

Núdzové platidlá predbehli vývoj

Množstvo súkromných tlačiarní a neznámych výtvarníkov z celej monarchie využilo situáciu, keď sa im pri vydávaní núdzových platidiel v r. 1848 – 1849 naskytla možnosť vstúpiť do ceninovej grafiky a prejaviť pozoruhodnú kreativitu. Mnohé núdzové platidlá preto nielenže výtvarne nezaostávajú za oficiálnymi platidlami, ale sú na nich aj nové technické prvky, napríklad metalická striebristá a zlatistá farba na 10-grajciarových a 20-grajciarových poukážkach firmy Josef a František Lorenz z Jablonného v Podještědí z marca 1849. Metalická farba tu však mala iba dekoračnú funkciu. Bol to prvý známy prípad použitia metalických farieb na papierových platidlách. Neskôr sa vyskytli aj na núdzových platidlách z prvej svetovej vojny. Na oficiálne platidlá prenikli metalické farby až o 150 rokov neskôr ako účinný ochranný prvok proti elektronickým kopírovacím zariadeniam. Na slovenských bankovkách z r. 1993 až 2008 sú na dvadsaťkorunáčke a päťdesiatkorunáčke.

UKÁŽKY

Kvalitne vyhotovené rakúske bankovky

Roku 1849 sa dostali do obehu bankovky Privilegovanej rakúskej národnej banky s dátumom vydania 1. júl 1848 s hodnotou jeden zlatý a dva zlaté. Boli dokonale spracované a chránil ich lokalizovaný negatívny vodoznak (viditeľný na dolnom obrázku).

UKÁŽKY

Tezaurácia konvenčných mincí narúša obeh

Vydanie drobných dvojgrajciarových a šesťgrajciarových mincí r. 1848 bolo pokusom riešiť problémy spôsobené tezauráciou. O rok opäť vyšiel pre Lombardsko-benátske kráľovstvo šesťgrajciar a desaťcentesimová minca zodpovedajúca dvojgrajciarovej.

Konečné riešenie ťažkostí vyvolaných tezauráciou konvenčných mincí prinieslo vydanie mincových poukážok – šesťgrajciarovej a desaťgrajciarovej roku 1849.

Ozdravenie

■ **V rokoch 1851 – 1857** bola veľkou témou rakúskych vládnych a finančných kruhov sanácia meny. Stala sa predmetom zložitých rokovaní medzi ministerstvom financií a Privilegovanou rakúskou národnou bankou. Čiastkové úspechy ich úsilia však vždy znehodnotila snaha Rakúska udržať si postavenie významnej európskej mocnosti. Neutešené finančné pomery ešte zhoršila r. 1853 ozbrojená neutralita v krymskej vojne. Rakúsko muselo udržiavať na ruských hraniciach v zbrani 300 000 mužov, čo stálo nie menej ako 600 mil. zlatých. Negatívne následky malo aj odhodlanie akcionárov Privilegovanej rakúskej národnej banky zachovať si vysoké dividendy bez ohľadu na zložitú situáciu...

Sanácia sa uskutočňovala dvoma cestami. Na jednej strane sa banka pokúsila zlepšiť svoju pozíciu predajom 49 370 rezervných akcií po 800 zlatých v striebre. Na druhej strane štát dal banke k dispozícii vojnové reparácie, ktoré získal od Sardínskeho kráľovstva roku 1848, čo znamenalo 35 mil. zlatých. Na získanie drahého kovu vypísali dobrovoľnú pôžičku v sume 400 – 500 mil. zlatých. Jej výnos sa však premárnil na spomínanú úhradu nákladov ozbrojenej neutrality v krymskej vojne. Okrem toho štát získaval financie vydávaním ríšskych pokladničných listov Ústrednej štátnej pokladnice (*Reichsschatzschein der K. K. Stats--Central-Casse*), ktoré boli kryté hypotékou na štátne železnice, ich nehnuteľný majetok a na soľné bane v Gmundene. Päť emisií z rokov 1850 – 1853 bolo zúročených tromi percentami. Jedna emisia z r. 1851 bola nezúročiteľná a bolo to vlastne nekryté štátovkové obeživo.

23. februára 1854 sa štát s Privilegovanou rakúskou národnou bankou dohodol, že banka preberie všetky štátovky v sume asi 150 mil. zlatých a vymení ich za svoje bankovky. Štát mal tento dlh vyrovnávať v priebehu 15 rokov pravidelnými splátkami 10 mil. zlatých. Príjmy banky stúpli aj po zriadení hypotečného oddelenia, ktoré sa zaoberalo samostatnou obchodnou činnosťou. Ďalej sa zvýšili vydaním 50 000 akcií po 700 zlatých, ktoré bolo možné uhradiť striebornými mincami alebo bankovkami s prirážkou vo výške aktuálneho ážia (→ s. 128) a za-

meny maria vojny

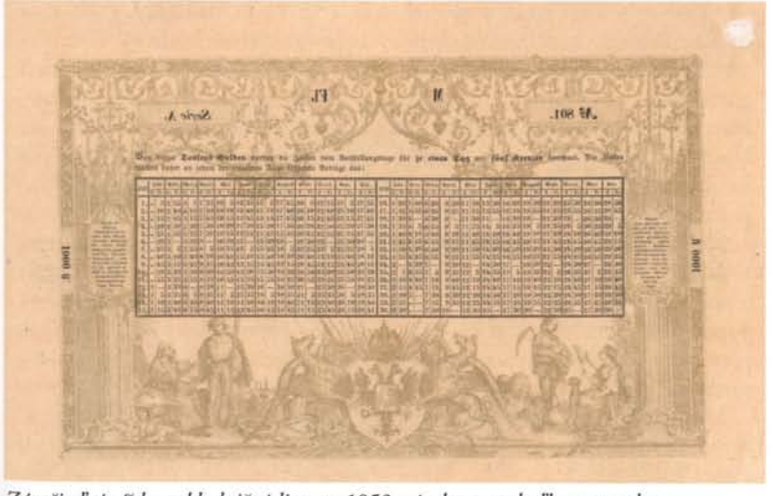

Circular
vom k. k. mähr. schles. Landes-Präsidium.
Cirkulár
od c. k. moravsko-slezského zemského prezidium.
Der Ministerrath hat in Erwägung der gegenwärtigen Verhältnisse beschlossen, daß mit den Erlässen des Finanz-Ministeriums vom 2. und 4. April, 19. Juni und 24. Juli 1848 angeordnete Verbot der Cursfähigkeit österreichischer Gold- und Silbermünzen, an allen Gränzen des Reiches mit dem 18. September d. J. außer Wirksamkeit zu setzen.
Diese Verfügung wird in Folge der Verordnung des Finanz-Ministeriums vom 10. September d. J. Zahl 9903, hiemit gemacht.
Brünn am 13. Sept. 1849.
Leopold Graf Lažanský.
Leopold hrabě Lažanský.

Náznakom upokojenia pomerov bolo zrušenie zákazu vyvážať strieborné mince (na obr. obežník Moravsko-sliezskeho krajinského prezídia oznamujúci toto rozhodnutie).

platením polpercentnej prirážky. Banka zvýšila aj úrokové sadzby zo štyroch na päť percent. Spolu s ďalšími prostriedkami sa tak Privilegovanej rakúskej národnej banke do druhej polovice r. 1856 podarilo zväčšiť svoj kovový poklad na 61,1 mil. zlatých, znížiť ážio na strieborné mince na 10 percent a zlepšiť kovové krytie meny.

Výsledky pokusov o ozdravenie konvenčnej meny však naznačovali, že problém by bolo vhodnejšie riešiť na inej, zásadnejšej úrovni. Preto sa začali rokovania o nových základoch hospodárskeho zjednotenia nemeckých krajín so zámerom zaviesť spoločnú zlatú menu. Rokovania vyústili do menovej reformy r. 1857 a nahradenia konvenčnej meny spolkovou (→ 1. novembra 1857). Prevažná časť striebornych mincí konvenčnej meny však ostala zákonným platidlom až do konca r. 1892.

Zúročiteľný rížsky pokladničný list z r. 1853 s úrokovou tabuľkou na rube

HESLO

Rížske pokladničné listy

Nezúročiteľné rížske pokladničné listy z r. 1851 – na obr. v hodnotách 50 a 10 zlatých. Hodnota 5 zlatých bola rozmermi aj výzdobou blízka listu v hodnote 10 zlatých.

Rížske pokladničné listy z r. 1850 až 1853 majú medzi rakúskymi papierovými platidlami izolované postavenie. Zúročiteľné listy sa približovali skôr obligáciám ako platidlám. Úlohu bežného platidla nemohli zohrávať vzhľadom na svoje vysoké nominálne hodnoty 100, 500 a 1 000 zlatých. Túto úlohu, naopak, plnila jediná emisia nezúročiteľných listov, prispôsobená hladine cien a miezd, so strednými nominále – 5, 10 a 50 zlatých.

Rížske pokladničné listy, všetky z dielne Štátnej tlačiarne vo Viedni, sú úplnou novinkou vo výtvarnom a tematickom chápaní rakúskych papierových platidiel. Na rozdiel od bankoviek vždy zobrazujú celé postavy. Výber tém je neobyčajne široký. Siaha od alegorických figúr, ženy s rohom hojnosti či piety cez romantizujúce zobrazenia postáv z každodenného života, roľníka, obchodníka, priadky alebo moreplavca a staviteľa lodí až po antické bojové výjavy. Pozoruhodnou bodkou za práve nedávno potlačenými revolučnými vlnami je 50-zlatka s výjavom, na ktorom cisár Jozef II. vyoráva brázdu na poli moravského roľníka Ondřeja Trnku v Slavíkoviciach.

Listy sa vracajú do rokoka, najmä tvarom kartuší so štátnym znakom alebo vyznačením hodnoty a ornamentmi, prevažne rastlinnými. Kompozične čerpajú z neorenesancie a zobrazované scény vsadzujú do bohato členených portálov pripomínajúcich niekedy divadelné javisko. Prekvapujú obrovským množstvom detailov a veľmi precíznym spracovaním. Hlavné časti obrazu sú vytlačené oceľorytinou, podtlače litograficky. Zúročiteľné pokladničné listy sú tlačené po oboch stranách, na rube je zjednodušený obraz líca vo svetlej, okrovej farbe a úroková tabuľka. Vzhľadom na to, že na ich prípravu bol krátky čas, ide o pozoruhodný výkon rytcov (žiaľ, anonymných) aj samej tlačiarne.

Všetkých päť emisií zúročiteľných listov má rovnaký vzhľad, líšia sa len dátumom vydania.

Obnova razby konvenčných strieborných mincí

■ **10. februára 1852.** Na návrh hlavného mincmajstra Johanna Hasenbauera von Schillera sa začali raziť konvenčné mince s portrétom Františka Jozefa I. zobrazeného zľava. Uvádzali sa na nich ročníky 1848, 1849, 1850 a 1851. Neboli to však normálne razby určené do obehu, ale pamätné mince na prvé roky panovania cisára, vyrazené v malom počte ako reprezentačný dar významným osobnostiam a na doplnenie numizmatických zbierok. Vo väčšom množstve bol podľa cisárskeho výnosu z 10. februára 1852 v tejto podobe vyrazený iba 20-grajciar, ale aj ten sa pokladá skôr za pamätnú razbu.

Od → 21. mája 1848 až do konca platnosti konvenčnej meny sa nepodarilo obnoviť zmeniteľnosť bankoviek za strieborné mince, hoci sa na to vynaložilo veľa úsilia. Ážio strieborných mincí kolísalo od 18 do 33 percent. Ich razba sa rozbiehala pomaly a v malom rozsahu.

Razba konvenčných mincí, určených do normálneho obehu, sa obnovila až na základe výnosu ministerstva financií z 31. júla 1852. Cisár bol na nich zobrazený tradične sprava. Mince mali rýdzosť zvýšenú na 900/1 000, t. j. na úroveň mincí razených pre Lombardsko a Benátsko. Nové mince, najmä 10-grajciare a 20-grajciare, boli preto menšie ako tradičné, resp. boli rovnako veľké ako lombardsko-benátske mince zodpovedajúcich hodnôt. Razilo sa ich však len veľmi málo. Zlatníky (poltoliare) sa vyrobili iba ako pamätné mince pri príležitosti sobáša Františka Jozefa I. s bavorskou princeznou Alžbetou 24. apríla 1854. Je istým paradoxom, že tento zlatník bol jedinou mincou s vyššou hodnotou, ktorá sa razila vo väčšom počte.

Popri razbe mincí konvenčnej meny pokračovala až do r. 1855 razba neplnohodnotných šesťgrajciarov s vročením 1849. Ich vnútorná hodnota sa rovnala piatim grajciarom konvenčnej meny. Vyrazenie dostatočného množstva šesťgrajciarov umožnilo r. 1853 stiahnuť rakúsku emisiu mincových poukážok rovnakej hodnoty. Razba ostatných drobných strieborných mincí však bola stále nedostačujúca, pokladničné poukážky preto obiehali až do r. 1856, pričom uhorské 10-grajciarové dokonca až do februára 1858.

20-grajciar z r. 1852 s portrétom orientovaným zľava (hore), 10- a 20-grajciare s novými parametrami. Pamätný zlatník z r. 1854 s dvojportrétom pripomína cisársku svadbu (dolu).

Racionalizácia drobných mincí

■ **21. mája 1851.** Na základe výnosu zo 7. apríla 1851 sa do obehu dostali nové medené mince v hodnotách štvrť grajciara, pol grajciara, grajciara, dvoch a troch grajciarov. Mali vyriešiť ťažkosti pri drobných platbách, spôsobené tezauráciou všetkého kovového obeživa a neprehľadnosťou zmesi mincí razených celých 90 rokov, často s veľkým rozdielom medzi nominálnou a skutočnou hodnotou. Boli to mince s menšou hmotnosťou a rozmermi, ich výroba bola lacnejšia. Na základe výnosu ministerstva financií z 28. júla 1852 nadviazala na ne razba analogických mincí pre Lombarsko a Benátsko v hodnotách 1, 3, 5, 10 a 15 centesimov s talianskym textom, platných však v celej monarchii v pomere päť centesimov za jeden grajciar.

Nedostatok mincí zneužívali, často veľmi neumelo, falšovatelia.

Medený grajciar z r. 1851

5-centesimová minca zodpovedala grajciaru.

ZAUJÍMAVOSŤ

Ikonografická pomsta Uhorsku

Po potlačení maďarskej revolúcie nasledovala krutá politickomocenská pomsta. Stelesňoval ju bezohľadný generál barón Július von Haynau ako hlavný veliteľ v Uhorsku od mája 1849. Rakúska armáda spolu s ruským vojskom zlomila posledný odpor maďarských jednotiek a prinútila generála Görgeia, aby 13. augusta 1849 pri Világoši kapituloval. Haynau ako generálny guvernér Uhorska potvrdil smutnú povesť, ktorú si na jar 1849 vyslúžil krutým postupom proti povstalcom vo Ferrare a v Brescii. V jeseni 1849 okolo 120 maďarských vojenských a politických činiteľov skončilo na popravisku. 6. októbra dal Haynau popraviť aj bývalého ministerského predsedu Ľudovíta Baťána.

Symbolickou pomstou bol aj koniec razenia mincí s tradičným obrazom Madony. Všetky mince konvenčnej meny (po roku 1857 rakúskej meny) a zlaté obchodné mince, razené po potlačení revolúcie v Kremnici a Karolovskom Belehrade, niesli na líci iba portrét Františka Jozefa I. a na rube rakúskeho orla, resp. na líci rakúskeho orla a na rube vyznačenie hodnoty v nemčine. Iba na niektorých bankovkách ostalo zachované vyznačenie hodnoty aj v maďarčine. Roku 1852 pri úprave sústavy medených mincí vyrazili pre Lombardsko-benátske kráľovstvo osobitné mince s talianskym textom, hoci aj táto oblasť mala za sebou protirakúske povstanie. Svedčí to o istom rešpekte Habsburgovcov voči talianskym povstalcom a zároveň nenávisti k maďarským. Uhorské symboly – štátny znak a svätoštefanská koruna – spolu s maďarčinou, ale už bez Madony, sa na platidlá vrátili po r. 1867 (→ s. 138).

Piata emisia bankoviek

■ **1849 – 1851.** Štyri nominále bankoviek piatej emisie Privilegovanej rakúskej národnej banky (5, 10, 100 a 1 000 zlatých) boli pripravené ešte pred vypuknutím revolúcie a nesú dátum 1. januára 1847. Vyšli však až 18. mája a 10. októbra 1851. Dve nízke nominále – jednozlatka a dvojzlatka – boli pripravené dodatočne ako náhrada núdzového vydania týchto hodnôt z → 23. mája 1848. Sú datované 1. júlom 1848, ale vyšli v závere revolúcie (zlatka 1. novembra a dvojzlatka 1. júla 1849).

Technicky aj kompozične sa zhodujú s bankovkami štvrtej emisie. Autorom piatej emisie bol Peter Johann Nepomuk Geiger (1805 – 1880), maliar a ilustrátor, ktorý mal úzke väzby na dvor a panovnícky rod. Vďaka tomu zrejme získal aj prestížnu objednávku na tvorbu bankoviek. Oproti štvrtej emisii položil väčší dôraz na antické motívy a symboliku (Herkules a Minerva), bájne zvieratá (gryfovia ako nosiči štítov so štátnym znakom) a na rakúske vlastenectvo (alegorický ženský portrét s hradobnou korunou ako symbolom víťazstva). Zobrazené tváre sa opakujú na viacerých denomináciách v tom istom pohľade (Austria s hradobnou korunou na jednozlatke, dvojzlatke aj desaťzlatke, Minerva s Herkulom na päťzlatke a desaťzlatke) alebo mierne otočené či stranovo obrátené.

Symbolická hlava Austrie s hradobnou korunou na päťzlatke sa mierne odlišuje od hláv na ostatných bankovkách

Rozlúčka s konvenčnou menou

■ **1. októbra 1855.** Poslednú bankovku z obdobia konvenčnej meny – desaťzlatku s dátumom 1. júla 1854 – dali do obehu 1. októbra 1855. Ide zároveň o posledné platidlo konvenčnej meny. Dôvodom jej vydania bola dohoda štátu a Privilegovanej rakúskej národnej banky o stiahnutí obiehajúcich štátoviek a ich náhrade bankovkami. Je to zároveň prvá bankovka pripravená a vydaná za panovania Františka Jozefa I. Keďže bankovky Privilegovanej rakúskej národnej banky sa na znak jej nezávislosti od štátnej moci dôsledne vyhýbajú zobrazovaniu portrétu príslušníkov panujúceho rodu, nástup nového panovníka na trón odzrkadľuje len jeho heslo *VIRIBUS UNITIS* (spojenými silami) na stuhe spájajúcej atribúty obchodu, poľnohospodárstva, umenia a moreplavby, zoskupené pod ochrannými krídlami rakúskeho orla. Autor výtvarného návrhu P. J. N. Geiger priniesol dve novinky. Prostredníctvom akantového vzoru spojil do jediného celku inak izolované časti obrazu na bočných okrajoch bankovky (štítok s hodnotovým číslom, pseudoreliéf s obrazom Minervy a štítky s trestnou klauzulou alebo slovným vyznačením hodnoty v jazykoch jednotlivých národov monarchie). V pozadí slovného vyznačenia hodnoty a textovej klauzuly sa po prvý raz objavuje aj dokonalá ochranná podtlač zo štylizovaného mikropísma so stereotypne sa opakujúcimi slovami *ZEHN GULDEN*.

Posledné platidlo konvenčnej meny, bankovka Privilegovanej rakúskej národnej banky v hodnote 10 zlatých z r. 1854, bola chránená proti falšovaniu celoplošným negatívnym vodoznakom so zaujímavým výtvarným riešením. V jej obraze sa po prvý raz prejavuje úsilie integrovať jednotlivé časti pomocou akantového ornamentu.

Od sklonku absolutizmu po prah republiky

1851 – 1918

Potlačenie revolučných hnutí z r. 1848 – 1849 vyústilo v Rakúsku do obnovy absolutistického režimu, zavŕšenej r. 1851. Jeho symbolom a stelesnením sa stala pozoruhodná osobnosť ministerského predsedu Alexandra Bacha. Bachovský režim obnovil absolútnu moc panovníka, ale zároveň nekládol prekážky pokrokovým zmenám v hospodárstve a štátnej správe. Jeho reprezentanti, vysokí úradníci (často bývalí účastníci revolúcie), nielenže utvárali podmienky na rozvoj podnikania, ale mnohí sa dokonca stali jeho protagonistami. S istým zjednodušením teda možno povedať, že začiatkom 50. rokov 19. stor. sa práve rakúska neoabsolutistická byrokracia zaslúžila o hospodársku prosperitu, usporiadanie štátnych financií a menovú nápravu. Odstránila hospodárske dôsledky revolučných rokov a takmer po polstoročí prekonala aj neblahé menové dedičstvo napoleonských vojen.

Spolková (1857 – 1866) a rakúska (1857 – 1892) mena

Nová mena, zavedená 1. novembra 1857 na základe dohody s Lichtenštajnskom a so štátmi nemeckej colnej únie z 24. januára 1857 a cisárskeho patentu z 19. septembra 1857, mala dve úrovne. Jedna (spolková) úroveň, spoločná všetkým členom únie, bola určená najmä na väčšie platby v zahraničnom obchode. Sústavu platidiel mala však neobyčajne jednoduchú. Tvorili ju iba dve nominále. Druhá úroveň bola vnútorná a slúžila predovšetkým mnohostranným potrebám domáceho peňažného styku – od drobných platieb na trhoviskách až po vysoké sumy pri predajoch nehnuteľností, veľkostatkov a priemyselných podnikov. Pritom ešte aj táto úroveň mala dve vrstvy. Vyššie nominále plnohodnotných mincí domácej meny sa dali ľahko preratúvať na spolkovú menu, čo občanom jednotlivých štátov menovej únie umožňovalo ľahko sa orientovať v hodnotových pomeroch iných členských štátov. Okrem toho vyššie nominále domácej meny mali rovnakú rýdzosť a obsah striebra ako spolkové mince. Druhú vrstvu tvorili neplnohodnotné strieborné a medené mince.

Rakúska mena sa však zavádzala postupne. V septembri 1857 sa stanovili len jej rámcové pravidlá a parametre mincí. Účty štátnych a verejných inštitúcií sa museli viesť v novej mene až rok po jej zavedení, pre iné inštitúcie táto povinnosť platila až od 1. januára 1859. Tak či tak sa predpokladalo, že konvenčná mena bude v nejakej forme ešte dlho prežívať. Len v záujme vyjasnenia právnych vzťahov cisársky patent z 27. apríla 1858 stanovil, že ak v zmluvných záväzkoch nebude po 1. novembri 1858 výslovne uvedený druh meny, bude sa automaticky predpokladať, že ide o záväzky v rakúskej mene. Zlaté mince stratili 1. júla 1858 postavenie zákonného platidla, no cisársky patent zároveň nariadil, že sa nimi aj ďalej majú vyrovnávať záväzky, ak bola dohodnutá platba v týchto minciach. Strieborné mince konvenčnej meny ostali v platnosti dokonca ešte krátko po zavedení korunovej meny.

Ak uvážime, že spolková mena so svojimi dvojtoliarmi, ťažkými 37 gramov, vznikla na začiatku obdobia búrlivého priemyselného rozvoja, budovania železníc a výroby dovtedy nevídaných zložitých a drahých strojov, pochopíme, že šlo o dosť anachronickú sústavu. Skutočným pokrokom by bolo skôr zavedenie vzájomnej zameniteľnosti bankoviek a vybudovanie bezhotovostného platobného styku. To sa však nedalo, psychologická väzba ľudí na drahý kov a takisto chronická nedôvera k štátnym finančným inštitúciám to vylučovali.

Spolková a rakúska mena teda neboli optimálnym riešením. No ich zavedenie bolo veľkým úspechom už len preto, že odstránilo desaťročia trvajúci vplyv spoločenských otrasov z prelomu 18. a 19. stor. Prínos tohto systému však za necelé dva roky zmarila neschopnosť rakúskej diplomacie a tajných služieb. Rakúsko r. 1859 reagovalo na vyzbrojovanie armády Sardínskeho kráľovstva ultimátom požadujúcim zastavenie zbrojenia. Na odmietnutie ultimáta rakúska strana odpovedala agresiou v nádeji, že sa zopakujú víťazstvá z r. 1849. Rakúsko sa tým však dostalo do medzinárodnej izolácie, zatiaľ čo Sardínia si už v predstihu získala podporu Francúzska.

Výsledkom nového pomeru síl a zastaranej výzbroje rakúskej armády bola jej porážka v krvavej bitke pri Solferine 24. júna 1859. Rakúsko muselo po tejto bitke a vlastnej prehre prijať mierové podmienky, ktoré znamenali nielen stratu Lombardska, ale aj, a predovšetkým, finančnú katastrofu. Viedeň bola nútená zrušiť zameniteľnosť bankoviek za strieborné mince, čím porušila dohodu o menovej únii s nemeckými štátmi. To sa zatiaľ síce zaobišlo bez sankcií ostatných členov únie, no Rakúsko sa opäť muselo vrátiť k de facto papierovej mene.

Osud však ani potom nebol Rakúsku priaznivo naklonený. Roku 1866 sa posledný raz vzopälo do boja o dominantné postavenie v krajinách nemeckej rečovej oblasti. História sa opäť zopakovala. Rakúsko podcenilo modernizáciu armády a dokonca odmietlo konkrétne ponúknuté riešenia, z desaťtisícov mladých mužov urobilo povestný *kanonenfutter,* a definitívne sa ocitlo v postavení druhoradej mocnosti. Navyše ho to uvrhlo do ešte zásadnejších hospodárskych, finančných a vnútropolitických ťažkostí. Trpká lekcia, ktorú Rakúsku uštedrilo Prusko, mala však aj kladnú stránku. Konečne sa začalo starať samo o seba a sústredilo sa na mierové budovanie.

Začalo sa povestné „gründerské obdobie". Paradoxne Rakúsku v tom nepriamo pomohlo Prusko, ešte nedávno jeho protivník. Roku 1871 získalo totiž po svojom víťazstve nad Francúzskom obrovské finančné reparácie, ktoré prudko oživili pruské hospodárstvo. Žiara prosperity mocného suseda zasiahla aj habsburskú monarchiu, v tom čase už premenenú na dualistické Rakúsko-Uhorsko (1867). Monarchia sa vrátila aj k myšlienke zlatej meny, ktorej sa z politických dôvodov pred trinástimi rokmi vzdala. A nielen to, začala znova uvažovať aj o menovej integrácii. Vyhliadla si však iného partnera – Francúzsko a zoskupenie jeho susedov, románskymi jazykmi hovoriacich štátov Švajčiarska, Belgicka, Španielska a Talianska, ktoré r. 1865 na báze bimetalizmu utvorili Latinskú mincovú úniu. Napriek predbežným dohodám a razbe zlatých obchodných mincí s vyznačením hodnoty súčasne v zlatých i vo frankoch sa tento zámer v zamýšľanej podobe neuskutočnil, ale začiatkom 90. rokov predsa len poskytol reálny základ prechodu na takú vytúženú a potrebnú zlatú menu. Cesta k nej však opäť nebola priamočiara. Ovplyvňovali ju dve protichodné okolnosti. Jednou bolo opojenie z hospodárskej prosperity gründerského obdobia na prelome 60. a 70. rokov a naivná túžba ľudí čo najrýchlejšie a pokiaľ možno bezprácne zbohatnúť. V Rakúsko-Uhorsku sa množili špekulácie s akciami, zakladali sa obskúrne akciové spoločnosti a peňažné ústavy parazitujúce na čestnom podnikateľskom úsilí a tvrdej práci robotníkov. Napriek varovným signálom sa táto vlna šírila a priam symbolicky vyvrcholila v máji 1873, práve keď sa otvárali brány svetovej výstavy vo Viedni, ktorá mala hospodársku prosperitu nielen okázalo osláviť, ale aj podporiť. Pád akcií na viedenskej burze bol zničujúci. Množstvo finančných ústavov i priemyselných podnikov skrachovalo, ďalšie sa dostali do vážnych ťažkostí. Hospodársky rast sa na dlhé roky zastavil. Veľkolepá svetová výstava sa skončila fi-

nančným fiaskom – očakávané milióny návštevníkov neprišli. Mali už iné starosti...

Finančná kríza však zmenila myslenie uhorských politikov. Po rakúsko-uhorskom vyrovnaní síce akceptovali fakt, že funkciu emisnej banky bude v Uhorsku aj ďalej vykonávať Privilegovaná rakúska národná banka, ale v myšlienkach sa nikdy nevzdali zámeru založiť vlastnú emisnú banku a postupne sa celkom osamostatniť. Preto cieľavedome preťahovali rokovania o rakúsko-uhorských finančných a menových vzťahoch. Finančná kríza však citeľne zasiahla aj obyvateľov hospodársky slabšieho Uhorska, ktorí sa na viedenskej burze, napriek proklamovanému „národnému cíteniu", vášnivo priživovali na špekuláciách. Uhorsko naliehavo potrebovalo pomoc. A tú mohla poskytnúť iba Privilegovaná rakúska národná banka, ktorá sa burzovému špekulovaniu prezieravo vyhla. Preto uhorskí politici na myšlienku samostatnej uhorskej národnej banky rýchlo zabudli a pristúpili na rokovania o premene Privilegovanej rakúskej národnej banky na Rakúsko-uhorskú banku. Na prelome 80. a 90. rokov napokon práve uhorskí politici, najmä Alexander Wekerle, prevzali iniciatívu pri usmerňovaní menových záležitostí celej monarchie a jej prechode na zlatú menu.

Pri jej zavádzaní Rakúsko-Uhorsku trochu nezaslúžene, no zato účinne pomohol pokles cien striebra na svetovom trhu. Vďaka zvýšenej ťažbe v Amerike jeho cena klesla pod nominálnu hodnotu rakúsko-uhorských kurantných mincí. Tým zanikla ažiotáž – rozdiel medzi nominálnou hodnotou bankoviek a vnútornou hodnotou mincí. Pre nízku cenu striebra sa r. 1879 prestali raziť strieborné mince na súkromný účet, lebo rozdiel medzi trhovou cenou striebra a nominálnou hodnotou mincí umožňoval rozsiahle obohacovanie podnikavcov na úkor štátu. Štát síce pokračoval v razení strieborných mincí, lebo na ňom zarábal, ale striebro prestalo plniť úlohu menového kovu a rakúska mena začala fungovať ako papierová. Dnes je takýto stav úplne normálny, no vtedy ešte nebolo možné trvale ho pripustiť. Zavedenie zlatej meny sa stalo nevyhnutnosťou. Rakúsko-uhorská banka sa naň cieľavedome pripravovala budovaním zlatého pokladu. Dobré výsledky zahraničného obchodu začiatkom 90. rokov otvorili zlatej mene dvere dokorán.

Korunová mena (1892 – 1918)

Zavedenie zlatej meny, spojené pre jednoznačnosť účtovania a pohodlné platenie so zmenou názvu menových jednotiek a znížením meradla cien na polovicu, nebolo však jednorazovým aktom. Jednorazové bolo iba vyhlásenie zásadných právnych úprav v auguste 1892. V skutočnosti šlo o náročný proces, ktorý sa v podstatných bodoch zavŕšil až v prvom desaťročí 20. stor. V istom zmysle však – zákonnou platnosťou strieborných zlatníkov v Československu do r. 1928 – ďaleko presiahol horizont existencie monarchie. Predpokladom zavedenia zlatej meny totiž nebolo len jej deklarovanie a utvorenie zlatých rezerv, ale predovšetkým splatenie štátneho dlhu – neblahého dedičstva mocenských chúťok mladého Františka Jozefa I., jeho ambicióznej matky Žofie a ich vojenskej kamarily. Jeho splácanie a sťahovanie štátoviek trvalo 13 rokov.

Obdobie koexistencie rakúskej a korunovej meny bolo preto dlhé. Rátanie na koruny bolo povinné až od r. 1908. Budovanie sústavy platidiel korunovej meny trvalo 20 rokov, až do roku 1912. Ešte dlhšie trvala ich koexistencia v jazyku a povedomí ľudí.

Korunová mena sa stala symbolom prosperity a blahobytu začiatku nového či skôr doznievajúceho predošlého storočia, ktoré naozaj skončila vlastne až svetová vojna. Deklarovaná zameniteľnosť bankoviek za zlaté mince sa reálne nikdy nezaviedla. Zlaté mince sa však do obehu dostávali najmä cez mzdy vyššie postavených úradníkov. V bežnom živote si však nezískali obľubu. Pre malé rozmery sa nimi zle manipulovalo. Ľahko prekĺzli dierkou vo vrecku alebo zapadli do kútika peňaženky. To však bola pridrahá strata... Okrem toho si ľudia už v časoch pokrivkávajúcej rakúskej meny dávno privykli na papierové peniaze. Preto sa zlaté mince stali skôr predmetom tezaurácie.

Korunovú menu stihol rovnako márny osud ako všetky predchádzajúce rakúske pokusy o stabilnú menu. Zničila ju vojenská kamarila, ktorá vohnala stareckého cisára, možno aj trochu proti jeho vôli, do trestnej výpravy proti Srbsku. Výpravy, ktorá sa zvrhla na dovtedy nevídaný vojnový požiar a nakoniec priam symbolicky potrestala tých, čo sa povyšovali, a vyzdvihla a odmenila tých, ktorí mali byť ponížení a potrestaní.

Vojna zmenila Rakúsko-Uhorsko na nepoznanie. Tento štát bol dovtedy napriek výhradám proti jeho národnostnej politike a priveľkému vplyvu katolíckej cirkvi schopný (najmä v Predlitavsku, rakúskej časti monarchie) síce neochotne, ale predsa zavádzať občianske slobody a demokratické vymoženosti blízke republikánskemu zriadeniu. Za vojny sa fakticky stal majetkom vojakov, ktorí rozhodovali o všetkom. Niektoré občianske slobody boli suspendované hneď po vypuknutí vojny, ďalšie sa obmedzovali postupne. Zdanlivá idyla a relatívny blahobyt, vybudovaný za polstoročie bez vojen, ostali iba peknou spomienkou. Už v auguste 1914 sa obnovili dávno zabudnuté nútené rekvizície. Nasledovali čoraz väčšie zásobovacie ťažkosti. Roľnícke gazdovstvá devastoval nedostatok pracovnej sily. Peniaze strácali hodnotu. Rakúsko-uhorská banka sa z nezávislej inštitúcie premenila na učtáreň, ktorá v zahraničí financovala vojnu zlatom a vo vnútrozemí záplavou bankoviek. O tom, čo sa za ne dalo kúpiť, spolurozhodovali potravinové lístky, dovtedy úplne neznámy fenomén. Od jari 1915 na múku a chlieb – koncom vojny takmer na všetko a v minimálnych dávkach. Štát s liberálnou trhovou ekonomikou sa zmenil na štát s centrálne riadeným deficitným hospodárstvom. Nie náhodou profesor T. G. Masaryk označil tento systém za „rakúsko-uhorský štátny socializmus".

Nečakane dlhá vojna vyčerpávala všetky materiálne i ľudské zdroje a siahala na samu podstatu bytia. Nedostatok, podvýživa alebo vyslovený hlad poznačili život čoraz väčšieho počtu ľudí. Rady pred zatvorenými obchodmi, čierny trh, premrštené ceny a domové prehliadky boli každodenným javom. Nový cisár Karol I. sa preto pokúšal z vojny vystúpiť, lenže z rozbehnutej mašinérie ničenia sa to už nedalo. Jeho možno dobre myslené, ale priveľmi oneskorené návrhy na zmeny usporiadania monarchie už počúval len málokto.

Stará monarchia sa medzitým zrútila ako kartový domček. Rakúsko-uhorská banka a korunová mena ju však prežili. Jej úradníci sa dokonca pokúšali premeniť ju na nástroj, ktorý by aj ďalej hospodársky navzájom spájal novovzniknuté štáty. Bola to však len ilúzia. Nové štáty (okrem Rakúska a Maďarska, pre ktoré boli nové štátoprávne pomery iba nevyhnutným zlom) už banke nedôverovali. To osud korunovej meny spečatilo. Bolo len otázkou času, kedy okrajové nástupnícke štáty (Taliansko, Srbsko, resp. Kráľovstvo SHS, Rumunsko) včlenia získané územia do vlastného menového teritória. Koruna mala šancu len v Československu, Maďarsku a vlastnom Rakúsku. Tam spočiatku vlastne len zúžila územný rozsah svojej platnosti. Do obehu síce prichádzali nové peniaze platné iba v niektorom štáte, ale zostatky na vkladných knižkách a bežných účtoch, a takisto záväzky v obchodných zmluvách sa stále vyjadrovali v korunách, v nezmenenej číselnej hodnote. Rakúsko a Maďarsko sa však nevedeli hospodársky vyrovnať so stratou území, ktoré boli zdrojom bohatstva a lesku Viedne či Budapešti. Ťažko znášali stratu svojho výsadného postavenia, a najmä Maďarsko sa s ňou ani nemienilo zmieriť. Výsledkom boli hlboké hospodárske a politické krízy a inflácia, ktorá prerástla do hyperinflácie. V Rakúsku kulminovala r. 1922, v Maďarsku o rok neskôr. Po jej prekonaní tam v polovici 20. rokov korunu nahradil šiling a pengő. Československo sa hyperinflácii – hoci s nemalými ťažkosťami, ale predsa – ubránilo vďaka priaznivejším hospodárskym i spoločenským podmienkam. A tak napriek návrhom zmeniť názov československej menovej jednotky prežili koruny a haliere paradoxne práve v krajine, ktorá k rozpadu Rakúsko-Uhorska prispela asi najviac.

Spôsoby, akými nástupnícke štáty zvládali menové dedičstvo zanechané vojnovým šafárením Rakúsko-Uhorska, sa prenikavo líšili. Boli obrazom miestnej hospodárskej situácie, medzinárodného postavenia, veľkosti územia aj domácich tradícií, politickej kultúry, vnútropolitických zápasov a hrabivosti mocipánov.

Na takto pripravenom poli vyklíčilo dračie semeno budúcich vnútorných napätí a konfliktov. Konce rakúsko-uhorskej korunovej meny sú preto dodnes mimoriadne vzrušujúcou témou a pozoruhodným zdrojom poznatkov, poučenia a inšpirácie.

KALENDÁRIUM

OBDOBIE SPOLKOVEJ A RAKÚSKEJ MENY

■ **1857.** Vypukla prvá hospodárska kríza s dosahom na väčšinu rozvinutých krajín sveta.

■ **24. 1. 1857.** Rakúsko, Lichtenštajnsko a štáty nemeckej colnej únie podpísali dohodu o vytvorení spoločnej meny. V Rakúsku začala platiť 1. novembra 1857.

■ **Koniec roka 1857.** Do obehu sa dostali spolkové toliare, štvrťzlatníky a zlatníky rakúskej meny, v nasledujúcom roku drobné medené mince rakúskej meny v hodnotách 5/10 grajciara a grajciar a zlaté obchodné spolkové mince s hodnotou polovice koruny a koruny. →

■ **1. 7. 1858.** Všetky dovtedajšie rakúske zlaté mince stratili povahu zákonného platidla a stali sa iba obchodnými mincami.

■ **1. 8. 1858.** Vyšla rakúska bankovka v hodnote 100 zlatých, vzor 1858.

■ **6. 9. 1858.** Vyšli bankovky s hodnotou 1 000 zlatých, vzor 1858, obnovila sa neobmedzená výmena bankoviek Privilegovanej rakúskej národnej banky za strieborné mince v pomere 1 : 1 (11. apríla 1859 bola opäť zastavená).

■ **1. 11. 1858.** Do platnosti vstúpilo nariadenie o povinnom vedení účtovníctva všetkých štátnych inštitúcií iba v rakúskej mene. Pre obce a verejné inštitúcie platilo od 1. januára 1859.

■ **27. 12. 1858.** Vyšla emisia bankoviek s hodnotou 10 zlatých, vzor 1858.

1859. Do platnosti vstúpili mince s hodnotami 5 a 10 grajciarov rakúskej meny.

■ **25. apríla 1859.** Rakúsko vyhlásilo vojnu Sardínskemu kráľovstvu, ktorá sa skončila porážkou Rakúska. V dôsledku toho stratilo Lombardsko a ostala mu len časť Benátska (→ Leto 1859).

■ **1. 9. 1859.** Vyšli bankovky s hodnotou päť zlatých, vzor 1858.

■ **6. 9. 1859.** Vyšli bankovky s hodnotou jeden zlatý, vzor 1858.

■ **20. 10. 1860.** František Jozef I. v *Októbrovom diplome* proklamoval ochotu nastoliť ústavné pomery a obnoviť autonómiu korunných krajín ríše.

■ **27. 10. 1860.** Vyšli polgrajciarové medené mince.

■ **22. 11. 1860.** Vyšli tri typy mincových poukážok po 10 grajciaroch vzor 1860 (malý formát a široký formát so zelenou alebo ružovou podtlačou).

■ **26. 2. 1861.** František Jozef I. vydal *Februárový patent.* Táto nová ústava oklieštila právomoci krajinských snemov predlitavských krajín v prospech viedenskej Ríšskej rady. V Uhorsku zosilnelo úsilie o obnovu samosprávneho postavenia.

■ **15. 7. 1861.** Vyšla emisia modifikovaných 10-grajciarových mincových poukážok, vzor 1860.

■ **1861.** V Liptovskom Mikuláši vznikol Súkromný sporiteľný spolok.

■ **16. 5. 1862.** Vyšli drobné medené mince s hodnotami 5/10 solda (5/10 grajciara) a jedno soldo (jeden grajciar) pre Benátsko.

■ **27. 12. 1862.** Vyšli tzv. *Plenerove akty* – nariadenie o bankovkách v obehu presahujúcich sumu 200 miliónov zlatých. →

■ **1. 8. 1863.** Vyšli bankovky s hodnotou 100 zlatých, vzor 1863.

■ **8. 1. 1864.** V Budapešti otvorili prvú uhorskú burzu.

■ **1865.** Na Brezovej obnovil svoju činnosť Gazdovský spolok, založený r. 1845 podľa vzoru Jurkovičovho úverného družstva zo Sobotišťa (→ 9. 2. 1845).

■ **17. 6. 1866.** Začala sa prusko-rakúska vojna. Skončila sa porážkou Rakúska, ktoré definitívne stratilo rozhodujúci vplyv medzi nemeckými štátmi (→ s. 137).

■ **25. 8. 1866.** Vyšli štátovky s hodnotou 50 zlatých, vzor 1866, a 1. septembra štátovky s hodnotou päť zlatých, vzor 1866 (→ s. 137).

■ **3. 10. 1866.** Na základe mierovej zmluvy s Talianskom Viedeň stratila Benátsko (→ s. 108).

■ **1. 1. 1867.** Vyšli bankovky s hodnotou 10 zlatých, vzor 1863, a štátovky s hodnotou jeden zlatý, vzor 1866.

■ **29. 5. 1867.** Uhorský snem prijal zákon o rakúsko-uhorskom vyrovnaní. Vydaním tzv. decembrovej ústavy 21. decembra 1867 sa dovŕšil vznik dualistickej monarchie Rakúsko-Uhorsko. →

■ **16. 7. 1868.** Ministerstvo financií vydalo nariadenie o emisii nových 10-grajciarov so zníženým obsahom striebra a zavedení 20-grajciarov so zodpovedajúcim obsahom drahého kovu.

■ **1868.** Vyšli grajciare, štvorgrajciare a zlatníky uhorskej razby (→ s. 139).

■ **4. 12. 1871.** V Nemecku vydali zákon o zavedení markovej meny, spolková mena zanikla aj v Nemecku.

■ **9. 5. 1873.** Krachom na viedenskej burze sa začala dlhodobá hospodárska depresia. →

■ **1. 1. 1876.** V Rakúsko-Uhorsku zaviedli metrickú sústavu. →

■ **27. 6. 1878.** Privilegovaná rakúska národná banka (→ 1. 6. 1816) sa transformovala na Rakúsko-uhorskú banku s dvoma hlavnými ústavmi vo Viedni a Budapešti.

■ **29. 7. 1878.** Rakúsko-Uhorsko so súhlasom Berlínskeho kongresu okupovalo Bosnu a Hercegovinu, ktoré sa začlenili do menového teritória rakúskej meny, hoci formálne ostali územím Osmanskej ríše.

■ **3. 6. 1879.** Konalo sa zakladajúce valné zhromaždenie Ružomberského účastinárskeho úverového spolku. →

■ **1881.** Vyšli zlatníky uhorskej razby s malým uhorským znakom.

■ **3. 1. 1881** Vyšli bankovky Rakúsko-uhorskej banky s hodnotou 10 zlatých, vzor 1880.

■ **1. 10. 1881.** Vyšli štátovky C. k. ríšskej ústrednej pokladnice s hodnotou päť zlatých, vzor 1881.

■ **30. 10. 1881.** Rakúsko-uhorská banka vydala bankovky s hodnotou 100 zlatých, vzor 1880.

■ **1882.** Vyšli zlatníky uhorskej razby s uhorským znakom v tvare barokovej kartuše, doplneným o znak mesta Rijeka (Fiume).

■ **6. 10. 1882.** Vyšli štátovky C. k. ríšskej ústrednej pokladnice s hodnotou jeden zlatý, vzor 1882.

■ **1. 9. 1882.** Rakúsko-uhorská banka vydala bankovky s hodnotou 1 000 zlatých, vzor 1880.

■ **23. 5. 1884.** Vyšli štátovky C. k. ríšskej ústrednej pokladnice s hodnotou 50 zlatých, vzor 1884.

■ **2. 2. 1885.** V Martine sa konalo zakladajúce valné zhromaždenie Hornouhorskej banky Tatra. →

■ **13. 7. 1889.** Vyšli štátovky C. k. ríšskej ústrednej pokladnice s hodnotou jeden zlatý, vzor 1888.

■ **1891.** Vyšli grajciare uhorskej razby s uhorským znakom v tvare francúzskeho štítu, doplneným o znak mesta Rijeka.

■ **31. 12. 1892.** Po 140 rokoch prestali platiť všetky strieborné mince konvenčnej meny (→ 21. 9. 1753).

Hľadanie ciest k náprave meny

■ **Október 1854.** So zámerom presadiť zavedenie zlatej meny a obnoviť menovú integráciu nemeckých štátov rakúsky minister financií Andreas von Baumgartner (1793 – 1865) inicioval v októbri 1854 rokovania o menovom zjednotení nemeckých štátov.

Už predtým sa v Rakúsku objavilo niekoľko návrhov na riešenie menových ťažkostí. S prvým prišiel v apríli 1849 hlavný mincmajster Johann von Hassenbauer. Jeho predstava sa zakladala na pevnom pomere ceny striebra a zlata 15,5 : 1, zaužívanom vo Francúzsku. Jeden francúzsky frank sa mal rovnať dvom rakúskym zlatým alebo 24 grajciarom. Vzhľadom na pokračujúcu revolúciu v Uhorsku prerokúvanie návrhu odložili. Iná nerealizovaná alternatíva predpokladala pristúpenie k britskému systému so zlatým sovereignom, t. j. librou šterlingov, ktorá by sa rovnala 10 zlatým konvenčnej meny v zlate. Britská libra sa mala podľa tejto predstavy rozšíriť na celú kontinentálnu Európu.

Na rokovaniach vznikol zásadný spor o kovový základ novej meny. Niektoré nemecké štáty zastávali názor, že ťažba zlata bude stúpať, takže zlato nebude dostatočne stabilným menovým základom. Rokovania stroskotali na konflikte Rakúska a Pruska, ktoré rakúsky návrh energicky odmietalo a presadzovalo zavedenie spoločnej striebornej meny. Skutočnou podstatou sporu však boli mocenské záujmy oboch štátov. Akým veľkým omylom bolo odmietnutie zlatej meny, ukázalo sa o 16 rokov, keď po objave bohatých strieborných baní v Amerike cena striebra rázne spadla... (→ 1872).

Minister Andreas von Baumgartner bol profesorom fyziky a mal aj skúsenosti z riadenia výrobných podnikov.

Nový minister taktizuje

Karl Ludwig von Bruck – „otec" spolkovej meny

■ **Január 1855.** Po neúspešnom pokuse presadiť zavedenie zlatej meny minister Baumgartner odstúpil. Na jeho miesto povolali dovtedajšieho ministra obchodu Karla Ludwiga von Brucka (1798 – 1860), ktorý bol takisto zástancom zlatej meny. Dokonca – aby pre túto myšlienku získal svojich zahraničných partnerov – na ukážku dal zhotoviť skúšobné odrazky mincí novej zlatej meny – zlaté päť-, 10- a 20-zlatníky. Z kolínskej hrivny zlata (t. j. spolkovej marky, 233,86 g) sa malo raziť 310 zlatníkov. Minister von Bruck bol však človek s veľkým štátnickým nadhľadom a skúsený národohospodár. Navyše nebol Rakúšan, ale naturalizovaný Nemec s výrazným sklonom k veľkonemeckému zmýšľaniu. Z jednej strany nesúhlasil s úplným splynutím Rakúska s ostatnými nemeckými štátmi, čo pokladal za skutočnú katastrofu pre Rakúsko, ale z druhej strany presadzoval úzku politickú a hospodársku spoluprácu s Nemeckom. Preto pred zlatou menou uprednostnil vznik spoločnej meny a potenciálne posilnenie hospodárskeho a politického vplyvu, ktoré mohla Rakúsku podľa jeho očakávania priniesť. Pri rokovaniach ustúpil pred pruskou požiadavkou. Prusko malo pre odmietanie zlatého základu spoločnej meny aj vecné dôvody, argumentovalo prechodným rastom ceny striebra, vyvolanej jeho rozsiahlym exportom do ázijských štátov. Šlo mu však predovšetkým o politickomocenské ambície. Utvoreniu spolkovej meny teda už nič nestálo v ceste.

Kompromis, čiže pruské víťazstvo

■ **24. januára 1857.** Rakúsko s Lichtenštajnskom a štátmi Nemeckej colnej únie uzavreli dohodu o utvorení spoločnej striebornej meny.

Dohoda bola kompromisom. Spoločnú menu tvorili len dve zákonné, plnohodnotné mince, ktoré musel každý prijímať, platné v celej menovej únii – spolkový toliar a dvojtoliar. Razili sa v jednotlivých členských štátoch s rôznym obrazom, ale s rovnakými parametrami a nemeckým textom. V istom zmysle šlo o návrat späť do začiatkov konvenčnej meny, keď niektoré nemecké štáty, napríklad Bavorsko, razili od r. 1754 podľa konvencie iba toliare, kým ostatné mince vydávali podľa domácich zvyklostí.

Dohoda sa pokladala za víťazstvo Pruska, lebo základom menovej integrácie sa stal pruský, t. j. bývalý ríšsky toliar a pruská mena sa rozšírila na všetky nemecké štáty. Prusko si tak v hospodárskej oblasti utvorilo ďalší dôležitý predpoklad neskoršieho zjednotenia Nemecka pod svojím vedením. Vznik spolkovej meny navyše pre pruský štát, na rozdiel od Rakúska, neznamenal, nijaké technické ani administratívne komplikácie.

Spolkový toliar (dolu) a reverz dvojtoliara (hore)

169.

Kaiserliches Patent vom 19. September 1857,

Wir Franz Joseph der Erste,

von Gottes Gnaden Kaiser von Oesterreich;

Prvá stránka cisárskeho patentu z 19. septembra 1857, ktorým sa zavádzala spolková mena.

POZADIE

Metrologický základ spolkovej meny

Formálnou, no doslova prevratnou zmenou oproti konvenčnej mene bolo to, že základom spolkovej meny už nebola kolínska hrivna, ale tzv. metrická či colná libra s hmotnosťou 500 g, a zavedenie desatinnej sústavy. Použitie novej jednotky hmotnosti takmer nič nezmenilo na obsahu striebra v spolkových toliaroch, lebo z kolínskej hrivny (233,6 g) sa razilo 14 ríšskych toliarov s obsahom 16,703 g striebra, zatiaľ čo z colnej libry sa vyrobilo 30 toliarov s obsahom 16,666 g striebra. Z drážďanskej menovej konvencie sa zachoval aj princíp, ktorý umožňoval každému členovi únie raziť si vlastné mince platné len na jeho území. Záväznou podmienkou bola ich ľahká prevoditeľnosť na spolkový toliar. Jediným ústupkom Viedni pri jej zámere zaviesť zlatú menu bolo len torzo tejto myšlienky, a to zavedenie zlatej spolkovej koruny ako obchodnej mince, bez pevne stanoveného pomeru ceny zlata a striebra. Obsahovala 11,11 g zlata rýdzosti 900/1000. Dohoda poskytla Rakúsku aj výnimku – mohlo pokračovať v razbe dukátov a levantských toliarov (→ 1780) ako obchodných mincí. Už v jadre dohody bola teda zakotvená menová roztrieštenosť.

V Rakúsku spolková mena anticipovala aj prechod na metrickú sústavu – úradná vyhláška už uvádza rozmery mincí v milimetroch, hoci Rakúsko-Uhorsko zaviedlo metrickú sústavu mier až → 1. januára 1876.

Spolková polkoruna a koruna rakúskej razby (zo zbierok Moravského zemského muzea v Brne, zväčš.)

Rakúsko má vlastnú vnútornú menu

■ **1857.** Rakúsko nadviazalo na spoločný menový základ zavedením novej vnútornej meny: z colnej libry striebra sa razilo 45 rakúskych zlatníkov. Spolkový toliar sa teda rovnal 1,5 zlatníka. Nový zlatník obsahoval 11,11 g rýdzeho striebra a rovnal sa 0,95 konvenčného zlatníka. Pri rýdzosti 900/1 000 vážil 12,35 g. Delil sa na sto stotín, pričom v cisárskom patente z 19. septembra 1857, ktorým vyhlásili zavedenie novej meny, sa hovorí aj o tisícinách zlatého. Oficiálny názov pre stotiny však nebol určený. Naznačené delenie zlatníka na tisíciny sa prejavilo v číselnom vyznačení hodnoty na polstotinovej minci zlomkom 5/10.

Fakt, že citovaný cisársky patent avizuje vydanie trojstotinovej mince, ktoré sa nakoniec neuskutočnilo, a zároveň to, že neuvádza názov stotiny zlatníka, vypovedá, že autori patentu v čase jeho vydania ešte nemali ujasnené všetky princípy organizácie novej meny. Na odlíšenie od starých grajciarov sa totiž uvažovalo o prevzatí názvu starej holandskej mince *deut* (čítaj *duit*), prípadne názvu cent. Tieto názvy boli však cudzie duchu jazykov používaných v monarchii a František Jozef I. nakoniec 27. apríla 1858 nariadil, aby sa stotina nazývala *neukreutzer*, t. j. nový grajciar, a v Lombardsko-benátskom kráľovstve soldo, teda menom, ktoré malo domácu tradíciu. Len čo sa obeh nasýtil dostatočným počtom nových drobných mincí, ktoré vytlačili staré mince konvenčnej meny, rozlišovanie „starých" a „nových" grajciarov stratilo zmysel a stotina zlatníka sa opäť začala označovať iba slovom grajciar.

Grajciar rakúskej meny mal veľa dielov a násobkov.

Zlatý rakúskej meny z r. 1860

Konvenčný zlatý sa rovnal 1,05 rakúskeho zlatého a zlatý viedenskej meny 42 grajciarom rakúskej meny. Nová vnútroštátna mena sa nazývala rakúska mena. V súvekých dokumentoch sa sumy v jej jednotkách označujú aj doplnkom „rakúskeho čísla". Tento výraz bol odvodený od počtu 45 zlatníkov razených z jednej hrivny. Jeho terminologickým náprotivkom bolo juhonemecké číslo (52,5) používané v Bavorsku a ďalších južných štátoch Nemeckého spolku, a toliarové číslo (30), používané v severonemeckých štátoch a v Prusku. Týkalo sa aj spolkových toliarov a dvojtoliarov.

Plnohodnotné mince rakúskej meny s hodnotou štvrť zlatého, zlatý a dva zlaté mali nápisy v latinčine. Drobné strieborné mince (päťgrajciare a 10-grajciare), ktoré obsahovali spočiatku zhruba o 11 percent striebra menej, ako zodpovedalo ich menovitej hodnote, a takisto medené mince (5/10 grajciara, grajciar a štvorgrajciar) boli odlíšené od plnohodnotných mincí (štvrťzlatník, zlatník a dva zlaté) nápisom *Scheidemünze*, t. j. drobná minca.

Súčasťou dohody o novej mene bol aj záväzok Rakúska, že stiahne štátovkové obeživo a zabezpečí zameniteľnosť bankoviek za strieborné mince. Zameniteľnosť však trvala len krátko, sčasti preto, že verejnosť prejavila o výmenu priveľký záujem, sčasti pre následky prehratej vojny so Sardínskym kráľovstvom (bitka pri Solferine 24. 6. 1859). Rakúsko tým, že zrušilo zameniteľnosť bankoviek za strieborné mince, porušilo menovú dohodu s ostatnými štátmi únie. Partneri však toto porušenie tolerovali.

ZAUJÍMAVOSŤ

Čo úradníci nedomysleli

Výtvarné riešenie štvrťzlatníkov, zlatníkov a dvojzlatníkov rakúskej meny vychádzalo zo stereotypnej úpravy rakúskych mincí, ktorá sa sformovala v priebehu 18. stor. a definitívnu modernizovanú podobu získala v 20. rokoch 19. storočia. Ich obraz bol takmer totožný a mince sa navzájom odlišovali viac-menej len veľkosťou. Pri stanovení rozmerov mincí rakúskej meny sa zabudlo na to, že desaťgrajciare konvenčnej meny, ktoré mali platiť aj ďalej a boli v obehu hojne zastúpené, majú rovnaký rozmer ako nové štvrťzlatníky. V novej mene mali však hodnotu nižšiu o 7,5 grajciara. S cieľom predísť nežiaducim zámenám mincí zmenili od r. 1859 vzhľad reverzu štvrťzlatníkov. Zmenšili orla a zväčšili číselné vyznačenie hodnoty pod ním. Nešlo o originálne riešenie – bola to len zjednodušená verzia obrazu reverzu päťgrajciarových, desaťgrajciarových a dvadsaťgrajciarových mincí z konca 18. a začiatku 19. stor.

Stará a nová podoba štvrťzlatníka (zmenš.)

Komplikácie po zavedení rakúskej meny

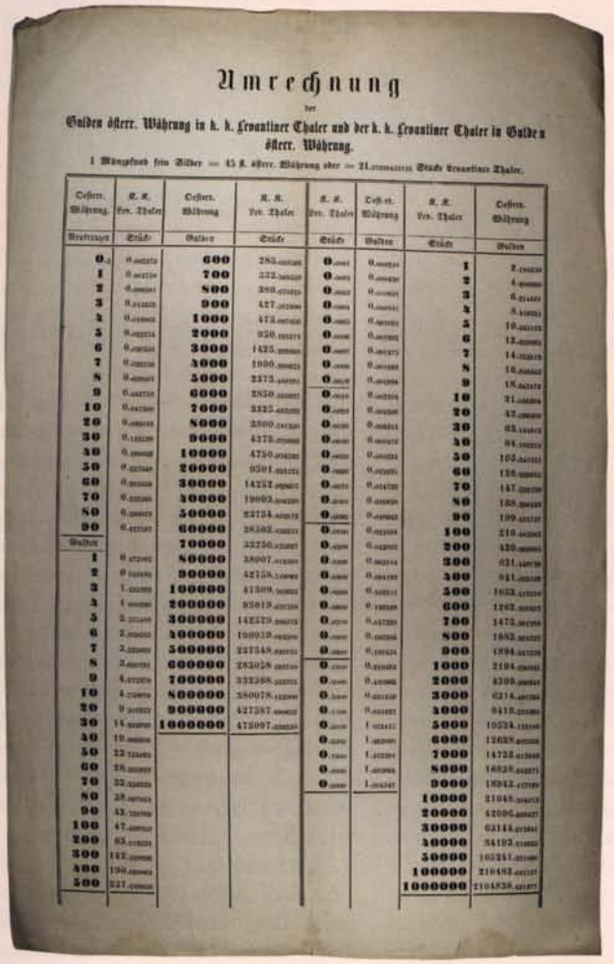
■ **1857.** Platidlá konvenčnej a viedenskej meny aj po zavedení novej rakúskej meny ostali v obehu. Sústava platidiel sa teda namiesto zjednodušenia ešte viac skomplikovala. V monarchii istý čas vedľa seba obiehali platidlá dokonca ôsmich menových sústav! Na celom území to boli strieborné a medené mince a bankovky znejúce na konvenčnú menu, lombardsko-benátske mince, staršie medené mince, krížové toliare a ich diely, výplatné a anticipačné listy, nové spolkové mince a nové rakúske mince a bankovky. V Krakovskom vojvodstve obiehali aj poľské mince, vydané v ruskom zábore. Krátko po menovej reforme boli však stiahnuté staré papierové peniaze – šajny (do 1. júla 1858) a bankovky Privilegovanej rakúskej národnej banky znejúce na konvenčnú menu (do konca roku 1859). Medené mince konvenčnej meny sa sťahovali postupne. Niektoré, najmä staršie vzory prestali platiť už 31. decembra 1857, iné až 30. septembra 1863 (→ s. 141). Strieborné mince konvenčnej meny sa však v obehu udržali až do 31. decembra 1892, teda platili ešte aj po zavedení korunovej meny (→ 2. augusta 1892).

Rakúska mena napriek zavedeniu desatinnej sústavy a stiahnutiu niektorých starších platidiel teda neodstránila chaos v obežive a zložitosť počítania. A to práve tam, kde najväčšmi prekážal – v drobnom obchodovaní. Časť konvenčných mincí dokonca vypĺňala priveľkú medzeru, ktorá sa objavila medzi najnižšími nominále plnohodnotných mincí (štvrťzlatník) a najvyšším nominále drobných mincí (10-grajciar). Časť z nich suplovala aj nevydaný rakúsky polzlatník, o ktorom sa podľa niektorých prameňov uvažovalo. Vysloveným anachronizom bola obnova razby billonového šesťgrajciara vzor 1849, ktorý mal arbitrárne stanovenú hodnotu päť grajciarov rakúskej meny.

ZAUJÍMAVOSŤ

Prevod hodnoty starých mincí na nové

Jednoduchý a absolútne presný prepočet hodnoty viacerých, najmä drobných mincí v bežnom platobnom styku, nebol vždy možný. Preto týmto minciam úradne stanovili nové, zaokrúhlené hodnoty. Miernu stratu majiteľovi prinieslo znehodnotenie konvenčných dvojgrajciarov, grajciarov a polgraciarov na trojgrajciar, jedenapolgrajciar, resp. na 5/10 grajciara rakúskej meny. Naopak, mierny zisk znamenalo zhodnotenie konvenčného päťgrajciara na 8,5 grajciara rakúskej meny. Na prepočet komplikovaných hodnotových vzťahov vyšli v rakúskom zákonníku aj rozsiahle tabuľky nielen pre všetky možné kombinácie prepočtu domácich, rakúskych mien, ale aj mien nemeckých štátov a Poľska. Slovenskú verejnosť o novej sústave peňazí informoval známy novinár a autor popularizačných diel Daniel Lichard v knižke *Naše nové peniaze*, ktorá vyšla r. 1858 vo Viedni.

Umrechnung

der

Gulden österr. Währung in k. k. Levantiner Thaler und der k. k. Levantiner Thaler in Gulden österr. Währung.

1 Münzpfund fein Silber = 45 fl. österr. Währung oder = 21 Stück Levantiner Thaler.

Oesterr. Währung.	k. k. Lev. Thaler	Oesterr. Währung	k. k. Lev. Thaler	k. k. Lev. Thaler	Oesterr. Währung	k. k. Lev. Thaler	Oesterr. Währung
Kreutzer	Stück	Gulden	Stück	Stück	Gulden	Stück	Gulden
0		600				1	
1		700				2	
2		800				3	
3		900				4	
4		1000				5	
5		2000				6	
6		3000				7	
7		4000				8	
8		5000				9	
9		6000				10	
10		7000				20	
20		8000				30	
30		9000				40	
40		10000				50	
50		20000				60	
60		30000				70	
70		40000				80	
80		50000				90	
90		60000				100	
Gulden		70000				200	
1		80000				300	
2		90000				400	
3		100000				500	
4		200000				600	
5		300000				700	
6		400000				800	
7		500000				900	
8		600000				1000	
9		700000				2000	
10		800000				3000	
20		900000				4000	
30		1000000				5000	
40						6000	
50						7000	
60						8000	
70						9000	
80						10000	
90						20000	
100						30000	
200						40000	
300						50000	
400						100000	
500						1000000	

Záhlavie prepočtovej tabuľky levantského toliara (teda mince konvenčnej meny) na zlaté rakúskej meny a naopak

Zmenka, vystavená v Pešti v máji 1858 na 81 zlatých a 36 grajciarov konvenčnej meny, má v pravom hornom rohu dopísanú hodnotu prerátanú na 85 zlatých a 68 grajciarov rakúskej meny.

HESLO

Pamätné mince spolkovej a rakúskej meny

Jubilejná dvojzlatka, vydaná pri príležitosti striebornej svadby cisárskeho páru (zväčš.)

V čase platnosti spolkovej a rakúskej meny (1857 – 1892) sa pri rozličných príležitostiach vydávali pamätné mince s vhodným obrazom a nápismi pripomínajúcimi príslušnú udalosť. S vydávaním takýchto mincí sa rátalo už v patente o zavedení rakúskej meny a cisár František Jozef I. si v ňom dokonca vyhradil osobné právo schvaľovať ich obraz.

Pamätné mince sa vydávali zásadne s hodnotou jedného zlatého alebo dvoch zlatých, prípadne jedného alebo dvoch spolkových toliarov. Vychádzali, okrem výnimiek (dvojzlatka z r. 1879 k striebornému sobášu Františka Jozefa I. s Alžbetou Bavorskou), v mimoriadne nízkych nákladoch. Dosahovali iba niekoľko desiatok až stoviek kusov a neboli určené do bežného peňažného obehu. V mnohých prípadoch šlo skôr o medaily s parametrami uvedených mincí, prípadne o artefakty na hranici medzi medailou a mincou. Medailový charakter niektorých zvýrazňuje aj súbežná razba zlatých alebo medených odrazkov a vydávanie prostredníctvom spolkov alebo podnikov, ktoré mali k uvedenej udalosti nejaký vzťah.

Odlišný obraz pamätných mincí však poskytol príležitosť na vznik zaujímavých umeleckých diel alebo zobrazenie príťažlivých motívov. Medzi najzaujímavejšie patrí spolkový dvojtoliar z jesene 1857 na pamäť dokončenia železnice z Viedne do Terstu a dvojzlatník z r. 1887 pri príležitosti obnovy ťažby striebra v Kutnej Hore s obrazom gotického Chrámu svätej Barbory. Na iných pamätných minciach, naopak, je na averze namiesto obrazu len jednoducho usporiadaný text bez akýchkoľvek výtvarných ambícií. Zo slovenského hľadiska je najvýznamnejšia zlatková medaila pripomínajúca dokončenie Dedičnej štôlne cisára Jozefa II. v Banskej Štiavnici (dnešná Voznická dedičná štôlňa) r. 1878, dlhej 16 538 m. Vydavateľ – riaditeľstvo tamojších baní – chcelo zrejme vyzdvihnúť to, že šlo o najdlhšie takéto dielo na svete (až do prerazenia Simplonského tunela r. 1906), a fakt, že pri razení sa uplatnilo napríklad prvé použitie vŕtacích strojov domácej výroby a elektrického odpaľovania výbušnín. Vyrobili sa aj jej zlaté a medené odrazky.

Pamätná zlatková medaila k dokončeniu Dedičnej štôlne cisára Jozefa II. v Banskej Štiavnici (zväčš.)

Menová kríza po prehratej vojne

■ **Leto 1859.** Nádejný menový vývoj prerušila porážka Rakúska vo vojne so Sardíniou a strata Lombardie. Deficit štátneho rozpočtu sa opäť zvýšil. Vojna stála Rakúsko vyše 80 mil. zlatých. Sústavu bankoviek bolo treba rozšíriť o nominále kryté iba zárukou štátu. Bankovka v hodnote päť zlatých, vydaná dodatočne r. 1859, slúžila na financovanie prehratej vojny. Spolu s bankovkou s hodnotou jeden zlatý z r. 1858 ju vydali v rozpore s cisárskym patentom z roku 1857, ktorý oprávňoval Privilegovanú rakúsku národnú banku vydávať v budúcnosti bankovky iba s hodnotami 10, 100 a 1 000 zlatých.

Opäť sa zdvihla vlna tezaurácie a ažiotáže strieborných mincí, ktoré ľudia pokladali za hodnotnejšie ako bankovky a za bezpečnejšiu formu uloženia svojich peňazí. Sprievodným javom novej vlny tezaurácie a zrušenia zameniteľnosti bankoviek za strieborné mince bolo 22. novembra 1860 vydanie nových mincových poukážok po 10 grajciaroch a obnova razby billonových šesťgrajciarov s ročníkom razby 1849, ktoré mali úradne stanovenú hodnotu päť grajciarov rakúskej meny.

Prehra vo vojne so Sardíniou spôsobila pád Bachovej vlády a ukázala potrebu ďalších reforiem. Na krátky čas pomohol ozdraviť menu zákon o krytí bankoviek z 27. decembra 1862 (tzv. *Plenerove akty* → 27. 12. 1862). Vďaka nemu sa za tri roky podarilo znížiť obeh bankoviek takmer o tretinu.

Bankovky Privilegovanej rakúskej národnej banky z r. 1858 – 1859 s hodnotami 10, 100 a 1 000 zlatých vyšli v súlade s platnými, cisárskym patentom nariadenými zásadami. Nominále jeden a päť zlatých sa podľa tohto patentu vôbec nemali vydávať (zväčš., bankovky 100 a 1 000 zlatých pochádzajú zo zbierok Rakúskej národnej banky).

Dva typy mincových poukážok Mincového úradu vo Viedni z r. 1860 (zmenš.)

Nižšie nominále emisie boli koncipované na výšku.

Plenerove akty a náprava meny

■ **27. decembra 1862.** Rakúsky parlament prijal zákon, v ktorom bolo sformulované nové privilégium Privilegovanej rakúskej národnej banky. Zákon predložil barón Ignaz von Plener, minister financií od r. 1860, ako súčasť svojho úsilia o nápravu meny, ktorej potreba sa prejavovala čoraz naliehavejšie.

Vojnové udalosti r. 1859 zvýšili štátny dlh na 84,5 mil. zlatých. Navonok sa dôsledky vojny opäť prejavili nedôverou obyvateľov k mene a v dôsledku toho ďalšou vlnou tezaurácie strieborných, vrátane najdrobnejších mincí, ale aj nevyhnutnosťou opäť vydať mincové poukážky iba dva roky po tom, čo boli stiahnuté posledné mincové poukážky vydané r. 1849.

Negatívny vplyv neúspešnej vojny zasiahol však rakúske hospodárske a finančné pomery oveľa vážnejšie, predovšetkým všeobecným poklesom výroby v krajine. Náprava meny sa za týchto okolností pokladala za dlhodobú úlohu.

Zákon, ktorý vošiel do histórie pod názvom *Plenerove akty,* vychádzal z analogického britského bankového zákona o Bank of England z r. 1844. Privilegovanej rakúskej národnej banke poskytol právo obchodovať s drahými kovmi a devízami a stanovil nové pravidlá krytia bankoviek drahým kovom. Bankovky vydané nad limit 200 mil. zlatých mali byť z 25 percent kryté striebrom alebo zlatom. Bol to teda odklon od koncepcie čistej strieborne meny, ktorá mala platiť v zmysle mincovej únie s nemeckými štátmi, a faktický príklon k bimetalizmu.

Štát mal banke splatiť svoj dlh 217 mil. zlatých predajom štátneho majetku. Do roku 1866 sa dlh mal znížiť na 80 mil. Táto suma mala ostať bezúročnou pôžičkou, ktorú banka poskytla štátu. Do roku 1867 si banka mala zadovážiť dostatok drahého kovu, aby mohla obnoviť voľnú zameniteľnosť bankoviek za strieborné mince.

Privilegovanej rakúskej národnej banke sa na základe Plenerových aktov do r. 1865 naozaj podarilo znížiť stav obeživa viac než o štvrtinu, zo 466 mil. zlatých na 338 mil. zlatých. Deflácia, pravdaže, čoskoro začala brzdiť rozvoj hospodárstva. Trvala však len krátko, do začiatku príprav na ozbrojený konflikt s Pruskom.

POZADIE

Ďalšie stratené vojnové dobrodružstvo rakúskej ríše...

14. júna 1866 snem Nemeckého spolku pod silným tlakom Viedne rozhodol o mobilizácii spolkových vojsk proti Prusku. Prusko reagovalo vystúpením z Nemeckého spolku a vyhlásilo ho za zrušený. Súperenie vyústilo do ozbrojeného konfliktu. Pruský kancelár Otto von Bismarck sledoval cieľ zjednotiť Nemecko pod pruským vedením, ale Rakúsko so svojimi mocenskými ambíciami mu stálo v ceste.

Po porážke Dánska r. 1864 Prusko a Rakúsko spoločne spravovali územie Šlezvicka-Holštajnska. Ich vzájomné spory však pokračovali a Rakúsko žiadalo, aby sa úlohy sprostredkovateľa ujal Nemecký spolok. Prusko reagovalo vyslaním svojich vojsk do Holštajnska. Po vyhlásení mobilizácie spolkových vojsk pruská armáda vpadla do Saska, Čiech a na ďalšie úze-

Záverečná bitka „nemeckej vojny" pri Lamači uzavrela sériu porážok Rakúšanov.

mia členov spolku. Prusi mali jasnú prevahu nad rakúsko-saskými vojskami a sériu svojich víťazstiev dovŕšili zdrvujúcou porážkou protivníka 3. júla 1866 pri Sadovej neďaleko Hradca Králové. Vojna sa potom rýchlo skončila, posledná bitka sa odohrala 22. júla 1866 pri Lamači (bratislavská mestská časť).

Prehratá vojna mala pre Rakúsko mnohostranne negatívne následky. Muselo sa vzdať správy Šlezvicka-Holštajnska, prijať zrušenie Nemeckého spolku a rešpektovať vznik Severonemeckého spolku pod pruskou hegemóniou. Viedeň sa ocitla v komplikovanej situácii, ktorú využili Maďari na presadenie dualistického modelu ríše (→ s. 138). So zlým výsledkom pre Viedeň sa skončila aj rakúsko-talianska vojna – Rakúsko prišlo po Lombardsku aj o Benátsko a muselo uznať Talianske kráľovstvo. Vysoké reparácie, ktoré sa zaviazalo platiť Prusku, veľmi skomplikovali hospodársku situáciu ríše, čo silne zasiahlo aj do vývinu menových pomerov.

Po strate Lombardska (→ Leto 1859) sa mince pôvodne určené pre Lombardsko-benátske kráľovstvo používali len v Benátsku. Po r. 1866 však už ani tam...

Vplyv vojny na rakúsku menu

■ **5. mája 1866.** V Rakúsku vyšiel zákon, ktorým sa bankovky Privilegovanej rakúskej národnej banky s hodnotami jeden zlatý a päť zlatých vyhlásili za štátovky. Šlo o platidlá v celkovej sume 112,4 mil. zlatých. V pozadí tohto rozhodnutia stála hrozba vojny s Pruskom, ktorá donútila už aj tak zadlžený rakúsky štát hľadať nové finančné prostriedky. Banka musela v tej istej sume vydať bankovky vyšších hodnôt (10, 100 a 1 000 zlatých), ale obeh bankoviek a ich krytie sa tak nezmenili.

Keďže po prehratej vojne tieto prostriedky nestačili, ministerstvo financií vydalo na základe zákona z 25. augusta 1866 ďalšie formálne správne štátovky s hodnotami jeden a päť zlatých. Spočiatku v hodnote 90 mil. zlatých, ale do r. 1867, keď sústavu štátoviek doplnilo nominále 50 zlatých, sa hranica celkovej emisie štátoviek zvýšila na 400 miliónov. Táto suma zahŕňala aj obligácie na soľné bane v Gmundene, vydané ešte r. 1848 na nápravu konvenčnej meny. Ani tento limit sa však nedodržal a r. 1868 hodnota štátoviek dosiahla 412 mil. zlatých.

Vojna s Pruskom bola na dlhých 47 rokov poslednou vojnou, ktorú Rakúsko viedlo. Preto sa mohlo konečne uvažovať o rozvoji hospodárstva v mierových podmienkach. Táto okolnosť mala priaznivý vplyv aj na menu. Rakúsko postupne dosiahlo aktívnu bilanciu zahraničného obchodu a až do krachu na viedenskej burze r. 1873 (→ s.140) malo dokonca aj vyrovnaný rozpočet. Preto napriek vysokému obehu štátoviek začalo ážio na strieborné mince (prirážka k ich cene), okrem krátkodobých výkyvov, klesať z 24,75 percenta r. 1868 na 2,67 percenta r. 1878. Okrem hospodárskej prosperity sa o zníženie ážia zaslúžil aj pokles ceny striebra, vyvolaný rastom jeho ťažby vo svete po otvorení bohatých baní v Južnej Amerike. Roku 1879 cena striebra nakoniec klesla natoľko, že nominálna hodnota pôvodne plnohodnotných strieborných mincí rakúskej i spolkovej meny bola vyššia ako hodnota obsiahnutého kovu. Situácia sa tým radikálne zmenila, lebo nielenže zaniklo ážio, ale musela sa zastaviť aj razba strieborných mincí na súkromný účet zo striebra dodaného do mincovne.

Stozlatka Privilegovanej rakúskej národnej banky z r. 1863 (zmenš., zo zbierok Rakúskej národnej banky vo Viedni)

Štátovka Ríšskej ústrednej pokladnice vzor 1866 (vľavo jej rub)

Po 10 rokoch sa končí spolková mena

■ **13. júna 1866.** Po sérii porážok vo vojnách proti Prusku a Taliansku r. 1866 bolo Rakúsko (spolu s Lichtenštajnskom) vylúčené z menovej únie. Prvou reakciou Rakúska bolo okamžité zastavenie razby spolkových toliarov. Rakúska mena sa tak stala len vnútornou menou monarchie. O tri roky, 9. marca 1870, Rakúsko, v tom čase už Rakúsko-Uhorsko, skončilo aj razbu spolkových korún a nahradilo ich razbou zlatých štvorzlatníkov a osemzlatníkov, resp. 10- a 20-frankov, ktoré boli hmatateľným prejavom rakúskeho úsilia začleniť sa do Latinskej mincovej únie (→ 1867).

Ostatné členské štáty mincovej únie sa, naopak, vydali cestou úplného štátoprávneho a menového zjednotenia. Hybnou silou tohto pohybu sa stalo Prusko.

Ústrednou postavou zjednocovacieho procesu bol pruský kancelár Otto von Bismarck, ktorý reprezentoval ambície všestranne sa rozvíjajúceho Pruska.

Proces zjednocovania Nemecka urýchlilo, nechtiac, Francúzsko vyhlásením vojny Prusku 19. júla 1870. V ostatných nemeckých štátoch sa tým vyvolal istý pocit spolupatričnosti s Pruskom, čo kancelárovi Bismarckovi podstatne uľahčilo separátne rokovania s jednotlivými, najmä juhonemeckými štátmi o vstupe do Severonemeckého spolku. Na ich základe potom 18. januára 1871 – desať dní pred kapituláciou Francúzska – vyhlásili vo Versailles Nemecké cisárstvo na čele s pruským kráľom Wilhelmom I. ako nemeckým cisárom.

Necelý rok po vzniku cisárstva, 4. decembra 1871, bola v Nemecku zavedená jednotná zlatá mena so základnou menovou jednotkou nazvanou marka (*Mark*).

Marka sa rovnala tretine spolkového toliara a teoreticky obsahovala 0,358423 g čistého zlata. Delila sa na sto fenigov. Zo zlata sa razili 10- a 20-markové mince, neskôr aj päťmarkové, ktoré boli zákonným platidlom v neobmedzenom množstve. Spolu s mincami markovej meny obiehali prechodne aj staršie strieborné mince spolkovej meny, ale obsah striebra už bol pre ich hodnotu bezvýznamný, lebo hodnotu peňazí určovalo zlaté krytie marky.

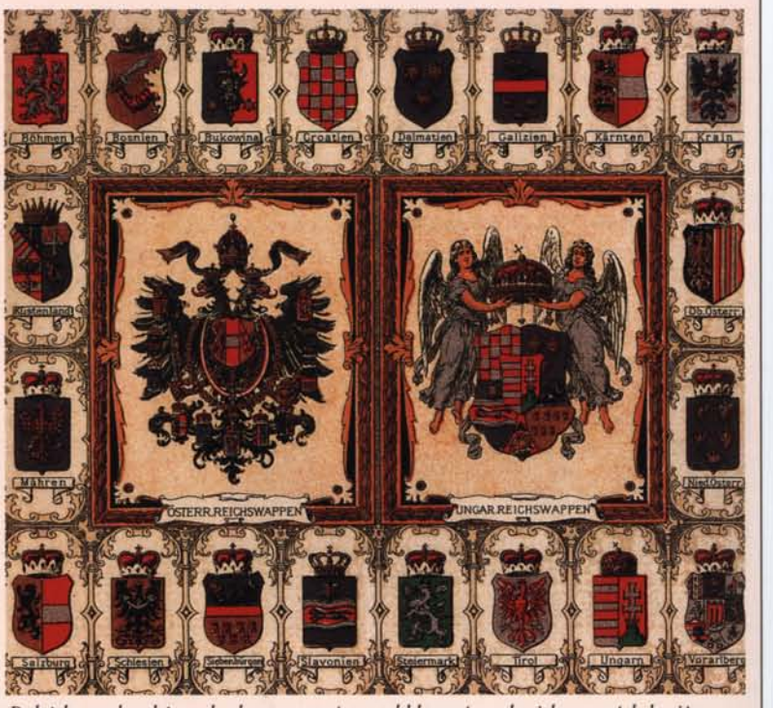
POZADIE

Dva štáty v jednom – kompromisné riešenie napätých vzťahov

Rakúske cisárstvo sa po osudovom roku 1866 (→ s. 137) muselo vyrovnať nielen s novou zahraničnopolitickou, ale aj vnútropolitickou situáciou. Viedenský centralizmus, taký neoblomný po potlačení revolučných hnutí v r. 1848 – 1849, v dôsledku prehratých vojen a územných strát náhle stratil mocenskú základňu a schopnosť čeliť odstredivým tendenciám. Situáciu najefektívnejšie využili maďarské vládnuce vrstvy v Uhorsku, aby presadili federalizáciu monarchie a obnovu uhorskej štátnej suverenity (hoci v rámci habsburskej ríše), o ktorú sa nikdy neprestali usilovať.

29. mája 1867 uhorský snem prijal zákon o rakúsko-uhorskom vyrovnaní. František Jozef I. ho podpísal. 8. júna 1867 sa na Budínskom hrade dal korunovať za uhorského kráľa.

Vzniklo dvojštátie. Uhorské kráľovstvo spájala s ostatnými krajinami ríše osoba panovníka (chápaného v Uhorsku len ako uhorský kráľ), zahraničná politika, vojenstvo a financie. Spravovali ich ústredné ministerstvá vo Viedni. Spoločné bolo colné územie, mena a banka. Obchodovanie vnútri monarchie bolo voľné. Všetky oblasti vnútropolitického života Uhorska patrili do kompetencie uhorskej vlády.

Rakúsky a uhorský znak ako rovnoprávne, obklopené znakmi korunných krajín

Postavenie nemaďarských národov v Uhorsku vrátane Slovákov sa po vyrovnaní skomplikovalo, lebo maďarské politické kruhy sa usilovali utvoriť jednotný národný (t. j. maďarský) štát.

FAKTY

Návraty núdzových platidiel

Finančná neistota po vojne so Sardíniou (1859) a prusko-rakúskej vojne (1866), kombinovaná s chronickou nedôverou obyvateľstva k rakúskej hospodárskej politike, mala za následok opäť, tak ako v r. 1848 – 1849, tezauráciu mincí a nedostatok drobného obeživa. Riešením bolo masové rozšírenie núdzových platidiel vydávaných súkromnými firmami alebo samosprávnymi orgánmi niektorých obcí. Emisia núdzových platidiel bola opäť príznačná najmä pre západné časti monarchie.

Na Slovensku v týchto obdobiach vydali núdzové platidlá len mestá Dobšiná (1860 a 1866), Rožňava (1860) a Prešov (1869) a Bratislavské spotrebné družstvo (1866). Podobná situácia sa v malom rozsahu opakovala po krachu na viedenskej burze (→ 9. mája 1873). Vtedy však vydalo núdzové platidlá v celom Uhorsku iba

Núdzová poukážka Spotrebného spolku v Prešove (1869) a pokladnice mesta Rožňava (1860). Obidve platidlá vyšli s maďarskou textáciou.

Železničné spotrebné družstvo vo Vrútkach, zriadené správou súkromnej Košicko-bohumínskej železnice, pre zamestnancov tamojších železničných dielní.

ZAUJÍMAVOSŤ

Komplikácie pri platení

Strieborné mince konvenčnej meny stále platili popri zlatých a grajciaroch rakúskej meny. Na prvý pohľad by sa zdalo, že to bolo výhodné – mohlo sa platiť akoukoľvek mincou. Prepočty niektorých nominále však ukazujú, s akými ťažkosťami sa občania pri používaní týchto mincí v každodennom živote stretali.

Mince konvenčnej meny	zlatých	grajciarov
dvojzlatník čiže scudo	2	10
zlatník čiže polscudo	1	5
tretina zlatníka čiže dvadsiatnik novšej razby s rýdzosťou 9/10 a rakúska lira		35
tretina zlatníka čiže dvadsiatnik staršej razby s rýdzosťou 9 1/2 lóta		34
šestina zlatníka čiže 10-grajciar a pollíra		17
dvanástina zlatníka čiže 5-grajciar a štvrtlíra		8 a 5/10
dvadsatina zlatníka čiže trojgrajciar		5
korunový toliar	2	30
korunový poltoliar	1	12
korunový štvrťtoliar		55

Uhorská verzia jednozlatky z r. 1869

Ďalšie tri varianty uhorského štátneho znaku na jednozlatkách

*Uhorské medené mince s hodnotou 5/10 grajciara z r. 1882 (hore), grajciare z r. 1868, 1880 a 1892 (v strede) a štvorgrajciare z r. 1868 (dolu). Na grajciaroch, takisto ako na zlatkách, sa menila podoba štátneho znaku – od barokového štítu s anjelmi, ktorí nesú svätoštefanskú korunu, až po francúzsky delený štít, pričom sa menilo umiestenie znaku mesta Rijeka (*Fiume*). Podobne, ako bývalo vyznačené na rakúskych drobných minciach, že ide o drobnú mincu (*Scheidemünze*), aj tu je v kruhopise nápis* VÁLTÓ PÉNZ *(drobný peniaz).*

Pokus o bimetalizmus

■ **1867.** Predbežná dohoda s Francúzskom Rakúsku umožnila pokúsiť sa o pripojenie k bimetalistickej Latinskej mincovej únii. Záujem o toto pripojenie vyplynul z rozpadu mincovej únie s nemeckými štátmi (→ 24. januára 1854). Inou alternatívou boli úvahy o zavedení zlatej meny.

V skutočnosti sa záujem o členstvo v Latinskej mincovej únii prejavil len vydaním zlatých štvorzlatiek a osemzlatiek 9. marca 1870 ako ekvivalentov zlatého francúzskeho 10- a 20--franku. Boli to zatiaľ len obchodné mince, ktoré uľahčovali obchod so štátmi Latinskej mincovej únie a nahrádzali dukáty a spolkové koruny. Neboli teda zákonným platidlom. Ich vyhlásenie za zákonné platidlo sa však v budúcnosti nevylučovalo. Rakúska mena bola však stále založená na striebre, hoci novovzniknutá Rakúsko-uhorská banka (→ s. 141) mohla od r. 1872 udržiavať časť svojho kovového pokladu aj v zlate. Pokus o bimetalistickú menovú sústavu sa stal prípravou na zavedenie zlatej meny.

Uhorská verzia rakúsko-uhorskej obchodnej mince s hodnotou štyri zlaté (forinty), resp. 10 francúzskych frankov, z r. 1872

SÚVISLOSTI

Latinská mincová únia

Latinská mincová únia vznikla 23. decembra 1865 na základe francúzskeho franku, zavedeného r. 1799. Frank od r. 1803 obsahoval 0,290323 g rýdzeho zlata alebo 4,5 g rýdzeho striebra (pomer 1 : 15,5). Únia mala posilniť hospodárske postavenie Francúzska voči Veľkej Británii a Nemecku. Jej zakladajúcimi členmi boli Francúzsko ako vedúci činiteľ, Taliansko, Švajčiarsko a Belgicko. Roku 1868 pristúpilo Grécko a r. 1878 Srbsko. Ich mince mohli voľne obiehať na území ďalších členských štátov. Neformálnym členom únie bolo Bulharsko, Rumunsko, Španielsko a Fínsko. Bankovky niektorých formálnych i neformálnych členov (Srbsko a Bulharsko) mali na znak príslušnosti k únii na rube vyznačený názov emitenta a hodnotu vo francúzštine. Ďalšie členské štáty si dávali svoje bankovky navrhovať a tlačiť vo Francúzsku a ich vzhľad tak prispôsobovali francúzskym bankovkám. Názov únie sa odvodzoval od toho, že zakladajúce štáty používali románske (tzv. novolatinské) jazyky.

Roku 1873, po markantnom poklese ceny striebra na svetovom trhu (→ 1872) a po poklese jeho pomeru k zlatu na 1 : 20, sa v rámci únie ukončila razba strieborných mincí na súkromný účet. Tým sa v únii fakticky zaviedol zlatý štandard a pôvodne bimetalistická menová sústava sa transformovala na monometalistickú zlatú menu. Za prvej svetovej vojny bola v únii zrušená zameniteľnosť bankoviek za zlato. Okrem toho meny členských štátov boli v rôznej miere vystavené znehodnoteniu. Francúzsky frank ako vedúca mena sa znehodnotil takmer o 90 percent. Mincová únia teda stratila zmysel. Formálne ju rozpustili 31. decembra 1926. Z pôvodnej hodnoty franku si do dnešných čias, presnejšie do zavedenia eura r. 2002, najviac uchránilo Švajčiarsko vďaka svojmu medzinárodnému postaveniu. Meny ostatných bývalých členov sa ďalej výrazne znehodnotili za druhej svetovej vojny aj po nej.

Zmeny v sústave drobných mincí

■ **16. júla 1868.** Do peňažného obehu sa dostala nová drobná minca 20-grajciar a zároveň sa zmenil vzhľad 10-grajciara. Ich zavedenie si vyžiadali dôsledky finančných ťažkostí vyvolaných prusko-rakúskou vojnou, ktoré sa prejavili aj v sústave drobných mincí. Rozdiel medzi hodnotou 10-grajciara a štvrťzlatníka bol priveľký a navyše sa postupne sťahovali mince konvenčnej meny, ktoré dovtedy túto medzeru aspoň čiastočne vypĺňali. Obidve nové mince však obsahovali už o 35 percent menej striebra, ako by mali mať podľa svojho nominále. To znamená, že ich charakter ako neplnohodnotnej drobnej mince sa ešte prehĺbil. Razili sa v rakúskej aj uhorskej podobe.

Uhorské verzie 10-grajciara z r. 1869 a 1870

Uhorský 20-grajciar

HESLO

Svojpomocné aktivity so širším významom

Daniel Lichard

Časopis *Obzor*, ktorý vychádzal od r. 1863 do r. 1886 v Skalici, založil, vydával a redigoval publicista Daniel Lichard (1812 – 1882). Časopis mal v záhlaví podnadpis *Noviny pre hospodárstvo, remeslo a domáci život.* Na stránkach *Obzoru* sa často písalo aj o problematike peňazí a peňažníctva, cien či obchodovania.

Časopis *Obzor* v celom období vychádzania venoval osobitnú pozornosť svojpomocným hospodárskym a finančným spolkom. Daniel Lichard cieľavedome nadväzoval na tradíciu, ktorú založil Samuel Jurkovič v Sobotišti (→ 9. 2. 1845). Nielen na stránkach *Obzoru*, ale celou svojou ľudovýchovnou a informačnou aktivitou v praxi realizoval zásadu, že dôležitým prostriedkom národnoemancipačného úsilia Slovákov je o. i. „hospodárske osamostatnenie cestou svojpomoci a tým získanie pevnej postate, z ktorej možno vychádzať pri vydobývaní národných práv politickými prostriedkami" (Štefan Janšák).

V duchu Lichardových svojpomocných spolkov vznikla r. 1867 v Revúcej Vzájomná pomocnica. Na začiatku mala asi dvadsať členov, ktorí zložili základný kapitál 80 zlatých. Do jedného mesiaca sa počet členov rozšíril na 39. Fungovala ako sporiteľňa aj ako záložňa. Svojim členom, zväčša miestnym remeselníkom, poskytovala pôžičky. Nový člen zaplatil pri vstupe jeden zlatý a mesačne vkladal 25 grajciarov. Keď takto nasporil 30 zlatých, stali sa viazaným vkladom, súčasťou účastinného kapitálu, a vlastník ich mohol vybrať len pri vystúpení zo spolku alebo pri jeho zániku.

Prvým predsedom spolku bol profesor miestneho slovenského patronátneho gymnázia Samuel Ormis. Stanovy, schválené úradmi až r. 1869, sa stali vzorom pri zakladaní podobných spolkov na Slovensku. Vytrval až do druhej polovice 70. rokov, keď v pomeroch, ktoré nežičili slovenským aktivitám, zanikol.

Pečať Vzájomnej pomocnice v Revúcej

Čierny deň

■ **9. mája 1873.** Na viedenskej burze vypukla kríza. V bezprostredne predchádzajúcom období sa očakával ďalší vzostup prosperity a kurzu akcií v súvislosti s prílevom investícií pred pripravovanou svetovou výstavou vo Viedni. Rátalo sa až s 30 miliónmi návštevníkov. Zdvihla sa nová vlna finančných špekulácií v úsilí využiť priaznivú situáciu. Krátko po otvorení výstavy 1. mája 1873 sa však pomery na burze náhle zmenili. Platobná neschopnosť investorov a špekulantov spôsobila prudký pád akcií. Veľa bánk aj priemyselných podnikov v krátkom čase skrachovalo. Množstvo najmä drobných akcionárov, ktorí svoje peniaze zverili rozličným investičným spoločnostiam, prišlo o majetok. Kríza mala však ďalekosiahle následky v celom hospodárstve a ukončila tzv. zakladateľské – gründerské – obdobie.

POZADIE

Prečo vypukla kríza?

Obdobie po prusko-rakúskej vojne bolo, tak ako po mnohých iných vojnách, spojené s hospodárskym rozmachom. Intenzívne sa budovali železnice a zakladali sa nové priemyselné podniky. Veľký rozmach zaznamenávalo stavebníctvo, najmä v hlavných mestách monarchie. Hospodársku situáciu v Rakúsko-Uhorsku nepriamo ovplyvnilo aj víťazstvo Pruska nad Francúzskom r. 1871. Astronomická náhrada päť miliárd zlatých frankov, ktorú Francúzsko muselo zaplatiť Prusku, zaúčinkovala ako mohutný stimul pre rozvoj nemeckého hospodárstva, ale vzhľadom na úzke hospodárske väzby priaznivo ovplyvnila aj hospodársky vývoj v Rakúsko-Uhorsku. Na hospodárskej konjunktúre však začala parazitovať špekulácia. Každý deň vznikali desiatky neraz fiktívnych akciových spoločností alebo peňažných ústavov, ktoré po vstupe na burzu umelo zvýšili kurz svojich akcií, majitelia na nich zarobili a zmizli tak rýchlo, ako sa objavili. Niektoré spoločnosti mali doslova bizarné názvy, napr. Akciová spoločnosť pre štetiny, dobytok, koniarne a poskytovanie preddavkov. Na burze špekulovali príslušníci takmer všetkých vrstiev spoločnosti.

Príznaky prehrievania hospodárstva a blížiacej sa krízy sa prvý raz

Pokles ceny striebra a mena

■ **1872.** Cena striebra v pomere ku zlatu klesla približne o 20 – 25 percent. Príčinou poklesu bolo splatenie francúzskych reparácií Prusku v zlate a objav bohatých strieborných baní v Južnej Amerike. V dôsledku toho odpadlo ážio na strieborné mince a r. 1879 sa hodnota zlatého v bankovkách či štátovkách a v minciach vyrovnala. Pokles ceny striebra v zahraničí bol však taký výrazný, že striebro sa dalo nakupovať na voľnom trhu za cenu nižšiu než nominálna hodnota strieborných zlatníkov. Špekulanti si preto z lacno nakúpeného striebra dávali raziť zlatníky na súkromný účet a zarábali tak na úkor štátu. Preto v Rakúsko-Uhorsku r. 1879 zrušili razbu mincí na súkromný účet. Zároveň bola zrušená povinnosť banky nakupovať striebro za jeho nominálnu hodnotu. Tým sa rakúska mena stala fakticky papierovou menou, nezávislou od svojho kovového základu. Neskôr sa síce ukázalo, že napriek odtrhnutiu meny od kovového základu sa hladina cien stabilizovala a mena aj za takýchto podmienok plnila svoju funkciu, ale v povedomí verejnosti bola väzba meny na drahý kov priveľmi zafixovaná. Vývin preto smeroval k zavedeniu zlatej meny, ktoré sa uskutočnilo → 2. augusta 1892, keď Rakúsko-Uhorsko prešlo na korunovú menu.

na viedenskej burze

Panika pred viedenskou burzou po vypuknutí krízy

Prudko kleslo tempo budovania železníc, výrazne poklesli príjmy obyvateľov a zastavilo sa zakladanie nových podnikov, stúpala nezamestnanosť a najmä pre rastúce ceny potravín sa prehlbovala chudoba.

Kríza mala, paradoxne, aj kladné účinky. Rakúsko-uhorská spoločnosť prešla akousi katarziou. Ukázalo sa, že ničím neregulovaná liberálna ekonomika nezaručuje prosperitu a že do hospodárstva musí zasahovať aj štát. V praxi sa to prejavilo predovšetkým opätovným poštátňovaním železníc, ktoré štát len pred dvoma desaťročiami predal súkromníkom, aby získal prostriedky na splatenie časti svojich dlhov a mohol sanovať konvenčnú menu (→ 27. 12. 1862). Zamestnanci, najmä robotníci, sa začali združovať a vytvárať organizácie, ktoré im umožňovali obhajovať svoje záujmy a vzájomne si pomáhať pri strate zamestnania. Vznikali aj zárodky sociálneho systému, príznačného pre moderné štáty.

Rozmach budovania železníc v Uhorsku zahŕňal aj územie Slovenska. Do r. 1873 sa vybudovalo 889 km tratí. Najrozsiahlejší projekt, Košicko-bohumínsku železnicu, dokončili v marci 1872. Žilinská stanica (na pohľadnici z konca 19. stor.) bola v prevádzke od januára 1871.

prejavili r. 1868. Nominálna hodnota vydaných akcií presiahla 200 mil. zlatých a presiahla tak hranicu, po ktorú mohla Privilegovaná rakúska národná banka vydávať bankovky nekryté v stanovenej hodnote drahým kovom. Táto suma sa zároveň približovala celému peňažnému obehu monarchie. Banka sa rastu obeživa bránila zvýšením úrokových sadzieb. Vyvolala tým dočasne pokles kurzu akcií a zánik niektorých nezodpovedne založených obskúrnych spoločností. Niektoré noviny vinu za ich zánik pripisovali národnej banke a žiadali, aby predajom devíz a zmenou svojho štatútu umožnila zvýšenie množstva peňazí v obehu a pokračovanie v špekuláciách. Privilegovaná rakúska národná banka 5. septembra 1869 tieto návrhy odmietla. Na burze to vyvolalo ďalší pád kurzu akcií. Klesli akcie aj solídnych spoločností a samej národnej banky. Ďalší pád kurzov sa dostavil 19. júla 1870, po vypuknutí prusko-francúzskej vojny, a preniesol sa aj na zahraničné burzy. Zároveň stúplo ážio strieborných mincí zo 17 percent na 31 percent. Banka uvažovala o tom, že špekulácii zabráni ďalším zvýšením úrokov o jedno percento, no cisárske nariadenie jej umožnilo, aby do kovového krytia bankoviek zahrnula aj svoje devízové rezervy a zvýšila tak emisiu peňazí.

Po poklese cien striebra (→ 1872) bolo nevyhnutné previesť časť kovových rezerv národnej banky na stabilnejší drahý kov. Vláda preto 18. marca 1872 súhlasila s tým, že banka môže zväčšovať svoj zlatý poklad a využívať ho na krytie bankoviek vydaných nad sumu 200 mil. zlatých, ktorú stanovilo privilégium banky z r. 1863 (→ 27. 12. 1862).

HESLO

Kríza a národná banka

Krach na viedenskej burze v prvej chvíli nijako nezasiahol menu ani Privilegovanú rakúsku národnú banku. Len dodatočne začal vznikať tlak na banku, aby emisiou peňazí umožnila zachrániť aspoň niektoré významné firmy. Už vtedy sa teda uplatňoval dnes známy princíp: „Priveľký na to, aby padol." Banka to však odmietala urobiť, lebo to neumožňoval jej štatút. Okrem toho od rakúsko-uhorského vyrovnania r. 1867 mala permanentne nevyjasnený vzťah k Uhorsku. V Uhorsku síce pôsobila, no toto jej pôsobenie vo fakticky nezávislej krajine nebolo právne doriešené. Bez súhlasu uhorskej vlády nemohla totiž urobiť nijaké významnejšie rozhodnutie, pričom maďarská verejnosť, vplyvná tlač a politici čoraz častejšie volali po založení vlastnej, uhorskej ceduľovej banky.

Burzová kríza v r. 1869 – 1873 však zmenila postavenie Privilegovanej rakúskej národnej banky vo dvoch smeroch. Spomenutým vládnym nariadením z 18. marca 1872 získala súhlas, že na povinné úplné kovové krytie emisie bankoviek prevyšujúcej 200 mil. zlatých môže použiť aj zlato. To jej otvorilo legálnu možnosť rozmnožovať svoj zlatý poklad a v konečnom dôsledku aj niekedy neskôr prejsť na zlatú menu. Väčšia emisia peňazí a sanácia viedenskej burzy však bola aj v záujme Uhorska. Na viedenskej burze totiž špekulovali aj mnohí uhorskí občania. Uhorskí politici, najmä Károly Kerkapoly, minister financií v r. 1870 – 1873, museli v parlamente s vďakou kvitovať, že Privilegovaná rakúska národná banka po vypuknutí krízy v odôvodnených prípadoch účinne pomáha aj uhorským podnikom. Preto začali podporovať spoločné kroky predlitavského ministerstva financií s Privilegovanou rakúskou národnou bankou a prestali trvať na pôvodne presadzovanom vytvorení vlastnej emisnej banky. Uvedomili si, že samostatná uhorská emisná banka by na začiatku svojej existencie nemohla plniť sanačnú úlohu. Fakticky sa tak otvorila cesta k premene Privilegovanej rakúskej národnej banky na Rakúsko-uhorskú banku. Podnetom na to sa stalo aj ukončenie platnosti bankového privilégia z r. 1862 a povinnosť banky požiadať do decembra 1873 o nové. Rokovania o novom privilégiu sa tak stali aj rokovaniami o premene Privilegovanej rakúskej národnej banky na Rakúsko-uhorskú banku, ktoré sa zavŕšilo r. 1878.

PREHĽAD

Dokedy platili?

- **Február 1858.** Skončila sa platnosť uhorskej emisie mincových poukážok s hodnotou 10 grajciarov, vzor 1849.
- **Jún 1858.** Skončil sa obeh papierových platidiel viedenskej meny – šajnov vydaných ešte roku 1811 a 1813 – s hodnotou 1, 2, 5, 10, 20 a 100 zlatých, vzor 1811, a 2, 5, 10 a 20 zlatých, vzor 1813.
- **31. júla 1859.** Skončila sa platnosť lombardsko-benátskych mincí s hodnotou 10 centesimov a rokom razby 1852.
- **30. septembra 1859.** Skončila sa platnosť bankoviek konvenčnej meny s hodnotami 10, 100 a 1 000 zlatých, vzor 1847, a 10 zlatých, vzor 1854.
- **31. decembra 1859.** Skončila sa platnosť dvojgrajciarov vzor 1851, rakúskej emisie mincových poukážok s hodnotou 10 grajciarov z roku 1849, bankoviek konvenčnej meny s hodnotou päť zlatých, vzor 1847, a jeden a dva zlaté s dátumom vydania 1. júla 1848.
- **30. júna 1860.** Skončila sa platnosť lombardsko-benátskych mincí s hodnotou jeden, tri a päť centesimov s rokom razby 1852.
- **30. septembra 1863.** Skončila sa platnosť polgrajciarov a grajciarov vzor 1851.
- **17. apríla 1864.** Skončila sa platnosť bankoviek Privilegovanej rakúskej národnej banky s hodnotou 10 zlatých, vzor 1858.
- **31. júla 1864.** Skončila sa platnosť bankoviek Privilegovanej rakúskej národnej banky s hodnotou 100 a 1 000 zlatých, vzor 1858.

Metrická sústava v platnosti

■ **1. januára 1876.** Na celom území Rakúsko-Uhorska vstúpila do platnosti metrická sústava mier a váh. V Uhorsku sa zavádzala na základe zák. čl. VIII/1874. Prevzatie metrickej sústavy patrilo do série modernizačných zmien, ktorými monarchia prechádzala v druhej polovici 19. stor. Vyhlásenie platnosti bolo vlastne len završením prirodzeného a pozvoľne prebiehajúceho prenikania tejto racionálnej sústavy do jednotlivých oblastí života.

Metrologické parametre mincí rakúskej a spolkovej meny boli už r. 1857 stanovené vlastne podľa metrickej sústavy (→ s. 133). Menového systému sa jej zavedenie priamo nedotklo, ale prenikavo zasiahlo do stereotypných väzieb, ktoré si obyvatelia vytvorili medzi množstvom tovaru a jeho cenou, keďže boli zvyknutí nakupovať v starých merných jednotkách. Popularizačné príručky, približujúce verejnosti novú sústavu mier, preto obsahovali na ilustráciu aj prepočtové tabuľky. Staré ceny v nich boli vlastne len mechanicky prerátané na základe pomeru starej viedenskej a novej metrickej jednotky, napr. viedenského mázu (1,41 l) a litra či lakťa (78 cm) a metra, a zaokrúhlené. Situáciu bežných a nie vždy dostatočne vzdelaných ľudí však komplikovala aj prítomnosť strieborných mincí konvenčnej meny, vyžadujúcich pri grajciarových nominále dokonca dvojnásobný prepočet – najprv zo šesťdesiatkovej na desatinnú sústavu a potom z konvenčnej meny na rakúsku. Výpočet ceny a sumy potrebnej na jej zaplatenie sa mohol niekedy stať náročným počtárskym cvičením.

Zavedenie nových mier znamenalo aj pomerne veľký zásah do rozpočtu obchodníkov. Najmä nové závažia a odmerky boli drahé. Napríklad súprava závaží pre mäsiarov stála 23 zlatých, teda zhruba mesačný plat horšie plateného robotníka alebo 40 kg mäsa. Niektoré staré miery pretrvali v praxi dodnes – napríklad malinovkové fľaše s objemom 0,33 litra zodpovedajú žajdlíku (0,353 litra) alebo PET fľaše s obsahom 1,5 l sa približujú viedenskému mázu.

Nové váhy.

1 garnitura po 50 dekagramech v pouzdře . . . 2 zl. 50 kr.
1 garnitura po 1 kilu v pouzdře . . . . . 3 zl. 60 kr.
1 garnitura po 2 kilech v pouzdře . . . . . 6 zl. — kr.
1 decimální garnitura . . 2 zl. 50 kr.
1 garnitura pro řezníky . . 23 zl. — kr.

Nové míry.

Na tekutiny.

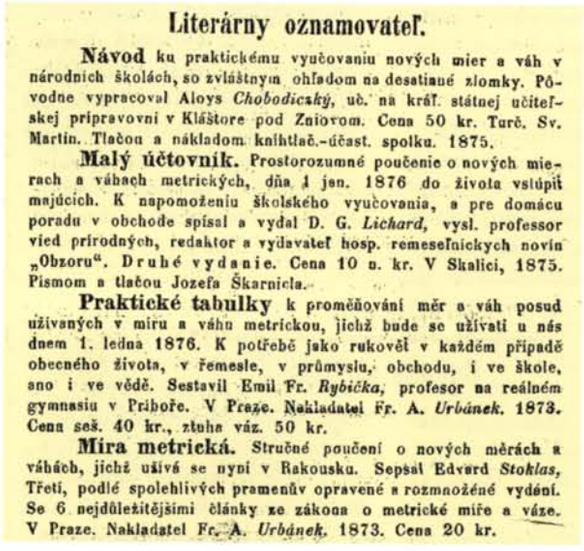
1 garnitura cínová . . . 9 zl. — kr.
1 „ plechová . . . 2 zl. 20 kr.

Na suché věci.

1 garnitura plechová . . . 2 zl. — kr.
Metrová míra plochá . . . 1 zl. — kr.
„ □ . . . 1 zl. 20 kr.

Obnosy se **napřed** zasílají poštovní poukázkou pod adresou **J. Simani**, Wien, III., Weissgerberlände 8.

Prechod na nové miery a váhy nebol najlacnejší...

Literárny oznamovateľ.

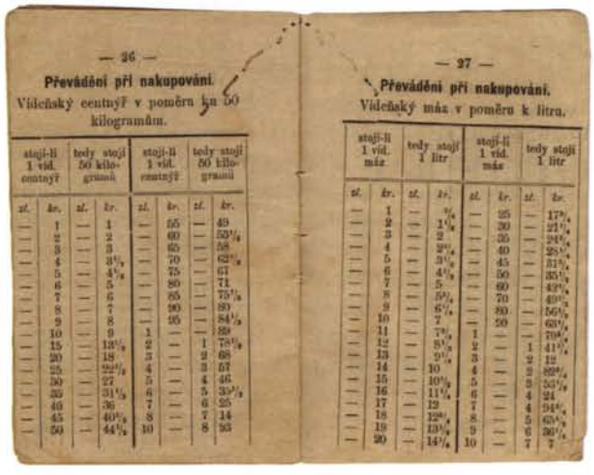
Návod ku praktickému vyučovaniu nových mier a váh v národních školách, so zvláštnym ohľadom na desatinné zlomky. Pôvodne vypracoval Aloys *Chobodický*, uč. na kráľ. státnej učiteľskej pripravovni v Kláštore pod Znievom. Cena 50 kr. Turč. Sv. Martin. Tlačou a nákladom knihtlač.-účast. spolku. 1875.

Malý účtovník. Prostorozumné poučenie o nových mierach a váhach metrických, dňa 1 jan. 1876 do života vstúpiť majúcich. K napomoženiu školského vyučovania, a pre domácu poradu v obchode spísal a vydal D. G. *Lichard*, vysl. professor vied prírodných, redaktor a vydavateľ hosp. remeselníckych novín „Obzoru". Druhé vydanie. Cena 10 n. kr. V Skalici, 1875. Písmom a tlačou Jozefa Škarnicla.

Praktické tabulky k proměňování měr a váh posud užívaných v míru a váhu metrickou, jichž bude se užívati u nás dnem 1. ledna 1876. K potřebě jako rukověť v každém případě obecného života, v řemesle, v průmyslu, obchodu, i ve škole, ano i ve vědě. Sestavil Emil Fr. *Rybička*, professor na reálném gymnasiu v Příboře. V Praze. Nakladatel Fr. A. *Urbánek*. 1873. Cena seš. 40 kr., ztuha váz. 50 kr.

Míra metrická. Stručné poučení o nových měrách a váhách, jichž užívá se nyní v Rakousku. Sepsal Edvard *Stoklas*, Třetí, podlé spolehlivých pramenův opravené a rozmnožené vydání. Se 6 nejdůležitějšími články ze zákona o metrické míře a váze. V Praze. Nakladatel Fr. A. *Urbánek*. 1873. Cena 20 kr.

Daniel Lichard v časopise Obzor *r. 1876 informoval o knihách, ktoré môžu pomôcť pri prechode na metrickú sústavu (dve z nich vyšli v najznámejších vtedajších slovenských nakladateľstvách – martinskom Kníhtlačiarskom účastinárskom spolku a skalickej Škarniclovej tlačiarni).*

— 26 —

Převádění při nakupování.

Vídeňský centnýř v poměru ku 50 kilogrammům.

stoji-li 1 víd. centnýř zl.	kr.	tedy stojí 50 kilogramů zl.	kr.	stoji-li 1 víd. centnýř zl.	kr.	tedy stojí 50 kilogramů zl.	kr.
—	1	—	1	—	55	—	49
—	2	—	2	—	60	—	53½
—	3	—	3	—	65	—	58
—	4	—	3½	—	70	—	62½
—	5	—	4½	—	75	—	67
—	6	—	5	—	80	—	71
—	7	—	6	—	85	—	75½
—	8	—	7	—	90	—	80
—	9	—	8	—	95	—	84½
—	10	—	9	1	—	—	89
—	15	—	13½	2	—	1	78½
—	20	—	18	3	—	2	68
—	25	—	22½	4	—	3	57
—	30	—	27	5	—	4	46
—	35	—	31½	6	—	5	35½
—	40	—	36	7	—	6	25
—	45	—	40½	8	—	7	14
—	50	—	44½	10	—	8	93

— 27 —

Převádění při nakupování.

Vídeňský máz v poměru k litru.

stoji-li 1 víd. máz zl.	kr.	tedy stojí 1 litr zl.	kr.	stoji-li 1 víd. máz zl.	kr.	tedy stojí 1 litr zl.	kr.
—	1	—	½	—	25	—	17½
—	2	—	1½	—	30	—	21½
—	3	—	2	—	35	—	24½
—	4	—	2½	—	40	—	28½
—	5	—	3½	—	45	—	31½
—	6	—	4½	—	50	—	35½
—	7	—	5	—	60	—	42½
—	8	—	5½	—	70	—	49½
—	9	—	6½	—	80	—	56½
—	10	—	7	—	90	—	63½
—	11	—	7½	1	—	—	70½
—	12	—	8½	2	—	1	41½
—	13	—	9½	3	—	2	12
—	14	—	10	4	—	2	82½
—	15	—	10½	5	—	3	53½
—	16	—	11½	6	—	4	24
—	17	—	12	7	—	4	94½
—	18	—	12½	8	—	5	65½
—	19	—	13½	9	—	6	36½
—	20	—	14½	10	—	7	7

Prevodová tabuľka mala pomôcť bežným spotrebiteľom pri prechode na metrickú sústavu. Prechod bol nemenej náročný ako napríklad súčasné prechody z miestnej meny na euro.

C.k. poštová

■ **1882.** Hoci hospodárska kríza z roku 1873 zlikvidovala veľký počet komerčných bánk, predsa v tomto období vznikol aj celkom nový peňažný ústav – Cisársko-kráľovská poštová sporiteľňa. Jej zakladateľ obchodník Georg Coch si vzal za vzor anglickú poštovú sporiteľňu. Nová sporiteľňa zaujala medzi ostatnými peňažnými ústavmi veľmi osobité postavenie. Prostredníctvom približne 4 000 poštových úradov v celom Predlitavsku sa priblížila k najširším vrstvám obyvateľstva a umožnila im vkladať a vyberať si úspory takmer kdekoľvek. Jedinou nepríjemnosťou bola povinnosť vkladateľa vopred ohlásiť výber súm väčších ako 20 zlatých, resp. 40 korún, a počkať, kým príde povolenie na výber vypovedanej sumy s jednomesačnou platnosťou. Napriek tomu si rýchlo získala veľkú popularitu. Orientácia na drobnú klientelu sa jej však necelý rok po založení stala takmer osudnou. Vklady boli také nízke, že sa sporiteľňa dostávala do straty. Ako východisko z neutešenej situácie zakladateľ zaviedol

POZADIE

Zrod slovenských obchodných bánk

Začiatok druhej polovice 19. stor. na celom Slovensku poznačil rozvoj podnikania a vznik nových priemyselných podnikov. Za týmto rozvojom stál vo veľkej miere kapitál z ostatných častí monarchie. Hospodársky rozvoj Slovenska však nebol možný bez vlastných peňažných ústavov, ktoré by sústreďovali kapitál aj z domácich zdrojov. V šesťdesiatych rokoch sa o to v rámci svojich možností pokúšali desiatky menších sporiteľní alebo úverových spolkov s miestnou pôsobnosťou (→ s. 140). Rozmach zakladania ďalších spomalila finančná kríza roku 1873.

Z celkového počtu 66 relatívne väčších peňažných ústavov založených v tomto období boli však v slovenských rukách iba sporiteľne v Martine (1868), Prievidzi (1871) a Krupine (1873). Ako prvé skutočné slovenské banky, ktoré presiahli lokálny význam, sa prejavili dve: Ružomberský účastinársky úverový spolok, založený roku 1878, a Hornouhorská banka Tatra, založená roku 1885. Po nich vznikli ešte ďalšie menšie slovenské banky v Malackách, Ružomberku (1888), na Myjave (1893), v Žiline (1894), Liptovskom Hrádku (1896), Novom Meste nad Váhom, Trnave, Necpaloch (1897) a Pukanci (1898).

Slovenské banky sa zameriavali najmä na drobnú klientelu. Inšpirovali sa tak nielen priekopníckym odkazom Samuela Jurkoviča (→ 9. 2. 1845), ale aj myšlienkami nemeckého organizátora peňažného družstevníctva Friedricha Wilhelma Raiffeisena a českého teoretika Františka Cyrila Kampelíka. Úvery poskytovali najmä na nehnuteľnosti, pri ktorých jestvovala najlepšia záruka splatenia požičanej sumy. Klientelu získavali aj preto, že sa neusilovali o najvyššiu mieru vlastného zisku. Vďaka tomu mohli poskytovať vyššie úroky z vkladov a naopak, žiadať za úvery nižšie úroky ako iné, neslovenské banky. Svojou činnosťou teda okrem podpory drobných remeselníckych podnikov alebo roľníckych hospodárstiev prispievali aj k potláčaniu úžerníctva.

sporiteľňa racionalizuje platby

Vkladná knižka C. k. poštovej sporiteľne

bezhotovostné prevody peňazí medzi kontami a vybudoval rozsiahlu zúčtovaciu ústredňu. Poštová sporiteľňa si tým rozšírila klientelu aj o podnikateľov a významne prispela k racionalizácii platobného styku súkromných osôb aj verejných inštitúcií. Roku 1883 uskutočnila približne tisíc bezhotovostných prevodov, no roku 1910 už vyše 40 miliónov. Okrem toho zaviedla ďalšiu novinku – poštové poukážky, ktorými bolo možné jednoducho, lacno, rýchlo a bezpečne posielať peniaze kamkoľvek v rámci monarchie, čím zasiahla aj do platobného styku na dnešnom Slovensku. Budovu ústredia sporiteľne vo Viedni z r. 1904 – 1906 projektoval významný rakúsky architekt Otto Wagner. Patrí medzi najvýraznejšie prejavy architektúry prelomu 19. / 20. stor.

Plastika zo secesnej výzdoby budovy sporiteľne

„C. k. spořitelní úřad poštovského" zaviedol na začiatku 90. rokov 19. stor. novinku – poštovú poukážku.

Od „úverkového" spolku k banke

■ **3. júna 1878.** V Ružomberku sa utvoril Ružomberský účastinársky úverkový spolok, úč. spol. Jeho zakladateľmi boli miestni podnikatelia Peter a Daniel Makovickovci. Napriek odporu úradov sa im podarilo získať dostatočný počet akcionárov aj podporu existujúcich slovenských peňažných ústavov. Na zakladajúcom valnom zhromaždení sa zišlo prvých 53 akcionárov. Spolok začínal s kapitálom 30 000 zlatých. Za vklady poskytoval spočiatku úrok 6 percent, pôžičky do 200 zlatých poskytoval za 10-percentný a vyššie za 9-percentný úrok. Záujem o úvery bol vyšší ako vlastné kapitálové zdroje. Preto musel získavať úvery od iných bánk. Jeho činnosť bola však aj tak úspešná. Roku 1890 zvýšil základný kapitál na 50 000 zlatých, r. 1893 založil prvú pobočku v Trstenej a vstupoval do ďalších peňažných ústavov alebo priemyselných spoločností. Do r. 1900 sa stal druhou najväčšou slovenskou bankou so základným kapitálom 200 000 zlatých. Od r. 1904 vystupoval ako Úverná banka (→ 1911), po r. 1918 ako Slovenská banka.

Najsilnejšia slovenská banka

■ **2. februára 1885.** S účasťou popredných osobností slovenského života sa v Martine konalo zakladajúce valné zhromaždenie Horno-uhorskej banky Tatra, úč. spol. Jej hlavný zakladateľ obchodník Rudolf Krupec (1840 až 1913), rodák z Bystričky pri Martine, pôsobil dvadsať rokov v Rusku. Prvé kroky na založenie banky urobil r. 1884, keď vypracoval jej koncepciu, získaval po Slovensku upisovateľov akcií a budúci slovenský peňažný ústav propagoval v národných kruhoch. Do júla 1884 sa mu podarilo predať 3 500 akcií v hodnote 100 zlatých a do októbra už mal 8 190 akcií. Získal tak základný kapitál vyše 400 000 zlatých. Banka však mohla začať svoju činnosť až po zmene stanov, ktorú si vynútili uhorské úrady, a po zvolení podžupanov Turčianskej a aj Oravskej stolice Ladislava Lehockého a Juraja Smrečániho, stúpencov maďarskej liberálnej politiky, za dôverníkov banky. 6. júna 1886, po zverejnení stanov, sa banka aktívne pustila do budovania siete pobočiek na celom Slovensku (prvé v Dolnom Kubíne, Bytči a Senici). Postupne svoj kapitál realizovala aj pri zakladaní priemyselných podnikov. Vďaka tomu rýchlo získala medzi slovenskými peňažnými ústavmi vedúce postavenie. K jej odkazu sa hlási dnešná Tatrabanka, obnovená po r. 1989.

Budova Tatrabanky v Martine z r. 1912, vybudovaná podľa projektu Michala Milana Harminca

OSOBNOSTI

Dali meno družstevným sporiteľniam

Fridrich Wilhelm Raiffeisen (1818 až 1888) na základe skúsenosti z činnosti v miestnych samosprávach získal presvedčenie, že o riešenie akútnych problémov chudoby na dedinách sa môžu pričiniť svojpomocné spolky a družstvá. Roku 1846 ako starosta obce Weyerbusch založil pekársky spolok, o dva roky vo Flammersfelde Spolok na podporu nemajetných hospodárov. Roľníci si tu ukladali peniaze a získavali výhodné pôžičky na nákup obilia a náradia. Napokon r. 1864 v dnešnom Neuwiede z jeho iniciatívy vznikla Heddersdorfská pôžičková pokladnica. Jeho idea peňažnej svojpomoci sa rozšírila do celej Európy a meno „raiffeisenky" sa stalo synonymom družstevných sporiteľní.

Český lekár **František Cyril Kampelík** (1805 až 1872) sa v Prahe zapájal do českého kultúrneho a politického života už pred revolúciou a pre účasť na revolučnom hnutí r. 1848 musel emigrovať. Po návrate do vlasti sa popri lekárskej praxi venoval osvete a ekonomickým otázkam. Roku 1856 napísal úvahu o budovaní vidieckych družstevných peňažných ústavov. Nezávisle od S. Jurkoviča skoncipoval rovnaký princíp peňažných ústavov, aký sa v r. 1845 – 1851 uplatnil v Sobotišti, ale svoju myšlienku neuskutočnil. Keď sa v Čechách a na Morave začali budovať sporiteľne podľa vzoru nemeckých raiffeiseniek, na Kampelíkovu počesť a odlíšenie od nemeckých ústavov ich nazývali kampeličky. Udržali sa až do zjednotenia peňažníctva v 50. rokoch 20. storočia. Koncom 20. storočia pod tým istým názvom v Českej republike vzniklo viacero družstevných peňažných ústavov. Skutočným motívom ich vzniku však už nebola vzájomná pomoc členov, ale špekulatívne a koristnícke záujmy zakladateľov.

SÚVISLOSTI

Výtvarná stránka rakúskych a rakúsko-uhorských mincí

Ani v druhej polovici 19. stor. sa rakúske, resp. rakúsko-uhorské mince nevymanili zo stereotypného zobrazovania zaužívaných motívov – portrét panovníka na averze, dvojhlavý orol na reverze – na vyšších hodnotách s prsným štítkom zobrazujúcim habsbursko-lotrinský znak, na stredných s číselným vyznačením hodnoty. Na drobných medených minciach vydaných po menovej reforme roku 1857 sa stereotyp ešte prehĺbil (→ s. 134). Na averze je obraz orla a na reverze jednoduché vyznačenie hodnoty s klasickým rezom číslic umiestených do venca z dubových a vavrínových ratolestí. Ide o obraz, aký nachádzame na mnohých vtedajších európskych minciach a aký dodnes prežíva na minciach Švajčiarskej konfederácie.

Zo starých stereotypov ešte z poslednej tretiny 18. stor. vychádza aj uhorská forma mincí, zavedená po rakúsko-uhorskom vyrovnaní (→ s. 139). Spočiatku bol na nich uhorský znak stvárnený v ozdobnom barokovom tvare vykrojenej kartuše, nad ktorou sa vznáša svätoštefanská koruna nesená dvoma anjelmi. Neskôr sa znak zjednodušil iba na delený francúzsky štít korunovaný svätoštefanskou korunou. Na medených polgrajciaroch a jednograjciaroch sa táto podoba znaku zachovávala až do konca obdobia rakúskej meny. Na zlatkách sa však tvar štátneho znaku vrátil k vykrojenej kartuši.

SÚVISLOSTI

Výtvarná stránka štátoviek C. k. rišskej ústrednej pokladnice

Jednozlatková štátovka z r. 1866

Úplne iné výtvarné princípy sa uplatnili pri štátovkách C. k. rišskej ústrednej pokladnice. Aj roku 1866 na nich síce prevládali antické motívy, ale sú kompozične pestrejšie a v určitom zmysle naznačujú smer vývoja, ktorým sa neskôr uberali aj bankovky Rakúsko-uhorskej banky. Základnou črtou je obojstranná tlač, použitie lokálnych podtlačí, zobrazovanie alegorických figúr ako celých postáv a silnejšie spojenie všetkých prvkov obrazu do jedného celku. Líce jednozlatky je komponované ako portál, bohato zdobený historickými zbraňami a brneniami. V jeho strede je umiestené vyznačenie hodnoty a právna klauzula. Pod portálom je panel s textom o kontrole emisie štátoviek. Zboku ho lemuje žena s atribútmi strojárstva a Merkúr so symbolmi obchodu. Variácie týchto dvoch kompozičných prístupov – stvárnenie bankovkového poľa ako časti bohato zdobenej fasády honosnej budovy alebo ako štítu, resp. kartuše lemovanej či priamo nesenej dvoma alegorickými postavami – charakterizujú papierové peniaze v monarchii až do začiatku 20. storočia. Prvým prípadom plného uplatnenia takéhoto kompozičného prístupu je päťzlatovka z r. 1866 s členeným textovým panelom lemovaným ženou hrajúcou na lýre (symbol umenia) a starším mužom písucim do knihy (symbol vedy). Naopak, 50-zlatovka z roku 1866 (→ s. 137) zachováva členenie priestoru typické pre bankovky rakúskej národnej banky, ale zobrazuje celé postavy – bojovníka v brnení s levom (symbol moci) a ženou ukazujúcou prstom do roztvoreného zákonníka s jasným nápisom *GESETZ* (zákon) s pokoreným drakom (symbol víťazstva spravodlivosti).

SÚVISLOSTI

Výtvarná stránka bankoviek rakúskej meny

Pestrejšie než mince boli stvárňované papierové peniaze. Bankovky Privilegovanej rakúskej národnej banky z r. 1858 a 1859 (→ Leto 1859) zachovávali ešte členenie na deväť polí s viac-menej izolovanými, neraz viditeľne prefabrikovanými alegorickými prvkami. Bankovky boli stále jednostranné. Novým prvkom bol iba náznak dvojfarebnosti v podobe (takisto izolovaných) červených gilošových ružíc alebo hodnotových číslic s funkciou ochranných podtlačí. V tomto prípade však nešlo o podtlače, ale dodatočné pretlače vykonané tlačou z výšky. Takýto postup tlače bol zrejme podmienený technikou. Pri tlači z plytko rytých oceľotlačových foriem na papier miestami potlačený kníhtlačovou formou, s viacerými zahĺbenými miestami, by hĺbkotlačová mohla nedokonale pokryť plochu papiera, najmä v miestach najjemnejších liniek. Zvyšoval by sa tým podiel nepodarkov. Pritom vtedy bolo použitie podtlače už viac-menej štandardom nielen v zahraničí (napríklad ruské štátovky), ale aj na platidlách zo Štátnej tlačiarne vo Viedni alebo na starších platidlách z čias maďarskej revolúcie. Bankovky Privilegovanej rakúskej národnej banky z r. 1858 a 1859 teda boli v určitom zmysle technicky anachronické.

Zaužívaný princíp kompozičného členenia bankovkového poľa čiastočne narušili až bankovky vzor 1863, ktoré navrhol Joseph v. Führich. Stozlatka (niektorí autori ju pripisujú P. N. Geigerovi (→ s. 129) tento princíp narúša iba zmenou proporcie jednotlivých polí – v strede bočných okrajov poskytuje väčší priestor dvojiciam putti, symbolom obchodu, remesiel a spravodlivosti (→ 5. mája 1866). Desaťzlatka (vydaná až r. 1867) je už rozdelená do dvoch samostatných vodorovných pásov – horný ešte vykazuje prvky tradičného členenia a kompozície, spodný je však úplnou novinkou. V idealizovanej podobe zobrazuje konkrétnych ľudí – mladého pastiera, roľníka v zrelom a baníka v pokročilom veku. Symbolizuje tým podiel všetkých generácií, stavov a profesií na hospodárskej prosperite monarchie a parafrázuje tak panovnícke heslo Františka Jozefa I. – *Viribus unitis* – spojenými silami, ktoré sa na starších bankovkách Privilegovanej rakúskej národnej banky, vydaných za jeho panovania, priamo uvádza.

Falošný razený 20-grajciar (hore čiastočne pokrytý kovovou vrstvičkou, s pomerne jasným, dobre reprodukovaným obrazom, dolu celkom pokovovaný so zastretým obrazom)

SÚVISLOSTI

Výtvarné a technické spracovanie papierového obeživa v 80. rokoch 19. storočia

Bankovky Rakúsko-uhorskej banky z r. 1880 (nominále 100 a 1 000 zlatých pochádzajú zo zbierok Rakúskej národnej banky).

Štátovky C. k. ríšskej ústrednej pokladnice (zlatka z r. 1882, zlatka z r. 1888, päťzlatka z r. 1881 a 50-zlatka z r. 1884)

Ďalšou technickou novinkou spoločnou pre bankovky i štátovky z 80. rokov je použitie celoplošných podtlačí, ktoré prispeli k optickému spojeniu všetkých prvkov celku a dotvárali ich farebný optický dojem. Zobrazenie alegorických postáv sa stáva realistickejším. Na bankovkách z r. 1880 možno ešte postrehnúť zvyšky členenia plochy do deviatich polí, no ich prepojenie do jedného celku prostredníctvom architektonických prvkov z fasád eklekticistických budov a podtlačí je už dokonalé. Na 10-zlatke a 1 000-zlatke z r. 1880 nastala ďalšia zmena – namiesto alegorických postáv nastupujú idealizované ženské portréty, vždy anonymné, ale zjavne kreslené podľa skutočných modelov. Tento motív prežil rozpad monarchie a na rakúskych platidlách pokračoval až do konca 40. rokov 20. stor. Ovplyvnil aj vzhľad prvých česko-slovenských štátoviek (→ s. 164).

Bankovky aj štátovky po rakúsko-uhorskom vyrovnaní mali na obidvoch stranách rovnaký obraz, na jednej strane s nemeckým a na druhej maďarským textom. Veľmi prísne sa dbalo, aby obraz jednej strany vzhľadovo nedominoval nad druhou. Pre národnostnú politiku obidvoch častí monarchie bolo príznačné, že z bankoviek i štátoviek zmizlo vyznačenie hodnoty v jazykoch ďalších národov multinacionálnej monarchie.

V niektorých častiach monarchie, najmä v Čechách a južnom Tirolsku, to vyvolávalo protesty, ktoré sa prejavovali aj popisovaním alebo pečiatkovaním bankoviek textmi v príslušnom jazyku. Spočiatku sa popisovanie tolerovalo, neskôr sa za predloženie popísanej bankovky vyberal poplatok 5 grajciarov. Dovedna bolo do októbra 1881 stiahnutých 395 000 popísaných bankoviek, z toho 16 500 s pokutou.

ZAUJÍMAVOSŤ

Mince rakúskej meny z falšovateľských dielní

Zachované falzifikáty mincí rakúskej meny ukazujú, že ich pôvodcovia sa najčastejšie sústreďovali na 20-grajciare a zlatky. Malo to svoj praktický dôvod. Veľmi tenké 20-grajciare sa totiž mohli falšovať razbou z menejhodnotného kovu, najčastejšie medi, zriedkavejšie z tvrdšej, no farebne vhodnejšej mosadze. Aby sa farbou priblížili k pravým minciam, postriebrovali sa, ale falzifikátori ich najčastejšie len jednoducho poťahovali vrstvičkou cínu.

Razba falzifikátov bývala pozoruhodne presná a falšovateľom sa darilo zachovávať mnohé detaily pravej mince. Iba vtedy, keď sa na minci vo väčšom rozsahu zachovali zvyšky pokovovania, vrstva povrchového kovu spravidla zastiera presné obrysy písma a detaily obrazu.

Prípadné presvitanie medeného jadra falzifikátu na obšúchaných vyvýšených miestach, ba dokonca rozširovanie nepokovovaných falzifikátov ešte nemuselo byť príčinou ich odhalenia. Falzifikátori využívali okolnosť, že striebro s rýdzosťou 500/1 000 sa na otretých miestach mince veľmi často sfarbuje do ružovkasta.

Naopak, zlatky boli dostatočne hrubé, aby umožňovali výrobu falzifikátov jednoduchou technikou – odlievaním. Odlievali sa zväčša z cínu, spájky alebo literiny (zliatiny na odlievanie tlačiarenského písma) do sadrových alebo veľmi jemných hlinených foriem. Výnimočne sa používali aj jemné pieskové formy, ktoré však na celej ploche mince zanechávali jemne vráskavý povrch a detaily boli nevýrazné, zlievali sa.

Falošný razený zlatník (otvory vznikli odvŕtaním vzorky odobratej na skúšku kovu) a falošný zlatník odlievaný do jemnej pieskovej formy.

ZAUJÍMAVOSŤ

Falošné papierové platidlá oklamali mnohých ľudí

Terčom útokov falšovateľov boli predovšetkým bankovky a štátovky spred r. 1881. Vyznačovali sa čiernou tlačou na bielom podklade, doplnenou miestami farebnou pretlačou alebo podtlačou. Rozsah nebezpečnosti týchto falošných platidiel bol veľmi široký.

Prekvapuje veľmi vysoký podiel vyslovene naivných, ručne kreslených alebo dokresľovaných falzifikátov. Nesú známky opotrebovania používaním, pravdepodobne boli v obehu akceptované dlhší čas. Treba však priznať, že niektoré z nich sú, naopak, pozoruhodnými ukážkami zručnosti falšovateľa. Keď porovnáme prácnosť ich zhotovenia a hrozbu trestných dôsledkov s potenciálnym ziskom, vynára sa celkom prirodzená otázka, či mala ich výroba pre falšovateľa vôbec akýsi finančný efekt.

Prevládajú tlačené falzifikáty na priemernej úrovni. Aj tie, ktoré sa podarilo v obehu zachytiť a boli označené emisnou bankou, nesú silné stopy opotrebovania. Zrejme boli takisto bežnou súčasťou vtedajšieho obeživa. Nikto z vtedajších falzifikátorov však nebol schopný napodobiť techniku oceľotlače, a ani sa o to nepokúšali. Vždy sa uchyľovali k dostupnejšej kníhtlači, zriedkavejšie litografii. Kvalifikovanejším falzifikátorom nerobilo problém napodobiť grafickú štruktúru písma a obrazových prvkov originálnej bankovky.

Nie je vylúčené, že pri výrobe niektorých falzifikátov sa už využili fotografické postupy. Ak falšovatelia nezvládli viac-menej verné vedenie liniek, boli schopní vytvoriť aspoň rovnako opticky pôsobiaci obraz.

Bez väčších problémov zvládali aj lokalizované farebné podtlače. Všetci falšovatelia však narážali na veľmi jemné mikropísmo trestnej klauzuly a viacjazyčného vyznačenia hodnoty. Niektorí na jeho napodobenie doslova rezignovali a nahradili ho vlnovkami, spoliehajúc sa na zlú čitateľnosť mikropísma voľným okom, prípadne na negramotnosť potenciálnych prijímateľov. Len zriedka sa pokúsili napodobiť kvalitné a dekoratívne vodoznaky, a to len vyškrabaním obrazu vodoznaku na opačnej strane papiera. Najčastejšie falšovanými nominále boli päťzlatovky z r. 1859 a desaťzlatovky z r. 1863.

Obľúbeným objektom záujmu falšovateľov bola desaťzlatka vzor 1863 (vľavo exemplár s relatívne presnou reprodukciou obrazu, vpravo naivné, ručne kreslené napodobeniny).

Zvrat nastal začiatkom 80. rokov, keď bankovky i štátovky dostali na ten čas kvalitné ochranné podtlače a na hlavnú tlač sa začali používať lomené modré alebo modrozelené farby. Hoci šlo najskôr iba o náhodu, hlavný obraz štátovky s hodnotou 50 zlatých z r. 1884 je dokonca vytlačený metamerickou infrareflexívnou („infrabielou") farbou a jej obraz v infračervenom svetle mizne. Vďaka zvýšenej úrovni ochrany papierových platidiel množstvo falzifikátov po r. 1880 výrazne kleslo. Na druhej strane však prekvapujú vysokou kvalitou, v obraze na prvý pohľad nepostrehnuteľnými rozdielmi.

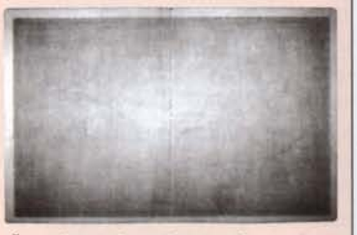
Vydarený exemplár sfalšovanej 50- zlatky z r. 1884, chránenej celoplošnou ochrannou podtlačou

HESLO

Metamerické farby

Metameria je už dávnejšie známy fyzikálny jav. Ide o to, že dve v skutočnosti rôzne farby za určitého osvetlenia splývajú do jednej a naopak. V bežnom živote ho zo skúsenosti poznajú najmä ženy pri starostlivom vyberaní farby oblečenia a módnych doplnkov v predajniach s umelým osvetlením. Na posúdenie skutočnej farby vyberaného predmetu preto odchádzajú k oknu alebo do ináč osvetleného priestoru. Na sofistikovanej úrovni ho využívajú armády pri maskovaní bojovej techniky v teréne. Dve zdanlivo rovnaké farby vyzerajú celkom odlišne pri pozorovaní prístrojmi na nočné videnie, ktoré využívajú infračervené žiarenie. Niektoré splývajú s okolím a požiadavkám maskovania vyhovujú, iné sa od neho nápadne odlišujú a na maskovanie sa nehodia.

Ten istý princíp sa používa aj pri ochrane a overovaní pravosti dokumentov a platidiel. Rôzne časti obrazu sú vytlačené dvoma v dennom svetle rovnakými farbami. Jedna z nich však infračervené žiarenie pohlcuje (absorbuje) a v prístrojoch sa javí ako čierna, druhá ho, naopak, odráža (reflektuje) a v prístrojoch sa javí ako biela. Z toho sú odvodené aj názvy týchto farieb – „infraabsorpčné" a „infrareflektívne" alebo nepresne „infračierna" a „infrabiela". Na ich detekciu je potrebná osobitná technika, ktorá rozdiely zobrazí na obrazovke.

Štátovka C. k. ríšskej ústrednej pokladnice s hodnotou 50 zlatých z r. 1884 v infračervenom svetle. Hlavný obraz zmizne, zreteľná je len celoplošná podtlač a v dolných rohoch slabé náznaky rámčekov s textom klauzuly o dozore nad emisiou štátoviek a textom o treste za falšovanie. Svedčí to o prvom použití metamerickej farby, hoci takmer isto ešte bez zámeru zvýšiť stupeň ochrany platidla.

ZAUJÍMAVOSŤ

S rakúskou zlatkou do sveta

V absolutistickej monarchii platili pomerne prísne predpisy o cestovaní vnútri štátu aj do zahraničia. Každý cestujúci musel mať pas a pri kontrolách na vnútorných i vonkajších hraniciach ním preukázať svoju totožnosť, prípadne aj účel cesty. Po príchode do iného mesta sa musel prihlásiť na úrade. Bez pasu ho nemali vpustiť do dostavníka, na loď alebo neskôr do vlaku. Podmienky cestovania uvoľnilo až cisárske nariadenie z 9. februára 1857, ktoré zrušilo používanie pasov a pasové kontroly na vnútorných hraniciach monarchie. Roku 1859 sa na základe tzv. dražďanskej dohody zrušili aj kontroly pasov na hranici Rakúska a nemeckých štátov. Napokon r. 1865 sa kontroly pasov na vonkajších hraniciach monarchie zrušili. Mohli sa obnoviť vo výnimočných situáciách a za vojny. Na cestu do zahraničia museli mať cestovný pas iba osoby cestujúce do štátov, ktoré ho pri vstupe na svoje územie vyžadovali (Rusko, Osmanská ríša, Rumunsko, Bulharsko), pričom do Ruska a Osmanskej ríše bolo treba získať aj vízum.

Na vydanie pasu mal nárok každý svojprávny a bezúhonný občan. Pasy vydávali úrady prvej stolice v okresných mestách (v Uhorsku županské úrady) a v mestách s magistrátom policajné riaditeľstvá (v Uhorsku policajné kapitanáty). Pri cestách vo vnútrozemí bol však potrebný jednoduchý legitimačný lístok, vydávaný na jeden rok.

Keďže rakúske strieborné mince od štvrťzlatky po dvojzlatku, spolkové toliare a dvojtoliare a takisto stále platné strieborné mince konvenčnej meny boli plnohodnotné, resp. ážio pri platení bankovkami a štátovkami spravidla nebolo veľké, rakúske peniaze sa dali kdekoľvek zameniť bez veľkej straty. Navyše vo viacerých štátoch bolo možné platiť priamo rakúskymi, resp. rakúsko-uhorskými peniazmi. S Nemeckom platila do r. 1867 mincová dohoda (→ 24. januára 1857). V balkánskych štátoch, ktoré sa vymaňovali spod osmanskej nadvlády a nemali ešte vlastné meny, obiehala pestrá zmes rozličných cudzích platidiel. Rakúske, resp. rakúsko-uhorské peniaze medzi nimi mali veľmi významné zastúpenie a všade ich ochotne prijímali. V rumunských kniežatstvách sa cudzie mince pri platení niekedy preratúvali na spoločný základ – tzv. počtový lei (v orig. *leu*) – fiktívnu účtovnú jednotku, ktorá sa v r. 1868 – 1877 postupne stávala základom tamojšej meny.

Rakúski občania, ktorí sa v cudzine dostali do finančných ťažkostí a obrátili sa na rakúsky zastupiteľský úrad, mali právo – len na základe ústnej žiadosti – na nenávratnú pomoc vo výške piatich zlatých, čo nebola veľká suma. Zodpovedala približne tretine až polovici mesačného zárobku málo kvalifikovaných zamestnancov, ale v danom momente pre cestovateľa mohla znamenať veľa. Samozrejme, takúto veľkorysosť si mohla monarchia dovoliť iba preto, že na rozdiel od dnešných čias nebolo cestovanie masovým javom ani zábavou vo voľnom čase...

Aký bol kurz zlatky v tých časoch? Devízové, resp. valutové kurzy metalistických mien boli oveľa stálejšie ako dnes. Drahý kov, obsiahnutý v plnohodnotných minciach, bol vlastne platidlom, takže neboli dôvody na výraznejšie kolísanie kurzu. V Európe v poslednej tretine 19. storočia fungovali dve menové únie – latinská na západe a juhu a škandinávska na severe. Meny ich členov sa preratúvali 1:1.

Rakúsky cestovný pas vydaný v Temešvári (Timişoara) r. 1850

Legitimačný lístok z r. 1857, vydaný v Bratislave

Počet zlatých za jednotku cudzej meny	
Libra šterlingov	10,09
Dolár USA	2,07
Ruský rubeľ	1,07
Holandský gulden	0,83
Nórska koruna	0,56
Švédska koruna	0,56
Nemecká marka	0,49
Rumunský leu	0,40
Švajčiarsky frank	0,40
Francúzsky frank	0,40
Talianska líra	0,40

Titulný list vandrovnej knižky mäsiarskeho tovariša Jána Ujváryho, vydanej v Rimavskej Sobote r. 1863. Vandrovné knižky slúžili ako cestovný doklad po celej monarchii, ale s povolením úradov aj namiesto cestovného pasu do cudziny.

PREHĽAD

Dokedy platili?

■ **31. 12. 1866.** Skončila sa preklúzia bankoviek Privilegovanej rakúskej národnej banky s hodnotami 5, 10, 50, 100 a 1 000 zlatých vzor 1841, 5, 10, 100 a 1 000 zlatých vzor 1847 a 1 a 2 zlatých vzor 1848 (s dátumom 1. 7. 1848) a 10 zlatých vzor 1854.

■ **9. 3. 1870.** Skončila sa razba spolkových korún a polkorún a razba zlatých obchodných mincí s duálnym vyjadrením hodnoty v zlatých a vo frankoch (4 zl/10 Fr a 8 zl/20 Fr.).

■ **31. 7. 1870.** Skončila sa platnosť šesťgrajciarov vzor 1849.

■ **30. 9. 1870.** Skončila sa platnosť všetkých troch typov mincových poukážok C. k. hlavného mincového úradu s hodnotou 10 grajciarov, vzor 1860.

■ **31. 12. 1870.** Skončila sa preklúzia bankoviek národnej banky s hodnotou 100 zlatých, vzor 1858.

■ **30. 9. 1871.** Skončila sa preklúzia bankoviek národnej banky s hodnotou 10 zlatých, vzor 1858.

■ **31. 12. 1872.** Skončila sa platnosť bankoviek národnej banky (vyhlásených za štátovky) s hodnotou jeden zlatý, vzor 1858, a päť zlatých, vzor 1859.

■ **31. 5. 1880.** Skončila sa platnosť štátoviek C. k. ríšskej ústrednej pokladnice s hodnotou 50 zlatých, vzor 1866.

■ **31. 7. 1882.** Skončila sa platnosť bankoviek národnej banky s hodnotou 100 zlatých, vzor 1863.

■ **30. 9. 1882.** Skončila sa platnosť štátoviek C. k. ríšskej ústrednej pokladnice s hodnotou päť zlatých, vzor 1866.

■ **30. 9. 1883.** Skončila sa platnosť bankoviek Privilegovanej rakúskej národnej banky s hodnotou 10 zlatých, vzor 1863, a štátoviek C. k. ríšskej ústrednej pokladnice s hodnotou 1 zlatý, vzor 1866.

■ **31. 12. 1887.** Skončila sa preklúzia bankoviek Privilegovanej rakúskej národnej banky s hodnotou 10 zlatých, vzor 1863.

■ **31. 12. 1888.** Skončila sa preklúzia bankoviek Privilegovanej rakúskej národnej banky s hodnotou 100 zlatých, vzor 1863.

■ **31. 8. 1889.** Skončila sa preklúzia bankoviek Privilegovanej rakúskej národnej banky s hodnotou 1 000 zlatých, vzor 1858.

KALENDÁRIUM

Obdobie korunovej meny

■ **2. 8. 1892.** Zákonmi č. 126 – 133 sa v Rakúsko-Uhorsku zaviedla zlatá korunová mena.

■ **20. 10. 1892.** Vyšla uhorská verzia zlatých mincí v hodnote 20 korún, vzor 1892, ako prvých platidiel korunovej meny.

■ **26. 12. 1892.** Ríšsky zákonník uverejnil obraz rakúskej a uhorskej verzie mincí korunovej meny vzor 1892 v hodnotách halier, 2 haliere, 10 halierov a 20 halierov a koruna, 10 korún a 20 korún.

■ **31. 12. 1892.** Posledný deň, keď ešte bolo možné platiť striebornými mincami konvenčnej meny (→ 21. septembra 1753).

■ **1893.** Vyšla uhorská verzia zlatých mincí s hodnotou 10 korún a rakúska verzia zlatých mincí s hodnotou 20 korún, vzor 1892.

■ **1. 4. 1893.** Vyšla rakúska aj uhorská verzia medených mincí s hodnotou halier a dva haliere, vzor 1892.

■ **1. 5. 1893.** Vyšla rakúska verzia niklových mincí s hodnotami 10 a 20 halierov, vzor 1892. Uhorská verzia vyšla 7. 5. 1893.

■ **13. 5. 1893.** Vyšla uhorská verzia strieborných mincí s hodnotou jedna koruna, vzor 1892. Rakúska verzia vyšla 16. 5. 1893.

■ **1896.** Vyšla rakúska verzia zlatých mincí s hodnotou 10 korún, vzor 1892.

■ **15. 5. 1896.** Vyšla pamätná uhorská strieborná korunová minca vzor 1896 venovaná miléniu – tisícemu výročiu príchodu Maďarov do Karpatskej kotliny.

■ **1898.** Uhorský snem prijal zákonný článok XXIII o úvernom družstevníctve, ktorý reguloval utváranie a činnosť svojpomocných peňažných ústavov.

■ **1899.** V Budapešti vzniklo Krajinské ústredné úverové družstvo (*Országos Központi Hitelszövetkezet*). Jeho činnosť ovplyvňovala uhorská administratíva a slúžilo aj na maďarizačné ciele.

■ **5. 3. 1900.** Vyšla rakúska aj uhorská verzia strieborných mincí s hodnotou päť korún, vzor 1900.

■ **20. 8. 1900.** Vyšla prvá bankovka korunovej meny – dvadsaťkorunáčka vzor 1900.

■ **2. 8. 1901.** Ako druhá bankovka korunovej meny vyšla desaťkorunáčka vzor 1900.

■ **26. 5. 1902.** Vyšla bankovka s hodnotou 50 korún, vzor 1902, ako prvé rakúsko-uhorské platidlo druhotne ovplyvnené secesiou.

■ **20. 10. 1902.** Vyšla prvá rakúsko-uhorská bankovka podľa návrhu maďarského výtvarníka – stokorunáčka vzor 1902.

■ **2. 1. 1903.** Vyšla tisíckorunová bankovka vzor 1902.

■ **25. 2. 1905.** Vyšla bankovka s hodnotou 10 korún, vzor 1904.

■ **11. 8. 1907.** Pri príležitosti 40. výročia korunovácie Františka Jozefa za uhorského kráľa vyšiel pamätný zlatý stokorunák.

■ **1908.** Vyšli pamätné strieborné jednokorunáky a zlaté 10-korunáky aj 20-korunáky pri príležitosti 60. výročia nástupu Františka Jozefa I. na trón.

■ **1. 1. 1908.** Vyšli pamätné strieborné päťkorunáky pri príležitosti 40. výročia korunovácie Františka Jozefa za uhorského kráľa a uhorská verzia obehových zlatých 100-korunákov vzor 1907.

■ **7. 6. 1908.** Pri príležitosti 60. výročia nástupu Františka Jozefa I. na trón vyšli pamätné päťkorunáky.

■ **22. 6. 1908.** Vyšla bankovka s hodnotou 20 korún, vzor 1904.

■ **13. 8. 1908.** Vyšli pamätné zlaté 100-korunáky pri príležitosti 60. výročia nástupu Františka Jozefa I. na trón.

■ **6. 10. 1908.** Rakúsko-Uhorsko anektovalo Bosnu a Hercegovinu.

■ **1908.** V Skalici vznikla slovenská Obchodná banka. Jej zakladateľom bol skalický lekár Dr. Pavol Blaho. Z jeho iniciatívy vznikla r. 1909 Roľnícka a priemyselná banka vo Veľkých Levároch, ktorá sa neskôr stala súčasťou Obchodnej banky.

■ **1909.** Vyšla rakúska verzia 10-korunákov a 20-korunákov vzor 1892 s portrétom cisára v stareckom veku, 100-korunákov vzor 1909 a rakúskej verzie obehových zlatých 100-korunákov, vzor 1907, vydaných na základe zákona z 11. 8. 1907.

■ **22. 8. 1910.** Vyšli bankovky s hodnotou 100 korún, vzor 1910, ktorých výtvarná stránka je výrazne poznačená vplyvom viedenskej secesie.

■ **21. 9. 1911.** Rakúsko-Uhorsko a Kráľovstvo Čierna Hora uzavreli dohody o mincovej únii, platnosti rakúsko-uhorských mincí v Čiernej Hore a čiernohorských mincí vo vymedzených oblastiach Rakúsko-Uhorska, resp. pri platení niektorých záväzkov (→ s. 154).

Anketa o zavedení zlatej meny

■ **8. – 17. marca 1892.** V Rakúsko-Uhorsku sa uskutočnila anketa popredných hospodárskych odborníkov (35 v Predlitavsku, 22 v Uhorsku), vrátane univerzitných profesorov národohospodárstva, o spôsobe, akým sa mala zaviesť nová mena. Odborníci odpovedali na päť zásadných otázok:

- Ktorý kov sa má zvoliť za základ novej meny?
- Možno v obehu pripustiť istý podiel strieborných kurantných mincí?
- Možno pripustiť určitý podiel štátoviek zameniteľných za drahý kov?
- V akom pomere sa má dovtedajší zlatý v striebre vymieňať za nový zlatý v zlate?
- Aká veľká menová jednotka sa má zvoliť za základ novej meny?

V obidoch častiach ríše boli odpovede podobné, len v Uhorsku mala zlatá mena vyššiu podporu ako v Predlitavsku, kde príklon k zlatej mene zvíťazil len o dva hlasy. Väčšina respondentov sa zhodla, že nová jednotka by mala mať oproti zlatému „rakúskeho čísla" menšiu, a to polovičnú hodnotu. V obehu by nemali ostať štátovky, ale s ohľadom na veľké zásoby menového striebra účastníci ankety súhlasili so súčasným limitovaným obehom strieborných mincí. Pri stanovení pomeru starej a novej meny sa respondenti rozdelili na dve názorové skupiny. Jedna reprezentovala „veriteľov", ktorí sa prihovárali za silnú menu a odporúčali zobrať za základ hodnotu zlatých obchodných mincí s hodnotou štyri zlaté a osem zlatých, resp. 10 a 20 frankov, vydaných r. 1870. Podľa toho by sa nový zlatý v zlate rovnal 2,5 franku Latinskej mincovej únie. Druhá skupina predstavovala „dlžníkov", ktorí uprednostňovali slabší zlatý v zlate, rovný len dvom frankom.

Konečný kurz novej meny vyriešili kompromisom týchto stanovísk. Vyšlo sa z kurzov zlatého dvadsaťfranku za roky 1879 – 1891, podľa ktorých vyrátali priemerný kurz 100 zlatých v zlate (250 frankov). Bolo to 118,75 percenta, po zaokrúhlení 119 percent. Z toho vyšiel konečný pomer zlatého v zlate na 2,10 franku.

Iniciátorom urýchleného zavedenia zlatej meny bol uhorský minister financií Sándor Wekerle. Karikatúra ho ukazuje ako alchymistu, ktorý vyrába z papierových peňazí zlaté mince.

POZADIE

Prečo zlatá mena?

Objav bohatých strieborných baní v Amerike v polovici 19. stor. znížil a rozkolísal cenu striebra natoľko, že striebro stratilo schopnosť slúžiť ako stabilný základ meny. V druhej polovici 19. stor. mnohé štáty zaviedli krytie meny zlatom alebo zlatými devízami. Rakúsko začalo o tomto kroku predvídavo uvažovať ešte v čase politickej krízy na jar 1849, no jeho mocenské zámery a ich neúspešné presadzovanie (→ s. 137) mu umožnili prechod na menu krytú zlatom formálne v auguste 1892, fakticky však až v prvých rokoch 20. stor.

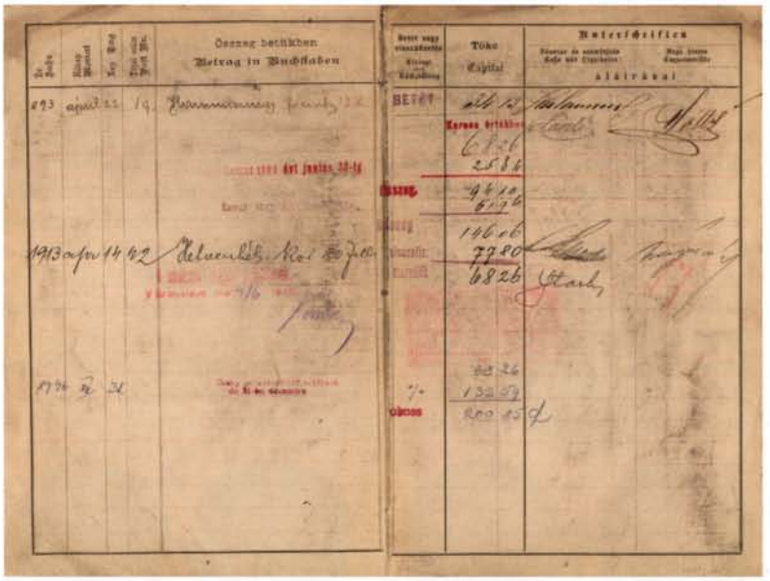
Predpoklady prechodu Rakúsko-Uhorska na zlatú menu vznikli v r. 1889 – 1890, keď obidve polovice ríše dosiahli vyrovnanú platobnú bilanciu. Okrem toho sa ukázalo, že napriek približne 20-percentnému ážiu zlata sa v monarchii vnútorná hodnota fakticky papierovej meny stabilizovala. V podstate teda nehrozilo také zvyšovanie cien, ktoré by mohlo vyvolať obavy obyvateľstva a ďalšiu vlnu tezaurácie plnohodnotných mincí. Šlo vlastne o dôkaz, že mena môže spoľahlivo fungovať aj bez kovového základu, ak je krytá hodnotou ponúkaného tovaru a služieb v dostatočnom množstve a uspokojivej kvalite. No v tom čase by priame odstúpenie od kovového základu bol ešte priveľmi odvážny a z psychologického hľadiska predčasný krok.

Legislatívny základ zlatej meny

Vyobrazenia mincí korunovej meny na dvojstrane Ríšskeho zákonníka (vľavo rakúske mince, vpravo uhorské)

■ **2. augusta 1892.** Cisár František Jozef I. schválil päť zákonov, ktorými sa s účinnosťou od 11. augusta 1892 zavádzala zlatá mena (zák. č. 125 až 130 Ríšskeho zákonníka). Koruna teoreticky obsahovala 0,30487 g rýdzeho zlata a delila sa na sto halierov. Jeden zlatý rakúskej meny sa rovnal dvom korunám. Plnohodnotné strieborné zlatky mali však v zmysle päťpercentnej devalvácie hodnotu 2,10 koruny. Obrazy nových mincí zverejnili v Ríšskom zákonníku. Zlaté plnohodnotné mince sa razili v hodnotách 10 a 20 korún, od r. 1908 (pamätné), resp. 1909 (obehové) aj v hodnote 100 korún. Strieborné jednokorunáky, dvojkorunáky a päťkorunáky mali charakter drobných mincí, obsah striebra mali nižší, než zodpovedal ich hodnote. Jednohalierniky a dvojhalierniky sa razili z bronzu a 10-halierniky a 20-halierniky z niklu.

Premeny menových jednotiek odzrkadľuje vkladná knižka Prvej bratislavskej sporiteľne. Celkom na začiatku je v nej zapísaný vklad 34 zlatých v rakúskej mene z r. 1893. Túto sumu potom prerátali na korunovú menu, teda na 68 korún a 26 halierov (s pečiatkou Korona értékben *– korunová hodnota). Roku 1913 majiteľovi prirátali úroky, ktoré si vzápätí vybral. Istinu po vzniku Československej republiky nostrifikovali a do r. 1946 (aj po prirátaní úrokov) sa zmenila na 200 Kčs. Keď to porovnáme s pôvodným vkladom 34 zlatých rakúskej meny, ktorému v čase zápisu zodpovedalo 20 g zlata, dvesto povojnových československých korún je naozaj priveľký rozdiel v neprospech majiteľa vkladnej knižky. Tým väčšmi, že aj tie dve stovky mu prepadli ako viazaný vklad...*

ZAUJÍMAVOSŤ

Názvy nových menových jednotiek

Pôvodne sa uvažovalo o tom, že nová základná menová jednotka sa bude volať „zlatý v zlate", teda rovnako ako v koncepčných úvahách z druhej polovice 50. rokov. Názov rakúskej meny sa mal pritom zmeniť, v súlade s dualistickým usporiadaním ríše, na rakúsko-uhorskú menu. Krátko pred vydaním zákona o zlatej mene však rozhodli odlíšiť názvy starých a nových menových jednotiek. Zaslúžila sa o to zrejme evidentná jazyková neobratnosť a tautológia výrazu „zlatý v zlate" (*Goldengulden, arany forint, złoty w złocie*) a očakávané dlhé obdobie súbežného obehu platidiel znejúcich na obidve meny, a nevyhnutne vyvolávajúcich nedorozumenia a komplikácie. Voľba názvu „koruna" sa mohla chápať ako reminiscencia na spolkové koruny (→ s. 133), ako prejav rakúskeho úsilia zaviesť zlatú menu už začiatkom druhej polovice 19. stor. Voľba haliera mala oporu v dlhodobom používaní mincí s týmto názvom v Rakúsku aj v ďalších častiach monarchie od stredoveku až do konca 18. stor. Vo všetkých jazykoch monarchie sa mohli akceptovať ako krátke, zvukovo výrazné a dobre zapadajúce do ich gramatickej štruktúry.

PREHĽAD

Zavádzanie zlatej meny do praxe

Reálne zavedenie korunovej meny bolo zložité a neobyčajne zdĺhavé, trvalo fakticky od r. 1893 až do r. 1910. Skomplikovala ho situácia na svetovom trhu so zlatom, ktorá vyvolala 6-percentné ážio na zlaté mince. Šlo však len o prechodný jav. V prvých rokoch 20. stor. sa podarilo vybudovať stabilnú, dobre fungujúcu menu s vysokým stupňom krytia. Roku 1909 obeh bankoviek dosiahol dve miliardy korún. Kryl ho zlatý poklad v hodnote 1,35 mld. korún a zásoba striebra v hodnote 350 000 korún.

Sťahovanie starých platidiel sa vlieklo nielen pre technické ťažkosti s výrobou nových platidiel, ale najmä pre problémy s vyrovnaním štátovkového dlhu, ktorý r. 1892 predstavoval 312 mil. zlatých rakúskej meny, garantovaných od r. 1867 obidvoma časťami monarchie v pomere 70 : 30. K tomu pristupovali ešte hypotekárne poukážky na soľné bane v Gmundene (tzv. salinky), garantované iba Predlitavskom. Štát mal svoj dlh splatiť razbou zlatých mincí po 10 a 20 korunách.

Štátovkový dlh sa rozdelil na dve časti. Dvesto miliónov zlatých štát splatil tak, že vydal 80 mil. kusov strieborných korunových mincí v hodnote 40 mil. zlatých a zvyšných 160 mil. zlatých splatili vlády (rakúska 112 mil. a uhorská 48 mil.) zložením zlatých 20-korunákov v Rakúsko-uhorskej banke. Za zlaté mince banka vyplácala ministerstvu financií strieborné mince (38,8 mil. zlatých) alebo bankovky rakúskej meny (120,5 mil. zlatých).

Zvyšných 112 miliónov zlatých splatil štát na základe cisárskeho nariadenia z 21. septembra 1899 dvoma spôsobmi. Za zlaté 20-korunáky v hodnote 32 mil. zlatých mu banka vyplatila strieborné zlatníky, ktoré vo viedenskej a kremnickej mincovni roztavili a získané striebro použili na razbu strieborných päťkorunákov daných do obehu 15. marca 1900. Za zlaté mince korunovej meny v hodnote 80 mil. zlatých banka vydala svoje prvé bankovky korunovej meny – 10-korunáčky vzor 1900, dané do obehu 2. augusta 1901, teda presne deväť rokov po prijatí zákonov o zavedení zlatej korunovej meny.

Salinky sa premenili na krátkodobé štátne obligácie a nesmeli sa použiť na krytie emisie nijakých platidiel.

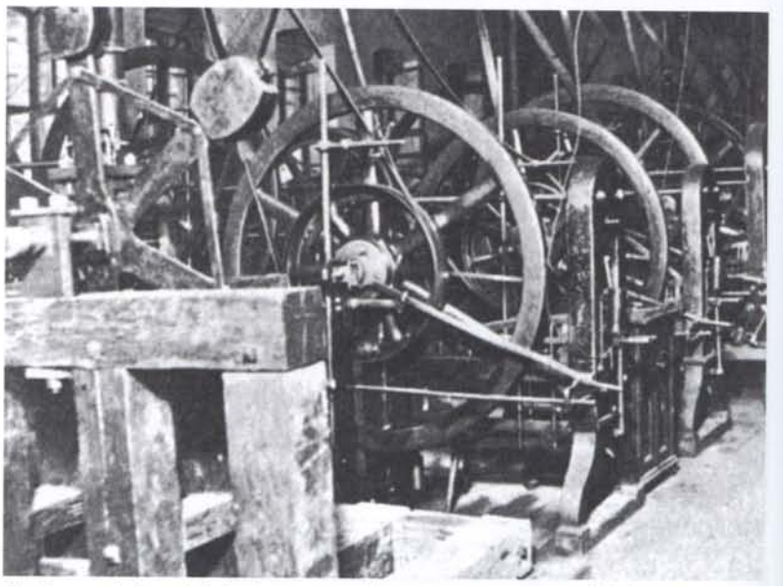
Obeh platidiel rakúskej meny sa skončil 31. decembra 1904. Neskôr ju pripomínali iba zlatníky, ktoré de iure platili dokonca ešte po rozpade monarchie (v Československu až do 31. decembra 1928).

Staré menové jednotky však v bežnom živote prežívali a ich ohlas doznieva dodnes v rozličných slovných obratoch („za grajciar si dá oko vyklať", „nemá ani za grajciar rozumu", český výraz „pětka" ako názov desaťkorunáčky a pod.).

Sústava nových platidiel sa rodila dlhé časy

■ **15. marca – 20. augusta 1900.** Sťahovanie štátoviek rakúskej meny a vyrovnávanie štátneho dlhu umožnilo postupne dobudovať celú sústavu nových platidiel. Sústavu mincí rozšírili 15. marca 1900 strieborné päťkorunáky. Rozmermi pripomínali dávne toliarové razby. V obehu sa začali pomerne hojne objavovať pamätné mince vydané pri príležitosti maďarského milénia (1896), 40. výročia korunovácie Františka Jozefa I. za uhorského kráľa (1907) a 60. výročia jeho nástupu na trón (1908). Až 20. mája 1912 sústavu mincí uzavreli obehové dvojkorunáky. 20. augusta 1900 vydali prvú bankovku korunovej meny – 20-korunáčku. Do 1. januára 1903 k nej pribudli aj ďalšie bankovky s nominálnymi hodnotami 10, 50, 100 a 1 000 korún. Tieto bankovky sa v r. 1904 – 1915 priebežne nahrádzali novými vzormi, v oveľa dokonalejšom technickom vyhotovení. Priniesli dokonca aj ojedinelú technickú novinku – podtlače s križujúcimi sa irisovými pásmi. Na druhej strane, žiaľ, v tomto období hlboko klesla výtvarná úroveň bankoviek, ktoré navyše stratili akúkoľvek myšlienkovú náplň. Jej absencia sčasti odzrkadľovala aj stále napäté vzťahy medzi rakúskou a uhorskou, resp. maďarskou časťou dualistickej monarchie.

Voľbou tvrdého a pritom pomerne drahého niklu na 10-halierniky a 20-halierniky sa predišlo silnému a rýchlemu opotrebúvaniu, ktoré bolo predtým príznačné pre drobné 5-, 10- a 20-grajciarové mince z nekvalitného striebra. Technické vlastnosti drobného obeživa, jeho trvácnosť a vzhľad sa výrazne zlepšili. Tieto mince farebne nielen pripomínali strieborné mince, ale dokonca si zachovali aj určitú vnútornú hodnotu.

Raziace stroje kremnickej mincovne z prelomu 19. a 20. storočia, obdobia razby mincí korunovej meny. V popredí je historický raziaci stroj, zachovaný ako exponát NBS-Múzea mincí a medailí.

SÚVISLOSTI

Výtvarná a technická stránka mincí korunovej meny

Rakúska verzia mincí korunovej meny sa vyznačuje veľkou dekoratívnosťou a pestrosťou obrazu. Tvorcovia drobných mincí sa dokonca vrátili k motívom barokových kartuší, inšpirovaní reverzom medených kreditných mincí Márie Terézie a Františka I. Štefana Lotrinského (→ 21. septembra 1753). Na korunákoch sa uplatňujú skrížené, veľmi ozdobne upravené vavrínové ratolesti doplnené cisárskou korunou. Po novom bol stvárnený reverz päťkorunáka z r. 1900, na ktorom je rakúsky orol umiestený do medzikružia s opakujúcimi sa miniatúrami rakúskej cisárskej koruny uloženými na vavrínovom venci. Ostatné mince, strieborné dvojkorunáky a zlaté mince, zachovávajú tradičnú schému – na averze hlava panovníka, na reverze na celej ploche rakúsky orol.

V Uhorsku sa obraz drobných strieborných graciarových mincí rakúskej meny rozšíril na všetky drobné mince. Hodnota bola teda vyznačená vo venci z obilných stebiel, na vyšších hodnotách so svätoštefanskou korunou v strede mincového poľa. Šlo len o jednoduchšie a výraznejšie stvárnenie tohto obrazu. Zo starších dukátových razieb sa na zlaté korunové mince preniesol obraz stojacej postavy panovníka. Rakúske a uhorské obehové mince sa líšili aj zobrazením cisára – na rakúskych minciach sledovalo podobu starnúceho cisára, na uhorských zachovávalo podobu z jeho stredného veku.

Rakúska (vľavo) a uhorská korunová minca s odlišným stvárnením portrétu cisára

Rakúska verzia halierových mincí (vľavo) a ich uhorská verzia s výrazne jednoduchším vzhľadom reverzu, dolu rakúsky jednohaliernik s novou podobou averzu (s rakúskym štítom namiesto habsbursko-lotrinského)

Je pozoruhodné, že na rozdiel od bankoviek sa na minciach takmer neprejavil vplyv secesie. Cítiť ho len na pamätnom stokorunáku k 60. výročiu panovania Františka Jozefa I. z roku 1908 a v reze písma na dvojkorunáku z r. 1912.

Zmena obrazu drobných halierových mincí sa spája až s prvými rokmi svetovej vojny. Barokové kartuše na rakúskej verzii 10-haliernikov a 20-haliernikov nahrádza jednoduchý veniec z dubových ratolestí, aký poznáme z grajciarových mincí z 19. stor. Zo štátneho znaku zmizol habsbursko-lotrinský štít a nahradil ho rakúsky. Na uhorských halierových minciach sa namiesto venca z klasov objavili prekrížené vavrínové ratolesti v dolnej časti mincového poľa. Jeho usporiadanie silne pripomína vzhľad 6- – 24-grajciarových mincí z r. 1795 a 1799. Čistý nikel, potrebný ako legúra do ušľachtilých druhov ocele, nahradila na desaťhaliernikoch alpaka, na dvadsaťhalier-

Technicky zaujímavá minca

■ **1. januára 1908.** Do obehu sa dostali rakúsko-uhorské pamätné 100-korunáky z r. 1907, vydané pri príležitosti 40. výročia korunovácie Františka Jozefa I. za uhorského kráľa. Tieto mince predstavujú pozoruhodný prelom v dejinách mincovej techniky. Stred mince s portrétom panovníka na averze a scénou jeho korunovácie na reverze je oproti lesklému vonkajšiemu medzikružiu s krupopisom zvýraznený jemným matovaním. Medzikružie síce nedosahuje lesk dnešných pamätných, resp. tzv. zberateľských mincí (tzv. proof), razených leštenými razidlami, ale rozdiel v povrchovej úprave je zrejmý. Prvý raz sa tu použil výtvarne aj technologicky náročný prvok, príznačný pre moderné pamätné mince a medaily. Vyhotovenie je vhodné len na pamiatku a uloženie do zbierok.

PREHĽAD

Príležitosti na vydanie pamätných mincí

Uhorská pamätná korunová minca z r. 1896, vydaná pri príležitosti milénia (zväčš.)

Obdobie rakúsko-uhorskej korunovej meny bolo bohaté na zaujímavé jubileá, vhodné na vydanie pamätných mincí. Už r. 1896 sa v Uhorsku pompézne oslavovalo tisícročie príchodu staromaďarských kmeňov do Podunajska, na rok 1898 pripadla polstoročnica panovania cisára Františka Jozefa I., r. 1907 si Uhorsko pamätnými mincami s hodnotami päť korún a sto korún pripomenulo štyridsiate výročie korunovácie Františka Jozefa I. za uhorského kráľa. O rok sa završilo šesťdesiat rokov od jeho nástupu na trón. Máloktorému panovníkovi sa za jeho života ušlo toľko príležitostí na vydanie pamätných mincí ako Františkovi Jozefovi I. Na minci venovanej miléniu je zobrazený s uhorskou (tzv. svätoštefanskou) korunou na hlave.

Pamätný dukát k 50. výročiu panovania Františka Jozefa I. zobrazoval cisára zľava, teda rovnako ako na starších pamätných a symbolických vydaniach (→ s. 150).

Reverz pamätnej koruny z r. 1908

Rakúsky pamätný päťkorunák z r. 1908 sa bežne používal v obehu (reverz).

Rakúska a uhorská verzia mincí, odlíšené podobou cisárovho portrétu (zmenš.)

Rakúske 10-korunové a 20-korunové mince (vľavo) a uhorská 10-koruna a 20-koruna

nikoch už len železo. Pripravovaná razba 10-haliernikov zo šerardovaného železa (s povrchom difúzne nasýteným zinkom) sa už neuskutočnila. Autormi rakúskej verzie mincí boli významní medailéri Anton Scharf, Stefan Schwartz a Rudolf Ferdinand Marschall. Mince uhorskej verzie navrhovali Carl Gerl, Joseph Reisner a Richard Zutt.

Uhorský stokorunák

SÚVISLOSTI

Výtvarné spracovanie bankoviek korunovej meny

Prvé dve bankovky korunovej meny, 10-korunáčku a 20-korunáčku z roku 1900, vytvoril Rudolf Rössler (1864 – 1954) úpravou starších nepoužitých návrhov slávneho rakúskeho maliara Gustava Klimta (1862 až 1918). Klimt vo svojej skorej, „predsecesnej", tvorivej fáze poskytol Rakúsko-uhorskej banke niekoľko viac-menej stereotypných návrhov na bankovky. Najmä 10-korunáčka zachovávala symetrickú kompozíciu s barokovým textovým panelom v strede a dvoma anjelmi po jeho bokoch. Tento návrh bol už zjavným anachronizmom a vyvolal ostrú kritiku vtedajšej umeleckej verejnosti. Asymetricky komponovaná 20-korunáčka je určitým medzistupňom k neskoršiemu štýlu rakúsko-uhorských bankoviek, ktorý vytvoril Joseph Pfeiffer, riaditeľ ateliéru tlačiarne cenných papierov Rakúsko-uhorskej banky. Takisto sa však stala terčom ostrej kritiky – znalci pokladali jej priestorovú dispozíciu za plagiát vtedajších španielskych bankoviek. Mali sčasti pravdu, no podobné kompozičné schémy – portrétny medailón, ktorý podopiera putto, nájdeme aj na iných súvekých bankovkách. Ideálne ženské portréty, kreslené najskôr podľa skutočných modelov, si na 20-korunáčke ešte zachovávajú alegorický význam portrétov z rakúskych bankoviek 19. stor. Žena s hradobnou korunou na nemeckej strane 20-korunáčky je dokonca priamou reminiscenciou Austrie na bankovkách Privilegovanej rakúskej národnej banky z polovice 19. stor. Jej rovnocenným náprotivkom je alegorická Hungaria so svätoštefanskou korunou.

Výtvarné stvárnenie 50-korunáčok, 100-korunáčok a 1 000-korunáčok, ktoré doplnili sústavu bankoviek r. 1902, bolo heterogénne. 50-korunáčka vznikla takisto úpravou staršieho návrhu Gustava Klimta. Rudolf Rössler z neho prevzal kompozíciu a dve alegorické ženské postavy, no pôvodný návrh modifikoval secesným výrazom postáv aj ornamentiky. Na rakúskej strane 50-korunáčky si zasluhuje pozornosť aj spôsob stvárnenia rakúskeho orla, zakomponovaného do pomyselného vertikálneho obdĺžnikového rámu. Stokorunáčka maďarského výtvarníka László Hegedüsa (1870 až 1911) je v rakúskej, resp. rakúsko-uhorskej bankovkovej grafike úplne novým a ojedinelým fenoménom. Porušuje pravidlo rovnakého vzhľadu nemeckej a maďarskej strany, no zachováva ich vizuálnu podobnosť a rovnakú myšlienkovú náplň. Obidve strany stvárňujú pohľad na javisko, kde na jednej strane sedí žena, alegória vedy či matky vlasti, a z roztvorenej knihy učí dieťa, na druhej strane stojí muž – na nemeckej kováč s nákovou, na maďarskej kosec s kosou, klasmi obilia a včelím úľom v pozadí – symbolizuje priemysel a poľnohospodárstvo ako zdroje bohatstva. Zároveň sa tým vystihuje priemyselný charakter Predlitavska a prevažne poľnohospodársky charakter Zalitavska (Uhorska). Bankovka s výrazným romantickým nádychom sa približuje štýlu, ktorý sa neskôr uplatnil na bankovkách v Nemecku.

Tisíckorunáčka je druhou asymetricky komponovanou bankovkou s ideálnym ženským portrétom, avšak už bez symbolického či alegorického významu. Kompozícia bankovky je postavená na širokom, ťažkom rámiku z opakujúcich sa gilošových ružíc a na rozsiahlom použití ornamentov v strede textového poľa. Náznaky girlánd okolo portrétneho medailónu, písmo a stvárnenie orla je jasne secesné. Použitie girlánd okolo medailónu je motivované častým výskytom tohto dekoratívneho prvku na fasádach budov z prelomu 19. a 20. stor.

Desaťkorunáčka z r. 1904, podľa návrhu Josefa Pfeiffera, prináša tri nové výtvarné i technické prvky. Je tiež asymetricky komponovaná, s ideálnym ženským portrétom, ktorý však ustupuje do pozadia oproti celoplošnej ornamentálnej gilošovej kompozícii. Podtlač tvorí pseudoreliéfový vzor s hodnotovou číslicou, ktorý vytvára ilúziu tapety či textilného vzoru. Podtlač je po prvý raz na svete vytlačená križujúcim sa irisom – technickou inováciou tlačiarne bankoviek Rakúsko-uhorskej banky. Touto bankovkou sa začína štýl typický pre rakúsko-uhorské bankovky až do rozpadu monarchie. V jeho ďalšom vývoji sa stratil rámček okolo bankovkového poľa a, naopak, zvýraznil sa podiel veľkoplošného vzoru okolo portrétu. Niektoré prv-

Prvé bankovky korunovej meny – 10-korunáčka a 20-korunáčka vzor 1900

Vo výtvarnom riešení bankoviek vzor 1902 sa prvý raz prejavili secesné prvky.

Výtvarné riešenie 10-korunáčky vychádzalo z návrhu 20-korunáčky slávneho secesného maliara Gustava Klimta.

Päťdesiatorunáčka z r. 1902 sa cestou od pôvodného Klimtovho návrhu po secesnú podobu Rudolfa Rösslera podstatne zmenila (zo zbierok Archívu Rakúskej národnej banky).

ky tohto štýlu sa preniesli aj na neskoršie rakúske, maďarské a dokonca aj československé papierové platidlá.

Pozoruhodným fenoménom tohto obdobia je 100-korunáčka vydaná 22. augusta 1910. Navrhol ju Koloman Moser (1868 – 1918), ktorý rešpektoval štýl bankoviek J. Pfeiffera, no obohatil ho o secesné pochopenie ideálneho portrétu ženy. Zobrazenie z podhľadu mu dodáva výraz silnej dominantnosti, kým ruky, pridržajúce šál ovinutý okolo pliec, aj dynamickosť. Dekoratívnosť umocňuje vzor šiat, príznačný pre viaceré umelecké diela z tvorivého prostredia Wiener Werkstätte, združenia zameraného na obrodu umeleckého remesla (1903 – 1932). Pôvodná autorova predstava však prekračovala medze chápania a vkusu bankových úradníkov, a preto ju, žiaľ, v ateliéri tlačiarne prispôsobili konvenčnému štýlu. Z rovnakých príčin nebol prijatý jeho návrh na nový tvar 50-korunáčky. Napriek tomu však táto bankovka spolu so spomínanou 100-korunáčkou L. Hegedüsa patrí medzi najpozoruhodnejšie prejavy rakúsko-uhorskej bankovkovej grafiky.

Bankovky vzorov 1904, 1907 a 1910 (na obr. 20-korunáčka) sa tlačili metamernými „infrabielymi" farbami, ktoré v infračervenom svetle miznú.

Moserov pôvodný návrh portrétu na 100-korunáčku (hore) a portrét prispôsobený konvenčným predstavám (zo zbierok Archívu Rakúskej národnej banky)

Desaťkorunáčka vzor 1904 a dvadsaťkorunáčka vzor 1907 sú dielom Josefa Pfeiffera.

Moserov odmietnutý návrh z r. 1912

Stokorunáčka Kolomana Mosera, vzor 1910. Autor patril medzi popredných predstaviteľov Wiener Werkstätte. Navrhoval o. i. známky k osemdesiatym narodeninám Františka Jozefa I. a pohľadnicu k šesťdesiatemu výročiu cisárovho nástupu na trón. K navrhovaniu bankoviek sa dostal vtedy, keď sa prvé korunové bankovky ocitli v paľbe kritiky.

ZAUJÍMAVOSŤ

Ochrana a falšovanie bankoviek korunovej meny

Rakúsko-uhorské bankovky dosiahli v prvých rokoch 20. stor. výrazný technický pokrok. Od jednofarebných bankoviek vzor 1900 a 1902, nadväzujúcich na rakúsko-uhorské papierové platidlá z 80. rokov 19. stor., od r. 1904 prešli rýchlo k viacfarebným podtlačiam s križujúcim sa irisovým vzorom. Ďalším zlepšením ochrany bolo zavedenie irisových vzorov (používaných v Rusku už v polovici 19. stor.), pričom tlačiareň bankoviek Rakúsko-uhorskej banky vniesla do tohto ochranného prvku zdokonalenie v podobe križujúcich sa farebných pásov. Na tlač hlavného obrazu sa v prvých rokoch 20. stor. používali ešte metamerné „infrabiele" farby, kým v druhom desaťročí sa od ich použitia upúšťalo. S ohľadom na vtedy dostupnú detekčnú techniku to však nemusel byť zámer, ale len náhoda. Hlavný obraz bankovky je vytlačený veľmi kvalitnou hĺbkotlačou. Túto úroveň si rakúsko-uhorské bankovky zachovávali až do prvej svetovej vojny. Vojnové kníhtlačové bankovky už svedčia o úpadku tlače aj obrazu.

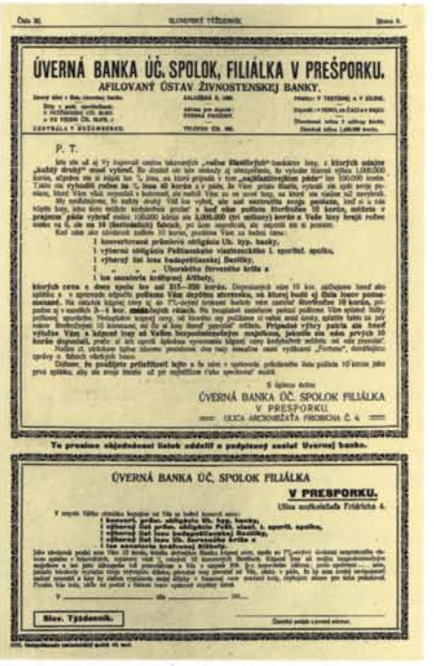
Vďaka vysokej technickej úrovni bankoviek korunovej meny sú prípady ich falšovania málo známe. Veľmi nebezpečné falzifikáty však vychádzali z dielne pražského tlačiara Bedřicha Černého (→ s. 172). Práve pre ne sa museli urýchlene stiahnuť z obehu stokorunáčky vzor 1910. Nielen to, tieto falošné bankovky dali podnet na zavedenie rôznych obrazov na rakúskej a maďarskej strane bankoviek, čo sťažovalo falšovanie. Rôznosť obrazu nadobudla dokonca taký stupeň, že jedna strana (nemecká na 10-korunáčkach a 20-korunáčkach z r. 1915, resp. 1913, maďarská na 50-korunáčke z r. 1914) dominuje ako „averz".

Častejší výskyt falšovania umožnil až prudký úpadok technickej úrovne koncom prvej svetovej vojny. Vtedy však zároveň nastala paradoxná situácia, že za falzifikáty boli vyhlásené aj bankovky vytlačené z oficiálne zapožičaných originálnych foriem v Maďarsku, no bez súhlasu viedenského ústredia Rakúsko-uhorskej banky.

Ružomberská banka napreduje

■ **1911.** Ružomberská Úverná banka, úč. spol., si upevnila postavenie na finančnom trhu. S finančnou podporou pražskej Živnostenskej banky si zvýšila akciový kapitál na 3 mil. korún a rozširovala svoje finančné aktivity najmä v papierenskom a sklárskom podnikaní.

Úverná banka (do r. 1904 Ružomberský úverný spolok, predtým Ružomberský úverkový spolok → 3. júna 1879) spolu s martinskou Tatrabankou zohrávali síce menej významnú úlohu v celouhorskom bankovníctve, v porovnaní s nemeckými a maďarskými bankami však zabezpečovali bankové obchody slovenských podnikateľov, čo malo širší než rýdzo finančný význam, a prosperovali aj napriek úsiliu uhorských štátnych orgánov obmedzovať ich pôsobenie. Tatrabanka však v r. 1910 – 1911 utrpela ťažké straty najmä v súvislosti s bankrotom americkoslovenského podnikateľa Petra V. Rovnianka, s ktorým ju viazali finančné spojenia. V tejto situácii sa Úverná banka stala najsilnejším slovenským finančným ústavom. Umožnila jej to najmä úzka spolupráca so Živnobankou, ktorá vlastnila jednak podiely na jej akciovom kapitáli, jednak akcie firiem spojených s ružomberskou bankou. Vďaka tomu mohla Úverná banka prekonávať nedostatok kapitálu aj nepriaznivé podmienky pre svoju činnosť ako slovenského bankového ústavu. O úspešný rozvoj banky sa výrazne zaslúžil jej riaditeľ od r. 1904, ružomberský podnikateľ Vladimír Makovický (1862 až 1944). Meno Vladimíra Makovického, známeho verejného činiteľa, sa spája s touto bankou od samého začiatku – bol členom výboru Ružomberského úverkového spolku a až do smrti stál na čele správnej rady Úvernej banky, ktorá po r. 1918 pôsobila ako Slovenská banka.

ÚVERNÁ BANKA ÚČ. SPOLOK, FILIÁLKA V PREŠPORKU.
AFILOVANÝ ÚSTAV ŽIVNOSTENSKEJ BANKY.

P. T.

ÚVERNÁ BANKA ÚČ. SPOLOK FILIÁLKA V PREŠPORKU
ULICA ARCIHERCEŇATA FRIDRICHA Č. 4

ÚVERNÁ BANKA ÚČ. SPOLOK FILIÁLKA
V PREŠPORKU.
Ulica arcikniežaťa Fridricha 4.

Slov. Týždenník.

Ponukový inzerát Úvernej banky na jej finančné produkty, uverejnený v budapeštianskom Slovenskom týždenníku Milana Hodžu

Takmer desať rokov po zavedení korunovej meny si ľudia, najmä na vidieku a v menších mestách, ešte stále nezvykli na nové názvy. O cenách tovarov uvažovali v pojmoch rakúskej meny, ba aj starších menových sústav (na obr. trh v Kremnici na prelome 19. a 20. stor., v pozadí vľavo budova mincovne).

Prechod na korunovú menu v mestskom prostredí bol, prirodzene, plynulejší. Tým skôr to platí o Bratislave, vtedajšom Prešporku, meste spojenom dunajskou vodnou cestou s hlavnými mestami obidvoch častí monarchie a železničnou sieťou so všetkými dôležitými priemyselnými centrami ríše (na obr. Dunajské nábrežie v Bratislave okolo r. 1910). Bratislavských mešťanov tých čias zaujímali okrem cien bežných tovarov aj ceny iného druhu – napríklad ceny vstupeniek do „elektrického divadla" Fisograf na premietanie série filmov (na obr. vpravo plagát s programom kina). Prvé miesta stáli 60 halierov, druhé 40 halierov. Deti do 12 rokov platili polovičné vstupné. Vojaci do hodnosti strážmajstra mohli sedieť len na sedadlách druhých miest, a to za 20 halierov. Predplatné na šesť predstavení (s výnimkou nedieľ a sviatkov) bolo tri koruny na prvé miesta, korunu aj 80 halierov na druhé miesta. ▶

FISOGRAF
vill. színház POZSONY, Szilágyi Dezső-utca 6.

Műsor.

1. Rex madam.
2. Jumping testvérek.
3. Tontolini rövidlátó.
4. Az áruló cigaretta.
5. Az olasz bersaglierik kerékpáron.
6. Lehmann utolsó kalandja.

ZAUJÍMAVOSŤ

Mincová únia obra s trpaslíkom

Slováci na cestách po juhu habsburskej ríše, vojaci, námorníci a ľudia zamestnaní vo Viedni a Prahe, sa stretli s nezvyčajnými platidlami – čiernohorskými *perpermi* a *para*. Na celom rakúsko-uhorskom dalmátskom pobreží sa nimi mohli platiť najmä dane, clá, poštovné a železničné cestovné, ale aj pri nákupoch na niektorých trhoviskách. Okrem toho prijímali zlaté perpery pošty vo Viedni a Prahe. Od r.1907 totiž fungovala medzi Rakúsko-Uhorskom a Čiernou Horou menová únia.

Čierna Hora, miniatúrny slovanský štát na Balkáne, sa vymaňovala zo závislosti od Osmanskej

Jednoperperová zlatá minca z r. 1912. Aby nejakému Čiernohorcovi neprišlo na um vycestovať do Rakúsko-Uhorska s mešcom drobných mincí, poistila sa Viedeň obmedzením možnosti platiť na rakúsko-uhorskom území drobnými medenými a niklovými čiernohorskými mincami. Prijímanie zlata v podobe zlatých mincí bolo však vítané.

ríše postupne od konca 18. stor. Roku 1841, pri stanovovaní hraníc s Rakúskom, však už vystupovala voči nemu ako suverénny štát. Na rozdiel od ostatných balkánskych štátov, ktoré získali nezávislosť, však vlastnú menu nemala. Na jej území obiehali peniaze susedných krajín, najmä Rakúsko-Uhorska. O vybudovaní vlastnej menovej sústavy rozhodol knieža Mikuláš (Nikola) I. Petrović až 11. apríla 1906. Menová jednotka perper sa delila na sto *para* a bola úplne prispôsobená rakúsko-uhorskej korune. Mince sa razili vo viedenskej mincovni s rovnakými parametrami a nominále ako rakúsko-uhorské. Viedeň sa aj takto usilovala hospodársky si pripútať balkánsku krajinu a eliminovať postupné strácanie svojho vplyvu v tejto oblasti.

KALENDÁRIUM

■ **Rok 1912.** Na základe dohody Slovenskej národnej strany a pražskej Československej jednoty, založenej r. 1896, vznikol Národohospodársky odbor, ktorý rozvíjal česko-slovenskú spoluprácu v oblasti hospodárstva a finančníctva.

■ **7. 3. 1912.** Vyšla rakúska verzia jednokorunákov vzor 1892 s portrétom cisára v stareckom veku a dvojkorunákov vzor 1912.

■ **20. 5. 1912.** Vyšla rakúska aj uhorská verzia dvojkorunákov vzor 1912.

■ **31. 8. 1912.** Skončil sa obeh bankovky s hodnotou 100 korún, vzor 1910, pre výskyt jej nebezpečných falzifikátov z dielne falšovateľa, ktorého neskôr identifikovali ako Bedřicha Černého z Prahy (→ s. 172).

■ **23. 12. 1912.** Vyšla bankovka s hodnotou 100 korún, vzor 1912. Mala to byť náhrada za falšované stokorunáčky vzor 1910. →

■ **18. 2. 1912.** Z iniciatívy novinára a politika Dr. Milana Hodžu vzniklo v Budapešti Ústredné družstvo pre hospodárstvo a obchod. Družstvo podporovalo utváranie úverných družstiev na slovenskom území.

■ **1913.** Vyšla uhorská zlatá minca s hodnotou 20 korún, vzor 1913, s uhorským znakom doplneným o znak Bosny (Bosna nebola priamo súčasťou Uhorska, ale podliehala spoločnej správe obidvoch častí monarchie).

■ **28. 6. 1914.** V Sarajeve bolo spáchaný atentát na následníka trónu Františka Ferdinanda d'Este a jeho manželku Žofiu. Atentát dal Rakúsko-Uhorsku zámienku na vyhlásenie vojny Srbsku (→ 28. 7. 1914).

■ **28. 7. 1914.** Rakúsko-Uhorsko vyhlásilo Srbsku vojnu. Vypukla prvá svetová vojna. →

■ **4. 8. 1914.** Zákon o Rakúsko-uhorskej banke bol suspendovaný a banka začala poskytovať štátu ničím nekryté úvery na financovanie vojny. Prestala uverejňovať pravidelné správy o svojom hospodárení.

■ **12. 8. 1914.** Rakúsko-uhorské vojská zaútočili na Srbsko a 15. 8. 1914 na Rusko.

■ **21. 8. 1914.** Vyšla provizórna bankovka s hodnotou dve koruny, vzor 1914.

■ **14. 10. 1914.** Vyšlo cisárske nariadenie o mimoriadnych hospodárskych opatreniach počas vojny. Patrilo medzi ne aj zavedenie prídelového systému v zásobovaní od jari 1915.

■ **9. 11. 1914.** Rakúsko-uhorská vláda upísala prvú vojnovú pôžičku. Do konca vojny nasledovalo vypísanie siedmich vojenských pôžičiek v Predlitavsku a 17 v Uhorsku.

■ **7. 5. 1915.** Vyšla rakúska verzia alpakových mincí s hodnotou 10 halierov, vzor 1915. Uhorská verzia vyšla 10. 5. 1915.

■ **22. 5. 1915.** V Uhorsku boli zavedené lístky na chlieb a múku (v Predlitavsku lístkový systém zaviedli už 11. 4. 1915). →

■ **Február 1916.** Český komitét zahraničný v Paríži sa pretvoril na Československú národnú radu, najvyšší orgán zahraničného odboja Čechov a Slovákov.

■ **10. 2. 1916.** Vyšli jednohalierové mince s rakúskym znakom na prsnom štítku orla.

■ **24. 7. 1916.** Vyšli bankovky s hodnotou 10 korún, vzor 1915.

■ **3. 8. 1916.** Vyšli rakúska aj uhorská verzia železných šerardovaných mincí (povrchovo upravených zahrievaním v zinkovom prášku) s hodnotou 20 halierov, vzor 1916.

■ **2. 10. 1916.** Vyšli modifikované 10-halierové alpakové mince vzor 1915 s rakúskym znakom na prsnom štítku orla.

■ **6. 11. 1916.** Vyšla uhorská verzia železných šerardovaných mincí s hodnotou 2 haliere, vzor 1916. Rakúska verzia vyšla 10. 11. 1916.

■ **21. 11. 1916.** Vo Viedni zomrel cisár František Jozef I. Na trón nastúpil Karol I. (ako uhorský kráľ Karol IV.). V Budapešti ho korunovali 30. 12. 1916.

■ **18. 12. 1916.** Vyšla bankovka s hodnotou 50 korún, vzor 1914, 21. 12. jednokorunová bankovka vzor 1916.

■ **1916.** Rakúsko-uhorská koruna rozšírila svoj obeh na okupované Srbsko.

■ **Január 1917.** Rakúsko-uhorská diplomacia začala tajne rokovať o vystúpení z vojny a uzavretí separátneho mieru s Dohodou.

■ **9. 7. 1917.** Vyšla dvojkorunová bankovka vzor 1917.

■ **24. 10. 1917.** Rakúsko-uhorské a nemecké vojská prelomili taliansky front a prenikli hlboko do vnútrozemia severného Talianska.

■ **25. 10./7. 11. 1917.** Politickým prevratom v Rusku sa k moci dostala boľševická strana, ktorá radikálne likvidovala vnútropolitickú štruktúru krajiny a pripravovala vystúpenie Ruska z vojny.

Novinky v emisii bankoviek

■ **23. decembra 1912.** Rakúsko-uhorská banka vydala novú bankovku s hodnotou sto korún, ktorá ako prvá bankovka korunovej meny mala výtvarne odlišne koncipovanú nemeckú a maďarskú stranu. Tento rozdiel sa uplatňoval aj na ďalších rakúsko-uhorských bankovkách z predvojnového aj vojnového obdobia. Zároveň začala jedna strana opticky dominovať. Na bankovkách pribudol nepotlačený kupón, ktorý umožňoval lepšiu kontrolu prítomnosti vodoznaku. Všetky zmeny slúžili na ochranu bankoviek pred falšovaním (→ s. 153). Ochranu rakúsko-uhorských bankoviek novej koncepcie malo zvýšiť aj zvislé šrafovanie prekrývajúce portréty. Nevýhodou tohto doplnku bolo, že v istej miere narúšal celkový vzhľad portrétov. Zaujímavou novinkou bola aj tlač „na spadávku", teda na celú plochu papiera bez použitia rámčekov, ktorá sa neskôr objavila aj na československých bankovkách v 70. rokoch 20. storočia.

Stokorunáčka vzor 1912 a ďalšie bankovky novej koncepcie boli dielom technického riaditeľa Tlačiarne cenných papierov Rakúsko-uhorskej banky Josefa Pfeiffera (1864 – 1915).

Aj pásky na balenie stokorunových bankoviek sa používali v nemeckej a maďarskej verzii textu.

Desaťkorunáčka vzor 1915 vyšla r. 1916, dvadsaťkorunáčka vzor 1913 r. 1913 a päťdesiatkorunáčka vzor 1914 r. 1914. Na prvých dvoch opticky dominovala nemecká strana, na tretej maďarská.

Korunová mena za prvej svetovej vojny

MOBILISAČNÝ OHLAS.

JEHO CISÁRSKE A APOŠTOLSKO-KRÁLOVSKÉ VELIČENSTVO

NAJMILOSTIVEJŠIE NARIADIŤ RÁČILO

VŠEOBECNÚ MOBILISÁCIU

SPOLOČNÉHO VOJSKA, VOJENSKÉHO NÁMORNÍCTVA, OBIDVOCH HONVÉDSTVÍ A BOSENSKO-HERCEGOVINSKÝCH TLÚP.

Mobilizačná vyhláška visela na nárožiach slovenských miest aj v slovenčine. Ríša potrebovala krv svojich poddaných bez ohľadu na národnosť, hoci väčšina z nich, vrátane Slovákov, nemala prečo bojovať za cisára...

28. júla 1914. Rakúsko-Uhorsko vyhlásilo Srbsku vojnu. K tomuto aktu sa neodvratne rútil vývin udalostí po atentáte na rakúsko-uhorského následníka trónu knieža Františka Ferdinanda d'Este a jeho manželku 27. júna 1914 v Sarajeve. Štátna propaganda Viedne rozpútala vyostrenú protisrbskú kampaň a po ultimáte viedenskej vlády, ktorého podmienky boli pre Srbsko neprijateľné, rakúsko-uhorská armáda zaútočila na Srbsko. Velenie cisárskych vojsk vychádzalo z nerealistickej predstavy o vlastnej sile a hodnote spojenectva s Nemeckom, ktoré vstúpilo do vojny už na začiatku augusta. Začiatočné presvedčenie, že vojna nebude dlhá, už v prvých týždňoch spochybnil nečakane vytrvalý odpor Srbska a celkom ho vyvrátilo postupné rozširovanie vojnových operácií. Vojna sa v krátkom čase zmenila na medzinárodný konflikt s celosvetovým rozsahom.

Vypuknutie vojny ovplyvnilo menové pomery v habsburskej ríši. Korunovú menu postihol podobný osud ako všetky predchádzajúce pokusy viedenskej vlády o menovú nápravu. Už v neistej situácii, vyvolanej oficiálnou reakciou na atentát, peňažné ústavy zaznamenali urýchlený výber vkladov. Za jediný mesiac hotovostný obeh stúpol z 2,3 mld. korún na 3,1 mld. a zlaté krytie klesło z 69,2 percenta na 46,3 percenta. Z obáv pred poruchami zásobovania v mestách okamžite stúpli ceny niektorých potravín (napríklad v Budapešti múka z 21 halierov na 30 halierov, zemiaky z 5 na 16 halierov, chlieb z 19 na 22 halierov). Neskôr síce poklesli, ale len na úroveň o 10 až 20 percent vyššiu ako pred vojnou.

Po vyhlásení vojny musela Rakúsko-uhorská banka v rozpore so svojím pôvodným štatútom financovať vojnové výdavky štátu a vo vojnových rokoch prišla o väčšinu svojich zlatých rezerv. Navyše banka celý čas svoje hospodárenie tajila. Obeh bankoviek stúpol na 55 mld. a ich krytie kleslo na 1 percento. Rozbehla sa tezaurácia mincí z drahých aj bežných kovov. Drobné strieborné mince nahradili jednokorunové a dvojkorunové bankovky. Koncom vojny kapacita tlačiarne bankoviek Rakúsko-uhorskej banky už nestačila na

Rakúsko-Uhorsko r. 1914 dosiahlo kulminačný bod svojej územnej rozlohy. Bola neporovnateľná s rozlohou habsburskej ríše pred začiatkom jej úpadku v 19. stor. Prvá svetová vojna odhalila vnútornú slabosť Rakúsko-Uhorska a neudržateľnosť jeho mocenských ambícií. Výsledky vojny zmietli tento štátny útvar z mapy Európy.

Zábery z budapeštianskych ulíc ukazujú vlastenecké nadšenie po vyhlásení vojny a optimizmus rukujúcich. Už prvé týždne na frontoch toto nadšenie prudko schladili...

výrobu bankoviek v pôvodnej technickej kvalite. Preto boli vydané technicky aj graficky výrazne zjednodušené bankovky s hodnotami 25 korún a 200 korún s obmedzenou platnosťou do 30. júna 1919 (→ 16. augusta 1914). Šlo o bankovky typicky núdzovej povahy. S tlačou technicky menej náročných bankoviek začala vypomáhať aj Štátna tlačiareň vo Viedni. Znehodnotenie meny ukazuje aj 10 000-korunová bankovka, vydaná v decembri 1918 (→ s. 165), ktorá sa rovnala 10-násobku dovtedy najvyššej denominácie. Tempo znehodnocovania meny a tlak, pod ktorým sa nové vzory bankoviek pripravovali, ilustruje aj to, že na tejto bankovke sa zopakoval obraz z tisíckorunáčky.

Oveľa reálnejšie však vyzeralo znehodnotenie peňazí na vnútornom trhu. Na jar1915 bol zavedený prídelový systém na potraviny (→ 22. mája 1915). Nedarilo sa však zabezpečovať úradne stanovené a stále znižované dávky. Dôsledkom bol bujnejúci čierny trh až s 10-násobnými cenami. Hodnota peňazí za vojny aj oficiálne klesla asi na štvrtinu.

Prejavom krízy rakúsko-uhorského menového systému boli aj nevydané bankovky – korunová r. 1914 a päťkorunová r. 1918.

PREHĽAD

Rast cien niektorých základných tovarov v Uhorsku (a povojnovom Maďarsku) v rokoch 1914 – 1919

Tovar kg / l / kus	cena v korunách júl 1914	cena v korunách október 1918	rast v %	marec 1919	august 1919
hovädzie	1,80	13,00	722	11,6	30
bravčové	2,02	13,00	644	13	30
údená klobása	2,31	17,33	750	17,33	36
údená slanina	1,78	15,00	843	15	29
bravčová masť	1,56	16,00	1 026	16	30
tmavý chlieb	0,26 – 0,27	0,78	289 – 300	0,8	1,6
zemiaky	0,12	0,50	417	0,52	18,53
kyslá kapusta	0,25 – 0,26	1,76	677 – 704	1,14	4,5
biela fazuľa	0,40 – 0,41	0,94	229 – 235	0,94	8,6
cukor	0,86	3,60	419	3,44	3,53
vajce	22	0,80	1 091	1,13	2
mlieko	0,3	1,81	618	1,84	2,8
múka	0,38 – 0,43	0,64 – 3,20	168 – 744	nie sú údaje	nie sú údaje
čajové maslo	3,60	27,20	756	–	–
koreninová paprika	4,00	24,00	600	–	–
škatuľka zápaliek	0,14	80,00	571	–	–
petrolej 1 l	0,40	0,82	205	–	–
uhlie 1 q	3,96	20,70	523	–	–
drevo na kúrenie 1 q	3,50	24,90	711	–	–
mydlo 1 kg	0,80	5,04	630	–	–

Mince radšej poschovávať!

■ **1914.** Vyhlásenie vojny Srbsku a krátko potom aj ďalším štátom vyvolalo prirodzenú obavu obyvateľstva o hodnotu svojich úspor. Veľa občanov malo vlastné nedobré skúsenosti s rakúskou finančnou politikou a spoločenskými otrasmi z 19. stor. Priami svedkovia udalostí z meruôsmych rokov mali totiž v čase vypuknutia vojny 70 – 80 rokov. Mnohí sa v detstve od svojich prarodičov dozvedeli aj o rakúskom štátnom bankrote 15. marca 1811. Niektorí občania v mladosti ešte mali príležitosť stretnúť sa aj s jeho dedičstvom – šajnmi (→ 15. marca 1811).

Jednou z možností, ako zachrániť aspoň časť svojich úspor na horšie či azda aj na neskoršie lepšie časy, bolo uschovať nielen všetky zlaté a strieborné mince, ale aj drobné niklové a bronzové peniaze a platiť všade, kde sa dalo, len papierovými peniazmi.

S tezauráciou mincí súviselo, podobne ako v 40. a 60. rokoch 19. storočia, vydávanie miestnych núdzových platidiel. Niektoré mali však skôr špekulatívny charakter a neboli primárne vyvolané nedostatkom drobných. Ich emisia sa sústredila skôr do obdobia po skončení vojny a do oblastí obývaných Nemcami, kde v tom čase ich vydávanie priamo súviselo s aktivitou zameranou na pripojenie týchto území k Nemecku a Rakúsku.

DOKUMENT

Úrady majú strach z tezaurácie

O tom, akú obavu z tezaurácie kovových peňazí mali vtedajší držitelia moci, svedčí plagát viedenského mešťanostu zo začiatku augusta 1914. Píše sa v ňom:

„Spoluobčania!
Nemajte nedôveru k bankovkám!
Von s korunami a niklom!
Kto svoje tvrdé peniaze v týchto ťažkých časoch zadržiava alebo sťahuje z obehu, škodí celému národnému hospodárstvu.
Nehromaďte koruny a dávajte ich do obehu tak ako inokedy.“

POZADIE

Kolaps zásobovania za vojny

Po vypuknutí prvej svetovej vojny sa v celej monarchii začal rýchly prechod od liberálnej trhovej ekonomiky k centralizovanej forme administratívne riadeného a prísne kontrolovaného hospodárstva, plne podriadeného záujmom armády. V lete 1914 bola veľmi dobrá úroda a väčšiu časť z nej sa podarilo pozbierať dokonca ešte v (takmer) mierových podmienkach. Vyhlásenie mobilizácie však vyvolalo panické výbery vkladov a skupovanie nadmerných množstiev potravín. Už od augusta 1914 sa uskutočňoval nútený výkup obilia a jatočného dobytka pre armádu za úradne stanovené ceny. To všetko sa hneď prejavilo v raste cien a poklese zásob, no aj tak sa ešte nejaký čas darilo udržiavať viac-menej normálne zásobovanie.

Kým niektoré robotnícke profesie, najmä baníci a strojníci, a niektoré skupiny úradníkov či iných zamestnancov boli oslobodené od brannej povinnosti, muži z vidieka museli narukovať takmer všetci. Čoskoro sa prejavil dôsledok – pokles výroby potravín. Nedostatok pracovných síl sa úrady neskôr pokúsili aspoň zmierniť prideľovaním zajatcov na práce do gazdovstiev.

Na základe cisárskeho patentu o mimoriadnych hospodárskych opatreniach počas vojny zo 14. októbra 1914 sa spisovali zásoby v skladoch, predajniach a v domácnostiach. Do ich vyčerpania nesmeli majitelia robiť ďalšie nákupy. Dedinám sa začali predpisovať povinné dodávky. Na mletie obilia sa vystavovali osobitné povolenia. Aby aj nemajetní obyvatelia, ktorí nemali vlastné hospodárstvo a nemohli nakupovať na čiernom trhu, mali prístup aspoň k minimálnemu množstvu potravín za úradne stanovené maximálne ceny, zaviedli 11. apríla 1915 v Predlitavsku a → 22. mája 1915 v Uhorsku prídelový systém.

Drobné mince v rokoch prvej svetovej vojny sa vyrábali zo železa (dvojhaliernik a 20-haliernik) a alpaky, zliatiny medi, zinku a niklu (10-haliernik), ako náhrady za strategicky dôležité kovy bronz a nikel (vľavo rakúska verzia, vpravo a dolu uhorská). Jednohalierová minca sa nerazila, čo bol znak postupného znehodnocovania meny.

Podobu bankoviek výrazne poznačila vojna

Bankovky s nízkymi hodnotami (koruná̋ka z r. 1916, dvojkoruná̋ky z r. 1914 a z r. 1917), vydané za vojny ako náhrada za tezaurované strieborné mince, a takisto bankovky stredných hodnôt (20-koruná̋ka z r. 1913/1918, 25-koruná̋ka a 200-koruná̋ka z r. 1918), vydané na konci vojny pre nedostatok obeživa, sú vyhotovené výrazne zjednodušene. Je to isté svedectvo o hospodárskej vyčerpanosti Rakúsko-Uhorska, ktorá sa každým vojnovým dňom prehlbovala. Výtvarne zaujímavá je len jednokoruná̋ka s karyatídami z decembra 1916. Na zväčšenom vyobrazení averzu vidieť, že výtvarník sa inšpiroval fasádami eklekticistických meštianskych domov a verejných budov.

■ **16. augusta 1914.** Vyšli prvé dve série dvojkorunových bankoviek vydané bezprostredne po vypuknutí vojny. Ich technická nedokonalosť dokumentuje fakt, že rakúsko-uhorské bankovky z čias prvej svetovej vojny tvoria technicky aj výtvarne úpadkovú fázu dejín platidiel v habsburskej ríši. Dvojkoruná̋cky vyvolávali dokonca pochybnosti, či boli naozaj pravé. Preto ich museli opäť vydať v mierne zdokonalenej podobe ako sériu C a napokon 9. júla 1917 nahradiť novým vzorom.

Jednokorunové a dvojkorunové bankovky spolu s nevydanými päťkoruná̋ckami z r. 1918 (→ s. 156) sa vracajú k symetrickej kompozícii typickej pre koniec 19. stor. Ženský portrét na 25-koruná̋ckach a 200-koruná̋ckach pochádza z nevydaných päťzlatkových bankoviek z r. 1866. Na všetkých bankovkách z tých čias sa prejavuje zrejmá tendencia uvádzať hlavné nemecké aj maďarské texty na averze a výrazne zjednodušovať reverz. Z výtvarného hľadiska si zasluhuje pozornosť iba averz jednokoruná̋cky vydanej 21. decembra 1916. Vracia sa k využívaniu architektonických prvkov v kompozícii obrazu. V symetrii sa tu uplatnili ideálne ženské portréty, stvárnené ako hlavy karyatíd.

Núdzový charakter dvojkoruná̋cky vydanej tri týždne po vypuknutí vojny je zjavný aj z veľkých rozdielov v obraze medzi prvými dvoma sériami a zdokonalenou verziou C.

Návrhom týchto bankoviek vstúpili do tvorby platidiel ďalší dvaja výtvarníci – Alois Hans Schramm a veľmi plodný Rudolf Junk, ktorého plastické riešenia ovplyvnili aj vzhľad prvých československých štátoviek vydaných r. 1919 krátko po vyhlásení menovej odluky.

Prídelové lístky rozhodujú o hodnote peňazí

■ **22. mája 1915.** V Uhorsku zaviedli prídelový systém (v Predlitavsku bol zavedený už 11. apríla 1915). Pre občanov Rakúsko-Uhorska aj Nemecka to bol nový, dovtedy celkom neznámy jav.

Motívom zavedenia prídelového hospodárstva, čiže racionácie, bolo rýchle hospodárske vyčerpávanie bojujúcich štátov, rast cien a snaha úradov zabezpečiť prístup aspoň k základným životným potrebám všetkým vrstvám spoločnosti, bez ohľadu na majetkové pomery a schopnosť či ochotu akceptovať aj premrštené ceny. Zákonným podkladom tohto opatrenia bolo cisárske nariadenie č. 274 z 10. októbra 1914 o mimoriadnych hospodárskych opatreniach počas vojny. Lístky sa zaviedli najskôr na múku a chlieb, neskôr aj na ďalšie druhy komodít – tuky, cukor, mlieko a kávu (1916), zemiaky, marmeládu, tabak, mydlo, uhlie (1917) a mäso (1918).

Racionácia v Rakúsko-Uhorsku sa uskutočňovala pomocou lístkov s vyznačeným prídelom určitej komodity na určité obdobie. Bez lístka sa tovar nesmel zákazníkovi legálne predať. Ak tento fakt domyslíme do dôsledkov, zistíme, že ide o nezvyčajnú stránku používania platidiel. Zarobené alebo ušetrené peniaze môžu v skutočnosti nadobudnúť svoju hodnotu až získaním prídelových lístkov, ktoré vydávali príslušné zásobovacie orgány, pravdaže, len v presne stanovenom rozsahu. Nad tento limit sa peniaze mohli použiť iba na platenie tých tovarov alebo služieb, ktoré ešte nepodliehali prídelovému hospodárstvu, prípadne pri nákupe na čiernom trhu. V tomto prípade kúpna sila platidiel závisela od stupňa nedostatku danej komodity a od možností nelegálneho predajcu využiť získanú hotovosť.

Prídelové lístky sa teda stali cenino svojho druhu, ktorá definitívne rozhodovala o hodnote peňazí. Niektorí autori, napríklad Dr. Jaroslav Nebesář, r. 1945 guvernér Národnej banky československej, ich práve preto pokladajú dokonca za akési druhotné peniaze. Aj prídelové lístky sa totiž stali predmetom obchodovania – výmenného alebo za peniaze. Mnohí obyvatelia totiž niektoré prideľované komodity – najčastejšie tabak, cigarety alebo liehoviny – nepotrebovali, ale prídelové lístky na ne svedomito odoberali a vzápätí vymieňali za lístky na iné, z ich hľadiska potrebnejšie veci. Lístky sa však dali aj priamo predať, aby nadobúdateľ získal hotovosť na nákup tovarov na čiernom trhu.

Racionácia zásobovania je vždy prejavom závažných hospodárskych porúch v štáte. Jej zavedenie býva sprievodným javom skrytej inflácie, keď štát v protiklade so zákonom ponuky a dopytu udržiava nízku hladinu cien nedostatkového tovaru a distribuuje ho prostredníctvom prídelov. Racionáciu takmer vždy sprevádza súbežný čierny trh a všadeprítomná korupcia. Systém ponuky a dopytu niekedy využíval aj štát na odčerpanie prebytočnej kúpnej sily. Popri viazanom trhu, kde sa uplatňuje racionácia, pripustil aj tzv. voľný či komerčný trh, ale s výrazne vyššou hladinou cien alebo s možnosťou nákupu len za valuty. Ceny postupne rástli a ich stúpanie sa jednoducho nedalo zastaviť (→ s. 157). Opatrenia na stanovenie maximálnych cien boli neúčinné, úrady nemali možnosť ovplyvňovať cenový vývoj a všadeprítomná korupcia túto neutešenú situáciu ešte väčšmi komplikovala. Spontánne alebo s úradným posvätením postupne vznikal a silnel ďalší sprievodný jav hospodárskych porúch – systém dvojakých, v niektorých prípadoch dokonca viacerých cien toho istého tovaru. Keďže ceny na trhu rástli rýchlejšie než mzdy, prehlbovala sa aj chudoba.

Uvažovať o vojnovom zásobovaní len v rovine racionálneho ekonomického myslenia by bolo zavádzajúce, jednostranné a zjednodušené. Realita bola mnohostranne zložitejšia, než môžu vyjadriť akékoľvek úvahy a štatistiky. Pre tých, čo nič podobné nezažili, až nepredstaviteľná. Najmä rodiny s deťmi, zbavené živiteľa, trpeli tragickým nedostatkom všetkého, čo potrebovali na prosté prežitie. Platí to aj o roľníckom obyvateľstve, na Slovensku prevládajúcom. Zabezpečovanie základných potrieb pre rodinu kládlo mimoriadne nároky na matky, pričom prehlbujúci sa nedostatok pracovných síl v podmienkach vojnovej ekonomiky nútil ženy čoraz intenzívnejšie sa zapájať do priemyselnej výroby a do služieb.

S predlžovaním vojny sa radikalizovali nálady obyvateľstva v Uhorsku a šírilo sa povedomie o nevyhnutnej potrebe zmeny najmä v sociálnej oblasti. V prostredí národnostne utláčaného obyvateľstva nachádzalo živnú pôdu aj odmietanie habsburského štátu, ktoré na konci vojny vyústilo do rozpadu monarchie.

Charakteristický výjav z obdobia vojnového zásobovania – ľudia čakajú v rade na otvorenie budapeštianskej tržnice, aby mali nádej, že sa im ujde vzácny tovar.

Rekvirované zvony, z ktorých sa získaval kov na výrobu vraždiacich zbraní, sa stali symbolom zvrátenia elementárnych hodnôt vo vojnových rokoch.

Lístok na 1,05 kg chleba alebo 0,75 kg múky na týždeň od 3. do 9. augusta 1915 z Bratislavy. Denná dávka chleba teda bola iba 150 g. Lístok na 1 kg sušených sliviek alebo slivkového lekváru. Lístok na zemiaky, vpravo lístok na mydlo.

POZADIE

Vojna na pôžičku, ktorú nik nesplatí...

Jedným zo spôsobov, ktorými si štáty zúčastnené na prvej svetovej vojne zaobstarávali finančné prostriedky na vedenie vojny, bolo upisovanie vojnových pôžičiek. Šlo v podstate o zapojenie súkromných finančných zdrojov do financovania vojny. Rakúsko-Uhorsko vypísalo v r. 1914 – 1917 osem vojnových pôžičiek a podľa informácií publikovaných v medzivojnovom období nimi získalo 35 miliárd korún. Formou záloh od bánk na ďalšie pôžičky vyše štyri miliardy, neverejne vypísanými vojnovými pôžičkami asi 160 mil. korún. Od Rakúsko-uhorskej banky si vláda vypožičala 23 miliárd a v podobe pokladničných poukážok ešte 1,8 miliardy korún. Upisovanie vojnovej pôžičky sa prezentovalo ako prejav vlastenectva, či už šlo o jednotlivcov alebo o firmy a finančné inštitúcie. Nátlak na obyvateľstvo, aby upísalo svoje peniaze na vojnovú pôžičku, bol veľmi intenzívny. Osobitne v obciach so slovanským obyvateľstvom a v prípade firiem so slovanským vlastníckym pozadím sa neochota či neschopnosť upisovať vojnovú pôžičku, a teda úverovať vojnu zo súkromných prostriedkov, mohla vykladať aj ako sabotáž vojnového úsilia s nepríjemnými dôsledkami. Príslušníci slovanských národov monarchie boli za vojny potenciálne podozriví z panslavizmu a tajného nadržania Rusom či Srbom.

Vojnovými pôžičkami Rakúsko-Uhorska aj mnohé slovenské rodiny prišli o svoje peniaze, v čase vojny existenčne dôležité, ktoré im nikto nikdy nevrátil.

Plagát v maďarčine, vyzývajúci na upísanie vojnovej pôžičky r. 1917 („Naši občania doma a naši vojaci na frontoch bránia vlasť – upisujme vojnovú pôžičku v Uhorskej diskontnej a zmenárenskej banke!").

Posledné striedanie na tróne

■ **21. novembra 1916.** Vo svojom viedenskom sídle zomrel rakúsko-uhorský panovník František Jozef I. Za takmer šesťdesiat rokov jeho vlády habsburská monarchia prekonala premenu z absolutistického a stavovského feudálneho štátneho celku na konštitučnú monarchiu, založenú na občianskych princípoch. Krajiny tejto ríše v rozličnej miere zasiahla industrializácia, technizácia a modernizácia života spoločnosti aj jednotlivca. Ich vývin poznačil nástup liberálnych politických prúdov a nacionalistických hnutí, ktorý vyvrcholil utvorením rakúsko-uhorského dvojštátia. Vojnu, od ktorej si monarchia sľubovala obnovenie svojho mocenského statusu v Európe, neprežila a dva roky od smrti svojho „staručkého mocnára" zanikla.

Propagačný plagát vydaný pri príležitosti korunovácie Karola IV. za uhorského kráľa

Novým rakúskym cisárom, českým a uhorským kráľom sa stal syn arcivojvodu Ota Habsbursko-Lotrinského Karol (1887 – 1922), prasynovec starého cisára. V Budapešti ho korunovali ako Karola IV. V nasledujúcom období sa neúspešne pokúsil vyviesť Rakúsko-Uhorsko z ničivej vojny, v jej závere rátal s federalizáciou ríše, ale napokon sa musel bezmocne prizerať jej rozpadu.

ZAUJÍMAVOSŤ

Špeciálne platidlá používané v zajateckých táboroch

Všetky štáty, ktoré sa zúčastnili na prvej svetovej vojne, boli signatármi haagskeho *Dohovoru o zákonoch a obyčajach pozemnej vojny* z r. 1907. Dohoda zakazovala zabíjanie zajatcov a zabavovanie ich majetku. Podľa nej im mali poskytnúť aspoň také materiálne zabezpečenie, ubytovanie a zdravotnícku starostlivosť, akú mali príslušníci ich vlastných ozbrojených síl, a umožniť písomný styk s príbuznými. Mužstvo dovoľovala využívať na primerané práce, dôstojníkov zakazovala do práce nútiť.

Podmienky v zajateckých táboroch však často nezodpovedali týmto ustanoveniam. Množstvá zajatcov boli nezvládnuteľné. Rakúsko-Uhorsko sa už r. 1915 muselo starať približne o dva milióny zajatcov a internovaných podozrivých osôb z pohraničia. Preplnené tábory neumožňovali udržiavať primerané životné podmienky. Hospodárska vyčerpanosť bojujúcich štátov nedovoľovala zabezpečiť uspokojivé zásobovanie ani vlastnému obyvateľstvu (→ 22. mája 1915), tým menej zajatcom.

Zajatci mali právo kupovať si v táborových kantínach potraviny a iné potreby. Existovali aj táborové pošty, niekedy aj iné zariadenia. Zajatci dostávali „žold" a pracovne nasadené mužstvo aj symbolickú mzdu (okolo 40 halierov denne). Okrem toho im Medzinárodný Červený kríž prostredníctvom neutrálnych krajín doručoval zásielky peňazí od príbuzných. Aby sa sťažili úteky alebo čierny obchod s miestnym obyvateľstvom, namiesto zákonitých peňazí platili v táboroch osobitné poukážky, za ktoré museli zajatci zameniť v úradnom kurze aj tie peniaze, ktoré mali pri sebe v momente zajatia. Podnet na ich vydávanie dala začiatkom r. 1915 konferencia zvolaná z iniciatívy Medzinárodného Červeného kríža do Štokholmu. Zajatecké platidlá sú známe zo všetkých boju-

Poukážka s hodnotou 50 centov z talianskeho zajateckého tábora pri Asinare (vľavo). V tomto tábore bolo internovaných aj mnoho slovenských, moravských a českých zajatcov, ktorí neskôr vstúpili do československých légií. Improvizovaná poukážka s hodnotou 1 rubeľ zo zajateckého tábora v Chabarovsku (vpravo). Vo vzdialených táboroch na Sibíri boli internovaní najmä zajatci nemeckej a maďarskej národnosti, kým zajatcov slovanskej národnosti ponechávali v európskom Rusku.

Do zahraničia len s obmedzeniami

■ **26. septembra 1916.** V habsburskej ríši sa obmedzila platnosť pasov – vydávali sa iba na jeden rok a mohli sa použiť len na tri cesty, pričom na každú bolo treba osobitné povolenie. Znamenalo to vlastne obnovenie prísnych pravidiel z prvej polovice 19. stor. Taká voľnosť cestovania, aká vládla v období 1857 až 1914, sa už nikdy neobnovila (nedosahuje ju ani súčasná prax vnútri tzv. schengenského priestoru).

Zavedenie korunovej meny (→ 2. augusta 1892) zlepšilo postavenie rakúsko-uhorských občanov pri cestách do zahraničia. Pri výmene peňazí odpadla aj posledná nevýhoda – nevyhnutnosť rátať s určitým ážiom za bankovky. Pokiaľ ide o formality, r. 1897 sa iba mierne sprísnili podmienky pre uhorských občanov, ktorí sa chceli z monarchie natrvalo vysťahovať. Museli si zadovážiť cestovný pas. V tomto ustanovení bol však rozpor, lebo bežní cestujúci pas mať nemuseli, ak ho nevyžadoval navštívený štát. Takže každý, kto vedel presvedčiť prípadnú kontrolu na hraniciach o svojom úmysle vycestovať iba dočasne, mohol prejsť bez akýchkoľvek dokladov.

V Uhorsku sa cestovná agenda upravovala r. 1903, keď vznikla aj hraničná polícia. Na rozdiel od Predlitavska každý občan Uhorska získal výslovný nárok na vydanie cestovného pasu. Občania Predlitavska sa formálne považovali za cudzincov, ale ich pohyb v Uhorsku nik neobmedzoval. V súvislosti s novým zákonom a s rozpormi v legislatíve sa krátkodobo zaviedli kontroly na hraniciach s Predlitavskom a Chorvátskom. Takmer absolútna voľnosť v cestovaní však ostala.

Zásadný obrat nastal tesne pred vyhlásením vojny Srbsku. Po vyhlásení výnimočného stavu sa postupne zriaďovali kontroly na hraniciach. Odvtedy bolo možné hranice prekročiť iba na stanovených priechodoch. Obmedzilo sa aj vydávanie pasov. Osoby podliehajúce brannej povinnosti nesmeli vôbec vycestovať. Od 17. augusta 1915 bol pas potrebný aj pri cestách vo vnútrozemí, kde sa rozlišovalo „užšie" a „širšie" vojnové územie. Jeho rozsah sa menil podľa blízkosti k frontu a situácie. Cestujúcich do zahraničia, fakticky len do Nemecka a neutrálneho Švajčiarska, postihlo aj znehodnocovanie rakúsko-uhorskej koruny, najmä oproti nemeckej marke. Ďalším obmedzením bolo zriadenie devízovej ústredne 1. februára 1916. Po neúčinných pokusoch Rakúsko-uhorskej banky o sústreďovanie devíz získaných exportom, aby sa mohli využívať na potreby vojnovej mašinérie, to bola ďalšia komplikácia prípadných nákupov valút. Navyše od jari 1915 sa aj v zahraničí prejavili vážne zásobovacie ťažkosti, ktoré cestovanie ďalej znepríjemňovali.

Nádvorie zajateckého tábora v Šamoríne

Zajatecká poukážka s hodnotou päť korún z tábora v Šamoríne

V táboroch na rakúsko-uhorskom území sa zajatecké poukážky začali používať r. 1916. Vydávali sa v mene ministerstva vojny, ale každý tábor mal vlastné poukážky. Niekde sa dokonca vyčleňovali časti s peňažným obehom oddeleným od ostatných častí tábora. Bolo to najmä tam, kde internovali aj talianskych zajatcov, ktorých Rakúsko-Uhorsko takto chcelo trestať za prechod pôvodne spojeneckého Talianska na stranu dohodových mocností.

Hodnotová skladba poukážok spravidla kopírovala sústavu zákonitých mincí a drobných bankoviek s hodnotami do desať, zriedkavo aj 20 korún. Dôstojníci dostávali podľa hodnosti denne 4 – 10 korún, mužstvo a poddôstojníci od šiestich halierov do štyroch korún. Ruským zajatcom sa menili ruble v pomere 1,60 rubľa za jednu korunu, taliansky dostávali za jednu líru 80 halierov, teda v obidvoch prípadoch ich erár citeľne okrádal.

Na území Slovenska sa zajatecké poukážky používali v táboroch v Dunajskej Strede, vo Veľkom Mederi a Šamoríne. Zajatcom v Ľubici (dnes súčasť Kežmarku) vydala osobitné poukážky mestská rada.

ZAUJÍMAVOSŤ

Okupačné platidlá

Rakúsko-uhorská armáda na rozdiel od nemeckej používala na obsadených územiach rakúsko-uhorské peniaze. V Srbsku okupačná správa koncom r. 1915 nariadila opečiatkovanie srbských bankoviek a ich výmenu za koruny v pomere k dináru 2 : 1. Na územiach, ktoré rakúsko-uhorská armáda obsadila spoločne s Nemeckom, sa pri správe peňažného obehu musela podriadiť svojmu dominantnému spojencovi, ktorý vydával osobitné platidlá znejúce na marky alebo na domácu menu, formálne kryté určitou sumou deponovaných nemeckých bankoviek. Tento prístup umožňoval neobmedzené hospodárske využívanie dobytých území a zároveň predchádzal rozmnožovaniu vlastného nemeckého obeživa alebo jeho zneužitiu pri strate dobytého územia. Pod nemeckým vplyvom Rakúsko-Uhorsko vydalo okupačné platidlá v Čiernej Hore a v severnom Taliansku. Používali ich aj vojaci Slováci, ktorí tu slúžili.

Rakúsko-uhorská okupačná poukážka v hodnote 100 čiernohorských perperov

Tisíc lei – nemecké a rakúsko-uhorské platidlo pre Rumunsko z r. 1917

Stolírová okupačná poukážka zo začiatku r. 1918

KALENDÁRIUM

■ **8. 1. 1918.** Prezident Spojených štátov Thomas Woodrow Wilson predložil štrnásť mierových bodov, medzi ktorými bola aj požiadavka sebaurčenia pre národy rakúsko-uhorskej monarchie.

■ **3. 3. 1918.** Sovietske Rusko na mierových rokovaniach v Breste-Litovsku pristúpilo na mierové podmienky nadiktované centrálnymi mocnosťami a uzavrelo s nimi separátny mier.

■ **24. 5. 1918.** Dôverná porada predstaviteľov Slovenskej národnej strany prijala stanovisko o účasti slovenského národa na utvorení „samostatného štátu, pozostávajúceho zo Slovenska, Čiech, Moravy a Sliezska".

■ **31. 5. 1918.** Zástupcovia amerických Čechov a Slovákov podpísali s prof. Tomášom G. Masarykom *Pittsburskú dohodu* o súhlase s programom utvorenia spoločného štátu.

■ **20. 6. 1918.** V Udine otvorili Benátsku pôžičkovú pokladnicu, emitujúcu okupačnú menu pre potreby rakúsko-uhorských a nemeckých vojsk v severnom Taliansku (→ s. 161).

■ **26. 9. 1918.** Československá národná rada ako orgán čs. zahraničného odboja sa pretvorila na Dočasnú čs. vládu. Jej predsedom a ministrom financií sa stal Tomáš G. Masaryk, ministrom zahraničia a vnútra Edvard Beneš a ministrom vojny Milan R. Štefánik.

■ **18. 10. 1918.** Americký prezident Th. W. Wilson odmietol rakúsko-uhorskú mierovú ponuku a vyhlásil, že osud habsburskej monarchie je v rukách jej národov. Tomáš G. Masaryk predniesol vo Washingtone *Vyhlásenie nezávislosti československého národa* (*Washingtonská deklarácia*).

■ **27. 10. 1918.** Rakúsko-Uhorsko tzv. Andrášiho nótou prijalo Wilsonove mierové podmienky. Bola to faktická kapitulácia a rozpad monarchie. →

■ **28. 10. 1918.** Plénum Národného výboru československého v Prahe prijalo zákon o utvorení samostatného česko-slovenského štátu a prevzalo moc. Vznikla Československá republika (→ 27. 10. 1918).

■ **28. 10. 1918.** Vyšlo tlačovo zjednodušené druhé vydanie bankovky s hodnotou 20 korún, vzor 1913.

■ **30. 10. 1918.** Vyšli bankovky s hodnotami 25 korún a 200 korún, vzor 1918.

■ **30. 10. 1918.** Zhromaždenie vyše 200 slovenských politických a kultúrnych predstaviteľov v Martine prijalo *Deklaráciu slovenského národa*, ktorou sa Slováci prihlásili k spoločnému životu s českým národom v jednom štáte.

■ **31. 10. 1918.** Maďarsko vyhlásilo svoju samostatnosť.

■ **1. 11. 1918.** Čs. vojenské jednotky začali obsadzovať územie Slovenska.

■ **3. 11. 1918.** Zástupcovia štátov Dohody a Rakúsko-Uhorska vo Villa Giusti pri Padove podpísali prímerie. Hlavný ústav Rakúsko-uhorskej banky v Budapešti vydal ako prvé samostatné maďarské platidlo 200-korunáčku podľa vlastného grafického návrhu. Hodinu po uvedení do obehu ju však na zákrok z Viedne stiahli. Stala sa najkratšie platným platidlom na svete.

■ **6. 11. 1918.** V Skalici začala pôsobiť Dočasná slovenská vláda na čele s Vavrom Šrobárom (pôsobila do 14. 11. 1918). Jej členmi boli Anton Štefánek, Pavol Blaho a Ivan Dérer.

■ **7. 11. 1918.** Hlavný ústav Rakúsko-uhorskej banky v Budapešti vydal so súhlasom Hlavného ústavu vo Viedni samostatnú sériu 200-korunáčky vzor 1918 (séria A).

■ **11. 11. 1918.** Francúzska a nemecká delegácia na rokovaní v Compiègne pri Paríži podpísali dohodu o prímerí na základe podmienok, ktoré stanovili Spojenci.

■ **11. 11. 1918.** Rakúsko-uhorský cisár Karol I. abdikoval.

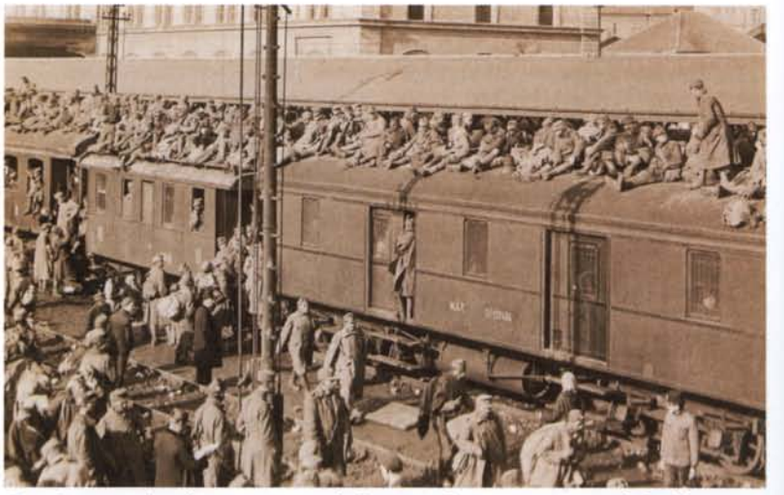
■ **12. 11. 1918.** Vo Viedni vyhlásili vznik republiky Nemecké Rakúsko.

■ **13. 11. 1918.** Zástupcovia uhorskej vlády a Dohody podpísali v Belehrade dohodu o prímerí.

■ **14. 11. 1918.** V Prahe sa utvorilo Revolučné Národné zhromaždenie, ktoré vyhlásilo zosadenie habsburskej dynastie z českého trónu a nastolenie republikánskej formy vlády. Utvorila sa prvá čs. vláda na čele s Karlom Kramářom. Ministrom financií sa stal Alois Rašín. Za prezidenta republiky zvolili Tomáša Garrigua Masaryka.

■ **14. 11. 1918.** Obmedzila sa pôsobnosť pobočiek Rakúsko-uhorskej banky na území Československej republiky, vyšiel zákaz eskontu vojnových pôžičiek.

Po rozpade monarchie

Desaťtisíce vojakov, ktorí sa po rozpade frontov a skončení vojny vracali do vlasti, prinášali radikálne spoločenské idey, odmietali autority a prehlbovali všeobecný chaos, charakteristický pre prvé týždne po rozpade rakúsko-uhorskej monarchie.

■ **27. októbra 1918.** Nóta, ktorú vláde Spojených štátov amerických adresoval rakúsko-uhorský minister zahraničných vecí Július Andráši, deklarovala prijatie mierových podmienok prezidenta Wilsona a znamenala faktickú vojenskú aj politickú kapituláciu habsburskej monarchie. Pokus cisára Karola I. zo 17. októbra 1918 zachrániť ríšu prísľubom federalizácie zlyhal. Významným príspevkom k americkému rozhodnutiu odmietnuť rakúsko-uhorské mierové návrhy a odsúdiť tak monarchiu na zánik bola aj *Washingtonská deklarácia.* Vláde USA ju 17. októbra odovzdal T. G. Masaryk. V jej duchu sa medzi prvé samostatné štáty, ktoré vznikali na troskách habsburskej ríše, zaradila Československá republika. Utvorila sa 28. októbra 1918. Slovenská politická reprezentácia sa k spoločnému štátu národov Čiech, Moravy, Sliezska a Slovenska prihlásila *Martinskou deklaráciou* 30. októbra 1918.

Rakúsko-uhorskú 10 000-korunáčku vzor 1918 vydali až dva mesiace po rozpade monarchie, no v čase, keď všetky nástupnícke štáty ešte používali spoločnú menu. Túto bankovku však uznalo iba Rakúsko a Maďarsko a dodatočne aj Rumunsko. V iných štátoch, teda ani v Československu, už neplatila (→ 25. februára 1919). Jej vydaním sa začal aj fyzický rozpad jednotného menového teritória.

Po rozpade monarchie nástupnícke štáty ešte niekoľko mesiacov spájala spoločná mena. V prípade štátov, ktoré získali iba časť územia monarchie (Taliansko, Poľsko, Rumunsko a Kráľovstvo Srbov, Chorvátov a Slovincov), bolo jasné, že skôr alebo neskôr na pripojených územiach nahradia korunovú menu vlastnou menou. V prípade Rakúska, Československa a Maďarska, ktoré rakúsko-uhorskú menu zdedili na celom svojom území, však vedenie Rakúsko-uhorskej banky, naopak, dúfalo, že tieto krajiny budú chcieť v záujme udržania dlhodobo budovaných hospodárskych väzieb zachovať spoločnú menu. Túto nádej posilňovala aj pokračujúca spolupráca hlavných ústavov banky vo Viedni a Budapešti, ba vo Viedni sa už pripravovali bankovky budúceho podunajského štátu či zväzku štátov.

Inflačná emisná politika Rakúsko-uhorskej banky pokračovala aj po skončení vojny. Nedobré skúsenosti z dávnejšej minulosti, rozdielna eko-

sa rozpadla aj mena

Protagonisti historických udalostí pražského 28. októbra 1918 na obálke českého časopisu Rozkvět, *signatári manifestačného vyhlásenia samostatného čs. štátu a prvého zákona novej republiky. Dokumenty sformuloval budúci minister financií ČSR Alois Rašín, v mene Slovákov ich podpísal Vavro Šrobár.*

Plagát z 1. novembra 1918 s textom martinskej Deklarácie slovenského národa

Rakúsko nostrifikovalo svojou pretlačou DEUTSCHÖSTERREICH *bankovky od 10 do 10 000 korún. Ďalší vývin rakúskej povojnovej meny poznačila inflácia, ktorá vyvrcholila v jeseni 1923. Roku 1924 korunu nahradil šiling (= 10 000 K).*

Mesto Rijeka (Fiume) od jesene 1919 do jari 1920 nostrifikovalo rakúsko-uhorské bankovky pečiatkou s názvom mesta a bankovej inštitúcie, ktorá nahradila miestnu pobočku Rakúsko-uhorskej banky.

Rakúsko-uhorská 10-korunáčka s pečiatkou slovenskej sporiteľne v Báčskom Petrovci

Prvá štátovka Kráľovstva Srbov, Chorvátov a Slovincov vyšla až r. 1920 po zdĺhavých rokovaniach o pomere dinára a koruny medzi Srbskom a jeho dvoma partnermi Chorvátskom a Slovinskom. Okrem dinárov bola jej hodnota označená aj v korunách.

Proces menovej rozluky v Maďarsku prerušila existencia boľševickej Maďarskej republiky rád (apríl – september 1919). Na jej území obiehali neoznačené rakúsko-uhorské bankovky, ktoré si dokonca sama tlačila, a pripravovala sa tlač vlastných bankoviek. Nostrifikácia sa začala až na jar 1920 (na obr. vľavo nostrifikačná pretlač na 10-korunáčke vzor 1915). Inflácia koruny v Maďarsku r. 1923 prerástla do hyperinflácie (na obr. hore miliónkorunová bankovka z r. 1923, ktorá hodnotou zodpovedala asi vtedajším 650 čs. korunám). Po stabilizácii meny r. 1925 korunu nahradila jednotka pengő (= 12 500 K).

Rumunsko označovalo rakúsko-uhorské bankovky čiernou pečiatkou so štátnym znakom a textom ROMÂNIA TIMBRU SPECIAL *(Rumunsko, zvláštna pečiatka).*

nomická úroveň jednotlivých častí monarchie, a najmä hrozba politickej nestability v niektorých oblastiach bývalej monarchie, boli pre nástupnícke štáty, najmä pre Československo, vážnym varovaním pred akýmikoľvek pokusmi o zachovanie spoločnej meny. Zrieknuť sa menovej suverenity by znamenalo negáciu ekonomických motívov ich emancipačného úsilia a vynaložených obetí. Menová odluka bola pre ne v nových podmienkach nevyhnutnosťou.

Rozpad spoločného menového priestoru sa začal 8. januára 1919 v Kráľovstve Srbov, Chorvátov a Slovincov. Takmer súčasne, v marci 1919 oddelili svoje meny od zvyšku bývalej monarchie označením obeživa Československo a Nemecké Rakúsko. V júli 1919 nasledovalo Rumunsko a v septembri 1919 talianska správa mesta Fiume (Rijeka). V marci 1920 tento proces uzavrelo Maďarsko. V Poľsku a severnom Taliansku rakúsko-uhorské peniaze priamo vymenili za domáce platidlá.

Ďalší menový vývoj v jednotlivých nástupníckych štátoch sa veľmi odlišoval. V Rakúsku a Maďarsku vyvrcholil hyperinfláciou. Devastujúca hyperinflácia postihla, hoci z celkom iných dôvodov, aj Poľsko. Naopak, Československo, Kráľovstvo Srbov, Chorvátov a Slovincov (SHS), Rumunsko, mesto Rijeka a sever Talianska sa inflácii, resp. hyperinflácii, napriek nemalým ťažkostiam ubránili.

TERMINOLÓGIA

Nie je koruna ako koruna

V súvislosti s likvidáciou rakúsko-uhorského dedičstva, vyrovnávaním vzájomných majetkových záväzkov medzi nástupníckymi štátmi a poklesom hodnoty koruny v Rakúsku a Maďarsku, sa v dokumentoch, najmä po nemecky písaných, objavujú dva nové termíny – stará koruna (*Altkrone*) a zlatá koruna (*Goldkrone, GK, aranykorona, zlatna kruna*). „Stará koruna" sa používala pri vyjadrovaní záväzkov vzniknutých pred vojnou a počas vojny, v rôznych štádiách znehodnotenia meny. Zlatá koruna sa naproti tomu vždy rovnala plnohodnotnej predvojnovej korune a používala sa ako počtová jednotka najmä pri oceňovaní nehnuteľností alebo na vyjadrenie vzájomných majetkových záväzkov medzi nástupníckymi štátmi. V Rakúsku dokonca nadobudla aj materiálnu podobu. V rokoch 1923 – 1925 sa ako stabilné meradlo hodnoty razili zlaté 20-korunáky a 100-korunáky s novým obrazom. Neboli zákonným platidlom, ale obchodnou mincou.

Peňažný obeh v nástupníckych štátoch Rakúsko-Uhorska začiatkom roku 1919 a jeho vzťah k počtu obyvateľov a veľkosti územia

Štát	*Obeh v mld. korún*		*Počet obyvateľov*			*Rozloha územia*	
	*odhad**	*%*	*výmena***	*v tisícoch*	*%*	*km²*	*%*
Československo	7	12,73	7,1	13 419	26,79	140 771	22,34
Kráľovstvo SHS	6	10,91	5,7	5 751	11,48	95 753	15,20
Maďarsko	15	27,27	8,9	7 946	15,86	92 720	14,72
Rakúsko	15	27,27	4,8	6 964	13,90	84 635	13,43
Poľsko	5	9,09	?	8 352	16,67	80 390	12,76
Rumunsko	4	7,27	8,7	6 063	12,11	113 228	17,97
Taliansko	3	5,45	?	1 544	3,08	22 584	3,58
Fiume (Rijeka)	–	–	0,1	44	0,088	21	0,003
Spolu	55						

*) Odhad *Ugričić 1967*, s. 90
**) Podľa výsledkov nostrifikácie v jednotlivých štátoch, z rozličných zdrojov

Znehodnotenie štyroch európskych mien počas prvej svetovej vojny

	francúzsky frank	talianska líra	nemecká marka	rakúsko-uhorská koruna
1914 – kurz v korunách hodnota v %	1,178	0,96	0,956	1
júl 1914	100	100	100	100
jún1915	82	74	75	77
august 1916	66	58	65	62
september 1917	?	59	49	40
december 1918	50	42	50	30

Hodnota zlatej koruny v plnohodnotných predvojnových korunách v Rakúsko-Uhorsku a v Rakúsku až do zavedenia šilingu (podobné relácie platili aj v Maďarsku)

Obdobie	*Papierových korún*	*Obdobie*	*Papierových korún*
jún 1914	1,01	február 1922	1 270,00
december 1914	1,16	marec 1922	1 550,00
december 1915	1,50	apríl 1922	1 570,00
december 1916	1,89	máj 1922	2 100,00
december 1917	2,25	jún 1922	3 600,00
december 1918	3,30	júl 1922	7 500,00
december 1919	29,42	august 1922	17 000,00
december 1920	99,60	september 1922	15 100,00
september 1921	300,81	október 1922	15 050,00
október 1921	634,05	november 1922	14 690,00
november 1921	1 223,19	december 1922	14 380,00
december 1921	1 261,38	január 1923	14 500,00
január 1922	1 780,00	máj 1923 – december 1925	14 400,00

KALENDÁRIUM

■ **15. 11. 1918.** Revolučné Národné zhromaždenie prijalo zákon o vydaní obchodne krytých poukážok Zemskej banky Kráľovstva českého. Bola to prvá legislatívna norma Československej republiky v oblasti peňažníctva.

■ **30. 11. 1918.** V kremnickej mincovni sa o deviatej hodine skončila razba uhorských mincí. Technické zariadenie a drahé kovy sa už predtým postupne odvážali do Budapešti (→ 2. 6. 1921).

■ **15. 12. 1918.** Kremnicu obsadilo čs. vojsko.

■ **December 1918.** Pod vedením významného českého vlastenca a politika Aloisa Rašína sa začala pripravovať koncepcia a technické opatrenia na menovú odluku Československa od ostatných nástupníckych štátov monarchie. →

■ **1. 1. 1919.** Čs. vojenské jednotky obsadili Bratislavu. Do konca januára mali pod kontrolou takmer celé územie Slovenska. →

■ **13. 1. 1919.** V Žiline vzniklo Generálne finančné riaditeľstvo. Plnilo časť úloh vo finančnej správe na Slovensku (zaniklo v decembri 1938).

■ **16. 1. 1919.** Minister s plnou mocou pre správu Slovenska Vavro Šrobár vymenoval za prvého čs. riaditeľa kremnickej mincovne Ing. Ota Grunda. Jeho zástupcom sa stal Ing. Karol Kuča. Mincovňu prevzali 5. februára 1919 (→ 2. 6. 1921).

■ **4. 2. 1919.** Úrad ministra s plnou mocou pre správu Slovenska sa presťahoval zo Žiliny do Bratislavy.

■ **25. 2. 1919.** Revolučné Národné zhromaždenie prijalo zákon o menovej odluke Československa od ostatných nástupníckych štátov monarchie kolkovaním rakúsko-uhorských bankoviek. →

■ **3. 3. 1919.** Na území kontrolovanom orgánmi Československej republiky sa začalo kolkovanie rakúsko-uhorských bankoviek. →

■ **6. 3. 1919.** Vznikol Bankový úrad Ministerstva financií so sídlom v Prahe ako prvá čs. emisná inštitúcia. Úrad pôsobil do r. 1926, keď jeho funkciu prvého ceduľového ústredia prevzala Národná banka československá.

■ **9./12. 3. 1919.** V Československu sa skončil obeh neokolkovaných bankoviek Rakúsko-uhorskej banky okrem jednokorunáčok a dvojkorunáčok. Mince ostali v platnosti.

Obdobie československej meny

■ **10. 4. 1919.** Revolučné národné zhromaždenie prijalo Zákon č. 187 Zb. z. a n. o československej mene. Zavádzal oficiálny názov menovej jednotky koruna československá (Kč), ktorá sa delila na 100 halierov. →

■ **2. 5. 1919.** Čs. vojsko preniklo do Maďarska, aby spolu s rumunskou armádou prinútilo boľševickú Maďarskú republiku rád prijať spojenecké rozhodnutie o novej demarkačnej čiare po tom, čo odmietla príslušnú nótu (Vyxova nóta).

■ **20. 5. 1919.** Čs. koruna dosiahla kulminačný bod zvyšovania svojej hodnoty, vyvolaného špekulačnými nákupmi na úrovni 34 švajč. centimov alebo 1,45 rakúskej koruny.

■ **27. 5. 1919.** Maďarská Červená armáda obsadila veľkú časť Slovenska. V Prešove 16. júna pod maďarským patronátom vyhlásili Slovenskú republiku rád. Na obsadených územiach maďarské vojsko vydávalo *via facti* tzv. biele peniaze.

■ **4. 7. 1919.** Maďarská Červená armáda sa po ultimáte Spojencov stiahla za demarkačnú líniu a čs. vojsko obsadilo južnú hranicu Slovenska.

■ **7. 7. 1919.** Vyšla štátovka s hodnotou 100 Kč ako prvé formálne správne československé platidlo. →

■ **15. 9. 1919.** Skončila sa platnosť rakúsko-uhorských jednokorunáčok a dvojkorunáčok vzor 1916, 1914 a 1917. Vymieňali sa so zrážkou 20 percent nominálnej hodnoty.

■ **15. 11. 1919.** Skončila sa platnosť kolkovaných rakúsko-uhorských stokorunáčok.

■ **31. 12. 1919.** Hodnota čs. koruny klesla na 7 švajčiarskych centimov.

■ **31. 12. 1919.** Skončila sa platnosť okolkovaných rakúsko-uhorských tisíckorunáčok.

■ **29. 2. 1920.** Dočasné národné zhromaždenie prijalo prvú čs. ústavu.

■ **20. 6. 1920.** Skončila sa platnosť okolkovaných rakúsko-uhorských bankoviek s hodnotami 10, 20 a 50 korún.

■ **24. 10. 1920.** V okrajových častiach Slovenska, kde sa r. 1919 nemohlo vykonať kolkovanie bankoviek, sa uskutočnila výmena peňazí. →

■ **10. 11: 1920.** Vyšla nová štátovka s hodnotou 100 Kč, vzor 1920. →

Prvé úspešné kroky k menovej samostatnosti ČSR

■ **11./14. novembra 1918.** Alois Rašín, od 14. novembra 1918 minister financií prvej československej domácej vlády, vydal nariadenia obmedzujúce emisnú činnosť pobočiek Rakúsko-uhorskej banky na území pod kontrolou čs. štátnych orgánov. Toto administratívne opatrenie bolo začiatkom procesu menového osamostatňovania novej republiky. Alois Rašín sa ešte predtým neúspešne pokúsil presadiť medzinárodný dozor nad emisnou politikou centrálnej banky zaniknutej monarchie.

Československá republika po svojom vzniku zachovala platnosť rakúsko-uhorskej meny. Zachovávať si menu spoločnú pre všetky nástupnícke štáty monarchie by však bolo hospodársky neúnosné. Naznačovalo to najmä pokračovanie inflačnej emisnej politiky Rakúsko-uhorskej banky a rastúci rozdiel devízových záznamov „na Prahu" a „na Viedeň" na burze v Zürichu. Obavy vyvolávala aj politická nestabilita a rýchlejší rast cien v Rakúsku a Maďarsku. Hrozil vývoz tovaru, najmä potravín, z územia republiky a, naopak, dovoz inflačného obeživa.

Pobočky Rakúsko-uhorskej banky smeli vyplácať žírové účty iba na mzdy a platy. Dostali zákaz eskontovať rakúsko-uhorské vojnové pôžičky (→ s. 160). Z rakúsko-uhorských bankoviek vydaných od 28. októbra 1918 Československá republika na svojom území pripustila iba obeh druhého vydania 20-korunáčky vzor 1913, daného do obehu presne 28. októbra 1918, a nakoniec tolerovala aj obeh provizórnych 25-korunáčok a 200-korunáčok vydaných 31. októbra 1918. Zakázala však obeh 10 000-korunáčky vzor 1918, vydanej 19. decembra 1918 iba na základe dohody viedenského a budapeštianskeho vedenia Rakúsko-uhorskej banky, bez súhlasu ďalších nástupníckych štátov. 10. novembra oddelením od Rakúskej poštovej sporiteľne vznikla Československá poštová sporiteľňa. Bezhotovostný styk so zvyškom bývalej monarchie sa tým sťažil. Aby sa zabránilo špekulačnému prílevu rakúsko-uhorských korún, úrady 6. februára 1919 zakázali bankové prevody úhrad z cudziny.

Súčasne sa robili technické a legislatívne kroky na menové osamostatnenie ČSR. Narazili pri tom na seba dve hlavné protichodné koncepcie. Prvú stelesňoval plán profesora Karla Engliša, druhú presadzoval minister financií Alois Rašín.

OSOBNOSTI

Profesor Karel Engliš (1880 až 1961) od r. 1910 pôsobil na Vysokej škole technickej v Brne, v r. 1919 – 1920 prvý rektor Masarykovej univerzity. V medzivojnovom období bol ministrom financií v šiestich vládach a v r. 1934 – 1939 guvernérom Národnej banky československej. Ako rektor Karlovej univerzity r. 1948 odmietol spoluprácu s novým režimom a musel skončiť pedagogickú aj verejnú činnosť.

Právnik a politik Dr. Alois Rašín (1867 – 1923) bol pred r. 1918 za svoju politickú činnosť a účasť na odboji väznený. Patril medzi hlavných organizátorov prevratu 28. októbra 1918 v Prahe. Funkciu ministra vykonával dva razy. Zomrel na následky atentátu, ktorý naňho spáchal anarchista.

HESLO

Dve koncepcie menovej odluky

Englišovým cieľom bolo stabilizovať menu a vytvoriť tým priaznivé podmienky pre výrobcov ako predpoklad ďalšieho hospodárskeho rozvoja. Vychádzal z predpokladu, že cenové a mzdové relácie, ktoré sa počas vojny výrazne zmenili, spolu so stereotypmi myslenia, ktoré pri tom vznikli, neumožňujú návrat do predvojnových pomerov. Jeho cieľom preto bolo len zabrániť ďalšiemu poklesu hodnoty koruny a postupne zaviesť nové obeživo. Sťahovanie rakúsko-uhorských platidiel z obehu malo podporiť vypísanie dobrovoľnej 4-percentnej pôžičky, ktorá by mala oveľa vyššiu úrokovú sadzbu ako tá, čo vtedy poskytovali peňažné ústavy (max. 0,5 percenta – 1 percento). Jej výnos sa nemal použiť a náklady na jej vypísanie mala uhradiť daň z majetku. Zároveň mala Zemská banka Království českého vydať s dátumom 1. januára 1919 svoje vlastné provizórne papierové platidlá, ktoré by riešili prípadný nedostatok obeživa a zároveň by postupne vytláčali z obehu rakúsko-uhorské bankovky, obiehajúce na československom území. Legislatívne túto koncepciu podporil zákon

Desaťkorunová poukážka Zemskej banky Království českého so slovenským textom, datovaná 1. januárom 1919. Štátny symbol tvoria voľne spojené znaky Čiech, Slovenska, Moravy a Sliezska.

č. 49 z 19. novembra 1918 o vydaní obchodných platidiel. Dokonca boli k dispozícii aj ich výtvarné návrhy a v prípade desaťkorunáčok a dvadsaťkorunáčok sa začala sériová tlač. Skončila sa 15. marca 1919. Stokorunáčky a tisíckorunáčky boli len v štádiu skúšobných odtlačkov. Uskutočňovanie Englišovej koncepcie však osobným zásahom zastavil jeho oponent minister financií Alois Rašín, spoluautor protichodnej koncepcie. Návrhy obchodných platidiel s hodnotou 20 a 100 korún sa však r. 1919 využili ako podklad definitívnych štátoviek po 100 a 500 Kč.

Možnosti menovej odluky posudzoval **Alois Rašín** spolu s riaditeľmi pražských peňažných ústavov a národohospodármi už koncom leta 1918. Rašínovou túžbou bolo vrátiť korune jej predvojnovú hodnotu. V jeho prípade šlo o vlastenecky motivovanú snahu demonštrovať hospodársku silu nového štátu a jeho prevahu nad bývalými utláčateľmi. Hodnotu koruny chcel zvýšiť využitím viacerých prostriedkov, predovšetkým však mechanickým uplatnením klasickej kvantitatívnej teórie, podľa ktorej zväčšenie množstva peňazí v obehu má za následok rast cien (a naopak). Pokúšal sa to uskutočniť bez hlbších ekonomických rozborov a za akúkoľvek cenu. Prvým prostriedkom bola (podľa neho) reštrikcia objemu obeživa, ktorá mala, ako žiadal, postihnúť 80 percent obiehajúcej hotovosti. Tento objem však čs. parlament nedovolil stiahnuť v obave, že by to mohlo vyvolať poruchy v peňažnom obehu. Rašín chcel natoľko zredukovať obeh, aby si každý, kto potreboval väčšiu hotovosť, musel potrebné peniaze požičať na úrok. Tým by sa podľa neho do obehu vracali naozaj iba nevyhnutné sumy. Tak chcel zvýšiť menovú disciplínu. Ďalšie peniaze sa mali vydávať iba na podklade obchodného krytia. Svoj cieľ, menu zameniteľnú za zlato, bol odhodlaný dosiahnuť za akúkoľvek cenu, bez ohľadu na vážne hospodárske komplikácie, ktoré jeho deflačná politika naozaj vyvolala, a s tým spojené vážne sociálne problémy.

Oddelenie obeživa sa malo vykonať okolkovaním bankoviek. Časť mala byť pritom dočasne zadržaná ako jednopercentná nútená štátna pôžička, ktorú štát mohol kedykoľvek vypovedať a peniaze majiteľom vrátiť. Ďalším nástrojom na zníženie obeživa bola progresívna a selektívna dávka z majetku. Na jednej strane ponechávala takmer nedotknutý majetok získaný pred vojnou, ktorý Rašín apriórne pokladal za poctivo nadobudnutý, na druhej však zdaňovala majetok nadobudnutý počas vojny, ktorý hodnotil ako nadobudnutý špekulatívne, nepoctivo. Dôveru k mene mala zvýšiť vnútorná pôžička v zlate, striebre a valutách, a zároveň pôžička 100 mil. dolárov v zlate od bankových inštitúcií v USA.

Československá mena medzi dvoma svetovými vojnami

1918 – 1939

Československá mena vznikla v osobitej situácii. Hospodárska štruktúra nového štátu sa v predchádzajúcich desaťročiach vyvíjala ako integrálna súčasť trhu veľkej, surovinovo takmer sebestačnej ríše. Väčšina obchodných väzieb smerovala do niektorej z jej častí. Zdalo by sa teda, že ponuky nástupníckym štátom, vrátane Československa, aby sa zachovala spoločná mena, zodpovedajú ich záujmu. Tak sa to môže javiť z dnešného hľadiska, ale v r. 1918 – 1919 to neplatilo.

Rakúsko-uhorská monarchia, akokoľvek v mierových časoch ponúkala aj svoje prívetivejšie stránky (najmä v západnej, predlitavskej polovici), bola v podstate silne centralizovaný štát, kde hlavné mestá Viedeň a Budapešť prekvitali na úkor „vidieka", zvyšku krajiny. Faktická premena Rakúsko-uhorskej banky v auguste 1914 na bezodnú poľnú pokladnicu vojenskej kamarily nedávala po prehratej vojne veľa nádejí na zmenu inflačnej menovej politiky. Preto sa nástupnícke štáty usilovali od spoločnej meny čím skôr odísť. Osobitne naliehavá bola odluka v prípade Československa, ktoré napriek veľkým rozdielom medzi svojou západnou a východnou časťou tvorilo, okrem Viedne a Budapešti, priemyselne najrozvinutejšiu časť bývalej monarchie. Sústreďovalo sa tu aj veľké prírodné bohatstvo. Preto, tak ako aj neraz predtým, hrozilo, že krajiny, ktoré utvorili Československo, budú aj ďalej platiť účty za stroskotané rakúsko-maďarské veľmocenské ambície. Len málokto veril, že bývalé dominantné jadrá monarchie sa poučia a vydajú správnou cestou. Nasledujúce dvadsaťročie tieto obavy v plnej miere potvrdilo.

Rozchod s rakúsko-uhorskou menou a jeho problémy

Vznik novej čs. meny nebol jednoduchý ani bezbolestný. Kolkovanie rakúsko-uhorských bankoviek sprevádzala nedôvera a obavy obyvateľstva. Vo viacerých oblastiach, v nemeckej jazykovej sfére pohraničia Čiech a Moravy, v prostredí maďarského obyvateľstva na slovenskom juhu, ale aj v samom jadre Slovenska sa kolkovanie ešte dlho spájalo s pocitom krivdy. Tento pocit sa preniesol aj do postojov niektorých slovenských politikov a zasial prvé semená vnútorných rozporov, ktoré ČSR neskôr citeľne destabilizovali. Pritom neskorší menový vývoj napriek svojej zložitosti jasne ukázal, že ani v tom najhoršom prípade po kolkovaní a zaplatení dávky z majetku čs. občania ani zďaleka nestratili toľko, koľko obyvatelia všetkých susedných štátov.

Vznik novej meny sa často až priveľmi zjednodušene spája iba s kolkovaním a pričasto sa zdôrazňuje, aký bol úspešný. V skutočnosti však šlo o zložitejší a vnútorne rozporný niekoľkoročný proces. Kolkovanie, hoci sa stalo historickým symbolom vzniku čs. meny, bolo len jej administratívnym a technickým začiatkom.

Hneď v začiatku úvah o menovej odluke narazili na seba dve protichodné koncepcie. V pozadí prvej stál hospodársky realizmus, reprezentovaný prof. Karlom Englišom, druhá vznikala pod istým vplyvom finančníckeho a bohemocentrického hegemonizmu, v pozadí ktorého stáli vedúce osobnosti pražských bánk, a ktorý navonok reprezentoval mimoriadne energický minister financií Alois Rašín. Tretia koncepcia – repudiácia, radikálne odmietnutie všetkých rakúsko-uhorských peňazí, čiže – povedané dnešným jazykom – liečba šokom, ostávala v úzadí a jej zrejmá sociálna, hospodárska a politická neúnosnosť ju rýchlo vyradila z úvah.

Englišov hospodársky a menový realizmus – úsilie stabilizovať menu v jej aktuálnom stave – bol zatlačený do úzadia mocou. Englišovi však oveľa väčšmi než o vlastnú prestíž šlo o vec, t. j. o nápravu a ozdravenie meny. Preto sa s noblesou, napriek svojmu neskrývanému kriticizmu k Rašínovej menovej politike, stiahol do ústrania a realizácii jeho plánov neprekážal. Až neskorší vývoj mu dal za pravdu a umožnil mu realizovať svoje predstavy ako ministrovi financií a od r. 1934 ako guvernérovi Národnej banky československej. Funkčné obdobie sa mu skončilo 20. februára 1939, tri týždne pred koncom existencie spoločného štátu, takže bol ušetrený hrozby nútenej spolupráce s okupantmi.

V rokoch 1919 – 1923 prevládala pri riadení finančnícka koncepcia reprezentovaná samým Aloisom Rašínom. Bola pravým opakom toho, čo sa vtedy dialo v susedných štátoch. Zo svojich plánov na prudké posilnenie meny mechanickým a radikálnym uplatnením kvalitatívnej teórie peňazí Rašín musel však zľaviť, a to ešte pred odlukou r. 1919. Parlament mu to jednoducho nedovolil. Na niekoľko mesiacov sa, pravda, dosiahol vytúžený cieľ – zvyšovanie kurzu koruny. Ale už v júni 1919 sa ukázalo, že vývin smeruje inam. Sociálne dôsledky toho, že pri kolkovaní sa zadržala polovica hotovosti, si rýchlo vynútili uvoľňovanie zadržaných peňazí. Vznikajúci štát hospodáril s deficitom. V podmienkach ďalších vojnových konfliktov (s Maďarskom na jar 1919) alebo ich vážnej hrozby (v r. 1919 – 1920 s Poľskom, r. 1920 prípadne aj s boľševickým Ruskom) a pri budovaní nových inštitúcií to napokon ani nebolo ináč možné. Množstvo obeživa preto napokon nekleslo, ba r. 1920, naopak, vzrástlo a vysoko prekročilo úroveň pred kolkovaním. Prudko sa zvyšovali ceny, množili sa sociálne konflikty a striedali vlády. Vývin meny mal napriek všetkému úsiliu inflačnú povahu. Okrem toho bolo hospodárstvo príúzko späté s Nemeckom. Vývin kurzu československej koruny preto kopíroval pozvoľný pád nemeckej marky a dlho sa od nej nemohol odpútať. Úsilie posilniť kurz koruny spočiatku podnietilo prísnu deflačnú politiku. Obetovalo sa jej všetko – zlato a valuty vyzbierané medzi obyvateľstvom, nákladná valutová pôžička zo zahraničia, konkurencieschopnosť a krachy podnikov orientovaných na export aj existencia bánk. Až keď škody spôsobené deflačnou politikou prerástli mieru únosnosti, nasledovala jej korekcia, návrat k zavrhnutému realizmu a úsilie dosiahnuť aspoň stabilitu meny.

Politika deflácie mala, pravda, aj svoje kladné stránky. Bola schopná brzdiť rozbiehajúcu sa infláciu a do zahraničia vyslala jasný, z hľadiska budúcnosti veľmi významný signál, že mladý štát, o ktorom takmer nikto nič nevedel, sa usiluje o zodpovednú menovú politiku. Bol to výrazný protiklad vývinu v susedných krajinách – hyperinflačné vlny v Rakúsku (1922) a Maďarsku (1923), totálny menový krach v Nemecku (1923 – 1924) a Poľsku (1923), nehovoriac už o menovej katastrofe v sovietskom Rusku, resp. vo vznikajúcom ZSSR (1921 – 1924). Deflačná politika ukázala, že ČSR je napriek ťažkostiam a chybám schopná vyjsť z povojnových menových problémov predovšetkým vlastnými silami. A nielen to. Ako jeden z víťazov prvej svetovej vojny vedela v tom čase podať pomocnú ruku aj svojmu porazenému susedovi a bývalému utláčateľovi – Rakúsku. Diplomatickou podporou na medzinárodnej úrovni mu umožnila, aby od Spoločnosti národov získalo stabilizačnú valutovú pôžičku. Hospodárske a menové ozdravenie Rakúska napomohla aj priamymi dodávkami surovín, najmä uhlia. Možno preto s istou metaforou povedať, že predvojnový rakúsky šiling bol krstným dieťaťom Československa. Týmto gestom ČSR potvrdila, že v potenciálne nepokojnom strede Európy vystupuje ako stabilizujúci mierotvorný prvok.

Deflačná politika natrvalo upevnila ducha menovej disciplíny. Ako trvalý zhmotnený odkaz zanechala československé dukáty – obchodné

mince, prestížnu náhradu za zlaté obehové mince, ktoré sa v daných podmienkach nepodarilo zaviesť.

Englišova koncepcia stabilizácie meny v súhre s celosvetovou povojnovou konjunktúrou priniesla svoje ovocie. Hospodárstvo sa oživilo a kurz koruny sa ustálil na úrovni 15,34 Kč za švajčiarsky frank. Československo získalo aj podiel zo zlata z pokladu zlikvidovanej Rakúsko-uhorskej banky. To umožnilo uviesť do života od 1. apríla 1926 Národnú banku československú. 7. novembra 1929 nasledovalo stanovenie zlatého obsahu koruny (44,58 mg zlata). Hoci zámer vydať zlaté obehové mince – 1 000-korunáky (hrivny) – sa neuskutočnil, československá koruna ostala až do konca svojej existencie menou štandardu zlatej devízy. Jej kurz v pomere k zahraničným menám bol v nasledujúcich trinástich rokoch pozoruhodne stabilný. Štandard zlatej devízy bol dedičstvom Rašínovej koncepcie menovej politiky.

Svetová hospodárska kríza a československá mena

Sľubný vývoj zvrátila svetová hospodárska kríza, vyvolaná predovšetkým nezodpovednými špekuláciami na americkom finančnom trhu, oveľa menej tzv. nadvýrobou. Na Československo tvrdo doľahla s dvojročným oneskorením. Výroba poklesla na 66 percent a export dokonca na 35 percent. Mnohé firmy a peňažné ústavy vrátane slovenských skrachovali. Štát musel na sanáciu postihnutých bánk vynaložiť takmer 2 mld. Kč. Prudko vzrástla nezamestnanosť (r. 1933 až na 738 000 osôb) a hromadili sa s tým spojené sociálne problémy. Štát hospodáril v krízových rokoch 1930 až 1935 so stálym deficitom. Pritom si udržiaval – s výnimkou r. 1932 – aktívnu bilanciu zahraničného obchodu. Celková platobná bilancia bola však v tom čase zväčša pasívna. Vo vzťahu k západným štátom ČSR vystupovala skôr ako dlžník, k východným, naopak, ako veriteľ.

Jednou z príčin tvrdých následkov krízy bola aj mierna technická zaostalosť veľkej časti čs. priemyslu. Skutočne moderne vybavených a spravovaných podnikov bolo málo. Ich klasickým príkladom sú obuvnícke továrne firmy Baťa, budované na viacerých miestach Moravy a Slovenska. Veľa tovární, naopak, využívalo staršie strojové zariadenie. Výroba bola rozptýlená, malosériová, v niektorých prípadoch dokonca len kusová, s vysokým podielom ručnej práce. Existovala aj veľká licenčná závislosť od zahraničia, ktorá v istých prípadoch dokonca oslabovala domácu výrobu. Československé výrobky boli sčasti predajné len doma alebo v chudobnejších štátoch juhovýchodnej Európy, zasiahnutých však krízou ešte viac, prípadne vo vzdialených krajinách, kde výnos exportu znižovali veľké náklady na dopravu. Kríza celkové zaostávanie čs. priemyslu za západnou Európou skôr prehĺbila.

V dôsledku krízy sa rozpadol aj bežný medzinárodný platobný styk. Viaceré štáty sa dostávali do insolvencie. Na ochranu pred nedobytnými pohľadávkami v zahraničnom obchode sa od r. 1932 museli zavádzať komplikované klíringové dohody, osobitné účty a devízové obmedzenia. Pri Národnej banke čs. vznikla v januári devízová komisia, ktorá rozhodovala o devízovom krytí dovozu tovaru. Menu malo podporiť aj zavedenie povinnej ponuky cudzích valút, drahých kovov a cenných papierov Národnej banke.

Kríza sa premietla do zníženia zlatého obsahu koruny. Nasledovali dve devalvácie za sebou. Prvá sa uskutočnila r. 1934 až po prekonaní odporu vedenia peňažných ústavov vrátane guvernéra Národnej banky Viléma Pospíšila. Práve pre svoj nesúhlas odišiel z funkcie a na jeho miesto nastúpil Karel Engliš. Druhá devalvácia r. 1936 súvisela s rozpadom tzv. zlatého bloku, t. j. štátov združených okolo Veľkej Británie, ktoré sa pokúsili čo najdlhšie udržať svoje zlaté meny. Oživenie československého hospodárstva nastalo až r. 1937. V polovici 30. rokov sa začal uplatňovať aj názor, aby banka uvoľnenou emisnou politikou aktívne vystupovala na podporu investícií a oživenia hospodárstva. Predstaviteľom takýchto názorov bol aj Jaroslav Nebesář, prvý povojnový guvernér NBČS.

Od r. 1933 k negatívnym následkom svetovej hospodárskej krízy pribudli aj dôsledky čoraz zreteľnejšej erózie versaillského mierového systému a priama hrozba vojnového konfliktu s Nemeckom, prípadne aj s ďalšími susedmi usilujúcimi o revíziu hraníc (Maďarsko, v menšej miere Poľsko). Československo sa r. 1935 pokúsilo zlepšiť si bezpečnostnú situáciu plným diplomatickým uznaním Sovietskeho zväzu a jeho včlenením do systému svojich obranných zmlúv s Francúzskom. Ten istý cieľ sledovala aj výdatná čs. technologická a finančná podpora štátov Malej dohody – Rumunska a Juhoslávie –, ktorú inicioval minister zahraničných vecí Edvard Beneš. Po stroskotaní ženevskej konferencie o odzbrojení a konferencie o nemeckých reparáciách v Lausanne r.1932, a najmä po nástupe Hitlera k moci r. 1933, Československo muselo výdatne investovať do obrany. V súlade s francúzskou obrannou doktrínou a s ohľadom na to, že československé územie bolo izolované od svojich hlavných spojencov a malo strategicky nevýhodný tvar, šlo najmä o budovanie rozsiahleho pevnostného systému v pohraničí. Zároveň sa začala budovať aj záložná infraštruktúra na Slovensku, kde sa neočakávalo obsadenie nepriateľom bezprostredne po prípadnom útoku. Príkladov je niekoľko – zbrojovka v Dubnici nad Váhom, komplex kúpeľných budov v Turčianskych Tepliciach, budovaný ako záložné sídlo Národnej banky československej alebo tlačiareň v Harmanci, ktorá mala slúžiť ako záložná tlačiareň bankoviek. Súčasťou príprav na obranu bola aj výroba náhradných papierových platidiel a ich dislokácia do skladov najmä v potenciálnom zázemí, t. j. na Slovensku. Preventívne sa aj podstatná časť zlatých rezerv Národnej banky čs. presunula do Belgicka, Švajčiarska a Veľkej Británie. Žiaľ, práve anglické banky, ktorým bolo zlato zverené, na príkaz Národnej banky pre Čechy a Moravu, dokázateľne vynútený nemeckými okupantmi, previedli veľkú časť uschovaného zlata na účet Ríšskej banky.

Tieto a ďalšie prípravy na obranu znamenali z jednej strany vznik množstva pracovných príležitostí a prispeli k hospodárskemu oživeniu na konci 30. rokov, ale z druhej strany to boli sčasti výsostne neproduktívne investície, ktoré navyše o niekoľko mesiacov vyšli celkom nazmar. Mimoriadne náklady na obranu v r. 1935 – 1937 činili 5,6 mld. Kč, pričom len za jediný rok 1938 sa vyšplhali o 4,8 mld. Kč. Československo vydávalo na obranu 7 percent svojho národného dôchodku. Vyvolávalo to silný inflačný tlak a prechod stabilnej meny do stavu riadenej inflácie. Náklady na obranu, obidve mobilizácie r. 1938 a evakuácia obyvateľstva zo stratených území na jeseň 1938 sa sčasti pokryli premenou bankoviek nižších nominále na štátovky (23. mája 1938 50-korunáčok a 23. septembra 1938 aj 100-korunáčok). Množstvo obeživa sa zvýšilo zo 7,1 mld. Kč r. 1937 na 8,3 mld. Kčs na zmenšenom území na jar 1939, t. j. o 17 percent.

Hospodárskou, ľudskou i morálnou katastrofou bol mníchovský diktát a zakrátko po ňom prvá Viedenská arbitráž. Časť čs. územia sa dostala dočasne pod politickú i menovú suverenitu Nemecka, Maďarska a Poľska. Na stratenom území obiehalo dovedna 3,7 mld. Kč, ktoré sa vymenili za meny uchvatiteľských štátov. Nemecko si za 2,9 mld. vymenených Kč vynútilo vydať takmer 15 ton menového zlata. Paradoxne v tom čase nemalo iné zlaté rezervy, okrem 78,3 ton menového zlata, ulúpeného r. 1938 v Rakúskej národnej banke...

Inflačný trend, ktorý sa prejavoval v ostatných rokoch existencie medzivojnovej ČSR, sa po jej rozbití preniesol do obidvoch nástupníckych štátov.

Československé peniaze v medzivojnovom období

Pri budovaní sústavy československých platidiel sa prejavovali dve rozdielne tendencie. Už od vzniku novej meny sa darilo vytvárať sústavu mincí, ktoré svojím výtvarným riešením a ideovým obsahom výrazne presiahli úroveň vtedajšej európskej mincovej tvorby, prevažne veľmi stereotypnej. Niektoré z nich dokonca ešte aj v budúcnosti inšpirovali autorov čs. a českých mincí po r. 1993. V oblasti papierových platidiel sa však Československo po prvých pokusoch o svojbytný výtvarný prejav, reprezentovaný bankovkovou tvorbou Alfonsa Muchu, dostalo z technologických dôvodov do závislosti od zahraničnej, veľmi komerčne a stereotypne chápanej produkcie. Obrat nastal až po vybudovaní tlačiarne bankoviek Národnej banky československej r. 1928. Jej ateliér spracoval posledný vklad A. Muchu do bankovkovej grafiky v podobe síce oneskoreného, no výrazovo dokonalého prejavu secesného umenia. Veľkým šťastím bolo aj zainteresovanie maliara a grafika Maxa Švabinského do tvorby bankoviek. Vytvoril síce diela viditeľne inšpirované bankovkami poslednej tretiny 19. storočia, ale do ich symboliky premietol demokratického republikánskeho ducha.

Odluka: kolkujú sa rakúsko-uhorské bankovky

Sbírka zákonů a nařízení
státu československého.

Titulná strana zákona o kolkovaní bankoviek

■ **25. februára 1919.** Začala sa menová odluka kolkovaním bankoviek. V Čechách, na Morave a v Sliezsku trvala do 9. marca, na Slovensku do 12. marca. Tento spôsob menovej odluky sa dohodol už v októbri 1918 v Ženeve na rokovaniach delegácie Českého národného výboru s Dr. Edvardom Benešom a ďalšími predstaviteľmi zahraničného odboja. Rašín prevzal a presadil myšlienku, ktorej pôvodcom bol riaditeľ pražskej Mestskej sporiteľne Vilém Pospíšil.

Technické prípravy kolkovania sa začali 3. januára 1919 objednaním tlače kolkov. 18. februára 1919 Rašín získal pre svoj návrh zákona o menovej odluke podporu v parlamentných výboroch (so znížením zadržaného obeživa na 50 percent). Parlament prijal zákon 25. februára 1919. 26. februára sa uzavreli, okrem vopred stanovených výnimiek, hranice, zastavil sa poštový a platobný styk s cudzinou a príjem aj výplata vkladov v peňažných ústavoch.

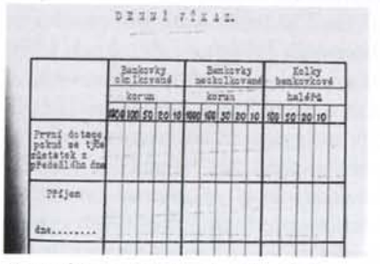
Na výmenu peňazí vzniklo 13 hlavných komisariátov, z toho štyri na Slovensku (Bratislava, Zvolen, Ružomberok a Košice), 410 okresných komisariátov a približne 1 500 výmenných miest. V čase odluky 6. marca 1919 vznikol aj Bankový úrad Ministerstva financií. V ten istý deň prevzal pražskú pobočku Rakúsko-uhorskej banky v Prahe.

Kolkovali sa rakúsko-uhorské bankovky určené zákonom, pričom sa zadržiavala polovica bankoviek predložených na kolkovanie ako nútená štátna pôžička s jednopercentným úročením. Za výmenu sa platilo jedno percento hodnoty kolkovaných bankoviek. Kolkovali sa len bankovky po 10 K vzor 1915, 20 K vzor 1913, 50 K vzor 1914, 100 K vzor 1912 a 1 000 K vzor 1902. Kolkovanie sa netýkalo rakúsko-uhorských jednokorunáčok a dvojkorunáčok, v platnosti ostali aj všetky rakúsko-uhorské mince. Ostatné platné bankovky (10 K vzor 1904, 20 K vzor 1907, druhé vydanie 20 K vzor 1913, 50 K vzor 1902, 25 a 200 K vzor 1918) sa pri kolkovaní sťahovali. V praxi sa kolkovanie vykonávalo neraz tak, že sa stránkam vrátila polovica prinesených bankoviek a podľa ich počtu a nominále dostali zodpovedajúce kolky, aby si ich sami nalepili. Časť bankoviek okolkovali vopred v tzv. lepiarňach kolkov. Kolky sa lepili zásadne na maďarskú stranu bankoviek cez uhorský znak, na stokorunáčkach striedavo do hornej alebo spodnej polovice, aby balíčky bankoviek neboli príliš hrubé. Na tisíckorunáčky boli kolky vytlačené v ľavom spodnom rohu bankovky. Odluka na Slovensku sa vykonávala najmä pomocou vopred okolkovaných bankoviek.

Na kolkovanie bolo predložených 7,1 mld. korún, z toho 5,1 mld. od súkromných osôb, ktorým sa vrátilo 2,7 mld. korún a 2,4 mld. korún bolo zadržaných. Dve miliardy korún zo štátnych pokladníc sa okolkovali v celej sume. Peňažný obeh tak nakoniec klesol iba na 66,7 percenta. Zadržané hotovosti sa začali vracať s ohľadom na chudobnejšie vrstvy od 15. marca 1919 (sumy do 250 korún) a na nátlak verejnosti ďalej od 4. augusta 1919 (1 000 Kč na osobu alebo 2 000 Kč na hlavu domácnosti). Do pol roka po kolkovaní tak uvoľnili dovedna 815 mil. Kč. Zvyšok zadržanej hotovosti uvoľnilo vládne nariadenie č. 319 z 15. júna 1922.

Okolkovaná rakúsko-uhorská stokorunáčka vzor 1912

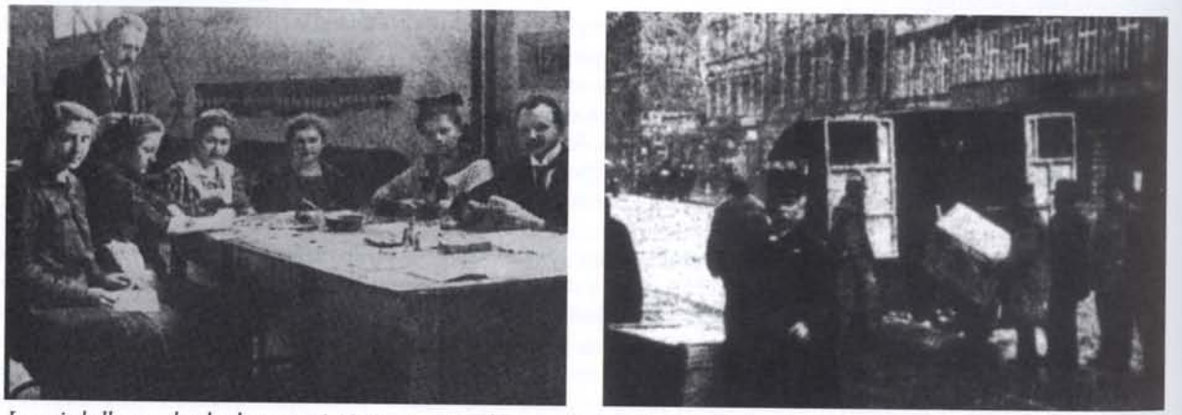
Formulár na súpis bankoviek a kolkov

Za kolky sa platilo jedno percento z hodnoty kolkovanej bankovky.

Z okolkovaných rakúsko-uhorských bankoviek sa stali čs. štátovky. Súčasťou menovej odluky bola aj nostrifikácia vkladov a cenných papierov. Odlukou vznikla čs. mena *de facto*. Jej vznik právne zakotvil zákon č. 187 z 10. apríla 1919, ktorý ako novú menovú jednotku uzákonil korunu československú (Kč), delenú na 100 halierov, aj napriek úvahám o zavedení nových názvov menovej jednotky (→ s. 170).

Na podporu novej meny bola vypísaná 4-percentná valutová pôžička. Po likvidácii Rakúsko-uhorskej banky (→ 19. septembra 1919) čs. menový poklad obohatilo aj 12,4 tony zlata, ktoré pripadlo Československu z likvidačnej podstaty zlikvidovanej banky.

Lepenie kolkov na bankovky v marci 1919 a preprava košov s okolkovanými bankovkami

ZAUJÍMAVOSŤ

Strašidlo kolkovania obchádza republiku...

Uverejnenie pravidiel odluky vyvolalo na celom území nákupnú horúčku a snahu zbaviť sa za každú cenu peňazí nákupom niekedy aj celkom nepotrebného tovaru. Obavy z odluky nezodpovedne zvyšovali aj niektoré noviny titulkami typu 1 K = 50 hal. Bolo to nepochopenie pravidiel odluky. Strach z nových opatrení však vyplýval aj z nedobrých skúseností s rakúskou menovou politikou i z prirodzenej nedôvery k úradom. Zadržanie časti bankoviek naozaj spôsobilo vážne problémy mnohým chudobnejším ľuďom.

Obavy z kolkovania spôsobovalo nedostatočné pochopenie vecného obsahu odluky a neskôr aj častý výskyt falošných kolkov (→ s. 170). Preto tlač podrobila celý proces ostrej kritike. Ešte pred začatím sa však ako rozhorčený kritik ozval dokonca pracovník Bankového úradu Ministerstva financií Rudolf Schmaus (neskôr zodpovedný za agendu falzifikátov). Vlastným nákladom vydal brožúrku *Neudržitelnost a nedozírné následky kolkování peněz – bezpečný a jedině spravedlivý způsob nápravy meny.* Varoval v nej pred hrôzou a zdesením, ktoré zachváti ľudí pred výmenou peňazí. Tvrdil, že podľa „zaručených skúseností" je vylúčené, aby sa výmena zvládla za osem dní. Odňatie peňazí prirovnal k poruche životne dôležitého orgánu v tele. Tým sa približoval k mysleniu Dr. K. Engliša. Kolkovanie nazval, narážajúc na Dr. A. Rašína, prejavom „ľahkovážnej svojvôle všelijakých *rozhľaduplných* odborníkov". Jeho neúčinnosť dokazoval aj dovozom označených bankoviek z Kráľovstva SHS. Úvahy o frankovej mene označil za „bájenie". Namiesto kolkovania navrhol menovú reformu. Staré platidlá by sa menili za definitívne nové peniaze v pomere 2:1. Za zadržanú sumu by sa vydávali zúročené obligácie. Ich úroky by hradili dlžníci, ktorí pri znehodnocovaní meny boli vo výhode voči svojim veriteľom. Aby sa stihli vytlačiť peniaze, navrhoval urobiť reformu 31. decembra 1919.

Hoci mal Rudolf Schmaus zaujímavé postrehy, návrhom na odloženie odluky o desať mesiacov veľa prezieravosti neprejavil. Československo by tým bolo pravdepodobne stratilo oveľa viac, ako stratilo enormným výskytom bankoviek s falošnými kolkami. Nesplnila sa ani jeho predpoveď, že kolkovanie nemožno zvládnuť za osem dní.

FAKTY

Výsledky menovej odluky

Hoci minister Rašín nakoniec nemohol uskutočniť svoj plán v takom rozsahu, aký si pôvodne predstavoval, získal na jeho realizáciu mimoriadne, doslova diktátorské právomoci a materiálne aj personálne prostriedky. Plne ich využíval, ale neraz vystupoval ako bezohľadný despota. Napriek tomu nedosiahol ani tie ciele, o ktoré sa mal usilovať podľa oprávnení udelených parlamentom vo februári 1919. Jeho menová politika dokonca spôsobila vážne hospodárske ťažkosti a pokles výroby. Po krátkodobom silnom vzostupe kurzu čs. koruny na zahraničných burzách nezabránil jej dočasnému hlbokému prepadu.

Korunu sa podarilo definitívne stabilizovať až roku 1922 na úrovni hlboko pod jej predvojnovou hodnotou, ale je fakt, že Československo sa vyhlo prudkej inflácii, aká v prvej polovici 20. rokov postihla Rakúsko, Maďarsko a Poľsko, alebo, v iných historických súvislostiach, zruinovala Nemecko alebo Rusko. K menovej stabilite Československo dospelo o dva až sedem rokov skôr ako iné nástupnícke štáty. Vo vzťahu k obyvateľstvu sa to podarilo aj oveľa šetrnejším spôsobom ako v Kráľovstve SHS (neskoršej Juhoslávii) a Rumunsku. Tie sa po prvej svetovej vojne takisto vyhli hyperinflácii, hoci zdedili takmer rovnaký podiel rakúsko-uhorského obeživa ako Československo. Rašínova politika nepochybne prispela k tomuto úspechu. Nebolo by to však možné bez súhry hospodárskej vyspelosti a potenciálu krajiny, disciplinovanosti jej občanov a ich prevažne pozitívneho vzťahu k novému štátu.

CITÁT

Ako reagovali na kolkovanie obyvatelia Slovenska?

V kronike obce Bučany v Trnavskom okrese sa o. i. píše:

„Potom však prišla správa o kolkovaní peňazí a ľudia sa báli, že štát bude polovicu stŕhať. Hoci úrady uisťovali ľudí, že druhú polovicu dostaňú neskoršie, málokto tomu veril. Peniaze rozdelili na deti i na cudzích. Po kolkovaní sa našli aj takí, ktorí peniaze majiteľovi nevrátili. Neskôr boli peniaze naozaj všetky vrátené."

Profesor Roman Holec vystihol podmienky a priebeh kolkovania takto:

„Obyvatelia sa museli rozhodovať v situácii, ktorá vôbec nebola prehľadná. Mnohí neverili, že nový štát sa udrží dlhšie, navyše maďarské vojská čakali na príležitosť opäť sa zmocniť svojho felvidéku. Len tí, ktorí verili v životnosť nového štátu, si odniesli svoje úspory do výmenného a kolkovacieho strediska. V zmiešaných, resp. národne menej uvedomelých oblastiach, nehovoriac už o Madaroch a Nemcoch, ľudia odmietli okolkovať si peniaze, inde si ich nechávali kolkovať len s nechuťou, najmä keď zistili, že polovicu peňazí im zadržia [...] V Ružomberku krátko pred kolkovaním otvorili Baťovu predajňu obuvi, a tak dilemu, čo s peniazmi, ľudia vyriešili svojsky. Aj tí, čo celý život prežili v krpcoch, nanajvýš v čižmách, sa postavili do dlhočizného radu a kúpili si topánky [...] Kupovalo sa bezhlavo všetko – zlato, striebro, drahé kamene, klavíry, obrazy, ba aj rakvy. Rašín sa mohol pochváliť, že nikdy predtým ani potom sa neplatili dane tak ochotne ako v čase dvoch kolkovacích týždňov."

Bratislava bola vo februári 1919 definitívne včlenená do ČSR a po príchode ministra s plnou mocou pre správu Slovenska Vavra Šrobára sa stala aj faktickým hlavným mestom Slovenska (na obr. hliadka talianskych legionárov stráži dunajský most po zatvorení hraníc pred začatím kolkovania bankoviek).

Potvrdenie bratislavského finančného riaditeľstva o zaplatení dane z majetku v súvislosti s kolkovaním bankoviek

Vkladná knižka s vkladom nostrifikovaným pri kolkovaní bankoviek v marci 1919

POZADIE

Falšovanie čs. bankovkových kolkov

Menová odluka a reštrikcia obeživa vyvolala okamžitý vzostup kurzu čs. koruny na zahraničných burzách. V júni 1919 kulminoval, keď dosiahol 34 švajčiarskych centimov za 1 Kč. Potom začal prudko klesať, no aj v čase najhlbšieho poklesu na necelých 6 centimov koncom januára 1920 bol dvojnásobne vyšší ako kurz koruny v susedných nástupníckych štátoch. Preto bolo veľmi výnosné falšovať kolky, lepiť či tlačiť ich na rakúsko-uhorské bankovky, ktorých najmä v Maďarsku a Poľsku (Haliči) obiehalo veľké množstvo, a pašovať ich do Československa. Zisk z rozdielu hodnoty kolkovaných a nekolkovaných bankoviek bol takmer sto percent! Viaceré firmy v Ostrave dokonca sústavne používali falošne okolkované bankovky na výplaty miezd... Okrem toho falšovanie kolkov v máji 1919 organizovala aj vláda Maďarskej republiky rád na podporu svojej expanzie na slovenské územie.

Falšovanie a rozširovanie falzifikátov uľahčovala nízka a premenlivá kvalita pravých kolkov. Pravé kolky vytlačené na 1 000-korunáčkach mali dokonca šesť oficiálnych variantov. Overovanie pravosti v bežnom platobnom styku bolo preto veľmi obťažné. Falzifikátori navyše postrehli nízku kvalitu pravých kolkov a nejasný obraz pravých kolkov podľa vlastnej fantázie „zlepšovali". Vznikli tak síce v detailoch odlišné falzifikáty, no ich jasný obraz a dobré remeselné vyhotovenie im poskytovali dôveryhodnosť. Falšovaných kolkov jestvovalo takmer 150 typov od celkom naivných až po naozaj nebezpečné.

Úrady vyhľadávali a postihovali najmä rozširovateľov falošných kolkov. Falošné kolky označovali, ale majiteľom, pri ktorých bolo zrejmé, že sa sami stali obeťou, bankovky s označeným kolkom vracali. Vychádzalo sa z toho, že sama bankovka je pravá a v niektorom z nástupníckych štátov stále platná.

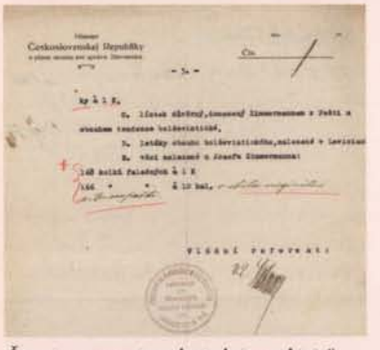
V čase obehu kolkovaných bankoviek sa podarilo zachytiť bankovky s falošnými kolkami s hodnotou 255 mil. Kč. Výskyt nerozpoznaných, falošne okolkovaných bankoviek v numizmatických zbierkach je pritom taký častý, že uvedená suma je celkom isto podhodnotená.

Vzhľad kolkov mohol byť dosť rozdielny, takže odlíšiť kvalitný falzifikát (v strede) od pravých kolkov (prvý a tretí) nebolo jednoduché.

Zachytené falošné kolky využívali v peňažných ústavoch ako pomôcku (na obr.) pri overovaní pravosti kolkov, ktoré si vyžadovalo mimoriadnu pozornosť pracovníkov bánk a sporiteľní.

Šírenie „svetovej proletárskej revolúcie" z Maďarska na Slovensko bolo zároveň pokusom o obnovenie Uhorska v predvojnových hraniciach. Z protokolu o výsluchu muža, ktorý v máji 1919 pašoval falošné kolky z územia Maďarskej republiky rád, vyplýva bezprostredný súvis tejto jeho činnosti so šírením protičeskoslovenskej propagandy budapeštianskej boľševickej vlády.

V letáku, ktorý sa našiel u pašeráka kolkov, boľševici z Budapešti vyzývali čs. vojakov, aby nebojovali proti maďarskej Červenej armáde a podporovali utvorenie diktatúry proletariátu v Čechách a na Slovensku.

Karikatúra čs. kolku pri posmešnom článku v nemeckom časopise

Prvé štátovky vstupujú do obehu

■ **7. júla 1919.** Vyšlo prvé čs. formálne správne platidlo – stokorunová štátovka. Otvárala emisiu, ktorú 26. februára 1920 uzavrela desaťkorunáčka.

Okolkovanie rakúsko-uhorských bankoviek bolo iba provizórne opatrenie. Čo najskôr ho muselo nasledovať vydanie definitívneho obeživa, prihlásenie pohľadávok a vkladov v peňažných ústavoch a nostrifikácia cenných papierov. Po definitívnom, medzinárodne uznanom stanovení hraníc štátu sa mohla jeho menová suverenita rozšíriť na celé územie.

Budovanie sústavy papierového obeživa sa začalo dokonca ešte pred vznikom Československa. Známy secesný maliar Alfons Mucha sa už v lete 1919 zaoberal, možno len z vlastného popudu, kreslením návrhov bankoviek. Oveľa vážnejším problémom než výtvarné spracovanie však bolo technické zabezpečenie tlače štátoviek. Domáce tlačiarne nemali ani skúsenosti, ani zodpovedajúce strojové vybavenie. Bankový úrad Ministerstva financií preto túto otázku riešil spoluprácou so zahraničnými tlačiarňami. Tlačiareň bankoviek Rakúsko-uhorskej banky podľa dodaných podkladov alebo na základe svojich vlastných návrhov vyrobila tlačové formy na šesť štátoviek, ktoré potom vytlačili vybrané domáce tlačiarne. Jednu štátovku vo Viedni dokonca aj vytlačili. Bankový úrad pri tom využil osobné kontakty vo viedenskej tlačiarni, najmä s jej riaditeľom F. Hazurom, pôvodom z Prostějova.

Ďalšie návrhy štátoviek ponúkla American Banknote Company v New Yorku. Tá nakoniec dodala tisíckorunovú štátovku vytlačenú na podklade nerealizovaného návrhu 50-frankovej bankovky zhotovenej pre Banque de France. Dve štátovky vznikli v pražskej tlačiarni Haase. Ani v ich prípade nie je vylúčená účasť viedenských grafikov, najmä prof. Rudolfa Junka s jeho typickou ornamentikou (→ s. 158).

Do júna 1920 sa podarilo vylúčiť z obehu všetky kolkované rakúsko-uhorské bankovky. Šlo o naliehavú úlohu, lebo čs. bankovkové kolky sa stali predmetom bezprecedentne rozsiahleho falšovania a výskyt bankoviek s falošnými kolkami spôsoboval značné škody i vážne poruchy v peňažnom obehu.

Sokol či frank? Bude koruna!

■ **10. apríla 1919.** Čs. parlament Zákonom č. 187 Zb. z. a n. o československej mene rozhodol o názve menovej jednotky. Po diskusiách sa zachovali názvy koruna a halier, oficiálny názov znel koruna československá (Kč). Delila sa na sto halierov.

Diskusie vyplynuli predovšetkým zo všeobecnej tendencie, prevládajúcej najmä v Čechách a na Morave, zdôrazňovať čo najväčší rozchod s neobľúbeným Rakúsko-Uhorskom. Zodpovedalo to aj Masarykovej zásade „odrakouštět". V hospodárstve to však nebolo také jednoduché. Preto sa tieto nálady uplatňovali skôr na symboloch vrátane názvov menových jednotiek. Korunu mal nahradiť *sokol*, haliere mali nahradiť *stotiny*, *káňatá* (čes. *káně* – myšiak lesný) alebo *brká*. Vyskytli sa aj úvahy o zavedení franku ako súbežnej meny.

Tieto zámery dokumentujú odrazky nerealizovaných návrhov mincí s názvami sokol alebo frank, prípadne návrhy papierových platidiel znejúcich na franky. Odrazky nerealizovaných návrhov mincí, na ktorých nebola vyznačená nijaká menová jednotka, možno chápať ako pokračovanie rakúsko-uhorskej praxe, ale aj ako prejav neistoty, ktorá panovala v súvislosti s názvami menovej jednotky.

Na domácej pôde diskusie o názvoch menových jednotiek postupne utíchli, ale pozoruhodne silnú reakciu vyvolali v Maďarsku a Rakúsku. V Maďarsku čs. korunu dlho prezývali sokol, čo možno súviselo s vyobrazením sokola na rube 100-korunáčok a 500-korunáčok z r. 1919, ale zrejme aj so silným postavením telovýchovnej organizácie Sokol v čs. spoločnosti.

S názvom sokol sa stretáme na rakúskej karikatúre s témou zavádzania šilingu v r. 1924 – 1925. Nový šiling, nasledovaný grošovými mincami, prichádza do vznešenej spoločnosti vtedajších významných svetových mien. Tie, reprezentované postavami v úboroch typických pre jednotlivé štáty, sa posmešne čudujú: „Ktože to k nám prichádza?" Československo medzi nimi namiesto koruny zastupuje sokol v sokolskej rovnošate s pierkom na čiapke.

Návrhy Otakara Španiela na čs. mince s názvami stotina a sokol, dolu návrh na čs. frank od A. Máru

Návrh riešenia desaťkorunáčky od Alfonsa Muchu nezaprie charakteristický výtvarný rukopis tohto tvorcu.

Jednokorunáčka (100 mm x 60 mm) a päťkorunáčka(122 mm x 78 mm) prvej emisie sa dostali do obehu 24. septembra 1919, 50-korunáčka (180 mm x 90 mm) 8. novembra 1919 a 500-korunáčka (178 mm x 122 mm) 22. októbra 1919.

1 000-korunáčka (193 mm x 102 mm) sa dostala do obehu 12. decembra 1919 a 5 000-korunáčka (192 mm x 128 mm) 7. augusta 1919.

Prvú emisiu čs. štátoviek otvorila stokorunáčka, vydaná 7. júla 1919 (165 mm x 95 mm).

Pašovanie bankoviek z Poľska

KURIOZITA

■ **Leto 1919.** Československú korunu poškodzovalo pašovanie rakúsko-uhorských jednokorunáčok a dvojkorunáčok (vyňatých z kolkovania) zo zahraničia. Ich dovoz bol spočiatku legálny, ale keď sa zistilo, že sa dovážajú v neúmerne veľkom počte, obmedzili ho v lete 1919 sumou 100 korún na osobu. Vyššie sumy colníci zabavovali.

Dovoz týchto bankoviek z Poľska bol taký intenzívny, že do 15. septembra 1919, keď sa v Československu skončila ich platnosť, v Haliči, podľa správ z dennej tlače, takmer zmizli z obehu. V českých novinách pašované bankovky prezývali „úplavice".

Pražská rytecká firma Monetaria Pragensis v rámci tvorby budúcich čs. platidiel ponúkla svoje návrhy na stofrankovú a tisícfrankovú bankovku.

POZADIE

Falšovanie štátoviek prvej emisie

Prvá emisia štátoviek z hľadiska ochrany meny pred falšovaním nesplnila očakávania. Relatívna stabilita a príťažlivosť čs. meny kontrastovala s infláciou v susedných štátoch. Rozhodujúcu úlohu však zohrala nemecká a predovšetkým dobre organizovaná maďarská iredenta, ktorá peňazokazectvo premenila na zbraň so zámerom obnoviť predvojnové hranice Uhorska. Falšovanie uľahčovala nízka technická úroveň tlače. Preto bolo nevyhnutné stiahnuť z obehu päť denominácií štátoviek iba necelé 2 – 3 roky po ich vydaní.

Falšovatelia si najčastejšie vyberali 100-korunáčku. Existuje 10 typov jej tlačených falzifikátov, niektoré vo viacerých variantoch, a päť typov ručne kreslených falzifikátov. Najnebezpečnejšie boli falzifikáty z dielne Bedřicha Černého (typ 9), pracovníka pražskej tlačiarne Neubert, ktorý rafinovane falšoval aj rakúsko-uhorské bankovky (→ s. 153, 155). Černého vypátrali len zásluhou jeho neopatrnosti. Paradoxom bolo, že pri procese natoľko ovplyvnil porotu, že vyniesla oslobodzujúci rozsudok.

Najvýznamnejšie – hospodársky i politicky – boli falzifikáty 500-korunáčky. Pod ochranou maďarských úradov ich vyrábala skupina falzifikátorov na čele s profesorom Gyulom Meszárosom. Približne 60 000 týchto nebezpečných falzifikátov síce zadržali ešte pred ich uvedením do obehu vo Viedni, ale nie je isté, aké množstvo vyrobených falzifikátov bolo po zatknutí rozširovateľov uložených na inom mieste. Podozrenie, že šlo o nemalé množstvá, nepriamo potvrdzuje nápadne hojný výskyt nepoužitých falzifikátov na numizmatickom trhu.

Z rovnakej dielne pochádzajú aj falzifikáty 100-korunáčky typ 7. Medzi zachovanými 100-korunáčkami sa dodnes pomerne hojne objavujú nerozoznané exempláre tohto typu najmä na Slovensku.

Dielňa prof. Meszárosa sa neskôr zamerala na falšovanie francúzskych 1 000-frankových bankoviek. Jej činnosť bola odhalená pri prvom pokuse o ich uvedenie do obehu. Vzápätí vypukla veľká medzinárodná aféra. Na jednej strane mala za následok prijatie prísnych medzinárodných pravidiel o boji proti falšovaniu peňazí a založenie Interpolu. Na druhej strane sa skončila súdnou fraškou v Budapešti, kde členovia skupiny v konečnom dôsledku vystupovali ako národní hrdinovia.

Terčom pozornosti falšovateľov však boli aj jednokorunáčky a päťkorunáčky. Útokom falšovateľov z celej emisie vzdorovali len 10-korunáčky a 1 000-korunáčky. Celková škoda spôsobená falšovaním štátoviek prvej emisie dosiahla 34 mil. Kč, t. j. mesačný plat asi 30 000 slušne situovaných príslušníkov strednej vrstvy.

Rakúsko-uhorská banka končí

■ **10. septembra 1919.** Saintgermainská mierová zmluva s Rakúskom v článku 206 nariadila úplnú likvidáciu Rakúsko-uhorskej banky. Vo vzťahu k Maďarsku toto nariadenie potvrdil článok 189 Trianonskej mierovej zmluvy zo 4. júna 1920.

Rakúsko-uhorská banka pokračovala v činnosti aj po rozpade monarchie. Využívala fakt, že jej posledné privilégium platilo do 31. decembra 1919. Na území nástupníckych štátov mala sieť pobočiek a nezanedbateľný nehnuteľný majetok. Jej činnosť však nástupnícke štáty čoraz väčšmi obmedzovali. Najďalej v tom postúpilo Československo. Minister financií Alois Rašín sa oprávnene obával, že banka bude pokračovať v inflačnej politike a poškodzovať nástupnícke štáty. Naopak, v úzkej spolupráci s ňou pokračovalo Maďarsko, kde pôsobil druhý hlavný ústav banky.

Postupný rozpad menového teritória, prísne kontroly pohybu osôb cez hranice a nezáujem nových štátov o spoločnú menu však znemožňovali reálne pôsobenie Rakúsko-uhorskej banky v nástupníckych štátoch. Podľa článku 107 štatútu mala byť banka, ak nebude obnovené jej privilégium, zlikvidovaná. Likvidácia sa však neuskutočnila podľa štatútu, ktorý banke dovoľoval pokračovať v obchodných činnostiach, ale podľa Saintgermainskej zmluvy z 10. septembra 1919.

Podľa toho mali všetky štáty:

- Do dvoch mesiacov označiť rakúsko-uhorské bankovky obiehajúce na ich území (v praxi šlo už len o Poľsko a Maďarsko, ktoré však túto povinnosť nesplnili).
- Do 12 mesiacov zameniť rakúsko-uhorské koruny za vlastné meny v pomere, ktorý samy stanovia (v praxi sa to týkalo Poľska a Maďarska, čiastočne Rumunska).
- Do 14 mesiacov odovzdať vymenené bankovky reparačnej komisii, ktorá mala rozhodnúť o ďalšom postupe.

Podľa zmluvy bankovky vydané do 27. októbra 1918 predstavovali právo na celé aktíva Rakúsko-uhorskej banky, kým bankovky vydané po 27. októbri 1918 boli kryté iba obligáciami rakúskej a maďarskej vlády (v praxi sa to takisto realizovalo ináč – napríklad ČSR tolerovala obeh 20-, 25- a 200-korunáčok, vydaných 28. októbra 1918, zatiaľ čo Rumunsko uznalo aj 10 000-korunáčky vydané až v decembri 1918).

Rakúsko-uhorská banka proti takému rozhodnutiu protestovala. Protest odôvodňovala potrebou založiť pred začiatkom likvidácie nový emisný ústav nevyhnutný pre chod hospodárstva nového štátu – Rakúskej republiky. Pokračovať v činnosti sa jej nakoniec skutočne podarilo presadením zákona z 20. decembra 1920, ktorý ju zmocnil vykonávať doterajšiu činnosť v Rakúskej republike až do založenia novej ceduľovej banky.

Rakúsko-uhorská banka napokon skončila činnosť 15. decembra 1922 posledným zasadnutím užšej generálnej rady. O týždeň sa konalo ustanovujúce zhromaždenie Rakúskej národnej banky.

Proces likvidácie Rakúsko-uhorskej banky sa začal pod dozorom zástupcov nástupníckych štátov v septembri 1920, mesiac po ratifikácii Saintgermainskej zmluvy, a 5. decembra 1922 bola o nej uzavretá medzinárodná zmluva. Podľa nej obchodné činnosti banky (okrem zlata, devíz a valút) prevzali nástupnícke štáty. Zlato, devízy a valuty sa použili na odškodnenie zahraničných veriteľov. Ich zvyšok sa rozdelil medzi nástupnícke štáty v pomere ich podielu na bankovkách obiehajúcich v Rakúsko-Uhorsku k 27. októbru 1918.

Na krytie bankoviek vydaných po 27. októbri 1918 vyčlenilo Rakúsko a Maďarsko päť miliónov zlatých korún zo svojho podielu na zlatom poklade Rakúsko-uhorskej banky. Dovedna sa rozdelili aktíva v hodnote 243 mil. korún. Ďalším nástupníckym štátom sa vyplatil ich podiel v zlatých korunách a v menšej časti v striebre. Pokryli sa z nich aj trovy likvidácie. Likvidácia sa skončila v júni 1924, no výplaty niektorých záväzkov sa pretiahli až do roku 1928.

Okrem politických a čisto finančných aspektov tohto procesu sa musel brať ohľad na to, že likvidácia Rakúsko-uhorskej banky bola aj právnym problémom. Formálne nepatrila štátu, ale vystupovala ako nezávislá akciová spoločnosť. Podľa nariadení mierovej zmluvy sa s ňou však nakladalo tak, ako by šlo o štátnu banku. Pri vyrovnávaní záväzkov medzi nástupníckymi štátmi banka tvorila iba zlomok hodnôt, o ktorých sa rokovalo (železnice, vojenské zariadenia, pozemky a pod.).

ZAUJÍMAVOSŤ

Posledné štátovky prvej emisie – 10-korunáčka (143 mm x 84 mm, do obehu sa dostala 26. februára 1920) a 20-korunáčka (152 mm x 93 mm, do obehu sa dostala 31. januára 1920).

Typické barety francúzskych legionárov v medailónoch na reverze 20-korunáčky sa vo vlasti objavili už v decembri 1918, keď do Prahy prišla vojenská misia čs. zahraničného vojska pod vedením majora Pavla Varsika (v strede, vľavo v prvom rade neskorší generál Jozef Martin Kristín).

Prvá štátovka druhej emisie (→ 10. februára 1921) sa dostala do obehu 10. novembra 1920. Bola to stokorunáčka vzor 1920 (170 mm x 85 mm). Nová emisia mala nahradiť technicky nevyhovujúce štátovky prvej emisie. Keďže vyšla ešte pred schválením ústavy a definitívnej podoby štátneho znaku, je na jej averze iba český lev bez slovenského znaku. Predlohou ženského portrétu (slovanská kňažka) sa stal plagát poisťovne Slávia od Alfonza Muchu. Motív Hradčian, použitý na reverze, sa zopakoval na čs. stokorunových platidlách aj neskôr.

Zavŕšenie menovej odluky

■ **24. októbra 1920**. Podľa vládneho nariadenia z 12. októbra 1920 sa čs. mena začala zavádzať aj tam, kde sa v marci 1919 nemohli okolkovať rakúsko-uhorské bankovky. Slovenska sa to týkalo v menších úsekoch pozdĺž hranice s Maďarskom. V marci 1919 tieto hranice totiž ešte neboli vymedzené a ČSR nemala kontrolu ani nad väčšou časťou Podkarpatskej Rusi (v tom čase jej *de iure* ešte nepatrila – Československo vykonávalo jej správu len s tichým súhlasom Spojencov). Preto sa kolkovanie (→ 25. februára 1919) v niektorých miestach Slovenska, najmä na juh od Košíc, a na veľkej časti Podkarpatskej Rusi nekonalo. Po uzavretí Saintgermainskej mierovej zmluvy 10. septembra 1919 a Trianonskej mierovej zmluvy 4. júna 1920 a po drobných korekciách hranice Československa nadobudli definitívnu podobu. Stabilizácia politickej situácie v okolitých štátoch utvorila aj predpoklady odchodu rumunskej armády z východných území Podkarpatskej Rusi a ich prevzatia do čs. správy. Dokončenie menovej odluky sa stalo aktuálnou úlohou, lebo podmieňovalo stabilizáciu pomerov na územiach, na ktorých sa nemohlo uskutočniť kolkovanie. Hlásenia, ktoré odtiaľ dostávali slovenské pobočky Bankového úradu Ministerstva financií, svedčili o skutočnom menovom chaose.

V tejto fáze menovej odluky malo zavádzanie čs. meny charakter konfiškačnej menovej reformy. Prístup k výmene nekolkovaných rakúsko-uhorských bankoviek a prepočtu záväzkov bol diferencovaný podľa veľkosti predloženej hotovosti alebo podľa času vzniku záväzku. Bral sa ohľad na tempo znehodnocovania mien v susedných štátoch, aby reforma zároveň nepoškodzovala (aj z taktických dôvodov) chudobnejšie vrstvy miestneho obyvateľstva.

Na dotknutých územiach Slovenska sa po 24. októbri 1920 prvých 2 000 korún v hotovosti menilo v pomere 1 : 1, sumy od 2 000 do 10 000 korún v pomere 2 : 1 a sumy od 10 000 korún vyššie v pomere 4 : 1. Pomer 4 : 1 sa používal paušálne pre hotovosti v štátnych pokladniciach. Záväzky vzniknuté pred 26. februárom 1919 sa preratúvali v pomere 1 : 1, neskôr vzniknuté záväzky od 1 : 0,6 po 4 : 1.

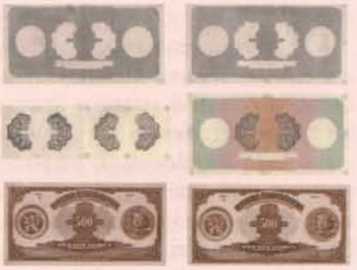
Presné zamenené sumy nepoznáme, ale z celkovej sumy 502 mil. nekolkovaných korún zamenených na Podkarpatskej Rusi a na Slovensku a z priemernej výšky vtedajších robotníckych príjmov vyplýva, že väčšina hotovostí sa menila obyvateľstvu bez straty, v pomere 1:1.

Národné zhromaždenie 3. marca 1920 schválilo štátnu vlajku, veľký, stredný a malý štátny znak ČSR. Tieto znaky sa používali aj na platidlách.

ZAUJÍMAVOSŤ

Falšovanie na úradnú objednávku

Skúšobné napodobovanie 500-korunáčky vzor 1923 v Tlačiarni cenných papierov Rakúskej národnej banky vo Viedni (z Archívu Rakúskej národnej banky)

Po menovej odluke Československa od zvyšku monarchie a nie celkom bezkonfliktnom prerušení menovej spolupráce s Rakúsko-uhorskou bankou sa však neprerušila odborná spolupráca s Tlačiarňou cenných papierov Rakúsko-uhorskej banky. Okrem priamej pomoci pri tlači prvých československých štátoviek (→ s. 170 – 171) sa Bankový úrad Ministerstva financií ČSR obracal na Rakúsko-uhorskú banku (a jej nástupkyňu Rakúsku národnú banku) aj so žiadosťami o posúdenie kvality ochrany nových platidiel proti falšovaniu. Odborníci tlačiarne, vybavení potrebnou technikou, sa pokúšali napodobňovať dodané exempláre československých štátoviek. O výsledku ich úsilia a použitých metódach oddeľovania jednotlivých vrstiev obrazu sa v archíve Rakúskej národnej banky vo Viedni zachovala podrobná grafická dokumentácia.

O priaznivom posúdení kvality 1 000-korunáčky vzor 1919, tlačenej v USA, dokonca informovala tlač. Nepísalo sa však o tom, že posudok odborníkov sa opieral o oficiálne vyžiadané pokusy o „falšovanie". Medzi štátovkami prvej emisie to bola technicky (nie však umelecky) najdokonalejšia štátovka. Hoci aj ona sa stala terčom útoku falšovateľov, jej falzifikáty nikdy nedosiahli taký stupeň nebezpečnosti, aby ju pre ne museli stiahnuť z obehu, ba r. 1932 sa dočkala modifikovaného druhého vydania (→ s. 179).

KURIOZITA

ČSR na glóbuse

V obraze génia s glóbusom v lunete pravej časti averzu tisíckorunáčky vzor 1919 pri pozornejšom pohľade odhalíme drobný žart pracovníkov tlačiarne (možno pozornosť voči objednávateľovi?). Využili fakt, že na glóbuse je zobrazená Európa, a do jej obrazu dodatočne rydlom vybodkovali približné obrysy územia Československa. Kozmopolitne koncipovaný obraz štátovky tým nadobudol aspoň v náznaku národný ráz.

Lístkový systém v prvých rokoch ČSR

■ **1918 – 1922.** Hospodárska vyčerpanosť zaniknutej monarchie negatívne ovplyvnila aj zásobovanie a výrobu potravín v prvých rokoch samostatnej republiky. Veľkú časť poslednej vojnovej úrody zrekvirovali ešte rakúsko-uhorské orgány. Preto bolo zásobovanie odkázané na zahraničnú pomoc, najmä z USA, Anglicka a Francúzska. Potraviny v zahraničí sa museli kupovať na úver.

Lístkový systém zásobovania v celej republike teda pokračoval aj po vojne. Úradne stanovené dávky nestačili, ceny napriek vládnym cenovým intervenciám rástli a prekvital čierny trh. Oproti predchádzajúcej praxi však jestvovala verejná kontrola zásobovacích úradov. Lístkový systém na celom území republiky sa nikdy nezjednotil. Slovensko si zachovalo starý uhorský spôsob – samostatné vydávanie lístkov samosprávnymi orgánmi väčších miest. Jedinou zmenou bolo použitie slovenského jazyka na lístkoch a jeho prvé miesto pred nemčinou a maďarčinou. Zrušiť zásobovacie (chlebové) komisie bolo možné až r. 1922 a v plnom rozsahu uvoľniť trh s potravinami na celom území Československej republiky.

Pre národnostnú štruktúru nového hlavného mesta Slovenska Bratislavy po jej definitívnom pričlenení do ČSR je typická podoba lístkov systému viazaného zásobovania – sú trojjazyčné a aj v nemčine a maďarčine sa staré názvy Pressburg a Pozsony uvádzali v zátvorke.

V Bardejove sa potravinové lístky vydávali v poukážkovej knižočke s perforáciou na oddelenie bločka lístkov. Jazyk textov je výrečným svedectvom o znalosti spisovného jazyka v regiónoch, kde sa slovenčina pred r. 1918 používala zväčša len v nárečovej podobe.

KALENDÁRIUM

■ **13. 1. 1921.** Bývalý pracovník Viedenskej mincovne Ing. Demeter Petrovits sa stal novým riaditeľom Štátnej mincovne v Kremnici (→ 2. 6. 1921).

■ **1. 3. 1921.** Národné zhromaždenie ČSR prijalo zákon o razbe drobných mincí. →

■ **Jar 1921.** V kremnickej Štátnej mincovni sa inštalovalo strojové zariadenie dovezené z Paríža a Viedne a dovŕšila sa elektrifikácia závodu (→ 2. 6. 1921).

■ **15. 4. 1921.** Skončila sa platnosť štátovky s hodnotou 5 000 Kč, vzor 1919.

■ **2. 6. 1921.** V kremnickej mincovni vyrazili prvú čs. mincu – 20-haliernik. →

■ **30. 8. 1922.** Pre výskyt nebezpečných falzifikátov, pochádzajúcich z prostredia maďarského iredentistického hnutia, sa musela skončiť platnosť 500-korunovej štátovky vzor 1919.

■ **31. 5. 1922.** Vyšla jednokorunová minca vzor 1922. Jej výtvarné riešenie ovplyvnilo podobu korunových mincí takmer do zániku Československa.

■ **August 1922.** Čs. koruna dosiahla definitívnu stabilizáciu na úrovni 15,64 švajčiarskych centimov. →

■ **31. 12. 1922.** Skončila sa platnosť päťkorunovej štátovky vzor 1919.

■ **18. 2. 1923.** Minister financií Alois Rašín podľahol zraneniam, ktoré utrpel pri atentáte anarchistu. Novým ministrom financií sa stal dovtedajší predseda Živnobanky Bohdan Bečka (1863 – 1940).

■ **23. 10. 1923.** Pri piatom výročí vzniku republiky vyšli prvé čs. dukáty. →

■ **26. 5. 1924.** Štátovka s hodnotou 50 Kč vyšla v novom tvare (vzor 1922) s obrazom rozsievača na pozadí Trenčianskeho hradu, čo bol prvý slovenský motív vyobrazený na čs. platidle (→ s. 175).

■ **5. 12. 1924.** Na území ČSR sa skončila platnosť rakúsko-uhorských mincí s hodnotami jeden halier, dva haliere a 10 halierov všetkých vzorov.

■ **31. 12. 1924.** Skončila sa platnosť štátoviek s hodnotami 1Kč a 50 Kč, vzor 1919.

■ **9. 12. 1925.** Ministrom financií vo vláde Antonína Švehlu sa stal Karel Engliš. Funkciu vykonával až do novembra 1928.

Pokračuje druhá emisia čs. štátoviek

■ **10. februára 1921.** Ako druhá v poradí štátoviek druhej emisie dostala sa do obehu najvyššia hodnota – 5 000-korunáčka. Prvou štátovkou, ktorá prišla do obehu už 10. novembra 1920, bola zelená 100-korunáčka (→ s. 173). Vydávanie štátoviek potom pokračovalo v r. 1922 – 1924 päťkorunáčkou a 50-korunáčkou. Posledná vyšla 500-korunáčka. Tisíckorunovú štátovku druhá emisia nemala, pokračovala platnosť 1 000-korunáčky prvej emisie (→ s. 174) vytlačenej v USA.

Päťkorunáčka druhej emisie vzor 1921 (120 mm x 60 mm) sa dostala do obehu 18. februára 1922. Ako prvá zo štátoviek mala na reverze malý štátny znak schválený r. 1920 (→ s. 173). Portrét J. A. Komenského sa objavil aj na čs. bankovkách po r. 1945.

Na 50-korunáčke vzor1922 (162 mm x 81 mm), ktorá však prišla do obehu až 6. mája 1924, sa po prvý raz v histórii čs. platidiel objavil slovenský motív. Je ním obraz na averze — rozsievač v pozadí s Trenčianskym hradom.

Päťstokorunová štátovka vzor 1923 (180,5 mm x 92, 5 mm) prišla do obehu 21. januára 1924. Na averze má portrét legionára, pripomínajúci 20-korunáčku prvej emisie. Na averze 5 000-korunáčky vzor 1920 (203 mm x 112 mm) je krajinársky motív z Polabia v pozadí s legendárnou horou Říp.

Portrét dievčaťa v kroji na averze 5 000-korunáčky patrí dcére ministra Aloisa Rašína Líde.

DOKUMENT

O potrebe drobných mincí

V súvislosti s prípravou zákona č. 94/1921 Zb z. a n. o razbe drobných mincí z 1. marca 1921 sa v správe rozpočtového výboru Národného zhromaždenia o potrebe raziť tieto mince o. i. píše: *Rozpočtový výbor uvítal vládní návrh zákona o ražbě nových drobných mincí, poněvadž jich nedostatek až do poslední doby byl citelný a vedl k různým nepřístojnostem (užívání poštovních známek, nedodávání drobných zpět atd.). [...] Mimo to padá na váhu, že při hlubokém znehodnocení měny sousedních států, s nimiž máme dosud drobné mince společné, jest nebezpečí, že mince tyto hromadně budou zavlékány do našeho území za účelem docílení zisku valutního. Konečné jest to zajisté v zájmu suverenního postavení našeho státu ve směru mezinárodním, aby konečně opatřil si také vlastní mince, ovšem nikoliv jen drobné, nýbrž po rozřešení otázky valutní i kurantní.*
Dosud byly ražbě drobných mincí na překážku technické obtíže, které jsou nyní odstraněny a lze tedy doufati, aspoň pokud jde o tyto drobné mince, že záhy bude lze přikročiti k jich ražbě.

POZADIE

Falšovanie druhej emisie

Ani technicky dokonalejšie štátovky druhej emisie sa nevyhli útokom falšovateľov. Najväčšmi napádali 100-korunáčku vzor 1920 (27 typov), no nebezpečnosť týchto falzifikátov nebola príliš vysoká a počet zachytených kusov nebol veľký. Naopak, 224 dokonalých falzifikátov 500-korunáčok vzor 1923, zachytených v r. 1924 – 1928, dalo podnet na zmenu farby pri neskoršej úprave tlačových foriem tejto štátovky na 500-korunovú bankovku vzor 1929. Pôvodca týchto dokonalých falzifikátov nie je známy, ale dôvodne sa prisudzujú pražskému tlačiarovi Vojtěchovi Hrdinovi. Nebezpečné boli aj falzifikáty päťkorunáčky vzor 1921. Falšovanie štátoviek druhej emisie nemalo politické pozadie.

FAKTY

Bankový úrad Ministerstva financií a jeho vedenie

Správu čs. korunovej meny od 6. marca 1919 vykonával Bankový úrad Ministerstva financií so sídlom v Prahe. Pôsobil ako verejný štátny emisný ústav, vydával štátovky, ktoré boli kryté záväzkami štátu a bankovou úhradou. Úradu sa podarilo uchrániť čs. menu od inflácie a v r. 1921 až 1922 postupne ju stabilizovať. Na jeho čele sa za krátke obdobie existencie vystriedalo sedem osobností, z toho dvaja predsedovia túto funkciu zastávali dva razy. Iba dvaja predsedovia (prof. Horáček a prof. Engliš) boli aj hospodárskymi a finančnými teoretikmi. Časté striedanie predsedov naznačuje, že koncepcia jeho činnosti nebola dostatočne ujasnená. Od → 1. januára 1926 prevzala jeho emisnú právomoc, aktíva aj pasíva Národná banka československá.

Predsedovia

JUDr. Alois Rašín	6. 3. 1919 – 8. 7. 1919
Prof. Cyril Horáček	10. 7. 1919 – 9. 10. 1919
Kuneš Sontág	9. 10. 1919 – 25. 5. 1920
Prof. Dr. Karel Engliš	25. 5. 1920 – 19. 3. 1921
Vladimír Hanačík	22. 3. 1921 – 26. 9. 1921
Augustin Novák	3. 10. 1921 – 7. 10. 1922
JUDr. Alois Rašín	9. 10. 1922 – 5. 1. 1923
Ing. Bohdan Bečka	25. 2. 1923 – 15. 11. 1925
Prof. Dr. Karel Engliš	. 12. 1925– 24. 1. 1926

V Kremnici sa razia prvé československé mince

■ **2. júna 1921.** Kremnická mincovňa začala raziť prvé čs. mince – dvadsaťhalieriky s ročníkom razby 1921. Skúšobný exemplár tejto mince vyrazili 19. januára 1921, teda bezprostredne po obnove strojového zariadenia mincovne. Do obehu novú mincu začlenili spoločne s päťdesiathaliernikmi 18. februára 1922.

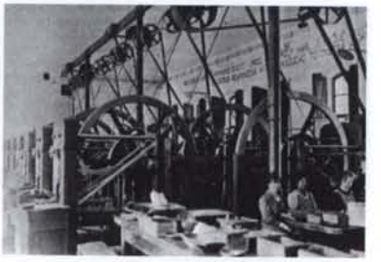
Kým pracovníci mincovne v Kremnici mohli vyraziť prvý dvadsaťhaliernik, bolo treba prekonať závažné materiálne aj personálne prekážky. Krátko pred obsadením Kremnice čs. vojskom v decembri 1918 maďarské úrady totiž rozmontovali a odviezli z mincovne celé strojové zariadenie a zásoby kovov do Budapešti. Použili na to 50 vagónov. Keď sa začalo uvažovať o obnovení závodu, ukázalo sa, že veľká časť zamestnancov odmieta slúžiť Československej republike. Istý čas sa preto plánovalo vybudovanie mincovne v Prahe, ba hovorilo sa dokonca aj o možnosti raziť čs. mince v zahraničí, a to vo Viedni. Napokon sa rozhodlo, že mincovňa ostane v Kremnici a treba ju čo najrýchlejšie uviesť do prevádzky.

Od januára 1919 viedol mincovňu Ing. Oto Grund, ktorý 5. februára 1919 definitívne prevzal budovu od bývalého riaditeľa Kolomana Ürmössiho. Najskôr bolo nevyhnutné odstrániť škody vo vyrabovanej mincovni, kompletne ju vybaviť novým zariadením a dobudovať aj personálne. V máji – júli 1919 tieto práce vážne skomplikovalo nebezpečenstvo vpádu maďarskej Červenej armády, ktorá prenikla až ku Zvolenu. Súčasne s obnovou prebiehala aj príprava a výber výtvarných návrhov, na ktoré Bankový úrad Ministerstva financií vypísal verejnú súťaž. Významnú úlohu pri tom zohral medailér Otakar Španiel. Profesor Španiel sa zaslúžil aj o získanie redukčného stroja z Francúzska. Raziace stroje sa nakupovali vo Viedni, ďalšie strojové zariadenia a súčiastky v českých a moravských výrobniach. Prvé dva raziace stroje inštalovali v januári 1921.

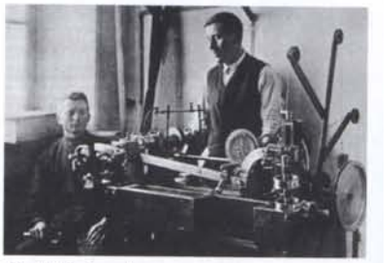
Obnova prevádzky sa dovŕšila už pod vedením nového riaditeľa a skúseného odborníka (bývalého riaditeľa viedenskej mincovne), 68-ročného Ing. Demetra Petrovitsa. Z pôvodných zamestnancov ostal napríklad rytec Jozef Reisner (1859 – 1929). Roku 1919 prešiel za hlavného rytca do Kremnice český medailér Jan Čejka (1878 – 1925), pôsobiaci dovtedy vo Viedni, a napokon sa do rodného mesta vrátil Anton Hám (1899 – 1965), ktorý dovtedy študoval na budapeštianskej Umeleckopriemyselnej škole.

Vyplienený interiér kremnickej mincovne po evakuácii strojového zariadenia do Budapešti

Nové raziace stroje kremnickej mincovne

Redukčný stroj

Od júna 1921 do konca roka v Kremnici vyrobili 40 mil. dvadsaťhaliernikov a 3 mil. päťdesiathaliernikov zo zliatiny medi a niklu v pomere 80 : 20. Roku 1923, po vydaní päťhaliernikov, desaťhaliernikov a korún, bola sústava drobných mincí natoľko dobudovaná, že začiatkom decembra 1924 Československo mohlo na svojom území zrušiť platnosť rakúsko-uhorských drobných mincí. Tým sa aj fakticky skončila prvá fáza budovania sústavy mincí.

Prvá československá drobná minca – 20-haliernik (priemer 20 mm) – podľa víťazného výtvarného návrhu Otakara Španiela. Dielom tohto medailéra a sochára boli aj ostatné drobné mince.

Pamätná tabuľa z raziaceho stroja, na ktorom sa začali raziť čs. mince.

Slávny jednokorunák (hore) Otakara Španiela sa razil z mediniklu v pomere 80 : 20 (priemer 25 mm). Stal sa naozajstným symbolom čs. meny. Motív žnice na jeho reverze nielenže vydržal až do r. 1953, ale nepochybne ovplyvnil aj reverz koruny so ženou sadiacou lipku, razenej od r. 1957 (→ s. 228).

Dvojhaliernik vstúpil do obehu 20. marca 1924. Na rozdiel od ostatných čs. drobných mincí bol zo zinku (priemer 17 mm). Na reverze mal motív Karlovho mosta v Prahe.
Päťhaliernik (priemer 16 mm) sa dostal do obehu 13. augusta 1923.
Desaťhaliernik (priemer 18 mm) obiehal od 17. februára1923, pomer medi a zinku v obidvoch týchto minciach bol 92 : 8.
Päťdesiathaliernik z mediniklu (priemer 20 mm) bol v obehu od 18. februára 1922.

DOKUMENT

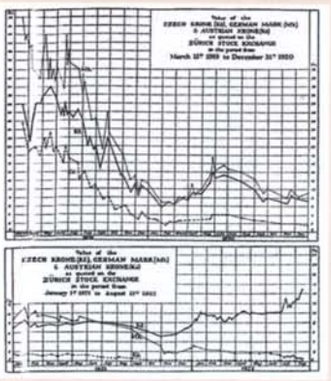
Zo zákona č. 94 Zb. z. a n. o razbe drobných mincí

§ 1. Vláda se zmocňuje raziti nejprve drobné mince měny československé po 10, 20 a 50 haléřích a mince korunové ze spěži (bronzu) niklové smíšené v poměru 80 dílů mědi se 20 díly niklu. Z kilogramu této směsi raziti jest desetihaléřů 600, dvacetihaléřů 300, padesátihaléřů 200 a korun 150 kusů.
Líc všech těchto mincí má malý znak republiky Československé, na rubu pak každého z těchto tří druhů mincí vyznačena jest hodnota její.
§ 2. Tyto drobné mince (§ 1) razí se jen na účet státu, celkem nejvíce za 200 milionů Kč.
§ 3. Státní a jiné veřejné pokladny povinny jsou přijímati minci korunovou bez obmezení, kdežto deseti-, dvaceti- a padesátihaléře jen do 20 Kč. Bankovní úřad ministerstva financí jest povinen ve hlavním ústavě i ve filiálkách vyměňovati drobné mince (§ 1) neopotřebované bez obmezení za platidla jiného druhu a mince drobné oběhem opotřebované vyměňovati za platidla buď téhož aneb i jiného druhu. Ve styku soukromém není nikdo povinen přijímati mincí korunových více než za 50 Kč, kdežto deseti-, dvaceti a padesátihaléřů více než za 10 Kč. [...]

PREHĽAD

Menový vývin po menovej odluke

Kurz čs. koruny po menovej odluke prechodne výrazne zosilnel a v polovici mája 1919 dosiahol 34 švajčiarskych centimov (rakúska koruna vtedy mala hodnotu 23 centimov). Potom prudko klesal až do 5. februára 1921, keď dosiahol najnižšiu úroveň – necelých 6 centimov. Ďalší vývin súvisel s tým, že zadržanie časti obeživa pri kolkovaní (→ 25. februára 1919) nemalo taký účinok, ako očakával minister Rašín. Do r. 1922 obeh peňazí stúpol na vyše 12 mld. Kč. Zastavil ho až začiatok silnej deflačnej politiky,

Zmeny kurzu čs. koruny na burze v Zürichu vo vzťahu k nemeckej marke a rakúskej korune od r. 1919 do r. 1923 (z knihy A. Rašína Finanční politika*)*

ktorá však spôsobila poruchy vo výrobe, dovoze potravín a surovín a krachy peňažných ústavov. Keď sa potvrdili jej prevažne negatívne dôsledky, musela sa vláda zamerať na stabilizáciu. Karel Engliš, ktorý 9. decembra 1925 prevzal funkciu ministra financií, dostal príležitosť realizovať v praxi menovú politiku, ktorú navrhoval už r. 1918. Jeho úsilie prinieslo v podmienkach povojnovej konjunktúry dobré výsledky. Až do svetovej hospodárskej krízy sa darilo udržiavať stabilnú vnútornú cenovú hladinu a kurz na úrovni 15 centimov (o 10 centimov nižší ako tesne pred odlukou). Kurz koruny kolísal v rozmedzí 8 – 12 centimov. Silné hospodárske väzby s Nemeckom spôsobili, že koruna dlho kopírovala kurz nemeckej marky. Definitívne sa od nej odpútala až v októbri 1921.

HESLO

Deflačná politika ministra Rašína

Cieľom menovej odluky, ktorú pripravil Alois Rašín, bola obnova predvojnovej hodnoty koruny, t. j. prudké zvýšenie jej hodnoty v istom momente. Tento cieľ sa mal dosiahnuť iba znížením množstva obeživa, teda deflačnou politikou.

Realita však bola iná. Už pri samej odluke parlament nedovolil stiahnuť také množstvo obeživa, aké žiadali jej autori. Pre odpor chudobnejších vrstiev obyvateľstva a pod tlakom slovenských politikov sa začali oveľa skôr uvoľňovať zadržané hotovosti. Republiku ďalej zaťažovalo budovanie nových inštitúcií a v lete 1919 vojna s Maďarskom. Šlo o faktory, ktoré v rokoch 1919 – 1920 vyvolali deficit štátneho rozpočtu a inflačnú emisiu obeživa (r. 1921 dosiahlo 12,1 mld. Kč, t. j. o 5 mld. Kč viac ako tesne pred odlukou a o 7,5 mld. viac ako bezprostredne po odluke). K zvýšeniu množstva obeživa v istej miere prispel aj sústavný dovoz stále platných rakúsko-uhorských platidiel, ktoré nepodliehali kolkovaniu, alebo bankoviek s falošnými kolkami. Kurz koruny preto stále klesal a zároveň pokračovalo stúpanie cien.

Obrat nastal až r. 1921, keď sa objavili náznaky konjunktúry. Československá vláda mohla až vtedy začať reálne uplatňovať politiku deflácie a zvyšovania kurzu koruny v zahraničí intervenovaním na zahraničných burzách. Predpokladala, že vysoký kurz koruny zníži dovozné ceny a v dôsledku toho aj stlačí cenovú hladinu. V istej miere sa to darilo – index cien klesol z hodnoty 1 674 r. 1921 na 1 014 r. 1924. Deflačná politika však spôsobila prudký pokles domácej výroby a exportu, vzrástla nezamestnanosť a zvýšilo sa sociálne napätie. Podniky boli preťažené úvermi, ktoré sa navyše pre infláciu zhodnotili. Firmy sa preto dostávali do strát a mnohé skrachovali. Objavili sa aj ťažkosti s likviditou bánk. Mnohé skrachovali alebo sa krachu vyhli fúziou. Štát bol nútený sanovať viaceré banky z verejných prostriedkov. Negatívne dôsledky deflácie boli nakoniec také vážne, že na jar 1925 vláda svoju politiku revidovala.

Razba dukátov k jubileu ČSR

■ **1923.** V kremnickej mincovni vyrazili prvé čs. zlaté obchodné mince, jubilejné dukáty. Vyšli pri príležitosti piateho výročia vzniku republiky a v istom zmysle symbolizovali záver budovania novej meny a zároveň ako symbolická náhrada za obeh zlatých kurantných mincí.

Prvých tisíc kusov jubilejných dukátov bolo číslovaných, pričom kusy označené číslami jeden až tri boli venované prezidentovi Masarykovi, ktorý kus číslo jeden odovzdal Národnému múzeu v Prahe, kus číslo dva rodine Dr. Rašína a kus číslo tri si ponechal. Tragickou stránkou ich vydania bolo, že Alois Rašín sa ho nedožil. Na nemocničnom lôžku, kde vyhasínal jeho život, sa mohol tešiť iba zo skúšobných odrazkov.

Ďalšie dukáty až do r. 1939 boli už bez čísel. Roku 1923 a v r. 1929 až 1938 vychádzali aj dvojdukáty – r. 1923 ako pamätná minca s číslovaním 1 – 1 000. Prostriedky získané predajom dukátov slúžili na nákup zlata do menového pokladu.

Dukáty aj dvojdukáty stvárnil Otakar Španiel podľa návrhu maliara a grafika Jaroslava Bendu (1882 – 1970). Kremnická mincovňa ich razbou nadviazala na svoju slávnu tradíciu, začiatkom ktorej boli zlaté mince Karola Róberta z Anjou *(→ s. 60 – 64).*

Profesor pražskej Akademie výtvarných umění Otakar Španiel (1881 – 1955)

Medailérske umenie Otakara Španiela veľmi výrazne ovplyvnilo vývin moderného českého aj slovenského medailérstva. Svojou tvorbou povýšil mincu na samobytné umelecké dielo. (Na obr. medaila z r. 1922 na pamiatku založenia Univerzity Komenského v Bratislave.)

Skice štyroch z viacerých alternatívnych návrhov čs. dukátov. Svedčia o tom, že od začiatku sa uvažovalo o obraze sv. Václava. Realizovaná verzia je svojím historizujúcim chápaním výrazne pôsobivejšia.

Tri varianty päťkorunáka

Päťkorunák z r. 1925 (hore), pod ním strieborný päťkorunák, ktorý sa dostal do obehu 18. septembra 1929 (striebro – meď 1 : 1, t. j. 500/1 000, priemer 27 mm) a niklový päťkorunák, uvedený do obehu 2. mája 1938 (priemer 27 mm).

■ **2. mája 1925.** Do obehu sa dostal päťkorunák, ďalšia minca zo sústavy čs. kovových platidiel. Bol vyrobený zo zliatiny medi a niklu v pomere 75 : 25 (priemer 30 mm). Návrhom tejto mince sa do tvorby platidiel zapísal významný český sochár, profesor pražskej Umelecko-priemyslovej školy Otto Guttfreund (1888 – 1927). Podobne ako o jednokorunáku Otakara Španiela aj o Guttfreundovej minci možno hovoriť ako o autorsky vyhranenom výtvarnom čine. Civilizmus a technická strohosť riešenia, charakteristické vlastnosti celej tvorby tohto umelca zakotveného v kubizme, korešpondujú s duchom industriálneho rozvoja medzivojnového Československa a funkcionalistickej architektúry, ktorá výrazne ovplyvnila materiálnokultúrne prostredie republiky.

Pozoruhodnou stránkou histórie tejto mince je, že ju v nasledujúcom období razili ešte vo dvoch variantoch – ako striebornú obehovú mincu v r. 1928 – 1938 (→ s. 180) aj ako niklovú mincu v r. 1937 – 1938. Za zmienku stojí aj svojský návrat k motívu jej reverzu – veľkej päťky na pozadí industriálno-technických prvkov – na čs. päťkorunáku predného čs. rytca, sklárskeho výtvarníka a medailéra Jiřího Harcubu z r. 1966 (→ s. 231).

KALENDÁRIUM

■ **1. 1. 1926.** Utvorila sa Národná banka československá ako definitívna emisná inštitúcia republiky. →

■ **3. 2. 1927.** Platné čs. štátovky boli vyhlásené za bankovky Národnej banky československej.

■ **26. 3. 1927.** Vyšla prvá bankovka Národnej banky československej – dvadsaťkorunáčka s portrétom gen. M. R. Štefánika.

■ **1. 6. 1928.** Skončila sa platnosť všetkých rakúsko-uhorských strieborných (1, 2 a 5 K) a zlatých (10, 20 a 100 K) mincí korunovej meny na území ČSR.

■ **15. 6. 1927.** Národné zhromaždenie prijalo zákon o priamych daniach a zákon o novej úprave finančného hospodárenia. Odstránil sa daňový dualizmus (rakúska daňová sústava v Čechách, na Morave a v Sliezsku, uhorská na Slovensku a Podkarpatskej Rusi).

■ **1. 7. 1928.** Na Slovensku nadobudlo platnosť krajinské zriadenie.

■ **30. 6. 1928.** Skončila sa platnosť štátovky s hodnotou 20 Kč, vzor 1919.

■ **6. 8. 1928.** Na čs. území prestali platiť všetky typy strieborných zlatníkov rakúskej meny.

■ **28. 10. 1928.** Pri príležitosti desiateho výročia vzniku ČSR vyšla prvá čs. pamätná minca – 10-korunák s portrétom T. G. Masaryka.

■ **1928.** Historik a kremnický archivár Michal Matunák (1866 – 1932) zostavil memorandum proti úsiliu zriadiť namiesto kremnickej mincovne novú mincovňu v Prahe.

■ **1. 2. 1929.** Ministrom financií vo vláde Františka Udržala sa stal Bohumil Vlasák (vedením rezortu bol poverený už od septembra 1928).

■ **1. 7. 1929.** Vyšli čs. päťdukáty a desaťdukáty. →

■ **18. 9. 1929.** Vyšla strieborná obehová minca s hodnotou 5 Kč.

■ **24. 10. 1929.** Krach na newyorskej burze znamenal začiatok svetovej hospodárskej krízy. V Československu sa dostala do najhlbšej fázy v r. 1931 až 1933, keď súhrnná produkcia priemyselnej výroby oproti r. 1929 poklesla o 60,2 percenta.

■ **17. 11. 1929.** Zlatý obsah čs. koruny sa stanovil na 0,04458 g rýdzeho zlata.

■ **7. 12. 1929.** Karel Engliš sa opäť stal ministrom financií, a to vo vláde Františka Udržala (do apríla 1931).

Národná banka československá

■ **1. januára 1926.** Na základe zákona č. 102 z 23. apríla 1925 sa utvorila Národná banka československá (NBČS). Jej vznik predpokladal už Zákon o akciovej banke ceduľovej zo 14. apríla 1920, a to v momente, keď to dovolí hospodárska situácia. Stabilizácia hospodárstva umožnila uskutočniť tento významný krok, teda odňať menovú politiku štátnym orgánom a zveriť ju do rúk nezávislej emisnej banky. Prvým guvernérom novovzniknutej banky sa stal Vilém Pospíšil, bývalý riaditeľ Mestskej sporiteľne v Prahe, druhým Karel Engliš. Guvernéra, ktorý bol predsedom bankovej rady, vymenúval prezident republiky na päť rokov.

Sídlo bratislavskej filiálky Národnej banky československej na Štúrovej ulici

Národná banka bola akciová spoločnosť s tretinovou účasťou štátu, poverená správou meny a výkonom zákonom vymedzených úverových a devízových obchodov. Prevzala všetky aktíva a pasíva Bankového úradu Ministerstva financií (→ s. 164), jeho personál, budovy a zariadenie. Fakticky bola jeho nástupcom, len s inými pravidlami a odlišným okruhom činnosti. Hlavné sídlo mala v Prahe na Bredovskej ulici č. 5. Bratislavskú filiálku umiestili do budovy na rohu Štúrovej a Medenej ulice. Banka mala 34 filiálok vo väčších mestách a 134 pobočiek.

Národná banka československá bola povinná udržiavať kurz koruny na úrovni 100 Kč za 2,90 – 3,03 amerického zlatého dolára. Stabilita kurzu a aktívna platobná bilancia jej umožnili premeniť československú korunu na menu zlatej devízy. 1. januára 1929 bolo úplne uvoľnené devízové hospodárstvo a 7. novembra 1929 stanovili zlatý obsah koruny na 44,58 mg zlata. Krytie malo byť 25-percentné a do r. 1935 malo dosiahnuť 35 percent. 1. februára 1927 banka prevzala od štátu všetky štátovky, ktoré sa stali dlhom štátu voči banke, a ona ich vyhlásila za svoje bankovky. Potreba čo najskôr vylúčiť z obehu kolkované rakúsko-uhorské bankovky a neskúsenosť domácich tlačiarní s tlačou cenín spôsobili, že prvé čs. papierové platidlá vznikali pod veľkým časovým tlakom. Tlačové formy alebo aj celú tlač zabezpečovali zahraničné tlačiarne, využívali sa kombinácie star-

S čs. korunou do celého sveta

■ **24. septembra 1927.** Vývoz a dovoz československej meny do cudziny sa po viacerých úpravách uvoľnil v plnom rozsahu. Po vzniku republiky si cestujúci mohol na základe vládneho nariadenia 113 Zb. z. zobrať so sebou iba 500 Kč na osobu alebo 1 000 Kč pre celú rodinu. 28. novembra 1919 tento limit zvýšili na 3 000 Kč na osobu a 5 000 Kč za mesiac. Roku 1924 limit pre celú rodinu stúpol na 6 000 Kč a 14. januára 1927 sa limit zvýšil na 20 000 Kč mesačne.

Spočiatku šlo o sumy blízke priemerným platom, ktoré zabezpečovali primeranú existenciu v cudzine. Neskôr to už boli sumy mnohonásobne presahujúce aj mesačné platy kvalifikovaných a dobre situovaných zamestnancov.

Cestovanie do cudziny však v prvých rokoch existencie Československej republiky sťažovali prísne podmienky vydávania cestovných pasov. Žiadateľ o pas musel preukázať, že zaplatil všetky dane a zložil kauciu na dane splatné v najbližšej budúcnosti alebo poskytol za ne záruku vkladmi v domácich peňažných ústavoch. Určité uľahčenie pasovej agendy prinieslo až vládne nariadenie 115 z 9. mája 1921, ktoré zrušilo vojnové pasové predpisy. Na uvoľnenie devízových predpisov r. 1927 nadväzoval zákon č. 55 zo 16. apríla 1928, ktorý s výnimkou ciest do ZSSR liberalizoval výdaj cestovných pasov. Cestovanie takisto uľahčili dvojstranné zmluvy o bezvízovom styku, uzavreté s viacerými krajinami.

Prvou formálne správnou bankovkou novozaloženej Národnej banky československej bola dvadsaťkorunáčka vzor 1926 s portrétmi generála M. R. Štefánika a Aloisa Rašína, ktorá sa dostala do obehu 26. marca 1927 (149 mm x 74 mm).

Desaťkorunová bankovka vzor 1927 bola vzhľadovo aj rozmermi (143 mm x 84 mm) totožná s pôvodnou štátovkou vzor 1919 (→ s. 173), líšili sa iba textmi. Do obehu prišla 14. apríla 1927. Päťdesiatkorunáčku vzor 1929 (162 mm x 81 mm) začlenili do obehu 27. apríla 1931.

Päťstokorunáčka vzor 1929 (185 mm x 94 mm) prišla do obehu 16. marca 1931. Tisíckorunáčka vzor 1932 (197 mm x 103), vzhľadovo totožná s pôvodnou štátovkou vzor 1919 (zmenený text), bola v obehu od 22. júla 1933.

Stokorunáčka vzor 1931 (170 mm x 88 mm) sa dostala do obehu 25. októbra 1932. Poslednou bankovkou vydanou v medzivojnovom období bola tisíckorunáčka vzor 1934, ktorú včlenili do obehu 7. decembra 1935. Obidve nesú rukopis maliara a grafika Maxa Švabinského, výrazne ovplyvnený rakúsko-uhorskými bankovkami z poslednej tretiny 19. storočia.

ších návrhov alebo platidiel určených pre iné krajiny, univerzálne použiteľné ornamenty, písmo a figurálne výjavy. Výsledkom boli vzhľadovo nesúrodé sústavy štátoviek obidvoch emisií. Nesúrodosť sa preniesla aj do neskoršieho obdobia, keď už fungovala dobre vybavená vlastná tlačiareň bankoviek. Bankovky sa totiž zadávali rôznym výtvarníkom, prípadne sa modifikovali štátovky.

Náznakom cesty k vzhľadovo homogénnej sústave bankoviek bola až stokorunáčka, tisíckorunáčka a pripravovaná päťtisíckorunáčka Maxa Švabinského.

Vplyv časovej tiesne na kvalitu názorne ukazuje porovnanie reverzu stokorunáčky a desaťkorunáčky vzor 1919 (→ s. 171). Prvá vznikla (vrátane tlače) za menej než pol roka. Je vytlačená iba kruhovou autotypiou, bez irisu, chudobným a hrubým detailom chýba valér, pozadie je plošné.

Naproti tomu desaťkorunáčka má v strede jasný irisový pás, oveľa jemnejšie a bohatšie detaily s odstupňovaným valérom, pozadie tvorí jemný vzor a ochranu zvyšuje pretlač líniovým rastrom. Šlo o závažný rozdiel – stokorunáčku úspešne napadlo viacero falšovateľov (→ s. 172, 174, 175), po 19 mesiacoch ju museli stiahnuť z obehu, ale desaťkorunáčka obiehala 26 rokov a r. 1926 sa dočkala druhého vydania ako bankovka.

OSOBNOSTI

Platidlá s pečaťou tvorcov

Vzhľad prvých československých papierových platidiel z r. 1919 sa spája s **Alfonsom Muchom** (→ s. 171). Realizované platidlá riešil najmä ako zrkadlovo postavené obrazy s typickou kompozíciou svojich slávnych plagátov. Na rakúsku tradíciu nadviazal idealizovanými portrétmi. Niektoré návrhy boli natoľko blízke duchu rakúsko-uhorských bankoviek, že v českom prostredí nemali nádej na prijatie. Vyvrcholením Muchovej tvorby platidiel je päťdesiatkorunáčka z r. 1929 (→ s. 179). Typická schéma vertikálne orientovaných plagátov je skombinovaná s netypickou schémou ležatého plagátu, ktorý Mucha vytvoril pre firmu Nestlé pri príležitosti 60. výročia panovania britskej kráľovnej Viktórie. Bankovka je mimoriadne dekoratívna, bohatá na jemné detaily a figurálne motívy sprevádzané slobodomurárskymi symbolmi.

Pôvodná podoba líca 50-korunáčky (hore), odvodená od plagátu firmy Nestlé (dolu)

Druhou osobnosťou, ktorá výrazne ovplyvnila podobu československých bankoviek, bol **Max Švabinský** (1873 až 1962). Na svojich dvoch bankovkách – stokorunáčke z r. 1931 a tisícorunáčke z r. 1934 (→ s. 179) – uplatnil archaické chápanie blízke rakúsko-uhorským platidlám z konca 19. stor. Jeho figurálne kompozície pôsobia však monumentálnejšie a ich svetský výraz zodpovedá charakteru demokratickej republiky. Chlapec s dievčaťom pri portréte T. G. Masaryka na rube stokorunáčky alebo deti pri portréte agrárnického politika Antonína Švehlu (1873 – 1933) na nerealizovanej päťtisícorunáčke pripomínajú putti z rakúsko-uhorských bankoviek a štátoviek iba svojím umiestením. Unikátne je využitie Orlovovej pestrotlače (špeciálna tlačová technika na zvýšenie bezpečnosti platidiel) na zobrazenie štátneho znaku v podtlači stokorunáčky a dekoratívnej kytice tulipánov okolo kartuše s vyznačením hodnoty na rube tisícorunáčky. Touto bankovkou dosiahla tlačiareň bankoviek NBČS takú vysokú úroveň, že za ňu získala r. 1937 diplom na svetovej výstave v Paríži. Možno len ľutovať, že sa nepodarilo realizovať Švabinského návrh päťtisícorunáčky.

Nedokončený návrh nerealizovanej 5 000-korunáčky s portrétom Antonína Švehlu

Premeny sústavy čs. mincí

1928. Stabilizácia meny nastolila otázku technických parametrov a štruktúry sústavy drobných mincí. Najmä ich rozmery a hmotnosť boli stanovené v čase, keď sa minister Rašín usiloval obnoviť predvojnovú hodnotu koruny. Mince boli zámerne ťažké a veľké, aby pripomínali hodnotu predvojnových mincí a vzbudzovali tak dôveru. V polovici 20. rokov však už bolo jasné, že čs. koruna bude mať približne len štvrtinu hodnoty predvojnovej koruny. Keď aj iné štáty stabilizovali svoje meny a vybudovali nové sústavy platidiel, ukázalo sa, že čs. mince sú nielen väčšie a ťažšie ako cudzie mince zodpovedajúcej hodnoty, ale aj ich výroba je drahšia.

Zo sústavy čs. drobných mincí sa svojím vzhľadom vyčlenil 25-haliernik (priemer 21 mm), ktorý sa razil len r. 1933.

Preto sa uvažovalo o razbe mincí s rovnakým obrazom, ale s menšími rozmermi, a o náhrade mediniklu lacnejšou mosadzou. Zároveň sa mala sústava mincí rozšíriť o vyššie nominále, ktoré by sčasti nahradili drobné papierové peniaze, pričom mince vyššej hodnoty by sa razili zo striebra. Tieto plány sa však realizovali len váhavo. V obave z nepriaznivého ohlasu sa podoba doterajších mincí zachovala. Len 31. decembra 1928 stiahli z obehu dvojhaliernik ako priveľmi drobnú mincu. Uvažovalo sa aj o zrušení päťhaliernikov. Ich funkciu mal sčasti prevziať 25-haliernik vydaný neskôr, až 2. mája 1933.

Razba strieborných mincí sa spočiatku obmedzila len na pamätný desaťkorunák k 10. výročiu vzniku republiky, vydaný symbolicky presne 28. októbra 1928 v počte milión kusov. Emisia obehových strieborných mincí sa začala až 18. septembra 1929 päťkorunákom (→ s. 178). Použitie hodnotnejšieho kovu umožnilo zmenšiť jeho rozmery. Bol to začiatok nového rozmerového radu mincí vyššej hodnoty. Emisia strieborných mincí pokračovala 10-korunákom vydaným 1. júla 1931 a 20-korunákom daným do obehu 22. marca 1934.

Vydanie zlatého tisíckorunáka však zmarila svetová hospodárska kríza a nasledujúce dve devalvácie československej koruny (→ s. 182). Jeho prípravy sa nedostali ani do štádia tvorby umeleckých návrhov.

Pamätný strieborný desaťkorunák vzor 1928 Otakara Španiela, vydaný pri príležitosti 10. výročia vzniku republiky (priemer 30 mm, pomer striebra a medi 70 : 30, t. j. akosť 700/1 000)

Strieborný desaťkorunák vzor 1930 Jaroslava Horejca vstúpil do obehu 1. júla 1931. Jeho technické parametre boli zhodné s parametrami jeho predchodcu z r. 1928.

Strieborný dvadsaťkorunák vzor 1933 Jaroslava Horejca (priemer 34 mm, kvalita 700/1 000) bol v obehu od 22. marca 1934.

Opäť sa razia dukátové mince

■ **1. júla 1929.** Do rúk verejnosti sa dostali dve ďalšie dukátové mince – päťdukát (priemer 34 mm, hmotnosť 17,455 g) a desaťdukát (priemer 42 mm, hmotnosť 34,909 g). Obidva mali rýdzosť 986/1 000. Boli, podobne ako dukáty a dvojdukát z r. 1923, dielom Jaroslava Bendu a Otakara Španiela. Stvárnenie štátneho znaku aj jazdeckého portrétu sv. Václava na týchto minciach sa vyznačuje osobitnou ušľachtilosťou. Svätováclavská symbolika a zámer, aby sa razili zo zlata vyťaženého v Čechách, však význam týchto mincí zužovali len na symbol obnovy českej štátnosti a obmedzovali ich funkciu ako zjednocujúceho symbolu celej republiky.

SÚVISLOSTI

Výtvarná stránka čs. mincí 1919 – 1939

Náhrada drobných rakúsko-uhorských mincí, ale aj pomerne dlhá obnova kremnickej mincovne poskytli dostatok času na prípravu a vyzretie výtvarných návrhov nových mincí. Preto medzivojnové čs. mince pôsobia homogénne, aj keď ich navrhovali viacerí umelci. Zároveň sa hneď na začiatku ich tvorby podarilo nájsť hodnotné a myšlienkovo bohaté výtvarné riešenia. Až na 20-korunáku Jaroslava Horejca vidieť inšpiráciu rumunskou 20-leiovou mincou z r. 1930, len s iným výkladom symboliky (namiesto zjednotenia krajiny súčinnosť poľnohospodárstva, priemyslu a obchodu). Utvoril sa celkom nový prístup k podobe mincí. Vrcholom výtvarného stvárnenia sú reverzy koruny Otakara Španiela (→ s. 178), päťkorunáka Otta Guttfreunda (→ s. 178), 10-korunáka a 20-korunákov Jaroslava Horejca.

VÝTVARNÉ NÁMETY

Slovaciká na peniazoch

Takmer na všetkých platidlách medzivojnovej republiky sa uplatňuje česká alebo kozmopolitná symbolika. Nájdeme na nich iba dva slovenské motívy. Historicky vôbec prvým slovenským motívom zobrazeným na platidle je výjav rozsievača na pozadí Trenčianskeho hradu na 50-korunáčke podľa návrhu Františka Kyselu z r. 1922 (→ s. 175). Druhým je portrét M. R. Štefánika na 20-korunáčke z r. 1926 podľa návrhu Aloisa Mudruňku. Ak vezmeme do úvahy slovenský pôvod predkov J. A. Komenského, možno za sprostredkované slovacikum pokladať aj jeho portrét na 5-korunáčke z r. 1921 (→ s. 175).

KALENDÁRIUM

■ **1. 12. 1930.** Uskutočnilo sa sčítanie obyvateľstva ČSR. Podľa jeho výsledkov žilo na Slovensku 3 322 034 ľudí, z toho 70,4 percenta sa hlásilo k slovenskej a českej národnosti, 17,2 percenta k maďarskej, 4,5 percenta k nemeckej, 2,7 percenta bolo Rusínov a Ukrajincov a 5,2 percenta príslušníkov iných národností.

■ **2. 10. 1931.** V dôsledku svetovej hospodárskej krízy čs. vláda zaviedla devízové obmedzenia. →

■ **31. 12. 1931.** Skončila sa platnosť 500-korunovej bankovky (pôvodne štátovky) vzor 1923.

■ **1931.** V Spojených štátoch zbankrotovali finančné podniky významného americkoslovenského finančníka Michala Bosáka (1869 – 1937), ktoré mali pred krízou hodnotu 15 mil. dolárov.

■ **21. 4. 1932.** Národné zhromaždenie schválilo zákon o úpravách pomerov v peňažných ústavoch. →

■ **9. 6. 1932.** Bankovky s hodnotou 10 Kč, vzor 1919 a 1927, a 20 Kč, vzor 1926, boli vyhlásené za štátovky.

■ **17. 2. 1934.** Uskutočnila sa prvá devalvácia čs. koruny na 0,03715 g zlata. Ministri agrárnej strany na protest proti nej vystúpili z vlády.

■ **14. 3. 1934.** V Prahe otvorili Čs. reeskontný a lombardný ústav, ktorý mal pôsobiť proti všeobecnému zadlžovaniu firiem.

■ **30. 6. 1934.** Skončila sa platnosť bankovky (pôvodne štátovky) s hodnotou 50 Kč, vzor 1922.

■ **24. 9. 1935.** Pri výstavbe finančného riaditeľstva v Košiciach sa našla medená schránka s mincami, medailami a zlatou reťazou – Košický zlatý poklad (→ s. 94).

■ **5. 11. 1935.** Dr. Milan Hodža sa stal predsedom vlády ČSR ako prvý Slovák v tejto funkcii.

■ **7. 12. 1935.** Vyšla bankovka s hodnotou 1 000 Kč, vzor 1934, ako posledná bankovka vydaná v medzivojnovej ČSR.

■ **14. 12. 1935.** Prezident T. G. Masaryk abdikoval, novým prezidentom sa 15. decembra 1935 stal Edvard Beneš.

■ **9. 10. 1936.** Uskutočnila sa druhá devalvácia československej koruny na 0,03131 g zlata.

■ **14. 9. 1937.** V zámku Lány pri Prahe zomrel bývalý prezident republiky T. G. Masaryk.

■ **12. 3. 1938.** Po pripojení Rakúska k Nemecku (anšlus) sa slovenské územie dostalo do bezprostredného susedstva s nacistickým Nemeckom.

■ **2. 5. 1938.** Vyšla niklová minca s hodnotou 5 Kč, posledná minca vydaná v medzivojnovej ČSR. →

■ **21. 5. 1938.** V Československu sa uskutočnila čiastočná mobilizácia.

■ **23. 5. 1938.** Bankovku s hodnotou 50 Kč, vzor 1929, vyhlásili za štátovku na pokrytie nákladov na mobilizáciu.

■ **23. 9. 1938.** Čs. vláda vyhlásila mobilizáciu. Na pokrytie jej nákladov vyhlásili bankovky s hodnotou 100 Kč, vzory 1920 a 1931, za štátovky.

■ **29. 9. 1938.** Predstavitelia Nemecka, Talianska, Veľkej Británie a Francúzska na konferencii v Mníchove rozhodli o odovzdaní asi 20 percent územia a takmer 26 percent obyvateľstva ČSR Veľkonemeckej ríši.

■ **1. 10. 1938.** Na odstúpených územiach Nemecko zaviedlo ako platidlo ríšsku marku, s ktorou dočasne obiehala aj čs. koruna (do 31. 11. 1938).

■ **5. 10. 1939.** Prezident Edvard Beneš abdikoval.

■ **6. 10. 1939.** Predstavitelia časti slovenských politických strán v Žiline podpísali dohodu o autonómii Slovenska. 7. októbra bola vymenovaná prvá vláda autonómnej Slovenskej krajiny na čele s predsedom Hlinkovej slovenskej ľudovej strany Jozefom Tisom.

■ **2. 11. 1939.** Prvá Viedenská arbitráž rozhodla o odstúpení južného Slovenska Maďarsku.

■ **30. 11. 1938.** Za prezidenta Československej republiky zvolili Emila Háchu.

■ **27. 1. 1939.** Názov čs. menovej jednotky sa upravil na korunu (so skratkou K).

■ **9. – 10. 3. 1939.** Vojenský zásah armády a četníctva nastolil na Slovensku vojenskú diktatúru a zosadil autonómnu vládu.

■ **13. 3. 1939.** Zosadený predseda slovenskej autonómnej vlády Jozef Tiso rokoval v Berlíne s Adolfom Hitlerom, ktorý dôrazne naliehal na okamžitom vyhlásení samostatnosti Slovenska.

■ **14. 3. 1939.** Snem Slovenskej krajiny po prejave Jozefa Tisa vyhlásil samostatný Slovenský štát.

■ **16. 3. 1939.** Adolf Hitler vydal dekrét o zriadení Protektorátu Čechy a Morava. Na jeho území koruna ostala zákonným platidlom popri ríšskej marke.

Čs. koruna v čase krízy

■ **1931.** Československú republiku s dvojročným oneskorením, ale zato naplno zasiahla svetová hospodárska kríza, ktorá vypukla r. 1929 po krachu na newyorskej burze ako dôsledok špekulačných obchodov a nadvýroby. V celej republike spôsobila prudký pokles výroby oproti r. 1929 o 34 percent (r. 1933 až o 40 percent), exportu dokonca o 65 percent a katastrofálny rast nezamestnanosti. Na Slovensku boli najväčšmi zasiahnuté odvetvia pracujúce na export a poľnohospodárstvo, ktoré poškodzoval pokles cien agrárnych produktov a hoci ich výroba neklesala, bola trvalo nerentabilná. Hospodársku krízu sprevádzala a prehlbovala finančná a úverová kríza. Pre platobné ťažkosti v medzinárodnom obchode bolo v októbri 1931 nevyhnutné prejsť ku klíringovým dohodám v zahraničnom obchode s menej solventnými štátmi a zaviesť ochranné devízové opatrenia (→ s. 183). V tejto situácii sa Národná banka československá stále pokúšala udržiavať zlatú paritu koruny. Až 17. februára 1934 znížila jej zlatý obsah na 37,15 mg a 9. októbra 1936 na 31,21 mg. Podľa názorov niektorých ekonómov bolo v tej situácii lepšie úplne zrušiť väzbu koruny na zlato. Aj tak dve uskutočnené devalvácie (r. 1934 a 1936) pomohli oživiť hospodárstvo aj export (→ s. 181).

POZADIE

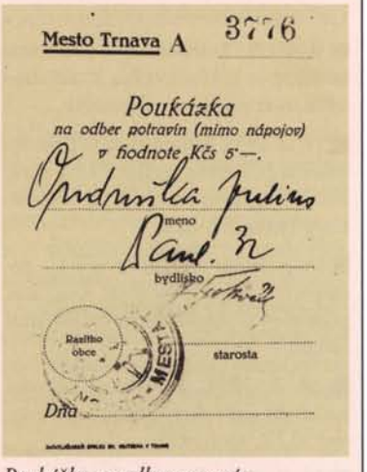
Zoči-voči prejavom krízy

Vláda 3. februára 1931 vo vyhlásení jej predsedu, agrárnického politika Františka Udržala, predložila návrh opatrení na obmedzenie následkov svetovej hospodárskej krízy prostredníctvom štátnych zásahov do hospodárskeho mechanizmu, najmä štátnymi investíciami, legislatívnymi úpravami vo finančnej sfére a v cenovej politike a sociálnymi opatreniami (podpory v nezamestnanosti, stravovacie a ošacovacie akcie, núdzové práce a pod.).

Účinky týchto mimoriadnych opatrení, pokiaľ sa ich podarilo realizovať, sa prejavovali len veľmi pomaly a obmedzene. Roku 1933 sa možnosti vlády zasahovať do hospodárskeho diania (okrem menových otázok) ešte zvýšili tzv. zmocňovacím zákonom z 9. júna 1933. Agrárnickým politikom sa ho podarilo presadiť v nových podmienkach, keď sa po nástupe Adolfa Hitlera v Nemecku pred Československom objavili nové zahraničné aj vnútorné hrozby.

Vládnuca agrárna strana využívala zákon až do skončenia jeho platnosti r. 1937 najmä na podporu agrárneho sektora a potravinárskeho priemyslu.

Najdrastickejšie sa dôsledky krízy prejavili v postavení rodín nezamestnaných, ktoré boli vo veľkej miere odkázané len na náhodné zárobky, prípadne na podpory v nezamestnanosti a charitu. Na prelome rokov 1931 a 1932 bolo na

Mesto Trnava A 3776

Poukážka
na odber potravín (mimo nápojov)
v hodnote Kčs 5·—.

meno

bydlisko

Radného obce

starosta

Dňa

Poukážky na odber potravín pre nezamestnaných (neslávne známe pod menom žobračenky) v hodnote do 20 Kč, ktoré sa vydávali od r. 1931 v rámci stravovacej akcie ministerstva sociálnej starostlivosti, boli často jediným prostriedkom zmiernenia tragických následkov krízy v živote tých, čo nemali nijaký iný zdroj obživy.

Slovensku 185 000 úradne evidovaných nezamestnaných, pričom odhady zvyšovali tento počet až na 250 000. Najvyššie zastúpenie v tomto počte mali poľnohospodárski robotníci, ktorí tradične patrili medzi sociálne najslabšie skupiny obyvateľstva. Súbežne so zhoršovaním sociálneho postavenia najširších vrstiev spoločnosti sa vyhrocovali aj spoločenské rozpory vrátane politických a národnostných.

Banky a fondy ešte raz

■ **21. apríla 1932.** Národné zhromaždenie ČSR prijalo zákon o úpravách pomerov v peňažných ústavoch (bankový zákon). Šlo predovšetkým o sanáciu bánk zo štátnych prostriedkov. Zdroje na jej financovanie sa čerpali z účelových finančných fondov – Osobitného fondu na zmiernenie strát a Všeobecného fondu peňažných ústavov. Fondy vznikli už v súvislosti s prvou sanáciou bánk, ktorá sa uskutočnila r. 1924. Vkladali sa do nich štátne dotácie, príspevky peňažných ústavov a dlhopisov fondu, garantovaných štátom. Štát pomocou nich sanoval 11 bánk sumou 755 mil. Kč. Zákon zároveň zavádzal prísnejšiu kontrolu činnosti fondov aj bánk, zvyšoval zodpovednosť vedúcich pracovníkov, obmedzil možnosti zakladania nových účastinných bánk a filiálok peňažných ústavov a pod. Zmyslom týchto opatrení bolo udržať akcieschopnosť a relatívnu stabilitu peňažného sektora, čo sa však podarilo až po skončení jej najkritickejšej fázy, ale najmä od r. 1936.

DOKUMENT

Senátori horlia za slávu mincovne

Pre vnútropolitickú atmosféru medzivojnového Československa bolo charakteristických niekoľko permanentných problémov, ktoré sa vynárali s premenlivou intenzitou v rozličných politických a sociálnych súvislostiach. Patrila medzi ne aj problematika postavenia Slovenska v republike, najčastejšie, hoci veľmi zjednodušene, pertraktovaná v podobe sporu medzi pražským centralizmom a slovenským autonomizmom. V skutočnosti šlo o veľmi široký komplex otázok a o celú škálu prístupov k nim. S odstupom desaťročí možno konštatovať, že chyby napáchané obidvoma stranami tohto sporu neblahým spôsobom ovplyvnili nielen osud spoločného štátu, ale aj osud jeho obyvateľov všetkých národností. Táto téma sa často dotýkala menovej a peňažnej problematiky. Šlo o veci zásadnejšie, ale aj menej zásadné (v pozadí závažných spoločenských zmien je vždy mozaika poskladaná práve z takýchto zdanlivých maličkostí...). Roku 1927 to bol napríklad konflikt pre vynechanie slovenského textu na dvadsaťkorunáčke vzor 1926 (→ s. 179). 9. júna 1932 senátor za Hlinkovu slovenskú ľudovú stranu Ján Kovalík (ako básnik známy pod pseudonymom Ústiansky) so skupinou kolegov predložil tento návrh „o budúcom razení mincí“:

„Vláda sa vyzýva, aby učinila vhodné opatrenia, aby pri budúcom razení drobných mincí a mincí vôbec, ktoré sa budú raziť v kremnickej mincovni, na vhodnom mieste mincí bolo naznačené miesto mincovne Kremnice písmenom K.

Odôvodnenie:

Na všetkých, už 600 rokov v kremnickej mincovni razených medených, niklových, strieborných, zlatých minciach bolo naznačené miesto mincovne písmenami B K, Banská Kremnica. Tieto v Kremnici razené mince boli známe v celej Európe, ba na celom svete, a dodávali takto mestu Kremnici významu. Žiaľbohu, na minciach od jestvovania Československej republiky v kremnickej mincovni razených, označenie miesta razenia vystalo, vzdor tomu, že senátor Dr. Kovalík pri razení päť[korunákov], *desaťkorunákov a dukátov naznačenie miesta mincovne v zasadaní senátu požadoval. Nevieme si predstaviť príčinu, prečo vystalo toto už 600 rokov trvajúce naznačenie. Nech sa teda to premeškanie, ktoré sa aj pri terajšom vládnom návrhu zákona o novej sústave drobných peňazí (tlač senátu č. 806 z roku 1932) stalo, opraví tým, že pri budúcom razení všetkých druhov mincí razených v Kremnici bude naznačené miesto razenia písmenom K, veď 600-ročná kremnická mincovňa si to zaslúži v oslobodenej vlasti, tá mincovňa, ktorá aj pre iné štáty razila mince, ktorá na celom svete bola chýrna a kremnické dukáty všade známe práve preto, lebo na nich bolo naznačené miesto pôvodu; tým oprávnenejšie má byť naznačenie Kremnice na minciach v oslobodenej vlasti Československej republike.“* (Pravopisne upravené – *pozn. red.*)

Tento vcelku odôvodnený návrh vyznel doprázdna. Znak kremnickej mincovne sa však nevrátil ani na slovenské mince po r. 1939, ani na čs. mince po r. 1945.

Cestovanie s čs. korunou v tridsiatych rokoch

■ **1931.** Obmedzenia nákupu a predaja valút v súvislosti so svetovou hospodárskou krízou, prirodzene, zasiahli aj cestovný ruch. V Československu ich zaviedlo vládne nariadenie č. 152 Zb. z 2. októbra 1931. Občania si pri ceste do zahraničia museli vložiť do pasu lístok, do ktorého devízovo oprávnená banka zapisovala sumu pridelených devíz a sumu domácej meny, ktoré cestujúcemu povolila vyviezť. Neskôr lístok nahradila osobitná knižočka vlepená do pasu. Zapísané sumy kontrolovali colníci pri prechode hranice.

Vo vzťahu k niektorým štátom podliehal devízový režim v cestovnom ruchu ďalším obmedzeniam. Valuty bolo možné získať iba komplikovaným systémom prevodu v rámci klíringových dohôd medzi poverenými bankami v obidvoch štátoch. Napríklad cestujúci do Rakúska musel pred cestou zložiť v Poštovej sporiteľni v korunách sumu, za ktorú chcel nakúpiť šilingy, a prostredníctvom Poštovej sporiteľne požiadať rakúsku Poštovú sporiteľňu o vystavenie vkladnej knižky s vkladom zodpovedajúcim zloženej sume v korunách. Zároveň musel rakúskej Poštovej sporiteľni oznámiť, kde si vkladnú knižku vyzdvihne alebo na akú poštu v Rakúsku mu ju má sporiteľňa zaslať ako poste restante. Po príchode do Rakúska si vkladnú knižku prevzal a na poštách si z nej mohol vyberať peniaze. Výbery si však musel starostlivo rozvrhnúť, lebo neutratenú hotovosť nesmel na knižku uložiť späť a ani ju z Rakúska nesmel vyviezť. Mohol však vyviezť vkladnú knižku a zvyšok vkladu použiť pri ďalšej ceste. Po jeho vyčerpaní musel rovnakou cestou požiadať o novú vkladnú knižku. Ak nemal v úmysle ešte niekedy do Rakúska cestovať, musel požiadať o prevod vkladu späť do Československa. Rovnaká úprava platila aj pre Juhosláviu, ktorá patrila medzi najobľúbenejšie dovolenkové destinácie stredných vrstiev v ČSR.

Podobné obmedzenia existovali aj medzi inými štátmi. Často sa namiesto valút predávali cestovné šeky, akreditívy alebo poukážky na hotelové služby. Ale ani ich nákup nemusel byť samozrejmý. Medzi štátmi existovali dohodnuté kvóty, napr. kvóta na liečebné pobyty medzi Československom a Rumunskom. Ak ich jedna strana vyčerpala, nákup nebol možný až do vyrovnania záväzkov medzi zmluvnými stranami.

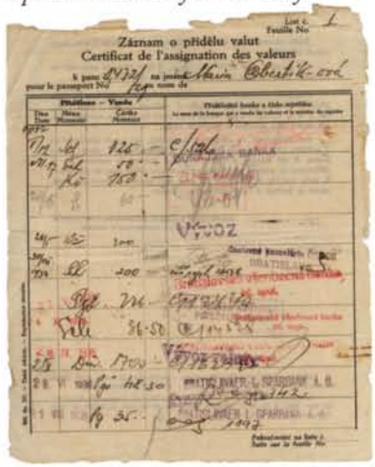
V rámci tzv. voľnej hranice bolo možné vyviezť do zahraničia najviac tisíc Kč, teda sumu blízku mesačnému platu slušne situovaného príslušníka strednej vrstvy. Pritom do susedných štátov sa v hotovosti mohlo vyviezť najviac 300 Kč, do vzdialenejších 500 Kč. Zvyšok musel byť v šekoch alebo akreditívoch.

Výmena korún v zahraničí mohla byť pre cestujúceho pomerne nevýhodná. Zmenárnici v zahraničí si kurzy často svojvoľne upravovali. Osobitne to platilo pri cestách do ZSSR. Výmena sa tam vykonávala na základe teoretickej zlatej parity rubľa a príslušnej valuty. Tento kurz bol však veľmi vzdialený od reálnej kúpnej sily rubľa, ktorá neprekračovala 4 Kč. Na čiernom trhu v poľsko-sovietskom pohraničí stál rubeľ dokonca len 2 – 4 Kč, oficiálne vymenený stál však 17,52 Kč....

Voľné cestovanie dočasne prerušili politické udalosti z jesene 1938. 26. septembra 1938 vláda vydala zákaz cestovania osôb podliehajúcich brannej povinnosti. Od 5. októbra do 29. decembra 1938 bolo možné vycestovať iba s výjazdovou doložkou krajinského úradu. Viaceré štáty z obavy pred návalom utečencov zrušili dohody o bezvízovom styku.

Do pasov sa vlepovala knižočka záznamov o pridelení valút a vývoze čs. meny.

Záznam o pridelených valutách a vyvážaných čs. peniazoch z r. 1934 až 1938 svedčí, že majiteľka pasu cestovala najmä do Rakúska a Maďarska. Pri ceste v apríli 1936 vyvážala svoje vlastné valuty – nemecké marky.

Reklamy na priemyselné výrobky, ktorými sa ich výrobcovia obracali predovšetkým na stredné vrstvy slovenského obyvateľstva, umožňujú porovnávať ceny tohto tovaru so mzdami a cenami potravín v tom istom období. V druhej polovici tridsiatych rokov 20. stor. zarábal robotník asi 850 Kč mesačne, úradník asi 1 550 Kč a inžinier asi 1 175 Kč. Kilo chleba stálo 2,25 Kč, liter mlieka 1,50 Kč, kilo masla 16,50 Kč, kilo hovädzieho mäsa 11,20 Kč a kilo bravčoviny 13 Kč. Za topánky bolo treba zaplatiť 50 – 90 Kč a za oblek 250 až 500 Kč. Keďže pokročila aj elektrifikácia, treba uviesť aj cenu jednej kWh elektric-

kej energie – 2,70 Kč. Hoci najťažšie časy svetovej hospodárskej krízy boli už zažehnané, sociálna situácia väčšiny slovenského obyvateľstva ostávala neutešená. O kúpe výrobkov toho typu, aký predstavujú reklamy, nemohli roľnícke a robotnícke rodiny ešte stále uvažovať.

Napriek všetkému platí, že r. 1918, keď sa Slovensko stalo súčasťou ČSR, otvoril sa Slovákom dovtedy nepoznaný priestor na kultúrny a civilizačný vzostup.

V tom čase sa nedalo predvídať, koľko závažných problémov, slabých miest ešte len sa presadzujúceho a vratkého demokratického politického systému, nepredvídateľných dôsledkov štátneho spojenia území s odlišným politickým a spoločenským vývinom bude tento priestor zužovať a obmedzovať.

Obrana ČSR oslabuje menu

■ **1935 – 1938.** Prudko rastúce výdavky na obranu, vynútené hrozbou nemeckej agresie, spotrebovali napokon sedem percent národného dôchodku. To v istej miere marilo účinky vcelku úspešných menových opatrení na oživenie hospodárstva. Len r. 1938 ČSR vynaložila na obranu 4,8 mld. Kč, čo bolo viac ako polovica celého hotovostného obehu. V situácii ohrozenia štátu sa Národná banka čekoslovenská začala pripravovať na činnosť v prípade vojny. Vybudovala si záložné priestory v Štubnianskych (dnes Turčianskych) Tepliciach a záložnú tlačiareň bankoviek v Harmanci, vypracovala si evakuačné plány. Roku 1937 sa začala tlač rezervných štátoviek s hodnotou koruna a päť korún (pozri obr.) bez dátumu vydania, aby sa mohli kedykoľvek použiť. Väčšina zlatých rezerv sa presunula do zahraničia, čo však v marci 1939 pre nezodpovednosť anglických bánk nezabránilo ich strate v prospech Nemecka. Na udržanie predpísaného krytia bankoviek v máji 1938 boli 50-korunáčky vyhlásené za štátovky (v septembri 1938 aj 100-korunáčky). Preto sa nemuseli na financovanie mobilizácie použiť rezervné jednokorunáčky a päťkorunáčky. Formálne sa zachovalo predpísané kovové krytie bankoviek, no objem obeživa rástol. Ďalší tlak na menu vyvolali náklady na evakuáciu a sociálne zabezpečenie utečencov z území stratených v dôsledku mníchovského diktátu a prvej Viedenskej arbitráže. Preto sa v Československu začínala inflácia, ktorá pokračovala aj po rozbití republiky (→ s. 185).

Do rozvoja a výzbroje Čs. armády sa investovali veľké finančné prostriedky. Bola pripravená brániť republiku.

Rezervné papierové platidlá

■ **1935 – 1938.** V druhej polovici tridsiatych rokov sa v Tlačiarni bankoviek NBČS začali pripravovať aj nové bankovky nižších hodnôt. Bol to aspoň sčasti pokus nahradiť dovtedajšie archaicky pôsobiace, navyše nesúrodé obeživo novším, modernejším.

Používanie vojenských motívov, spracovanie bankoviek aj časové súvislosti ich vzniku však naznačujú, že šlo skôr o prípravu rezervných platidiel, umožňujúcich v prípade potreby pohotovo nahradiť jestvujúce obeživo.

Príprava rezervných platidiel je bežná prax viacerých emisných ústavov. Ich návrhy sa zachovali len ako skice alebo študijné kresby. Dve sa neskôr využili ako základ pre platidlá Slovenského štátu (→ s. 192) a Protektorátu.

V rokoch 1937 – 1938 boli vytlačené len jednokorunáčky a päťkorunáčky ako náhradné obeživo pre prípad vojny. Ich zásoby deponovali na viacerých miestach, napr. v mincovni v Kremnici, aby boli k dispozícii aj pri obsadení západnej časti štátu nepriateľom. Vyšli napokon s pretlačou až v Protektoráte Čechy a Morava.

FAKTY

Peňažníctvo na Slovensku v r. 1918 – 1939

Nové cesty peňažníctva na Slovensku sa odzrkadlili aj v premenách architektúry stavieb, v ktorých sídlili finančné inštitúcie. Účelové bankové budovy mali vždy pôsobiť solídne a reprezentatívne. Spôsob, ktorým túto úlohu plnili stavby zo začiatku 20. storočia, prezentuje budova Slovenskej hospodárskej banky v Trnave z r. 1914 (dielo Milana M. Harminca). Funkcionalistické bankové budovy, ktoré sa stavali v medzivojnovom období, pôsobili svojou strohou eleganciou a puncom modernosti. Príkladom môže byť budova bratislavskej Mestskej sporiteľne Juraja Tvarožka z r. 1932.

Po rozpade monarchie pôsobilo na Slovensku 442 prevažne drobných peňažných ústavov (sporiteľní a úverných družstiev). Výnimkou bola len Tatrabanka a Slovenská banka (→ s. 143, 154). Slovenské banky tvorili len 7,3 perc. počtu peňažných ústavov v ČSR s takmer rovnakým podielom na celkovej bilančnej sume. Nové podmienky umožnili rozširovanie slovenskej správy v týchto bankách, no zároveň im začínali konkurovať české alebo moravské banky. Pod ich tlakom nastal proces koncentrácie a zmena orientácie na úverovanie väčších podnikov. Najaktívnejšia v tom bola Živnostenská banka a nasledoval ju koncern Pragobanky. Zameriavali sa aj na nostrifikáciu cudzích bánk a podnikov a zakladali na Slovensku vlastné pobočky. Po uzavretí Trianonskej zmluvy premenili pobočky Uhorskej všeobecnej úverovej banky na samostatnú Slovenskú všeobecnú úverovú banku.

V povojnovom období slovenské banky podporovali zakladanie nových podnikov. Mali na túto činnosť dostatočné finančné zdroje z úspor vysťahovalcov do Ameriky, no od r. 1921 ich činnosť začali brzdiť administratívne a diskriminačné opatrenia, ktorými sa mala čo najväčšmi obmedziť konkurencia českému kapitálu na Slovensku.

Roku 1931 bankovú sústavu zasiahla svetová hospodárska kríza (→ s. 182). Banky boli nútené znižovať vlastné prevádzkové náklady, rušiť filiálky a využívať rezervné fondy ešte z predkrízových rokov. Postihlo to najmä Tatrabanku. V protiklade s tým sa rozvíjalo družstevné a ľudové peňažníctvo. Rástol počet členov úverových družstiev aj vklady, hoci prevládala tendencia vyberať vklady, ktorá sa prejavila v krízových rokoch 1931 – 1934.

Nové úpravy sústavy čs. mincí

■ **2. mája 1938.** Do peňažného obehu sa začlenil niklový päťkorunák (→ s. 178) s rovnakými rozmermi aj obrazom (dielo Otta Guttfreunda). Bol to výsledok úvah, že strieborné obehové mince treba nahradiť niklovými. Dôvodom na vydanie nového variantu päťkorunovej mince bol fakt, že strieborné päťkorunáky mali pomerne nízky reliéf a rýchlo sa opotrebúvali. Strieborné 10-korunáky mali síce ostať v obehu, no v budúcnosti sa aj namiesto nich mali raziť niklové, s rovnakými rozmermi a obrazom. Zachovať sa mal len obeh strieborných 20-korunákov. Pripravovalo sa vydanie strieborných 50-korunákov.

Ďalšie zásahy do sústavy mincí mali nasledovať. Predpokladalo sa najmä zrušenie neobľúbených a nepraktických 25-haliernikov (→ s. 180). Všetky tieto plány, ale nielen v oblasti emisie mincí, definitívne prerušilo rozbitie Česko-slovenskej republiky v marci 1939.

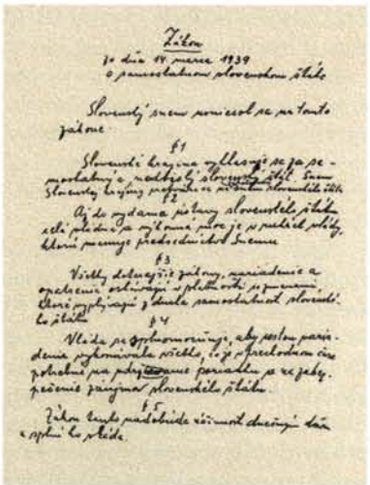
21. decembra 1937 sa do obehu dostala posledná čs. pamätná minca – strieborný dvadsaťkorunák, vydaný pri príležitosti úmrtia prezidenta T. G. Masaryka (priemer 34 mm, hmotnosť 12 g, kvalita 700/1000). Jubilejný dvadsaťkorunák k 20. výročiu republiky (vpravo) už nevyšiel... (zo zbierky NBS-Múzea mincí a medailí v Kremnici).

Koniec československej meny

■ **Jeseň 1938.** V dôsledku mníchovského diktátu a Viedenskej arbitráže sa územie, na ktorom platila československá mena, zmenšilo približne o tretinu. Nastolenie autonómie Slovenskej krajiny a zmeny vnútropolitických pomerov sa v januári 1939 premietli do zjednodušenia názvu menovej jednotky na „korunu" so skratkou K. Hoci to bolo len formálne opatrenie, predznačilo koniec čs. meny. Československá koruna ako jednotná mena prestala existovať vyhlásením samostatnosti Slovenska 14. marca 1939 a zriadením Protektorátu Čechy a Morava 16. marca 1939 (→ s. 188). V obidvoch nových štátoprávnych celkoch dočasne pokračoval obeh doterajších platidiel. Obeh peňazí však v obidvoch častiach bývalej republiky podliehal podstatne odlišným politickým, právnym a hospodárskym pravidlám. Spočiatku trvala istá previazanosť mien uzavretím colnej únie a dočasným zachovaním výmenného pomeru 1:1. Tento stav v októbri 1940 ukončilo začlenenie Protektorátu do jednotného colného územia Veľkonemeckej ríše (→ s. 192). Krátko po rozbití Československa sa hodnota meny v obidvoch častiach bývalej republiky začala rozchádzať, spočiatku v prospech Slovenska.

Mapka uverejnená v nemeckých novinách ukazuje nové, pomnichovské línie hraníc s hlbokým zakrojením do českého a moravského pohraničia a odtrhnutým južným územím Slovenska.

Koncept zákona Slovenského snemu zo 14. marca 1939 o samostatnom slovenskom štáte

KALENDÁRIUM

Obdobie slovenskej meny 1939 – 1945

■ **14. 3. 1939.** Po vyhlásení Slovenského štátu sa uskutočnila úprava platobného styku s cudzinou.

■ **15. 3. 1939.** Nemecká armáda okupovala zvyšok územia Čiech a Moravy. O deň vznikol Protektorát Čechy a Morava. →

■ **16. 3. 1939.** Bratislavská pobočka Národnej banky československej bola poverená, aby spravovala peňažný obeh na Slovensku.

■ **23. 3. 1939.** Slovenský štát uzavrel tzv. Ochrannú zmluvu s Nemeckou ríšou. Na západnom Slovensku sa utvorilo tzv. ochranné pásmo s nemeckými posádkami (→ s. 188).

■ **23. 3. 1939.** Po vpáde maďarských vojsk na východné Slovensko sa začala tzv. malá vojna (trvala do 31. 3. a skončila sa ďalšími územnými stratami v prospech Maďarska).

■ **24. 3. 1939.** Vláda Slovenského štátu zaviedla klíringový styk s Nemeckou ríšou a Protektorátom Čechy a Morava.

■ **4. 4. 1939.** Vyšlo vládne nariadenie o vzniku Slovenskej národnej banky a vládne nariadenie o slovenskej mene. →

■ **26. 4. 1939.** Vyšli prvé slovenské platidlá – čs. 500-korunáčky a 1 000-korunáčky s pretlačou. →

■ **21. 6. 1939.** Slovenský snem prijal Ústavu Slovenskej republiky.

■ **26. 7. 1939.** Do obehu sa dostala prvá slovenská minca – päťkorunák. →

■ **26. 8. 1939.** Začala sa mobilizácia slovenskej armády v rámci prípravy útoku na Poľsko.

■ **1. 9. 1939.** Nemecký útok na Poľsko sa stal začiatkom druhej svetovej vojny.

■ **23. 10. 1939.** Do obehu sa dostalo prvé slovenské papierové platidlo – desaťkorunová štátovka vzor 1939. →

■ **1. 12. 1939.** Skončila sa platnosť strieborných a niklových čs. päťkorunákov.

■ **1. 1. 1940.** Onovil sa dvojstupňový systém štátnej správy – župy a okresy.

■ **30. 1. 1940.** Slovenská republika uzavrela s Nemeckom *Zmluvu o brannom hospodárstve*, čo znamenalo, že 25 významných slovenských podnikov prešlo pod nemeckú vojenskú a hospodársku kontrolu.

■ **31. 1. 1940.** Skončila sa platnosť čs. 10- a 25-haliernikov.

■ **31. 3. 1940.** Skončila sa platnosť čs. strieborných obehových aj pamätných 10-korunákov a pamätných 20-korunákov.

■ **25. 4. 1940.** Slovenský snem prijal tzv. arizačný zákon, ktorý židovských občanov vylučoval z hospodárskeho života a ich podniky dával do rúk nových, „árijských" vlastníkov – arizátorov.

■ **1. 5. 1940.** Skončila sa platnosť čs. strieborných obehových 20-korunákov.

■ **27. – 28. 7. 1940.** V Salzburgu sa konali rokovania prezidenta Jozefa Tisa s Adolfom Hitlerom. Ich výsledkom bolo posilnenie Tisovho postavenia a ďalšie prehlbovanie nemeckého vplyvu na Slovensku.

■ **16. 9. 1940.** Utvoril sa Ústredný hospodársky úrad (ÚHÚ) s poslaním vylúčiť židovských občanov z hospodárskeho a sociálneho života a previesť ich majetok „do vlastníctva kresťanov".

■ **1. 10. 1940.** Nemecko zrušilo colnú hranicu medzi Protektorátom Čechy Morava a územím ríše, na čo nadviazalo zrušenie klíringu medzi Slovenskom a Protektorátom a zanikla aj colná únia medzi nimi (→ s. 195).

■ **30. 12. 1940.** Do behu sa dostala slovenská jednokorunová minca.

■ **28. 2. 1941.** Skončila sa platnosť čs. jednokorunových mincí.

■ **28. 3. 1941.** Slovenská vláda schválila predaj železiarní na Horehroní a v Tisovci nemeckému zbrojárskemu koncernu.

■ **31. 5. 1941.** Skončila sa platnosť čs. 50-haliernikov.

■ **1. 7. 1941.** Na Slovensku bol zavedený prídelový systém na múku a chlieb. →

■ **15. 7. 1941.** Skončila sa platnosť čs. 20-haliernikov.

■ **18. 7. 1941.** ZSSR uznal čs. exilovú vládu v Londýne a územnú integritu ČSR v predmníchovských hraniciach. Veľká Británia uznala Benešovu vládu 21. júla 1940.

Druhá svetová vojna a jej následky v menovej oblasti

1939 – 1953

Versaillský mierový systém vyhovoval víťazom prvej svetovej vojny a tým štátom, ktoré stáli na ich strane. Bol to však systém, ktorý písalo francúzske pero hnevu a túžby po pomste. Vyjadroval stratégiu poníženia a čo najdôkladnejšieho zničenia porazeného. Takúto stratégiu možno azda úspešne uplatniť voči podstatne slabšiemu protivníkovi, ale len ťažko v prípade protivníka s veľkým, hoci dočasne potlačeným a skrytým potenciálom, ktorý si skôr či neskôr nájde spôsob, ako dôsledky porážky zmazať. Práve takýmto protivníkom bolo Nemecko, ku ktorému sa inštinktívne pridružovali ďalšie porazené štáty, ale aj krajiny, kde prevládal pocit, že versaillský mierový systém nesplnil ich očakávania. Vnútri systému preto tikala časovaná bomba ďalšieho veľkého konfliktu.

Osud štátov, ktoré sa zrodili v lone versaillského systému, bol s ním bytostne spätý. Erózia alebo pád tohto systému znamenal pre ne životnú hrozbu. Nemuselo pritom ísť len o priamu hrozbu straty svojbytnosti alebo územnej celistvosti daného štátu, ale aj o azda ešte horšiu hrozbu plodenia a prehlbovania vnútroštátnych politických, národnostných a sociálnych konfliktov, ktoré podrývali stabilitu týchto krajín. Aspoň tieto okolnosti z nepreberného množstva politických, hospodárskych, ale aj sociálnopsychologických a osobnostných faktorov vývinu v Československu treba mať na pamäti, ak chceme pochopiť priebeh a zákonitosti pätnástich rokov premien menových pomerov od r. 1938. Ide o tri konvenčne ostro oddeľované menové obdobia – záverečný úsek existencie medzivojnovej ČSR, roky druhej svetovej vojny a obdobie meny Slovenskej republiky, a napokon komplikovaná povojnová etapa r. 1945 – 1953, ktorá vyvrcholila ďalšou ťažkou traumou našich novodobých dejín – menovou reformou v júni 1953.

Sú to, isteže, naozaj časovo aj teritoriálne vyčlenené úseky, oddelené obehom iných platidiel, inými názvami menových jednotiek, inými výsostnými znakmi štátnej suverenity a atribútmi vládnucej ideológie na platidlách. Charakterizuje ich aj iné chápanie menovej politiky a odlišné podmienky na jej uplatňovanie. Napriek všetkým odlišnostiam tieto dejinné a menové úseky však spája jedna významná, ba až určujúca spoločná črta – všetky tri prebiehali nezvyčajne turbulentne. Natoľko turbulentne, že súčasníkom tieto búrlivé udalosti niekedy ani nedovolili postrehnúť, ako rýchlo sa z doznievajúceho blahobytu a prosperity ocitli v situácii plnej odriekania, ako prudko sa ich nádeje zmenili na zúfalstvo. V rýchlosti zmien sa z pozorovaní a hodnotení ľahko vytratí objektívnosť, zákonite zaúčinkuje selektívnosť pamäti a otvorí sa priestor na zrod mýtov. Mnohé takéto mýty aj o peňažnej sfére dodnes zamestnávajú publicistov a ožívajú vo verejných i súkromných debatách.

Spomínané tri obdobia treba chápať ako časovú a priestorovú kontinuitu, ako jediný celok. Len tak sa ubránime nebezpečenstvu, že nám budú unikať reťazce príčin javov, ktoré jedni chápu ako historickú krivdu spájanú s jej bezprostredným vykonávateľom či vinníkom, kým druhí ako najjednoduchšie, v danej situácii jedine možné, podľa ich názoru dokonca aj pomerne spravodlivé riešenie. Vedomie kontinuity nám umožní odpútať sa od pretrvávajúcich, účelovo zjednodušovaných pohľadov na javy z menovej oblasti, ktoré účastníci vtedajšieho diania aj po rokoch, samozrejme, hlboko preciťujú. Napríklad fenomén menovej reformy z r. 1953 premietajú na pomyselné plátno histórie včera cez červený, dnes, naopak, cez modrý, alebo dokonca čierno-hnedý filter. Príčinu zjednodušovania tohto typu nemožno hľadať len v nedostatočnom objasnení fenoménu reformy vo všetkých súvislostiach alebo v neznalosti dostupných faktov, ale skôr v úsilí zakryť spoluvinu politicky blízkych domácich či zahraničných predchodcov dnešného interpreta alebo v pokuse využiť udalosť spred šiestich desaťročí na politickú propagandu a účelové usmernenie myslenia ľudí.

Menový vývin v Slovenskej republike (od marca do júna 1939 Slovenský štát)

Slovensko prevzalo od Československej republiky nielen princípy riadenia peňažného obehu, ale aj začínajúcu infláciu. Bolo však schopné päť a pol roka ju držať na uzde. Práve preto na Slovensku nenadobudla také prudké tempo, aké už na začiatku prvej polovice 40. rokov trápilo iných nemeckých satelitov (Maďarsko, Rumunsko a Bulharsko), a to nezávisle od rozsahu ich spoluúčasti na nemeckej expanzii. Novým a výrazne negatívnym faktorom bolo Berlínom nadiktované hlboké znehodnotenie slovenskej koruny oproti reálnemu pomeru jej hodnoty k hodnote ríšskej marky, sprevádzané neprestajným nárastom slovenských pohľadávok voči Nemecku. Treba povedať, že rozhodujúci vplyv na obmedzenie týchto a ďalších negatívnych dôsledkov pripútania Slovenska k nacistickej veľmoci mala vynachádzavá a premyslená politika najvyšších predstaviteľov slovenského hospodárskeho a finančného života. Boli to napospol ľudia s prinajmenej európskym rozhľadom, koncepční, diplomaticky obratní odborníci, ktorí vyrástli v demokratických pomeroch medzivojnovej republiky a totalitárne praktiky im boli cudzie. Dôsledne dbali o záujmy Slovenska, čo si o. i. vyžadovalo schopnosť manévrovať v obmedzenom priestore, ktorého mantinely sa neprestajne pokúšal diktovať nacistický partner, orientovať sa v neprehľadnom teréne záujmov a vzťahov, oficiálnych aj neoficiálnych, akceptovať zmeny širších medzinárodných súvislostí v podmienkach vojny. Osobitne treba vyzdvihnúť prínos guvernéra Slovenskej národnej banky Imricha Karvaša a jeho spolupracovníkov, napr. Petra Zaťka, Jána Balka a ďalších. Poprední národohospodári a finančníci na čele slovenskej ekonomiky mali pred očami budúcnosť svojej krajiny a práve preto sa väčšina z nich zapojila do odboja. Hospodársky a finančne zabezpečili ozbrojené vystúpenie proti nacizmu a domácemu režimu na Slovensku r. 1944 – Slovenské národné povstanie. Do eliminovania vplyvu nemeckej exploatácie slovenského hospodárstva sa zapojili aj viacerí príslušníci vládnej garnitúry, z ktorých možno spomenúť napr. Gejzu Medrického, Mikuláša Pružinského či Júliusa Stana.

Nereálny klíringový kurz dočasne prospieval len slovenským robotníkom, ktorí odchádzali pracovať do Nemecka. Keďže im podľa neho preratúvali mzdu, ich rodinám sa citeľne zlepšila hmotná situácia. Rubom tohto zlepšenia však bolo, že ho platil celý štát. Preto sa po čase vracalo každému, teda aj ľuďom pracujúcim v Nemecku, v podobe rastu cien a znehodnocovania peňazí.

Riadenie meny sa Slovenskej národnej banke a Ministerstvu financií vymklo z rúk až po priamej nemeckej okupácii v septembri 1944. Slovenské finančné inštitúcie sa stali zdrojom financovania nemeckých ozbrojených síl na Slovensku a ich činnosti. Svoje dovtedajšie oneskorenie v znehodnotení meny tak Slovensko dobiehalo priam míľovými krokmi. Vojnový ostrov relatívneho blahobytu sa v závere vojny rýchlo ponáral pod hladinu nedostatku, aký iné európske krajiny poznali už niekoľko rokov predtým. Nič na tom nezmenilo ani oslobodenie. Slobodu zaplatila rozsiahla emisia nekrytých peňazí, tentoraz z trezoru Československého menového úradu, prípadne aj z tajných zdrojov Červenej armády. Za povstania aj pri prechode sovietsko-nemeckého frontu sa k tomu pridalo ničenie a rabovanie majetku, zásob potravín, výrobných a dopravných pro-

striedkov a cestnej siete. Pokusom spomaliť znehodnocovanie meny a predzvesťou blížiacich sa definitívnych riešení bolo kolkovanie bankoviek v lete 1945 a ukladanie peňazí občanov na viazané vklady.

Slovensko na rozdiel od iných krajín aj za vojny cieľavedome pokračovalo v úsilí o umelecky hodnotné a technicky kvalitné kovové aj papierové platidlá. Úpadok, v tom čase typický pre platidlá iných štátov, sa na vzhľade slovenských peňazí prejavil až v zime 1945. Ťažké roky vojny tak pripomínajú nielen pekné, ale aj myšlienkovo bohaté peniaze. Vďaka súhre okolností medzi nimi vyniká ako výtvarný a technický skvost rub 1 000-korunáčky z roku 1940.

Menové pomery na odtrhnutých územiach

Druhá svetová vojna rozšírila na územie Slovenska platnosť mien všetkých okolitých štátov. Ríšska marka sa udomácnila v Petržalke a Devíne. Pri útoku na Poľsko ju nemeckí vojaci vnútili aj krčmárom a obchodníkom na železničných staniciach. Dodatočná legalizácia jej používania a výkup tržieb len preniesli ťarchu nákladov na občerstvenie Nemcov z pliec jednotlivcov na celú krajinu. Petržalčania a Devínčania však návrat k Slovensku vítali v lepšom prípade so zmiešanými pocitmi. Za svoje marky dostali totiž na jar 1945 nanajvýš 500 korún. Zvyšok im zabavili. Ale aj tak obišli o niečo lepšie ako obyvatelia moravského a českého pohraničia v júli 1945.

Vo dvoch vlnách, v novembri 1938 a v marci 1939, zaplavila juh a východ Slovenska maďarská mena. Maďarsko sa po Viedenskej arbitráži zachovalo voči Československu o čosi slušnejšie ako Nemecko po Mníchove – za koruny stiahnuté na zabraných, v maďarskej terminológii (nielen vtedajšej) „znovu pripojených" územiach (*viszacsatlakozott területek*) nepožadovalo alikvotné množstvo menového zlata. Ani hospodársky potenciál území získaných po Viedenských arbitrážach a útoku na Juhosláviu však nestačil na to, aby teritoriálne rozšírenie platnosti pengő nevyvolalo ďalší inflačný tlak. Pengő sa počas vojny oproti slovenskej korune znehodnocovalo rýchlejšie. V novembri 1938 sa menilo za sedem korún, v lete 1944 jeho hodota klesla na štyri koruny a v lete 1945, napriek rýchlemu poklesu hodnoty slovenskej koruny, sa za pengő dávali už len dve koruny. A to iba na juhu Slovenska, ktorý bolo treba zjednotiť so zvyškom územia a pokiaľ možno nepoškodiť jeho obyvateľov.

Kysuce, Oravu a Spiš zasiahla poľská mena. Neplatila tam však ani rok. Keď sa ta v septembri 1939 vrátila koruna, prenikla aj do oblastí stratených hneď po prvej svetovej vojne. A po vojne sa s ňou obyvatelia neradi lúčili.

Vojna na Slovensko priniesla aj sovietsku menu. Legálne tu neplatila, ale prijímala sa. Raz z núdze, ako menšie zlo, keďže červenoarmejci nemali na nákupy k dispozícii nič iné, inokedy ako spontánny výraz ich vďaky obyvateľom, ktorí im pomohli, alebo iba ako suvenír. Na vyše pol roka sa stala každodennou realitou života obyvateľov dnešných Lekárovieč, ktoré pri necitlivom vymedzovaní hraníc medzi ČSR a územím Podkarpatskej Rusi, odstúpenej ZSSR, na čas pripadli do ZSSR. Na tomto kúsku dnešného územia Slovenska bol zákonným platidlom bohatý súbor sovietskych mincí, štátoviek a bankoviek. Zahŕňa aj pozoruhodné numizmatické rarity. Koruna, teraz už československá, sa sem vrátila vďaka slovenskému cíteniu Lekárovčanov, ktorí si v rámci opcie všetci do jedného zvolili čs. občianstvo.

Zjednotenie meny r. 1945

Jednou z najťažších a najcitlivejších úloh povojnovej obnovy bola náprava a zjednotenie meny. Množstvo obeživa na Slovensku vzrástlo z 1,4 mld. Ks v marci 1939 na 22 miliárd Ks v jeseni 1945.Tieto peniaze z veľkej časti nemali protihodnotu v tovare a ich obrovský previs bolo treba zlikvidovať. Znalcom to bolo jasné, ale horšie na tom boli tí, ktorí celý život tvrdo pracovali a odrazu mali v rukách len hŕbu papierikov s problematickou hodnotou. Navyše si pamätali slušnú hodnotu slovenskej koruny spred roka.

Horšie pomery nastali na Morave a v Čechách, kde relatívny nárast obeživa bol síce približne rovnaký, no jeho absolútna suma dosiahla takmer päťnásobný objem než na Slovensku. Pohľadávky voči Nemecku boli vyššie takmer 40-krát. Tento priepastný rozdiel bol výsledkom väčšieho výrobného potenciálu a oveľa vyššej intenzity, s akou ho okupanti využívali. V Protektoráte bolo nepredstaviteľné viesť dvojaké účtovníctvo – naoko pre nemeckých „beráterov" a pravdivo pre vlastnú potrebu. Rovnako nešlo korumpovať vplyvných nemeckých „hostí" bohatou hostinou a výslužkou na cestu, ako sa to dalo v slovenskom *Fressburgu* čiže Pressburgu-Bratislave. Hospodársky a okupačný režim, podobný protektorátnemu, zažilo Slovensko až na samom konci vojny.

Nájsť rozumné, spravodlivé a psychologicky všeobecne prijateľné východisko z menového rozvratu bolo mimoriadne ťažké. K účinnému a jednorazovému riešeniu mala bližšie Slovenská národná banka, no nemala dosť možností svoj návrh presadiť. Prevážilo české úsilie odložiť konečné riešenie menovej otázky na neskôr. Politické strany vábili voličov vyvolávaním ilúzie neskoršej premeny nerealizovateľnej kúpnej sily na realizovateľnú. Vojnou unavené obyvateľstvo to prijímalo ľahšie ako tvrdú, no pravdivú realitu. Česká strana sa ťažko vzdávala nádeje na úhradu svojich obrovských pohľadávok voči Nemecku. Pražským expertom nahral aj kolaps zásobovania na Slovensku a nevyhnutnosť dodávať sem cukor a múku spoza rieky Moravy. Do hry vstupovala aj otázka sociálnej únosnosti menovej nápravy, najmä nedostatočne rozvinutý systém dôchodkového zabezpečenia a závislosť starších ľudí od úspor odložených práve na tento cieľ.

Pomer česko-moravskej a slovenskej koruny k obnovenej čs. korune 1 : 1 : 1 bol skôr optický a vonkajškový. Zanechal však na Slovensku horkú pachuť nespravodlivosti. Ľudia jednak zabúdali, že ešte krátko predtým sa naozaj vyššia hodnota slovenskej koruny rozplynula vo víre posledných mesiacov vojny, a jednak málokto postrehol, že protektorátnu korunu, vymenenú za novú československú v pomere 1 : 1, zakrátko znehodnotilo vyrovnanie miezd i cien na zhruba trikrát vyššiu slovenskú úroveň.

Obnovená československá mena

Obnova čs. meny bola veľkou, no premárnenou príležitosťou. V porovnaní s Talianskom alebo Francúzskom, ktoré v podstate nechali svoje meny padať voľným pádom, bola menová reforma z októbra 1945 určite signálom o zodpovednej menovej politike. Je však sporné, či mohla byť jednorazovým a definitívnym riešením. Príklad Rakúska a západného Nemecka naznačuje, že jej výsledky by sa museli skôr či neskôr korigovať ďalším radikálnym zásahom. Príklad Belgicka, Juhoslávie, Maďarska a NDR, naopak, naznačuje, že jednorazové riešenie predsa len bolo možné.

Nová čs. mena sa od samého začiatku vyvíjala v znamení krízy. Vedomé oddaľovanie dovŕšenia reformy sa opieralo o morálne síce oprávnený, no takmer iluzórny predpoklad splatenia nemeckých dlžôb. Prevládala neochota uznať jeho iluzórnosť a menový problém definitívne vyriešiť vlastnými silami. Benevolentným uvoľňovaním viazaných vkladov sa najmä v Čechách a na Morave vracalo do celoštátneho obehu nekryté obeživo. Politická neistota vyvolávala hlad po devízach a znehodnocovala korunu na čiernom trhu.

Následky politického prevratu z februára 1948 postihli celú ekonomiku. Narušili vonkajšie obchodné vzťahy Československa a provokovali hospodárske sankcie, doma rozvracali poľnohospodárstvo a služby. Rozsah budovania priemyslu a energetiky, výstavba železníc a zvyšovanie zbrojenia presiahli možnosti vtedajšej ekonomiky. Vyplatené mzdy nemali protihodnotu v tovare a opäť sa začala hromadiť nerealizovaná kúpna sila. Sčasti sa uplatňovala na nelegálnom čiernom trhu. Od roku 1949 ju nový režim začal odčerpávať aj prostredníctvom legálneho voľného trhu s výrazne vyššími cenami než na viazanom trhu. Pritom z cenovo výhodného zásobovania na viazanom trhu vylučoval podľa politických kritérií čoraz širšie skupiny ľudí.

Problém nadbytku kúpnej sily mal riešenie v úplnom uvoľnení predaja a zvýšení cien. Znamenalo by to pokles hodnoty koruny a azda aj začiatok inflačného vývoja, aký v tom čase prežívalo napr. Francúzsko, Rakúsko alebo Juhoslávia. Pri úvahách o tejto možnosti prevládali obavy z vplyvu náhleho uvoľnenia nahromadenej kúpnej sily a nenasýteného dopytu na plynulosť zásobovania. Napriek tomu sa pôvodne so zásahmi do meny nerátalo. Svedčí o tom príprava nových druhov platidiel v r. 1952 až 1953. Vývoj zvrátilo až v druhej polovici r. 1952 pôsobenie sovietskych poradcov. Pod ich tlakom sa čs. vedenie rozhodlo uskutočniť peňažnú reformu s výrazným konfiškačným charakterom.

Prvé kroky – menová odluka

Moravsko-slovenské pomedzie sa zmenilo na skutočnú štátnu hranicu so všetkými náležitosťami (na obr. stretnutie slovenskej a nemeckej pohraničnej hliadky).

■ **15. marca 1939.** Okupácia zvyšku Čiech a Moravy nemeckou armádou dovŕšila rozpad pôvodne jednotného čs. menového územia *via facti* na dve oblasti, oddelené novou štátnou hranicou. V Čechách a na Morave ponechal Hitlerov okupačný dekrét korunu v platnosti „až do ďalších rozhodnutí" a súčasne na územie novovzniknutého útvaru Protektorát Čechy a Morava rozšíril platnosť ríšskej marky v pomere 10 K za 1 RM. Mena na Slovensku sa legislatívne začala oddeľovať od meny protektorátneho územia postupne, niekoľkými provizórnymi opatreniami slovenskej vlády. Už 14. marca vláda rámcovo upravila platobný styk s cudzinou vrátane Čiech a Moravy, pričom ponechala v platnosti dovtedajšie devízové predpisy. 16. marca dočasne obmedzila výplaty vkladov v peňažných ústavoch, zakázala výplaty a prevody vkladov v pražskej Poštovej sporiteľni a správou meny a devíz poverila bratislavskú pobočku Národnej banky československej, ktorej podriadila všetky ostatné pobočky na Slovensku. Ministrom financií Slovenského štátu sa stal poslanec Mikuláš Pružinský (1886 – 1953). 18. marca zaviedla devízovú kontrolu zásielok adresovaných do cudziny a vyhláškou ministra financií z 24. marca zaviedla klíringový platobný styk s Nemeckou ríšou a s Protektorátom Čechy a Morava. Tým vznikla slovenská mena *de facto*. Na území Slovenska však stále platili všetky československé kovové i papierové platidlá a ešte niekoľko dní po vzniku Slovenského štátu sa účtovalo v čs. korunách. Vzhľadom na to, že na celej dĺžke hranice s Protektorátom sa hraničné a colné kontroly zavádzali postupne až do júna 1939, existovalo ešte približne trojmesačné obdobie, keď mohli obyvatelia moravsko-slovenského pomedzia aspoň na niektorých miestach voľne prechádzať novú hranicu a používať na obidvoch jej stranách pôvodné československé platidlá, zatiaľ v nezmenených cenových reláciách.

Toto prechodné obdobie neistoty po vzniku Slovenského štátu sprevádzala krátka vlna nákupných horúčok. Po ustálení pomerov však rýchlo opadla.

POZADIE

Schutzvertrag a slovenská suverenita

Súveká mapa Slovenskej republiky s vyznačenými územiami pripojenými k Maďarsku a Poľsku (červené šrafovanie) a tzv. ochranným pásmom na západnom Slovensku

23. marca 1939 podpísali predstavitelia Nemeckej ríše a Slovenského štátu (názov používaný do prijatia ústavy v júni 1939) *Zmluvu o ochrannom pomere medzi Nemeckou ríšou a Slovenským štátom*, ktorá zakotvovala podriadenosť Slovenska nacistickému Nemecku tým, že zaväzovala Slovenský štát, aby svoju zahraničnú a brannú politiku viedol „v úzkej zhode s nemeckou vládou". Nemecko prevzalo „ochranu nad politickou nezávislosťou Slovenského štátu a nad integritou jeho územia". Vyhradilo si však zároveň právo zriaďovať vojenské objekty na páse slovenského územia lemujúceho celú západnú hranicu (od Malých Karpát až za Javorníky – na mapke pásmo medzi zelenou čiarou a hranicou s Protektorátom Čechy a Morava) a nemecká branná moc tu dostala k dispozícii potrebné stavby, pôdu a pod. V tomto pásme (známom ako *Schutzzone*) zároveň vykonávala výsostné vojenské práva. Dodávky do „ochranného pásma" z Nemecka sa uskutočňovali bez cla.

Profesor Imrich Karvaš (1903 až 1981) patrí medzi najvýznamnejšie osobnosti dejín národného hospodárstva a finančníctva na Slovensku. V medzivojnových rokoch

Zrodila sa

■ **4. apríla 1939.** Vyšli dve vládne nariadenia, ktoré znamenali vznik slovenskej meny *de iure*. Slovenská vláda mohla tieto nariadenia vydať až po tom, čo sa na rokovaní s Nemeckom vyjasnilo zahraničnopolitické postavenie Slovenského štátu, uzavrela sa tzv. → Ochranná zmluva (*Schutzverztrag*) s Nemeckom a skončil sa vpád maďarskej armády z okupovanej Podkarpatskej Rusi na východné Slovensko („malá vojna" 23. – 31. marca 1939).

Nariadenie o Slovenskej národnej banke stanovilo zlatý obsah koruny v rovnakej hodnote, akú mala československá koruna, a vymedzilo právomoci Slovenskej národnej banky. Nariadenie o slovenskej mene určilo názov menovej jednotky (koruna slovenská – Ks), jej pomer k československej korune (1:1) a vymedzilo jej platnosť a ochranu. Zatiaľ nechalo v platnosti všetky československé platidlá. Od tohto dňa sa zaviedlo aj vedenie všetkých účtov v slovenských korunách. V nariadení o Slovenskej národnej banke sa vláda zriekla možnosti vydávať štátovky, ale už 23. mája 1939 svoje nariadenie zmenila a splnomocnila ministra financií, aby vydal štátovky s hodnotou 10 Ks a 20 Ks až do sumy 100 mil. Ks. Guvernérom Slovenskej národnej banky sa stal rozhľadený a koncepčný národohospodár profesor Imrich Karvaš.

Slovenská národná banka začala cieľavedome budovať svoj zlatý poklad a devízové rezervy. Jeho zdrojom bola povinná ponuka zlata a cudzích platidiel, ťažba zlata v slovenských zlatých baniach, nákupy v zahraničí,

OSOBNOSŤ

Slovenský finančník, akých veľa nebýva

patril medzi stúpencov regionalizmu, hnutia, ktoré presadzovalo rozvoj Slovenska a jeho pozdvihnutie prostredníctvom rozvoja regiónov. Zúčastňoval sa na tvorbe návrhov a ekonomických koncepcií, ktoré NÁRUS predkladal vláde a krajinským orgánom na Slovensku. Roku 1938 sa stal ministrom priemyslu a živností v ústrednej vláde gen. Jana Syrového. Od r. 1939 ako guvernér Slovenskej národnej banky s mimoriadnym prehľadom a erudíciou zabezpečoval podmienky hospodárskeho rozvoja krajiny a robil opatrenia s cieľom oslabiť jej hospodársku podriadenosť Nemecku. Zapojil sa do odboja a ako predseda Najvyššieho úradu pre zásobovanie sa veľkou mierou zaslúžil o hospodársku prípravu SNP (→ s. 201). Nemeckí okupanti ho zatkli a väznili v koncentračnom tábore. Po skončení vojny pracoval ako vysokoškolský pedagóg. Na základe falošného obvinenia bol zatknutý a takmer dva roky strávil vo väzení. Druhý raz ho, takmer nevidiaceho, uväznili r. 1958 a strávil vo väzení ďalšie dva roky. Rehabilitácie sa dočkal až r. 1971.

mena Slovenského štátu

Budova Slovenskej národnej banky v Bratislave bola vybudovaná v r. 1936 – 1938 podľa projektu architekta Emila Belluša.

Slovenský zákonník

Čiastka 11. Vydaná 6. apríla. Ročník 1939.

46.

Vládne nariadenie zo dňa 4. apríla 1939 o Slovenskej národnej banke.

Titulná strana Slovenského zákonníka s textom vládneho nariadenia zo 4. apríla 1939 o Slovenskej národnej banke s údajmi o krytí bankoviek a cene zlata. Vpravo prvé paragrafy vládneho nariadenia o slovenskej mene

ale aj verejná zbierka na Fond hospodárskej samostatnosti, známa ako → zbierka na slovenský zlatý poklad. Pod týmto názvom preniklo do povedomia verejnosti budovanie Fondu hospodárskej samostatnosti. Iniciatívny návrh na utvorenie fondu na podporu „slovenského národného podnikania" a záchranu „hospodárskych hodnôt v prospech slovenského národa" podala národnokultúrna organizácia Slovenská liga. Už na jar 1939 Slovenská národná banka preberala prvé dary na tento cieľ, hoci o oficiálnom vyhlásení zbierky vláda rozhodla až 11. júla 1939. Organizáciu a systém propagovania zbierky rozpracoval guvernér Imrich Karvaš.

POZADIE

Fiktívne zlaté krytie

Pri delimitácii majetku Národnej banky československej Nemci neuznali nárok Slovenskej národnej banky na pomernú časť zlatého podkladu NBČS. Tento zlatý poklad sčasti vydali Nemecku už v marci 1939 anglické banky, v ktorých NBČS v situácii ohrozenia štátu deponovala časť svojich zlatých rezerv. Slovenský štát takisto nedostal nič ani z devízových rezerv medzivojnovej banky. Z toho vyplýva, že deklarovaný zlatý obsah slovenskej koruny 31,21 mg rýdzeho zlata, zhodný so zlatým obsahom čs. koruny po jej druhej devalvácii z 9. októbra 1936 (→ s. 181), a jej krytie zlatom a zlatými devízami boli v marci 1939 iba fikciou.

Rozhodujúci význam pre budúci vývoj slovenskej koruny mal jej kurz oproti ríšskej marke, ktorý stanovili na základe teoretickej zlatej parity oboch mien na 11,62 Ks za jednu RM. Ríšska marka bola od r. 1931 papierovou menou v stave latentnej inflácie, s kurzovou pluralitou. Stanovený kurz Ks k marke mal teda ďaleko k reálnemu pomeru, ktorý r. 1939 predstavoval 6 – 7 Ks za jednu RM (pritom v novembri 1938, pri výmene korún v Sudetách, sami Nemci menili 8,33 Kč za jednu RM). Čierny kurz ríšskej marky a takisto jej neskorší kurz na bratislavskej burze bol iba štyri Ks za jednu RM. Slovenská koruna tak bola podhodnotená oproti ríšskej marke ešte viac ako protektorátna (10 K za RM). To – spolu s komplikovaným systémom klíringových účtov – vyústilo do inflačnej emisie peňazí a znehodnocovania slovenskej meny. Inflácia na Slovensku sa v r. 1939 – 1944 pohybovala okolo 13 percent ročne.

ZAUJÍMAVOSŤ

Ako prebiehala zbierka na zlatý poklad

V rámci zbierky občania venovali rozličné cennosti – devízy a valuty, cenné papiere, hotovosť v korunách, šperky, drahé kovy, umelecké predmety a pod. Darca, ktorý daroval hodnotu od sto korún vyššie, dostal oceľový prsteň s textom *Slovenský štát ďakuje.* Predmety s umeleckou alebo historickou hodnotou sa deponovali v múzeu, iné predmety z drahých kovov sa roztavili a získaná hodnota sa pripísala na konto zbierky. Po prvej etape, sumarizovanej v júni 1941, sa zisk odhadol na 10 747 688 Ks, z toho hotovosť bola 5 759 551 Ks. V druhej etape už boli účasť aj výnos nižšie (hotovosť 4 505 082 Ks), čo možno pripísať na vrub pokračujúcej vojny a s ňou spojenej neistote. Tretia etapa sa začala 1. augusta 1944, tesne pred vypuknutím povstania, a jej výnos tomu zodpovedal – finančná hotovosť bola len 90 216 Ks. V súvahe prispelo na zbierku vyše 90 000 darcov. Darcovstvo bolo spontánne okrem výnimky, ktorá je temnou stránkou tejto zbierky. Židovských občanov, pokiaľ ešte neboli celkom vyradení z verejného života, úradný orgán pri žiadosti o vydanie či predĺženie nejakého potvrdenia, oprávnenia a pod. vyzval, aby prispeli do Fondu hospodárskej samostatnosti. Ak žiadateľ nebol ochotný, jeho žiadosti sa nevyhovelo.

Prezident pri návšteve Slovenskej národnej banky odovzdáva svoj dar na národný poklad.

Hoci sa Hlavné veliteľstvo Hlinkovej gardy r. 1941 pokúsilo získať zozbieranú hotovosť, zásadu využitia len na menové ciele sa podarilo dodržať a výnos sa sčasti použil na splatenie štátovkového dlhu štátu Slovenskej národnej banke. Ak roku 1945 bolo v depozite Slovenskej národnej banky 7 107 kg zlata, jeho väčšina pochádzala z nákupov zlata vo Švajčiarsku. Ďalšie zlato sa získalo ťažbou na Slovensku a v rámci zbierky. Guvernér Imrich Karvaš nedovolil, aby sa do zlatých rezerv banky včlenilo aj zlato zabavené Židom.

Bankovky označené pretlačou

■ **5. apríla 1939.** V pražskej Tlačiarni bankoviek Národnej banky pre Čechy a Moravu (NBČM) pretlačili čs. 100-, 500- a 1 000-korunáčky textom SLOVENSKÝ ŠTÁT. Po skúsenostiach z menovej odluky r. 1919 (→ 21. februára 1919) slovenské orgány zvolili tento spôsob nostrifikácie obeživa na odporúčanie guvernéra NBČM Viléma Pospíšila ako bezpečnejší z hľadiska falšovania než kolkovanie bankoviek.

Hneď po vzniku Slovenského štátu Nemci naliehali na obidve nové emisné banky, aby vykonali fyzické oddelenie obeživa. Vzhľadom na to, že objem obeživa na Slovensku bol oveľa menší ako v Protektoráte, bolo zrejmé, že sa oddelenie obeživa v prvej fáze uskutoční označením a výmenou obeživa na Slovensku. Pokiaľ šlo o to, ako sa označenie uskutoční, uvažovalo sa o rozličných riešeniach. Národná banka Čiech a Moravy ponúkala na tento účel aj rezervné korunové a päťkorunové štátovky (→ 1935 – 1938), uložené v mincovni v Kremnici, prípadne iné obeživo (po jeho označení). Technickú pomoc Slovensku ponúkali aj Nemci. Koncept nevydanej vyhlášky Ministerstva financií, antedatovaný na apríl 1939, dokazuje, že v prvých úvahách sa rátalo aj s kompletnou výmenou všetkého obeživa.

Koncom marca 1939 sa vyjasňovalo, ktoré denominácie sa budú pretláčať. Slovenská strana totiž pôvodne uvažovala, že zo sústavy slovenských platidiel vylúči 5 000-korunáčky a 1 000-korunáčky ako privysoké hodnoty (5 000-korunáčka predstavovala trojnásobok až šesťnásobok väčšiny miezd a na obehu v medzivojnovom období boli tieto bankovky zastúpené len 4,25 percenta). Nakoniec sa v záujme plynulosti obehu a urýchlenia odluky tisíckorunová denominácia na Slovensku zachovala (v ČSR bola na celkovom obehu zastúpená 29,99 percenta).

Bratislavská pobočka Národnej banky československej už počas pobytu bývalého ministra financií autonómnej vlády Alexandra Hrnčiara v Prahe v marci 1939 požiadala o pomoc Národnú banku pre Čechy a Moravu, ktorá ju s nemeckým súhlasom napokon poskytla. Už 4. apríla 1939 mala Tlačiareň bankoviek NBČM pripravený návrh štočka pretlače, ktorou mohla pretláčať ľubovoľné denominácie československých bankoviek podľa želania Slovenskej národnej banky. Do 22. apríla dodala na Slovensko pretlačené bankovky v hodnote 820 mil. korún. Vďaka tomu sa mohli 26. a 27. apríla stiahnuť bankovky v hodnotách 500, 1 000 a 5000 Kč a nahradiť pretlačenými 500-korunáčkami a 1 000-korunáčkami. Výmena stokorunáčok nasledovala 6. a 7. júna 1939. Celková hodnota dodaných pretlačených bankoviek dosiahla 2,5 mld. korún, čo predstavovalo viac ako dvojnásobok celého hotovostného obehu na Slovensku v marci 1939 a predstavovalo určitú rezervu do vydania definitívnych slovenských papierových peňazí. Paradoxom je, že pretlačené 500-korunáčky ostali v obehu až do 31. októbra 1945, do obnovy jednotnej československej meny (→ s. 208).

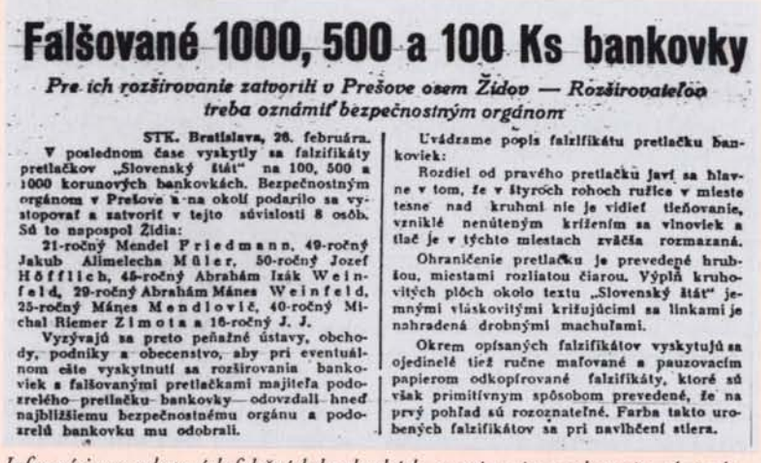
Čs. bankovky s pretlačou – prvé platidlá Slovenského štátu

ZAUJÍMAVOSŤ

Falšujú sa aj pretlačené bankovky

Pretlačené bankovky sa od leta 1940 stali predmetom rozsiahleho falšovania. Slovenská národná banka k nemu zaujala veľmi zaujímavý postoj – približne deväť mesiacov ho utajovala a po jeho zverejnení 27. februára 1941 takmer všetkým poškodeným (572 subjektom, fyzickým aj právnickým osobám) nahradila falzifikáty v hodnote 388 500 Ks omilostením. Náhradu odmietla iba niekoľkým židovským občanom.

Viaceré okolnosti naznačujú, že v situácii, keď v Protektoráte nebolo možné nakúpiť slovenské peniaze, slúžila časť bankoviek s falošnými a zväčša veľmi kvalitne zhotovenými pretlačami na financovanie útekov občanov z Protektorátu cez Slovensko, Maďarsko a Juhosláviu na západ. Slovenská národná banka pravdepodobne ich emigráciu týmto spôsobom skryto podporovala. Pre túto možnosť hovorí známy fakt, že guvernér Imrich Karvaš udržiaval kontakty s odbojovými organizáciami. Je takisto priam nápadné, že väčšinu falošných pretlačí na stokorunáčkach zistili až po ich stiahnutí z obehu začiatkom septembra 1941. Tieto úvahy majú však svoje slabé miesto – zodpovedné odbojové organizácie by úteky do zahraničia, už samy osebe veľmi riskantné, sotva vystavovali hrozbe vyzradenia používaním falošných peňazí.

Falšované 1000, 500 a 100 Ks bankovky

Pre ich rozširovanie zatvorili v Prešove osem Židov — Rozširovateľov treba oznámiť bezpečnostným orgánom

STK. Bratislava, 26. februára. V poslednom čase vyskytly sa falzifikáty pretlačkov „Slovenský štát" na 100, 500 a 1000 korunových bankovkách. Bezpečnostným orgánom v Prešove a na okolí podarilo sa vystopovať a zatvoriť v tejto súvislosti 8 osôb. Sú to naspospol Židia:

21-ročný Mendel Friedmann, 49-ročný Jakub Alimelecha Müller, 50-ročný Jozef Höfflich, 45-ročný Abrahám Izák Weinfeld, 29-ročný Abrahám Mánes Weinfeld, 25-ročný Mánes Mendlovič, 40-ročný Michal Riemer Zimota a 16-ročný J. J.

Vyzývajú sa preto peňažné ústavy, obchody, podniky a obecenstvo, aby pri eventuálnom ešte vyskytnutí sa rozširovania bankoviek a falšovanými pretlačkami majiteľa podozrelého pretlačku bankovky — odovzdali hneď najbližšiemu bezpečnostnému orgánu a podozrelú bankovku mu odobrali.

Uvádzame popis falzifikátu pretlačku bankoviek:

Rozdiel od pravého pretlačku javí sa hlavne v tom, že v štyroch rohoch ružice v mieste tesne nad kruhmi nie je vidieť tieňovanie, vzniklé nenúteným krížením sa vinoviek a tlač je v týchto miestach zväčša rozmazaná.

Ohraničenie pretlačku je prevedené hrubšou, miestami rozliatou čiarou. Výplň kruhovitých plôch okolo textu „Slovenský štát" jemnými vláskovitými križujúcimi sa linkami je nahradená drobnými machuľami.

Okrem opísaných falzifikátov vyskytujú sa ojedinelé tiež ručne maľované a pauzovacím papierom odkopírované falzifikáty, ktoré sú však primitívnym spôsobom prevedené, že na prvý pohľad sú rozoznateľné. Farba takto urobených falzifikátov sa pri navlhčení stiera.

Informácia o zachytených falošných bankovkách, zverejnená s oneskorením, skrývala možné pozadie falšovania za protižidovskú propagandu.

Prvé slovenské mince

■ **26. júla 1939.** Vyšlo prvé formálne správne platidlo Slovenskej republiky – päťkorunák s portrétom Andreja Hlinku na reverze. Autormi tejto niklovej mince boli kremnickí medailéri Andrej Peter a Anton Hám. Vyrazili ju ešte pred definitívnym prijatím nového názvu štátu – Slovenská republika –, preto nemá na averze uvedený názov štátu, ale len hodnotu slovami.

V mincovni vyhotovili aj 14 strieborných odrazkov päťkorunáka ako pamiatku pre členov vlády a jeden zlatý pre jej predsedu Jozefa Tiso. Strieborný odrazok v puzdre. Odrazky sa vkladali do osobitného puzdra so štátnym znakom.

Pamätný štítok na raziacom stroji mal pripomínať razbu prvej slovenskej mince (zo zbierok NBS-Múzea mincí a medailí v Kremnici)

Falošná pretlač na tisíckorunáčke (z archívu Národnej banky Slovenska)

Falšovanie však malo aj čisto zištné motívy. Bankovky s falošnými pretlačami slúžili pašerákom z východomoravských obcí na nákup nedostatkových potravín na Slovensku. Nadmerné nákupy potravín v prihraničných obciach poslúžili na jar 1941 aj pri propagandistickej príprave zavedenia regulácie zásobovania.

PREHĽAD

Sústava mincí Slovenskej republiky

Budovanie sústavy slovenských platidiel sa začalo prípravou mincí. Bolo nevyhnutné zvoliť pre ne vhodnejšie technické parametre, primerané ich reálnej hodnote a výrobným nákladom. Slovenské mince boli preto menšie a v porovnaní s československými vyrobené z lacnejšieho materiálu.

Pri príprave jednotlivých slovenských mincí sa fakticky uplatnili neuskutočnené úvahy o úprave sústavy československých mincí z konca 20. a začiatku 30. rokov. Bronzový päťhaliernik nahradili zinkovým, desaťhaliernik ostal bronzový, ale bol menší, mediniklový 20-haliernik nahradil bronzový, oveľa menší. Z mediniklu ostali len 50-halierniky a koruny. Podobne aj niklové a strieborné päťkorunáky nahradili novým päťkorunákom, vyrazeným z lacnejšieho mediniklu.

Sústavu mincí mal doplniť mediniklový dvojkorunák s približne rovnakými parametrami, ako mala československá koruna. Jeho príprava dosiahla štádium skúšobných odrazkov, no minca nevyšla.

Pri koncipovaní sústavy mincí sa síce predbežne rátalo s vydávaním strieborných mincí vyšších nominále, no okolo ich parametrov vládli určité pochybnosti. Dokazujú to skúšobné odrazky desaťkorunáka, vyhotovené v niekoľkých veľkostiach.

Sústavu drobných slovenských mincí sa podarilo dobudovať do decembra 1942. Výtvarné návrhy sa získavali zväčša v anonymných a prísne posudzovaných súťažiach. Z voľne tvoriacich sochárov sa na nich aktívne zúčastnili najmä Ladislav Majerský a František Štefunko (→ s. 194). Ich návrhy sa uplatnili na strieborných obehových 10-korunákoch a 20-korunákoch. Aj návrhy drobných mincí – 50-haliernika a koruny – medailérov kremnickej mincovne Antona Háma, Andreja Petra a Gejzu Angyala prešli anonymnou súťažou vypísanou 6. júla 1940. Návrhy ostatných drobných mincí vznikli v ateliéri kremnickej mincovne priamym zadaním. Z ich autorov v Kremnici dodnes žije a teší sa obdivuhodnej duševnej i fyzickej svieżosti Štefan Grosch.

Nedostatok farebných kovov od

Päťhaliernik (priemer 14 mm), desaťhaliernik (priemer 18 mm) a päťdesiathaliernik (priemer 20 mm). V rokoch 1942 a 1943 vyšiel aj hliníkový dvadsaťhaliernik a v r. 1943 a 1944 hliníkový päťdesiathaliernik.

r. 1943 podnietil úvahy o razbe mincí z lacnejších materiálov. Z pripravovaných zmien sa nakoniec r. 1944 uskutočnila iba razba

Jednokorunák (priemer 22 mm) mal štátny znak uzavretý v kružnici. Na tejto minci, podobne ako na päťdesiathalierniku, je vyrazená značka mincovne.

Päťkorunák (priemer 27 mm) bez názvu štátu na averze a s portrétom Andreja Hlinku na reverze, doplneným Hlinkovým heslom, vyrazili v Kremnici ako prvú slovenskú mincu.

20- a 50-haliernika z hliníka. Razba 10-haliernika zo zinku, 50-haliernika a koruny z rozličných zliatin medi alebo šerardizovaného železa a päťkorunáka zo železa plátovaného niklom ostala v štádiu návrhov, technologických skúšok a odrazkov.

Strieborný desaťkorunák s motívom kniežaťa Pribinu ako budovateľa prvého kresťanského chrámu v Nitre (priemer 29 mm, kvalita 500/1 000) a dvadsaťkorunák so sv. Cyrilom a Metodom (priemer 31 mm, rýdzosť 500/1 000)

Prvé formálne správne slovenské papierové platidlá – štátovky s hodnotou 10 Ks (142 mm x 70 mm) a 20 Ks (153 mm x 76 mm) vzor 1939

Prvé slovenské štátovky

■ **23. októbra a 9. decembra 1939.** Ako prvé zo slovenských papierových platidiel sa dostali do obehu štátovky s hodnotami 10 a 20 Ks. Ich vydanie umožnilo stiahnuť z obehu aj československé papierové peniaze s nižšími hodnotami. Obidve štátovky navrhla a vytlačila Tlačiareň bankoviek Národnej banky pre Čechy a Moravu. Podkladom grafického riešenia desaťkorunáčky bol nerealizovaný návrh, resp. jedna z viacerých študijných kresieb na československú desaťkorunáčku z r. 1936. Líce dvadsaťkorunáčky je z nej fakticky odvodené.

Študijné kresby nových československých štátoviek a bankoviek (pripravovaných v závere 30. rokov pravdepodobne ako rezervné platidlá), ktoré boli použité ako podklady pri návrhoch slovenskej desaťkorunáčky a dvadsaťkorunáčky vzor 1939. Návrh pôvodnej desaťkorunáčky je použitý takmer bez zmeny. Návrh pôvodnej päťdesiatkorunáčky bol stranovo prevrátený, na slovenskej dvadsaťkorunáčke sa zachovala nápadná šírka a farebná sýtosť rámčeka. Bez zmeny bolo prevzaté iba šrafovanie rámčeka okolo portrétu.

Časť tlačového hárka lícnej strany štátovky s hodnotou 20 Ks, vzor 1939, z pražskej Národnej banky pre Čechy a Moravu, názorne ukazuje, akým spôsobom sa nanášali farby pri tlači platidiel. Obraz štátoviek v jednotlivých pásoch je prevrátený, aby sa mohla na tlačový valec účelne nanášať jasnohnedá farba (pravá strana s portrétom) a zelenohnedá farba (ľavá strana s textom) na dosiahnutie irisového efektu (z archívu Národnej banky Slovenska).

Úplný tlačový hárok rubovej strany štátovky s hodnotou 20 Ks, vzor 1939. Obraz štátoviek v jednotlivých pásoch je prevrátený z tých istých príčin ako v prípade lícnej strany (z archívu Národnej banky Slovenska).

Koruny za zloté

■ **11. septembra 1939.** Na slovenských územiach, ktoré Poľsko zabralo r. 1920 a r. 1938, sa s tichým ne-

Poľské tabule strhnuté z budov v Skalitom po opätovnom pripojení k Slovensku

meckým súhlasom uskutočnila výmena poľských peňazí za slovenské, resp. v tom čase ešte fakticky čs. platidlá, dočasne platné na Slovensku. Bolo to skoro po 1. septembri, keď slovenská armáda a jednotky HG na nátlak nacistického spojenca po boku jeho vojsk prenikli na poľské územie, obsadili Javorinu a postupovali smerom na Nowy Targ.

Výmena sa začala v obciach Svrčinovec, Čierne a Skalité na Kysuciach, 12. – 19. septembra pokračovala na Orave v okolí Trstenej, 21. septembra v oblasti Javoriny a skončila sa 22. – 25. septembra na Spiši. Podľa hlásení sa uskutočnila pokojne. Slovenská národná banka pri nej prejavila isté sociálne cítenie a stanovila pre dotknutých obyvateľov výmenný pomer 5,50 Ks za 1 zlotý, ktorý bol výhodnejší ako Nemcami stanovený pomer 5 Ks za 1 zlotý. Odôvodnila to tým, že „ide o našich ľudí".

Sumy, ktoré sa vymieňali, zodpovedali reálnej situácii. Šlo totiž o chudobné oblasti. Pohybovali sa zväčša v medziach 100 – 500 zlotých, nechýbali však ani sumy od troch do desať zlotých. Iba zriedka sa predložilo na výmenu viac ako 1 000 zlotých. Boli to teda sumy blízke vtedajším mesačným platom robotníkov alebo učiteľov. Menili sa všetky predložené hotovosti. Výmena nemala konfiškačný charakter. Dovedna 3 879 stránok zamenilo sumu 97 070 zlotých za 533 885 Ks.

Výmena teda prebiehala ešte v čase bojového nasadenia slovenskej armády (po 17. septembri ju postupne stiahli). Navrátenie územia oficiálne spečatili nemecký minister zahraničných vecí Joachim von Ribbentrop a jeho slovenský partner Matúš Černák podpisom zmluvy v Berlíne 21. novembra 1939. Potvrdil ho ústavný zákon slovenského snemu č. 325 z 22. decembra 1939.

KALENDÁRIUM

■ **22. 6. 1941** Nemecko prepadlo Sovietsky zväz. Slovenská republika vypovedala Sovietskemu zväzu vojnu, bol vyhlásený vojnový stav a začala sa mobilizácia.

■ **1. 9. 1941.** Slovenská národná banka dala do obehu prvú slovenskú bankovku – stokorunáčku vzor 1940. →

■ **9. 9. 1941.** Vláda Slovenskej republiky vydala nariadenie o právnom postavení Židov, tzv. *Židovský kódex*. Dovŕšila sa právna degradácia židovských občanov na základe rasového princípu, ktorá vyvrcholila iba deportáciou (→ s. 197).

■ **12. 12. 1941.** Vláda Slovenskej republiky vyhlásila vojnu Spojeným štátom americkým a Veľkej Británii.

■ **5. júna 1942.** Vznikol Najvyšší úrad pre zásobovanie, ktorý organizoval zásobovanie obyvateľstva a armády, riadil zásobovaciu politiku vo vojnových podmienkach (→ s. 196), hospodárenie so surovinami a potravinami a usmerňoval cenovú aj platovú politiku.

■ **17. 8. 1942.** Slovenská národná banka dala do obehu tisíckorunovú bankovku vzor 1940.

■ **30. 12. 1942.** Skončila sa platnosť čs. päťhaliernikov.

■ **1943.** Martinská tlačiareň Matice slovenskej sa zmenila na akciovú spoločnosť Neografia a na účet Slovenskej národnej banky ju dobudovali a zariadili tak, aby mohla slúžiť aj ako tlačiareň cenín (→ 25. septembra 1943).

■ **November – december 1943.** V Sovietskom zväze sa začali pripravovať návrhy okupačných platidiel Červenej armády, ktoré mala užívať po vstupe na územi Československa. Sovietske orgány ich tlačili bez vedomia čs. exilovej vlády. → s. 198

■ **12. 12. 1943.** Predstavitelia čs. exilovej vlády a vlády Sovietskeho zväzu v rámci návštevy prezidenta Edvarda Beneša v Moskve podpísali Zmluvu o priateľstve, vzájomnej pomoci a povojnovej spolupráci. Dokument sa stal východiskom šírenia sovietskeho vplyvu v povojnovom Československu.

■ **Vianoce 1943.** V Bratislave sa utvoril spoločný orgán občianskeho a komunistického odboja – ilegálna Slovenská národná rada. V jej programe bola obnova Československa na nových princípoch a príprava ozbrojeného povstania na Slovensku.

Bankovky Slovenskej národnej banky

■ **1. septembra 1941.** Do peňažného obehu sa dostala prvá slovenská bankovka, 100-korunáčka vydaná 7. októbra 1940. Po nej nasledovala 50-korunáčka s dátumom 15. septembra 1940, ktorú uviedli do obehu 18. decembra 1941. Treťou bankovkou bola 1 000-korunáčka s dátumom 15. októbra 1940 (do obehu 17. augusta 1942). Päťstokorunáčku s dátumom 12. júla 1941 začali v Prahe tlačiť až na jeseň 1944 a do obehu prišla 26. októbra 1944. Posledná zo slovenských bankoviek, 5 000-korunáčka vzor 1944, sa už do obehu vôbec nedostala.

Päťdesiatkorunáčka (127 mm x 68 mm) a stokorunáčka (127 mm x 73 mm)

Päťstokorunáčka (175 mm x 85 mm) vzor 1941 a tisíckorunáčka (192 mm x 90 mm) vzor 1940

Na získanie umeleckých návrhov bankoviek vypísala Slovenská národná banka 12. marca 1940 anonymnú súťaž. Zúčastnilo sa na nej 32 uchádzačov. Na realizáciu porota vybrala iba návrhy akademických maliarov Štefana Bednára a Aurela Kajlicha, ako rezervu aj návrhy grafika Jozefa Kubalu. Z ostatných dnes poznáme iba návrhy Pavla Kováča, učiteľa z Kremnice.

Po úpravách a kombináciách prvkov z pôvodných návrhov vznikla na základe návrhov Štefana Bednára 100-korunáčka a 1 000-korunáčka, na základe návrhov Aurela Kajlicha 50-korunáčka a 500-korunáčka. Na úpravách sa zúčastňoval Dr. Jozef Cincík (1909 – 1992), umelecký referent Matice slovenskej, a prof. Vladimír Droppa (1907 – 1994), profesor kreslenia na Slovenskej vysokej škole technickej v Bratislave. Uskutočnenými úpravami návrhu 1 000-korunáčky sa však nedosiahol očakávaný cieľ. Slovenská národná banka preto o konečnú úpravu požiadala Tlačiareň bankoviek Národnej banky pre Čechy a Moravu v Prahe. Grafici tlačiarne Jindřich Schmidt a Jiří Fojtášek koncepciu návrhu od základu zmenili. Pôvodný návrh reverzu použili na averze a reverz vytvorili podľa vlastného návrhu vychádzajúceho z ľudových motívov a ornamentov.

Návrh päťstokorunáčky Aurela Kajlicha po úpravách podľa požiadaviek poroty. Autor využil jednotlivé prvky zo svojich predchádzajúcich návrhov. Realizovala sa však jeho ďalšia verzia (z archívu Národnej banky Slovenska).

Pôvodná podoba súťažných návrhov Štefana Bednára na líce a rub tisíckorunáčky vzor 1940. Bednárov návrh bol koncipovaný ako monumentálny hold cyrilo-metodskej a veľkomoravskej tradícii (z archívu Národnej banky Slovenska).

Neprijaté návrhy Pavla Kováča boli nezvyčajne precízne vypracované (z archívu Národnej banky Slovenska).

Návrh stokorunáčky Jozefa Kubalu porota prijala ako rezervu (z archívu Národnej banky Slovenska).

Verzia návrhu reverzu 500-korunáčky Aurela Kajlicha (z archívu Národnej banky Slovenska)

Jedna z fáz úpravy návrhov na líce päťdesiatkorunáčky (hore) a skúšobný nátlačok tlačiarne Giesecke a Devrient v Lipsku so schvaľovacími podpismi (z archívu Národnej banky Slovenska).

SÚVISLOSTI

Ikonografia platidiel Slovenskej republiky

Autori návrhov slovenských kovových aj papierových platidiel sa orientovali najmä na veľkomoravskú tradíciu (knieža Pribina na desaťkorunáku a 100-korunáčke, legenda o troch prútoch kniežaťa Svätopluka na 1 000-korunáčke, Cyril a Metod na 20-korunáku a na pôvodnom návrhu rubu 1 000-korunáčky, knieža Mojmír na nevydanej 5 000-korunáčke), folklórne a prírodné motívy (50-korunáčka a 500-korunáčka, zátišia na rube 10-korunáčky a 20-korunáčky, dievča na rube päťkorunáčky) alebo novodobú národnú tradíciu (básnik Ján Hollý na 20-korunáčke, Ľudovít Štúr na líci 10-korunáčky, prípadne portrét Adama Františka Kolára, ktorý bol alternatívou) a napokon na architektúru (Bratislava – 10-haliernik, Nitra – 20-halienik, Oravský zámok – 50--korunáčka, Štefánikova mohyla na Bradle – 20-korunáčka). Vychádzali pritom z vlastnej výtvarnej orientácie (Aurel Kajlich folklórne prvky), a najmä z tých národných historických tradícií, ktoré prenikli do oficiálnej ideológie Slovenskej republiky.

Všeobecne platné nadčasové motívy hospodárstva, práce a budovania našli uplatnenie na 50-halierniku (pluh) a na nerealizovaných minciach (rozsievač na korune Fraňa Štefunka, žatva na dvojkorunáku Antona Háma, ozubené koleso a ľudová keramika v zátiší na líci nevydanej 100-korunáčky, resp. 2 000-korunáčky Jozefa Vlčka).

Politicky inšpirované motívy boli príznačné len pre prvé obdobie existencie Slovenského štátu. Porota vychádzala zo zásady, že portréty osobností patria na platidlá až po väčšom časovom odstupe. Preto r. 1940 na podnet Jozefa Cincíka odmietla použiť Tisov portrét na pôvodnom návrhu 100-korunáčky s odôvodnením, že význam politika musí zhodnotiť budúcnosť. Na pamätnom 50-korunáku k 5. výročiu vzniku Slovenského štátu r. 1944 tento portrét použili len preto, lebo v krátkom čase nebolo možné získať alebo upraviť iné návrhy. Použitie obrazu z pamätného 20-korunáka vydaného k voľbe prezidenta r. 1939 bolo najrýchlejším riešením, ako mincu vydať. V pozadí bolo úsilie uchrániť zásoby drahého kovu pred hrozbou, že prejdú do nemeckých rúk (→ s. 199).

Pôvodný návrh a skice Štefana Bednára na 100-korunovú bankovku (z archívu Národnej banky Slovenska)

Jozef Vlček na návrhoch desaťkorunáčky vzor 1943 alternoval portréty Adama Františka Kollára a Ľudovíta Štúra (zo zbierok Slovenského národného literárneho múzea v Martine).

Práca a história ako motívy na skúšobných odrazkoch nevydaných mincí podľa návrhu medailérov ateliéru kremnickej mincovne Andreja Petra a Antona Háma. Na averze týchto mincí bol štátny znak, v prípade desaťkorunáka bez názvu štátu, ale s vyznačením hodnoty – číslom aj slovami (zo zbierok NBS-Múzea mincí a medailí v Kremnici).

PERSONÁLIE

Z galérie tvorcov slovenských platidiel 1939 - 1945

Rytec a medailér **Anton Hám** (1899 až 1965), kremnický rodák, absolvoval budapeštiansku Umeleckopriemyselnú školu a pražskú Akadémiu výtvarných umení u prof. Otakara Španiela. V mincovni, kde sa stal hlavným rytcom, pôsobil 46 rokov. S Andrejom Petrom (a Gejzom Angyalom) vytvorili zostavu drobných mincí Slovenskej republiky.

Sochár a medailér **Andrej Peter** (1912 – 2003) bol odchovancom profesora Otakara Španiela na pražskej Akadémii výtvarných umení. Od r. 1937 pôsobil v kremnickej mincovni nepretržite až do r. 1979. Venoval sa tvorbe mincí a medailérstvu, je tvorcom okolo 500 návrhov mincí, medailí a plakiet. V r. 1939 až 1945 stvárnil päťhaliernik (so Štefanom Groschom), desaťhaliernik, dvadsaťhaliernik, päťkorunák, pamätný dvadsaťkorunák a päťdesiatkorunák (s Antonom Hámom), päťdesiathaliernik a jednokorunák (s Antonom Hámom a Gejzom Angyalom).

Jozef Vlček (1902 – 1971) po štúdiu na Umeleckopriemyselnej škole v Prahe a práci v grafických a tlačiarenských závodoch v Čechách od r. 1937 pôsobil v Slovenskej grafii v Bratislave, odkiaľ r. 1942 pod záštitou Jozefa Cígera Hronského prešiel do Neografie v Turčianskom Sv. Martine. Profesionálne sa zaoberal knižnými ilustráciami, návrhmi plagátov, slovenských poštových známok a iných cenín. Navrhol sedem papierových platidiel, z ktorých štyri boli vydané (20 Ks r. 1942, 10 Ks r. 1944, 5 Ks r. 1945, 2 000 K r. 1945) jedna nevydaná (5 000 Ks r. 1945) a dve ostali v štádiu pokusných nátlačkov (100 Ks r. 1944 a 1 Ks r. 1945). Čerpal aj zo svojej známkovej tvorby – na nevydanej 5 000-korunáčke použil svoj fiktívny portrét Mojmíra I., známy zo série známok *Slovenské kniežatá*. Ako skúsený grafik dotváral aj návrhy, ktorými tvorbu slovenských platidiel obohatili takí výtvarníci ako Martin Benka a Ľudovít Fulla.

Sochár **Fraňo Štefunko** (1903 až 1974) absolvoval Umeleckopriemyselnú školu v Prahe, od r. 1932 pôsobil v Turčianskom Sv. Martine. Zameriaval sa hlavne na monumentálnu tvorbu a vytvoril sochy význačných predstaviteľov slovenského verejného a kultúrneho života. Je autorom striebornej 20-korunovej obehovej mince (→ s. 191) a pamätných mincí s hodnotami 20 a 50 Ks. Predložil aj niekoľko skíc drobných mincí.

Sochár **Ladislav Majerský** (1900 až 1965) sa po štúdiu na Umeleckopriemyselnej škole a Akadémii výtvarných umení v Prahe (u Otakara Španiela) usadil v Bratislave. Jeho doménou bola najmä pomníková tvorba. Na začiatku 40. rokov vytvoril návrh desaťkorunáka s motívmi kniežaťa Pribinu a Nitry

TECHNIKA

Technické novinky v tlači bankoviek

Tlačiareň bankoviek Národnej banky pre Čechy a Moravu využila príležitosť, ktorú poskytla zvýšená potreba papierových peňazí v Protektoráte aj na Slovensku, na technické experimentovanie a zdokonaľovanie ochrany plati-

Fluorescenčná tlač na 500-korunáčke vzor 1941 v ultrafialovom osvetlení

diel. Svetové prvenstvo má v zavedení nového ochranného prvku proti falšovaniu – tlače obrazcov farbami neviditeľnými v bežnom svetle, ale žiariacimi pri osvetlení ultrafialovým svetlom (fluorescenčná tlač). Slovenská 500-korunáčka vzor 1941 je jedným z prvých prípadov použitia tohto ochranného prvku. V pozadí rastlinného ornamentu v dolnej časti líca žiaria striebristo-modrastým svetlom dve gilošové ružice – jedna s nápisom *PÄŤ* a druhá *STO*. V tom čase to bol utajovaný ochranný prvok. Náhodne si ho mohli všimnúť ľudia iba vtedy, ak by manipulovali s peniazmi pri používaní horského slnka. Vo svete sa tento ochranný prvok rozširoval od 50. rokov 20. storočia a dnes je to bežná, esteticky atraktívna, no pomerne ľahko napodobiteľná súčasť ochrany väčšiny moderných bankoviek. Sleduje sa jednoduchými prístrojmi v pokladniciach a predajniach.

Rub slovenskej 1 000-korunáčky vzor 1940 (→ s. 193) je vytlačený technikou zbernej kníhtlače nazývanej aj Orlovova pestrotlač. Ide o techniku používanú takmer výhradne v ceninovej tlači. Umožňuje plynulé prechody medzi viacerými farbami v jednej linke bez jej prerušenia a vytváranie zložitých plošných ornamentov. Jej princípom je postupné nanášanie farieb z čiastkových tlačových foriem na jednu zbernú tlačovú formu, z ktorej sa napokon všetky farby odrazu prenášajú na papier. Vynálezcom tejto techniky bol technický riaditeľ cárskej ceninovej tlačiarne v Petrohrade I. I. Orlov. Prvý raz ju použili v zjednodušenej podobe na 25-rubľovke z r. 1892 a v plnej kráse na 10-rubľovke z r. 1894. Je typická najmä pre ruské papierové peniaze a cenné papiere. Rozšírila sa aj do Rakúska, Japonska, Číny a Československa.

V Československu bola použitá výtvarne veľmi podnetným spôsobom na zobrazenie štátneho znaku na 100-korunáčke z r. 1931 a kytice tulipánov na 1 000-korunáčke z r. 1934 (→ s. 180).

POZADIE

Zárobky v ríši zvyšujú dlh

Keďže nemeckému hospodárstvu v období expanzie a rozširovania vojnovej výroby chýbali pracovné sily, nemecké hospodárske úrady získavali na Slovensku robotníkov. Na Slovensku sa tým výrazne znížil počet nezamestnaných a robotníci mali záujem o výhodné zárobkové podmienky, ktoré práca v „rajchu" ponúkala. Ročne sa tak zamestnalo okolo 40 000 robotníkov. Zárobok v ríšskych markách sa im preratúval na koruny v kurze 1 : 11,62. Vyplácala ho však Slovenská národná banka, čo vlastne znamenalo zvyšovanie klíringovej špičky. Táto suma nakoniec r. 1945 bola vyššia ako celoročný národný dôchodok Slovenska, ktorý sa odhadoval r. 1940 na 6 mld. Ks. Nemecko 1. októbra 1940 zrušilo colnú hranicu medzi Protektorátom Čechy a Morava a ostatným územím ríše. Nasledovalo zrušenie výhodného klíringu medzi Slovenskom a Protektorátom a zanikla aj colná únia medzi dvoma časťami bývalej republiky. Následky dvojnásobného až trojnásobného podhodnotenia slovenskej koruny oproti ríšskej marke sa v tejto situácii ešte prehĺbili a klíringová špička sa zvyšovala. „Zamrznuté" pohľadávky voči Nemecku do konca vojny dosiahli 7,08 mld. Ks.

ZAUJÍMAVOSŤ

Martin Benka a návrhy platidiel

V literatúre o Martinovi Benkovi sa okrajovo spomína, že po vzniku Slovenského štátu predložil niekoľko návrhov bankoviek, ktoré boli odmietnuté pre priveľké množstvo detailov. V katalógu výstavy jeho diel sa mylne uvádza,

Benkova maľba zátišia s džbánom a návrh bankovky

že je autorom hlavy dievčaťa na 5-korunáčke vzor 1945. Benkova pozostalosť však obsahuje len úplný kresbový návrh obidvoch strán 20-korunovej bankovky. Nie je vylúčené, že vznikol na podnet Matice slovenskej, na ktorú sa Slovenská národná banka obrátila so žiadosťou o návrhy na pripravované druhé vydanie slovenských štátoviek. Zátišie z tohto návrhu upravil Jozef Vlček na svojom návrhu 20-korunáčky vzor 1942. Benkova maľba džbána mu viditeľne poslúžila pri navrhovaní 10-korunáčky vzor 1944 (→ s. 198). Využitie týchto diel vyplývalo z priateľského vzťahu obidvoch výtvarníkov žijúcich v Martine.

(→ s. 191), nebol ho však schopný včas upraviť podľa pokynov mincovne a nereagoval ani na jej urgencie, čo bolo aj jednou z príčin jeho oneskoreného vydania (1944).

Aurel Kajlich (1901 – 1973) absolvoval Akadémiu výtvarných umení v Prahe u prof. Maxa Švabinského (→ s. 179, 180). V rokoch 1932 až 1933 absolvoval študijný pobyt na Škole dekoratívnych umení v Paríži. Vo svojej tvorbe čerpal prevažne z ľudového umenia a zo života slovenskej dediny. Roku 1940 predložil do súťaže niekoľko návrhov na bankovky s hodnotami 100, 500 a 1 000 Ks (→ s. 191). Ich námety však boli sčasti použité na iné hodnoty bankoviek, sčasti ďalekosiahlo modifikované pod vedením prof. Vladimíra Droppu a Dr. Jozefa Cincíka. Aurel Kajlich predkladal návrhy na bankovky aj v povojnovom období.

Štefan Bednár (1909 – 1976) študoval na Umeleckopriemyselnej škole v Prahe u prof. Brunnera. Venoval sa maliarstvu, grafike, ilustrátorstvu a publicistike (tvorca výtvarne kultivovaných politických karikatúr). V rokoch vojny sa zapojil do odboja, výtvarné schopnosti využil napríklad pri výrobe falošných dokladov pre prenasledovaných. Za odbojovú činnosť bol v r. 1944 – 1945 zatknutý a väznený v koncentračnom tábore.

Napriek ľavicovej orientácii sa na jar 1940 zapojil do súťaže na slovenské bankovky návrhmi na stokorunáčku a tisíckorunáčku (→ s. 191). Jeho návrhy boli realizované po rozsiahlych úpravách podľa pokynov prof. Vladimíra Droppu a Dr. Jozefa Cincíka, v prípade tisíckorunáčky aj po zásadných koncepčných úpravách Jindřicha Schmidta, grafika Tlačiarne bankoviek Národnej banky pre Čechy a Moravu v Prahe. Návrhy na bankovky, kompozične vychádzajúce z realizovanej podoby vojnovej tisíckorunáčky, predkladal aj v povojnovom období (→ s. 214). Štefan Bednár ako odbojár a komunista patril po komunistickom prevrate r. 1948 medzi vplyvných predstaviteľov oficiálnej kultúrnej línie na Slovensku.

POZADIE

Zásobovanie obyvateľstva sa komplikuje

Zásobovacia situácia na Slovensku bola so stavom v okolitých krajinách neporovnateľná – fungujúce trhové hospodárstvo, hospodárska konjunktúra, prosperujúce poľnohospodárstvo umožňovali pomerne dlho udržiavať plynulé zásobovanie. Napriek tomu prvé hospodárske ťažkosti Slovenska už v septembri 1939 signalizovalo obmedzenie prevádzky motorových vozidiel a predaja pohonných hmôt. Náznaky nedostatku, zdražovania alebo predražovania potravín a nákupných horúčok sa začali prejavovať po neúrode obilia r. 1940, ktorá bola v celej Európe približne o 16 percent nižšia ako r. 1939. Na jar 1941 si situácia vynútila, aby sa piekol tzv. národný chlieb, pečený z menejhodnotných surovín (prímes zemiakov a jačmennej múky), ale zachovávajúci nutričnú hodnotu. Napokon v júli 1941 bolo nevyhnutné zaviesť prídelový systém na múku, pečivo a cukor. Slovensko zaviedlo systém regulácie zásobovania oproti iným krajinám o dva roky neskôr a tento systém, založený na evidencii odberu, bol omnoho voľnejší a ťažšie kontrolovateľný ako napríklad v Nemecku alebo Protektoráte, čo nacistom prekážalo (nedala sa totiž dokázať existencia prebytkov, ktoré by sa mohli vyviezť do Nemecka). Názory odborníkov na charakter tejto formy regulácie odberu potravín sú rôzne, ale prevláda mienka, že nešlo o klasický prídelový systém, akým regulovali spotrebu v čase vojny okolité štáty. Predseda Najvyššieho úradu pre zásobovanie Imrich Karvaš neskôr napísal, že podstatou systému bolo utvoriť zásoby potravín priamo u občanov. Nazýva to „prísne obhospodarovanie". V septembri 1941 sa tento systém rozšíril na mäso, tuky a mlieko. Dávky múky a chleba sa vyhlasovali na jedno- až trojmesačné obdobia. Základné dávky rozlíšené podľa piatich kategórií obyvateľstva sa za celé obdobie nezmenili. Nemalo na ne vplyv ani vypuknutie povstania a prechod frontu a s tým súvisiace dopravné ťažkosti a odrezanie od skladov. Okrem týchto dávok dostávali ťažkopracujúci a ostatné osoby v niektorých mesiacoch prídavok pšeničnej „várovej" múky v množstve 0,5 alebo 1 kg.

Legitimácia a odberná knižka oprávňujúca od septembra 1941 obyvateľov miest a na vidieku ľudí, ktorí nemali vlastné hospodárstvo, na nákup základných potravín (chlieb, múka, cukor, mlieko, neskôr aj mäso). Knižky mali spočiatku len slovenské texty, neskôr aj texty v nemčine. Záznamy o odbere potravín sa – ako ukazuje príklad s odberom chleba na ľavom obrázku – zrejme nemuseli viesť prísne, čo takisto vypovedá o charaktere regulácie zásobovania na Slovensku.

Tržné ceny v Bratislave

Ceny (priemer), ustálené na čas od 31. marca do 6. apríla 1941

Zelenina, zemiaky.

Kapusta hlávková 1 kg 0.80—1.20, červená 2—2.40, kvasená 1 kg 1.80—2, šalát 1 kus 2—3.50, kel 1 kg 2—2.80, pupenatý 1 kg 6—8—, karfiol imp. 2.50—5.—, špenát 1 kg 2.50—4.—, petržlen 1 kg 2.—2.30, celer 1 kg 1.50—2.80, čierny koreň 4-5, tekvica 1 kus 1-2, redkev čierna 1 kg 1.50—2, reďkovka 1 sv. 0.50—2.—, kaleráb nový 1 kg 1.50—1.80, vodnica —.—, cvikla 1 kg 1—1.20, varená —.—, chren 3—6, pórok 1 kg 2—2.50, cibuľa 1 kg 1.50—2.50, cesnak 4—6.—, zemiaky Woltman —.—, žlté a biele 0.80—1.—, ružové 1—1.20, ružové 1.20—1.50, zelenina poľovková 0.30—0.50, šampionky 1 kg 30—35, sušené hríby 50—80, cibuľa nová 1 sv. 0.40—0.50, pažítka 1 sv. 0.40—0.50, uhorky kvas. kg 3.50—4, hrach zelený —.—, dubáky ——, masliaky —.—, kuriatka 1 kg —.—, fazuľa lúp. —.—, kukurica —.—, paradajky 1 kg ——, paprika zelená 1 kus —.—, kvaka 0.60—1—, karotka 1 kg 0.80—1.20, mrkva 0.60—0.80.

Koloniálny tovar a koreniny.

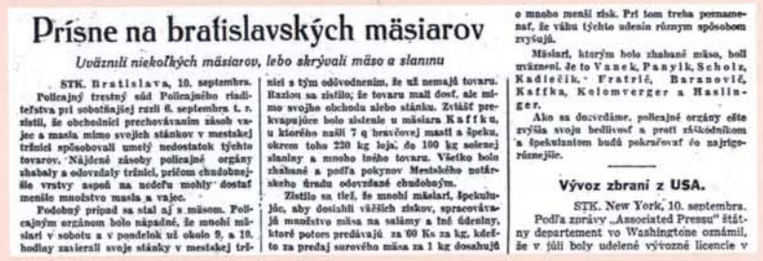
Mäso a mäsové výrobky v drobnom predaji.

Hov. predné Ia s dov. 1 kg 9—12 Ks, zadné 12—14, predné IIa s dov. 9—11, zadné 11—12, Ia roštenka z ramstek bez dov. 15—17, Ia sviečkovica, očistená, v celku 20, guľášové Ia 16, IIa 10—12, pečeň 8—10, modzgy 10—12, pľúca 4—5, jazyk bez dovažku 14—15, s dovažkom 10.—, teľacie bez dovažku 10—12, karmenádle bez dovažku 14.—, ľadvinky 15.—, lopatka vykostená 16—18, rezne zo šálu alebo z orechu 18—20, guľášové 12, bez dovažku 12—14, pečeň 18—20, modzgy 1 kus 5—6, pľúca 1 kg 8—10, jazyk 9—12. Bravčové pod boky a rebrá bez dov. 18—, karé bez 21—, krkovička 19—, rezky 21—, plecko 20—, pečeň 16.—, modzgy a ľadvinky 14.—, pľúca 10.—, jazyk 16.—, Slanina údená a paprikovaná 20.—, Šunka rolovaná 20—24, surová zadná 20—24, varená krájaná 32—36, pražská —.—, — Saláma poľská obyčajná 8, krakovská 20—22, parížsky obyč. 15—16. — Párky pražské, frankfurtské a segedínske 20—, debrecínske 20—22, salámky 14.—, škvarky nelisované 15.—, loj surový 10—12, kutľa 2.50—3.50, barnie mäso —.—, bravčové sadlo 21.—, údené

Ponuka potravín v Bratislave a ich ceny z konca marca 1941

Systém zásobovania dopĺňal voľný predaj poľnohospodárskych výrobkov na trhoviskách (na obr. trh v Bratislave).

Prísne na bratislavských mäsiarov

Uväznili niekoľkých mäsiarov, lebo skrývali mäso a slaninu

STK. Bratislava, 10. septembra.

Policajný trestný súd Policajného riaditeľstva pri sobotňajšej razii 6. septembra t. r. zistil, že obchodníci prechovávaním zásob vajec a masla mimo svojich stánkov v mestskej tržnici spôsobovali umelý nedostatok týchto tovarov. Nájdené zásoby policajné orgány zhabaly a odovzdaly tržnici, pričom chudobnejšie vrstvy aspoň na nedeľu mohly dostať menšie množstvo masla a vajec.

Podobný prípad sa stal aj s mäsom. Policajným orgánom bolo nápadné, že mnohí mäsiari v sobotu a v pondelok už okolo 9. a 10. hodiny zavierali svoje stánky v mestskej tržnici s tým odôvodnením, že už nemajú tovaru. Razion sa zistilo, že tovaru mali dosť, ale mimo svojho obchodu alebo stánku. Zistiť prekvapujúce bolo zistenie u mäsiara Kaffku, u ktorého našli 7 q bravčovej masti a špeku, okrem toho 220 kg loja, do 100 kg soleného slaniny a mnoho iného tovaru. Všetko bolo zhabané a podľa pokynov Mestského notárskeho úradu odovzdané chudobným.

Zistilo sa tiež, že mnohí mäsiari, špekulujúc, aby dosiahli väčších ziskov, spracovávajú množstvo mäsa na salámy a iné údeniny, ktoré potom predávajú za 60 Ks za kg, kdežto za predaj surového mäsa za 1 kg dosahujú o mnoho menší zisk. Pri tom treba pomenovať, že väčšu týchto udenín rôznym spôsobom zvyšujú.

Mäsiari, ktorým bolo zhabané mäso, boli uväznení. Je to Vanek, Panyik, Scholz, Kadlečík, Fratrič, Baranovič, Kaffka, Kolomverger a Haslinger.

Ako sa dozvedáme, policajné orgány ešte zvýšia svoju bedlivosť a proti zákonníkom a špekulantom budú pokračovať čo najprigoreznejšie.

Vývoz zbraní z USA.

STK. New York, 10. septembra.

Podľa správy „Associated Pressu" štátny departement vo Washingtone oznámil, že v júli boly udelené výnosné licencie v

Popri oficiálnom obchode fungoval aj čierny trh najmä so vzácnejšími potravinami, napríklad s maslom či mäsom. Postih za zatajovanie zásob bol pomerne prísny.

SÚVISLOSTI

So slovenskou korunou do zahraničia

Slovenský štát prijal v oblasti cestovného ruchu celú čs. legislatívu. Od júna 1939 Slovenská republika vydávala vlastné pasy. Na cesty do Protektorátu (okrem malého pohraničného styku) sa vyžadovalo nemecké vstupné vízum. V súvislosti s prípravou útoku na Poľsko sa 29. augusta 1939 zaviedli vycestovacie doložky pre mužov vo veku 17 – 50 rokov a 16. septembra aj pre ostatných občanov. 13. septembra zaviedlo Slovensko vízovú povinnosť pre cudzincov. 16. septembra 1940 štát nariadil, aby Židia odovzdali cestovné pasy. 21. januára 1944 vyšiel zákaz vydávať pasy a vycestovacie doložky do neutrálnych štátov a 11. apríla smernica ďalšie vydávanie pasov celkom obmedzila. Ak cestujúci potreboval valuty, vlepoval sa do pasu záznam o prídele valút. Vývoz slovenskej meny, okrem drobných súm, bol zakázaný.

Po celé obdobie vojny fungoval medzi Slovenskou republikou a Nemeckou ríšou, resp. Protektorátom, malý pohraničný styk pre obyvateľov obcí v pásme 10 – 15 km od hraníc. Prechod hraníc im umožňovali priepustky, vydávané miestnymi samosprávnymi orgánmi.

Bratislavský magistrát organizoval stravovaciu akciu pre nezamestnaných.

Vojnová konjunktúra a možnosť pracovať v Nemecku znížili nezamestnanosť na Slovensku na minimum. V niektorých odvetviach bol dokonca nedostatok pracovných síl, ktorý sa úrady usilovali riešiť využívaním nútenej práce Židov, Cigánov a tzv. asociálnych živlov, sústredených v pracovných táboroch. Štát teda mohol zaviesť rodinné prídavky, sociálne dávky chudobným či valorizáciu miezd.

Platidlá z táborov smrti

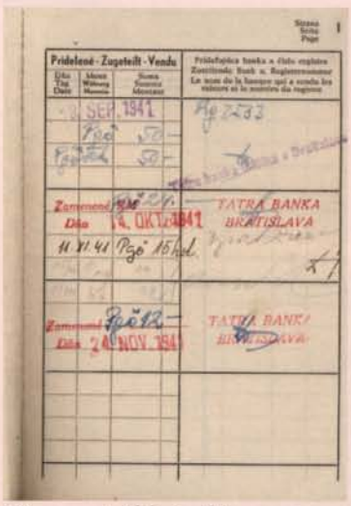

Vydanie Židovského kódexu *r. 1941 bolo začiatkom najtragickejšej kapitoly v histórii slovenských Židov. Ich diskriminácia na základe rasového princípu sa stala východiskom tzv. riešenia židovskej otázky podľa nacistického vzoru. Dôsledkom boli deportácie židovského obyvateľstva do koncentračných táborov r. 1942.*

■ **1. januára 1943.** V nacistických koncentračných táboroch zaviedli systém prémiových poukážok za dobrý pracovný výkon a otvorili kantíny, kde si väzni mohli za získané poukážky kúpiť niektoré potraviny, prípadne iné predmety. V pozadí tohto opatrenia bol krach predstáv o bleskovom vedení vojny, s ktorým sa spájali nádeje na obohacovanie z ekonomického potenciálu európskych krajín. Nemecké vedenie si uvedomilo, že obrovské množstvo väzňov v koncentračných táboroch predstavuje priveľký pracovný potenciál na to, aby sa ním plytvalo v takom rozsahu ako dovtedy. Hoci nacisti nezmiernili neľudský režim vo vyhladzovacích táboroch a pokračovali v uskutočňovaní genocídy, začali hľadať spôsoby, ako pozitívne motivovať väzňov k vyššiemu pracovnému výkonu. Toto úsilie sa zintenzívnilo najmä po definitívnom obrate vo vojne, porážke nemeckých armád pri Stalingrade na začiatku r. 1943. Ponuka potravín v kantínach bola však veľmi obmedzená a šlo o potraviny nutrične aj kaloricky málo hodnotné. Väzni mohli získať prémiové poukážky aj výmenou za peniaze poslané príbuznými. Na tento účel sa dalo poslať až 20 RM mesačne. Peňažné zásielky, pokiaľ ich správa tábora jednoducho neukradla alebo pokiaľ adresát medzičasom nezahynul, väzni však nemohli využívať podľa vlastného uváženia, ale nákup potravín v kantíne sa viazal na súčasný nákup inej, málo hodnotnej a spravidla v podmienkach tábora aj nepotrebnej veci.

Výjazdová doložka pre robotníkov v Nemecku

Záznam o pridelení valút na cesty do Maďarska

Priepustka do pásma malého pohraničného styku – z Devínskej Novej Vsi do Devína, ktorý bol súčasťou Nemecka.

Poukážky z koncentračného tábora Buchenwald

V terezínskom gete nacisti zaviedli navonok miernejší režim a zneužívali to na klamanie svetovej verejnosti (napr. prostredníctvom Medzinárodného Červeného kríža) o skutočnej povahe geta. Preto napríklad terezínske platidlá pripomínali skutočné peniaze.

PREHĽAD

Menový vývin do leta 1944

Vývin slovenskej meny nepriaznivo ovplyvňoval sústavný deficit štátneho rozpočtu (r. 1945 dosiahol až 949 mil. Ks) a rast štátneho dlhu (14,4 mld. r. 1945 oproti 32 mil. r. 1939). Nemalý význam malo odčerpávanie veľkých materiálnych hodnôt a pracovnej sily pre slovenskú účasť na vojne proti Sovietskemu zväzu. Od r. 1939 do marca 1945 vzrástli ceny na Slovensku 2,27-krát, pričom pri povojnových rokovaniach o menovej reforme v lete 1945 sa už bral do úvahy dokonca trojnásobný vzrast cien.

Na kúpnu silu a stabilitu slovenskej koruny pozitívne vplýval fakt, že napriek nepriaznivým vonkajším vplyvom a neprestajnému úsiliu Nemecka o úplné ovládnutie slovenského hospodárskeho potenciálu sa v prvých rokoch existencie Slovenskej republiky zachovávalo fungujúce trhové hospodárstvo, rozbiehali sa viaceré investičné akcie, budovali nové inštitúcie a v porovnaní so susednými krajinami udržiavala výrazne lepšia úroveň zásobovania. Vďaka tomu bolo možné ťažiť z vojnovej konjunktúry. Všetky tieto pozitíva boli v nemalej miere aj výsledkom kvalifikovaného spôsobu organizácie slovenského hospodárstva slovenskou národohospodárskou elitou.

O údaje o prosperite na Slovensku v rokoch vojny, vytrhnuté zo širších historických súvislostí, sa opiera nekritický mýtus o Slovenskej republike ako ostrove pokoja a blahobytu vo vojnovej Európe.

Desaťkorunová štátovka (131 mm x 62 mm) prišla do obehu 26. októbra 1944, dvadsaťkorunová (139 mm x 67 mm) 25. septembra 1943.

Štátovky z martinskej Neografie

Nová budova tlačiarne Neografia v Martine, v tom čase najmodernejšej tlačiarne u nás

■ **25. septembra 1943.** Do peňažného obehu vstúpila nová štátovka – 20-korunáčka. Patrila do tej časti papierových platidiel Slovenskej republiky, ktoré – na rozdiel od prvých bankoviek (→ 1. septembra 1941) – vznikali už bez súťaže. Ich návrhy sa rodili v ateliéri tlačiarne Neografia v Turčianskom Svätom Martine, dobudovanej s finančným príspevkom Slovenskej národnej banky, keďže mala plniť aj funkciu ceninovej tlačiarne.

Stvárneniu nových papierových platidiel venoval veľkú pozornosť tamojší grafik Jozef Vlček (→ s.194). Pri návrhoch 10-korunáčky a 20-korunáčky využil zátišie z nerealizovaného návrhu 20-korunáčky Martina Benku a motívy z jeho voľnej tvorby (→ s.195). Návrh päťkorunáčky a návrhy nevydaných jednokorunáčok, 100-korunáčok a 5 000-korunáčok boli jeho samostatným dielom. Na návrhu rubu 5 000-korunáčky mal podiel aj Ľudovít Fulla.

Knihtlačový štočok na tlač líca 20-korunáčky vzor 1942

Genéza návrhu päťkorunáčky (122 mm x 59 mm) od Jozefa Vlčka (zo zbierok Slovenského národného literárneho múzea v Martine).

Skúšobné nátlačky nevydanej 100-korunovej štátovky z r. 1944

Sovieti chystali okupačné platidlá

■ **Koniec roka 1943.** V sovietskej tlačiarni cenín GOZNAK dokončili návrhy na inváznе platidlá, objednané veliteľstvom Červenej armády, ktoré sa mali dať do obehu na oslobodzovanom území Československa, teda najskôr na Slovensku. Z medzispojeneckých dohôd totiž vyplývalo, že naše územie, rovnako ako poľské, maďarské a rumunské, bude v operačnom pásme sovietskych vojsk. Emisná politika pri vydávaní týchto platidiel by bola celkom vecou sovietskeho velenia. Vo vzťahu k Rumunsku a Maďarsku, ktoré boli členmi Osi a proti ZSSR aktívne bojovali, bol takýto prístup pochopiteľný. Nedal sa však akceptovať v spojeneckých štátoch – teda v Poľsku, a najmä nie v Československu, ktorého spojenectvo so ZSSR sa sformovalo už v polovici 30. rokov.

Červená armáda r. 1944 vydala okupačné poukážky v Rumunsku a Maďarsku, v nátlačkoch boli pripravené aj pre Poľsko. Ani na jednej verzii nebolo vyznačenie hodnoty aj v ruštine. Pri poukážkach určených pre Československo však existuje verzia s ruským textom na jednej strane. To, že ZSSR nepoužil ruštinu ani na poukážkach pre nepriateľské krajiny, zatiaľ čo na dodatočne upravovaných poukážkach pre Československo mala byť celá jedna strana ruská, naznačuje, že mohlo ísť o iniciatívu niekoho z čs. kruhov v Moskve. Keďže je zo súvislostí zrejmé, že návrhy poznal veľvyslanec Zdeněk Fierlinger, mohol to byť priamo on. Jeho pôsobenie na čele čs. zastupiteľstva možno označiť prinajmenšom za väčšmi prosovietske, než by sa od diplomata v jeho postavení očakávalo.

Pôvodný návrh reverzu okupačných poukážok (hore) a dodatočná náhrada českého textu ruským

KALENDÁRIUM

■ **Začiatok apríla 1944.** Čs. exilová vláda objednala tlač československých inváznych platidiel určených na oslobodené územie (čs. vojenské poukážky vzor 1944).

■ **13. 4. 1944.** Vyšli pamätné strieborné 50-korunáky pri príležitosti 5. výročia vzniku Slovenskej republiky (→ s. 191).

■ **27. 4. 1944.** V Banskej Bystrici sa utvorilo Vojenské ústredie ako orgán prípravy ozbrojeného povstanie v armáde.

■ **8. 5. 1944.** V Moskve podpísali zmluvu o podmienkach pobytu sovietskych vojsk na oslobodenom čs. území. Podľa nej náklady na ich pobyt bol povinný hradiť čs. štát.

■ **16. 6. 1944.** Pri spojeneckom nálete na Slovensko bola zničená rafinéria Apollo v Bratislave.

■ **Leto 1944.** Na strednom Slovensku sa pôsobením partizánskych organizátorských skupín zo ZSSR vytvorila výbušná situácia, ktorá dala nemeckému veleniu podnet na zásah.

■ **1. 7. 1944.** V americkom meste Bretton Woods sa začala medzinárodná menová konferencia, na ktorej vznikol Medzinárodný menový fond a Medzinárodná banka pre obnovu a rozvoj (trvala do 22. 7. 1944). →

■ **29. 8. 1944.** Po príchode nemeckých okupačných jednotiek na Slovensko vydal veliteľ Vojenského ústredia pplk. Ján Golian rozkaz na odpor. Začalo sa Slovenské národné povstanie.

■ **1. 9. 1944.** Povstalecká Slovenská národná rada prijala *Deklaráciu Slovenskej národnej rady*, ktorou proklamovala obnovu Československej republiky a prevzatie všetkej moci na Slovensku.

■ **14. 9. 1944.** Slovenská národná rada poverila filiálku SNB v Banskej Bystrici výkonom všetkých práv a povinností národnej banky na povstaleckom území.

■ **6. 10. 1944.** Jednotky Červenej armády a 1. čs. armádneho zboru v ZSSR vstúpili na územie Slovenska.

■ **9. 10. 1944.** Slovenská vláda uzavrela dohodu o zásobovaní Nemeckej brannej moci na Slovensku (→ s. 204).

■ **27. 10. 1944.** Nemecká armáda obsadila Banskú Bystricu.

■ **12. 11. 1944.** Vznikol Československý menový úrad s pôsobnosťou na oslobodenom území Československa (resp. Podkarpatskej Rusi a Slovenska).

■ **Koniec roka 1944.** Na výplatu služného v 1. čs. armádnom zbore v ZSSR boli použité čs. vojenské poukážky vzor 1944.

■ **21. 1. 1945.** V Trebišove začal pôsobiť Úrad delegácie SNR pre oslobodené územia (od 1. februára delegácia SNR pre oslobodené územia v Košiciach).

■ **17. 2. 1945.** Nemecká armáda dostala od slovenskej vlády povolenie vyvážať zo Slovenska tovar, strojové zariadenia a technickú dokumentáciu.

■ **19. 3. 1945.** Čs. vojenské poukážky vzor 1944 s hodnotami 1, 5, 20, 100, 500 a 1 000 korún boli so spätnou platnosťou vyhlásené za zákonné platidlá na celom území Slovenska.

■ **2. 4. 1945.** Ustupujúce nemecké vojsko trhavinami poškodilo zariadenie kremnickej mincovne a vypálilo domy na kremnickom námestí (→ s. 205).

■ **4. 4. 1945.** Červená armáda oslobodila Bratislavu.

■ **5. 4. 1945.** Do Košíc pricestoval prezident ČSR Edvard Beneš, utvorila sa prvá čs. domáca vláda Národného frontu a bol vyhlásený jej program – Košický vládny program.

■ **8. 5. 1945.** Oficiálne sa skončila druhá svetová vojna v Európe.

■ **8. 5. 1945.** Prezident Slovenskej republiky Jozef Tiso a členovia slovenskej vlády sa na úteku v Rakúsku podrobili americkým vojenským orgánom.

■ **19. 5. 1945.** Platnosť vojenských poukážok vzor 1944 sa rozšírila na celé územie ČSR, *via facti* však platili na južnej a severnej Morave s postupom frontu už od polovice apríla 1944.

■ **12. júna 1945.** Odborná komisia a politická komisia začali prípravné rokovania o koncepcii československej menovej reformy. →

■ **3. 7. 1945.** Vyšlo nariadenie o kolkovaní slovenských bankoviek a čs. vojenských poukážok v hodnotách 100, 500 a 1 000 korún.

■ **30. 9. 1945.** Dokončil sa transport papierových platidiel vytlačených počas vojny vo Veľkej Británii do Československa (→ s. 200).

■ **31. 9. 1945.** Na poľských územiach zabratých Slovenskou republikou r. 1939, sa začala výmena slovenských platidiel za poľské. →

CITÁT

Zásoby a peniaze pre povstanie

Slovenská národná rada a Vojenské ústredie pripravovali ozbrojené povstanie politicky a vojensky. O jeho hospodárskej a finančnej príprave historik Jozef Jablonický vo svojej knihe *Povstanie bez legiend* (1990) napísal:

V súlade s vojenskými prípravami sa uskutočňovali viaceré hospodárske a finančné opatrenia. V tejto oblasti zohrali dôležitú úlohu Dr. Imrich Karvaš a Dr. Peter Zaťko, hlavné postavy ekonomiky Slovenskej republiky.

Peter Zaťko, uznávaný národohospodár, bol poslancom slovenského snemu, funkcionárom ev. cirkvi atď. Z hľadiska našej témy nemožno nespomenúť jeho funkciu predsedu Ústredného združenia slovenského priemyslu v Bratislave. Vzhľadom na jeho predchádzajúce styky s činiteľmi odboja kooptovali ho v januári 1944 za člena ilegálnej SNR.

Imrich Karvaš zastával dve exponované funkcie – bol guvernérom Slovenskej národnej banky (SNB) a prednostom Najvyššieho úradu pre zásobovanie (NÚZ). Zúčastňoval sa na zasadnutiach slovenskej vlády, a preto bol dobre informovaný o politických otázkach. Karvaša, hoci nebol ľudák, vo veciach finančných a hospodárskych rešpektoval prezident Tiso aj členovia slovenskej vlády. S Karvašovým súhlasom sa v rámci hospodárskych príprav povstania (oficiálne ako evakuácia) deponovali tri miliardy slovenských korún v banskobystrickej filiálke SNB. Ako prednosta NÚZ kryl chrbát tým, ktorí premiestňovali zásoby pre pripravované povstanie. [...] Prednosta VI. odboru NÚZ Dr. Jozef Stanek mal v rezorte hospodárenie so zásobami surovín a priemyselných výrobkov. V dohode s Karvašom a v spolupráci so Zaťkom a inými v rámci evakuácie prikázal rozmiestňovať zásoby na strednom Slovensku. Referent pre pohonné látky na NÚZ podplukovník Henrich Makoň zatajoval pred nemeckými orgánmi strategické zásoby benzínu, ktoré sa tiež ocitli na predpokladanom povstaleckom území. Aj v Obilnej spoločnosti pre Slovensko (OSS) viacerí pracovníci pod vedením Ing. Dalibora Krna rozmiestňovali zásoby obilia, múky, strukovín a iných požívatín v dohode s Karvašom a Zaťkom. Bez týchto hospodárskych príprav by sa boli povstalci ocitli vo veľkých zásobovacích ťažkostiach.

Mince nielen na pamiatku

■ **13. marca 1944.** Pri príležitosti piateho výročia vzniku Slovenského štátu vyšiel strieborný 50-korunák (priemer 34 mm, kvalita 700/1 000) ako druhá slovenská pamätná minca.

Prvou bol 20-korunák (priemer 31 mm, kvalita 500/1 000), vydaný pri príležitosti voľby J. Tisa za prezidenta Slovenskej republiky (hore).

V pozadí rozhodnutia Ministerstva financií vydať strieborný 50-korunák s vyšším obsahom rýdzeho striebra bolo úsilie uchrániť zásoby drahého kovu pred nacistami, ktorí prejavovali o slovenské zlato a striebro tým živší záujem, čím horšie sa vyvíjala vojnová situácia ríše. Slovenskí finančníci si uvedomovali, že zásobám drahých a ostatných mincových kovov hrozí akútne nebezpečenstvo odvlečenia do Nemecka. Akokoľvek bolo vedenie Slovenskej národnej banky vynachádzavé v riskantnej hre s autoritatívnymi spojencami o uchovanie slovenských hodnôt, od nemeckých partnerov sa dalo očakávať všetko (čo

sa napokon aj potvrdilo → s. 204 až 205). Preto bolo nevyhnutné poponáhľať sa s razbou, a tak sa namiesto tvorby nového obrazu pamätnej 50-korunáčky v podstate použil motív z prvej pamätnej mince.

Podľa dostupných údajov šlo o záchranu 23,1 tony rýdzeho striebra (33 ton mincového striebra). Z tohto množstva v Kremnici napokon vyrazili dva milióny mincí. Tie sa dostali do obehu, a tým do vlastníctva obyvateľstva, a nie do rúk Nemcov.

Československé poukážky – peniaze oslobodenia

■ **1. – 4. apríla 1944.** Sovietsky veľvyslanec pri čs. exilovej vláde v Londýne Viktor Zacharovič Lebedev prevzal od ministra financií tejto vlády Dr. Ladislava Feierabenda objednávku na prípravu a vytlačenie čs. inváznych platidiel. Tieto tzv. vojenské poukážky boli určené oslobodzovacím vojskám, aby ich po vstupe na čs. územie používali na menšie nákupy z miestnych zdrojov alebo platenie služieb. Mali obiehať spoločne s platidlami legálne obiehajúcimi na oslobodzovanom území v pomere 1:1. Podobné poukážky r. 1943 dostali spojenecké vojská v Taliansku a r. 1944 sa pripravovali pre inváznе vojská, ktoré budú bojovať vo Francúzsku a Nemecku.

S ohľadom na to, že oslobodzovanie pôvodného čs. územia sa malo začať od východu, vláda rozhodla, aby sa grafické návrhy a tlač platidiel objednali v ZSSR. Hodnotovú skladbu prispôsobili aktuálnej hodnotovej skladbe papierových platidiel na Slovensku (10, 20, 50, 100, 500 a 1 000 Ks) aj v Protektoráte (1, 5, 10, 20, 50, 100, 500 a 1 000 K), len v záujme zjednodušenia z hodnotovej sústavy vynechali 10-korunáčky a 50-korunáčky. Platidlá boli pôvodne koncipované ako spoločné pre celé územie ČSR a v súlade s predvojnovou praxou mali mať striedavo české a slovenské texty, pričom vyznačenie hodnoty malo byť uvedené aj v ruštine a ukrajinčine. V prvej fáze malo ísť o platidlá v nominálnej hodnote 2 mld. korún.

Koncepcia výtvarného stvárnenia vojenských poukážok bola zakotvená v ruskej, resp. sovietskej bankovkovej grafike, kde vždy výrazne prevažovali komplikované ornamentálne kompozície. Portrét sa využíval len zriedka a takmer celkom chýbali figurálne kompozície alebo konkrétne výjavy. Najbližším vzorom boli sovietske štátovky z rokov 1921 až 1922. Vedenie výtvarného ateliéru tlačiarne GOZNAK si uvedomovalo, že podľa situácie na fronte bude nevyhnutné v mimoriadne krátkych termínoch vyrobiť platidlá s rôznym určením. Preto vopred pripravilo pomerne bohatú vzorkovnicu rôznych gilošových ružíc, rozvilín, typov rámikov, podtlačových rastrov a písma, ktoré grafik len voľne kombinoval ako koláže. Týmto spôsobom vznikli v krátkom čase desiatky štýlovo jednotných návrhov platidiel pre šesť štátov, pričom v záujme zjednodušenia práce poukážky pre niektoré krajiny sa riešili len ako textová a farebná modifikácia toho istého návrhu. Pôvodné návrhy rátali s využitím náročnejších tlačových techník a ochranných prvkov (hĺbkotlač, moiré, irisová tlač, komplikované podtlače), no pod tlakom času sa tlač rýchlo zjednodušovala.

Koruná̋ka (98 mm x 55 mm) a päťkorunáčka (120 mm x 60 mm)

Dvadsaťkorunáčka (160 mm x 76 mm), stokorunáčka (166 mm x 84 mm), päťstokorunáčka (183 mm x 93 mm) a tisíckorunáčka (191 mm x 100 mm)

Vojenské poukážky určené na čs. územie vznikali pravdepodobne v troch fázach. Prvou boli okupačné poukážky, ktoré sovietske orgány iniciatívne pripravovali v novembri a decembri 1943. Z nich sa po úpravách realizoval len návrh 10-korunáčky, prerobený na 20-korunáčku. Ostatné boli odložené. V druhej fáze začiatkom apríla 1944 vznikli poukážky s celkom novým obrazom, ktoré zodpovedali požiadavkám čs. exilovej vlády, so slovenským alebo českým textom na obidvoch stranách. V tretej fáze, v máji 1944, sa uskutočnili drobné zjednodušenia obrazu návrhov, najmä na 100-korunáčke, a z rubu všetkých poukážok bol odstránený akýkoľvek text. Na jeho miesto nastúpili len hodnotové číslice. V tejto podobe sa začala sériová tlač podľa objednávok exilovej vlády.

ZAUJÍMAVOSŤ

Vzácne falzifikáty

Osem exemplárov 1 000-korunovej bankovky vzor 1942, ktoré sa bezpečnostným orgánom podarilo zachytiť r. 1944, bol jediný prípad falšovania slovenských bankoviek v rokoch vojny. Paradoxne šlo o falzifikáty technicky dokonalého papierového platidla, ktoré navyše predstavuje pomerne slušnú hodnotu a každý prijímateľ mu spravidla venuje pozornosť. Hlavný obraz, vytlačený na originálach dokonalou hĺbkotlačou, bol napodobený hektograficky, farebné podtlače boli dokreslené ručne. Ručne, s pozoruhodným zmyslom pre detail, bol nakreslený aj celý rub. Podtlač v pozadí bankovkového poľa je napodobená rozprašovaním farby pomocou sitka. Nebezpečnosť falzifikátu je nízka – možno ho označiť ako menej vydarený. Zhotovil ho však človek, ktorý mal skúsenosti s vtedy dostupnými jednoduchými reprografickými technikami.

Existovali aj podozrenia z výskytu falošných 20-korunáčok vzor 1942. Pri vyšetrovaní sa však ukázalo, že ide o chybne vytlačené pravé štátovky bez označenie série a čísla.

Falošná tisíckorunáčka vzor 1942, zachytená r. 1944

Platidlá na povojnové časy

■ **1944.** V Anglicku prebiehala výroba čs. papierových peňazí, ktoré si objednala londýnska exilová vláda. Podobne ako iné exilové vlády aj ona si pripravovala platidlá na obnovu meny po oslobodení krajiny. Pre anglické, ale aj americké komerčné ceninové tlačiarne to bol vítaný zdroj príjmu. Už v marci 1941 sa anglická tlačiareň Thomas de la Rue obrátila na čs. vládu s ponukou, že navrhne a vytlačí potrebné platidlá. Nasledoval dlhý proces prípravy, v rámci ktorého bolo treba odhadnúť potrebné množstvo platidiel, stanoviť ich vhodnú hodnotovú skladbu a zabezpečiť potrebné výtvarné návrhy. Situáciu navyše komplikovalo, že v podmienkach viazaného vojnového hospodárstva nebolo ľahké získať potrebné množstvo papiera zodpovedajúcich vlastností. Navyše v období neprestajných nemeckých náletov aj spoľahlivé uskladnenie takého množstva vytlačených peňazí predstavovalo mimoriadne náročnú úlohu.

Organizačne aj koncepčne mal prípravu platidiel na starosti minister financií Dr. Ladislav Feierabend a Dr. J. V. Mládek. Skladbu platidiel stanovili podľa medzivojnových pomerov. Z hodnotovej sústavy vylúčili

Minister financií čs. exilovej vlády Ladislav Karel Feierabend (1891 – 1969) pracoval po r. 1918 v poľnohospodárskom družstevníctve, bol ministrom poľnohospodárstva za agrárnu stranu vo dvoch čs. a dvoch protektorátnych vládach. Zapojil sa do odboja a r. 1940 odišiel do exilu. V Londýne sa stal členom vlády. Ako povojnový popredný funkcionár národnosocialistickej strany r. 1948 musel opäť emigrovať.

5 000-korunáčku, ktorá mala v obehu zanedbateľné zastúpenie, a, naopak, doplnili päťkorunáčku, lebo sa predpokladali problémy s vyrazením potrebného množstva mincí. Platidlá mali texty zodpovedajúce štátovkám, lebo tie sa pokladali za vhodnejšie v povojnových pomeroch. Keďže nebolo isté, kedy sa dostanú do obehu (→ 1. novembra 1945), chýba na nich letopočet i miesto vydania.

Z kapacitných dôvodov zadali vypracovanie návrhov a tlač trom tlačiarňam – Thomas de la Rue v Hursmeade, Waterlow & Suns v Londýne a Bradbury et Wilkinson v New Maldene.

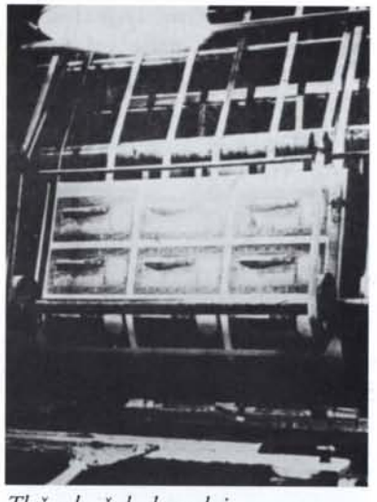
Formálne náležitosti papierových platidiel pripravených ešte v priebehu vojny muselo Ministerstvo financií čs. exilovej vlády stanoviť bez toho, aby malo predstavu o definitívnych štátoprávnych a hospodárskych pomeroch, v ktorých budú obiehať (tie sa napokon práve v tomto čase vďaka SNP prudko menili → 1. septembra 1944). V maximálnej miere však vychádzalo z predvojnového stavu. Preto na nižších denomináciách papierových platidiel použilo skratku *Kč*. Až po ich vytlačení sa ukázalo, že obnovená republika bude musieť opustiť prekonanú koncepciu jednotného československého národa a že sa zmení aj štátoprávne postavenie slovenského národa. Jedným z vonkajších prejavov bola aj náhrada skratky *Kč* skratkou *Kčs*. Už v Londýne sa uskutočnil pokus vyjadriť túto zmenu pretlačením skratky na štátovkách, a to na rube 20-korunáčky v štyroch farbách – čiernej, červenej a vo dvoch odtieňoch modrej. Pretlač pôsobila však natoľko rušivo, že sa od tohto zámeru upustilo.

Anglický rytec Edmond Dulac pri práci na portréte T. G. Masaryka, určenom na stokorunáčku

Alternatívne skice rubu československej 500-korunáčky s panorámou Vysokých Tatier

Tlač rubu československej 500-korunáčky s panorámou Vysokých Tatier

Zvyšok obalu zapečateného balíčka so štátovkami a reklamnou nálepkou tlačiarne

POZADIE

Konferencia o stabilite meny a zahraničnom obchode

Hospodárska kríza v 30. rokoch postupne zasiahla všetky hospodársky významné štáty, narušila ich menovú stabilitu a vzájomné platobné vzťahy. Jej účinky prehĺbila aj deflačná politika niektorých štátov. Výsledkom boli devalvácie mien (→ s. 181), zavedenie devízových obmedzení a nahrádzanie priamych platieb dvojstrannými klíringovými zmluvami. Táto situácia jasne ukázala potrebu stabilizovať meny jednotlivých štátov a stanoviť všeobecne prijateľnú menovú jednotku. Druhá svetová vojna svojimi hospodárskymi dôsledkami a zruinovaním viacerých štátov k tomu pridala aj otázku, ako v nových podmienkach umožniť fungovanie medzinárodného obchodu a zároveň zabrániť opakovaniu hospodárskych a menových kríz.

Riešením týchto problémov a formovaním nového, medzinárodne akceptovateľného systému podmienok rozvoja medzinárodného obchodu sa zaoberala konferencia v americkom meste Bretton Woods. Čs. londýnsku vládu na nej zastupoval minister financií Dr. Ladislav Karel Feierabend. Konferencia prerokúvala dva návrhy. Britský návrh vypracoval známy národohospodár, stúpenec štátnych zásahov do ekonomiky John Maynard Keynes. Vyjadroval záujmy Veľkej Británie, ktorá sa dostala do postavenia dlžníka. Predpokladal zriadenie medzinárodného zúčtovacieho strediska, ktoré malo podľa vopred stanovených pravidiel regulovať platobnú bilanciu členských štátov tak, aby ich prípadné dlžoby neprerástli únosnú medzu. Návrh vysokého činiteľa amerického ministerstva financií Harryho D. Whitea, naopak, vyjadroval záujmy USA, ktoré sa stali veriteľskou krajinou. Predpokladal vytvorenie medzinárodného stabilizačného fondu, vlastne medzinárodnej devízovej banky. Plán poskytoval USA mimoriadne veľké práva kedykoľvek usmerniť rozhodnutia fondu tak, aby to bolo výhodné pre USA. Zvíťazila americká koncepcia s istými úpravami, ktoré mierne obmedzili rozhodujúce postavenie USA. Výsledkom konferencie bol vznik Medzinárodného menového fondu s počiatočným kapitálom 8,8 mld. USD a Medzinárodnej banky pre obnovu a rozvoj s počiatočným kapitálom 10 mld. USD. Na ich kapitáli sa každý členský štát zúčastňoval stanovenou kvótou (v prípade ČSR po 125 mil. USD). Tieto inštitúcie vykonávali finančné operácie, členským štátom mali poskytovať pôžičky a umožňovať nákup konvertibilných valút za vlastné meny. Úlohou Medzinárodnej banky pre obnovu a rozvoj bolo pomáhať pri obnove zničeného hospodárstva a prechode vojnovej výroby na mierovú.

Obeh peňazí na povstaleckom území

Atmosféra v Banskej Bystrici bezprostredne po vypuknutí povstania

■ **29. augusta 1944.** Nemecká armáda prekročila hranice Slovenskej republiky. V súlade s plánom povstania vydal veliteľ Vojenského ústredia pplk. Ján Golian rozkaz, aby sa posádky postavili okupantom na odpor. Začalo sa ozbrojené vystúpenie proti Nemecku a domácemu pronemeckému režimu – Slovenské národné povstanie (SNP). 31. augusta exilová čs. vláda vyhlásila jednotky slovenskej armády, zapojené do povstania, za súčasť čs. brannej moci ako 1. čs. armádu na Slovensku.

1. septembra 1944 Slovenská národná rada v Banskej Bystrici ako najvyšší politický orgán povstania vydala *Deklaráciu Slovenskej národnej rady*, ktorou proklamovala prevzatie zákonodarnej a výkonnej moci na Slovensku a prihlásila sa k obnove Československej republiky na nových základoch. Medzi výkonnými orgánmi bolo aj Poverenníctvo Slovenskej národnej rady pre financie na čele s poverenníkom → Viliamom Paulinym a jeho zástupcom → Karolom Markovičom. Banskobystrická pobočka Slovenskej národnej banky prevzala všetky funkcie emisnej banky a riadila činnosť filiálok banky na povstaleckom území. Jej poslanie dodatočne kodifikovala vyhláška SNR č. 17 zo 14. septembra 1944. Činnosť pobočky SNB riadil Karol Markovič. V budove banky pracovalo aj Poverenníctvo SNR pre financie.

Do pobočky v Banskej Bystrici boli v rámci príprav SNP sústredené veľké zásoby obeživa v súhrnnej hodnote 3,263 mld. Ks (→ s. 199), z ktorých sa mali financovať bojové akcie a zásobovanie povstaleckej armády a zároveň zabezpečiť plynulosť peňažného obehu na povstaleckom území.

Filiálka vykonávala aj valutové operácie, vykupovala valuty od zahraničných občanov, ktorí prichádzali na povstalecké územie ako poradcovia alebo členovia vojenských misií. Prostredníctvom londýnskej vlády blokovala devízové a zlaté depozitá vo Švajčiarsku. Za krátke obdobie svojej činnosti dala do obehu 710,4 mil Ks. Čisté náklady na financovanie SNP predstavovali 197 mil. Ks. Ďalších 200 mil. Ks bolo určených na financovanie partizánskeho spôsobu boja po potlačení povstania. Deň pred pádom Banskej Bystrice banka vyplatila 313,3 mil. povstaleckým žandárom, ktorí ich však v podmienkach chaotického ústupu pred Nemcami neboli schopní zachrániť. Po obsadení Banskej Bystrice a ústupe smerom na Donovaly padla časť tohto obeživa do rúk Nemcov.

Do záložných bankových trezorov v Harmanci, zriadených ešte Národnou bankou československou, odvádzala vytlačené 20-korunáčky aj martinská Neografia. V čase existencie súvislého povstaleckého územia však neboli použité.

Slovenská národná rada prevzala v plnom rozsahu zásobovací systém používaný dovtedy na celom území Slovenska a zachovala dávky potravín zaužívané aj na ostatnom území. Povereníkmi pre veci hospodárske a zásobovacie boli Ján Púll za Komunistickú stranu Slovenska (1914 až 1988) a Ján Ursíny za Demokratickú stranu (1894 – 1972).

Deklarácia

Slovenskej Národnej Rady.

Všetky demokratické a pokrokové zložky a smery slovenského národa, ktoré vedly neustály boj proti ústavnému fašistickému režimu na Slovensku a proti jeho nacistickým nemeckým spojencom, utvorily dňa Slovenská Národná Rada ako vrcholný orgán domáceho slovenského odboja.

Preto Slovenská Národná Rada, ako jediné oprávnené hovoriť v mene slovenského národa prebrala dňom 29. augusta na celom Slovensku zákonodarnú a výkonnú moc, ako i obranu Slovenska a táto moc bude vykonávať do tých čias, kým ani slovenský národ demokratickým spôsobom neurčí legitímnych zástupcov.

Náš domáci odboj tak, ako boj dosiaľ vedený v úzkej shode s Československým zahraničným odbojom, chce i naďalej v jednote a spolupráci priviesť náš boj k víťazstvu.

Sme za bratské spolužitie s českým národom v novej Československej republike. Ústavoprávne, sociálne, hospodárske a kultúrne otázky republiky budú vzájomnou dohodou definitívne usporiadané zvolenými zástupcami slovenského a českého ľudu v duchu demokratických zásad, pokroku a sociálnej spravodlivosti.

Popri politickom osamostatnení, našim cieľom je zastaviť krajiu a tlamy živel sociálne zlažijm vrstvám národa, nemovitým slovenskému robotníkovi a roľníkovi. V zájazne zvýšenia životnej úrovne národa sme za spravodlivé rozdelenie národného dôchodku, za novú úpravu vlastníctva a držby pôdy za prospech malých roľníkov. Robotník nech má mzdu, primeranú zvýšenej úrovni a podiel na výsledku svojej práce.

Čo najrozhodnejšie odmietame a odsudzujeme protidemokratické a rasistické výčiny a názory fašistického režimu u nás. Slovenský národ nemal nič spoločného so spojencitvom s hitlerovským Nemeckom. Naopak celým svojím smýšľaním a presvedčením boj vždy na strane spojencov, čo pri každej vhodnej príležitosti dokáže i na fronte potvrdí skutkami. Slovenský národ v súlade s našimi národnými tradíciami rozhodne odmietol tisovsko-tukovskú zradu na slovenskom, ktorou fašistický režim hnal slovenský národ do boja proti bratskému národu ruskému a ostatným slovanským národom.

Dnešným dňom slovenský národ manifestačne pripojuje sa k spojencom národom, ktoré zvojim bojom a veľkými obetami zabezpečujú slobodný a demokratický život národom celého sveta a tak i nášmu mučenému národu. Všetkými silami chceme prispieť k rýchlemu skončeniu tohoto zápasu o slobodu.

V týchto dejinných chvíľach poskytnime každú mravnú a hmotnú pomoc našej slovenskej bojujúcej armáde a partizánom. Vložme celý národ do zbrane a do boja proti našim ozbrojným nepriateľom a ich tunajším priaznivcom, aby všetci Slováci mohli sa v slobodnej Československej republike zaradiť život podľa svojej vôle.

Nech žije naša spravodlivá vec!

Sláva Československej republike!

Banská Bystrica dňa 1. septembra 1944.

Slovenská Národná Rada.

Sbierka nariadení

Slovenskej národnej rady

Čiastka 1. Vydaná dňa 2. septembra 1944. Ročník 1944.

1.

Nariadenie Slovenskej národnej rady zo dňa 1. septembra 1944

2.

Nariadenie Slovenskej národnej rady zo dňa 1. septembra 1944

Deklarácia Slovenskej národnej rady a vyhláška ústredných orgánoch novej moci

Sídlo banskobystrickej pobočky Slovenskej národnej banky a Poverenníctva financií SNR v Banskej Bystrici na Národnej ulici č. 10

OSOBNOSTI

Finančníci povstania

Viliam Pauliny (1877 – 1945), peňažník a kultúrno-spoločenský pracovník, organizátor telovýchovy a turistiky, predseda Obchodnej a priemyselnej komory v Banskej Bystrici. Roku 1918 založil Národnú banku v Banskej Bystrici, jej riaditeľom a predsedom správnej rady bol až do r. 1940, keď odišiel na dôchodok. Zakladal Stredoslovenské elektrárne. Ako predvojnový príslušník agrárnej strany mal blízko k idei obnovy ČSR a začlenil sa do okruhu odbojových spolupracovníkov Vavra Šrobára. Po vypuknutí povstania sa stal členom SNR a od 5. septembra ako jej poverenník financií uskutočňoval finančnú politiku na povstaleckom území. 11. novembra ho zatkla nemecká bezpečnostná polícia. Po odvlečení do ríše ostal nezvestný.

Karol Markovič (1897 – 1980) za prvej svetovej vojny pracoval na finančnom riaditeľstve v Banskej Bystrici a Bratislave, od r. 1921 v Bankovom úrade Ministerstva financií v Prahe (→ s. 175). Po vzniku Národnej banky československej až do r. 1933 pôsobil v Prahe, potom prešiel do pobočky NBČ v Bratislave. Roku 1939 sa stal prednostom pobočky Slovenskej národnej banky v Banskej Bystrici. Od samého začiatku hospodárskych príprav povstania bol ich významným spoluorganizátorom. Po potlačení povstania ho nemecká bezpečnostná služba zatkla a väznili ho v koncentračnom tábore Mauthausen. Po vojne pôsobil ako riaditeľ Oblastného ústavu Štátnej banky československej v Bratislave. Na základe vykonštruovaných obvinení bol v r. 1953 až 1956 väznený a po prepustení na základe amnestie odišiel s podlomeným zdravím na invalidný dôchodok. Je autorom pamätí s mnohými údajmi o peňažníctve v SNP a kritickými poznámkami o organizácii povstania.

FAKTY

Kremnická mincovňa v službách povstania

Kremnická mincovňa počas SNP pokračovala nerušene v razbe slovenských mincí – korunákov (200 000 kusov) a strieborných 10-korunákov (264 000 kusov), ktoré dodala do pobočky SNB v Banskej Bystrici. Okrem toho razila rozličné odznaky a vyznamenania pre povstaleckú armádu.

Z mincovne počas povstania evakuovali do Banskej Bystrice aj zásoby drahých kovov (279,7 kg zlata, 569 kg striebra a zliatin). Predsedníctvo SNR 14. októbra 1944 rozhodlo, že väčšia časť tohto množstva sa letecky prepraví na sovietske územie. V ten istý deň naložili do dvoch lietadiel 21 debien s drahými kovmi a ráno 15. októbra bol vzácny náklad vo Ľvove. Na druhý deň ho previezli do Moskvy (do Československa sa drahé kovy vrátili vo februári 1947).

Evakuácia z Kremnice trvala od začiatku septembra do 5. októbra. Posledný transport sa uskutočnil za veľmi dramatických okolností. Keďže Kremnica bola už fakticky odrezaná od povstaleckého územia, rozhodlo sa o presune debien horskou cestou. Nákladné auto však v rozmočenom teréne nemohlo pokračovať a nepodarilo sa prejsť ani konskému povozu. Baníci a partizáni museli náklad cez hrebeň Kremnických vrchov poprenášať.

Do Banskej Bystrice presunuli aj debny s cennosťami zabavenými židovským občanom, ktoré neboli súčasťou zlatého pokladu (→ s. 189). Ostali uložené na chodbe banky s označením, že ide o štátne cenné papiere, a Nemci si ich nevšímali. Debny potom putovali späť do Kremnice a odtiaľ do Bratislavy.

Na Donovaloch, kam sa presunula SNR tesne pred ústupom povstalcov do hôr, sa pálili politické aj vojenské dokumenty.

DOKUMENT

Nacisti sa boja o slovenské zdroje

Situáciu na Slovensku po vypuknutí povstania sledovala nielen nacistická bezpečnostná služba, ale aj exponovaní nacisti z Protektorátu a z Rakúska. Vo svojich správach do Berlína spravidla dávali najavo, že na vývine vecí na Slovensku má svoju zásluhu aj to, že nik nepočúval ich hlas ako znalcov problematiky. Župný hospodársky radca NSDAP z Viedne 6. septembra 1944 hlásil o. i.:

„Usporiadané hospodárske pomery na Slovensku, najmä mena a zásobovanie, sú partizánskym hnutím veľmi vážne ohrozené. Doteraz bol pre obidva tieto úseky formálne kompetentný profesor Dr. Karvaš ako hospodársky diktátor. Profesor Dr. Karvaš bol zatknutý preto, že viedol obchod v duchu, ktorý zodpovedal jeho československo-komunistickému zmýšľaniu. V dôsledku toho stratila Národná banka a Hlavný zásobovací úrad prísne vedenie, ktoré úradníctvo vo všetkom poslúchalo. Naproti tomu by sa museli ihneď urobiť opatrenia, ktoré zabránia inflácii. Nebezpečenstvo inflácie je odôvodnené skutočnosťou, že zásoby bankoviek (údajne asi 2/3 zásob bankoviek, ktoré boli doteraz dané do obehu, a tlačiareň bankoviek v Martine) sú v rukách partizánov. Okrem toho sa v dôsledku nákupnej paniky v posledných dňoch viacnásobne zvýšil obeh peňazí, čo pôsobí tiež silne inflačne."

Z dokumentu je zrejmé, že pisateľ napriek niektorým nepresnostiam nebol zle informovaný. O čo mu šlo, vyplýva z nasledujúcej časti listu o tom, ako obnoviť a zvýšiť využitie slovenského hospodárstva na podporu nemeckého vojnového úsilia:

„Treba skoncovať s doterajším systémom voľných dohôd v obchodnej politike, ako aj v zúčtovacom styku. Slovensko so svojimi početnými zbrojnými závodmi, ktoré pochádzajú zväčša ešte z československej éry, malo by dodať maximum vojnového materiálu, ktorý môžu závody produkovať, za neskoršie vyúčtovanie."

Podľa: Prečan, V.: *Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko* (1970).

PREHĽAD

Zásobovanie v podmienkach blížiaceho sa frontu

Distribúcia potravín na území pod správou bratislavskej vlády v posledných mesiacoch r. 1944 viditeľne rátala s ťažkosťami, ktoré môže priniesť blížiaci sa prechod frontu. Preto si spotrebitelia mali v stanovenej lehote vybrať múku vždy na celé tri mesiace vopred a urobiť si tak doma zásoby. Pre pekárov bolo predzásobenie dokonca povinné. Tak sa znižovalo riziko, že by boli naraz zničené veľké množstvá múky sústredené v skladoch. Veľmi vážne zásobovacie poruchy však nastali po prechode frontu. Zásoby boli zničené alebo odvlečené, vidiecke obyvateľstvo stratilo schopnosť samozásobenia, dopravná infraštruktúra, potrebná na prevoz zachovaných zásob na miesta najnaliehavejšej potreby, bola vážne narušená. Pestovatelia zemiakov si mohli v jeseni 1944 zo svojej úrody nechať samozásobiteľské dávky stanovené v prevažne nížinných oblastiach na 225 kg na osobu a v hornatých na 300 kg na osobu. Zvyšok svojej úrody museli odpredať priamo spotrebiteľom alebo oprávneným vykupovačom. Priamo spotrebiteľom mohli predať zemiaky len na individuálne alebo hromadné odberné lístky, ktoré spotrebiteľom vydávali notárske úrady na obdobie od 1. septembra 1944 do 31. marca 1945. Pri priamej spotrebe v domácnosti alebo pri hromadnom stravovaní v tomto období sa rátalo s množstvom 100 kg na osobu, t. j. necelého pol kg na deň. Pri pečení chleba sa rátalo s 3 kg na 9 kg spracovanej múky. Ceny zemiakov od pestovateľa boli stanovené podľa kvality od 55 do 82 Ks za 100 kg.

Vo vojnových časoch patril tabak a fajčivo medzi osobitne cenené predmety každodennej potreby. Ponuka zahŕňala 14 druhov cigár (1,64 až 10,50 Ks za kus) a 14 druhov cigariet (najlacnejšie Detva, Tatra a Lipa – 25, 50 a 60 hal. za kus, najdrahšie Stambul tri koruny za kus), štyri druhy fajkového, tri druhy cigaretového a deväť druhov šnupavého tabaku. Od 2. októbra však vstúpili do platnosti lístky na tabak. Nárok na jeho nákup mali iba muži od dovŕšenia veku 18 rokov. Dávky tabaku sa stanovovali ad hoc podľa stavu zásob a oznamovali sa týždeň vopred.

Už od leta 1944 sa predmetom regulovaného zásobovania v obciach nad dvetisíc obyvateľov stalo aj palivo. Jeho množstvo záviselo od veľkosti bytu a jeho zariadenia. Nákup dreva v obciach pod dvetisíc obyvateľov nebol obmedzený. Ak však v takýchto obciach niekto nemohol používať na kúrenie drevo, mohol požiadať Najvyšší úrad pre zásobovanie o výnimočný prídel uhlia alebo koksu.

Ponuka tabakových výrobkov v súvekej reklame zodpovedala skutočnosti. Básnik a politik Laco Novomeský bol členom delegácie vyslanej do Londýna k prezidentovi Benešovi. Spomína, že pri rokovaní hrdo vytiahli škatuľu líp, aby ukázali, že na povstaleckom území funguje výroba aj zásobovanie. Ich triumf však zmrazilo pohoršenie niektorých prítomných londýnskych politikov, že na škatuli je skratka Slovenskej tabakovej réžie, a nie Československej...

V napätej situácii prišli na rad inflačné štátovky

■ **26. októbra 1944.** Hlavný ústav Slovenskej národnej banky v Bratislave dal do obehu 10-korunové štátovky vzor 1943 (→ s. 198) a 500--korunové bankovky vzor 1941. 15. februára 1945 vyšla päťkorunová štátovka.

Sústredenie podstatnej časti rezerv obeživa v banskobystrickej pobočke Slovenskej národnej banky v rámci príprav Slovenského národného povstania (→ s. 199) pomerne skoro vyvolalo na území okupovanom Nemcami nedostatok obeživa. Navyše finančné nároky okupanta spustili na Slovensku v septembri 1944 infláciu, ktorá kládla vysoké nároky na výrobu platidiel. Situáciu komplikoval aj nedostatok drobných mincí, ktorý signalizovali hlásenia z niektorých oblastí Slovenska.

Nedostatok obeživa riešilo Ministerstvo financií so Slovenskou národnou bankou dvoma spôsobmi. Na jednej strane to bolo vydanie päťkorunovej štátovky a neuskutočnená emisia jednokorunáčky. Na druhej strane sa Ministerstvo financií na konci r. 1944 pokúšalo vydať stokorunovú štátovku. Namiesto nej však bolo pod nemeckým tlakom a s nemeckou spoluprácou rozhodnuté vydať druhú, zjednodušenú emisiu 100-korunovej bankovky vzor 1940 a pripravovala sa aj druhá emisia 50--korunáčky vzor 1940.

Zatiaľ čo druhé vydanie 100-korunáčky vytlačili v núdzových podmienkach vo Viedni, vydaniu 50--korunáčky zabránilo zbombardovanie tlačiarne Giesecke a Devrient v Lipsku. Po niekoľkých rokoch odkladov sa Slovenskej národnej banke konečne podarilo dohodnúť s Tlačiarňou bankoviek Národnej banky pre Čechy a Moravu dokončenie tlače 500-korunáčky vzor 1941. Súčasne sa pripravovala tlač 5 000-korunáčky vzor 1944. Jej náklad bol však fyzicky vytlačený až po oslobodení, ale už nebol použitý.

Papierové peniaze pripravované alebo vydané v posledných mesiacoch existencie Slovenskej republiky: nevydaná jednokorunová štátovka, vydaná päťkorunáčka (122 mm x 59 mm), vydaná stokorunáčka druhej emisie (127 mm x 73 mm) a päťtisíckorunáčka (203 mm x 96 mm), ktorá sa už do obehu nedostala (fiktívny portrét kniežaťa Mojmíra bol prevzatý z poštovej známky).

FAKTY

Nemecká okupácia – využívanie Slovenska vrcholí

Nemeckú okupáciu Slovenska bezprostredne vyvolali akcie partizánov v lete 1944. Je však pravdepodobné, že by sa – s ohľadom na vojnovú situáciu – aj tak skôr či neskôr uskutočnila. Jej dôsledkom bolo vypuknutie SNP v nevýhodnom variante, keď jeho prípravy neboli ani zďaleka skončené a postup armád na východnom fronte neumožňoval rýchly zásah sovietskych vojsk. Takto však okupácia mala pre slovenské hospodárstvo katastrofálne dôsledky. Odohral sa vlastne dvojnásobný prechod frontu – raz pri potláčaní SNP, raz po prechode oslobodzovacích armád. Výsledkom bolo vyrabovanie zásob, živého i neživého inventára obyvateľov Slovenska, ktorí až dovtedy boli schopní sami si vyrobiť väčšinu potravín. Tým sa veľká časť obyvateľstva ocitla v závislosti od zásobovania z verejných zdrojov, ktoré však nie vždy boli k dispozícii. Nákupy nemeckých vojsk financovala bratislavská vláda inflačnou emisiou viacerých bankoviek. Formálne to bolo podložené slovensko-nemeckou medzištátnou dohodou o zásobovaní nemeckej brannej moci na Slovensku z 9. októbra 1944, platnou retroaktívne od 1. septembra. V jej rámci Slovenská republika Nemcom poskytla aj celú infraštruktúru a vecné výkony, potrebné slovenské platidlá, pracovné sily na opevňovacie a ďalšie práce atď. Desiaty bod zmluvy dokonca umožňoval, aby nemecká branná moc „v prípade, že slovenské orgány jej nebudú poskytovať vecné výkony dohovorené v tejto dohode, bude si uspokojovať príslušnú potrebu sama z krajiny (t. j. z miestnych, slovenských zdrojov – *pozn. red.*) a pritom bude vystavovať poukážky, ktoré je povinná preplatiť slovenská vláda, alebo ich (nemecká branná moc – *pozn. red.*) zaplatí z krajinských platidiel dávaných jej k dispozícii podľa bodu I. a) tejto dohody..." (podľa: *Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko. Dokumenty*, 1965). Navyše vláda 17. februára 1945 povolila Nemcom, aby evakuovali tovar a strojové zariadenie podľa ich uváženia. Takýmito rozhodnutiami vlastne dala súhlas na nekontrolovateľné vykrádanie krajiny, obmedzila jej hospodársky potenciál a zhoršila predpoklady povojnovej obnovy. Treba však povedať, že to nebolo slovenské špecifikum. Rovnakým spôsobom pripustila obrovské hospodárske škody aj Szállasiho vláda v Maďarsku.

Už od jari 1944 sa na západ sťahovali aj podniky a úrady, pričom evakuovaným zamestnancom štát vyplácal náhrady za cestovné a sťahovanie. Okrem toho mali nárok aj na evakuačný príplatok – napr. v marci a apríli 1945 až 1 380 Ks.

ZAUJÍMAVOSŤ

Valutové kurzy v rokoch 1939 – 1945

Valutové kurzy vyhlasovala Slovenská národná banka v mesačných intervaloch, no menila ich len zriedka, zväčša zanedbateľne. Kurzový lístok však neslúžil na voľný obchod s valutami, ale na preratúvanie rôznych záväzkov a výpočet z toho plynúcich poplatkov. Obsahoval 23 mien vrátane mien jednotiek štátov, s ktorými bolo Slovensko vo vojnovom stave (USA, Veľká Británia, Kanada), ale používalo ich v obchode s neutrálnymi štátmi. V lístku, naopak, chýbala protektorátna koruna, lebo po zrušení colnej hranice medzi Protektorátom a ostatným územím ríše sa obchodovalo prostredníctvom ríšskej marky. Preto v ňom chýbal aj poľský zlotý platný v Generálnom gouvernemente. Naopak, boli tu meny satelitných (Chorvátsko) aj okupovaných štátov (Srbsko), ktoré neboli priamo spojené s územím nemeckej ríše.

Kurzy sa stanovovali podľa teoretickej zlatej parity príslušných mien. Až do jari 1945 kopírovali kurz československej koruny po jej druhej devalvácii z roku 1936 (→ s. 181). V prípade ríšskej marky sa však tento kurz výrazne odchyľoval od skutočného pomeru hodnoty oboch mien. Oveľa presnejší bol kurz stanovený na bratislavskej burze. Kurz ríšskej marky slúžil aj na nepriamy prepočet hodnoty mien niektorých okupovaných štátov (Srbsko, Chorvátsko, Francúzsko), kde Nemecko nadiktovalo kurz meny oproti marke.

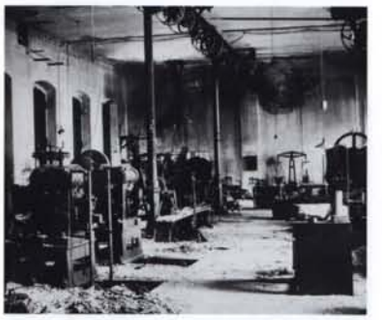
Oficiálne zverejňovaný kurzový lístok vyvracia idealizované spomienky niektorých pamätníkov, že hodnota slovenskej koruny sa vyrovnala švajčiarskemu franku alebo iným hodnotným menám. Niektoré meny (nórska a dánska koruna) si napriek nemeckej okupácii zachovali pomerne vysokú hodnotu, zatiaľ čo iné okupanti výrazne podhodnotili (francúzsky frank).

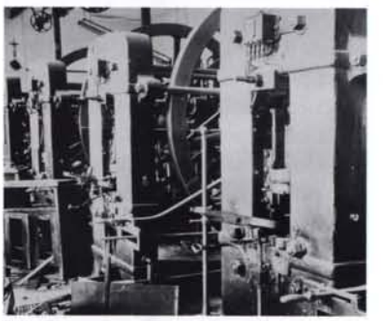
Mena	Ks
Egyptská libra	115,00
Holandský zlatý	15,43
Grécka drachma	0,19
Ríšska marka	11,63
Srbský dinár	0,58
Belgická belga	4,65
Maďarské pengő	6,93
Rumunský leu	0,19
Švajčiarsky frank	6,73
Fínska marka	0,59
Turecká libra	23,00
Dánska koruna	6,07
Portugalské escudo	1,18
Anglická libra	115,00
Talianska líra	1,16
Kanadský dolár	24,00
Americký dolár	29,00
Nórska koruna	6,60
Švédska koruna	6,91
Francúzsky frank	0,58
Bulharský lev	0,35
Chorvátska kuna	0,58

Pozn.: Belga bola menová jednotka zavedená v Belgicku r. 1926. Používala sa súbežne s frankom až do konca druhej svetovej vojny.

Nálože a explózie v mincovni

■ **Prelom marca a apríla 1945.** Nemecké vojská pred ústupom v smere na Vrútky uložili do mincovne trhaviny a 2. apríla odpálením časti náloží poškodili jej zariadenie. Poškodenie bolo natoľko závažné, že závod nebol schopný prevádzky. Odmínovanie mincovne a jej rekonštrukcia sa pretiahla do jari 1946. Nemci zároveň zapálili povaly väčšiny domov na kremnickom námestí a zabránili haseniu týchto požiarov. Niektoré domy na to doplatili celkovým narušením statiky, lebo zvyšky múrov sa zrútili skôr, ako sa mohla začať rekonštrukcia. V meste so vzácnou historickou zástavbou to znamenalo takmer nenahraditeľné škody, a to aj z hľadiska dejín mincovníctva na Slovensku. Zničený bol napríklad dom v dolnej časti námestia, ktorý v stredoveku patril mincmajstrovi Opitzovi, povolanému z Kutnej Hory, a asanovať sa museli takisto zrúcaniny domu pizetára (kráľovského kontrolóra mincovne). Sovietske a rumunské jednotky oslobodili Kremnicu 3. apríla 1945.

Zariadenie kremnickej mincovne poškodené 2. apríla 1945 výbuchmi náloží

Domy v dolnej časti kremnického námestia (dnes Námestie M. R. Štefánika), vypálené nemeckým vojskom

Hospodárske škody spôsobené protipovstaleckými bojmi a prechodom frontu sa odhadujú na 114 mld. korún, čo predstavovalo 20-násobok peňažného obehu koncom augusta 1944. Nemecká armáda odvliekla stovky motorových vozidiel, rušňov, vagónov aj lietadiel, ďalšie dopravné prostriedky vyradila z prevádzky. Ostali po nej vytrhané celé úseky tratí a poškodené vozovky, železničné aj cestné tunely, priecestia a mosty. Tieto škody veľmi komplikovali obnovu normálneho života krajiny ešte dlho po skončení vojnových operácií.

Ďalšie vážne škody spôsobilo spojenecké bombardovanie zamerané na ničenie strategicky významných výrobných zariadení (rafinérie Apollo a Dubová), ktorých dôsledkom bolo aj ničenie obydlí a zabíjanie civilného obyvateľstva (Bardejov, Nitra, sčasti aj Bratislava, pri sovietskom bombardovaní v decembri 1944 Prešov).

Vážne hospodárske dôsledky mali aj tisícky zmarených životov.

Súčasťou drancovania slovenského hospodárstva bol aj odvoz mincových kovov do mincovní na území Nemecka. Protesty Slovenskej národnej banky boli márne – mincovňa bola od februára 1945 vyhlásená za podnik dôležitý pre obranu štátu, a teda podriadený vojenskému dozoru, fakticky Nemcom.

PREHĽAD

Menový vývin v závere vojny

Ak sa menové pomery na Slovensku vo vojnových rokoch vyvíjali bez prudkých výkyvov, po nemeckej okupácii od 29. augusta 1944 nastal rýchly rozvrat meny. Do konca marca 1945 ústredie Slovenskej národnej banky mesačne emitovalo približne miliardu Ks na základe eskontu zmeniek vystavovaných Ministerstvom financií na krytie potrieb spojených s okupáciou. Slovensko takto teda financovalo vlastnú okupáciu...

Obeh bankoviek z 5 mld. Ks koncom augusta 1944 stúpol na 11,6 mld. 31. marca 1945. Po prechode frontu prispievala k ďalšiemu znehodnocovaniu meny emisia čs. vojenských poukážok (→ s. 200). Jej rozsah na Slovensku možno iba odhadovať asi na 2 – 2,5 mld. korún a v úhrne, spoločne so slovenskými korunami emitovanými od začiatku apríla do 31. októbra 1945, napr. v súvislosti s výmenou pengő na južnom Slovensku alebo výplatou drahotných príspevkov, dosiahla hodnotu 4,7 mld. Na konci októbra 1945 bol hotovostný peňažný obeh na Slovensku 16 389 mld. Ks, čiže od vzniku slovenskej meny sa zvýšil 11,6-krát.

PREHĽAD

Nástupcovia Imricha Karvaša

Po zatknutí guvernéra Slovenskej národnej banky Imricha Karvaša gestapom prezident Tiso 15. septembra 1944 poveril jej vedením dovtedajšieho generálneho riaditeľa Slovenskej hypotečnej a komunálnej banky a člena bankovej rady SNB Antona Mederlyho.

Anton Mederly však svoju funkciu vykonával len krátko. 23. októbra 1944 prezident Tiso vymenoval za guvernéra národnej banky Rudolfa Kubiša, generálneho riaditeľa Tatra banky. Jeho postavenie bolo chúlostivé. Podarilo sa mu ochrániť pracovníkov banskobystrickej pobočky Slovenskej národnej banky pred pokusmi vlády vymeniť ich pre nespoľahlivosť preukázanú za povstania. S podporou spolupracovníkov sa ubránil aj silnému nemeckému nátlaku na evakuáciu

Viceguvernér Ján Balko (1901 až 1992). Bol známy odmietavým postojom k deportáciám Židov a pomáhal povstaleckým funkcionárom po obsadení Banskej Bystrice. Po vojne bol postavený pred súd a väznený, neskôr pôsobil ako učiteľ.

banky do Kremsmünsteru (v Rakúsku, južne od Linca) a uvoľneniu devízových rezerv na krytie evakuácie prezidenta Tisa a členov vlády. Prípadnú evakuáciu Národnej banky pripúšťal len na západné Slovensko. Na krytie evakuácie členov vlády napokon uvoľnil 15 000 amerických dolárov, no staral sa o prevod zvyšku devízových rezerv do Švajčiarska. Hoci odmietal evakuáciu banky do zahraničia, nakoniec v apríli 1945 sám emigroval pod vplyvom správ o násilnostiach páchaných príslušníkmi Červenej armády. Do čela banky bol postavený jej viceguvernér Ján Balko, poslanec Slovenského snemu a tajomník obchodnej a priemyselnej komory v Bratislave, vymenovaný do tejto funkcie 14. marca 1945 namiesto odvolaného viceguvernéra Jozefa Fundárka.

Obnova ČSR a zjednocovanie meny

Na bratislavských uliciach viseli typické plagáty so Stalinovým rozkazom o oslobodení mesta

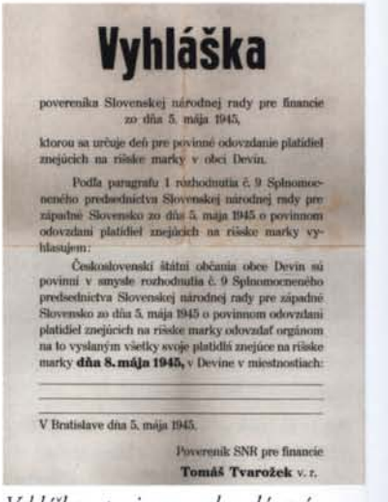
Prezident Beneš pri prejave na slávnostnom zasadnutí SNR v Košiciach

■ **4. apríla 1945.** Jednotky 2. ukrajinského frontu Červenej armády a sovietska Dunajská vojenská riečna flotila dovŕšili boje o Bratislavu. V tom istom čase sa prezident Slovenskej republiky, ktorý 30. marca spolu s vládou opustil Bratislavu, po kratšom pobyte v Holíči napokon ocitol v rakúskom meste Kremsmünster a spolu s vládou sa v máji vydal do rúk Spojencov. Oslobodzovanie celého slovenského územia sa skončilo 3. mája 1945.

Do Košíc pricestoval z Moskvy prezident ČSR Edvard Beneš a 5. apríla tu začala pôsobiť prvá domáca vláda pod vedením Zdeňka Fierlingera. V menovom vývoji Slovenska sa otvorila nová kapitola, spojená s obnovovaním jednotnej československej meny.

Prvým významným opatrením na ceste k zjednoteniu obeživa bola výmena cudzích platidiel na vrátených okupovaných územiach. V Devíne a Petržalke mala výmena konfiškačný charakter. Nemecké platidlá sa sťahovali, ako náhradu dostal každý držiteľ nanajvýš 500 Ks bez ohľadu na množstvo mariek, ktoré odovzdal.

Maďarské platidlá na južnom Slovensku stratili platnosť 26. júna 1945. V termínoch vyhlásených osobitne v jednotlivých okresoch ich vymenili za slovenské v pomere dve koruny za pengő. Priama výmena bola limitovaná sumou 2 000 Ks, vyššie sumy sa vyplácali až po súhlase Slovenskej národnej banky. V rovnakom pomere sa preratúvali vklady v peňažných ústavoch a záväzky splatné na odstúpenom území. Z výmeny boli vylúčené všetky maďarské mince, bankovky v hodnote tisíc pengő a nové maďarské bankovky, vydané po 1. apríli 1945. Nemenili sa ani sovietske okupačné platidlá znejúce na pengő, ktoré na prinavrátenom území neboli zákonným platidlom.

Vyhláška

poverenika Slovenskej národnej rady pre financie zo dňa 5. mája 1945,

ktorou sa určuje deň pre povinné odovzdanie platidiel znejúcich na ríšske marky v obci Devín.

Podľa paragrafu 1 rozhodnutia č. 9 Splnomocneného predsedníctva Slovenskej národnej rady pre západné Slovensko zo dňa 5. mája 1945 o povinnom odovzdaní platidiel znejúcich na ríšske marky vyhlasujem:

Československí štátni občania obce Devín sú povinní v smysle rozhodnutia č. 9 Splnomocneného predsedníctva Slovenskej národnej rady pre západné Slovensko zo dňa 5. mája 1945 o povinnom odovzdaní platidiel znejúcich na ríšske marky odovzdať orgánom na to vyslaným všetky svoje platidlá znejúce na ríšske marky **dňa 8. mája 1945,** v Devíne v miestnostiach:

V Bratislave dňa 5. mája 1945.

Poverenik SNR pre financie
Tomáš Tvarožek v. r.

Vyhláška o povinnom odovzdávaní ríšskych mariek v navrátenom Devíne

FAKTY

Hospodárske straty Slovenska spôsobené vojnou

„Celkové vojnové škody sa po oslobodení odhadovali čiastkou 114,5 miliardy Kčs (vo vtedajšej mene), čo znamenalo hodnotu približne troch národných dôchodkov Slovenska. Značné škody vznikli v infraštruktúre, poľnohospodárstve, na domovom majetku, poškodené boli také podniky ako rafinéria Apollo v Bratislave, Podbrezovské železiarne, Škodove závody v Dubnici a i. Z celkového počtu 3 506 km koľají ustupujúca nemecká armáda 279 km rozobrala a 971 zničila výbušninami. Z celkového počtu 7 447 železničných mostov a priepustov zničili alebo poškodili 1 126 objektov, čo bolo 52,5 percenta vzhľadom na ich dĺžku. Odvliekli alebo zničili 643 lokomotív, takže použiteľných ich ostalo len 22. Až 58 percentám obcí na Slovensku priniesla vojna škody na domovom majetku, zničených bolo 21 000 domov, bez prístrešia ostalo 100 000 ľudí. Frontové udalosti mali výrazne negatívne dôsledky na priemyselnú výrobu na Slovensku v roku 1945. Jej index poklesol v porovnaní s rokom 1937 na 59 bodov a len na 36 bodov v porovnaní s rokom 1943. Výroba elektrickej energie v roku 1945 poklesla na 50 percent výroby v roku 1944."

Podľa: Londák, M.: *Otázky industrializácie Slovenska (1945 – 1960).*

Opäť sa musia kolkovať peniaze

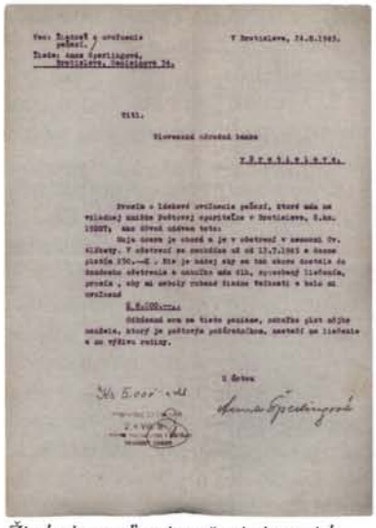
■ **3. júla 1945.** Slovenská národná rada nariadila, aby sa okolkovali všetky slovenské bankovky a vojenské poukážky s hodnotami 100, 500 a 1 000 korún, obiehajúce na Slovensku. Nariadenie malo protiinflačnú funkciu. Pri kolkovaní súkromným osobám vrátili iba 2 000 korún v okolkovaných platidlách. Sumy nad túto hranicu museli majitelia zložiť na viazané vklady. O ich prípadné uvoľnenie bolo treba požiadať a žiadosť odôvodniť účelom, na ktorý sa majú peniaze použiť. Tým kolkovanie vlastne anticipovalo opatrenia spojené s menovou reformou z 31. októbra 1945 (→ s. 210). Malo zabrániť aj zneužitiu peňazí, ktorých sa zmocnili Nemci alebo ich na úteku vyviezli predstavitelia bývalého režimu. Šlo aj o to, aby sa znemožnil dovoz väčších hotovostí vo vojenských poukážkach z Moravy a Čiech na Slovensko, kde mali vyššiu kúpnu silu.

Na známke vydanej k prvému výročiu SNP sa hodnota ešte udávala len neutrálne v korunách.

Kolkovanie vojenských poukážok sa tak stalo aj náhradným riešením namiesto pôvodne pripravovanej oddelenej emisie vojenských poukážok pre Čechy a Moravu, kde vzhľadom na nižšiu kúpnu silu protektorátnej koruny mali byť vydané len poukážky po 100, 500 a 1 000 korún, s rovnakým obrazom a textom, ale v inej farbe.

Kolkovanie vojenských poukážok sa však sčasti minulo účinkom. Na protest veliteľstva Červenej armády dovolili jej príslušníkom naďalej na Slovensku platiť aj nekolkovanými poukážkami. Svoj protest veliteľstvo zdôvodňovalo ťažkosťami, ktoré kolkovanie vyvolávalo pri presunoch vojsk medzi Slovenskom a Čechami a Moravou. V jeho pozadí však bola aj snaha využiť na Slovensku poukážky, ktoré Červená armáda dostala ilegálne priamo z tlačiarne GOZNAK nad rámec kontingentu, ktorý jej poskytol Československý menový úrad. Ich ilegálna emisia však vyšla najavo až po ich stiahnutí z obehu, keď suma stiahnutých poukážok prevýšila pôvodne objednané a legálne vydané množstvo, pričom veľká časť poukážok, najmä drobnejších nominále, sa z obehu nevrátila.

Žiadosť o uvoľnenie peňazí viazaných pri kolkovaní. Banka žiadateľke uvoľnila z viazaného vkladu len 5 000 Ks.

Kolky určené na slovenské papierové platidlá niesli portrét T. G. Masaryka a boli rozlíšené farbou aj písmom.

ZAUJÍMAVOSŤ

Priveľa peňazí na pomedzí?

Postupne sa obnovoval voľný pohyb osôb na celom území ČSR aj hospodársky styk. V tejto situácii Národná banka pre Čechy a Moravu a Slovenská národná banka uzavreli dohodu o platobnom styku medzi zatiaľ menovo samostatnými časťami územia. Zriadili na tento účel účty, v ktorých sa stanovil pomer všetkých záväzkov na 1 RM = 10 K = 10 Ks, pričom k záväzkom splatným na Slovensku sa priratúval 16-percentný príplatok. Tým sa vyrovnávala vyhasínajúca vyššia hodnota slovenskej koruny. Okrem toho najmä z moravského pohraničia čoraz častejšie cestovali na Slovensko občania, aby tu nakúpili potraviny. Ponúkali pritom na čiernom trhu protektorátne peniaze alebo čs. vojenské poukážky v hodnotách 1, 5 a 20 korún, ktoré platili na území celého štátu. Preto

v niektorých miestach stúpli ceny, napr. z 200 Ks za kilogram masla na 400 Ks. Tento dovoz sa na niektorých miestach stal skutočným problémom a pobočky Slovenskej národnej banky sa obracali na ústredie s otázkami, ako sa k nemu postaviť (na obr. list žilinskej filiálky Slovenskej národnej banky na túto tému a odpoveď bratislavského ústredia). Podľa dochovaných dokumentov šlo však o viac-menej zanedbateľné sumy, rádovo desiatky tisíc korún. Na dovoze poukážok sa však zúčastňovali aj sovietski vojaci.

KALENDÁRIUM

■ **18. 9. 1945.** Predsedníctvo SNR vymenovalo nový Zbor povereníkov na čele s Karolom Šmidkem (KSS). Povereníkom financií sa stal Matej Josko (DS).

OBDOBIE ČESKOSLOVENSKEJ MENY 1945 –1993

■ **19. 10. 1945.** Vyšiel dekrét prezidenta republiky č. 91 o obnove čs. meny (→ 25. októbra 1945).

■ **20. 10. 1945.** Ministerstvo financií vydalo vyhlášku o nových platidlách a vyšiel dekrét prezidenta republiky o prihlásení vkladov a ďalších peňažných pohľadávok.

■ **24. 10. 1945.** Vyšiel dekrét prezidenta republiky č. 102 o znárodnení akciových bánk a dekrét prezidenta republiky o znárodnení súkromných poisťovní.

■ **1. 11. 1945.** Uskutočnila sa menová reforma, ktorou sa zaviedla nová menová jednotka koruna československá (Kčs).

■ **8. 12. 1945.** Slovensko bolo začlenené do prídelového systému na potraviny zaužívaného dovtedy v Čechách a na Morave.

■ **11. 4. 1946.** Pražské rokovania medzi vládou, SNR a Zborom povereníkov sa skončili prijatím dohody, ktorou sa obmedzili právomoci slovenských národných orgánov.

■ **25. 4. 1946.** Vyšli mediniklové jednokorunáky vzor 1946 a skončila sa platnosť jednokorunových čs. poukážok 1944. →

■ **3. 5. 1946.** Do obehu vstúpila 5 000-korunová bankovka vzor 1945 tvar A (→ s. 211).

■ **26. 5. 1946.** Konali sa prvé povojnové voľby do Ústavodarného národného zhromaždenia. Najviac hlasov na Slovensku získala DS, v celoštátnom rámci KSČ.

■ **21. 6. 1946.** Vyšla modifikovaná 500-korunáčka vzor 1946 (→ s. 214).

■ **2. 7. 1946.** Prezident republiky vymenoval novú vládu na čele s Klementom Gottwaldom (KSČ). Vláda prijala *Budovateľský program* tretej vlády NF Čechov a Slovákov (→ s. 213).

■ **16. 8. 1946.** Utvoril sa nový Zbor povereníkov na čele s Gustávom Husákom (KSS). Povereníkom financií sa opäť stal Matej Josko (DS).

■ **25. 10. 1946.** Ústavodarné národné zhromaždenie schválilo zákon o dvojročnom hospodárskom pláne na r. 1947 – 1948.

Rokovania o menovej reforme

■ **Leto 1945.** Na prípravu menovej reformy vznikli dva sčasti nezávisle pracujúce výbory – politický (ministri vlády) a odborný. Museli riešiť mnoho zásadných otázok, najmä:

1. Odhadnúť množstvo obeživa nevyhnutné pre chod hospodárstva.
2. Odhadnúť, koľko peňazí môže jednotlivým stránkam ponechať.
3. Rozhodnúť, čo urobiť s nerealizovateľným previsom peňažnej masy.
4. Zjednotiť cenovú hladinu v oboch zatiaľ menovo samostatných častiach štátu.
5. Vyriešiť jednotnú distribúciu tovaru v podmienkach jeho nedostatku.
6. Stanoviť pomer protektorátnej a slovenskej koruny k novej Kčs.
7. Hľadať úhradu za nadbytočné obeživo.

Vzniklo pri tom veľa protichodných stanovísk. Týkali sa najmä spôsobu stanovenia množstva nového obeživa, hľadania spôsobov jeho krytia a určenia podielu Slovenska na novom obežive. Česká strana sa pokúšala vyjsť z predvojnových údajov o slovenskom podiele na daňových príjmoch štátu (7 – 11 percent) bez ohľadu na vzrast jeho ekonomického potenciálu v období vojny. Slovenská strana, naopak, spočiatku žiadala 27-percentný podiel, ktorý bral do úvahy aj počet obyvateľov. Neskôr sa jej odhad priblížil 19 – 20 percentám.

Zaujímavý bol návrh Slovenskej národnej banky. Podiel obidvoch oblastí na novom obežive odhadla na 3 : 1 v prospech Čiech a Moravy. Jeho celkovú sumu navrhla stanoviť dvoma spôsobmi. Prvý vychádzal z hotovostného obehu v celej ČSR r. 1937, ktorý dosahoval 8 mld. Kč, z kurzu 30 Kčs za 1 USD (t. j. na predvojnovej úrovni) a približne 5,5-násobného vzrastu obeživa v USA a vo Veľkej Británii. Za týchto okolností by teda v celej ČSR malo obiehať 5,5 x 8 mld. = 44 mld. Kčs. Tie by sa rozdelili na 33 mld. pre Čechy a Moravu a 11 mld. pre Slovensko. V Čechách a na Morave by sa teda za 105 mld. K (vklady a hotovosť) vyplatilo 33 mld. Kčs (1 Kčs = 4,55 K). Na Slovensku by sa 15 mld. Ks vymenilo za 11 mld. Kčs (1 Kčs = 1,36 Ks). Slovenská koruna by sa tak rovnala 3,35 protektorátnej.

Druhý spôsob potrebu obeživa odhadol na 16 mld. Kčs (o štyri mld. viac ako v celej ČSR v marci 1939), ktoré by sa rozdelili v pomere 3:1 na 12 mld. pre Čechy a Moravu a 4 mld. pre Slovensko. Menilo by sa 105 mld. K za 12 mld. Kčs (12,5 K = 1 Kčs) a 15 mld. Ks za 4 mld. Kčs (3,75 Ks = 1 Kčs). Slovenská koruna by sa tak rovnala 3,33 protektorátnej.

V reálnej situácii by sa pravdepodobne použili iné konkrétne hodnoty. Tento návrh však umožňoval uskutočniť menovú nápravu naraz, bez ďalších zložitých riešení, ktoré vyvolávali atmosféru dlhodobej neistoty a napokon vyústili do menovej reformy r. 1953 (→ 1. júna 1953). Bol napokon aj psychologicky prijateľnejší pre obyvateľov Slovenska vzhľadom na to, že ľudia mali zafixovanú predstavu o vyššej hodnote slovenskej koruny.

Rokovania v júli 1945 však dospeli k rozhodnutiu vyplatiť fyzickým osobám 500 korún v nových peniazoch (pôvodne sa uvažovalo o 1 000 alebo 700 korunách) v pomere 1 : 1 k starým peniazom a zvyšok hotovostí v papierových platidlách, všetky vklady a poistky blokovať na viazaných vkladoch. Rozhodol o tom postoj väčšiny českých členov politického výboru, ktorí nechceli radikálnejším zásahom pripraviť svoje strany o podporu voličov v nadchádzajúcich voľbách. Zároveň stále verili, že Nemecko zaplatí Československu svoje dlžoby a vojnové reparácie, čím by sa utvorili finančné fondy, ktoré by pokryli viazané obeživo a umožnili ho uvoľniť. Úlohu zohralo aj úsilie uskutočniť reformu tak, aby prebehla pokojne a obyvateľom ostala aspoň nádej, že sú stále vlastníkmi svojich peňazí. Rozhodujúce kroky sa odsunuli na neskorší, bližšie neurčený čas.

Rokovania komplikovali aj rozdielne názory na prídelový systém. Slovenskí predstavitelia sa pokúšali riešiť deficitné zásobovanie skôr cenovými nástrojmi. Keďže po prechode frontu na Slovensku vznikli vážne zásobovacie problémy a niektoré potraviny, najmä cukor, bolo nevyhnutné dovážať z Čiech alebo Moravy, slovenské národné orgány museli nakoniec akceptovať rozšírenie rigidného protektorátneho systému aj na Slovensku (→ 8. decembra 1945).

KURIOZITA

Pohostinnosť sa nevypláca

Rokovania o menovej reforme sa striedavo konali v Prahe a Bratislave. Pri rokovaní v Bratislave Slovenská národná banka usporiadala pre účastníkov slávnostnú večeru na statku, ktorý si zriadila ešte za vojny na prilepšenie zásobovania vlastných zamestnancov. Pražským účastníkom, pravdaže, chutilo. Lenže neskôr, v atmosfére napätých rokovaní o usporiadaní prídelového systému, túto večeru zneužili a s veľkým pohoršením poukazovali na hrozné pomery a neporiadok v zásobovaní na Slovensku. Ako dôkaz im poslúžil práve pomocný poľnohospodársky majetok Slovenskej národnej banky a sám fakt, že si ho vybudovala...

OSOBNOSTI

Povereníci financií

Poverenník financií Tomáš Tvarožek (1892 až 1945, na obr.) sa najmä ako riaditeľ Mestskej sporiteľne v Bratislave od r. 1923 venoval rozvoju siete sporiteľní na Slovensku. Po roku 1939 sa zapojil do občianskeho odboja, stal sa členom povstaleckej SNR za Demokratickú stranu a po vojne povereníkom financií. Mozgová porážka ho vytrhla zo života práve v čase rozhodovania o peňažnej reforme (20. júla). Nástupcom Tomáša Tvarožka sa stal jeho dovtedajší zástupca Matej Murtin (1905 – 1979), takisto povstalecký finančník (neskôr nespravodlivo väznený), a napokon Matej Josko (1907 – 1969), člen ilegálnej a povstaleckej SNR, popredný funkcionár Demokratickej strany (r. 1948 emigroval).

POZADIE

Východiská menovej reformy

Dôsledky menového vývinu v Čechách a na Morave z rokov nemeckej okupácie predstavovali pri obnove československej meny najväčší problém. Pri vzniku Protektorátu sa zákonnými platidlami stali ríšske marky a koruny v pomere 10 K za 1 RM, ktorý podhodnocoval korunu. Napriek určitým bariéram Nemci nakupovali v Protektoráte tovar oveľa lacnejšie ako v ríši. Navyše Národná banka pre Čechy a Moravu musela marky, ktoré Nemci v Protektoráte utratili, vracať Ríšskej banke, ktorá ich pripisovala na osobitné konto NBČM. Všetky nemecké výdavky v Protektoráte tak kryla inflačná emisia peňazí. Protektorát mal voči Nemecku vysoké pohľadávky za tovar dodaný do ríše a navyše musel platiť miliardové imatrikulačné príspevky za „ochranu". Hoci od júna 1939 v Protektoráte zaviedli reguláciu cien, do r. 1945 úradné ceny stúpli priemerne o 59 percent (na čiernom trhu bol nárast mnohonásobne väčší), a v októbri prídelový systém, ktorý obmedzil osobnú spotrebu. Naopak, zo sociálnych dôvodov a v rámci nacistickej politiky cukru a biča nominálne príjmy obyvateľstva vzrástli a pri sústavne klesajúcich prídeloch rástla aj nerealizovateľná kúpna sila. Množstvo peňazí a hodnota nevymáhateľných pohľadávok r. 1945 dosiahli 256 mld. K, z toho hotovostný obeh a vklady činili 135 mld. K. Hodnotu peňazí výrazne znižoval nedostatok tovaru a čierny trh, kde koncom vojny už vládli doslova astronomické ceny. Kilogram masti stál 1 800 K oproti 19 K na prídel, kilogram pravej kávy 9 000 K (na prídel nebola). O znehodnotení meny svedčil v lete 1945 aj čierny trh s valutami: libra šterlingov stála približne 1 700 K oproti 120 K pred vojnou.

Oddelenie slovenskej koruny a ríšskej marky jasným devízovým vzťahom medzi Slovenskom a ríšou, obratná politika vedúcich slovenských hospodárskych predstaviteľov a formálne spojenecký vzťah so Slovenskom Nemcom neumožňoval, aby slovenské hospodárstvo exploatovali natoľko ako v Protektoráte. Nevymáhateľné pohľadávky však aj tak dosiahli 7 mld. Ks. Na Slovensku však v čase vojny fungovalo trhové hospodárstvo s voľnou tvorbou cien. Preto ceny síce rástli rýchlejšie ako úradné ceny v Protektoráte, ale zároveň sa lepšie zachovávala rovnováha medzi hladinou cien a miezd. Ani zavedenie prídelového systému v júni 1941 (→ s. 196) tento stav výrazne nezhoršilo, lebo na Slovensku bol vysoký podiel samozásobiteľov. Nedostatok niektorých druhov tovaru sa prejavil až na jar 1944. Aj na Slovensku síce prirodzene vznikol čierny trh, ale jeho ceny sa odchyľovali od normálnych nanajvýš 5-krát. Nemecká okupácia od septembra 1944 do marca 1945 zvýšila peňažný obeh takmer o 7 mld. ničím nekrytých korún (→ s. 204 – 205). Inflačná emisia sa neskončila ani po oslobodení. Bolo treba financovať obnovu alebo aspoň provizórne opravy zničeného zariadenia a budov, vymeniť maďarské a nemecké peniaze na prinavrátených územiach. Okrem toho na Slovensku vydával nekryté obeživo aj Československý menový úrad pre potreby všetkých troch spojeneckých vojsk (→ s. 200).

Protektorátna koruna a jej podiely 10 h, 20 h a 50 h platili po reforme aj na Slovensku.

Veľký problém menového zjednotenia spočíval v tom, že prudké znehodnocovanie slovenskej koruny sa začalo až na samom konci vojny. Preto si ľudia vrátane rozhodujúcich činiteľov v mysli zafixovali jej slušnú hodnotu z predchádzajúceho obdobia, keď sa pomer oboch korún odhadoval na 2:1 až 4:1 v prospech slovenskej. Ďalší rozpor vyplýval z toho, že na jednej strane obidve meny boli vo vzťahu k východiskovej situácii r. 1939 takmer rovnako relatívne znehodnotené, ale na druhej strane boli vo veľmi rozdielnej miere zaťažené zamrznutými a nikdy neuhradenými pohľadávkami Protektorátu a Slovenska.

Posledná slovenská bankovka

■ **24. augusta 1945.** Vydanie 2 000-korunáčky sa stalo posledným prejavom slovenskej menovej samostatnosti v r. 1939 – 1945. Dôvodom na vydanie takéhoto vysokého nominále bol rast peňažného obehu a znehodnotenie meny. Výroba úplne nového platidla, vydaného v mene Československej republiky a s československým štátnym znakom, bola v nových politických a štátoprávnych pomeroch vhodnejším riešením ako použitie hotových zásob 5 000-korunáčky pripravenej v posledných mesiacoch existencie Slovenskej republiky s jej symbolmi na rube.

Obraz 2 000-korunáčky vznikol úpravou nevydanej 100-korunáčky z decembra 1944.

Pri jej vydaní panovala zrejmá koncepčná neistota. V texte je označená ako poukážka. Naznačuje to úsilie formálne nadviazať na emisiu čs. vojenských poukážok vzor 1944. Vydaná bola však na základe vyhlášky Slovenskej národnej banky. Nie je vylúčené, že to bol pokus vyhnúť sa v procese neľahkých rokovaní o zjednotení meny a spojení obidvoch emisných ústavov prípadným obvineniam zo separatizmu. Pri vydaní poukážky však proklamovaný štatút platidla korigovala vyhláška SNR 92 z 20. augusta 1945 slovným obratom, že ide o „poukážku s povahou bankovky". Platila iba 66 dní, do 31. októbra 1945. Na našom území to bolo najkratšie platné platidlo, ale do obehu takmer neprenikla.

Čs. poukážka s hodnotou 2 000 korún (150 mm x 73 mm)

FAKTY

Väčšia kúpna sila slovenskej koruny

Rozdelením čs. meny r. 1939 a stanovením pomeru 1 RM = 10 K, resp. 1 RM = 11,61 Ks, vznikla paradoxná situácia. Obidve meny boli vo vzťahu k reálnej hodnote ríšskej marky silne podhodnotené, no protektorátna koruna bola fiktívne revalvovaná nielen vo vzťahu k ríšskej marke, ale ešte väčšmi vo vzťahu k slovenskej korune aj napriek tomu, že vzhľadom na odlišný hospodársky vývin reálna kúpna sila protektorátnej koruny voči slovenskej až do jesene 1944, naopak, výrazne klesala. Túto skutočnosť však neberú do úvahy niektorí súčasní českí autori a vytvárajú u čitateľov mylný dojem, že slovenská koruna sa počas druhej svetovej vojny znehodnocovala viac ako protektorátna.

Koruny sa sťahujú z Poľska

■ **31. augusta – 7. septembra 1945.** Na územiach, ktoré Slovensko získalo v septembri 1939 po útoku na Poľsko (→ 11. septembra 1939) a ktoré Československo na jar 1945 vrátilo Poľsku, sa uskutočnila výmena slovenských korún za poľské zloté. Táto výmena sa vykonala dodatočne, nezávisle od výmeny ríšskych mariek a okupačnej meny zavedenej Nemcami v Generálnom gouvernemente, uskutočňovanej etapovito od januára do apríla 1945, v závislosti od postupu obsadzovania poľského územia Červenou armádou. Termín výmeny určilo poľské ministerstvo financií.

Pozoruhodné je, že poľskí úradníci, ktorí výmenu vykonávali, si sťažovali, že väčšina obyvateľov odmietala slovenské peniaze odovzdať. Poľské úrady to pripisovali propagande nepriateľskej Poľsku, ktorá podľa nich vytvárala dojem, že uvedené územia majú ostať súčasťou Slovenska, resp. Československa.

Poľské ministerstvo financií stanovilo výmenný pomer jedna koruna za dva zloté a pokladalo ho za veľmi výhodný pre obyvateľov, lebo podľa jeho zistenia sa zlotý neoficiálne menil za päť korún. Šlo však o zrejmú reflexiu výmeny zlotých za slovenské koruny v septembri 1939 (→ s. 192) a dezorientáciu obyvateľov v chaotických povojnových pomeroch. Dovedna sa tu zamenilo 905 552 Ks za 1 811 104 zlotých. Nemenili sa mince menšie ako jednokorunové. Obyvatelia siedmich obcí odmietli slovenské koruny za zloté zameniť a ponechali si ich...

Prvá menová reforma po vojne

■ **25. októbra 1945.** Na základe dekrétu prezidenta republiky z 19. októbra 1945 sa začala menová reforma. Mala z menového hľadiska zjednotiť Slovensko s Moravou a Čechami a odstrániť nadbytočné obeživo. Od 1. novembra sa zaviedla nová menová jednotka – koruna československá (Kčs), viazaná na americký dolár. Fyzickým osobám sa menilo 500 korún v starých papierových platidlách na hlavu v pomere 1:1 za nové peniaze. Právnickým osobám a podnikom sa menili peniaze do sumy miezd vyplatených za predchádzajúci mesiac. Dodatočne sa im ešte vymenilo 500 korún na zamestnanca. Dokladom o výmene boli výplatné listy. Na Slovensku sa vydávali na základe odbernej knižky (→ s. 196), v Čechách a na Morave na základe tzv. lístka pre domácnosť. Neskôr sa na ne zaznamenávalo aj prípadné uvoľňovanie viazaných vkladov. Za vydanie listu sa platilo 10 korún.

Ostatné papierové platidlá sa do 15. novembra 1945 vkladali na viazané vklady, najmä v Poštovej sporiteľni, na poštách, ale aj v iných peňažných ústavoch. Viazali sa aj všetky úspory a poistky. Tie bolo zároveň treba prihlásiť na osobitných formulároch. Bez prihlášky strácal ich majiteľ nádej na ich prípadné uvoľňovanie. Výnimky si však vynútili politické strany, ktorým sa vymenili všetky peniaze v straníckej kase. Ich funkcionári dokonca agitovali, aby ľudia svoje hotovosti venovali strane, a sľubovali im za to po výmene peňazí určitú sumu vrátiť.

Mince – slovenské, protektorátne aj niektoré predvojnové – platili po reforme na celom území. Pre nedostatok drobných mincí ostali v platnosti aj korunové poukážky vzor 1944 (→ s. 213). Pri reforme sa vydávali papierové platidlá s hodnotami 5, 10, 20, 50, 100, 500 a 1 000 Kčs, vytlačené v Anglicku (→ s. 201), 100 a 1 000 Kčs, vytlačené v lete 1945 v Prahe. Platidlá v hodnotách 5 – 100 Kčs boli vyhlásené za štátovky, platidlá po 500 a 1000 Kčs za bankovky.

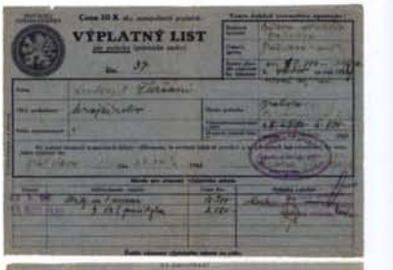
Výmena nových platidiel fyzickým osobám trvala od 29. októbra do 4. novembra. Podniky si mohli nové peniaze vymeniť už 27. októbra. Zamestnanci, ktorí mali dostať mzdu vyplatenú 25. – 27. októbra, mali nárok požiadať o odklad jej výplaty na 30. októbra, už v nových peniazoch. Ak si v čase výmeny niekto nevyčerpal celú kvótu 500 Kčs, bolo mu ju možné dorovnať dodatočne, na základe záznamov vo výplatnom liste.

Prvá strana prihlášky vkladov, ktorá bola podkladom na prípadné uvoľnenie časti vkladu. Podobný vzhľad mala aj prihláška majetku, na základe ktorej sa vyrubovala daň z majetku. Jej zaplatenie bolo jedným zo zdrojov krytia novej československej meny.

Výplatný list pre fyzické osoby, používaný na Slovensku (bez spodnej kontrolnej časti, ukladanej v peňažnom ústave)

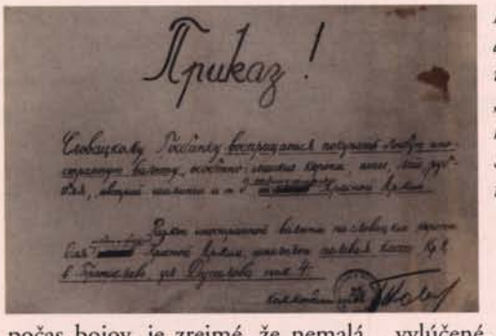

Výplatný list pre právnické osoby a podniky so spodnou kontrolnou časťou

POZADIE

Vyúčtovanie inváznych poukážok

Tlač vojenských poukážok sa v tlačiarni GOZNAK objednávala podľa potreby v niekoľkých dávkach a dosiahla sumu 8 mld. korún. Po ich stiahnutí z obehu v novembri 1945 a po prirátaní jednokorunových poukážok stiahnutých z obehu až v júni 1946 sa zistilo, že celková suma stiahnutých poukážok pravdepodobne prevyšuje objednanú sumu o 5 – 6 mil. korún. Vzhľadom na to, že pomerne veľké množstvo poukážok s nižšími hodnotami (1 až 100 K) ostalo v rukách obyvateľstva, resp. bolo zničených počas bojov, je zrejmé, že nemalá časť vytlačených poukážok sa z GOZNAK-u dostala priamo do rúk Červenej armády. Nie je však vylúčené, že aj v Československu, tak ako v Maďarsku, si sovietske vojská samy tlačili okupačné poukážky vo vlastných poľných tlačiarňach.

Príslušníci Červenej armády v Bratislave sa usilovali zamieňať valuty, „ukoristené" v susedných krajinách, za koruny. Sovietsky veliteľ mesta to rozkazom zakázal.

HESLO

Tezaurácia drobných mincí

21. októbra 1945. Vyhlásenie dekrétu o menovej reforme vyvolalo okamžitú tezauráciu drobných mincí, ktorých sa reforma nedotkla, takže sa nimi dalo preniesť do nového menového obdobia viac ako len kvóta 500 Kčs. Obavy o osud meny a šepkanda o ďalšej reforme podnietili systematické zhromažďovanie drobných a vznikol ich umelý nedostatok. Zákon o čs. mene z 11. marca 1948 trestal nadmerné zhromažďovanie drobných pokutou 50 000 Kčs alebo väzením do jedného mesiaca.

50-korunáčka (140 mm x 72 mm), 100-korunáčka (153 mm x 83 mm) a 500-korunáčka (165 mm x 95 mm) vytlačené v Anglicku

Papierové platidlá pripravené r. 1945 v ateliéri Tlačiarne bankoviek NBČS v Prahe. 100-korunáčku (146 mm x 76 mm) a 1 000-korunáčku (180 mm x 87 mm) dali do obehu r. 1945 v rámci reformy, 5 000-korunáčku (190 mm x 87 mm) až v máji 1946. Táto štátovka a bankovky však vznikali dosť narýchlo kombináciou prvkov pochádzajúcich ešte z predvojnového obdobia (hlava republiky na 100-korunáčke, štátny znak na 5 000-korunáčke) alebo úpravou protektorátnych bankoviek (líce 5 000-korunáčky).

Päťkorunáčka (80 mm x 44 mm), 10-korunáčka (103 mm x 54 mm) a 20-korunáčka (117 mm x 47 mm) vytlačené v Anglicku

Voľba námetov na papierové platidlá vyrobené v Anglicku (→ s. 201) vyšla čiastočne z medzivojnovej tradície (Hradčany, M. R. Štefánik a T. G. Masaryk). Rozšírili sa o ďalšie kladne vnímané osobnosti (Karel Havlíček Borovský, Ján Kollár, Jiří z Poděbrad), ktoré mali zároveň aj určitú revolučnú konotáciu, a typické krajinné motívy (Tatry, hrad Karlštejn).

Výrez z portrétu Johanky Dvořákovej z Karvinej Josefa Mánesa sa uplatnil ako motív na lícnej strane 1 000-korunáčky tvaru B z r. 1945.

Najnižšie hodnoty mali iba ornamentálnu výzdobu. Návrhy vznikli zrejme podľa vopred pripravených univerzálnych návrhov Charlesa Meronkiho. Vytlačené boli ofsetom na papier bez vodoznaku. Stredné hodnoty mali na líci zobrazené osobnosti, rub bol bez tematickej náplne. Autorom bol Hugo Fleury. Hlavný obraz líca bol vytlačený hĺbkotlačou, rub ofsetom. Najvyššie nominále niesli na obidvoch stranách vyobrazenia, výtvarne spracované rytcom Edmundom Dulacom. Hlavný obraz bol vytlačený hĺbkotlačou, papier mal lokalizovaný figurálny vodoznak.

Obrazové podklady sa získavali z poštových známok, pohľadníc alebo publikácií z knižnice vyslanectva. Grafické stvárnenie platidiel malo charakteristický štýl jednotlivých tlačiarní. Najmä 5- a 10-korunáčky z tlačiarne Thomas de La Rue sa mimoriadne podobajú spojeneckým vojenským platidlám pre Rakúsko. Tri najvyššie hodnoty, bez ohľadu na zobrazené motívy, sú zasa len opakovaním stereotypnej schémy bankoviek z tlačiarne Bradbury & Wilkinson. Napriek vzniku v troch tlačiarňach však celá emisia pôsobí pomerne ucelene a predstavuje maximum dosiahnuteľné v daných podmienkach.

POZADIE

Profesor Engliš a reforma

Prístup k náprave meny a spôsob vyčísľovania jej krytia starými záväzkami z prvej ČSR, majetkom skonfiškovaným odsunutým Nemcom alebo platením dávky z majetku viazanými vkladmi ostro kritizoval Dr. Karel Engliš (→ s. 165). Upozorňoval, že hodnota majetku alebo peňazí sa nezmení, ak zmenia svojho majiteľa. Vyčítal zodpovedným činiteľom, že sa správajú, akoby sme všetci za vojny zbohatli, zatiaľ čo celý štát nesmierne schudobnel. Bola to oprávnená kritika, avšak nik ho nepočúval, či skôr ani nechcel počúvať.

PREHĽAD

Komu aký prídel

Lístky na potraviny sa vydávali podľa kategórií obyvateľstva – napr. deti v jednotlivých vekových skupinách, mladiství, staršie osoby, pričom kategórie sa časom menili. V rokoch 1952 a 1953 sa rozlišovali aj ľudia v zamestnaneckom pomere a dôchodcovia.

Nutrične hodnotnými potravinami boli zvýhodnené deti a mladiství, tehotné ženy a matky po pôrode a vážne chorí (najmä tuberkulotici). Ťažko a veľmi ťažko pracujúci dostávali zvýšené prídely tukov, pečiva a cukru.

Naopak, v r. 1945 – 1947 boli veľmi znevýhodnení Nemci, ktorých čakal odsun. Mali nárok na prídely určené v Protektoráte Židom. Chýbalo v nich napríklad mäso. Od januára 1949 stratili nárok na lístky súkromní podnikatelia, ktorí využívali námezdnú prácu (vrátane členov rodiny!), živnostníci, „dedinskí boháči", príslušníci slobodných povolaní a osoby „vyhýbajúce sa práci". Boli odkázaní na voľný alebo čierny trh s vyššími cenami.

Úradne stanovené prídely sa v každom zásobovacom období upravovali. Nedostatok niektorej potraviny sa kompenzoval zvýšením prídelu iného druhu. Paradoxom je, že poľnohospodárske Slovensko trpelo dlhodobým nedostatkom mlieka a mliečnych výrobkov. Napríklad tvaroh sa tu v druhej polovici 40. rokov vôbec nevydával dospelým osobám.

Prídelové lístky aj na Slovensku

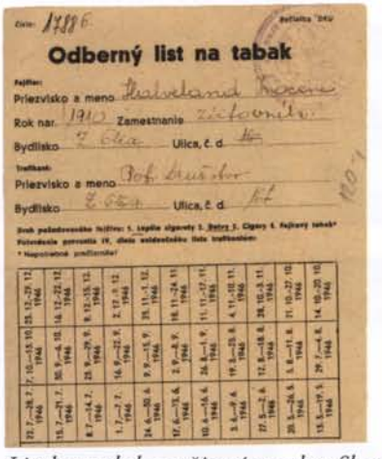
■ **8. decembra 1945.** Na Slovensku sa až od tohto dňa zaviedli prídelové lístky na potraviny v takej podobe, v akej sa za vojny používali vo väčšine štátov. Lístky sa skladali z dvoch častí. Spravidla v strede hárka bola kmeňová časť, kde sa uvádzal druh lístka, meno a adresa zákazníka a pečiatka obchodníka, u ktorého sa zákazník prihlásil na odber tovaru. Okolo boli rozložené ústrižky s vyznačenou časťou prídelu. Hárok obsahoval aj tzv. osobitné ústrižky. Ich použitie a prídel tovaru sa vyhlasovali podľa zásobovacej situácie. Na prelome r. 1945 a 1946 sa na osobitné ústrižky lístkov na chlieb a múku napríklad predávalo 400 g mäsa na štyri týždne. Zväčša však ostávali nevyužité.

V rokoch 1946 – 1947 hárky s lístkami na potraviny obsahovali aj ústrižky označené písmenom U, ktoré slúžili na nákup amerických vojenských balíčkov s konzervovanými potravinami, dodávaných v rámci pomoci UNRRA. Balíčky boli podľa svojho obsahu (mäsové konzervy, čokoláda, káva, ovocné šťavy v prášku, hotové jedlá, syry, sucháre) ocenené určitým počtom bodov, ktoré bolo treba pri nákupe odovzdať.

Zákazníci sa museli po zavedení lístkov prihlásiť na odber jednotlivých druhov potravín u konkrétneho obchodníka v mieste svojho trvalého bydliska. Keď táto povinnosť odpadla a navyše sa v januári 1952 lístkový systém na Slovensku zjednotil s ostatnými časťami republiky, lístky kmeňovú časť už neobsahovali. Stali sa tým vlastne anonymnou, prenosnou a univerzálne použiteľnou ceninou.

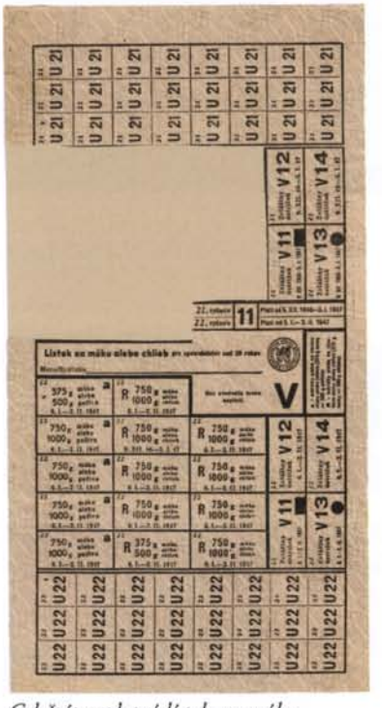
Lístky na odevy a obuv (šatenky) používali bodový systém. Každý spotrebiteľ dostal na celý rok k dispozícii určitý počet bodov, ktoré sa postupne cez rok uvoľňovali na použitie. Tovar bol okrem ceny v korunách ohodnotený aj určitým počtom bodov, ktoré sa museli pri nákupe odovzdať. Okrem toho existovali do konca r. 1947 jednorazové poukazy na určitý druh tovaru (záclony, uteráky, posteľná bielizeň a pod.) alebo vykonanie opráv (napr. obuvi či hodiniek). Ďalší systém poukazov slúžil na predaj palivového dreva a uhlia.

Lístky sa vydávali na rôzne dlhé obdobia – potravinové lístky v r. 1945 – 1951 prevažne na štvortýždňové obdobia, prechádzajúce z mesiaca na mesiac, od januára 1952 na celé kalendárne mesiace. Lístky na ostatné komodity a niektoré potraviny (zemiaky, mydlo, tabak, niekedy aj vajcia) sa vydávali na celý rok.

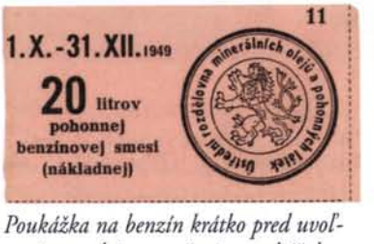
Lístok na tabak, používaný na celom Slovensku pred jeho úplným včlenením do celoštátneho prídelového systému, a lístok na mlieko pre tehotné ženy a dojčence z toho istého obdobia vydaný v Rimavskej Sobote

Celoštátne platný lístok na múku a chlieb z konca r. 1946 a začiatku r. 1947 s bodmi na nákup potravín z dodávok UNRRA

Poukážka na nákup alebo vyhotovenie topánok, veľmi vzácneho artiklu, z decembra 1947

Poukážka na benzín krátko pred uvoľnením predaja a zrušením poukážok

ZAUJÍMAVOSŤ

Odstrihujte okraje lístkov!

Zákazníci aj predavači sa museli vyzbrojiť veľkou trpezlivosťou. Niektoré potraviny (mlieko a tuky) bolo treba objednať týždeň alebo mesiac vopred. Veľa času vyžadovalo váženie tovaru. Bolo ho totiž treba odvážiť presne na gram. Okrem prevzatia peňazí a vrátenia výdavku predavač musel aj odstrihnúť a roztriediť množstvá drobných ústrižkov, ale ich aj nalepiť na predtlačené hárky a vyúčtovať. Hárky s lístkami však mali pomerne široké okraje, ktoré pri odstrihávaní a lepení ústrižkov prekážali. Preto sa na lístkoch objavili výzvy, aby ich ľudia v záujme urýchlenia nákupu odstrihli. Zúčtovanie odovzdaných lístkov bolo prísne, šlo pri ňom doslova o gramy jednotlivých potravín.

Jednokorunáčky pašované z Ukrajiny

■ **Zima 1946.** Keďže obeh čs. vojenských poukážok na Podkarpatskej Rusi trval až do 15. novembra 1945, na jej území ostalo nemalé množstvo poukážok v rukách obyvateľstva a nemožno vylúčiť, že aj v rukách Červenej armády. Nové hranice neboli spočiatku strážené tak, aby cez ne domáci obyvatelia s dobrou znalosťou terénu nemohli prechádzať. Nemohli si však legálne vymeniť čs. peniaze, takže siahli po núdzovom riešení – pašovali aspoň jednokorunové poukážky, ktoré v ČSR stále platili. Pašovanie nadobudlo také rozmery, že si 7. januára 1946 naň bratislavský ústav NBČS sťažoval ústrediu v Prahe, ktoré 12. januára 1946 požiadalo Ministerstvo financií, aby čím skôr ukončilo platnosť jednokorunových poukážok. Rozhodnutie sa však odkladalo v obave, že bude nedostatok drobných. Ministerstvo nevyužilo ani možnosť vytlačiť celý náklad zjednodušených jednokorunáčok s obrazom rezervnej (mobilizačnej) koruny z konca 30. rokov (→ s. 192). Nakoniec ho donútil stiahnuť poukážky príchod nákupnej komisie Červenej armády z Rakúska v apríli 1946. Priviezla 43 000 jednokorunáčok v pôvodnom sovietskom balení a žiadala za ne zubné kefky. Platnosť jednokorunáčok sa po všetkých týchto peripetiách skončila 25. apríla a ich dodatočná výmena 4. mája 1946.

FAKTY

Čierny trh je nepremožiteľný

Nedostatok tovaru a administratívne usmerňovanie cien vždy vyústi do vzniku dvoch hladín cien a rozdvojenia trhu na legálny a čierny, prípadne do rozbujnenia korupcie. Ceny na čiernom trhu pritom bývajú takmer vždy vyššie a pohlcujú previs nerealizovateľnej kúpnej sily. Prirodzene teda uvádzajú do rovnováhy objem miezd a množstvo ponúkaného tovaru.

Hladinu cien na čiernom trhu pravidelne sledovala Národná banka a vyhodnocovala ju. Z týchto záznamov vieme, že napríklad koncom r. 1947 stál kilogram hladkej múky na čiernom trhu 46,50 Kčs, kilogram hovädzieho mäsa 46,30 Kčs a bravčového 95,60 Kčs, kilogram bravčovej masti bolo možné „zohnať" za 223 Kčs, kilogram zemiakov za 6,60 Kčs a cibule za 60 Kčs. Liter mlieka stál 14,50 Kčs a vajce 10,30 Kčs.

Ceny na čiernom trhu odzrkadľovali vývin zásobovania. Koncom r. 1947 klesli v prípade mäsa na 40 – 55 percent cien z r. 1945, ale zato cena tvarohu, ktorý na Slovensku chýbal, stúpla až na 293 percent. Priemerný vzostup čiernych cien potravín oproti r. 1945 bol 123 percent.

Oproti úradným cenám boli „čierne" ceny vyššie r. 1946 o 77 percent (hovädzie mäso), 150 až 300 percent (väčšina potravín), 469 percent (masť) a 1 047 percent (cukor). Vysoká cena cukru súvisela s doznievaním kolapsu zásobovania v druhej polovici r. 1945 a tlakom verejnosti na zavedenie prídelových lístkov podľa vzoru Čiech a Moravy. V decembri 1947 sa čierne ceny ustálili na hladine okolo 200 až 300 percent úradných cien. Zavedením oficiálneho voľného predaja za zvýšené ceny r. 1949 (→ 1. januára 1949) vlastne sám štát začal využívať princípy čierneho trhu a preberal aj jeho cenovú hladinu.

Čierny obchod bol síce výnosné, ale nebezpečné podnikanie. Štátne orgány sa mu usilovali čeliť prísnymi trestmi a zabavovaním tovaru. V lete 1945 bratislavským čiernym obchodníkom okrem toho hrozil aj potupný sprievod mestom pod dozorom príslušníka Národnej bezpečnosti.

POZADIE

Menové otázky vo vládnom programe

Parlamentné voľby v máji 1946 posilnili postavenie komunistov na celoštátnej politickej scéne. Z konfrontácie tohto stavu s volebným víťazstvom Demokratickej strany na Slovensku sa rodil budúci konflikt, ktorého vyostrovanie prebiehalo v réžii komunistov, výdatne využívajúcich mocenské nástroje štátu na vyradenie politických oponentov.

Klement Gottwald na návšteve v Národnej banke československej

Predsedom novej vlády sa stal predseda KSČ Klement Gottwald. Jeho vláda predložila *Budovateľský program,* v ktorom sa zaväzovala dokončiť menovú reformu a pokračovať v postupnom uvoľňovaní viazaných vkladov, ktorých „zvyšok bude vhodnou formou konsolidovaný". Obracala sa na verejnosť so žiadosťou o pochopenie pre opatrenia vlády v menovej oblasti a vyzývala ju, aby im dôverovala, lebo od toho závisí stabilita meny.

PREHĽAD

Viazané vklady – časovaná bomba čs. ekonomiky

1946 – 1947. Viazané vklady (→ 25. októbra 1945) pre novú menu znamenali veľkú záťaž. Uvoľňovať ich boli oprávnené aj miestne pobočky peňažných ústavov a pôšt, kde sa často postupovalo pod vplyvom osobných známostí. Viazanými vkladmi bolo možné platiť aj majetkové dane. V Čechách a na Morave prebiehalo ich uvoľňovanie benevolentne, pričom suma viazaných vkladov tam bola oveľa vyššia ako na Slovensku. Do obehu sa tak viacerými cestami vracalo nemalé množstvo nekrytého obeživa, ktoré sa rozlievalo do celej republiky. Do úvahy prichádzala aj čiastočná výplata viazaných vkladov a likvidácia ich zvyšku. Takýto postup by však narazil na nepochopenie obyvateľstva a to populistické záujmy politických strán nemohli pripustiť. Problém viazaných vkladov ostal nevyriešený a pôsobil ako časovaná bomba. Roku 1947 sa prijal zákon o Likvidačnom fonde menovom. Jeho úlohou bolo spravovať vklady a hľadať prostriedky na ich postupnú výplatu. Disponovanie viazanými vkladmi ostávalo obmedzené. Mohli sa združovať, mohla sa nimi platiť dávka z majetku a mohlo sa žiadať o uvoľnenie ich časti zo zákonom presne definovaných sociálnych dôvodov (výživné, štúdium, svadby, pohreby a pod.).

Pri schvaľovaní zákona o fonde v Ústavodarnom národnom zhromaždení sa skrížilo viacero predstáv o tom, odkiaľ sa budú čerpať fondy na uvoľnenie viazaných vkladov. Z vnútorných zdrojov však tieto prostriedky nemohol získať. Vytvoriť tovarové krytie viazaných vkladov by bolo možné iba za cenu podhodnotenia, alebo dokonca nezaplatenia práce tých, ktorí by tovary vyrábali. Úhrada nemeckých dlžôb by sa tým len preniesla na plecia iných občanov. Reálnu hodnotu nemali ani domáce predvojnové záväzky, označované v súvekých dokumentoch ako „dobré" a schopné kryť novú menu. Odškodnenie z Nemecka však bolo čoraz iluzórnejšie. Po nástupe studenej vojny nádeje na reparácie stratili akúkoľvek reálnosť. Západné mocnosti pripravovali svoje okupačné zóny na prípadný otvorený konflikt. ZSSR demontážami a vyvážaním zariadenia zo svojej zóny ďalej podväzoval jej schopnosť platiť reparácie aj iným štátom.

Do leta 1947 stúpol obeh na 59 mld. korún, koncom r. 1947 na 66 miliárd a v septembri 1948 na takmer 70 miliárd. Dôverné analýzy NBČS na jeseň 1947 konštatovali, že krajina stojí pred novou menovou reformou. Vec však bola jasná aj verejnosti, lebo ešte 4. januára 1948 noviny zverejnili o raste obeživa varovný graf.

Vyplácanie viazaných vkladov zastavili r. 1953, keď už na nich ostávalo iba 80 mld. Kčs.

Nové papierové peniaze z rokov 1946 – 1950

Zmenšené lícne strany modifikovanej 500-korunovej bankovky a desaťkorunovej štátovky (→ s. 211)

Päťdesiatkorunáčky podľa návrhu Štefana Bednára (1948, 140 mm x 75 mm) a Ľudovíta Ilečka (1950, 145 mm x 65 mm)

Dvadsaťkorunová štátovka Karla Svolinského (127 mm x 60 mm) z r. 1949

■ **12. marca 1946.** Národná banka československá vydala modifikovanú 500-korunáčku vzor 1946 tvar A/2. Vytlačili ju, a po nej ešte aj päťkorunáčku a 10-korunáčku, zo zapožičaných a upravených pôvodných platní z Anglicka (→ s. 211). V situácii, keď prudký rast peňažného obehu vyžadoval veľké množstvo obeživa a príprava definitívnych platidiel bola zdĺhavá, sa tento postup ukázal ako najschodnejší.

Zámer nahradiť existujúce obeživo novým, domácej proveniencie, však nezanikol. Najskôr sa mala pripravovať nová 100-korunáčka. Ešte pred súťažou na nové platidlá tlačiareň bankoviek v júni 1947 usporiadala výstavu zahraničných bankoviek, kde mali výtvarníci možnosť porovnať rozličné výtvarné a technické koncepcie. Súťaž priniesla veľa zaujímavých návrhov, ktoré sa však nerealizovali. Podobný osud postihol aj neskoršie návrhy na 1 000-korunáčku. Tak sa skončili takmer všetky súťaže v povojnovom období, a to aj napriek účasti vynikajúcich výtvarníkov, napr. popredného českého grafika Cyrila Boudu.

V decembri 1948 doplnila sústavu obeživa výtvarne nevýrazná 50-korunáčka podľa návrhu Štefana Bednára, s portrétom M. R. Štefánika a panorámou Banskej Bystrice na rube. Panoráma má porušenú perspektívu a polohu budov. Naozaj pozoruhodným zjavom tohto obdobia je iba 20-korunáčka vzor 1949 českého ilustrátora a scénografa Karla Svolinského (1896 – 1986). S neobyčajnou ľahkosťou jej dominuje štylizovaný portrét dievčaťa vencom kvetov vo vlasoch a na rube pohľad na jarnú krajinu. Bohatá farebnosť sa dosiahla osobitným líniovým rozpisom obrazu na štyri farby a ich optickou adíciou. Tento spôsob rozpisu sa využíva pri Lambertovej pestrotlači, typickej pre francúzske papierové peniaze, ale použitím ofsetu tlačiareň bankoviek predbehla vývoj vo Francúzsku o 40 rokov. Príznačné pre čas jej vydania bolo, že ju vydali v deň výročia Stalinovho narodenia súčasne s dvoma pamätnými mincami s jeho portrétom (→ s. 216) a tlač ju komentovala ako dar k narodeninám. Jej výtvarným i tematickým náprotivkom mala byť Svolinského 50-korunáčka s obrazom slovenského mládenca na líci a na rube s dvojicou na pozadí hornatej krajiny s ovenčeným májom.

Štátovka bola už pripravená, ale napokon (možno pre štýl, možno aj pre vyššiu technickú náročnosť) dostala prednosť 50-korunáčka vzor 1950, navrhnutá Ľudovítom Ilečkom. Jej líce s obrazom baníka je vlastne prvý prípad uplatnenia socialistického realizmu na našich platidlách.

Nerealizované návrhy Cyrila Boudu

Motív rubu Svolinského nerealizovaného návrhu 50-korunáčky

Budova kremnickej štátnej mincovne na prelome 40. a 50. rokov

Pamätný štítok s portrétom E. Beneša, pripevnený pôvodne na raziacom stroji, pripomínal významný deň začatia razby nových korunových mincí v kremnickej mincovni, výročie zničenia jej zariadenia a dovŕšenie rekonštrukcie (z expozície Slovenskej národnej banky – Múzea mincí a medailí v Kremnici).

V Kremnici sa opäť razia mince

■ **25. apríla 1946.** Do obehu sa dostali prvé povojnové čs. mince – jednokorunáky. Razba nových mincí sa mohla začať až 26. februára 1946, keďže rekonštrukcia mincovne, poškodenej pri ústupe Nemcov (→ 2. apríla 1945), trvala celý rok. Nová minca sa obrazom zhodovala s pôvodnou korunou spred r. 1939 podľa návrhu Otakara Španiela (→ s. 178) a mincový obraz z medzivojnového obdobia si na obidvoch stranách zachovali aj všetky nasledujúce mince. Mali len menší priemer a halierové mince sa vyrábali z lacnejšieho materiálu. To znamená, že sa pri tejto príležitosti s oneskorením uskutočnili zámery na úpravy sústavy mincí, navrhované už v 20. rokoch. Nový obraz mal iba reverz dovtedy nerazeného nominále – dvojkorunáka z r. 1947. Fiktívny portrét Juraja Jánošíka podľa návrhu Josefa Wagnera sa na reverze uplatnil veľmi vydarene.

Z novej hodnotovej sústavy boli vylúčené nižšie hodnoty – päťhalierniky a 10-halierniky. Ak sa stalo, že tieto hodnoty v každodennej praxi predsa len chýbali, prechodne ich zastúpili staršie čs. a slovenské mince.

Pracovníci NBČS pri rátaní mincí

Československé drobné mince vydané v rokoch 1946 – 1950: 20-haliernik (zliatina medi a zinku, priemer 18 mm), 50-haliernik (zliatina medi a zinku, priemer 20 mm), koruna (zliatina medi a niklu, priemer 21 mm), dvojkorunák (zliatina medi a niklu, priemer 23,5 mm)

Niektoré z nich platili až do r. 1951. Nedostatok medi si vynútil koncom 40. rokov ďalšie zmenšenie rozmerov mincí a razbu z duralového šrotu získaného zo zvyškov lietadiel zostrelených v rokoch vojny. Nevydaný hliníkový päťkorunák z r. 1952 mal nahradiť rýchlo sa opotrebúvajúce papierové päťkorunáčky. Mincovňa r. 1947 navrhovala aj razbu niklových mincí s hodnotou 10, 20 a 50 Kčs, ale návrh sa neuskutočnil, takisto ako plány ministra financií J. Kabeša na razbu hliníkových mincí v trojkových nominále (3 a 30 halierov).

Československé drobné mince vydané v rokoch 1950 – 1953: 20-haliernik (hliník, priemer 16 mm), 50-haliernik (hliník, priemer 18 mm) a koruna, vydaná v rokoch 1947 – 1953 (hliník, priemer 21 mm)

Nevydaný hliníkový päťkorunák a jeho bronzový odrazok (zbierka NBS-MMM)

KALENDÁRIUM

■ **25. 3. 1947.** Vyšli bronzové 50-halierniky vzor 1947.

■ **27. 5. 1947.** Vyšli mediniklové dvojkorunáky vzor 1947.

■ **2. 7. 1947.** Vznikol Likvidačný fond menový (→ s. 213).

■ **28. 8. 1947.** Pri príležitosti tretieho výročia SNP vyšiel pamätný strieborný 50-korunák (→ s. 216).

■ **10. 7. 1947.** ČSR odriekla účasť na Marshallovom pláne.

■ **19. 11. 1947.** Vymenovanie nového Zboru povereníkov na čele s Gustávom Husákom (KSS) pripravilo slovenskú politickú scénu na komunistický politický prevrat.

■ **5. 2. 1948.** Prezident Edvard Beneš prijal demisiu nekomunistických ministrov a umožnil Klementovi Gottwaldovi zostaviť novú vládu z osôb vyhovujúcich mocenským záujmom KSČ. Politickými čistkami v nasledujúcich mesiacoch sa postupne dovŕšilo prevzatie moci komunistickou stranou na všetkých úrovniach.

■ **6. 3. 1948.** Utvoril sa nový Zbor povereníkov pod vedením Gustáva Husáka. Zo 14 miest 10 v ňom obsadili poverenící za KSS. Poverenícom financií sa stal opäť Ján Púll.

■ **7. 4. 1948.** Vyšiel pamätný strieborný 100-korunák pri príležitosti 600. výročia založenia Univerzity Karlovej v Prahe (→ s. 216).

■ **5. 5. 1948.** Vyšiel pamätný strieborný 50-korunák pri príležitosti tretieho výročia Pražského povstania (→ s. 216).

■ **9. 5. 1948.** Ústavodarné národné zhromaždenie prijalo Ústavu 9. mája, ktorá zakotvila politické, ekonomické a sociálne zmeny spojené s prevzatím moci komunistickou stranou.

■ **29. 5. 1948.** Vyšiel bronzový 20-haliernik vzor 1948.

■ **7. 6. 1948.** Prezident Edvard Beneš podal demisiu, 14. júna Národné zhromaždenie zvolilo za prezidenta Klementa Gottwalda. Predsedom vlády sa stal jej dovtedajší podpredseda Antonín Zápotocký.

■ **27. 10. 1948.** Národné zhromaždenie schválilo zákon o päťročnom pláne na roky 1949 – 1953.

■ **27. 10. 1948.** Vyšiel pamätný strieborný 100-korunák pri príležitosti 30. výročia vzniku Československej republiky (→ s. 216).

■ **17. 12. 1948.** Vyšla 50-korunáčka vzor 1948, tvar B (→ s. 214).

PREHĽAD

Bohatá žatva pamätných mincí

Súčasťou povojnového čs. obeživa vydaného do peňažnej reformy r. 1953 boli aj miliónové náklady pamätných strieborných mincí vydávaných prevažne k politickým (SNP, Pražské povstanie, vznik ČSR, založenie KSČ), ale aj kultúrno-historickým výročiam (založenie Karlovej univerzity, vyhlásenie Jihlavského banského práva). Takýto veľký počet pamätných mincí bol v porovnaní s ostatnými európskymi štátmi v tomto období ojedinelý. Má to, prirodzene, ideologický podtext, najmä pokiaľ ide o mince vydané po politickom prevrate r. 1948. Aj v rámci štátov sovietskej mocenskej sféry sú výnimkou až dve pamätné mince (50 Kčs a 100 Kčs) vydané k 70. narodeninám J. V. Stalina a s jeho portrétom.

Československé strieborné pamätné mince z rokov 1947 – 1951. Okrem reverzu päťdesiatkorunáka k tretiemu výročiu SNP (autor Rudolf Pribiš) sú tieto platidlá príkladom klasickej tvorby Otakara Španiela. Stokorunáky mali rovnaký obsah rýdzeho striebra (7 g) ako predvojnové desaťkorunáky, päťdesiatkorunáky obsahovali 5 g striebra. Päťdesiatkorunáky mali priemer 28 mm, stokorunáky 31 mm.

Vytriezvenie z ilúzie o korune

■ **4. januára 1948.** Nastal zvrat v menovom postavení čs. koruny – kurz ríšskej (nemeckej) marky na burze v Zürichu predstihol jej dovtedajší kurz. Takýto trend signalizovalo už stúpanie čierneho kurzu marky od leta do konca r.1947 z 50 halierov na 85 halierov.

Zmena postoja západných mocností k nemeckému hospodárstvu v rokoch 1946 – 1947 v súvislosti so studenou vojnou a oživovanie nemeckej priemyselnej výroby však spôsobili obrat, ktorý sa napokon prejavil vzostupom kurzu nemeckej marky aj napriek tomu, že sa v Nemecku všeobecne očakávala menová reforma.

Tieto menové zmeny, ktoré priniesli koniec ilúzií o sile koruny, mali svoj hospodársky podklad. Nemecký priemysel začal vyrábať a exportovať.

Ukázalo sa, že anulovanie ríšskych mariek v Protektoráte a ich hlboké podcenenie pri výmene v pohraničí bolo chybné.

POZADIE

Čo všetko ovplyvnilo menový vývin?

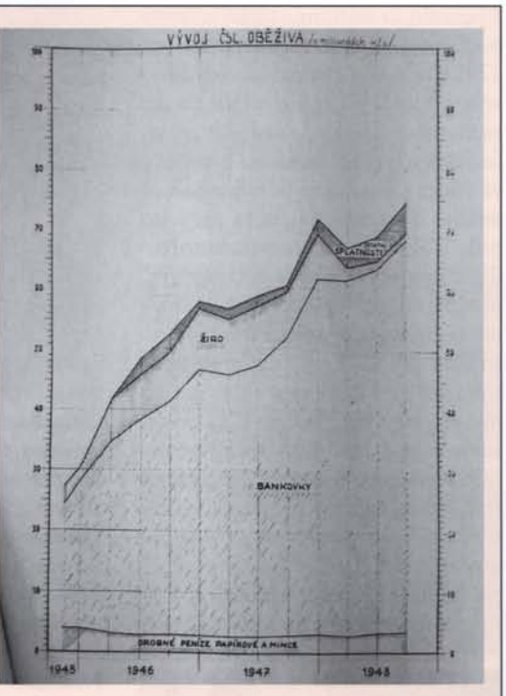
Menovú situáciu v Československu od r. 1948 zhoršoval rast miezd, ktorý prevyšoval rast produktivity práce, ale aj nákladné investičné akcie s dlhodobou (napr. priehrady na Vltave, Oravská priehrada), alebo dokonca nulovou návratnosťou (hutný kombinát HUKO na východnom Slovensku). Robotníkom bolo treba za prácu zaplatiť, ale výsledok ich práce mohol prinášať úžitok až oveľa neskôr. Bola to záťaž, s ktorou by sa ťažko vyrovnávala aj oveľa konsolidovanejšia ekonomika, než bola vtedajšia československá. Od začiatku 50. rokov k tomu pristúpili neúmerne vysoké výdavky na obranu. Aj sám minister obrany A. Čepička upozorňoval, že sa nesmieme dať „uzbrojiť".

Zmierňujúci účinok mala, naopak, hospodárska pomoc organizácie UNRRA (→ s. 212). Dodaný tovar – dopravné prostriedky, spotrebný tovar a potraviny z vojenských zásob armády USA – síce nebol dar, ale splátky zaň sa odložili s dlhodobou perspektívou. Roku 1949 začal odčerpávať kúpnu silu voľný trh (→ 1. januára 1949) s oveľa vyššími cenami. Úplne odkázaní naň boli všetci tí občania, ktorí neboli v zamestnaneckom pomere. Ceny na viazanom trhu však postupne klesali.

Hodnotu meny podrýval sústavný nedostatok najrozličnejších druhov tovaru a časté poruchy zásobovania. Napríklad podľa oficiálnych údajov z júla 1948 ročná výroba sypkovín pokrývala iba 75 percent množstva potrebného na pokrytie mimoriadnych materských a dojčenských prídelov.

Po roku 1948 sa veľmi negatívne prejavila likvidácia početných drobných súkromných podnikov a živností, ktorá narušila štruktúru služieb a výrobu drobného spotrebného tovaru. Rozvrat v tejto oblasti dosiahol také rozmery, že podľa dôverných analýz z prostredia KSČ neboli jeho dôsledky odstránené ani v druhej polovici 70. rokov. Nepružnú organizáciu plánovaného hospodárstva komplikovalo aj obsadzovanie vedúcich ekonomických funkcií nekvalifikovanými kádrami KSČ. Nezanedbateľnú úlohu zohrali odvetné opatrenia západných štátov za znárodnenie zahraničného majetku a odmietnutie Marshallovho plánu. Zásobovanie narušovala rozbiehajúca sa kolektivizácia poľnohospodárstva, uskutočňovaná eticky aj psychologicky neprijateľnými metódami.

Zahraničný obchod po r. 1949 postihla devalvácia väčšiny západných mien, na ktorú štát nereagoval adekvátnou úpravou kurzu koruny. V konečnom dôsledku to znížilo konkurenčnú schopnosť československého exportu. Nedostatok valút nemohlo zmierniť ani zavedenie predaja tovaru za valuty (→ s. 218) či drobné peňažné dary, ktoré občanom posielali príbuzní zo zahraničia.

Graf analýzy rastu obeživa od 1. novembra 1945 do konca septembra 1948 z dôverného rozboru NBČS (z archívu Národnej banky Slovenska). Znehodnocovanie meny naznačuje suma peňažného obehu. V rokoch 1947 – 1953 bol pri trojnásobne vyššej úrovni cien a nedostatku tovaru 4- až 6-krát vyšší (53 – 78 mld. Kčs) ako r. 1939. Už koncom r. 1947 stúpol na viac ako dvojnásobok úrovne z konca r. 1945 (dva mesiace po reforme). Čierny kurz dolára sa pohyboval okolo 300 Kčs oproti oficiálnym 50 Kčs.

CITÁT

Nevypočuté varovania

Zlomyseľnosť osudu prisúdila v máji 1953 Antonínovi Zápotockému nevďačnú úlohu presviedčať ľudí o pevnosti meny a vyvracať kolujúce povesti o menovej reforme v čase, keď fakticky už bola pred spustením.... Zápotockému ľudia dôverovali väčšmi než iným funkcionárom. V máji 1953 vedome klamal, neklamal však vo svojich dávnejších varovaniach na tému menovej politiky...

„Hovorím úplne otvorene: Dostávame sa do ťažkej situácie, lebo začína byť u nás nadbytok peňazí. Ľudia majú peniaze a nemôžu za ne nič kúpiť [...]. Najlepšie sa nám to prejaví na Vianoce. Na vianočné prídavky uvoľňujeme šesť až sedem miliárd korún a pritom nemôžeme dať na vianočný stôl o nič viac potravín ako v normálnej dobe [...]. Vzrastie tlak na ceny a ešte viac tovaru ako doteraz nám bude miznúť pod pultom, rozrastie sa čierny obchod [....]. Bolo by smiešne, ak by sme nevideli príčiny tohto tlaku a chceli dokazovať, že dostatok kúpnej sily značí už blahobyt[...]. Životná úroveň by sa zvýšila, až keď by sa rovnomerne so stúpajúcou mzdovou hladinou dostávalo na náš trh viac textílií, obuvi a životných potrieb, ktoré by si ľudia mohli kúpiť za normálne ceny.“

December 1947

„Nie je možné hovoriť, že nás nejaká polmiliarda alebo miliarda nezabije. Kto tvrdí niečo podobné, robí bankrotársku politiku. Staré príslovie vraví, že sto razy nič umorilo somára. Polmiliarda k polmiliarde je schopná umoriť aj naše hospodárstvo, rozvrátiť menu a vohnať veci do bankrotu.“

Február 1948

„Keď v socialistickej výrobe stúpa kúpna sila viac ako produktivita práce, potom musíme automaticky zvyšovať ceny, aby sme kúpnu silu vyrovnali so stavom nášho trhu. Musíme mať odvahu povedať, že honba za mzdami a platmi, ktoré nezodpovedajú výkonom a produktivite práce, nám zvýšenie životnej úrovne nezaručuje, naopak, ohrozuje nás v socialistickom rozvoji. V týchto veciach nemožno fixľovať a tieto veci si nemožno zastierať.“

1952

KALENDÁRIUM

■ **1. 1. 1949.** Zaviedol sa voľný predaj potravín a spotrebného tovaru, súbežný s lístkovým systémom. →

■ **Január 1949.** Vznikla akciová spoločnosť Darex. →

■ **25. 5. 1949.** V Prahe sa začal IX. zjazd KSČ. V hospodárskej oblasti proklamoval výstavbu ťažkého priemyslu, industrializáciu Slovenska, kolektivizáciu poľnohospodárstva a likvidáciu drobného podnikania, zlepšenie zásobovania atď.

■ **31. 8. 1949.** Pri príležitosti 700. výročia vydania jihlavského banského práva vyšiel pamätný strieborný 100-korunák (→ s. 216).

■ **1. 10. 1949.** Dočasne boli zrušené lístky na chlieb, múku, pečivo a zemiaky. →

■ **21. 12. 1949.** V rámci osláv sedemdesiatych narodenín J. V. Stalina vyšli pamätné strieborné 50-korunové a 100-korunové mince (→ s. 216). Za „dar“ k tomuto výročiu sa označovala aj 20-korunáčka vzor 1949, tvar B/1 (→ s. 214).

■ **7. 3. 1950.** Vyšiel hliníkový jednokorunák vzor 1950 (→ s. 215).

■ **5. 5. 1950.** Vláda odvolala Gustáva Husáka z funkcie predsedu Zboru poverenícov a vymenovala za predsedu Karola Bacílka. Rezort financií prevzal Pavol Majling.

■ **1. 7. 1950.** Národná banka československá sa zmenila na Štátnu banku československú. →

■ **16. 5. 1951.** Vyšiel pamätný strieborný 100-korunák pri príležitosti 30. výročia vzniku vládnucej KSČ (→ s. 216).

■ **22. 10. 1951.** Vyšiel hliníkový 20-haliernik vzor 1951 (→ s. 216).

■ **1. 11. 1951** Vyšiel hliníkový 50-haliernik vzor 1951 (→ s. 216).

■ **1951.** Na príkaz vlády sa vyrazili čs. dukáty. Od razieb z medzivojnového obdobia (→ s. 177 a 181) sa líšia iba rokom razby.

■ **17. 2. 1952.** Prezident Klement Gottwald podpísal tajné rozhodnutie o uskutočnení menovej reformy spojenej so zrušením prídelového systému (→ 1. 6. 1953).

■ **1. 1. 1953.** Družstevné peňažné ústavy sa zmenili na pobočky Štátnej sporiteľne.

■ **14. 3. 1953.** Zomrel Klement Gottwald, novým prezidentom sa stal dovtedajší predseda vlády Antonín Zápotocký.

Konečne aj voľný trh

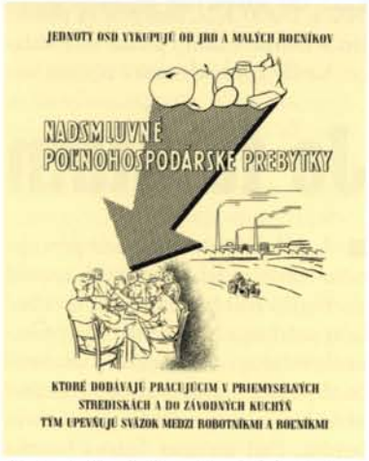
■ **1. januára 1949.** Predaj potravín, odevov a obuvi na lístky doplnil voľný trh bez lístkov, ale za podstatne vyššie ceny. Týkalo sa to aj stravovania vo vybraných reštauráciách. Šlo o opatrenie podľa vzoru tzv. komerčných predajní v ZSSR. Zavedením voľného trhu vznikol v ČSR úradný systém dvojakých cien a čs. koruna tým stratila jasne definovanú kúpnu silu. Voľný trh odčerpával prebytočnú kúpnu silu, ktorá sa dostávala do obehu benevolentným uvoľňovaním viazaných vkladov, najmä v Čechách a na Morave, a neodôvodneným zvyšovaním miezd. Postupným uvoľňovaním rôznych komodít z viazaného trhu a znižovaním cien na voľnom trhu sa mala vytvoriť rovnovážna hladina cien ako východisko plynulého prechodu k jednej cene a odbúraniu prídelového systému. Voľné ceny naozaj klesali, ale do zrušenia lístkového systému r. 1953 (→ s. 222) sa prirodzené vyrovnanie nedosiahlo. Obidva trhové okruhy sa čiastočne prelínali. Od 1. októbra 1949 sa úplne navoľno predával chlieb, múka, pečivo a zemiaky za ceny rovnaké ako predtým na lístky. Toto propagandisticky vďačné opatrenie sa predstavovalo na prvých stránkach novín ako dôkaz hospodárskych úspechov päťročnice. Uvoľnenie však trvalo len do 26. februára 1951. Obnova prídelov na múku a pečivo prišla tak náhle, že na nasledujúce zásobovacie obdobie na tieto potraviny ani neboli vytlačené lístky. Preto sa v prvom marcovom týždni vydávali na tzv. osobitné ústrižky (→ 8. decembra 1945) lístkov na mäso a tuky.

Štát v nasledujúcom období niekoľko ráz deklaroval úmysel odbúrať lístkový systém. Nasledovali však len čiastkové kroky – na Slovensku sa 1. mája 1950 uvoľnil predaj syrov, bryndze a ovocných štiav, 21. októbra 1950 boli v celej republike zrušené odberné povolenia a poukážky na naftu a benzín. Vznikla tým aj možnosť používať súkromné motorové vozidlá.

Voľný trh poslúžil štátu aj ako nástroj ekonomickej diskriminácie súkromných podnikateľov a časti roľníkov a na odčerpanie ich údajných nadmerných ziskov. Táto diskriminácia sa ďalej prehĺbila v januári 1953, keď zasiahla každého, kto zamestnával ďalšiu osobu, hoci aj sám bol v normálnom pracovnom pomere. Doplatili na to napr. lekári, ktorí popri svojom zamestnaní mali aj súkromnú ordináciu.

Zhluk záujemcov o nákup pred predajňou obuvi v Bratiskave bezprostredne po zavedení možnosti kupovať bez lístkov. V rámci ďalšieho postupného odbúravania viazaného trhu sa r. 1951 úplne uvoľnil predaj väčšiny druhov obuvi.

Keď roľníci splnili povinné dodávky štátu (známe ako kontingenty), aspoň mohli od roku 1948 voľne predávať svoje prebytky za trhové ceny. Bol to aspoň náznak zlepšenia zásobovania a faktického zreálnenia kúpnej sily peňazí.

Exportný tovar za valuty v Darexe

■ **Január 1949.** Z národného podniku Československé, resp. Slovenské obchodné domy sa vyčlenila samostatná akciová spoločnosť Darex, ktorá prevzala bývalé oddelenia EX obchodných domov (vyhradené na predaj exportného tovaru cudzincom za valuty) a začala budovať vlastnú sieť predajní. V apríli 1949 po vyhlásení tzv. devízovej amnestie Národnej banky československej boli tieto predajne sprístupnené aj čs. občanom.

Darex pôvodne predával tovar iba za zákonné čs. platidlá. Na nákup oprávňoval predajný odpočet valút za koruny, kde banka vyznačila sumu, do ktorej mohol zákazník nakúpiť. Jednotlivé valuty mali rôznu bonitu, plnohodnotné boli iba americké a kanadské doláre a švajčiarske a belgické franky. Oprávnenie platilo iba 30 dní. Ďalším zdrojom prostriedkov na nákup v Darexe bolo zlato. Pri výkupe sa jeho cena vyratúvala podľa úradného kurzu amerického dolára (1 USD = 50 Kčs), z ktorého nepriamo vyplýval zlatý obsah koruny 0,017 g zlata. Hlavným zdrojom valút boli peňažné dary od príbuzných a známych zo zahraničia, posielané prostredníctvom devízových bánk. Boli to tisícky drobných súm, zväčša 5, 10 alebo 20 dolárov, len výnimočne vyšších, takmer výhradne z USA.

Keďže sa predaj v Darexe za koruny s dokladom o výmene valút neosvedčil, Národná banka československá v januári 1950 vydala osobitné poukazy – bony – v hodnote 50, 100, 500 a 1 000 Kčs, ktorými sa platilo len v Darexe. Bony platili tri mesiace. Keďže ich hodnotová sústava nezodpovedala štruktúre cien, vydala akciová spoločnosť Darex vlastné bony známe v hodnotách 1, 5, 10, 50 a 100 Kčs, každá v českej a slovenskej jazykovej mutácii, ktoré slúžili na vracanie výdavku.

Ceny v Darexe boli zväčša výhodnejšie ako na viazanom trhu a nižšie ako na voľnom trhu. Na rozdiel od bonov neskoršieho Tuzexu (→ s. 226 až 227) sa čierne obchodovanie s darexovými bonmi až natoľko nerozvinulo. Zdroje valút boli totiž obmedzené, cudzinecký ruch zanedbateľný a na začiatku 50. rokov vládla neporovnateľne menej liberálna atmosféra než v čase Tuzexu. Prípadný čierny kurz normálnej a darexovej Kčs sa určoval skôr od prípadu k prípadu podľa konkrétneho tovaru.

Odberné poukazy pre cudzincov na exportný tovar predávaný v špeciálnych oddeleniach EX v obchodných domoch za valuty

Odberný poukaz (bon) vydaný Štátnou bankou československou na nákup v predajniach Darexu

Odberné poukazy (bony) vydané akciovou spoločnosťou Darex mali českú a slovenskú jazykovú mutáciu.

ZAUJÍMAVOSŤ

Cestovné šeky ako platidlo

Z členstva Československa v Medzinárodnom menovom fonde a fixovania kurzu koruny na americký dolár (→ s. 201) vyplývala povinnosť postupne rušiť devízové obmedzenia a smerovať ku konvertibilite. Čs. mena v 40. rokoch bola iba vnútornou menou s vývozom obmedzeným sumou 500 Kčs, ktoré sa však nesmeli v zahraničí použiť. Na zamedzenie vývozu hotovostí za hranice vydala NBČS cestovné šeky v hodnote 500, 1000 a 5000 Kčs. Vybavovala nimi čs. občanov cestujúcich do cudziny. Okrem toho zahraničné zastúpenia NBČS (neskôr Štátnej banky československej) predávali tieto šeky cudzincom, ktorí cestovali do Československa. Cudzinec mohol šekmi kúpenými v zahraničí priamo platiť pri nákupe cestovných lístkov na vybraných železničných staniciach v Československu a dalo sa za ne nakupovať exportný tovar v predajniach Darexu.

Cestovné šeky Národnej banky československej vzor 1947

ZAUJÍMAVOSŤ

Chudobný kraj, ale bohatý zdroj valút

Veľmi veľa ľudí v minulosti odchádzalo za prácou do zámoria z východného Slovenska. Zriaďovatelia predajní Darexu to dobre vedeli, preto väčšinu predajní otvorili na Slovensku, a hneď dve na východe – v Košiciach a Prešove. Očakávali, že emigranti, ktorí si v zahraničí vybudovali existenciu, budú svojich príbuzných podporovať peňažnými darmi. Toto očakávanie sa vo všeobecnosti splnilo a obidve predajne boli významným tvorcom tržieb.

PREHĽAD

Ako sa sťahovali z obehu staršie platidlá

25. 4. 1946 – jednokorunové čs. poukážky.
28. 2. 1947 – slovenské mediniklové a hliníkové 50-haliere.
31. 5. 1947 – slovenské jedno- a päť-korunáky.
31. 12. 1947 – slovenské strieborné mince po 10, 20 a 50 Ks a zinkové päťhalieriky.
29. 2. 1948 – protektorátne zinkové 50-halieriky a slovenské mediniklové aj hliníkové 50-halieriky.
31. 5. 1948 – protektorátne zinkové 20-halieriky a slovenské hliníkové 20-halieriky.
31. 5. 1951 – protektorátne zinkové 10-halieriky a slovenské medeno-zinkové 10-halieriky a protektorátne jednokorunáky.

Je tu Štátna banka československá

■ **1. júla 1950.** Prejavom postupného zavádzania sovietskych metód do všetkých oblastí hospodárstva bola aj premena Národnej banky Československej, samostatnej emisnej banky s obmedzenými komerčnými aktivitami, na monolitickú štátnu banku. Pod menom Štátna banska československá (ŠBČS) podľa vzoru sovietskej Štátnej banky (Gosudarstvennyj bank, Gosbank) nová banka plnila funkciu skôr univerzálneho štátneho zúčtovacieho centra pre štátne podniky. Emisná činnosť vrátane prípravy nových vzorov platidiel ustupovala do pozadia a postupne ju viedlo Ministerstvo financií. Preto sa do Štátnej banky včlenili aj dovtedy ešte samostatné, hoci už znárodnené komerčné banky – na Slovensku Tatrabanka. Nešlo teda iba o formálnu zmenu názvu Národnej banky československej, ale o hlboký štrukturálny zásah. Tento neprirodzený stav trval v Československu až do začiatku 90. rokov, keď sa opäť oddelilo emisné a komerčné bankovníctvo.

Automatizované spracovanie dát v peňažníctve na prelome 40. a 50. rokov

POZADIE

Komplikácie s tvorbou bankoviek

Úsilie vydať definitívne papierové platidlá sťažoval po februári 1948 nesúlad výtvarných kritérií s ideologickými predstavami nového režimu. Vyhovieť obidvom požiadavkám sa podarilo iba Karlovi Svolinskému návrhom 100-korunáčky z r. 1951. Informácie o jej tlači rozhlasová stanica Slobodná Európa interpretovala ako prípravu menovej reformy a je iróniou osudu, že práve pre skutočnú reformu ju nikdy nevydali. Potrebu nových, formálne správnych platidiel nastolila r. 1950 zmena názvu emisnej banky na Štátnu banku československú. Pre spomínané ideologické komplikácie

Líce nevydanej 100-korunáčky Karla Svolinského

a zhoršujúcu sa medzinárodnú situáciu banka napokon v prípade 1 000 a 5 000-korunáčky rezignovala na hľadanie nových návrhov. Bankovky vznikli iba textovou a farebnou úpravou starších bankoviek vzor 1945 a 1946. Pripravované a sčasti aj vytlačené štátovky 10 Kčs a 20 Kčs vzor1953 klesli na úroveň nenáročných gilošových kompozícií. Dokončenie alebo vydanie všetkých nových platidiel prerušila menová reforma.

Gilošovací stroj vytvára husté geometrické obrazce, spravidla ružice alebo ornamentálne pásy, ktoré papierovým peniazom dávajú vysoký stupeň ochrany a osobité čaro.

Čím sa platilo za ostnatým drôtom

■ **27. januára 1952.** Ministerstvo spravodlivosti vydalo výnos o tom, že odsúdení vo väzniciach a pracovných táboroch môžu za dobrú prácu získať nárok na rovnakú mzdu, akú majú v podobnom pracovnom zaradení ľudia na slobode. Rozšírila sa tým možnosť finančne odmeniť odsúdencov za dobrú prácu, ktorá bola obsiahnutá už v Trestnom poriadku medzivojnovej ČSR. Za odmenu správa väznice mohla väzňom nakúpiť podľa ich želania knihy či šatstvo, zlepšiť stravu, prípadne mohli peniaze poslať rodine. Táto zásada sa preniesla aj do povojnového obdobia, ale autori výnosu o jej rozšírení to prezentovali ako prejav sily ľudovodemokratického zriadenia a jeho úsilia o humanizáciu výkonu trestu. Mzdu vyplácal podnik, v ktorom odsúdení pracovali, a prevádzal ju na správu väznice. Hradilo sa z nej národné poistenie odsúdených, náklady na výkon trestu, náhrada škôd, ktoré odsúdení spôsobili svojou trestnou činnosťou, a výživné rodine. Zvyšok sa ukladal na vkladnú knižku a jeho malá časť sa mohla odsúdeným vyplatiť v hotovosti na nákup potravín, hygienických potrieb a drobností, ktoré mohli mať pri sebe. Aby však zarobené peniaze neuľahčovali prípadné pokusy o útek, podplácanie personálu alebo pašovanie nedovolených predmetov do väzenia, zaviedli sa osobitné poukážky. Možno predpokladať, že ich zavádzali od prelomu 40. a 50. rokov najmä v pracovných táboroch pri uránových baniach v okolí Jáchymova a Horného Slavkova. V tom čase totiž v týchto táboroch nahradili nemeckých zajatcov odsúdení čs. občania. Vzácne dochované peňažné poukážky nesú označenie práve týchto pracovných táborov. Spomienky väzňov však dokazujú, že väzenské peniaze sa vtedy používali aj v iných väzniciach. O ich vzhľade existujú len hmlisté údaje. Archívy v tomto smere mlčia, lebo čs. väzenstvo v tom čase prechádzalo chaotickým obdobím živelných premien a trpelo mimoriadnou neodbornosťou a nízkou ľudskou úrovňou personálu.

So všetkými typmi väzenských platidiel sa stretávali slovenskí občania, najmä politickí väzni, ktorí stratili – bez ohľadu na skutočnú či vykonštruovanú vinu – kus života a najčastejšie aj zdravie v pracovných táboroch v severozápadných Čechách.

Poukážka v hodnote päť jednotiek z jáchymovských baní z prelomu 40. a 50. rokov. Jej funkcia nie je jasná.

Väzenské platidlo s pečiatkou väzenského ústavu Ostrov v oblasti uránových baní v severozápadných Čechách

Táborová poukážka z nápravnopracovného tábora Ostrov zo začiatku 50. rokov s jednoznačne vyznačenou menovou jednotkou

PREHĽAD

S československou korunou do zahraničia

Liberálna politika medzivojnovej ČSR v oblasti cestovného ruchu sa po druhej svetovej vojne diametrálne zmenila. Podľa vládnucej moci prestalo byť žiaduce, aby čs. občania kamkoľvek cestovali. Preto už r. 1945 sa pasívny cestovný ruch obmedzil iba na nevyhnutné služobné a študijné cesty a výmenu športových a umeleckých kolektívov, teda fakticky takisto len na služobné cesty. Individuálne súkromné cesty sa povoľovali iba výnimočne po preukázaní veľmi pádnych dôvodov. Pas sa potom vydal len na konkrétnu cestu. Vydávanie pasov sa po rozličných zmenách 1. septembra 1949 sústredilo iba na Ministerstve vnútra v Prahe. Zároveň sa zakázali súkromné cesty do zahraničia (občan však mohol požiadať o výnimku) a bola nariadená výmena pasov – staré sa majiteľom odobrali a nové im už spravidla nevydali... Roku 1952 pasová agenda formálne prešla na Ministerstvo zahraničných vecí v Prahe. Na súkromnú cestu okrem pasu, ak sa občanovi podarilo získať ho, bolo potrebné ešte aj výjazdné povolenie. Pri návrate pohraničná kontrola pas jednoducho odobrala. Mužom komplikovali cestovanie aj zložité pravidlá vojenskej evidencie.

Obmedzenie súkromných ciest však malo po vojne aj racionálne dôvody. Všetky blízke štáty boli v zúfalej hospodárskej situácii a vládli tam nepokojné pomery.

Pas z r. 1946 so zápisom o výmene šilingov na cestu do Rakúska

Cestujúci sa mohli ľahko dostať do nepríjemností. Ďalším obmedzením bol nedostatok devíz. Železničné alebo lodné lístky do zahraničia sa za koruny predávali iba do vzdialenosti 250 km od hraníc. Ďalej iba za voľne zameniteľné, vo vtedajšej terminológii „drahé“ valuty.

Medzi úskaliami reforiem

1953 – 2009

Tvrdý úder po týždňoch napätia

Posledných takmer šesť desaťročí dejín peňazí na Slovensku, teda bezmála ľudský vek, otvára menová reforma z r. 1953. Bola to v mnohých ohľadoch kľúčová udalosť našich novodobých dejín. Napriek všetkým možným výhradám proti nej práve ona vytvorila menový systém, ktorý na Slovensku fungoval až do zavedenia spoločnej európskej meny. Táto udalosť vyvolala aj prvé zrážky obyvateľov s novou vládnucou mocou, ktoré prerástli rámec individuálneho protestu. Pravda, boli to protesty neorganizované, izolované a spontánne, vyvolané šokom a davovou psychózou. Preto ich štátna moc mohla rýchlo potlačiť a dosť úspešne zatajiť. Reforma však vyryla hlbokú priekopu nedôvery medzi väčšinou obyvateľov a držiteľmi moci. Nahlodala dokonca aj tie spoločenské štruktúry, od ktorých vládnuca strana očakávala bezvýhradnú podporu.

Ohlas reformy sa pravidelne vracal v podobe fám a obáv z jej opakovania. Ešte dlho bola témou rozhovorov v rodinách, vryla sa do povedomia detí, ktoré ju nezažili a vonkoncom nechápali jej obsah. Ako zlé svedomie prenasledovala dokonca ešte organizátorov menovej rozluky r. 1993, ktorí sa obávali negatívnych reakcií obyvateľov na chystané menové opatrenie.

Mohlo by sa zdať, že jedna z príčin reformy, t. j. neúmerne vysoké náklady na obranu a budovanie zbrojného priemyslu boli špecifikom Československa a ďalších tzv. ľudovodemokratických štátov. Neboli. Francúzsko, ktoré sa po vojne opieralo o Marshallov plán a nikdy nezrušilo trhovú ekonomiku, sa nevyhlo sérii devalvácií a svoj frank bolo schopné stabilizovať až koncom 50. rokov. Až 1. januára 1960 škrtlo na bankovkách dve nuly a k úplnej konvertibilite dospelo až roku 1967. Príčinou tamojšej inflácie nebolo iba zbrojenie do zásoby či na export ako v ČSR, ale aj dlhé imperiálne vojny v Indočíne, Maroku, Tunisku a predovšetkým v Alžírsku. Cesta k povojnovej stabilizácii meny bola dlhá aj vo Fínsku (1960) a neľahké pomery vládli na začiatku 50. rokov aj v Rakúsku.

Z obsahovej stránky reformu pripravila skupina odborníkov internovaných v kaštieli Koloděje pri Prahe. Keď nastupovali do autobusu, povedali im, že ich vezú plniť dôležité stranícke úlohy do Budapešti. Ich cenzurovanú korešpondenciu s rodinami naozaj odosielali z Maďarska a rodiny im písali na maďarské adresy. Neskôr, keď sa okruh zasvätených do príprav reformy rozširoval, už sa nedarilo udržať vec v tajnosti (neskorší najvyšší stranícky a štátny predstaviteľ Antonín Novotný, ktorý aspoň podľa vlastných spomienok tvoril s Klementom Gottwaldom a Jaromírom Dolanským konšpiračnú „trojku" rozbiehajúcu prípravy reformy, napísal, že „manželky nezodpovedných súdruhov si správy o reforme oznamovali aj telefonicky").

Menová reforma a takmer súčasné masové protesty obyvateľov NDR (17. júna 1953) podnietili držiteľov moci na istú sebareflexiu. Začali chápať, že občanov krajiny, najmä robotníkov, od ktorých odvodzovali svoju legitimitu, nemôžu večne živiť bombastickými sľubmi a vidinami raja vo vzdialenej budúcnosti. Pochopili, že po rokoch vojnového a povojnového živorenia už nemožno ľuďom ponúkať iba pot a slzy v sprievode exaltovaných fráz. Revidovali svoje ideologicky motivované nerealistické predstavy o prudkom tempe rastu hospodárstva a namiesto jednostrannej orientácie na „výrobu pre výrobu", teda výrobu výrobných prostriedkov, museli pripustiť aj výrobu tovaru pre spotrebu a radosť. Ináč by nové peniaze rýchlo stratili hodnotu a mena by smerovala k ďalšej reforme. Pragmatickejší prístup k hospodárstvu im uľahčilo aj zmiernenie medzinárodného napätia, najmä po ukončení kórejskej vojny, a tým menší tlak na zbrojnú výrobu. Neskôr k tomu pristúpilo aj uvoľnenie po XX. zjazde KSSZ, ktorý ten istý Antonín Novotný v 70. rokoch v súkromí označil za „prvopočiatok erózie socializmu a ideologickej diverzie".

Zmena prístupu, ktorú v istom zmysle možno chápať aj ako svojský pokus podplatiť obyvateľstvo, sa prejavila vo všetkých oblastiach života. Znižovanie cien aspoň čiastočne kompenzovalo straty ľudí z menovej reformy. Spolu so zrušením prídelového systému prispelo k tomu, že každodenný život „obyčajného" človeka po sivej jednotvárnosti prelomu 40. a 50. rokov získaval aké-také nové farby. Do novín, predtým zaplavených nezáživnými článkami, sa vracali fotografie, zaujímavosť a pestrosť. Ľudia si chceli spríjemniť život a nakupovať veci, ktoré im ho obohatia. Hoci toho nebolo veľa na výber, občania ČSR r. 1956 už nemali až také závažné dôvody na nespokojnosť. Aj preto napríklad na udalosti v Poľsku a Maďarsku reagovali vcelku ľahostajne.

Skutočným prelomom z tohto hľadiska bol rok 1957. Na trhu sa objavili v nevídanom počte osobné automobily – domáce spartaky, východonemecké wartburgy či talianske fiatky. Boli síce na poukazy, ktoré sa dávali v podnikoch za odmenu alebo na dlhý poradovník, ale aj tak to bolo lákadlo, ktoré dávalo úsiliu ľudí konkrétny cieľ a podnecovalo ich, aby sporili. Možnosť účelne investovať peniaze do nákupov predmetov, ktoré výrazne zvyšovali životnú úroveň, rozšírila výroba elektrických spotrebičov pre domácnosť. Obnovili sa aj lákadlá na rýchle získanie peňazí – lotérie. Roku 1957 sa skončilo obmedzovanie množstva potravín a obuvi pri jednorazovom nákupe, ktoré bolo pozostatkom prídelového systému a povojnového nedostatku. Ceny potravín sa stabilizovali už v r. 1954 až 1955, ceny priemyselného tovaru klesali až do r. 1960. Napriek tomu však bola cenová hladina v porovnaní so západoeurópskymi štátmi pomerne vysoká.

Reálna, no nákladná dostupnosť tovarov mala svoju zápornú stránku. Rodiny sa od svojich tradičných hodnôt začali zameriavať na spotrebu a, zatiaľ v latentnej forme, žiť na úkor budúcnosti. Úsilie zvýšiť rodinný príjem priviedlo mnoho žien z domácnosti do zamestnania. Začal sa trvalý pokles počtu sobášov a pôrodov (hospodárske dôsledky toho so šesťdesiatročným oneskorením pociťujú všetci, ktorí sa začiatkom 21. storočia približujú ku koncu produktívneho veku, ba aj tí, ktorí doň práve vstupujú). Menší podiel rodiny na výchove detí zhoršil emocionálnu a hodnotovú prípravu nových generácií. Túto zložku skrytého dlhu, zväčšenú o úroky zo synergických účinkov ďalších vplyvov, v súčasnosti splácame zvýšenou psychickou náročnosťou života v prostredí zhrubnutých a vyprázdnených vzťahov medzi ľuďmi.

Reformné prísľuby 60. rokov a realita

Napriek citeľnému zlepšeniu v druhej polovici 50. rokov hospodárstvo aj mena v Československu smerovali do ďalšej krízy. Vyčerpávali sa možnosti extenzívneho rastu, najmä zdroj pracovných síl z vidieka, zahraničný obchod brzdil chybne stanovený kurz koruny. Prvé priznanie stavu vecí sa dostavilo r. 1957. V tichosti bola devalvovaná koruna. Jej devalváciu skryli pod kurzové prémie a prirážky. Nebolo to opatrenie tajné, ale zverejnené tak nenápadne, že len málokto si ho mohol všimnúť. Týždenne zverejňované kurzové lístky aj ďalej chronicky opakovali nereálne kurzy, vyrátané podľa teoretickej zlatej parity. Skutočnosť skrý-

vali v nenápadnom, iba náznakovo formulovanom riadku na spodnom okraji.

Nedostatok devíz podnietil štát, aby zaviedol predaj príťažlivého tovaru za valuty. Spočiatku zväčša tuzemského, ale čoraz väčšmi aj zahraničného. Nie však priamo, ale za poukazy – bony – vymieňané za valuty. Hlad štátu po devízach pritom zmietol zo stola všetky vecné aj ideologicky motivované námietky proti takémuto zámeru.

Vyhlásenie r. 1960, že sa zavŕšila výstavba základov socializmu, spojené so zmenou názvu štátu a jeho symbolov, sprevádzali ešte nadmieru optimistické prejavy. Vytriezvenie však nenechalo na seba dlho čakať. Dostavilo sa r. 1962 v podobe zrušenia päťročného plánu, niekoľkoročného poklesu výkonnosti hospodárstva a jeho stagnácie. Mena smerovala k inflácii, ktorá vyvrcholila v r. 1968 – 1969. Otvorila sa tým však aj cesta k reformám, spočiatku len hospodárskym, ale zakrátko aj kultúrnym a neskôr aj spoločenským.

Hospodárske reformy sa spočiatku vydávali len za zmeny spôsobu riadenia, neskôr však prerástli do zásadnejších foriem. Ich cieľom bolo napraviť chyby z prelomu 40. a 50. rokov. Rozvrat služieb mala odstrániť obnova drobného súkromného podnikania. Štátne a družstevné podniky mali dostať priestor na samostatné rozhodovanie, ale aj väčšiu zodpovednosť za svoje výsledky. Ich vzťahy sa mali riadiť trhovými mechanizmami. Mala sa oddeliť komerčná a emisná činnosť bánk. Do troch – štyroch rokov sa mala dosiahnuť konvertibilita koruny (bolo by to len krátko po takej veľmoci, ako je Francúzsko).

Ťažko odhadovať, aké perspektívy mali tieto reformy. Možno by len mierne prekročili rámec koexistencie štátneho, družstevného a súkromného sektora, ktorá bola možná v NDR či Maďarsku. Možno by sa orientovali na juhoslovanský model socializmu. Možno by anticipovali vývoj v podobe, v akej sme ho zažili v 90. rokoch. Nemožno vylúčiť ani celkom inú cestu. Koncom 60. rokov, napriek zlým skúsenostiam s tým, čo sa nazývalo socializmus, v spoločnosti ešte neprevládala túžba odstrániť tento politický a ekonomický systém. Všeobecne sa predpokladalo (aspoň spočiatku), že je reformovateľný.

Smer vývoja zvrátil vojenský zásah ZSSR v auguste 1968. V istom zmysle sa po ňom odohralo to, čo v polovici 19. stor., keď Bachov absolutizmus zastavil všetky progresívne spoločenské a kultúrne zmeny, ale umožnil, aby pokračovali hospodárske reformy, ak nevybočovali z úzkeho rámca vládnuceho systému. Vďaka tomu sa podarilo dočasne stabilizovať menu aj hospodárstvo a dokonca dosiahnuť jeho prechodný rast. Bolo to aj v záujme okupanta, ktorý potreboval v strategicky významnej oblasti pokoj a výkonné hospodárstvo.

Napriek zlepšeniu zásobovania, služieb a kultúry predaja v 70. rokoch pretrvávali staré neduhy. Továrne ďalej vyrábali na sklad a pre nesolventných partnerov v cudzine. Napriek neprestajnému tlaku na integráciu krajín Rady vzájomnej hospodárskej pomoci (RVHP) neklesal vysoký stupeň autarkie hospodárstva. Preto pretrvávala neefektívna malosériová výroba a nedostatok banálneho spotrebného tovaru. Absencia reálnych kurzových relácií a obchodovanie za ceny odlišné od svetových neumožňovali, aby sa presne hodnotila efektívnosť výroby. Chýbali prostriedky na modernizáciu technológií. Od konca 70. rokov sa mena práve preto opäť ponárala do skrytej inflácie. Na vkladných knižkách sa hromadila nerealizovaná kúpna sila.

XIV. zjazd KSČ r. 1981 konštatoval, že Slovensko sa hospodársky vyrovnalo s Čechami a Moravou. Mohlo to zapôsobiť ako stabilizujúci činiteľ, ale zabránila tomu neprehľadnosť finančných a daňových tokov. Bol to dôsledok stavu, že podniky z celej republiky, združené do veľkých celkov (tzv. výrobno-hospodárskych jednotiek), mali sídlo v Prahe a ta aj odvádzali svoje zisky. Ostávali tam výnosy vytvorené na Morave, časť výnosov zo Slovenska sa vracala povestnými „peňazovodmi". Vznikal dojem vyššej výkonnosti českého hospodárstva a doplácania na Slovensko. Bolo len otázkou neďalekej budúcnosti, kedy tento rozpor prerastie do konfliktu.

Narastanie vnútorných problémov a tlak Gorbačovovho vedenia KSSZ na zmenu politiky v satelitných krajinách koncom 80. rokov opäť nastolil potrebu reforiem. Štátna banka sa vymaňovala zo závislosti od Ministerstva financií. Obrazy na bankovkách mali prestať „rinčať zbraňami". Utvárali sa podmienky na oddelenie emisných a komerčných funkcií banky, zaviedol sa jednotný kurz koruny, ktorý smeroval k odstráneniu takmer 40. rokov trvajúcich deformácií.

Od politických zmien k štátoprávnym

Po radikálnej zmene politického systému koncom r. 1989 už reformám nič neprekážalo. Vynorila sa však nevyhnutnosť voliť medzi dvoma cestami – postupnou, gradualistickou, alebo rýchlou, šokovou. Obidve mali svoje prednosti aj riziká. Postupná umožňovala plynulejšiu a premyslenejšiu transformáciu, ale hrozilo, že sa pri jej uskutočňovaní vytratí ochota obyvateľov podporovať reformy a že vedenia podnikov s neistou budúcnosťou stratia záujem o ich prosperitu. Šoková cesta hrozila neuváženými krokmi, poklesom výroby a prepadom hodnoty meny, rastom cien a znehodnotením úspor obyvateľstva. Mohla však prebehnúť rýchlo, v priaznivom ovzduší, keď ešte prevládal súhlas ľudí so zmenou systému.

V rozhodovaní o týchto dvoch možnostiach rýchlo nadobudli prevahu názory zástancov šokovej terapie. Jej úspech spájali s rýchlou privatizáciou štátnych podnikov. Tvrdili, že súkromný vlastník je *a priori* lepším správcom než štát. Táto axióma však neplatila všeobecne – ukázali to fatálne konce mnohých privatizovaných podnikov a veľké náklady štátu či zahraničných investorov na ich sanáciu (pokiaľ bola vôbec možná). V pozadí reforiem pôsobili aj zahraničné záujmy o rozšírenie trhov na východ a likvidáciu konkurencie, prípadne pohotovo preskupené štruktúry bývalého režimu alebo prostá ziskuchtivosť jednotlivcov. Reformný proces neraz nadobúdal črty organizovaného zločinu prepojeného s politickými štruktúrami. Nie náhodou zrodil metafory „mafiánsky kapitalizmus" či „kleptokracia". Cena tejto podoby reforiem sa len ťažko dá vyčísliť. Všetky obavy z rizík šokovej terapie sa napokon stali skutkom, v Československu našťastie nie v takom rozsahu ako v iných bývalých socialistických štátoch.

Menová rozluka, uskutočnená mesiac po rozdelení Českej a Slovenskej federatívnej republiky na dva samostatné štáty, prebiehala ako skôr technické než v pravom zmysle slova menové opatrenie. Aktívna platobná bilancia na začiatku existencie samostatnej Slovenskej republiky potvrdila, že hospodárske postavenie Slovenska vo federácii nebolo také slabé, ako o tom verejnosť usilovne presviedčali niektorí politici. Bol to však len prechodný stav. Česká strana maximálne obmedzila dovoz tovaru zo Slovenska a karta sa rýchlo obrátila v jeho neprospech. Na slovenské hospodárstvo negatívne pôsobili vážne hospodárske ťažkosti blízkych štátov, väčšia vzdialenosť od západných trhov, nevyhnutnosť budovať nové inštitúcie, a najmä štýl vládnutia, ktorý nastolilo Hnutie za demokratické Slovensko (HZDS). Tento trend zvrátili, napriek nepopulárnym krokom, až vlády sformované po r. 1998. Úspešnosť ich hospodárskej politiky potvrdzoval rast výroby a kurzu slovenskej koruny. Utvorili sa aj podmienky na politickú a hospodársku integráciu s vyspelými štátmi západnej Európy. Zavŕšila ju náhrada slovenskej meny spoločnou európskou menou na prelome rokov 2008 / 2009. Po prvých skúsenostiach sa jej zavedenie na Slovensku javí ako správny krok. Nastupujúca finančná kríza už však odhalila aj jej negatíva. Nepríjemne sa sťažuje export a ľudia reagujú na silné euro nákupmi v cudzine.

Vstup Slovenska do Európskej menovej únie bude sa dať objektívne zhodnotiť až po rokoch. Osud iných pokusov o menovú integráciu ukazuje, že spoločné meny naozaj dobre fungujú iba v stabilných pomeroch, keď je dostatok zdrojov a jestvuje možnosť rozdeľovať ich aspoň približne rovnomerne. V inej situácii napriek vzletným politickým deklaráciám prevážia miestne záujmy a sklon k dezintegrácii. Práve tak ako za čias habsburskej monarchie, keď spoločná mena v dobrých obdobiach bola výhodou, v zlých sa menila na strašiaka. Menové otrasy sa v histórii dostavujú s neúprosnou pravidelnosťou, takže nemožno dávať záruky, že euro bude voči nim imúnne. Každá mena je napokon iba nástroj, ktorý sa opotrebúva ako každý iný a jeho použiteľnosť navyše podlieha nevyspytateľným vrtochom ľudskej psychiky. O budúcnosti súčasných mien však rozhodne aj schopnosť civilizácie vzdať sa svojej hodnotovej orientácie na nadmernú spotrebu, skoncovať s plytvaním prírodnými aj ľudskými zdrojmi a iracionálnym hromadením bohatstva v rukách úzkych skupín ľudí. Žiaľ, súčasný neoliberalizmus je k všetkým varovaniam hluchý.

KALENDÁRIUM

■ **30. 5. 1953.** ÚV KSČ, vláda a Národné zhromaždenie na uzavretých zasadaniach schválili návrh zákona o menovej reforme (→ 1. 6. 1953).

■ **1. 6. 1953.** Začala sa výmena starých platidiel za nové a bolo zrušené prídelové zásobovanie. →

■ **Júl – august 1953.** Po zlých skúsenostiach s kolektivizáciou sa na Slovensku rozpadlo vyše 300 JRD.

■ **4. – 5. 9. 1953.** ÚV KSČ zmenil prvý päťročný plán. Bol to dôsledok disproporčného vývoja národného hospodárstva a zvýšeného sociálneho napätia v spoločnosti. →

■ **1. 10. 1953.** Zníženie maloobchodných cien. Ďalšie nasledovalo v apríli 1954 a na jar 1955. →

■ **11. – 15. 6. 1954.** X. zjazd KSČ prijal program opatrení na odstránenie ekonomických disproporcií.

■ **2. 7. 1954.** ÚV KSS odmietol vlastnú rezolúciu o rozvoji strojárskeho priemyslu na Slovensku, ktorú vláda označila za prejav slovenského nacionalizmu a separatizmu.

■ **27. 8. 1954.** Pri príležitosti 10. výročia SNP vyšli prvé pamätné strieborné mince po menovej reforme (→ s. 229).

■ **1955.** Vláda znížila číselný stav armády o 34 000 mužov. Ďalšie zníženie o 10 000 mužov nasledovalo r. 1956 (→ s. 225).

■ **1955.** Rozsiahla štátna finančná pomoc poľnohospodárstvu a úpravy cien poľnohospodárskych produktov zabrzdili rozpad JRD a prehlbovanie krízy tohto odvetvia.

■ **31. 7. 1956.** Národné zhromaždenie ústavným zákonom zvýšilo právomoci Slovenskej národnej rady a Zboru povereníkov.

■ **1. 1. 1957.** Veková hranica odchodu do dôchodku sa znížila u mužov zo 65 na 60 rokov, u žien zo 60 na 55 rokov.

■ **19. 6. 1957.** Neverejne sa uskutočnila faktická devalvácia čs. koruny zavedením 100-percentnej prémie a prirážky k úradnému kurzu.

■ **1957.** Na Slovensku otvorili prvú predajňu Tuzexu – v Bratislave na Tobruckej ulici (→ 1. júla 1957).

■ **2. 9. 1957.** Vyšla jednokorunová minca vzor 1957.

■ **13. 11. 1957.** Zomrel prezident Antonín Zápotocký, 19. 11. sa novým prezidentom stal Antonín Novotný.

Menová reforma poškodila občanov

■ **1. júna 1953.** Na území celej republiky sa začala výmena peňazí v rámci reformy, ktorú bezprostredne predtým schválili najvyššie stranícke a štátne orgány (Klement Gottwald o nej rozhodol už 17. novembra 1952). Výmena trvala do 4. júna. Osoby, ktoré súkromne nepodnikali a neboli vylúčené z prídelového systému, mohli vymeniť bez straty hodnoty 300 starých Kčs za 60 nových Kčs (5 : 1). Všetky ostatné hotovosti sa menili v pomere 50 : 1, čo značilo, že stratili 90 percent hodnoty. V pomere 50:1 sa menili aj darexové bony (→ s. 218), a to aj napriek tomu, že majitelia ich získali za voľne zameniteľné valuty.

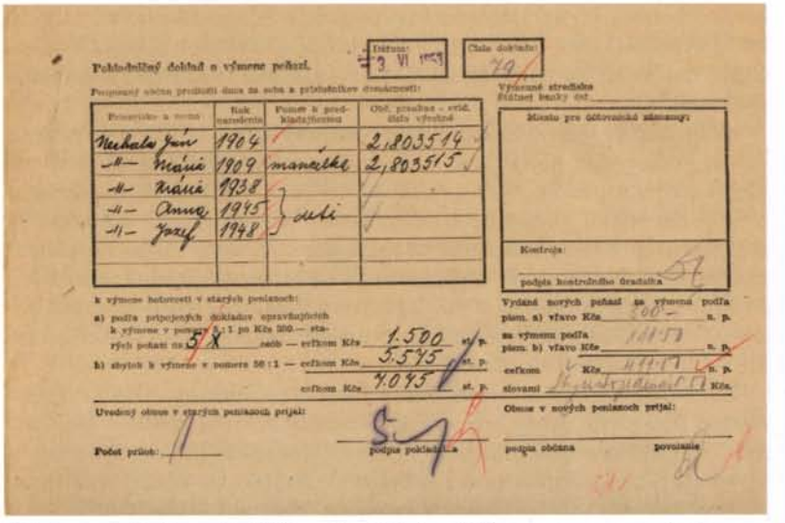
Zároveň sa preratúvali aj vklady. Hodnota vkladov do 5 000 starých Kčs (približne priemerný mesačný plat) sa nezmenila. Vyššie vklady strácali hodnotu odstupňovane o 20 – 83 percent. Vklady na knižkách založených po 15. máji 1953 stratili 90 percent hodnoty bez ohľadu na sumu. Mal to byť trest pre tzv. špekulantov, teda ľudí, ktorí si v očakávaní reformy vybrali veľké sumy na urýchlené nákupy, alebo sa v atmosfére presakujúcich informácií o reforme pokúšali uložením do sporiteľne zachrániť väčšie sumy prechovávané doma ako rezerva. Reforma anulovala viazané vklady a predvojnové poistky. Vládcovia krajiny tým uznali, že Nemecko nikdy nesplatí čs. pohľadávky. Za populizmus, pre ktorý neriešili problém viazaných vkladov v psychologicky vhodnejšej atmosfére krátko po vojne, zaplatili tieňom nenávisti ľudí, ktorý na nich uvrhla menová reforma.

Reforma znamenala pre ľudí silný psychický šok spojený s pocitom hlbokej krivdy. Preto sa stávalo, že v strese nevenovali dostatočnú pozornosť pravidlám výmeny, chybne si ich vykladali a v zúfalstve tvrdosť reformy ešte vystupňovali na vlastnú škodu.

Šírili sa fámy, že bezpečnostným zložkám a členom vlády sa peniaze menia v pomere 1 : 1. Ak sa však naozaj niekde privilegovaným skupinám protiprávne výhodne vymieňalo, mohlo to byť iba v pomere 5:1.

Označenie výmenného strediska

Pri výmene peňazí musel každý preukázať totožnosť. Výmena sa zaznamenávala na poslednú stranu občianskeho preukazu, aby sa znemožnila ďalšia výhodnejšia výmena do 300 starých Kčs inde. Občanom, ktorí občiansky preukaz nemali, museli urýchlene vydať improvizované potvrdenia totožnosti bez fotografie, ale s odtlačkom prsta pravej ruky. Na výmenu 300 starých Kčs v pomere 5:1 bolo treba predložiť aj lístok pre domácnosť, na základe ktorého sa vydávali prídelové lístky. Na obr. potvrdenie o výmene pre celú rodinu, sčasti v pomere 5:1, zvyšok 50:1.

SVEDECTVO

Nervozita a nákupná horúčka

Významný český lekár prof. Josef Charvát si v máji 1953 do denníka zapísal:

Štvrtok 21. 5. *Panika s peniazmi sa stupňuje. Praha je vypredaná, pred každou konfekciou stoja neuveriteľné rady, ľudia kupujú ako šialení. Vydali zákaz predaja konzerv a suchých salám, tovar je stiahnutý do skladov. Drahší tovar sa už vôbec nesmie predávať.*

Streda 27. 5. *Ľudia sú čoraz nespokojnejší. Húf rozčúlených žien sa pokúsil vniknúť do rozhlasu, nech povie svetu, ako to tu vlastne vyzerá, ale všetky, prirodzene, pozatvárali. Obchody sú stále zavreté, na voľnom trhu sa nič nedostane, veľa ľudí, ktorým nedali lístky, doslova hladujú, lebo nemôžu kúpiť ani rožok. Bol zastavený predaj benzínu, dostanú ho len národné podniky a vládne vozy. Polícia má pohotovosť. Nervozita je priam vo vzduchu.*

Sobota 30. 5. *Ráno poplach, pošty o 10. hodine prestali prijímať peniaze [...]. Zapíname rádio a počujeme Jóbove zvesti. Uložil som rodinné peniaze do štátnej investičnej pôžičky 200 000 korún a tá sa ruší bez náhrady! Ako vykorisťovateľ – lebo poobede zamestnávam asi na dve hodiny v ordinácii Božu – mám právo na výmenu peňazí len v pomere 1 : 50.*

Pondelok 1. 6. *Hrnček kávy sa predáva za 100 Kčs v starých peniazoch. Organizácia výmeny sa zrútila skôr, ako sa začala. V obchodoch nič nie je, stále sú zavreté. Električky jazdia prázdne. Ľudia nemajú na lístky. V továrňach sa robotníci zhlukujú, niekoľko podnikov obkľúčili ozbrojení esenbáci. Do Kladna odišlo niekoľko nákladných áut s milicionármi v plnej zbroji. Vraj sa tam ľudia búria.*

Štvrtok 4. 6. *Napätie nepovolilo. V Plzni sú mŕtvi, zákaz vychádzať v noci do ulíc, veľa zatknutých. V Kladne síce mŕtvi nie sú, ale veľa robotníkov je zatknutých. ČKD Stalingrad bol v stave obliehania, vojaci odmietli strieľať, milície obkľúčili továreň, ale robotníci vyrazili bránu.*

PREHĽAD

Platidlá podľa sovietskeho vzoru

Koncom leta 1952 minister financií Jaroslav Kabeš preveroval v tlačiarni bankoviek ŠBČS možnosť výroby a utajenia tlače bankoviek určených na menovú reformu. Napokon sa však rozhodlo, že platidlá sa vyrobia v ZSSR. Návrhy mincí predložili čs. námestníkovi ministra Bohumilovi Suchardovi v Moskve už 22. decembra 1952 a v januári 1953 aj prvé návrhy líca 100-korunáčky. Čs. platidlá navrhoval vedúci ateliéru sovietskej tlačiarne cenín GOZNAK Ivan Ivanovič Dubasov so svojimi spolupracovníkmi. Štátovky a bankovky boli kompozične variáciou starších sovietskych bankoviek alebo platných sovietskych bankoviek z r. 1947. Tie sa odlišujú od prísne kánonizovaného vzhľadu sôch, obrazov alebo plagátov v štýle socialistického realizmu. Uplatňujú sa na nich zložité ozdoby príznačné skôr pre eklektickú architektúru prelomu 19. a 20. stor. než pre sovietske platidlá z 20. až 30. rokov. Zrejme to súvisí so zmenou vzťahu k predsovietskej historickej tradícii, ktorá nastala v rokoch vojny, keď sa táto tradícia mala využiť ako zdroj vlastenectva.

O návrhoch mincí sa všeobecne predpokladá, že vznikli v ateliéri leningradskej mincovne. Tento názor potvrdzujú aj dokumenty nájdené nedávno v archíve Ministerstva financií v Prahe. V archíve leningradskej mincovne však dokumenty o ich príprave a autorstve návrhov chýbajú. Navyše obraz mincí nezodpovedá rukopisu sovietskych medailérov. Ich rub je variáciou rakúskych 10- a 20-haliernikov z rokov 1916 až 1918 (→ s. 157). Nie je preto vylúčené, že aspoň ich ideový návrh vznikol v Československu alebo že pri zadaní objednávky poslúžili ako ukážka. Nemožno ani vylúčiť, že si tieto mince vybrali ako predlohu sami pracovníci mincovne.

Štátovky vzor 1953: 1 Kčs (101 mm x 51 mm), 3 Kčs (110 mm x 56 mm), 5 Kčs (120 mm x 61 mm)

Hliníkové mince vzor 1953: 1 hal. (priemer 16 mm), 3 hal. (priemer 18 mm), 5 hal. (priemer 20 mm), 10 hal. (priemer 22 mm), 25 hal. (priemer 24 mm)

Bankovky vzor 1953: 10 Kčs (129 mm x 65 mm), 25 Kčs (138 mm x 70 mm), 50 Kčs (147 mm x 74 mm), 100 Kčs (165 mm x 80 mm)

Propaganda a skutočnosť

■ **Jún 1953.** V súvislosti s reformou sa v tlači a rozhlase rozprúdila doslova obrovská propagačná kampaň. Denníky zverejňovali radostné ohlasy kolektívov i jednotlivcov, ktoré za reformu ďakovali strane a bezmyšlienkovito opakovali úryvky z prejavu Viliama Širokého, prípadne uvádzali nevierohodne vyrátané príklady, ako na reforme vlastne zarobili... Mnohí autori ohlasov sa radovali, že okamžite nastal dostatok, ba priam prebytok a úžasný výber tovaru, hoci postupné otváranie predajní jasne svedčilo o opaku. S čarom nechceného priznávala realitu aj sama propaganda, keď jasala, ako predstavitelia buržoázie narazili na stiahnuté rolety predajní... Vďačným objek-

Na mnohých pracoviskách vymieňali robotníkom peniaze priamo v ich pracovnom prostredí (na obr. v bratislavskom Závode mieru).

tom výsmechu sa v tlači stali najmä živnostníci a súkromní roľníci, ak predložili na výmenu väčšie sumy alebo nahromadené drobné mince. Ich príklad sa využíval ako dôkaz nevyhnutnosti reformy. Uverejňovali sa aj fotografie ukrývaného tovaru nájdeného pri náhlych domových kontrolách.

Propaganda tak cieľavedome provokovala najnižšie ľudské vlastnosti – závisť a pomstychtivosť. Zosmiešňovala aj ľudí, ktorí sa tesne pred reformou snažili utratiť svoje úspory za čokoľvek.

Zároveň sa starostlivo zatajovali protesty verejnosti – masové vystúpenie v Plzni aj menšie akcie na iných miestach (na Slovensku Lubeník, Liptovský Mikuláš, Ružomberok, Vlašky).

Na viacerých miestach sa objavili letáky alebo nápisy proti reforme. Propaganda však netajila, že reformu „nepochopili" ani mnohí členovia KSČ, od ktorých sa očakávala najväčšia podpora.

ZAUJÍMAVOSŤ

Kto má škodu, má aj posmech...

Prejavom propagandistickej horlivosti bol aj výsmech z údajných špekulantov, čo skrývali peniaze. Svoje polienko si priložil aj známy publicista Ladislav Mňačko *Baladou o jednej k päťdesiatim*:

Kto skrýval tisícky
v kapustovom sude,
kyslú kapustnicu
z nich si variť bude.

Ten, kto mal korunky
„dobre opatrené",
môže za ne kúpiť
na pol sukne ženu.

Ale keď mal niekto
drobných plné jamy,
nech si za ne kúpi
tieto epigramy.

V lete 1953 vysielali z územia SRN balóny, ktoré nad naším územím vypúšťali letáky aj „hladové koruny", napodobujúce nové korunáčky.

POZADIE

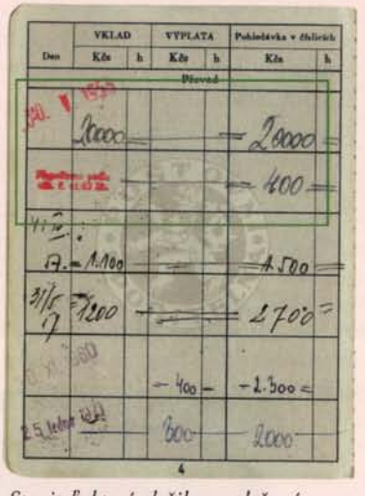
Priame straty občanov z výmeny

Dovedna sa obyvateľstvu vymenilo 38,06 mld. starých Kčs v hotovosti a prerátali sa vklady v hodnote 33,9 mld. Kčs za 6,4 nových Kčs. O štruktúre výmeny a vyvolaných stratách hovorí tabuľka:

Predmet výmeny	Miliárd starých Kčs	Miliárd nových Kčs				
		Prerátané v pomere			Spolu	Strata
		5:1	5:1 až 30:1	50:1		
Hotovosť	38,058	0,725	–	0,679	1,404	6,208
Vklady	33,957	0,245*)	4,718	0,071	5,034	1,757
Nepredložené	2,979	–	–	–	–	0,560
Spolu	74,814	0,970	4,718	0,750	6,438	8,525

*) vklady zo školského a závodného sporenia preratúvané v pomere 5:1 bez ohľadu na sumu

Straty boli, prirodzene, veľmi diferencované. Ten, komu sa pred reformou podarilo kúpiť nehnuteľnosť alebo hodnotný predmet, stratil pomerne málo. Iní ľudia však stratili veľa, možno takmer všetko. Záležalo aj na rozložení vkladov. Niekto nemusel stratiť nič alebo aspoň nie veľa. Iný mohol utrpieť citeľnú stratu, dokonca takú, ako keby všetky úspory držal v hotovosti. Obyvatelia veľmi ťažko niesli anulovanie viazaných vkladov a predvojnových životných poistiek. Chápali to ako krádež, ktorú na nich spáchal štát. Neuvedomovali si však, že nedobytnú pohľadávku z ich vkladov urobili tí, čo rozpútali vojnu. Zaplatiť ju za nich mohli iba iní občania, ktorí by bezplatne alebo za minimálnu mzdu vytvorili hodnotu v rovnakej výške.

Sporiteľ, ktorý vložil na založenú knižku 15. mája 1953 sumu 20 000, prišiel o 90 percent svojho vkladu.

Druhou možnosťou bolo, že ich majitelia svoje viazané vklady oželejú. Kto požiadal o uvoľnenie vkladu, vlastne nevedomky žiadal od svojich spoluobčanov, aby mu nahradili stratený majetok.

Nákup bez lístkov, ale za aké ceny!

■ **1. júna 1953.** Zrušenie prídelového hospodárstva teoreticky každému umožňovalo, aby nakupoval ľubovoľné množstvo tovaru. Lenže tovaru v skutočnosti nebolo a existovala obava, že uvoľnenie predaja vyvolá nadmerné nákupy, takže nedostatočné zásoby v skladoch sa rýchlo vyčerpajú. Preto bol okamžite obmedzený predaj potravín a priemyselného tovaru pri jednom nákupe tomu istému zákazníkovi. Mohol naraz kúpiť 3 kg chleba, 10 pečív, liter mlieka, 250 g masla, 1 kg mäsa alebo údenín, pol kg masti, pol kg cukru, 9 m látok, 1 pár obuvi, 2 kusy toaletného mydla alebo 10 škatuliek zápaliek. Tieto obmedzenia platili až do 7. júna 1956.

Pomerne nízke ceny na viazanom trhu nahradila menová reforma citeľne vyššími, stanovenými podľa vysokých cien na voľnom trhu. Nové maloobchodné ceny väčšiny potravín sa stanovili znížením bývalých „voľných" cien v priemere o 31 percent. Tým sa hladina nových jednotných cien dostala na úroveň asi 170 percent pôvodnej hladiny cien na viazanom trhu. Ceny priemyselného tovaru predávaného pôvodne na lístky sa stanovili znížením komerčných cien v priemere o 37 percent (ceny bavlnených látok o 59 percent a konfekcie o 50 percent, ceny detských odevov a obuvi ostali na úrovni cien viazaného trhu).

Zvýšenie cien čiastočne kompenzovalo zvýšenie príjmov. Z ideologických aj taktických dôvodov boli zvýšené všetky robotnícke hodinové platy (mesačne o 140, 120, 100 a 68 Kčs – podľa náročnosti práce). Okrem toho museli byť zvýšené nižšie základné platy zamestnancov a nízke dôchodky. Vyššie platy sa nezmenili. Prídavky na 1 dieťa sa zvýšili o 70 Kčs, na 2 deti o 140 Kčs a na 3 deti o 310 Kčs. Dôchodky do 600 Kčs sa zvýšili o 20 – 70 Kčs mesačne. Na druhej strane však stúpla daň zo mzdy. Bola rozdielna pre ženy a mužov, zvýhodňovala zamestnancov podľa počtu detí, resp. vyživovaných osôb, ale výrazne znevýhodnila slobodných.

Päťročný plán sa musí revidovať!

■ **5. septembra 1953.** Ústredný výbor KSČ rozhodol o revízii cieľov prvej päťročnice (1949 – 1953). Ukázalo sa, že tieto ciele boli stanovené nerealisticky. V praxi sa prejavili predovšetkým dôsledky uprednostňovania výstavby ťažkého a zbrojárskeho priemyslu, neúmerne vysokej rozostavanosti, nedostatočnej výroby spotrebného tovaru a narušenia poľnohospodárskej výroby aj služieb. Niektoré stavby boli pozastavené, napríklad Hutný kombinát (HUKO) v Košiciach, tempo rastu výroby sa muselo prispôsobiť reálnym možnostiam. Istej časti roľníkov umožnili návrat k súkromnej forme hospodárenia.

Zmenil sa aj postoj vedenia k obyvateľstvu. Skúsenosti so spoločenskými a politickými následkami menovej reformy podnietili úsilie štátu zlepšiť zásobovanie. V oblasti priemyselného spotrebného tovaru sa to v pomerne veľkej miere darilo, dokonca z vlastných zdrojov. Účinok týchto zmien sa prejavil v spotrebe priemyselných tovarov r. 1957, keď sa zvýšil predovšetkým predaj motorových vozidiel a citeľne sa zlepšila vybavenosť domácností chladničkami, práčkami, kuchynskými robotmi a rozhlasovými aj televíznymi prijímačmi. Ľudia sa opäť učili, že sporenie sa oplatí. Nedostatočnú vlastnú výrobu potravín bolo však treba aj ďalej nahrádzať dovozom najmä mäsa. Tento stav trval až do určitej konsolidácie poľnohospodárskych družstiev v druhej polovici 60. rokov.

Strojársky priemysel, budovaný v rámci industrializácie Slovenska, patril medzi odvetvia s významným podielom na čs. exporte (na obr. výrobná hala Bratislavských elektorotechnických závodov).

Prvé z opakovanej série zlacnení

■ **1. októbra 1953.** Po zhodnotení situácie na trhu vláda mohla postupne znižovať ceny. Štyri mesiace po reforme ceny potravín klesli od 7 do 33 percent, zväčša však o 10 až 14 percent. Ceny priemyselného tovaru klesli o 5 – 60 percent, zväčša o 20 – 30 percent. Nákup priemyselného tovaru nebol totiž pod takým veľkým tlakom ako stále nedostatkové potraviny. Navyše veľký rozsah jeho zníženia pôsobil psychologicky. Ceny základných potravín stanovené pri tomto zlacnení sa zachovali okrem výnimiek až do r. 1990.

Zníženie cien súviselo so zmeneným, podstatne pragmatickejším prístupom vedúcich orgánov k hospodárskej politike a životnej úrovni obyvateľstva. Zmiernením bremena, ktoré menová reforma vložila na plecia obyvateľov, sa štát usiloval predísť možným výbuchom nespokojnosti podobných nepokojom, aké sa práve r. 1953 odohrali v NDR.

Zvyšovanie reálnych príjmov obyvateľstva znižovaním cien namiesto zvyšovania miezd vláda zvolila aj z obavy pred rastom množstva peňazí v obehu. Preto museli aj všetky inštitúcie prejsť na bezhotovostný styk. Do konca 50. rokov sa uskutočnilo ešte šesť rozsiahlych znížení cien. Vyhlasovali ich spravidla v apríli, takže mohli propagandisticky poslúžiť pri oslavách 1. mája a oslobodenia ČSR.

Roku 1954 klesli ceny čerstvých potravinárskych výrobkov, mäsových konzerv a hotových jedál o 10 – 25 percent a ceny priemyselného tovaru o 20 – 30 percent, r. 1955 zväčša o 5 – 20 percent, r. 1956 o 10 – 20 percent a v r. 1959 a 1960 zlacnel najmä textil a priemyselný tovar o 10 – 20 percent.

Pri každom zlacnení sa na cenovkách vo výkladoch výrazným spôsobom vyznačovali staré a nové ceny. V tlači a rozhlase sa zdôrazňovali prednosti ľudovodemokratického zriadenia, ktoré umožňuje znižovať ceny, keď v kapitalistickom svete stúpajú...

SÚVISLOSTI

Menej peňazí na armádu po reforme

V ovzduší studenej vojny a vybičovaného zbrojenia na začiatku 50. rokov sa v čs. rozpočte každoročne vynakladali neúmerne vysoké sumy na obranu a armádu. Tento stav bol neudržateľný a zavedenie jednotných maloobchodných cien r. 1953 to ešte vyhrotilo. Pre armádu, ktorá pred menovou reformou nakupovala potraviny prevažne za ceny viazaného trhu, uvoľnenie trhu znamenalo veľké zvýšenie nákladov na stravovanie vojakov prezenčnej služby. V dôsledku toho sa niekoľko ráz prehodnocovali číselné stavy armády a celý rozpočet na obranu. V konečnom dôsledku sa musel číselný stav mužstva znížiť z pôvodných 300 737 na okolo 282 331 mužov. Nadmerné náklady na obranu si vyžiadali aj niekoľko zmien tabuľkových stavov vojakov z povolania a zastavenie výstavby obranných zariadení. Viaceré útvary sa rušili alebo zlučovali.

Okrem priameho ekonomického tlaku malo vplyv na znižovanie číselných stavov čs. armády aj zmiernenie medzinárodného napätia, najmä v súvislosti s uzavretím prímeria v Kórei, a zníženie sovietskeho tlaku na spojencov, aby zbrojili. Šlo však len o prechodné uvoľnenie, lebo o dva roky neskôr, po vzniku Varšavskej zmluvy, doľahli na Československo opäť zvýšené povinnosti v oblasti obrany. Napriek tomu sa však číselné stavy armády aspoň formálne znižovali ešte aj r. 1955 a r. 1956.

Rozchod s menovým fondom

■ **30. novembra 1953.** Medzinárodný menový fond (→ s. 200, 201) podľa čl. IV/6 Dohody o Medzinárodnom menovom fonde vyhlásil Československo za nespôsobilé využívať zdroje MFF. Príčinou tohto kroku bolo, že ČSR neprerokovala uskutočnenie reformy a revalváciu koruny vopred s Medzinárodným menovým fondom a nemohla ani preukázať, že náhla zmena parity bola nevyhnutná na odstránenie podstatnej nerovnováhy podľa odseku IV/5/a Dohody. MFF preto zmenu parity pokladal za porušenie pravidiel. Československá vláda obhajovala oprávnenosť svojho rozhodnutia a označila postoj MFF za nepriateľský, ktorým sa mal Československu zamedziť prístup k čerpaniu zdrojov fondu. Po zamietnutí tejto obhajoby ČSR z Medzinárodného menového fondu vystúpila. Šlo však skôr o zámienku, lebo v dôsledku znárodnenia majetku západných firiem a vyhlásenia embarga USA proti Československu bolo jeho členstvo vo fonde len formálne.

SÚVISLOSTI

Koruna a dolár

Nová koruna obsahovala teoreticky 0,123426 g zlata a 1,80 Kčs sa rovnalo 1 rubľu. Voči americkému doláru ju tým nerealisticky revalvovali o 38,8 percenta na 7,20 Kčs za 1 dolár (kurzu 50 starých Kčs za 1 USD by zodpovedalo 10 nových Kčs za 1 USD, resp. obsah 0,088865 g zlata). Motívom revalvácie bola ilúzia, že hodnota západných mien bude klesať. Autori reformy teda chceli vyjadriť ich pokles už vopred novým kurzom. Vzorom bol opäť ZSSR, kde 28. februára 1950 zrušili formálnu väzbu rubľa na americký dolár (5,30 rubľa za 1 USD) ako znehodnocujúcu sa menu a vyjadrili jeho hodnotu 0,222168 g zlata. Tým formálne revalvovali rubeľ o 32,5 percenta na 4 ruble za dolár. V ČSR by bol oveľa vhodnejší opačný postup – brať do úvahy devalváciu západoeurópskych mien z r. 1949, čím by sa reálny kurz priblížil asi 14 Kčs za dolár. Negatívne dôsledky sa štát neskôr neúspešne pokúsil korigovať (→ 18. júla 1966).

ZAUJÍMAVOSŤ

Nevyužitý zlepšovací návrh

Hliník nie je na razbu mincí práve najvhodnejší. Na rozdiel od zinku síce v normálnych podmienkach nekoroduje, ale vplyvom svojej mäkkosti silne trpí oterom. Preto sa používal skôr z núdze (→ s. 112).

Západoeurópske štáty (Španielsko, Taliansko, Rakúsko) z neho neskôr razili iba najdrobnejšie mince. Vo viacerých socialistických a rozvojových štátoch sa, naopak, využíval aj na razbu mincí s vyššou hodnotou. V ČSR náhrada hliníkových mincí za iné dlho neprichádzala do úvahy. Aby sa však zlepšila ich rozlíšiteľnosť, prišla kremnická mincovňa s myšlienkou mince eloxovať a farbiť. Bolo to v období, keď sa veľmi podporovali zlepšovacie návrhy najrozličnejšieho druhu, ale tento sa neujal, našťastie ostal iba v štádiu pokusu (na obr.). Ako by takéto mince po krátkom čase totiž vyzerali, vie každý, kto si na lepšie rozoznávanie kľúčov vo zväzku objednal farebné – eloxované kľúče...

Pokusne vyrobené eloxované mince

ZAUJÍMAVOSŤ

Nepotrebné najmenšie mince

Funkčnosť jednotlivých nominále drobných mincí najlepšie preverí každodenný život. Potvrdil to aj príklad jednohaliernikov a trojhaliernikov vzor 1953. Keď sa v marci 1959 znižovali ceny, zníženie preratúvali samy podniky a spájalo sa so zaokrúhľovaním – do 5 Kčs na 5 halierov, do 20 Kčs na 10 halierov a do 50 Kčs na 50 halierov. Rovnako sa ceny zaokrúhľovali aj pri zlacnení 24. apríla 1960. Spomínané drobné mince sa potom o 3 – 4 roky z obehu úplne vytratili. Podobný osud mali aj 25-halierniky, ktoré však v obehu prežili až do r. 1972.

Pokus o korekciu kurzu Kčs

■ **18. júla 1956.** Na zvýšenie záujmu zahraničných turistov o pobyt v Československu a ziskov z aktívnej turistiky vláda ČSR zaviedla turistické poukážky na pobyt. Bol to pokus vyriešiť nepríjemné dôsledky nadhodnoteného kurzu Kčs, stanoveného pri menovej reforme (→ s. 225). Nadhodnotený kurz spolu s pomerne vysokou hladinou cien spôsobovali čoraz väčší nedostatok devíz a v západoeurópskych štátoch nezáujem o turistické cesty do Československa, keďže hladina cien sa dostala na úroveň, ktorá bola pre ne neprijateľná. Poukážky sa predávali v zahraničí a poskytovali turistom 200-percentnú prémiu k oficiálnemu kurzu koruny. Za americký dolár teda zahraničný návštevník dostal protihodnotu 21,60 Kčs. Poukážky sa používali až do konca roku 1957 (→ 19. júna 1957). Okrem toho sa znížili niektoré ceny služieb pre devízových cudzincov o 33 percent, aby pri použití úradného kurzu na prepočet valút priblížili vysokú československú cenovú hladinu pomerom v cudzine.

Šťastie príde naozaj v nedeľu?

■ **15. marca 1957.** V sporiteľniach, trafikách a pod. sa začali predávať žreby Čs. štátnej lotérie. Aj obnovenie lotérie možno zarátať medzi prejavy istého uvoľnenia spoločenskej klímy po XX. zjazde sovietskej komunistickej strany. Od leta 1957 sa zaviedla ďalšia staronová stávková hra, v podstate modifikácia dávnej rakúsko-uhorskej lotérie so stávkami na čísla, krytá ušľachtilo znejúcim názvom *Športka*. Pod menom *Sazka* sa obnovilo skutočné tipovanie na výsledky futbalových zápasov (povojnová *Staska*). Takéto štátom organizované hazardné hry možno s istým zveličením označiť za formu dobrovoľného zdanenia obyvateľstva a typického odvádzania verejnej pozornosti od závažnejších spoločenských tém. Veľmi rýchlo sa však v „ľudovodemokratickej" spoločnosti udomácnili a ich obľuba narástla až do groteskných rozmerov, stala sa témou zanietených, najmä mužských debát v pohostinstvách či u holiča, rodili sa zaručené recepty na výpočet istej výhry a pod. (už r. 1958 sa športkovacia vášeň napr. stala námetom slovenskej filmovej komédie *Šťastie príde v nedeľu*).

Žreby Čs. štátnej lotérie za 10 Kčs, teda zhruba za cenu dvoch obedov v lacnom bufete, ponúkali lákavú nádej na výhru až 50 000 Kčs, teda zhruba 32-násobku vtedajšieho priemerného mesačného platu alebo takmer dvojnásobku ceny vtedajšej novinky – škodovky *Spartak* či *Wartburga 900* z NDR. Polovica z výnosu štátnej lotérie pripadla štátu, polovica sa rozdelila medzi výhercov. Štátna lotéria fungovala, s postupne rastúcimi výhrami, až do 90. rokov. Sprevádzala ju rozsiahla reklamná kampaň.

Prvý žreb Československej štátnej lotérie

Po Darexe

■ **1. júla 1957.** V Československu sa obnovil predaj spotrebného tovaru za valuty, a to prostredníctvom podniku zahraničného obchodu Tuzex, nadväzujúceho na činnosť Darexu (→ s. 218). Vynútili si to hospodárske ťažkosti a dôsledky nereálisticky stanoveného kurzu k západným menám. Pôvodne malo ísť iba o predajne zriadené pri čs. zastupiteľských úradoch, ktoré mali predávať v republike vyrobený tovar a odčerpávať tak valuty vyplácané diplomatickému personálu ako mzda. Nakoniec však zvíťazila myšlienka vybudovať sieť valutových predajní na celom území Československa. Účelom malo byť získavanie valút, ktoré občanom posielali príbuzní zo zahraničia ako dar, a valuty, ktoré občania získavali ako honoráre a dedičstvo, alebo čoraz častejšie aj ako mzdu počas zahraničných služobných ciest.

Zistilo sa totiž, že pre nevýhodný kurz občania odmietajú prevod dedičstiev, pred posielaním peňazí uprednostňujú darčekové balíčky od príbuzných a že peniaze ušetrené na služobných pobytoch utrácajú v zahraničí a domov si privážajú len kúpené veci.

Tuzex mal predávať za priemerné ceny v západoeurópskych štátoch predovšetkým čs. exportný tovar, v menšej miere aj dovážaný zahraničný. Neskôr však prevážil podiel dovážaného tovaru. Na podporu činnosti Tuzexu sa upravili colné tarify tak, aby dovoz tovaru zakúpeného v zahraničí bol nevýhodný.

Odberné poukazy Tuzexu predstavujú nezvyčajne zložitú sústavu cenín, resp. platidiel. Roku 1957 ich vydali v hodnotách 1, 5, 10, 20, 50

Tichá devalvácia čs. koruny

■ **19. júna 1957.** Československo začalo cudzincom, ktorí na našom území menili západné valuty za koruny, poskytovať paušálne 100-percentnú prémiu. Od čs. podnikov aj súkromníkov pri výmene valút začalo, naopak, vyberať 100-percentnú prirážku. Kurz koruny sa tým priblížil jej reálnej hodnote. Napríklad pri prepočte oficiálnym kurzom stál kilogram hovädzieho mäsa v Belgicku 10,80 Kčs, zatiaľ čo v Československu 20 Kčs. Po zavedení kurzovej prémie, resp. kurzovej prirážky sa obidve cenové hladiny približne vyrovnali.

Rozhodnutie ponechať pôvodný kurz koruny, ale zaviesť prirážku k oficiálnemu kurzu, sledovalo sovietsky vzor. Zmeny politického a ekonomického myslenia v ZSSR po r. 1956 sa totiž odzrkadlili v revízii niektorých neracionálnych, ideologicky motivovaných ekonomických rozhodnutí, teda aj nadhodnoteného kurzu rubľa odvodeného zo zlatého obsahu stanoveného 1. marca 1950.

Zásadné rozhodnutie čs. vlády zverejnili 1. júla 1957 v tichosti iba ako oznámenie Ministerstva financií v mimoriadne nenápadnej úprave. Tento stav, doplnený o prechodné korekcie prirážky alebo ďalšie poplatky, trval až do začiatku 90. rokov.

Tuzex a tuzexové bony

Schválený návrh novej podoby bonov z r. 1960

Päť bonov zo začiatku 60. rokov a desať bonov so zúbkovaním z r. 1965 – 1978 na predaj v zahraničí

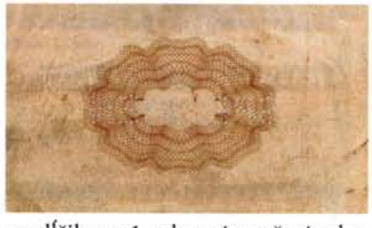

a 100 Kčs. Roku 1958 ich doplnili o bony po 0,50 Kčs a r. 1959 o zdanlivo kuriózne nominále 71,50 Kčs. Bola to protihodnota desiatich dolárov, znížená o trovy za ich výmenu. Roku 1979 si rastúci obrat Tuzexu a zvyšovanie prísunu devíz vynútili vydanie bonov po 500 Kčs.

Pôvodná grafická úprava tuzexových bonov bola variáciou starších darexových. V lete 1960 Tuzex bony vydal v novom tvare, s dekoratívnymi prvkami inšpirovanými súvekou architektúrou. Tento tvar sa s viacerými obmenami zachoval až do konca činnosti Tuzexu v júni 1992. Odberné poukazy Tuzexu platili do roku 1961 iba tri mesiace. Roku 1961 ich platnosť predĺžili na šesť mesiacov, pričom pri nízkych sumách predajne Tuzexu v tichosti prestali ich platnosť sledovať, a r. 1965 obmedzenie platnosti týchto bonov zrušili aj oficiálne. Bony nízkych nominále sa tak vlastne stali normálnym obeživom napriek vytlačenej klauzule, že sú „nepredajné na území ČSSR". Od roku 1981 mala emisia bonov riadny legislatívny základ. Platnosť bonov vyšších nominále sa

predĺžila na 1 rok a zároveň zásadne zmenila ich postavenie. Nepredajné tovarové poukazy sa stali „poukazmi na nákup tovaru predávaného v mene Podniku zahraničného obchodu Tuzex za devízové prostriedky". Z právnej klauzuly na bonoch zmizol zákaz ich predaja na území ČSSR.

Premeny tuzexovej stokorunáčky od začiatku 60. rokov po koniec tuzexovej éry na začiatku 90. rokov

Tým sa v tichosti legalizoval čierny trh s bonmi a tuzexová koruna sa aj oficiálne stala súbežnou a veľmi vyhľadávanou čs. menou.

Za hranice mierne po novom

■ **1. júla 1956.** Skončila sa povinnosť žiadať o výnimku zo zákazu súkromných ciest do zahraničia z r. 1949 (→ s. 219). Od roku 1953 cestovanie ešte sťažoval devízový zákon, ktorý súkromnú držbu akýchkoľvek valút viazal na povolenie Ministerstva financií. Zároveň zakázal vývoz čs. peňazí do zahraničia. Postupne však rástol počet udelených výnimiek na cesty do tzv. ľudovodemokratických krajín (okrem Juhoslávie) a podmienky cestovania za hranice sa pomaly začali liberalizovať. Po 1. júli 1956 slúžila ako cestovný doklad do ľudovodemokratických štátov cestovná príloha k občianskemu preukazu alebo tzv. súpiska – hromadný cestovný doklad pre organizované skupiny. Umožnila to dohoda vlád Bulharska, ČSR, Maďarska, Poľska, Rumunska a Sovietskeho zväzu z 13. júna 1956, podľa ktorej tieto štáty prestali vyžadovať od svojich občanov cestovný pas.

Roku 1956 sa agenda cestovných dokladov vrátila na Správu Verejnej bezpečnosti pri okresných oddeleniach Ministerstva vnútra. Zriedka, ale predsa sa povoľovali súkromné cesty aj do kapitalistických štátov, najmä ako skupinové tematické zájazdy. V porovnaní s inými štátmi sovietskeho bloku to bol veľký pokrok. Napríklad z Maďarska r. 1954 vycestovalo do zahraničia vrátane služobných ciest iba 146 osôb a pricestovalo ta závratných 2 106 osôb.

18. apríla 1956 sa zaviedla nová forma prideľovania devíz turistom na cestu do poľských Tatier. Vybrané pobočky ŠBČS im po predložení jednorazovej priepustky predali cestovné šeky Poľskej národnej banky označené písmenom T v hodnote do 40 zlotých (31 Kčs) na osobu a deň. Pobočky Poľskej národnej banky im tieto šeky preplácali s 80-percentnou bonifikáciou, takže cestujúci dostal v hotovosti 72 zlotých na deň. Prevážať cez hranice čs. alebo poľské peniaze v hotovosti však bolo stále ešte zakázané. Až od 3. júla 1959 sa namiesto šekov začali turistom predávať peniaze v hotovosti do 70 zlotých (54 Kčs) na osobu a deň. Pobyt nesmel prekročiť 7 dní.

Predaj devíz do ďalších štátov, vrátane ostatných častí Poľska, upravilo 11. júla 1956 generálne povolenie Ministerstva financií. Bez ohľadu na dĺžku pobytu v cudzine mohla ŠBČS po predložení platných cestovných dokladov (s výjazdným povolením a vízom) prideliť devízy, príp. valuty do výšky tzv. voľnej hranice. Prídel sa zaznamenával na poslednú stranu cestovného pasu alebo cestovnej prílohy. Hoci šlo o minimálne sumy, predpisy groteskne rátali s tým, že ich cestujúci neutratia, a zakazovali doviezť ich späť v hotovosti. Ušetrený zvyšok musel cestujúci zložiť v zahraničnej banke na zdĺhavú úhradu do ČSSR. Cestovanie sa opäť uľahčilo v júli 1961, keď sa centrálne banky ČSSR, Rumunska, Poľska, Maďarska a KĽDR dohodli, že cestujúci môžu nespotrebované valuty pridelené v rámci voľnej hranice dovážať späť do vlasti. V máji 1962 boli stanovené nové, spravidla nižšie hodnoty voľnej hranice, od augusta 1963 v rámci RVHP platila dohoda, ktorá umožnila cestujúcim priamo meniť peniaze v cudzom štáte až do 10 rubľov. Roku 1965 zjednotili voľnú hranicu do „nesocialistických" štátov v Európe na 160 devízových Kčs a do zámoria na 240 devízových Kčs.

HESLO

Devízy, valuty a devízová koruna

Devíza je akýkoľvek doklad znejúci na cudziu menu. Ide teda o všetky druhy šekov, akreditívov, obligácií a zmeniek, ale aj o peniaze v hotovosti. Ako **valuta** sa chápu predovšetkým peniaze v hotovosti, menej často sa u nás týmto výrazom označuje mena všeobecne. Čitatelia novín a poslucháči správ sa až do konca 80. rokov stretávali s pojmom **devízová koruna**. Používanie tohto nie celkom jasného pojmu súviselo s kurzovou pluralitou zavedenou → 19. júna 1957. Devízovou korunou sa rozumela koruna v jej teoretickej zlatej parite k zahraničným menám bez príslušných a premenlivých kurzových prirážok. Bola to najmä zúčtovacia jednotka. Ako reálne platidlo, v tichosti a neplnokrvne, existovala v podobe tuzexovej koruny, ktorá sa za západné valuty menila práve podľa zlatej parity a na čiernom trhu mala premenlivý kurz k vnútornej korune.

HESLO

Návrat jednokorunáka

Od menovej reformy boli v obehu len papierové jednokorunáčky. 2. septembra 1957 vyšla opäť aj jednokorunová minca podľa návrhu medailérky Vlasty Uchytilovej-Kučovej, parafrázujúca nadčasový obraz koruny Otakara Španiela (→ s. 176 – autorka bola Španielova žiačka). Minca bola vyrazená zo zliatiny medi, hliníka a mangánu s priemerom 23 mm. Získala si takú popularitu, že napriek viacerým pokusom o jej nahradenie prežila dokonca aj čs. štátnosť a čiastočne ovplyvnila vzhľad aj nových slovenských mincí.

KURIOZITA

Ako si zvýšiť prídel devíz

Cestujúci za hranice sa pokúšali veľmi nízke prídely devíz zvýšiť tak, že do cestovného dokladu uviedli aj deti. Banka im potom dala devízy aj pre ne a na celú vymenenú sumu im vydala potvrdenie pre colnicu. Ak cestujúci vycestoval bez detí, mohol tak legálne vyviezť mierne vyššiu sumu devíz. Keď colníci tento fígeľ odhalili, banka r. 1958 zareagovala a prídel devíz začala rozpisovať na majiteľa cestovného dokladu a deti. Keď majiteľ vycestoval sám, devízy vydané na deti mu colníci odobrali a poslali späť do banky.

KALENDÁRIUM

■ **18. – 21. 7. 1958.** XI. zjazd KSČ vytýčil cieľ „dovŕšiť výstavbu socializmu v Československu". V situácii, keď sa možnosti extenzívneho rastu hospodárstva už takmer vyčerpali a vládnuca strana odmietala skutočnú reformu ekonomického riadenia, bol tento cieľ naskrze nereálny.

■ **1. 12. 1958.** Vyšla 25-korunáčka vzor 1958.

■ **4. 3. 1959.** ÚV KSČ rozhodol o ďalšom znížení maloobchodných cien.

■ **9. 4. 1960.** Národné zhromaždenie zmenilo územnú organizáciu štátu. Utvorilo sa 10 krajov a 108 okresov, z toho na Slovensku tri kraje a 33 okresov.

■ **11. 7. 1960.** Národné zhromaždenie schválilo novú ústavu. Zmenil sa názov štátu a štátny znak. Tieto zmeny zasiahli do prípravy nových platidiel (→ s. 229).

■ **1960.** V rámci 2. päťročného plánu (1956 – 1960) sa do hospodárstva na Slovensku investovalo o 54 percent viac ako v predchádzajúcich piatich rokoch, z toho 48,1 percenta do priemyslu. Zmenila sa aj štruktúra tohto odvetvia, do popredia sa dostalo strojárstvo a chemický priemysel.

■ **21. 3. 1961.** Uskutočnilo sa sčítanie obyvateľstva. Slovensko malo 4 174 046 obyvateľov.

■ **1. 12. 1961.** Vyšiel 10-haliernik a jednokorunák vzor 1961 s novým štátnym znakom a 10-korunáčka vzor 1960.

■ **14. 4. 1962.** Pre ekonomickú stagnáciu a pokles národného dôchodku bol zrušený tretí päťročný plán. Nahradil ho jednoročný plán na r. 1963.

■ **2. 5. 1962.** Vyšiel jednohaliernik vzor 1962 a 25-korunáčka vzor 1961 s novým štátnym znakom.

■ **1. 12. 1962.** Vyšiel trojhaliernik, päťhaliernik a 25-haliernik vzor 1962 a 100-korunáčka vzor 1961 s novým štátnym znakom.

■ **1. 4. 1963.** Sústavu drobných mincí doplnil 50-haliernik vzor 1963.

■ **27. 1. 1965.** ÚV KSČ rozhodol o zavedení „sústavy zdokonaleného riadenia národného hospodárstva", fakticky opatrnej a obmedzenej hospodárskej reformy (→ s. 232).

■ **1. 4. 1965.** Vyšla 50-korunáčka vzor 1964.

■ **1. 11. 1965.** Vyšiel trojkorunák vzor 1965.

■ **1. 8. 1966.** Vyšiel päťkorunák vzor 1966.

Hľadanie novej tváre peňazí

■ **1. decembra 1958.** Do obehu sa dostala 25-korunáčka vzor 1958 podľa návrhu Karla Svolinského s motívom husitského hnutia (na líci portrét Jana Žižku a typické husitské zbrane, na rube námestie mesta Tábor s radnicou), spracovaným vo vynikajúcej umeleckej skratke. Vyšla ako jediné z plánovaných nových papierových platidiel, ktoré mali nahradiť technicky nevyhovujúce bankovky a štátovky, vydané pri menovej reforme r. 1953 (→ s. 223). Hneď po reforme sa totiž začali práce na novej emisii, pričom obraz vyšších nominále sa mal upraviť pre techniku meditlače. Keď sa ukázalo, že takáto úprava nie je možná, bolo rozhodnuté pripraviť platidlá podľa nových výtvarných návrhov.

Líce návrhu 25-korunáčky Karla Svolinského so starým štátnym znakom z r. 1957

veži –, kým naozaj kostolné veže farského kostola a Kostol sv. Františka Xaverského sú zobrazené na jeho okrajoch. Podobný osud malo aj viacero ďalších návrhov, až napokon po šiestich rokoch hľadania prijali asi najmenej invenčný návrh Václava Fialu.

Nové bankovky podľa návrhov Márie Medveckej, Václava Fialu a Františka Heřmana sa preto dostá-

Minister financií Július Ďuriš v júli 1957 predložil vedeniu KSČ návrhy na nové bankovky – 50-korunáčku Cyrila Boudu a 100-korunáčku Josefa Lieslera. Návrhy sa nerealizovali.

Vydanie ďalších bankoviek s hodnotami 10, 50 a 100 Kčs sa oneskorilo. Zdržala ho materská dovolenka Márie Medveckej, autorky 10-korunáčky, nečakaná zmena názvu štátu a štátneho znaku r. 1960, ale predovšetkým konflikt výtvarných kritérií so strnulými ideologickými požiadavkami režimu. Prezident Antonín Novotný zmaril vydanie už dokončenej 50-korunáčky podľa návrhu Cyrila Boudu iba preto, že na obraze banskobystrického námestia na rube mu prekážali kostolné veže. Žiaľ, nikto mu nevysvetlil, že veže v strede obrazu patria svetským stavbám – mestskému hradu a požiarnej vali do obehu až v r. 1961 – 1965 (s. 229). Ideologické pripomienky spôsobili, že ich obrazy vyznievajú veľmi schematicky, výrazom sú blízke fotografii alebo súvekým propagandistickým plagátom. Najhodnotnejšie je líce 10-korunáčky. Najnižšie klesá rub 50-korunáčky.

Na trojkorunáčkach, päťkorunáčkach a 25-korunáčkach sa v r. 1961 až 1962 zmenil iba štátny znak a letopočet. Životnosť štátoviek sa zvýšila presunom obrazu z ľavej strany na pravú. Skryl sa tým optický účinok znečistenia spôsobeného tým, že sa platidlo chytalo prevažne pravou rukou.

PREHĽAD

Pamätné mince – zrkadlo čias

Zo strieborných pamätných mincí vydaných v rokoch po menovej reforme

V 50. rokoch vyšlo osem pamätných strieborných mincí. Ich tematika zodpovedala duchu obdobia, keď sa prehnaný dôraz kládol na ideológiu. Postupne však pribúdalo aj pripomínanie významných kultúrnych a technických výročí.

27. augusta 1954 pri príležitosti 10. výročia SNP vyšiel 10-korunák (priemer 30 mm) a 25-korunák (priemer 34 mm) Otakara Španiela. Obsahovali 50 percent striebra, mali zhodný obraz. S rovnakými parametrami vyšiel 5. mája 1955 pri príležitosti 10. výročia oslobodenia ČSR 10-korunák aj 25-korunák Františka Davida. 50-korunák Aloisa Sopra (priemer 37 mm) a 100-korunák (priemer 40 mm) Aloisa Brůhu, vydané pri tej istej príležitosti, obsahovali až 90 percent striebra. 27. marca 1957 pri príležitosti 300. výročia vydania diela J. A. Komenského *Opera didactica omnia* vyšiel 10-korunák (priemer 30 mm) Františka Davida s obsahom striebra 50 percent a tie isté parametre mal jeho 10-korunák vydaný 25. mája 1957 k 250. výročiu založenia inžinierskych škôl v Prahe. František David, blízky vládnucej špičke KSČ, bol častým autorom návrhov mincí.

SÚVISLOSTI

Nešťastná zmena štátneho znaku

V novej ústave s honosným prívlastkom „socialistická“, ktorú prijalo Národné zhromaždenie 11. júla 1960, sa zásadne zmenil čs. štátny znak. Jeho koncepcia vychádzala z malého štátneho znaku ČSR (→ s. 173), ale heraldický lev, znak českého kráľovstva, prišiel o tradičný atribút – kráľovskú korunu. Nahradila ju päťramenná červená hviezda. Znak Slovenska na prsnom štítku vystriedal nezmyselný znak s trojvrším a plameňom – „partizánskou vatrou“. Celok je vložený do štítu v tvare husitskej pavézy, ktorý nemá oporu v tradičných heraldických pravidlách. Znak vznikal bez účasti slovenských heraldikov a na Slovensku sa vnímal ako hrubé znásilnenie historickej tradície. V Čechách ho odmietali z tých istých dôvodov a na Morave mu vyčítali ignorovanie tejto historickej krajiny, subjektu medzinárodného práva. Jeho tvar necitlivo poznačil aj vzhľad platidiel, najmä mincí (→ s. 231). Proti úspešným pokusom o jeho voľnejšie stvárnenie na minciach z prelomu 60. a 70. rokov zasiahlo r. 1978 Federálne ministerstvo vnútra.

POZADIE

Menový a hospodársky vývin

Celé obdobie od menovej reformy až do druhej polovice 60. rokov sa vyznačovalo hospodárskymi ťažkosťami spôsobenými orientáciou zahraničného obchodu na menej vyspelé trhy „socialistických“ a rozvojových krajín, nadmernou prevahou ťažkého priemyslu a výrobou priveľmi širokého sortimentu výrobkov (až 70 percent svetového sortimentu) bez ohľadu na efektivitu ich malosériovej výroby. Export sa uskutočňoval za cenu poskytovania dlhodobých úverov zahraničným odberateľom a pri danej štruktúre krajín, do ktorých sa vyvážali čs. výrobky, bol často zdrojom nedobytných pohľadávok. Technologická úroveň viacerých odvetví citeľne zaostávala za súčasnou svetovou úrovňou. Hospodárske vízie päťročných plánov sa zväčša nedarilo plniť. Tretí päťročný plán sa začiatkom 60. rokov rozpadol.

Napriek úsiliu zabezpečiť spotrebný tovar, od dostatku ktorého výrazne závisela spoločenská klíma, na trhu stále chýbali žiadanejšie druhy spotrebného tovaru vrátane takých banalít, ako je toaletný papier, spodná bielizeň či bežné hygienické potreby. Prekvital tzv. podpultový predaj. Chronickým problémom bola úroveň služieb a kultúra predaja obchodu.

Prelom 50./60. rokov charakterizoval nedostatok mäsa a uhlia. V školách boli niekoľkotýždňové uhoľné prázdniny. Osobné automobily boli až do 80. rokov na poukazy, ktoré vydávali podniky ako odmenu vynikajúcim pracovníkom alebo na poradovník s niekoľkoročnou čakacou lehotou a povinnosťou čakateľa vinkulovať peniaze na nákup. Oficiálny výklad menového vývoja a hospodárskej situácie bol však iný. Generálny riaditeľ ŠBČS Otokar Pohl v rozhovore pre časopis *Život* r. 1960 napríklad vyhlásil: „Naša koruna bude stále pevnejšia. Uspokojovanie potrieb obyvateľstva je čoraz dokonalejšie. Kráča v súlade s rastom našej výroby a zvyšovaním množstva a kvality našich zásob hotových výrobkov vo vnútornom obchode.“

Možnosti individuálnej zahraničnej turistiky sa začali otvárať až v prvej polovici 60. rokov. Koruna bola iba vnútornou menou. Jej vývoz bol spočiatku celkom zakázaný, neskôr silne obmedzený a kontrolovaný pri prechode hraníc. Obmedzený bol aj predaj valút komunistických štátov, ktorý až r. 1965 začal zodpovedať dĺžke a účelu cesty. Západné valuty sa predávali iba na devízový prísľub s dvojitou kurzovou prirážkou a v minimálnom množstve. Uspokojovalo sa asi 25 – 30 percent žiadateľov.

Trojkorunáčka a päťkorunáčka z r. 1961 – 1965 sa odlišovali od vzoru 1953 len novým štátnym znakom a názvom štátu.

Autorka 10-korunáčky Mária Medvecká siahla po motívoch z prostredia Oravy, kde žila. Na líci 25-korunáčky Karla Svolinského bol Jan Žižka a na rube námestie v Tábore. Na líci 50-korunáčky V. Fiala stvárnil motív SNP v kánonizovanej podobe a na rube sterilný motív Slovnaftu.

Na 100-korunáčke Františka Heřmana sa obligátny motív robotnícko-roľníckej spolupráce stretol s tradičným obrazom Hradčian.

ZAUJÍMAVOSŤ

Falšovanie československých bankoviek

Podľa zverejneného rozhovoru s Júliusom Sémom, vedúcim skúšobne platidiel ŠBČS v Prahe, v 50. – 60. rokoch falšovanie peňazí nebolo časté. Za celých desať rokov od menovej reformy zachytili 800 kusov falzifikátov. Boli to predovšetkým falzifikáty 25- a 50-korunáčok vzor 1953 a 25-korunáčok vzor 1958. Naozaj nízky, na dnešné pomery dokonca veľmi nízky výskyt falzifikátov mal tri príčiny. Jednou bola neexistencia takej reprodukčnej techniky, ktorá by komukoľvek umožňovala bez odborných znalostí vyrobiť dostatočne vydarené falzifikáty. Druhou boli veľmi obmedzené možnosti skrývať prípravu pokútnej výroby falzifikátov v štátnych alebo družstevných tlačiarňach a treťou izolovanosť československej koruny a neatraktívnosť jej falšovania v zahraničí.

PREHĽAD

Ministri financií čs. vlád 1953 – 1969

Jaroslav Kabeš (od 5. apríla 1949 do 14. septembra 1953)
Július Ďuriš (od 15. septembra 1953 do 20. septembra 1963)
Richard Dvořák (od 20. septembra 1963 do 20. januára 1964)
Bohumil Sucharda (od 21. januára 1964 do 27. septembra 1969)

Jaroslav Kabeš a Bohumil Sucharda boli hlavnými organizátormi menovej reformy r. 1953.

POZADIE

Utajené kolky a náhradné bankovky

Pre prípad mimoriadnych situácií má každý štát pripravené prostriedky na pomerne rýchle označenie alebo výmenu obeživa. Z technickej stránky môže byť stav ich príprav rozličný. V Československu boli na tento prípad vytlačené tri druhy kolkov. Teoreticky ich bolo možné použiť na akýkoľvek účel. Ich hodnota bola rozlíšená iba písmenami. Na trvalejšiu náhradu obeživa, ktoré by z nejakých dôvodov bolo treba vylúčiť z obehu, resp. na oddelenie obeživa na časti územia od obeživa na území obsadenom nepriateľom v prípade vojenského konfliktu, bola v r. 1961 až 1962 pripravená tlač náhradných bankoviek v hodnotách 1, 10, 50, 100 a 500 Kčs. Ich návrhy vychádzajú z nepoužitých starších návrhov bankoviek z r. 1952 – 1953, návrh na jednokorunáčku vznikol grafickou úpravou jednokorunáčky vzor 1953. Zo všetkých denominácií bol vytlačený ako vzor jeden exemplár. Ofsetové tlačové formy boli uložené oddelene na rôznych miestach tak, aby sa v prípade, že sa dostanú do nepovolaných rúk, nedali zneužiť. Keby sa mali tlačiť, poverené osoby by ich dopravili na určené miesto, s najvyššou pravdepodobnosťou do Vojenského kartografického ústavu v Harmanci, ktorý pri vojenskom konflikte a ohrození alebo dokonca obsadení Prahy mal prevziať úlohu tlačiarne bankoviek.

Náhradné bankovky z r. 1961 – 1962 boli pripravené na tlač v prípade potreby.

Úspešná úprava sústavy čs. mincí

■ **1. apríla 1963.** Sústavu čs. mincí doplnil 50-haliernik zo zliatiny medi a zinku (priemer 21,5 mm). Jeho návrh vznikol v ateliéri kremnickej mincovne rutinnou úpravou obrazu mincí vzor 1953, resp. ich modifikácie zo začiatku 60. rokov. V obehu sčasti nahradil neobľúbené 25-halieriky a bol to prvý krok k ich neskoršiemu vylúčeniu zo sústavy obeživa. Okrem toho vyjadroval aj prispôsobovanie sústavy drobných mincí mierne rastúcej cenovej hladine, keď jednohalieriky a trojhalieriky cien už prestali plniť svoju úlohu.

Použitie nového štátneho znaku na 50-halieriku vzor 1963 zodpovedá úprave všetkých drobných mincí od r. 1961.

11. novembra 1965 a 1. augusta 1966 doplnili sústavu kovového obeživa aj výtvarne veľmi hodnotné mince trojkorunák a päťkorunák zo zliatiny medi a niklu (priemer 23,5 a 26 mm) autorov Zdeňka Kolářskeho, Eduarda Hájka a Jiřího Harcubu. Mali nahradiť štátovky rovnakých hodnôt s veľmi krátkou životnosťou, nevyhovujúce ani výtvarne. Návrh trojkorunáka bol celkom nový, rub päťkorunáka poznačila silná reminiscencia na vynikajúci päťkorunák Otta Guttfreunda z r. 1925 a jeho neskoršie modifikácie (→ s. 178). Líce týchto mincí bolo úspešným pokusom o esteticky prijateľnejšie a výtvarne dokonca zaujímavé stvárnenie nového štátneho znaku.

Voľnejšie riešenie štátneho znaku prispelo k vyššej výtvarnej hodnote mincí.

ZAUJÍMAVOSŤ

Aby peniaze dlhšie slúžili

Papierové platidlá sa v obehu rýchlo opotrebúvajú. Rýchlosť opotrebenia závisí od kvality papiera, rozmerov platidla, výšky nominále, ale aj od klimatických pomerov a kultúry danej krajiny. V bohatších krajinách býva obeživo v lepšom stave ako v chudobných. Pritom nejde len o estetické a hygienické hľadiská, ale aj o ochranu proti falšovaniu. Na opotrebovaných bankovkách nemusia byť zreteľné niektoré ochranné prvky a môžu vznikať pochybnosti o ich pravosti. Pri extrémnom opotrebení a nevhodnej farebnosti bankoviek, aká bola príznačná napr. pre Rumunsko v 60. – 80. rokoch, nemusí byť dostatočne zreteľná ani ich hodnota.

Udržiavať obiehajúce peniaze v dobrom stave je vždy nákladné. Preto ŠBČS od 60. rokov organizovala osvetové kampane na výchovu ľudí, aby zaobchádzali šetrnejšie s peniazmi. Do kampane sa ochotne zapojili aj časopisy, ktoré tým získali príťažlivé témy. Populárny český karikaturista Jiří Winter (Neprakta) nakreslil aj sériu propagačných letákov s vtipnými textami, ktorých autormi boli pracovníci ŠBČS (na obr.).

Zásadné novinky v cestovaní

■ **1. januára 1964.** Zavedenie bezvízového styku s Maďarskom (16. júla s Bulharskom a Juhosláviou) znamenalo závažný prevrat v cestovaní čs. občanov do cudziny. Ako cestovný doklad mohla stále slúžiť cestovná príloha k občianskemu preukazu. Zároveň sa zvýšil prídel devíz nad voľnú hranicu (2 000 dinárov), a to až 4 000 dinárov na osobu a deň, resp. 64 000 dinárov na celú cestu (obed stál v Juhoslávii asi 700 din., malinovka 100 din., električka 30 din.). Keďže sa očakával veľký záujem o tieto cesty a množstvo devíz na tento účel bolo obmedzené, zaviedla ŠBČS žiadosti o devízový prísľub. Až po jeho získaní mohol cestujúci požiadať o cestovnú prílohu k občianskemu preukazu.

Podmienky cestovania zásadne uľahčil zákon o cestovných dokladoch z 18. júna 1965. Ak tomu nebránili presne vymedzené dôvody, každý občan ČSSR mal právo na cestovný pas. Pas platil päť rokov, mohol sa predĺžiť na ďalších päť a ostával v úschove držiteľa. Už pri výdaji obsahoval trvalú, tzv. výjazdnú doložku do socialistických krajín, ktorá dovoľovala vycestovať kedykoľvek bez formalít. Roku 1972 túto doložku nahradila doplňovacia známka nalepená na prednej strane pasu. Umožňovala aj cesty do Mongolska. Roku 1980 bola zrušená a do štátov RVHP bolo možné voľne cestovať s prostým pasom. Do ostatných štátov bolo treba požiadať o osobitnú, spravidla jednorazovú výjazdovú doložku.

Cestovnú doložku do nesocialistických štátov nahradila dvojdielna hraničná sprievodka.

Výjazdné doložky a čs. cestovný pas s doplňovacou známkou

Záznamy v cestovnom pase o pridelení devíz na cestu do Maďarska

Tajnosti – živná pôda šuškandy

■ **1964.** Československé orgány uzavreli prísne tajnú dohodu so Sovietskym zväzom, že moskovská tlačiareň cenín GOZNAK vytlačí 40 miliónov stokorunáčok vzor 1961 z tlačových dosák dodaných objednávateľom. Dôvodom tohto kroku bola nedostatočná kapacita Štátnej tlačiarne cenín. Bankovky boli označené ako séria D. Od ostatných sa ničím nelíšia, dokonca aj ako ich výrobca je uvedená Štátna tlačiareň cenín v Prahe. Táto skutočnosť bola odtajnená až v druhej polovici 90. rokov. Po sovietskej invázii r. 1968 však vo verejnosti prebleskovali chýry, že sovietske vojská používajú na platenie u nás peniaze, ktoré sa tlačia v ZSSR. Nevedno, či r. 1964 unikla informácia o tlačení bankoviek v Moskve a rozšírila sa v súvislosti s pobytom okupačných vojsk u nás, alebo či šlo len o prejav pochopiteľnej nevraživosti ku všetkému sovietskemu, ktorá v našej spoločnosti po auguste 1968 zavládla. Nebol by to, pravdaže, jediný prípad miešania domnienky a skutočnosti, ktoré je typické pre verejnú mienku v štátoch, kde sa pred občanmi zatajovalo toľko informácií ako v Československu po r. 1948.

Nezvyčajná iniciatíva ZVU

■ **1966.** Problémy spojené s chronicky nekvalifikovaným a ideologicky zaslepeným prístupom oficiálnych orgánov k hodnoteniu umeleckých návrhov bankoviek motivovali znechutenú výtvarnú obec, zastúpenú Zväzom výtvarných umelcov, aby zorganizovala nezávislú súťaž na návrhy ideálnych bankoviek. Výsledkom unikátneho činu je kolekcia možno ťažko realizovateľných, no inšpiratívnych, obsahovo aj výtvarne zaujímavých návrhov bankoviek, ktoré ukazujú, čo všetko sa dá urobiť, ak sa do veci nemiešajú mocní diletanti. Návrhy z tejto neformálnej súťaže ŠBČS odkúpila.

Návrhom trojkorunáčky s motívom Ľudovíta Štúra a Bratislavy sa do súťaže zapojil Albín Brunovský, ktorý neskôr vytvoril celú emisiu výtvarne veľmi úspešných bankoviek (→ s. 235).

Bankovky z obdobia odmäku

■ **30. júna 1967.** Štátna banka československá predložila návrh na úpravu hodnotovej sústavy bankoviek a mincí. V uvoľnenej atmosfére polovice 60. rokov opäť prišla na program štruktúra obeživa, jeho výtvarné riešenie a tematické zameranie, ktoré by vyhovovalo domácej tradícii. Vznikla pritom nová koncepcia tematického zamerania bankoviek, orientovaná na českú a slovenskú kultúrnu tradíciu (10 Kčs – Antonín Dvořák / Národné divadlo v Prahe, 20 Kčs – Ľudovít Štúr / Bratislava, 50 Kčs – František Křižík / elektráreň, 100 Kčs – Ján Kollár / Tatry, 500 Kčs – J. A. Komenský / škola) a ich technických parametrov. Spoločný návrh ministra financií a generálneho riaditeľa ŠBČS z 11. januára 1968 rátal len s náhradou 25-korunáčky 20-korunáčkou s rovnakým tematickým zameraním. Na tomto základe sa mala vypísať výtvarná súťaž. Témy na ďalšie nominále bankoviek sa mali určovať postupne, stále však z okruhu umenia, vzdelanosti a vedy. Na želanie Zväzu výtvarných umelcov ich však po zvážení viacerých alternatív 23. septembra 1968 stanovili vopred: 10 Kčs – dielo Majstra Pavla z Levoče / Vysoké Tatry, 50 Kčs – Ľ. Štúr / Bratislava a 100 Kčs – J. A. Komenský / Praha. Vláda s týmto návrhom súhlasila. Súťaž na návrhy 20- a 500-korunáčky vypísali v decembri 1968. Zo slovenských autorov do oboch súťaží poslal viacero návrhov Aurel Kajlich. Cítiť z nich vplyv jeho návrhov na slovenské bankovky zo 40. rokov (→ s. 193). Návrhom na 500-korunáčku sa zúčastnil Albín Brunovský.

Z plánovanej novej emisie však ostalo len torzo. 1. apríla 1971 sa podarilo vydať 20-korunáčku podľa návrhu Karla Hrušku. Verejnosť však nepochopila jej modernú koncepciu a navyše v atmosfére začínajúcej sa tzv. normalizácie sa bankovka stala terčom hľadania rozličných inotajov (napr. tvár Jana Palacha v plameňoch). 1. novembra 1973 doplnila sústavu bankoviek 500-korunáčka podľa návrhu Jaroslava Lukavského. Jej vzhľadu uškodila

Nerealizovaný návrh 10-korunáčky Oldřicha Kulhánka

zmena farby z modrofialovej na hnedofialovú, a najmä opustenie tlače na spadávku, urobené ako ústupok verejnej mienke.

1. mája 1971 ešte vypísali súťaž na návrhy 10-korunáčky. Víťazom sa stal Oldřich Kulhánek. Jeho vynikajúci návrh sa však nerealizoval – vyobrazenie sv. Jakuba z oltára Majstra Pavla z Levoče bolo ako náboženský motív pre vládnuci režim ideologicky neprijateľné.

POZADIE

Konečne pokus o reformu

Ústredný výbor KSČ schválil v januári 1965 program reforiem známy ako *Zdokonalená sústava riadenia hospodárstva*. Jeho autorom bol významný komunistický ekonóm profesor Ota Šik. Po dlhých diskusiách a napriek odporu dogmatických politikov vo vedení KSČ sa tak začal pokus o prekonanie hospodárskych ťažkostí a stagnácie výroby, ktoré sa vypuklo prejavili v prvej polovici 60. rokov. Uvádzanie tejto reformy (ktorá sa reformou nesmela však nazývať) do praxe otvorilo cestu prehĺbenejším reformným trendom a r. 1968 aj spoločenskej reforme.

Cieľom reforiem bolo pri zachovaní socialistického charakteru (spoločenské vlastníctvo výrobných prostriedkov) vniesť do ekonomiky v regulovanej podobe trhové princípy, decentralizovať riadenie hospodárstva, odbúrať administratívne metódy a podporiť podnikavosť štátnych aj družstevných podnikov. Plánovaná obnova drobného súkromného podnikania mala napraviť chyby, ktoré v oblasti služieb a obchodu napáchalo zoštátnenie drobných živností na prelome 40./50. rokov. V bankovníctve sa emisná činnosť mala oddeliť od obchodnej. Predpokladalo sa, že na začiatku 70. rokov sa dosiahne aj konvertibilita koruny. Mali sa odstrániť všetky kurzové prirážky a kurz dolára sa mal stanoviť na 26,50 Kčs. Šlo približne o priemer nákladov, za aké sa získaval dolár v aktívnom turistickom ruchu a pri vývoze tovaru. Konvertibilita sa nepokladala za cieľ, ale za podmienku úspešného uskutočnenia reformy. S takýmto poslaním sa pripravoval aj nový devízový zákon. Jeho zásady boli pozoruhodne liberálne voči občanom. Predpokladali totiž, že v podmienkach spoločenského vlastníctva výrobných prostriedkov budú ich súkromné transfery z hľadiska hospodárstva zanedbateľné.

Tieto zámery však zmarila sovietska okupácia, presnejšie politický a ekonomický dogmatizmus straníckych a štátnych funkcionárov, ktorým umožnila návrat k moci a ktorí správne pochopili, že reforma profesora Šika je nezlučiteľná s metódami vládnutia, ktoré mocenskými prostriedkami obnovovali.

Návrh 500-korunáčky Aurela Kajlicha a Ivana Strnada

Kontroverzná 20-korunáčka Karla Hrušku (132 mm x 58 mm) a 500-korunáčka Jaroslava Lukavského (152 mm x 67 mm)

KALENDÁRIUM

■ **15. 1. 1968.** Prvým tajomníkom ÚV KSČ sa stal Alexander Dubček. Začiatok tzv. obrodného procesu.

■ **11. a 15. 3. 1968.** Predsedníctvo SNR nastolilo požiadavku federalizácie Československa.

■ **22. 3. 1968.** Prezident Antonín Novotný odstúpil, 30. 3. zvolili za prezidenta Ludvíka Svobodu.

■ **1. – 5. 4. 1968.** Vedenie KSČ predložilo reformne zameraný *Akčný program KSČ.*

■ **8. 4. 1968.** Utvorila sa proreformná vláda Oldřicha Černíka.

■ **4. 5. 1968.** Pri návšteve čs. straníckej a vládnej delegácie v Moskve sovietske vedenie prvý raz upozornilo na „kontrarevolučné" javy v ČSSR.

■ **29. 7. – 1. 8. 1968.** Rokovania sovietskej a čs. delegácie o situácii v Československu v Čiernej nad Tisou sa skončili bez zblíženia stanovísk.

■ **21. 8. 1968.** Vojská piatich štátov Varšavskej zmluvy okupovali ČSSR.

■ **26. 8. 1968.** Prijatím tzv. moskovského protokolu a uzavretím zmluvy o pobyte sovietskych vojsk v ČSSR 16. 10. sa fakticky začal proces tzv. normalizácie v Československu.

■ **27. 10. 1968.** Národné zhromaždenie schválilo Ústavný zákon o československej federácii.

■ **17. 4. 1969.** Alexander Dubček bol prinútený odstúpiť z funkcie prvého tajomníka KSČ a na čelo KSČ sa postavil Gustáv Husák.

■ **28. 1. 1970.** Predsedom federálnej vlády sa stal Lubomír Štrougal.

■ **1. 12. 1970.** Podľa výsledkov sčítania ľudu, domov a bytov malo Slovensko 4 537 290 obyvateľov.

■ **21. 12. 1970.** Federálne zhromaždenie novelizovalo zákon o čs. federácii. Posilnili sa právomoci ústredných orgánov na úkor národných.

■ **1. 4. 1971.** Vyšla 20-korunáčka vzor 1970.

■ **1. 10. 1972.** Vyšli mosadzné 20-haliernik a dvojkorunáky vzor 1972.

■ **31. 12 1972.** Stiahnutím 25-haliernikov vzor 1953 a 1962, trojkorunákov vzor 1965 a troj- a päťkorunáčok vzor 1953 a 1961 sa zavŕšila systémová úprava a racionalizácia drobného kovového a papierového obeživa.

■ **1. 11. 1973.** Sústavu bankoviek doplnila 500-korunáčka vzor 1973.

■ **31. 12. 1974.** Vyšiel 10-haliernik vzor 1974.

■ **29. 7. 1975.** Prezidentom ČSSR sa stal Gustáv Husák.

■ **12. – 15. 4. 1976.** XV. zjazd KSČ vytýčil program rozvoja národného hospodárstva bez rešpektovania reálnej situácie a zmien najmä v obchode so ZSSR (zavedenie svetových cien ropy a plynu aj pre sovietsky blok).

■ **1. 7. 1977.** Vyšiel päťhaliernik vzor 1977.

■ **12. 10. 1978.** Vyšiel 50-haliernik vzor 1978.

■ **29. 11. 1978.** Vyšla séria zlatých obchodných mincí s hodnotou jeden, dva, päť a desať dukátov pri príležitosti 600. výročia úmrtia cisára Karola IV.

■ **1. 11. 1980.** Podľa výsledkov sčítania ľudu, domov a bytov malo Slovensko 4 987 853 obyvateľov.

■ **20. 2. 1982.** Do Prahy sa vrátila zo Švajčiarska časť čs. zlatého pokladu (18,4 t zlata), ktorý ulúpili nacisti a zadržiavala ho vláda USA po skonfiškovaní majetku Američanov a amerických firiem r. 1945. Čs. vláda sa zaviazala zaplatiť zaň odškodné.

■ **1. 10. 1985.** Sústavu bankoviek doplnila 1 000-korunáčka vzor 1985.

■ **3. 6. 1986.** Vyšla pamätná strieborná minca s hodnotou 50 Kčs s tematikou mestských pamiatkových rezervácií Praha a Levoča.

■ **1. 7. 1986.** Vyšla 10-korunáčka vzor 1986.

■ **1. 10. 1987.** Vyšla 50-korunáčka vzor 1987.

■ **1. 10. 1988.** Vyšla 20-korunáčka vzor 1988.

■ **1988.** Podnik zahraničného obchodu Tuzex zaviedol prvú platobnú kartu.

■ **1. 10. 1989.** Vyšla 100-korunáčka vzor 1989 s portrétom Klementa Gottwalda (→ s. 238).

■ **17. 11. 1989.** Zákrok bezpečnostných orgánov proti študentom v Prahe sa stal signálom zmeny politického systému a spoločenského zriadenia v Československu (→ s. 237).

■ **10. 12. 1989.** Utvorila sa nová federálna vláda na čele s Mariánom Čalfom. Ministrom financií sa stal Václav Klaus. 12. decembra sa utvorila nová slovenská vláda na čele s Milanom Čičom. Ministrom financií, cien a miezd sa stal Michal Kováč.

■ **29. 12. 1989.** Federálne zhromaždenie zvolilo za prezidenta republiky Václava Havla.

PREHĽAD

Ekonomika v rokoch 1969 – 1989

Vpád vojsk Sovietskeho zväzu a jeho štyroch spojencov do Československa r. 1968 prechodne prehĺbil hospodárske ťažkosti. Emigrácia tisícok občanov, motivovaná skôr ekonomicky než politicky, znížila podiel ekonomicky aktívneho obyvateľstva na celkovej populácii. Výsledkom politických čistiek v r. 1969 – 1970 bol nútený odchod mnohých kvalifikovaných ľudí z riadenia národného hospodárstva na všetkých úrovniach a ich zaradenie na podradné práce. Tí, čo prišli namiesto nich, často nebývali adekvátnou náhradou. Napriek tomu sa začiatkom 70. rokov podarilo hospodárstvo aj menu dočasne stabilizovať. Ťažkosti spôsobené jednak nevhodnou štruktúrou a orientáciou hospodárstva a jednak zastarávaním výrobných prostriedkov sa v druhej polovici 70. rokov opäť prejavili a trvali do konca 80. rokov. Vo vzťahu k západným krajinám malo Československo chronicky pasívnu platobnú bilanciu, ktorú nebolo možné vyrovnať aktívami vo vzťahoch k socialistickým krajinám. Tie sa navyše realizovali len v naturálnej forme.

Inflačne pôsobila výroba ťažko predajného tovaru, známa ako „výroba na sklad". Viaceré podniky sa dostávali do platobnej neschopnosti, resp. do druhotnej platobnej neschopnosti. Na príčine bol najmä nedostatok prostriedkov na obnovu technologického zariadenia, vytváranie nadmerných zásob surovín a polovýrobkov, čím sa podniky chránili pred hrozbou nepravidelných dodávok, styk s inými nesolventnými podnikmi a platba penále za oneskorené dodávky. Štát musel inflačnou emisiou peňazí financovať výrobu na export do nesolventných, najmä rozvojových krajín. Tak vznikali nedobytné aktíva, ktoré sa skôr či neskôr museli odpísať.

Pri stále pretrvávajúcich problémoch so zásobovaním niektorými priemyselnými výrobkami vrátane predmetov každodennej spotreby sa mena od r. 1983 dostávala do skrytej inflácie. Niektoré ceny boli stále, iné stúpali len mierne, takže cenová hladina sa za celé 80. roky zvýšila len o 5 percent. Hotovostné obeživo však do r. 1988 stúplo na 62 mld. Kčs a vklady obyvateľstva na 266 mld. Kčs. Prebytok kúpnej sily sa prelieval do korupcie a podpultového predaja.

Aj v tomto prostredí sa rodili úvahy o návrate k hospodárskym reformám alebo priamo vznikali ekonomické experimenty. Príkladom bol „hospodársky zázrak" moravského JRD Slušovice, kombinujúci obratné riadenie, podnikavosť, tolerované balancovanie na hranici zákona s absenciou silnej konkurencie.

Tragikomický, hoci nie zriedkavý výjav – ľudia čakajúci v rade na toaletný papier pred predajňou v Kremnici r. 1988...

PREHĽAD

Ministri financií 1969 – 1989

Po vzniku čs. federácie pôsobili v ČSSR tri ministerstvá financií – jedno federálne a dve národné.

Federálna vláda

Bohumil Sucharda (od 1. januára 1969 do 27. septembra 1969)
Rudolf Rohlíček (od 27. septembra 1969 do 14. decembra 1973)
Leopold Lér (od 14. decembra 1973 do 4. októbra 1985)
Jaromír Žák (od 29. novembra 1985 do 12. októbra 1989)
Jan Stejskal (od 12. októbra 1988 do 8. decembra 1989)

Vláda Slovenskej socialistickej republiky

Karol Martinka (od 2. januára 1969 do 13. októbra 1969)
Jozef Gajdošík (od 13. októbra 1969 do 28. apríla 1970)
František Mišeje (od 28. apríla 1970 do 12. decembra 1989, v r. 1988 – 1989 ako minister financií, cien a miezd)

Z pamätných mincí 60. a 70. rokov: 10 Kčs Jiřího Harcubu – 100. výročie položenia základného kameňa Národného divadla v Prahe, 50 Kčs Imricha Svitanu, Jána Zoričáka a Jiřího Harcubu – 50. výročie vyhlásenia ČSR, 25 Kčs Jiřího Harcubu – 25. výročie SNP, 50 Kčs Františka Davida – 100. výročie narodenia V. I. Lenina, 50 Kčs Františka Davida – 35. výročie februára 1948, 100 Kčs – 150. výročie narodenia Jána Botta

Pamätné mince 60. a 70. rokov

■ **25. augusta 1969.** Vydanie pamätnej mince k 25. výročiu SNP bolo návratom obligátnych politických tém na pamätné mince po päťročnom období, keď táto tematika dočasne ustúpila do úzadia. Posledné politicky zamerané razby pred nimi vyšli r. 1964 a 1965 (20. výročie SNP a 20. výročie oslobodenia) po takmer ôsmich rokoch prestávky vo vydávaní pamätných mincí. Odvtedy až do r. 1969 sa výber tém zameriava prevažne na jubileá významných kultúrnych inštitúcií. V stvárnení mincí badať prechod od klasického, resp. popisného riešenia k modernejším výrazovým prostriedkom a abstrakcii. Vynikajúcim príkladom sú mince k 50. výročiu vzniku Československa (1968) a 25. výročiu SNP (1969). Pre celé obdobie je príznačné úsilie výtvarníkov hľadať umelecky hodnotnejšiu podobu stvárnenia nového štátneho znaku, najmä heraldického leva. Vyniká v tom najmä Jiří Harcuba dynamickým znakom na líci mince k 25. výročiu SNP (1969) a k 150. výročiu narodenia Jána Botta (1979).

Roku 1970 nastal zlom v technických parametroch pamätných mincí. Zvyšovanie ceny striebra znamenalo znižovanie jeho obsahu v minciach. Aby sa mohol zachovať priemer mincí a priestor na stvárnenie témy, začali sa zvyšovať nominále. Prevažujú 50-korunáčky, neskôr sa objavujú 100-korunáčky. Sprvu boli pamätné mince ešte súčasťou obeživa. Vyskytovali sa síce zriedka, no ľudia ich niekedy dostávali aj vo výplatách.

Obnovila sa razba dukátov

■ **29. novembra 1978.** V rámci príprav spomienky na 600. výročie úmrtia cisára a českého kráľa Karola IV. (1346 – 1378) sa rozhodnutím vlády obnovila razba čs. dukátov ako obchodných mincí. Okrem obľuby a komerčnej úspešnosti starších dukátových razieb zohrala pri tom úlohu aj určitá potreba manifestovať stabilitu vládnuceho režimu.

Na ich razbu bolo treba prijať nový zákon, lebo pôvodný z r. 1923 neumožňoval raziť dukáty s iným motívom ako sv. Václavom. Dukáty sa razili z čs. menového zlata s celkovou hmotnosťou 506 kg. Podmienkou na jeho uvoľnenie bolo, že sa rovnaké množstvo zlata nakúpi za peniaze získané predajom dukátov do zahraničia. Jednodukáty sa razili aj s ročníkom razby 1979, 1980 a 1981. Aby sa občanom umožnila legálna držba dukátov, bolo nevyhnutné zmierniť devízový zákon. Ich pôvodná cena tvorila približne päťnásobok priemerného mesačného platu československého občana. Zobrazené motívy sa úzko viažu na osobnosť Karola IV., jeho dielo (založenie univerzity) a mesto Prahu.

Dukát (priemer 19,75 mm, hmotnosť 3,49 g) Petra Formánka s portrétom Karola IV., dvojdukát (priemer 25 mm, hmotnosť 6,98 g) kremnického medailéra Andreja Petra s reminiscenciou na zobrazenie tróniaceho panovníka zo stredovekých mincí, päťdukát (priemer 34 mm, hmotnosť 17,45 g) s výjavom z pečate Karlovej univerzity a 10-dukát (priemer 42 mm, 34,9 g) s pražskými motívmi a mestským znakom Prahy Zdeňka Kolářskeho. Štátny znak na averzoch je pochopený individuálne a tvorivo. Všetky typy dukátov obsahovali 98,6 percenta zlata.

PREHĽAD

Zmeny v sústave drobných mincí

Dvojkorunová minca, vydaná 1. októbra 1972, vyšla nielen ako náhrada trojkorunáka vhodnejším nominále, ale riešila aj problém, že trojkorunák mal zhodný priemer aj hrúbku so západonemeckou markou. Naši turisti totiž zneužívali trojkorunáky na lacný nákup v nemeckých predajných automatoch. Dvojkorunák podľa návrhu Josefa Nálepu použitou symbolikou síce predznamenával štýl politických plagátov z neskoršieho obdobia, ale výtvarné riešenie obidvoch strán je ešte ozvenou uvoľnenej atmosféry 60. rokov.

Ako ďalšia inovácia drobných mincí vyšli v rokoch 1972 – 1978 nové 5-, 10-, 20- a 50-haliere podľa návrhu Františka Davida. V zobrazení štátneho znaku na líci doznieval uvoľnený prístup k jeho stvárňovaniu, uplatňovaný od začiatku 60. rokov na pamätných minciach. Už rok po vydaní 50-haliernika to Ministerstvo vnútra nepripúšťalo ani na pamätných minciach. Výtvarníci sa museli vrátiť k zákonom stanovenej rigidnej podobe (→ s. 236). Rub halierových mincí bol jednoduchý a výrazný. Na pôvodných návrhoch bola iba hodnotová číslica a skratka h. Až v procese schvaľovania sa nad číslice doplnila hviezda na zvýraznenie socialistického charakteru štátu.

Hliníkový päťhaliernik (priemer 16,2 mm), 10-haliernik (priemer 18,2 mm), mosadzný 20-haliernik (priemer 19,5 mm), mediniklový 50-haliernik (priemer 20,8 mm) a dvojkorunák (priemer 24 mm)

SÚVISLOSTI

Kľukatá cesta k Brunovského bankovkám

Výtvarná, rozmerová aj technologická nesúrodosť bankoviek z r. 1961 až 1973, ich technologická zastaranosť a neschopnosť zodpovedných orgánov poradiť si s ich tematickým zameraním podnietili r. 1973 rozhodnutie o modernizácii sústavy čs. bankoviek. Bankovky mali mať unifikované rozmery odvodené od 500-korunáčky vzor 1973 (→ s. 233). Na 500-korunáčku mali nadväzovať aj tematicky. Sústava sa mala rozšíriť o 1 000-korunáčku. Pri rozhodovaní o jej tematickom zameraní vzniklo päť rôznych, prevažne silne ideologicky orientovaných koncepcií s vysokým zastúpením predpokladaného použitia portrétov protagonistov robotníckeho hnutia a kultúrnych osobností, ktoré oficiálna ideológia chápala ako „pokrokové". Podľa prvej koncepcie mal byť na každej bankovke portrét Klementa Gottwalda... Napokon sa ani jedna z týchto koncepcií nerealizovala.

Naopak, vláda 8. novembra 1973 odložila modernizáciu bankoviek až na šiestu päťročnicu.

Ministerstvo financií a ŠBČS však medzičasom spracovali nový návrh, ktorý rámcovo určil, že nové tematické zameranie bankoviek „v umelecky pôsobivej forme zdôrazní československú štátnosť v kontinuite s revolučnými a pokrokovými kultúrnopolitickými tradíciami českého a slovenského ľudu". Odpadla hrozba Gottwaldovho portrétu na každej bankovke a v kuloároch sa povrávalo, že nové bankovky „nesmú rinčať zbraňami". V lete 1976 po pripomienkach viacerých inštitúcií návrh konkretizovali po námetovej i technickej stránke a stanovili plán vydania nových bankoviek, podľa ktorého na nominále 10 Kčs mal byť motív P. O. Hviezdoslava a Oravy, na 20 Kčs J. A. Komenského a výchovy, na 50 Kčs Ľ. Štúra a Bratislavy, na 100 Kčs K. Gottwalda a Prahy, na 500 Kčs SNP a Tatier, na 1 000 Kčs B. Smetanu a motív súvisiaci s jeho dielom. Mali byť vydané v r. 1979, 1981, 1982, 1983 a 1986.

Po schválení federálnou vládou sa r. 1972 vypísala súťaž na dodanie skíc umeleckých návrhov. Štátna banka československá pritom sama vyzvala deväť výtvarníkov, sčasti

Albín Brunovský vo svojom ateliéri

autorov starších bankoviek, aby podali svoje návrhy.

Prvé miesto získali rovnocenne Albín Brunovský a Zdeněk Brdlík, druhé Jaroslav Lukavský. V ďalšom kole zvíťazil Jaroslav Lukavský návrhom 500-korunáčky a Albín Brunovský návrhom 10-, 20-, 50- a 1 000-korunáčky. O návrh 100-korunáčky mali všetci traja víťazi ďalej súťažiť. Realizáciu bankoviek však vláda opäť odložila. S jej pokračovaním súhlasila až roku 1983. Medzitým však autori Lukavský a Brdlík zomreli. Vypracovanie návrhov všetkých nominále zverili Albínovi Brunovskému, ktorý v tom čase už mal renomé grafika medzinárodnej úrovne. Vďaka tomu prvý raz v histórii Československa celá emisia mohla získať rukopis jediného autora. No aj tak nebola jej realizácia jednoduchá. Opakovala sa stará história – ideologicky motivované zásahy politických orgánov. Autor musel niekoľkokrát prerábať návrh rubu 20-korunáčky a celkom iný vzhľad dostal aj rub 1000-korunáčky. Výsledok veľkého úsilia sa však dostavil: Brunovského 20-korunáčku vyhlásili za najkrajšiu bankovku r. 1988.

Bankovky ŠBČS podľa návrhu Albína Brunovského: 10-korunáčka vzor 1986 (132 mm x 67 mm), 20-korunáčka vzor 1988 (137 mm x 67 mm), 50-korunáčka vzor 1987 (142 mm x 67 mm), 100-korunáčka vzor 1989 (147 mm x 67 mm) a 1 000-korunáčka vzor 1985 (157 mm x 67 mm)

Slabinou novej emisie však bolo, že navrhnuté ochranné prvky, vrátane výraznej farebnosti, zaostali za vývojom kancelárskej reprografickej techniky. Po roku 1990 začali falšovatelia zvlášť intenzívne napádať 1000-korunáčku. Etická neúnosnosť portrétu K. Gottwalda na stokorunáčke zvádzala na jej časté poškodzovanie. Preto po novembri 1989 jej tlač zastavili. Zmena štátneho znaku r. 1990 a nedostatočný stupeň ochrany zapríčinili, že sa zastavila príprava novej 500-korunáčky. Bola to škoda, lebo táto bankovka svoju krásou patrila medzi to najlepšie, čo v československej bankovkovej grafike vzniklo.

Vľavo: Prvý návrh rubu 20-korunáčky vzor 1988 porota zamietla pod zámienkou, že deti nemajú dostatočne slovanský výraz obličaja... Iróniou osudu je, že modelom na jedno z dievčat bola autorova dcéra. Ani druhý návrh sa nepodarilo realizovať. Vpravo: Nevydaná 500-korunáčka vzor 1990 Albína Brunovského

Nové platidlá pre odsúdených

■ **1. januára 1982.** Do obehu sa dostali nové väzenské peniaze – ústavné poukážky. Ich zavedenie súviselo so zmenou právneho postavenia väzenských zariadení v 70. rokoch, keď z právomoci Ministerstva vnútra prešli pod mierne civilnejšiu správu Ministerstva spravodlivosti. Nápravnovýchovné tábory sa premenovali na Nápravno-pracovné ústavy. Do emisie väzenských platidiel zasiahla

Ústavné poukážky, ktoré platili do r. 1990.

Štátna banka. Hodnotová sústava ústavných poukážok sa prispôsobila zákonným platidlám. Zaviedli sa nominále 0,50 halierov, 2 a 20 Kčs, ale chýbali v nej 5- a 20-halieriky a 500-korunáčky. Farba 50-korunáčky sa zmenila zo sivej na karmínovú, zhodne so zákonnou bankovkou. Poukážky tlačila na technicky vyššej úrovni Štátna tlačiareň cenín. Vytlačila ich ofsetom na papieri s vodotlačou používanom v minulosti na tlač bankoviek vzoru 1953. Spôsob riadenia ich obehu sa však nezmenil. Preto aj z týchto poukážok vzniklo niekoľko stoviek samostatných sústav platidiel. Platili do leta 1990. Nahradil ich úverový systém platieb.

Pamätné mince 80. rokov

■ **Začiatok r. 1979.** Do tvorby pamätných mincí hrubým spôsobom zasiahlo Federálne ministerstvo vnútra, keď zakázalo voľné výtvarné stvárňovanie štátneho znaku. Averz mincí tak degradoval na umelecko-remeselnú úroveň a bolo ťažké harmonizovať ho s obrazom na reverze. Približne tretina mincí opäť pripomína politické, resp. ideologické témy. Zvyšok je venovaný prevažne kultúrnym tradíciám a ich predstaviteľom. Objavujú sa však aj mince k aktuálnym udalostiam (majstrovstvá v ľadovom hokeji, spartakiáda). V druhej polovici 80. rokov pristupujú aj nadčasové témy – mestské historické rezervácie a pod. Ich vydanie malo pamätné mince priblížiť širšej verejnosti. Zodpovedá tomu aj ich nižšie nominále a zvýšené náklady. Napriek politicky netolerantnému ovzdušiu však vznikli aj výtvarne hodnotné diela. Paradoxom je, že poslednú mincu tohto obdobia s neutrálnou témou 100. výročia Veľkej pardubickej v pôvodnej podobe r. 1990 roztavili pod zámienkou zmeny štátneho znaku, čo svedčí o úzkoprsom uvažovaní, tentoraz s politicky opačným znamienkom...

Razbu pamätných mincí aj ďalej ovplyvňovalo zvyšovanie ceny striebra. Obsah striebra aj veľkosť mincí, dokonca aj stokorunových, klesali. K významnejším výročiam sa preto r. 1993 začali vydávať 500-korunové mince. Mali zhodné parametre (priemer 40 mm, hmotnosť 24 g, rýdzosť 900/1000) ako stokorunák z r.1955.

500 Kčs Jána Kulicha – 125. výročie smrti Ľudovíta Štúra, 50 Kčs Drahomíra Zobeka – mestská pamiatková rezervácia Levoča, 500 Kčs Jána Kulicha – 125. výročie Matice slovenskej, 500 Kčs Jarmily Truhlíkovej-Spěvákovej – 20. výročie čs. federácie a 100 Kčs Jana Bradnu – 50. výročie udalostí 17. novembra 1939

Platobné karty zavedené už aj u nás

■ **1988.** Pražská Živnobanka vydala prvú platobnú kartu v ČSSR. Karta s magnetickým záznamom slúžila na uľahčenie výberov veľkých súm z tuzexových kont (niektorí klienti zo svojich kont vyberali až 5 000 tuzexových Kčs denne (→ 1. júla 1957). Karty umožňovali aj bezhotovostné platby v predajniach Tuzexu. Ďalšie platobné karty vydala r. 1989 Česká státní spořitelna a Slovenská štátna sporiteľňa. Rozvoj bankomatovej siete a používania platobných kariet nastal až začiatkom 90. rokov, keď sa stal spoločným projektom viacerých obchodných bánk, na Slovensku Poštovej banky, Tatra banky a Všeobecnej úverovej banky, zapojených do systému Eurocard/MasterCard/Cirrus. V tom čase však platobné karty prijímal len malý počet predajní. Aj sieť bankomatov bola málo rozvinutá. Ich skutočný nástup sa prejavil až v druhej polovici 90. rokov, keď sa platobné karty stali bežnou súčasťou života. Až do roku 2000 platobné karty v strednej Európe používali iba magnetický záznam dát. Prvú čipovú kartu v tejto oblasti vydala Slovenská sporiteľňa.

V Československu sa už od r. 1969 prijímali medzinárodné platobné karty spoločností Diners Club a American Express, neskôr k nim

Prvá bankomatová platobná karta Českej štátnej sporiteľne z r. 1989

pribudli karty spoločností Eurocard/MasterCard, JCB a VISA. Iniciátorom ich prijímania bola cestovná kancelária ČEDOK, ktorá tým vychádzala v ústrety svojim zahraničným klientom.

KALENDÁRIUM

■ **1. 1. 1990.** Štátna banka československá sa opäť stala samostatnou centrálnou emisnou bankou.

■ **27. 6. 1990.** V novej federálnej vláde Mariána Čalfu ostal ministrom financií Václav Klaus, v novej slovenskej vláde Vladimíra Mečiara Michal Kováč.

■ **23. 10. 1990.** Sústava drobných mincí sa rozšírila o 10-korunáky s každoročne menenými motívmi (→ 23. októbra 1990).

■ **1. 4. 1991.** Vyšli modifikované mince s hodnotami jeden, päť, 10, 20 a 50 halierov a jedno-, dvoj- a päťkorunáky so štátnym znakom ČSFR a s odstránenými symbolmi socialistického štátu (→ s. 137).

■ **6. 5. 1991.** V novej slovenskej vláde Jána Čarnogurského sa ministrom financií stal najskôr Michal Kováč, po ňom vedením ministerstva poverili Antona Vavra a neskôr Jozefa Danča.

■ **11. 11. 1991.** Začala sa prvá vlna kupónovej privatizácie. →

■ **24. 6. 1992.** V novej slovenskej vláde Vladimíra Mečiara sa ministrom financií stal Július Tóth.

■ **17. 7. 1992.** Slovenská národná rada vydala *Deklaráciu SNR o zvrchovanosti Slovenskej republiky.*

■ **1. 9. 1992.** Slovenská národná rada schválila *Ústavu Slovenskej republiky.*

■ **25. 11. 1992.** Federálne zhromaždenie prijalo ústavný zákon o zániku ČSFR.

■ **December 1992.** Boli schválené definitívne návrhy na slovenské mince (→ 23. januára 1993).

■ **30. 12. 1992.** Vyšli posledné tri čs. pamätné mince (→ s. 238).

■ **31. 12. 1992.** Zanikla Česká a Slovenská federatívna republika, Štátna banka československá a ďalšie federálne inštitúcie.

■ **1. 1. 1993.** Vznikla Slovenská republika. Utvorila sa jej prvá vláda pod vedením Vladimíra Mečiara. Ministrom financií sa v nej stal Július Tóth.

■ **1. 1. 1993.** Na základe zákona Národnej rady Slovenskej republiky č. 566/1992 vznikla Národná banka Slovenska.

■ **13. 1. 1993.** Na Slovensku sa začalo kolkovanie bankoviek.

■ **16. 1. 1993.** Slovenská republika sa stala členom Svetovej banky.

Nástup veľkých premien a reforiem

■ **Začiatok roka 1990.** V závere roka 1989 sa v Československu utvorili podmienky na zásadné premeny spoločensko-politických pomerov. Široká podpora verejnosti umožnila občianskym iniciatívam Občanské fórum v Čechách a na Morave a Verejnosť proti násiliu na Slovensku presadiť zrušenie vedúcej úlohy KSČ v spoločnosti a iniciovať rekonštrukciu zákonodarných zborov. Postupne sa obnovoval demokratický právny poriadok a formovala nová politická štruktúra. Na tieto zmeny sa viazali aj rozsiahle hospodárske reformy vrátane reforiem v menovej oblasti.

Návrat k normálnemu riadeniu peňažného obehu sa začal pripravovať už koncom 80. rokov. Prvým krokom bolo 1. januára 1989 zavedenie jednozložkového kurzu koruny. Doň sa zlúčil pôvodný oficiálny kurz (od devalvácie amerického dolára roku 1973 to bolo 6,50 Kčs za 1 USD) so 75-percentnou kurzovou prirážkou. Odstránila sa tým deformácia trvajúca takmer štyri desaťročia. Neprehľadná kurzová pluralita tým však nezanikla, aj ďalej existovali kurzy pre turistiku a Tuzex. V novembri 1989 zákon o Štátnej banke československej oddelil emisnú funkciu banky od komerčných funkcií. Po zmene politického systému na tieto kroky nadväzovali ďalšie.

Búrlivé udalosti na Slovensku na prelome r. 1989/1990 sa spájajú s pôsobením občianskej iniciatívy Verejnosť proti násiliu (na obr. jej materiály z novembra 1989), aktivitou študentov vysokých škôl a divadelníkov.

9. júla 1990 prestal štát dotovať ceny mnohých druhov potravín. Tieto tzv. záporné dane štát občanom sčasti kompenzoval paušálnym príplatkom 140 Kčs ku mzde. Zvýšenie cien niektorých tovarov bolo zanedbateľné, no pri mnohých dosahovalo 50 – 150 percent.

V hospodárskych kruhoch sa intenzívne diskutovalo o devalváciách koruny, spojených so zavedením tzv. vnútornej zameniteľnosti koruny. Z jednozložkového kurzu 8. januára 1990 devalvovali korunu vo vzťahu k voľne zameniteľným menám o 18,6 percenta a súčasne ju revalvovali vo vzťahu k rubľu o 10 percent. 15. októbra 1990 korunu devalvovali k americkému doláru o 54,5 percenta v súvislosti so zavedením vnútornej konvertibility. Ďalšia devalvácia o 16 percent nasledovala 28. decembra 1990, dolár stál 28 Kčs. Znamenalo to faktické akceptovanie tzv. veksláckeho kurzu, ktorý protagonisti reforiem pokladali za rovnovážny. Šlo však o vyslovene marginálny kurz. Pravdu mali však v tom, že pri dlhodobom hlade po devízach tento kurz zabezpečoval, že devízy bude kupovať iba ten, kto ich bude naozaj veľmi potrebovať. Devalvácia začala pôsobiť ako ochranné clo pred zbytočnými dovozmi a, naopak, ako vývozná prémia. Na druhej strane vytvárala podmienky na rast cien a inflácie.

ZAUJÍMAVOSŤ

Návrhy sa ešte vrátia

Roku 1990 sa konala súťaž na výtvarne aj technicky nové bankovky, ktoré mali byť tematicky ucelenou emisiou s vyváženým zastúpením českých, moravských aj slovenských kultúrnych tradícií. Keďže šlo o mimoriadne citlivú a v kontexte diskusie o charaktere čs. federácie verejnosťou sledovanú otázku, pred súťažou bola najprv verejná anketa a súťaž na libreto novej emisie. Vo výtvarnej súťaži sa veľmi dobre umiestili návrhy Oldřicha Kulhánka a Jozefa Bubáka. Bubákove návrhy vniesli do bankovkovej tvorby zaujímavý prvok svetelného lúča, ktorý zanedlho uplatnil na slovenských bankovkách (→ s. 240).

Návrhy bankoviek Jozefa Bubáka s motívmi osobností z r. 1990

ZAUJÍMAVOSŤ

Zahraničný obchod a skrytá inflácia

Československo vstupovalo do nových hospodársko-spoločenských pomerov zdanlivo bez dlhov. Skutočnosť však bola iná. Vývoz do oblastí s voľne zameniteľnou menou sa uskutočňoval za každú cenu, s dumpingovými cenami a poskytovaním dlhodobých úverov, najmä rozvojovým krajinám. Dlžoby krajiny činili 7,9 mld. USD, no pohľadávky dovedna 8,2 mld. USD. Vo vzťahu k socialistickým štátom bolo Československo dlhodobo v pozícii veriteľa, jeho pohľadávky vzrástli na 55,9 mld. Kčs. Všetky zahraničné pohľadávky viazali 20 percent národného dôchodku, sčasti boli nedobytné a kryla ich inflačná emisia peňazí (→ s. 229 a 233). Časť týchto pohľadávok musela byť nakoniec zahraničným dlžníkom odpustená alebo v rámci tzv. deblokácie ruského dlhu splatená zbraňami.

Mince so štátnym znakom ČSFR

■ **20. 4. 1990.** Federálne zhromaždenie po zložitých rokovaniach prijalo ústavný zákon o zmene názvu štátu a štátneho znaku. V dôsledku toho sa zmenil aj vzhľad čs. mincí. Nebolo to jednoduché, lebo štátny znak ČSFR so štítom deleným na štyri polia bol citlivý na zmenšovanie. Preto bolo nevyhnutné kruhopis nahradiť skratkou ČSFR nad horným okrajom znaku. Priestory na bokoch vyplnila drobná dekorácia. Z reverzu mincí odstránili hviezdu ako symbol komunistického hnutia. Reverz halierových mincí potom pôsobil prázdno. Paradoxne sa však ich vzhľad vrátil k podobe pôvodných návrhov. Naopak, odstránenie hviezdy a kladiva z rubu dvojkorunáka bolo dobre premyslené. Nová kompozícia s lipovým listom vzhľad mince dokonca výrazne zlepšila. Prvé nové mince sa dostali do obehu 1. apríla 1991. Prvý raz v histórii Československa sa časť týchto mincí nerazila v Kremnici, ale v britskej kráľovskej mincovni. Štátna banka totiž nebola spokojná s výrobkami Štátnej mincovne v Kremnici a jej výrobnými nákladmi.

Autorom averzu upravených mincí bol Miroslav Ronai. Úprava zasiahla aj jednohaliernik, ale bez toho, že by sa jeho reverz prispôsobil reverzu ostatných halierových mincí Františka Davida (→ s. 234). Ide teda o pôvodný návrh z r. 1953, z ktorého vypustili iba hviezdu.

Premeny sústavy mincí pokračujú

■ **23. októbra 1990.** Vyšiel nový 10-korunák ako prvá minca z pripravovaného radu obehových mincí s veľmi flexibilným tematickým zameraním. Tieto 10-korunáky sa mali každý rok raziť na pamiatku inej osobnosti z politického života prvej ČSR. Štátna banka tým nasledovala príklad iných štátov, kde sa vzhľad

Averz mince s portrétom T. G. Masaryka a mince s portrétom M. R. Štefánika navrhla Jarmila Truhlíková-Spěváková, reverz Miroslav Ronai, averz mince s portrétom Aloisa Rašína navrhla Jarmila Truhlíková-Spěváková, reverz Josef Úprka.

Z nových čs. mincí, ktoré sa mali dostať do obehu r. 1993, najďalej pokročila príprava 50-haliernika Josefa Prádlera.

vybraných mincí menil takmer každoročne a pripomínal rozličné aktuálne udalosti, výročia a pod.

Nové 10-korunáky stáli medzi obehovými a pamätnými mincami z drahých kovov. Technicky predstavovali začiatok novej sústavy obehových mincí. Mali znížiť aj náklady na tlač 10-korunáčok a uľahčiť platby v automatoch. Razili sa z hliníkového bronzu s priemerom 24,5 mm. Nezvyčajná a málo praktická bola však ich veľká hrúbka. Šlo o prvé mince v našej histórii, na ktorých je hodnota vyznačená aj Braillovým písmom.

PREHĽAD

Pamätné mince vydané v období ČSFR

Príklady tematického zamerania a výtvarného stvárnenia pamätných mincí ČSFR z rokov 1990 – 1992: 100-korunák Jarmily Truhlíkovej-Spěvákovej k 100. výročiu konských dostihov Veľká pardubická z r. 1990, 100-korunák Jiřího Harcubu k 150. výročiu narodenia Antonína Dvořáka, 100-korunák Karla Zemana k 175. výročiu vzniku Moravského zemského muzea v Brne a 100-korunák Jarmily Truhlíkovej-Spěvákovej k 100. výročiu založenia Slovenskej muzeálnej spoločnosti

Návrat k tradičným štátnym symbolom vzhľadu pamätných mincí veľmi neprospel. Z reverzu mincí zmizli výročia robotníckeho hnutia a KSČ, pričom ich v menšej miere nahradili náboženské témy (Anežka Česká, 1990, Břevnovský kláštor, 1993). Výtvarným prístupom autorov tieto platidlá pokračovali v dovtedajšej línii. Vybočili z nej len dvaja z nich – Jiří Harcuba dynamickou skratkou portrétu Antonína Dvořáka na 100-korunáku a Karel Zeman spojením symbolu moravskej štátnosti, kultúrnej a náboženskej tradície na 100-korunáku vydanom k 175. výročiu vzniku Moravského muzea. Posledné tri pamätné mince, plánované na r. 1993, vyšli v predstihu deň pred zánikom federácie. Pokiaľ ide o slovenskú tematiku na pamätných mincíach, pre obdobie do r. 1968 je charakteristické, že slovenské motívy prenikli z celkového počtu 16 mincí na štyri, z toho tri pripomínali výročia SNP, chápané však skôr ako celoštátna politická téma, privlastnená stranícko historiografiou. Vo federácii sa uplatili na 22 minciach, pričom sa darilo eliminovať ideologické námety. Z celkového počtu 95 pamätných mincí vydaných v rokoch 1954 – 1992 slovenská tematika tvorila o čosi viac ako štvrtinu. Ďalšie dve témy – Veľká Morava a čs. federácia – sa Slovenska priamo dotýkajú. Českých námetov bolo 41, moravské iba tri.

KURIOZITA

Z Gottwalda mimozemšťan

Monetärer Protest mit gefaltetem Geldschein

Schwejks Banknote

Der neue tschechoslowakische 100-Kronen-Schein ist erst seit wenigen Tagen im Umlauf, und schon hat sich Schwejk seiner bemächtigt: Rein zufällig wird der neue Schein beim Zahlen so gefaltet, daß das Bild des Staatsgründers und ersten kommunistischen Präsidenten nach 1948, Klemens Gottwald, nicht gerade vorteilhaft außerirdisch verfremdet erscheint. Gottwald war Initiator des kommunistischen Putsches 1948, der dem Land die „Volksdemokratie" brachte.

Od r. 1953 sa akosi nedarilo dostať portrét Klementa Gotwalda na bankovku (za jeho života preto, lebo si to výslovne neželal). Napokon ho však na 100-korunáčku Albína Brunovského pretlačilo deformované politické myslenie 70. a 80. rokov. Bankovka však mala krátky život – od samého uvedenia do obehu v októbri 1989 narážala na taký odpor verejnosti, že ju na konci decembra 1990 museli stiahnuť. O tom, ako si z nej ľudia v Československu robia posmech, referovali aj rakúske noviny *Arbeiterzeitung*...

Prvé signály rozpadu federácie

■ **1991.** Búrlivé diskusie o podobe česko-slovenského spolunažívania v spoločnej federácii, rokovania reprezentácií obidvoch republík na túto tému, vzostup vplyvu politických aj spoločenských zoskupení usilujúcich sa o dosiahnutie zvrchovanosti Slovenska a radikalizácia nacionalistických skupín, ktoré sa netajili úmyslom rozbiť ČSFR, to všetko navyše zneužívané v zápasoch politických strán naznačovalo, že rozpad spoločnej republiky je čoraz reálnejší. Preto sa pražské ústredie ŠBČS začalo jednostranne pripravovať na menovú odluku a objednalo v Poštovej tlačiarni cenín v Prahe kolky v hodnotách 10, 20 , 50, 100, 500 a 1 000 Kčs, zodpovedajúce hodnotám obiehajúcich bankoviek. Navonok malo ísť o kolky pre potreby kupónovej privatizácie. Ich tlač zistilo Ministerstvo spojov pri náhodnej kontrole a guvernér ŠBČS Josef Tošovský napokon ich skutočný účel priznal. Premiér Čalfa dal vytlačené kolky zničiť. Únik tejto informácie však v každom prípade prispel k ďalšiemu vyhroteniu situácie.

Vnútorná konvertibilita koruny

■ **28. novembra 1990.** Federálne zhromaždenie schválilo devízový zákon č. 528 Zb., ktorý v istej miere uvoľnil devízové hospodárstvo a vytvoril právne predpoklady tzv. vnútornej zameniteľnosti Kčs od 1. januára 1991. Bol to prvý krok k zavedeniu úplnej konvertibility koruny a liberalizácii hospodárskych vzťahov so zahraničím, teda predpokladov trhového hospodárstva.

Vnútorná konvertibilita spočívala v tom, že všetci tzv. devízoví tuzemci, t. j. právnické a fyzické osoby s trvalým sídlom (bydliskom) v ČSFR, boli povinní v stanovenej lehote previesť všetky svoje príjmy získané v zahraničí do čs. devízových bánk. Banky neskúmali ich pôvod ani dodržanie stanovených lehôt. Naopak, boli povinné predať právnickým osobám devízové prostriedky za denný kurz na krytie ich hospodárskej činnosti alebo záväzkov voči cudzine. Fyzické osoby získali právo vlastniť a vyvážať valuty do protihodnoty 5 000 Kčs bez devízového povolenia. Nad túto sumu mohli vyvážať ďalšie valuty kúpené v devízovej banke napr. na turistiku. Zákon umožňoval bankám, aby poskytovali aj ďalšie úľavy, a, naopak, cudzincom obmedzoval právo nakupovať nehnuteľnosti. Dôsledkom zavedenia vnútornej konvertibility bola o. i. strata funkcie Tuzexu (→ 1. júla 1957), ktorý sa navyše dostal do rozporu so zákonom č. 22/1992 o ŠBČS. Podľa tohto zákona totiž jediným platidlom na území ČSFR sú mince a bankovky vydané Štátnou bankou. Tuzex v júni 1992 prestal predávať za bony a r. 1998 zanikol. Zvyšok hotovostí v tuzexových korunách obchodné banky menili za koruny alebo za konvertibilné valuty v pomere 5,20 TK za 1 DM.

PREHĽAD

Menový vývin na začiatku 90. rokov

Štátna banka československá čelila otvorenému prepuknutiu skrytej inflácie z konca 80. rokov reštriktívnou menovou politikou. V súvislosti s liberalizáciou cien a vplyvom hlbokej devalvácie na vnútornú cenovú hladinu musela predovšetkým zabrániť voľnému rozkrúcaniu inflačnej špirály. Darilo sa jej to len s ťažkosťami. Roku 1991 intervenovala proti ďalšiemu znehodnocovaniu koruny, neskôr musela tlmiť rast peňažného obehu zvýšením diskontnej sadzby. Inflačné tlaky boli však silnejšie – r. 1990 ceny stúpli o 9,9 percenta, r. 1991 o 56,7 percenta a r. 1992 o 11,1 percenta. Objem nesplatených úverov sa zvýšil z 62,6 mld. Kčs v decembri 1990 na 170,2 mld. v decembri 1992. Pri poklese hrubého domáceho produktu (r. 1991 o 6,6 percenta) množstvo obeživa rástlo. Prehlbovala sa pasívna platobná bilancia. Svojvoľné zvyšovanie cien v záujme okamžitého zvýšenia príjmov prudko stupňovalo tempo inflácie.

Pomalší a opatrnejší postup, postupná legalizácia obchodu s čs. korunou, disciplinovanejší prístup obyvateľstva a jeho väčšia ochota krotiť v prechodnom období svoj konzumný hlad by pravdepodobne umožnili predísť takému prehlbovaniu inflácie.

Napriek tomu však stále pomerne slušné zásobovanie základnými potrebami zabránilo, aby sa čs. a po r. 1993 slovenská a československá mena prepadla tak hlboko ako meny iných bývalých socialistických štátov.

Vyššie ceny, platy aj inflácia

■ **1. januára 1992.** Uskutočnila sa liberalizácia cien ako jeden z predpokladov trhového hospodárstva. Vyvolala skokový rast cien, najmä potravín, takmer na dvojnásobok. Dočasný zisk z nej mali najmä obchodné organizácie. Jej vplyv na reálne príjmy občanov s oneskorením kompenzovalo zvyšovanie platov. Tým sa spustila už otvorená inflácia dosahujúca v prvej polovici 90. rokov desiatky percent. Jej zmierňovanie trvalo celé desaťročie, ale na rozdiel od iných bývalých socialistických štátov, najmä Rumunska, Bulharska, ZSSR a Juhoslávie, neprerástla ani na Slovensku, ani v Českej republike do zničujúcej hyperinflácie. Vďaka tomuto vývoju sa nemusela zmeniť hodnotová sústava platidiel, stanovená r. 1990. 5 000-korunáčka ako najvyššie nominále ostala aj ďalej pri bežných platbách privysoká.

Malá a veľká privatizácia

■ **11. novembra 1991.** Začala sa registrácia kupónových knižiek veľkej privatizácie. Prevod majetku štátu, resp. národného majetku súkromným osobám sa uskutočňoval dvoma formami. V rámci tzv. malej privatizácie sa predávali drobné podniky vo verejných dražbách. Dovedna 9 500 podnikov s účtovnou cenou 12 mld. Kčs sa predalo za 14 mld. Kčs. V rámci tzv. veľkej privatizácie sa previedlo veľkých 678 podnikov v hodnote 169,1 mld. Kčs formou kupónovej privatizácie na občanov, prevodom na obce alebo priamym prevodom novým majiteľom. Prevod takého rozsiahleho majetku do súkromných rúk jeho predajom domácim záujemcom nebol však v danej situácii možný, lebo takmer nikto z čs. občanov nemal také obrovské finančné zdroje. Priamy predaj solventným zahraničným záujemcom bol v danej situácii zrejme politicky neobhájiteľný, práve tak ako prevod majetku do rúk vedúcich pracovníkov podnikov. Preto sa použil rafinovaný a na prvý pohľad lákavý spôsob rozdelenia štátneho majetku medzi veľký počet drobných majiteľov fakticky „zadarmo" formou fiktívnej dražby.

V systéme veľkej privatizácie každý občan mohol za 35 Kčs získať kupónovú knižku s 1 000 bodmi. Pri registrácii sa do kupónovej knižky lepila známka, ktorá stála 1 000 Kčs (vtedy asi tretina priemerného platu)... V zozname privatizovaných podnikov si občan vybral určitý počet akcií niektorého podniku a odovzdal za ne stanovený počet bodov. Svoje body však nemusel investovať sám, ale mohol svoju knižku vložiť do niektorého investičného fondu. Stal sa tak jeho podielnikom, no stratil akúkoľvek kontrolu nad výberom akcií a nakladaním s nimi. Teoretická priemerná hodnota akcií, ktoré sa dali získať za jednu kupónovú knižku, bola asi 10 000 Kčs, teda zhruba trojnásobok priemerného mesačného platu.

Na prvej vlne kupónovej privatizácie sa r. 1992 zúčastnilo približne 8,5 mil. ľudí, z toho 2,6 mil. zo Slovenska. Dovedna 72 percent bodov vložili ľudia do niektorého zo 426 investičných fondov, z toho 167 slovenských. Tak sa veľká časť štátneho majetku rozdrobila medzi milióny drobných vlastníkov. Získali ilúziu bohatstva – so získanými akciami mohli obchodovať, speňažiť ich alebo, naopak, nakupovať ďalšie a špekulovať s rastom ich ceny. Lenže pre svoj zanedbateľný podiel a zväčša aj úplnú neodbornosť nemohli „vlastnený" podnik vonkon-

Pred registračnými strediskami stáli v radoch stovky ľudí.

Kupónová knižka prvej vlny veľkej privatizácie s registračnou známkou

com ovplyvňovať. Vytúžených dividend alebo rastu ceny akcií sa dočkal len málokto. Dividendy, ak sa vôbec vyplácali, často nedosahovali ani cenu poštovného. Podniky využívali vytvorený zisk zväčša na obnovu svojich výrobných zariadení alebo z neho splácali staršie dlžoby. Mnohé privatizované podniky skrachovali.

Zároveň sa začal proces sústreďovania akcií v rukách úzkych skupín. Prvú fázu predstavovalo už vkladanie celých kupónových knižiek do investičných fondov, ďalšia fáza zahŕňala dobrovoľné predaje akcií drobných držiteľov. V tretej fáze väčšinoví vlastníci odkupovali akcie za stanovenú cenu. Štvrtá fáza sa skončila anulovaním akcií alebo vylúčením z trhu s cennými papiermi. Akcie strácali cenu aj krachom či „vytunelovaním" firiem.

Príprava návrhov na slovenské mince

Tendencia zobrazovať na minciach živočíchy a rastliny bola v tom čase príznačná pre všetky východoeurópske štáty – jednak s úmyslom upozorniť na čoraz naliehavejšie problémy ochrany prírodného prostredia, jednak v úsilí vyhnúť sa zobrazovaniu osobností, ktoré v rozjatrenej politickej situácii vyvolávali diskusie, ba aj konflikty. Spoločnosť bola napokon unavená jednostranným upredňostňovaním politických a ideologických tém. Na obr. návrh 20-haliernika a 50-haliernika Štefana Novotného, jednokorunáka, päťhalierníka, päťkorunáka a 10-korunáka Márie Poldaufovej z leta 1992.

■ **Leto – jeseň 1992.** O príprave mincí novej slovenskej meny sa začalo uvažovať po prejave Vladimíra Mečiara 17. júla 1992, z ktorého bolo zrejmé, že udalosti smerujú k rozdeleniu štátu. V Štátnej mincovni sa nimi zaoberali po telefonáte predsedu Federálneho zhromaždenia Michala Kováča jej riaditeľovi Ing. Mariánovi Paučovi. V diskusiách sa ako možné motívy mincí vymedzili historické predmety od praveku po skorý stredovek, ale aj fauna, flóra a etnografické výjavy. Zobrazovanie motívov z novších dejín a osobností sa predpokladalo na bankovkách, ktoré na to poskytujú viac priestoru. Tento zámer bol v súlade s predstavami pracovníkov ŠBČS, ústredia pre Slovensko, a napokon sa aj uskutočnil. Pracovníci ateliéru mincovne Mária Poldaufová, Milan Kožuch, Štefan Novotný a Drahomír Zobek si na základe diskusie vybrali voľný okruh tém a vznikla rozsiahla kolekcia návrhov. Každý z autorov vytvoril dva rady návrhov s odlišnou tematickou a kompozičnou koncepciou. 8. októbra konkretizovalo svoju predstavu o motívoch mincí aj bratislavské ústredie ŠBČS. Jeho vtedajší riaditeľ a neskorší viceguvernér NBS Ing. Marián Tkáč pritom odporúčal vybrať na 10-korunák schránku na relikvie (kaptorga, enkalpion) v tvare kríža, nájdenú pri Veľkej Mači. Drahomír Zobek odporúčal zobraziť na korunovej minci gotickú Madonu z Kremnice. Syntéza názorov vyústila do konečného stanovenia motívov a ich stvárnením poverili Drahomíra Zobeka. Averz mincí jednotne zobrazoval štátny znak, pod ním dvojriadkový vodorovný nápis SLOVENSKÁ REPUBLIKA a značka mincovne. Na reverz mincí sa stanovili tieto motívy: 10-korunák – kaptorga z Veľkej Mače, 5-korunák – keltská tetradrachma bratislavského typu s nápisom *BIATEC*, dvojkorunák – Venuša (Magna mater) z Nitrianskeho Hrádku, jednokorunák – Madona z Kremnice, 50-haliernik – Panenská vežička z hradu Devín, 20-haliernik – Kriváň a 10-haliernik – drevená zvonička z obce Asvány, uložená vo Východoslovenskom múzeu v Košiciach. 8. októbra ústredie ŠBČS pre SR poverilo Štátnu mincovňu Kremnica, aby v čo najkratšom čase vytvorila sériu návrhov slovenských mincí. Definitívne návrhy boli schválené v polovici decembra 1992 (→ 23. januára 1993).

Napokon odznelo kabinetné rozhodnutie

■ **Jeseň 1992.** Názory na tematické zameranie budúcich slovenských bankoviek sa formovali na Ministerstve financií v okruhu Ing. Mariána Tkáča. Vzhľadom na vynikajúce umiestenie návrhov Jozefa Bubáka v súťažiach na nové čs. bankovky r. 1990 (→ s. 237) sa prijalo rozhodnutie využiť jeho návrhy so slovenskou tematikou a doplniť ich o iné osobnosti. Preto pôvodný tematický rad prepracovali. Iba Ľudovít Štúr a Bratislava ostali na 500-korunáčke. Keďže zo sústavy bankoviek vypadla 10-korunáčka, knieža Pribinu a Nitru presunuli na 20-korunáčku a sv. Cyrila a sv. Metoda z 20-korunáčky na 50-korunáčku. Pritom artefakty z veľkomoravských hradísk na Morave nahradili kostolíkom v Dražovciach a doplnili ako dominantný motív písmená hlaholskej abecedy. M. R. Štefánika a jeho mohylu na Bradle preniesli z nerealizovanej 2 000-korunáčky na 5 000-korunáčku. Pri hľadaní tém na 5 000-korunáčku sa uvažovalo o Alexandrovi Dubčekovi, tento návrh však zamietol Vladimír Mečiar s odôvodnením, že Dubčekov význam treba ešte prehodnotiť.

Nové témy sa teda navrhli len pre tri nominále. Na 100-korunáčku sa dostala Madona Majstra Pavla z Levoče a Levoča. Na 1 000-korunáčku sa uvažovalo o Štefanovi Moyzesovi, Karolovi Kuzmányi, Svetozárovi Hurbanovi Vajanskom a Milanovi Hodžovi, no s ohľadom na politický význam sa rozhodli pre Andreja Hlinku. Na rub umiestnili motívy z jeho dočasného pôsobiska v kostole sv. Šimona v Liptovských Sliačoch a z Ružomberka. Na 200-korunáčku vybrali Antona Bernoláka a Trnavu ako jeho pôsobisko (alternatívou bol Matej Bel). Na základe týchto úprav J. Bubák vypracoval definitívne návrhy najpotrebnejších nominále bankoviek (20, 50, 100, 500 a 1 000 Sk → s. 242).

Modifikované návrhy Jozefa Bubáka na slovenskú 20-korunáčku a 100- korunáčku z jesene 1992

POZADIE

Peniaze pre ľudí, či ľudia pre peniaze?

V diskusiách o podobe slovenských bankoviek sa riešil najmä vzťah ich farebnosti a rozmerov k funkčnosti a k pozornosti, ktorú ľudia venujú peniazom a ich pravosti. Či sa usilovať o čo najväčšie rozdiely medzi nimi, alebo, naopak, pokúsiť sa len malými rozdielmi vzhľadu nútiť ľudí, aby si prijímané peniaze vždy pozorne prezerali. Nakoniec prevážil prvý prístup, no prvky druhého ostali v sústave slovenských bankoviek zachované. Zodpovední úradníci odmietli obavu, že sa 100-korunáčky budú pliesť s 500-korunáčkami. Naopak, tvrdili, že ich podobnosť prinúti ľudí, aby peniazom venovali väčšiu pozornosť. Po čase sa však ukázalo, že rozlíšiteľnosť týchto bankoviek naozaj treba zvýšiť. Úpravu farby 100- a 500-korunáčky inicioval istý vysokopostavený bankár, keď si ich pomýlil pri nákupe lístkov do závodnej jedálne...

Zrod slovenských bankoviek

■ **14. októbra 1992.** Bratislavský Oblastný ústav ŠBČS spracoval tri alternatívne tematické návrhy slovenských bankoviek a požiadal viacero inštitúcií, aby do poludnia 19. októbra 1992 vypracovali k nim stanovisko. Pritom ústav ako federálna inštitúcia nebol oprávnený pripravovať peňažné znaky pre iný, navyše ešte neexistujúci štát. Takouto inštitúciu bolo Ministerstvo financií Slovenskej republiky, ktoré spočiatku prevzalo rozhodujúcu úlohu. Napriek tomu sa prípravy konali aj v oblastnom ústave ŠBČS. Ešte v jeseni 1992 sa tu uvažovalo o možnosti vypracovať pre slovenské bankovky celkom nové libreto a výtvarné návrhy. Prvý návrh sa orientoval na národnopolitické osobnosti, ktorých hodnotenie sa pokladalo za jednoznačné, a na predstaviteľov kultúry či vedy, druhý, chronologicky aj logicky veľmi konzistentný, tvorili portréty a atribúty predstaviteľov slovenskej vedy. Tretí, zameraný na predstaviteľov vedy a umenia, obsahoval aj ženy.

Tieto návrhy sa však nerealizovali. Bola to škoda – na jednej strane by sa bankovky vyhli zobrazeniu osobností už predtým zobrazovaných na platidlách (M. R. Štefánik štyri razy, A. Hlinka tri razy, Ľ. Štúr tri razy, A. Bernolák raz, Pribina raz, sv. Cyril a sv. Metod raz), v prípade Hlinku s protirečivými hodnoteniami. Na druhej by obidva alternatívne návrhy umožnili popularizovať ďalšie významné osobnosti a najmä predstaviť Slovensko ako krajinu s bohatou kultúrnou tradíciou a prínosom k rozvoju modernej vedy a techniky. Niektoré osobnosti však našli neskôr uplatnenie na pamätných minciach (Samuel Mikovíni, J. A. Segner).

ČR a SR: od menovej únie k rozluke

■ **8. januára 1993.** Konala sa prvá schôdza šesťčlenného menového výboru, ktorý mal spravovať spoločnú česko-slovenskú menu podľa dohody o menovej únii, uzavretej v nadväznosti na zákon o zániku čs. federácie. Dohoda predpokladala, že najmenej do konca prvého polroka 1993 sa zachová spoločná mena a zaväzovala obidva štáty vydať do roka vlastné platidlá. Nástupnícke štáty dostali dostatok času na ich prípravu, koordinované oddelenie oboch nových národných mien a plynulý prechod na samostatné hospodárenie. Ak by bolo nevyhnutné rozdeliť menu, mali obe banky pripravené kolky. Rozdelenie mohlo nasledovať, po prvé, keby sa do druhej republiky zo špekulatívnych dôvodov prelialo viac ako 5 percent celkových vkladov v bankách a ohrozilo tak ich fungovanie; po druhé, ak by deficit v jednej republike prekročil rozpočtové príjmy o 10 percent; po tretie, ak by devízové rezervy jednej strany klesli pod hodnotu mesačných dovozov, a po štvrté, ak by sa menový výbor nedohodol na zásadných otázkach.

Prvá schôdza menového výboru sa konala v duchu spolupráce. Guvernér Českej národnej banky Josef Tošovský po jej skončení zdôraznil v záujme zachovania meny disciplínu a varoval pred vytváraním psychózy. Rozluka podľa neho ešte nebola pripravená a pripúšťal ju najskôr v lete. Vôľu čo najdlhšie spolupracovať vyjadril aj viceguvernér NBS Marián Tkáč. Treba však povedať, že dlhšie zachovávanie spoločnej meny českej strane nevyhovovalo. Devízové rezervy ČNB sa preto v tichosti prevádzali na účty českých komerčných bánk. Navonok sa tak vykazoval dvakrát rýchlejší pokles rezerv ČNB ako na Slovensku a, naopak, vyšší rast korunových hotovostí. Smerovalo to k splneniu jednej z podmienok rozdelenia meny. Viaceré prevažne české zdroje šírili znepokojujúce správy a fámy, ktoré svojím synergickým účinkom prehlbovali neistotu. Druhé zasadanie menového výboru 25. januára 1993 preto rozhodlo, že mena sa k 31. januáru rozdelí. Podrobnosti dohodli Václav Klaus a Vladimír Mečiar na tajnom stretnutí na letisku v Prahe-Ruzyni v noci z 26. na 27. januára. Na žiadosť slovenskej strany, ktorá nemala pripravený dostatok okolkovaných bankoviek, termín rozluky stanovili na 7. februára 1993 24.00, no už od 3. februára 1993 sa zastavilo posielanie peňazí poštovými poukážkami do druhej republiky a vklady a výbery z vkladných knižiek peňažných ústavov vydaných v druhej republike.

Začiatok roka 1993 očakávali tisíce obyvateľov Slovenska na námestiach, aby s novým rokom uvítali aj svoj nový štát – samostatnú Slovenskú republiku. O polnoci vztýčili na bratislavskom Námestí SNP štátnu vlajku SR. 1. januára sa konala slávnostná schôdza Národnej rady SR, ktorá schválila Vyhlásenie NR SR k vzniku nezávislej Slovenskej republiky. Nový štát na mape Európy sa v ňom prihlásil k demokratickému a humanistickému odkazu predkov a k medzinárodnej spolupráci v duchu mierového spolunažívania.

SÚVISLOSTI

Panika pred rozlukou

Menová reforma už spôsobuje paniku
V Rakúsku menia šiling za 5 korún
Slovensko
NOVÝ ČAS
Turci zhabali lod a 14 ton heroínu

V prvých januárových dňoch začali pražské banky kolkovať bankovky a české médiá to pohotovo rozvírili. Banky označili kolkovanie najprv za technickú skúšku, neskôr za preventívne technické opatrenie. Malo sa skončiť po okolkovaní nevyhnutnej minimálnej rezervy obeživa. Psychologický účinok bol však nezvládnuteľný. Zahraničné banky prestávali prijímať čs. koruny, zmenárne ich kupovali za veľmi nízky kurz. Situáciu vyhrotila predpoveď americkej poradenskej firmy PlanEcon, že po odluke bude slovenská koruna devalvovať o 25 percent. Niektorí pracovníci bývalej ŠBČS tento odhad zvýšili dokonca na 30 percent a „experti" českej strany Občanská demokratická aliance až na úroveň 80 Sk za 1 USD. Guvernér ČNB Josef Tošovský k tomu dodal, že etapa kurzu 1 : 1 medzi českou a slovenskou korunou môže trvať mesiace, ale aj desať minút. V pražskej *Práci* sa 16. januára 1993 písalo: „Zaručené správy tvrdia, že všetko je už dohodnuté, že možno už zajtra budú slovenskí horali, krytí hmlou, prenikať s vrecami peňazí, aby sa ich zbavili v českých bankách. Že už na hraniciach stoja vojaci a colníci a každé auto prezerajú." V takomto ovzduší niektorí slovenskí občania naozaj ukladali svoje úspory na Morave alebo v Čechách. Prispeli tak k plneniu ďalšej podmienky pre rozdelenie meny. Paniku podporovala aj nedôvera časti verejnosti k Mečiarovej vláde, ktorá, ako sa ukázalo neskôr, nebola bezdôvodná.

KALENDÁRIUM

■ **23. 1. 1993.** V Štátnej mincovni Kremnica sa slávnostne začali raziť prvé slovenské mince – 10-korunáky (→ 23. januára 1993).

■ **2. 2. 1993.** Národná rada Slovenskej republiky prijala zákon o menovej odluke (→ 8. januára 1993).

■ **4. 2. 1993.** Česká a Slovenská republika uzavreli platobnú dohodu. Umožnila pokračovať vo vzájomnom obchode aj po rozdelení meny. →

■ **4. – 7. 2. 1993.** Uskutočnila sa predbežná výmena čs. bankoviek za bankovky so slovenským kolkom s hodnotami 20, 50, 100, 500 a 1 000 Sk.

1993 – 2008
Obdobie slovenskej meny

■ **8. 2. 1993.** Začal sa obeh prvých slovenských platidiel. Bola schválená platobná zmluva medzi ČR a SR a zmluvy o používaní národných mien v cestovnom styku ČR a SR.

■ **15. 2. 1993.** NR SR zvolila Michala Kováča za prezidenta Slovenskej republiky.

■ **9. 7. 1993.** Národná banka Slovenska po konzultáciách s Medzinárodným menovým fondom devalvovala korunu o 10 percent.

■ **19. 7. 1993.** Prezident SR Michal Kováč vymenoval za guvernéra Národnej banky Slovenska Vladimíra Masára a za viceguvernéra Mariána Tkáča.

■ **4. 10. 1993.** V Luxemburgu podpísali dohodu o pridružení SR k Európskemu spoločenstvu.

■ **16. 3. 1994.** Po vyslovení nedôvery vláde Vladimíra Mečiara prezident SR vymenoval vládu na čele s Jozefom Moravčíkom. Ministrom financií sa stal Rudolf Filkus.

■ **9. 5. 1994.** SR sa stala pridruženým štátom Európskej únie.

■ **5. 9. 1994.** Na Slovensku sa začala druhá vlna kupónovej privatizácie.

■ **13. 12. 1994.** Prezident republiky vymenoval novú vládu Vladimíra Mečiara. Ministrom financií sa stal Sergej Kozlík, od 14. 1. 1998 Miroslav Maxon.

■ **12. 7. 1995.** Vláda SR prerušila druhú vlnu kupónovej privatizácie.

■ **30. 9. 1995.** Rozhodnutím vlády Českej republiky sa skončila platnosť platobnej dohody medzi ČR a SR.

■ **1. 10. 1995.** Slovenská koruna prešla na režim vonkajšej konvertibility v obchodných platbách.

Prvé slovenské bankovky

■ **20. januára 1993.** Národná banka Slovenska usporiadala svoju prvú tlačovú konferenciu a predstavila na nej schválené návrhy na slovenské bankovky. Komisia, ktorá ich posudzovala, v danej situácii nemala možnosť navrhovať zásadnejšie zmeny. O návrhoch s autorom bankoviek diskutoval najmä prof. Albín Brunovský, ktorý v komisii zúročoval svoje bohaté skúsenosti s úpravami vlastných návrhov bankoviek (→ s. 235). Komisia veľmi hladko prijala návrh 100-korunáčky, viacero pripomienok mala k návrhu 50-korunáčky, ktorý bol po úpravách schválený ako posledný.

Tlač bankoviek sa z kapacitných dôvodov zadala dvom tlačiarňam – Canadian Bank-Note Company a Thomas de la Rue. Na príprave portrétových rytín spolupracoval aj rytec Štátnej tlačiarne cenín Václav Fajt. Vytvoril vynikajúci líniový prepis portrétu Ľudovíta Štúra a jeho dokonalú rytinu, ktorá je svojím dynamickým pochopením, veľkosťou, gradáciou a kladom liniek jednou z najlepších portrétových rytín na papierových platidlách. Dokonale harmonizuje s energickou povahou zobrazenej osobnosti. Rytina portrétu Madony je už jemnejšia, ale takisto dokonale prispôsobená jej charakteru.

Žiaľ, pre časový tlak i komerčný prístup obidvoch obchodných cenínových tlačiarní na ďalších bankovkách sa nepodarilo vždy dostatočne vyzdvihnúť charakter zobrazenej osobnosti (cítiť to najmä na nevýrazných očiach Andreja Hlinku na tisíckorunáčke).

Predstavenie schválených výtvarných návrhov bankoviek autora Jozefa Bubáka verejnosti

Bankovky vzor 1993 podľa návrhu Jozefa Bubáka: 20 Sk (65 mm x 128 mm), 50 Sk (68 mm x 134 mm), 100 Sk (71 mm x 140 mm) a 1 000 Sk (80 mm x 158 mm)

Na začiatku bol desaťkorunák

■ **23. januára 1993.** Ako prvú slovenskú mincu začali v Kremnici slávnostne sériovo raziť 10-korunák vzor 1993 na strojoch č. 6 a 11. Prvý vyrazený 10-korunák odovzdali do rúk predsedu NR SR Ivana Gašparoviča, v tom čase najvyššieho ústavného činiteľa. Novú mincu dali do obehu v obmedzenom množstve už 8. februára 1993 súčasne so vznikom slovenskej meny. Razba ďalších mincí nasledovala neskôr. Pri jedno-, dvoj- a päťkorunových minciach mincovňa musela zvládnuť aj razbu z nových materiálov – oceľových platničiek plátovaných niklom alebo mosadzou a galvanicky pokovovaných na hrane. V prípade päťkorunáka sa razba oneskorila, lebo z tohto materiálu sa nemohol raziť v pôvodne stanovenej veľkosti. Niklový plášť platničiek praskal a mincu bolo nevyhnuté zmenšiť o 0,25 mm.

Rozmery slovenských mincí sa určovali na základe predpokladu, že v procese inflácie sa kúpna sila slovenskej koruny ustáli približne na polovičnej hodnote Kčs. Z toho vyplývala voľba lacnejších materiálov a zmenšenie rozmerov. Priemer halierových mincí sa stanovil s ohľadom na rovnaký materiál – hliník. Priemer 50-haliernika sa pritom zväčšil takmer na úroveň dvojkorunáka a táto neželaná vizuálna blízkosť sa musela po dvoch rokoch korigovať vydaním 50-haliernika vzor 1995 (→ str. 245). Voľbu kovov ovplyvnila aj veľká populárnosť a tradícia korunovej mince vzor 1957, resp. 1961. Jej zlatá farba rozhodla aj o zlatej farbe novej slovenskej koruny. Šlo aj o istú kontinuitu a symbolický význam zlatej farby na minci reprezentujúcej základnú menovú jednotku.

V 90. rokoch sa uvažovalo aj o vydaní 20- a 50-korunových mincí. Túto možnosť nakoniec vylúčil praktický argument, že by prenášanie ťažkých mincí robilo problémy poštovým doručovateľom. Priemer korunových nominále preto zodpovedal priemeru polovičných nominále československých mincí – napr. 10-korunák päťkorunáku.

Mince vzor 1993: 10 halierov (priemer 17 mm), 20 halierov (priemer 19,50 mm), 50 halierov (priemer 22 mm), koruna (priemer 21 mm), dve koruny (priemer 22,5 mm), päť korún (priemer 24,75 mm) a 10 korún (priemer 26,50 mm). Autorom ich výtvarného spracovania je Drahomír Zobek.

Predseda NR SR Ivan Gašparovič s riaditeľom kremnickej mincovne Mariánom Paučom na výstavke modelov slovenských mincí pri slávnostnom začatí razby desaťkorunákov

Kolkovanie na Slovensku

■ **13. januára 1993.** Kolkovanie bankoviek Štátnej banky československej sa na Slovensku začalo pod vplyvom správ o jeho konaní v pražských peňažných ústavoch (→ s. 241). Oddeliť menu bolo možné viacerými spôsobmi. Namiesto existujúcich bankoviek bolo možné vytlačiť provizórne jednoduché platidlá, obiehajúce bankovky sa mohli označiť pretlačou (→ s. 190), ručnou pečiatkou, perforáciou alebo nalepenou validačnou známkou – kolkom (→ s. 164, 168). Každý z týchto spôsobov má svoje výhody i nevýhody. Na Slovensku sa nakoniec zvolili kolky v podobe samolepiacich nálepiek. Kolkovanie malo o. i. výhod jednu veľkú prednosť: umožňovali vopred označiť určité nevyhnutné množstvo bankoviek a zvyšok označiť až po jeho stiahnutí. Tak sa mohli účelne využiť všetky bankovky, ktoré boli na Slovensku k dispozícii po stiahnutí nekolkovaného obeživa. Napriek vynaloženému úsiliu bolo možné v predstihu pred menovou rozlukou zameniť na hlavu v hotovosti iba 4 000 korún (v tom čase približne výška priemerného mesačného platu). Aby si niektorí občania nemenili na viacerých miestach väčšie sumy, zaznamenávala sa výmena improvizovaným spôsobom na poslednú stranu občianskych preukazov. V záujme hladkého prechodu na novú menu sa odporúčalo, aby si občania hotovosť, bez ktorej sa zaobídu, uložili v peňažných ústavoch alebo poslali poštou na vlastnú adresu. Získal sa tak čas na okolkovanie a využitie bankoviek stiahnutých z obehu.

Umiestenie kolkov na 500-korunovej a 1 000-korunovej bankovke

Výmenu fyzickým osobám zabezpečovala Všeobecná úverová banka, Slovenská štátna sporiteľňa a Slovenská pošta. Právnickým osobám menili peniaze banky, ktoré viedli ich účty. Dovedna sa vymenilo 4 811 715 310 Sk 2 412 405 fyzickým osobám a 66 123 967 Sk 6 266 podnikom. Výmena trvala od 4. do 6., resp. 7. februára 1993.

Okolkovanie tisícky bankoviek trvalo priemerne 96 minút. Za 25 dní bolo okolkovaných 86,5 milióna bankoviek (15,7 kusov na obyvateľa) v hodnote 25,1 mld. korún. Vyžiadalo si to 180 000 hodín manuálnej práce.

Rodí sa národný poklad

■ **31. januára 1993.** Slávnostným večerom v Slovenskom národnom divadle sa začala zbierka na Zlatý poklad Slovenska. Výzvu na zorganizovanie zbierky na podporu zlatých a devízových rezerv Národnej banky Slovenska vydala Matica slovenská spolu s niekoľkými peňažnými ústavmi a akciovými spoločnosťami. Cieľom zbierky bolo prispieť k stabilizácii slovenskej meny a zachovaniu jej vnútornej konvertibility. Prispievatelia dostávali pamätnú medailu s textom *Slovenská republika ďakuje* (→ s.189).

KURIOZITA

Bankovky rozviate vetrom

Zrejme z neinformovanosti alebo vo falošnej nádeji na zisk sa niektorí cudzinci pokúšali vymieňať neokolkované čs. bankovky v pouličných zmenárňach. Keď ich personál odmietol, niektorí si svoje emócie vybili na bankovkách. Svedčí o tom fakt, že na okolí zmenární sa dali nájsť zvyšky roztrhaných bankoviek. V jednom prípade z nich bolo možné zostaviť celý naraz roztrhnutý zväzok bankoviek. Pozoruhodná je prítomnosť 20-korunáčky vzor 1970, ktorú stiahli z obehu 30. júna 1991. Je to dôkaz, že sa bankovky pokúšala vymeniť osoba, ktorá menové opatrenia v ČSFR a napokon ani na Slovensku vôbec nepoznala.

Zvyšok naraz roztrhnutého zväzku neokolkovaných čs. bankoviek

POZADIE

Ako zarobiť na kolkovaní

Hoci hodnota obidvoch nových mien bola až do devalvácie slovenskej koruny (→ 9. júla 1993) rovnaká, zmenárne na výmene zarábali maržou, ktorá sa odchyľovala od stredného kurzu o päť – šesť percent. Psychologicky tým pripravovali pôdu na znehodnotenie slovenskej koruny oproti českej. Meniť peniaze bolo preto nevýhodné. Navyše jednu alebo druhú menu zmenárne často nemali. Typický bol najmä nedostatok slovenských korún v ČR. Legálna výmena 7 500 korún na osobu a deň často nestačila. Pomáhali, hoci len málo, mince a 10-korunáčky, ktoré do 15. júna 1993 platili v obidvoch štátoch. Cestujúci zo Slovenska to riešili aj odlepovaním slovenských kolkov z 20- a 50-korunáčok, ktoré u susedov obiehali bez kolka až do 31. júla 1993. Tento postup, hoci spĺňal podstatu trestného činu falšovania a pozmeňovania peňazí, sa viac-menej toleroval. Podľa odhadov sa tak na Moravu a do Čiech prelialo až niekoľko desiatok miliónov korún.

Platobná dohoda s Českou republikou

■ **4. februára 1993.** Nedostatočné devízové rezervy obidvoch nástupníckych štátov ČSFR a zároveň vysoký stupeň previazania ich hospodárstva si vynútili uzavretie osobitnej platobnej dohody medzi oboma časťami bývalej federácie, ktorá po odluke umožňovala zachovať výmenu tovaru pri vzájomnej nezameniteľnosti nových mien. Staré záväzky sa vyrovnávali v pomere 1 : 1. Nové platby sa uskutočňovali prevodom cez klíringové ECU. Slovensko malo spočiatku aktívnu platobnú bilanciu voči Českej republike. Neskôr, keď si česko-moravskí odberatelia našli iných dodávateľov, jeho vývoz klesal a často sa dostávalo do roly dlžníka. Rozdiel hodnoty zúčtovacieho ECU v domácich menách dosiahol 20 percent v neprospech Slovenska.

Platobnú dohodu jednostranne vypovedala ČR 8. júna 1995 s platnosťou od 30. septembra 1995 v súvislosti so zámerom vstúpiť do OECD a zaviesť vonkajšiu konvertibilitu. Slovensko na to reagovalo 20. septembra 1994 prijatím nového devízového zákona, ktorý zaviedol vonkajšiu konvertibilitu slovenskej koruny (→ 1. októbra 1995) súčasne s českou. Tým sa obidve meny stali vzájomne zameniteľné a obchod oboch štátov prešiel 1. októbra 1995 na štandardný režim medzinárodného obchodu.

V čase ukončenia platnosti zmluvy malo Slovensko aktívum 154,5 mil. ECU.

HESLO

Zúčtovacia jednotka

ECU, *European Counting Unit* (európska zúčtovacia jednotka), je skratka používaná ako pôvodný názov základnej jednotky pripravovanej spoločnej európskej meny. ECU sa používalo iba v bezhotovostnom styku, hoci existujú aj mince vydávané numizmatickými obchodníkmi, ktoré nesú tento názov. Je to aj homonymum francúzskeho slova *écu* (štít), ktoré v 18. stor. označovalo aj toliarové mince s obrazom veľkého erbového štítu so štátnym znakom. Práve pre väzbu na Francúzsko nahradili názov ECU národnostne neutrálnym slovom *euro*.

Devalvácia koruny

■ **9. júla 1993.** Od menovej rozluky bola slovenská koruna vystavená mimoriadne silnému psychologickému tlaku na devalváciu (→ s. 241). Prvou reakciou bolo vyčkávanie, odmietanie možnosti devalváciu pripustiť, prípadne protiútok s výrokmi o prípadnej revalvácii slovenskej koruny. Bilancia zahraničného obchodu bola síce v prvom polroku 1993 mierne aktívna, no exportná výkonnosť klesala a, naopak, rýchlo rástol dovoz. Súčasne sa prudko zvýšil schodok štátneho rozpočtu z 11 mld. Sk v máji na takmer 15 mld. v júni. Príčinou boli vysoké náklady na budovanie nových inštitúcií mladého štátu, negatívny vplyv rozdelenia štátu na hospodárstvo a neplatenie daní (týkalo sa najmä podnikov, ktoré trpeli platobnou neschopnosťou pre hospodársku recesiu v okolitých štátoch, stratu tradičných odbytísk alebo prechod zo zbrojnej výroby na civilnú). Existoval aj silný tlak na dovoz spotrebného tovaru. NBS napokon menu devalvovala na odporúčanie Medzinárodného menového fondu, ktorý tým podmienil poskytovanie ďalších úverov. Pri diskusii o rozsahu devalvácie sa uvažovalo o rozmedzí 5 – 60 percent. 9. júl 1993 ako termín devalvácie sa pokladal za oneskorený a sama miera devalvácie (10 percent) za symbolic-

Denník Smena *po devalvácii uverejnil karikatúru slovenského desatkorunáka...*

kú. Preto sa už v auguste 1993 očakávala ďalšia devalvácia. Nahradilo ju však zavedenie 20-percentnej dovoznej prirážky na vybrané komodity, čo sa r. 1997 vzťahovalo až na 78 percent všetkého dovážaného tovaru. Účinok týchto opatrení sa dostavil v októbri 1993. Napriek tomu vytváranie psychologického tlaku na ďalšiu devalváciu bolo obľúbenou témou českej dennej tlače.

Tisíckorunáčková aféra

■ **17. októbra 1993.** Ako blesk z jasného neba zasiahla verejnosť správa o vážnom ohrození slovenskej meny dovozom veľkého množstva 1 000-korunáčok s falošnými kolkami zo zahraničia, pre ktoré bolo nevyhnutné predčasne stiahnuť z obehu kolkované 1 000-korunáčky. Tisíckorunová bankovka prestala byť zákonným obežívom 22. októbra, šesť dní pred urýchleným vydaním definitívnej 1 000-korunáčky vzor 1993. Ľudia sa kolkovaných 1 000-korunáčok húfne zbavovali nákupmi alebo sa postavili do radu na ich uloženie v peňažných ústavoch. Vážnejšie poruchy v peňažnom obehu však nenastali.

Rozhodnutie stiahnuť tisíckorunáčky vyplynulo z varovania, ktoré minister vnútra Jozef Tuchyňa odovzdal Národnej banke. Údajne sa opieralo o informácie zhromažďované už od apríla 1993 v spolupráci s policajnými zbormi štyroch západných krajín. Podľa nich sa v 44. týždni malo presunúť do obehu fantastické množstvo tisíckorunáčok, zodpovedajúce miliarde mariek. Do transakcie boli podľa informácií zapojené kriminálne živly v súčinnosti s vysokými štátnymi úradníkmi.

V noci 20. novembra 1993 zadržali v Komárne troch mladíkov s balíkom 91 000 falošných kolkov. Premiér Vladimír Mečiar to komentoval tak, že zadržaní asi dostali za kolky zaplatené vopred a vyrábali ich napriek tomu, že bankovky sa už sťahovali z obehu. Bez bližšieho vysvetlenia odovzdala neskôr polícia Skúšobni platidiel NBS hárky s takmer 91 000 falošných kolkov, zhotovených farebným xeroxom. Umožňovali okolkovať bankovky za 91 miliónov Sk.

Aféru nik vierohodne nevysvetlil. Neskôr sa v súvislostiach s ňou spomínali vysokopostavené osoby z politickej aj finančnej sféry, dokonca aj českej. Policajní vyšetrovatelia pracovali v budove SIS. Vyšetrovanie sa preťahovalo a očividne smerovalo doprázdna. Roku 1995 obvinených prepustili z väzby. V júli 1996 bol jeden z obvinených zastrelený... Najvyšší súd r. 2000 vrátil aféru na došetrenie. Až o 14 rokov, v marci 2007, bolo niekoľko osôb postavených pred súd, ale aj v tomto prípade bez jasného výsledku. Pojednávania sa odkladali, predvolaní svedkovia aj obvinení pojednávanie ignorovali. Okolnosti aféry naznačujú, že mohlo ísť o jednu zo spravodajských hier z neštandardného inštrumentária SIS, po ktorej nasledoval pokus formálne ju uzavrieť.

ZAUJÍMAVOSŤ

Slovenské mince v porovnaní s českými

Český Inštitút informačného dizajnu r. 1995 zorganizoval pozoruhodnú akciu. Skupine ľudí, ktorí už mali skúsenosti s novými českými mincami, dali do rúk isté množstvo mincí z obidvoch nových sústav. Ich úlohou bolo z jednej i druhej zostaviť čo najrýchlejšie stanovené sumy. Napriek tomu, že pokusné osoby slovenské mince vopred nepoznali, nemali s nimi skúsenosti, plnili s nimi zadané úlohy oveľa rýchlejšie ako s českými. Vyplynulo z toho lepšie hodnotenie slovenským mincí, na ktorých agentúra vyzdvihla ich jednotnú výtvarnú koncepciu.

PREHĽAD

Ako sa menil menový kôš

V prvých piatich rokoch existencie mala slovenská koruna pevný kurz určený jej pomerom k menovému košu. Každá mena mala určenú závažnosť, ktorá závisela od jej významu na svetových finančných trhoch. Od 1. januára 1993 do 14. júla 1994 do koša patril americký dolár (49 percent), nemecká marka (36,2 percenta), rakúsky šiling (8,1 percenta), švajčiarsky frank (3,8 percenta) a francúzsky frank (2,9 percenta), od 14. júla do októbra 1998 sa menový kôš zúžil na nemeckú marku (60 percent) a americký dolár (40 percent). Použitie koša v istej miere vyrovnávalo vplyv pohybov kurzu týchto mien. Národná banka mala stanovené úzke ± 1,5-percentné pásmo, v ktorom musela kurz koruny udržiavať svojimi intervenciami na devízovom trhu. 17. júla sa toto pásmo rozšírilo na ± 5 percent.

Ako sa na Slovensku privatizovalo

■ **5. septembra 1994.** V Slovenskej republike sa začala registrácia kupónových knižiek druhej vlny kupónovej privatizácie. Vedenie vládnej strany HZDS sa však rozhodlo vynechať tento privatizačný medzičlánok a podniky určené na privatizáciu predať priamo, z veľkej časti pod cenou, svojej rozsiahlej klientele vyvolených osôb. Na upokojenie verejnej mienky Národná rada SR 12. júla 1995 zmenila privatizáciu na jednorazové finančné odškodnenie. V jeho rámci držitelia kupónových knižiek dostali štátne obligácie v oficiálnej hodnote 10 000 Sk, teda približne v priemernej hodnote prípadne získaných akcií. Ich splatnosť bola 31. decembra 2000, no posunula sa až na rok 2001 (posun spôsobil nedostatok prostriedkov na účte Fondu národného majetku). Obligácie sa vyplácali vrátane výnosu (11 460 – 13 740 Sk) v štvrťročných etapách od začiatku apríla. Prednosť mali občania nad 70 rokov.

Celkové záväzky reprezentovali 26,3 mld. Sk, z toho 14,9 mld. Sk vo vzťahu k fyzickým a 11,4 mld. k právnickým osobám.

Keby sa táto forma privatizácie uskutočnila korektne, bolo by to určite racionálnejšie riešenie ako opakovanie kupónového divadla, ktoré sa odohralo v rámci druhej vlny privatizácie v Čechách a na Morave. Žiaľ, kvalita – odborná i ľudská – vyvolených privatizérov bola v niektorých prípadoch doslova škandalózna a spôsobila obrovské hospodárske škody, ktoré v podobe inflácie, vysokej cenovej hladiny, klesajúceho kurzu koruny a poškodenej dôveryhodnosti krajiny doľahli na celú spoločnosť.

Už viac valút

■ **1. júla 1995.** Národná banka Slovenska zvýšila limit valút, ktoré si mohol kúpiť občan cestujúci do zahraničia, až na 30 000 Sk. Od r. 1993 platil limit nákupu 7 500 Kčs, resp. Sk. Roku 1994 ho síce zvýšili na 9 000 Sk, no vzhľadom na 10-percentnú devalváciu koruny sa reálne množstvo valút takmer nezmenilo. Roku 1996 sa povolený limit zvýšil na 60 000 Sk a zároveň sa zrušili limity na vývoz slovenských platidiel do zahraničia. Turistický limit si

Sústava slovenských platidiel sa dotvára

■ **3. apríla 1995.** Sústava slovenských bankoviek sa rozšírila o 200-korunáčku a 1. augusta 1995 o 5 000-korunáčku. Dobudovala sa tak sústava obeživa naplánovaná ešte pred vznikom slovenskej meny. Obraz 200-korunáčky bol celkom nový, 5000-korunáčka vychádzala z autorovho náčrtu čs. 2 000-korunáčky z r. 1991. Na bankovkách boli doplnené ďalšie ochranné prvky – OMRON (zdanlivo chaoticky rozmiestené žlté krúžky) a suchá razba.

Časté zámeny hliníkových 50-haliernikov a dvojkorunákov vzor 1993 si vyžiadali vydanie nového vzoru 50-haliernikov s rovnakým obrazom, ale výrazne menšími rozmermi. Vyšiel 30. apríla 1996. Razil sa z ocele galvanicky pokovovanej čistou meďou, mal hranu so striedavo hladkými a vrúbkovanými úsekmi. Jeho vydaním sa zvýšila rozlíšiteľnosť drobných mincí, no ich farebná štruktúra nadobudla trochu chaotický charakter. Vznikla síce dvojica mincí z bieleho aj farebného kovu, ale nové 50-halierniky na rozdiel od 1- a 10-korunových mincí rýchlo strácali charakteristickú farbu a černeli. Hliníkové 50-halierniky ostali v obehu až do konca platnosti slovenskej koruny, hoci na ňom boli čoraz menej zastúpené.

Farebná blízkosť hnedožltých častí podtlače 100- a 500-korunáčok, najmä na opotrebovaných bankovkách, sťažovala rýchle rozlišovanie medzi nimi. Preto sa na rube 100-korunáčok vydaných 1. júla 1996 zväčšil plošný podiel červenej farby a jej sýtosť na úkor hnedastých odtieňov. Naopak, na 500-korunáčke, vydanej 4. novembra 1996, sa doplnili prvky v modrej farbe.

Poslednými bankovkami Jozefa Bubáka sa realizovala jeho koncepcia štýlovo jednotných papierových platidiel (200 Sk – 74 mm x 146 mm, 5 000 Sk – 82 mm x 164 mm).

Nový 50-haliernik sa líšil od starého materiálom, priemerom (18,75 mm) aj hmotnosťou (2,80 g).

Koruna – konvertibilná mena

■ **1. októbra 1995.** Sľubné výsledky zahraničného obchodu Slovenska, zvyšovanie devízových rezerv NBS a menšia potreba využívať na ich tvorbu zahraničné pôžičky umožnili, aby naša mena opustila režim vnútornej konvertibility (→ 28. novembra 1990), devízový režim sa uvoľnil a koruna prešla na režim vonkajšej konvertibility v zahraničnoobchodných vzťahoch. Stále však nešlo o úplnú konvertibilitu v zmysle definície Medzinárodného menového fondu. Vonkajšia konvertibilita o. i. umožnila, aby sa skončil komplikovaný systém platobnej dohody s Českou republikou (→ 3. februára 1993). Zároveň obidve emisné banky zaradili českú, resp. slovenskú korunu do svojich kurzových lístkov. Konvertibilita sa priaznivo prejavila aj v prílеve zahraničného kapitálu koncom r. 1995.

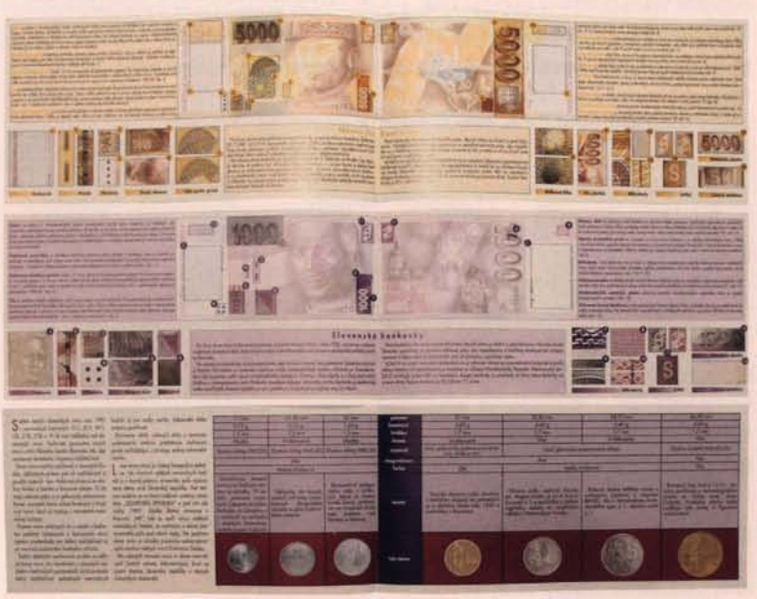
na cestovanie

mnohí občania vyberali z istej nedôvery k mene. Vzápätí si kúpené valuty ukladali na devízové účty. Už od menovej odluky platil miernejší režim pri českých (a, naopak, slovenských) korunách. Cestujúci si ich mohli kúpiť každý deň v protihodnote 7 000 korún. Postupný rast devízových rezerv a stabilizácia hospodárstva umožňovali ďalšie zvyšovanie limitov. Skutočným regulátorom záujmu o valuty sa stal pomer zárobkových možností a životných nákladov.

SÚVISLOSTI

Banke záleží na informovanej verejnosti

Starostlivosť Národnej banky Slovenska o bezpečnosť slovenských platidiel, vyvolaná aj zvýšeným výskytom falzifikátov československých bankoviek v r. 1991 – 1992 a útokom falšovateľov na kolkované bankovky r. 1993, sa premietla do systematickej informačnej kampane. Banka vydala plagáty s vyobrazením nových mincí a bankoviek, verejnosti ponúkla skladačky so zväčšeným obrazom bankoviek a znázornením ich ochranných prvkov. Vydávanie nových platidiel sa stretávalo aj s mimoriadnym záujmom médií. Tlač uverejňovala najmä články popularizujúce motívy zobrazené na nových minciach, ale aj texty s tematikou peňazí, umožňujúce čitateľom oboznámiť sa s princípmi ochrany platidiel i najčastejšími spôsobmi ich falšovania.

Päť skladačiek s podrobnou informáciou o platidlách a ich ochranných prvkoch

KALENDÁRIUM

■ **20. 1. 1997.** V Bratislave zomrel maliar a grafik Albín Brunovský (*25. 12. 1935), významný tvorca bankoviek.

■ **26. 9. 1998.** Koruna prešla na režim plávajúceho kurzu. →

■ **29. 5. 1998.** V prvých priamych prezidentských voľbách bol zvolený za prezidenta SR Rudolf Schuster.

■ **30. 10. 1998.** Predseda NR SR vymenoval vládu premiéra Mikuláša Dzurindu. Ministrom financií sa stal Ivan Mikloš (funkciu vykonával aj v druhej vláde premiéra Dzurindu, ktorá nastúpila 16. októbra 2002).

■ **31. 5. 1999.** Vláda SR rozhodla o zavedení 7,5-percentnej dovoznej prirážky a o príprave zákona o zvýšení dolnej hranice dane z pridanej hodnoty na 10 percent.

■ **2000.** Slovenská sporiteľňa ako prvá v strednej Európe vydala platobnú kartu s čipom namiesto magnetického záznamu (EMV).

■ **16. 7. 2003.** Vláda SR schválila stratégiu prijatia jednotnej európskej meny (→ s. 248).

■ **29. 3. 2004.** Slovenskú republiku prijali za člena NATO.

■ **17. 4. 2004.** Za nového prezidenta SR bol zvolený Ivan Gašparovič.

■ **1. 5. 2004.** Slovenská republika sa stala členským štátom Európskej únie.

■ **28. 11. 2005.** Slovenská koruna vstúpila do systému ERM II s centrálnou paritou 38,4550 Sk za euro (→ s. 248).

■ **4. 7. 2006.** Prezident republiky vymenoval vládu premiéra Róberta Fica. Ministrom financií sa stal Ján Počiatek.

■ **19. 3. 2007.** Centrálna parita slovenskej koruny bola revalvovaná na 35,4424 Sk za 1 euro (→ s. 248).

■ **28. 5. 2008.** Centrálna parita slovenskej koruny bola revalvovaná na 30,1260 Sk za 1 euro (→ s. 248).

■ **8. 7. 2008.** Rada ministrov financií EÚ stanovila pre prechod SR na spoločnú menu konverzný kurz 30,1260 Sk za 1 euro (→ s. 248).

■ **24. 8. 2008.** Začalo sa povinné zobrazovanie cien v slovenských korunách a eurách. →

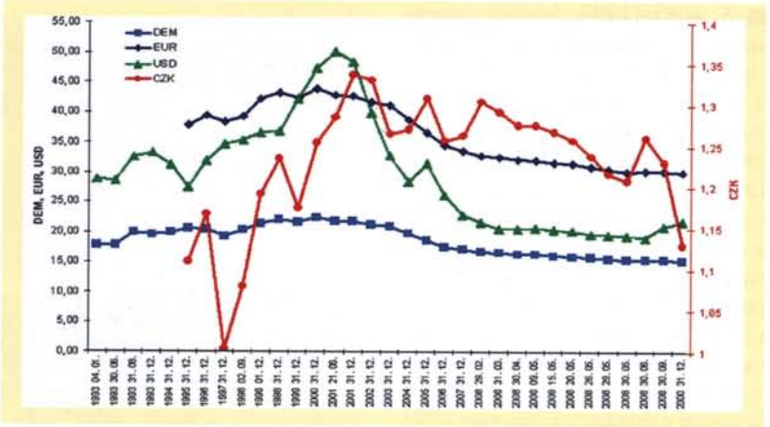
■ **1. 1. 2009.** O polnoci začala na Slovensku platiť európska mena. →

■ **16. 1. 2009.** O polnoci slovenská koruna prestala byť zákonným platidlom. Skončil sa duálny obeh slovenskej koruny a eura.

Koruna prešla na plávajúci kurz

■ **26. septembra 1998.** Na odporúčanie Medzinárodného menového fondu prešla Národná banka Slovenska na režim plávajúceho kurzu, ktorý určovala iba ponuka a dopyt po korunách na peňažnom trhu. Odstránila sa tak stála hrozba, že NBS musí intervenovať na udržanie kurzu koruny. Tento vývoj súvisel s nestabilnou hospodárskou situáciou v 90. rokoch a s nedôverou zahraničia k hospodárskej politike vlád Vladimíra Mečiara. Prvý silný tlak na menu sa prejavil v máji 1997 a ďalšie vlny nasledovali pred parlamentnými voľbami r. 1998. Na udržanie kurzu Národná banka vynaložila takmer miliardu dolárov.

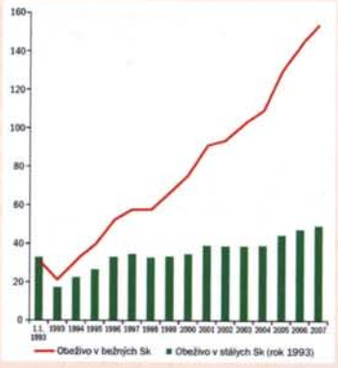
Po prechode na plávajúci kurz nasledovalo krátkodobé oslabenie koruny v máji 1999 na 47,299 Sk za euro a potom v lete 2001 kulminácia kurzu slovenskej koruny v pomere k doláru a českej korune. V prípade dolára ju vyvolával úrokový rozdiel a v prípade českej koruny prílev investícií. Zmena politickej situácie po parlamentných voľbách r. 1998, najmä reformy vlád Mikuláša Dzurindu, umožnili uzavrieť viacero otvorených problémov najmä z delenia majetku federácie, obnoviť dôveru zahraničia k slovenskej mene a prilákať zahraničných investorov. Prejavilo sa to postupným rastom kurzu koruny.

Vývoj kurzu slovenskej koruny vo vzťahu k vybraným zahraničným menám (1993 – 2000)

PREHĽAD

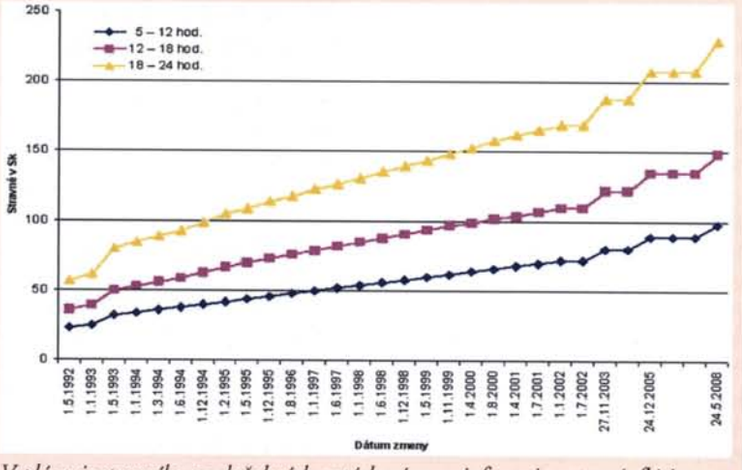
Vývoj obeživa na Slovensku

Množstvo obeživa od r. 1993 do r. 2007 sa zvýšilo takmer päťnásobne (z 32 mld. Sk na vyše 152 mld. Sk), no v stálych cenách oproti r. 1993 vzrástlo len málo. Číselný rozdiel je teda daný znehodnotením koruny oproti jej východiskovému stavu. Na konci sledovaného obdobia treba rátať s takmer päťnásobne vyššími cenami. Z toho sa aj odvodzuje približný pomer kúpnej sily Sk a Kčs r. 1989, odhadnutý v priemere na 1 : 10 až 1 : 12. Najviac stúpli ceny služieb, dopravy a niektorých potravín (väčšina potravín v pomere 1 : 3 – 1 : 6). Ceny niektorých priemyselných výrobkov sa nezmenili (vzhľadom na vyššiu technickú úroveň dokonca klesli).

PREHĽAD

Zmeny inflácie od vzniku SR

Vyplácanie stravného na služobných cestách názorne informuje o stave inflácie.

Inflácia meraná rastom cien dosahovala na Slovensku r. 1993 až 25 percent. V rokoch 1994 – 1995 klesla na 10 percent a v r. 1996 –1997 až na sedem percent. Roku 1999 opäť prekročila 10 percent a v nasledujúcich rokoch sa znížila až na tri percentá.

Zmeny inflácie veľmi názorne ilustruje zvyšovanie stravného vyplácaného pracovníkom na služobných cestách ako štátom uznaný finančný nárok (na obr.). Od začiatku r. 1994 do polovice roka 1995 sa zvyšovalo dokonca v trojmesačných intervaloch, neskôr len v polročných. Rast inflácie súvisel s dereguláciou niektorých cien, najmä cien energií, ktoré sa rýchlo premietali aj do cien iných komodít. Krátkodobé zvýšenia tempa rastu inflácie sa vyskytovali aj po predaji strategických podnikov zahraničným investorom, ktorí sa usilovali zvyšovaním cien urýchľovať návratnosť vynaložených prostriedkov a svoj čistý zisk. Bola to svojím spôsobom veľmi drahá štátna pôžička, ktorej bremeno sa tak prenášalo na plecia celej spoločnosti.

Pamätné bankovky k bimiléniu

■ **6. a 20. decembra 1999.** Národná banka Slovenska pripomenula koniec druhého tisícročia sériou pamätných bankoviek. Použila na to nerozrezané hárky bankoviek vzor 1993 a 1995 série A, určené pôvodne na predaj zberateľom. Na nepotlačenom okraji líca bola na ne dodatočne nalisovaná striebristá (20 –1000 Sk) alebo zlatistá (5 000 Sk) fólia s číslicou 2000 a kruhom z drobných hviezdičiek uzatvárajúcim latinský text *BIMILENIUM ANNO DOMINI MM* (dvojtisícročie roku Pána 2000). Na rozdiel od pamätných mincí boli tieto bankovky, najmä nízkych nominále, súčasťou bežného obeživa. Národná banka Slovenska ich vydaním nasledovala príklad viacerých emisných bánk (Slovinsko, Macedónsko), ktoré zmenu tisícročia oslávili podobným spôsobom.

Pamätný 500-korunák Patrika Kovačovského a pamätný 500-korunák Milana Virčíka

Tradícia pamätných mincí pokračuje

■ **1993 – 2003.** Emisia pamätných mincí Národnej banky Slovenska nadviazala na vydávanie čs. pamätných mincí v podobe zo začiatku 90. rokov s uplatnením nových prvkov. Ustálili sa tri tematické rady – história a kultúrne dedičstvo, národné parky a korunovácie uhorských kráľov v Bratislave. S tematikou histórie a kultúrneho dedičstva sa každý rok vydávali dve až tri mince. Národným parkom sa venovala vždy jedna minca. Mince pripomínajúce korunovácie sa vydávali len v rokoch, na ktoré pripadlo ich výročie. Pamätné mince sa však vydávali aj pri iných významných príležitostiach, napr. koniec tisícročia a 10. výročie vzniku Slovenskej republiky. Mince venované kultúrnemu dedičstvu vznikali aj v tematicky zhodných dvojiciach ako strieborné s hodnotou 200 Sk a zlaté s hodnotou 5 000 Sk. Mince venované národným parkom sa vydávali iba v hodnote 500 Sk.

Náklady pamätných mincí boli v 90. rokoch vysoké, 25 000 až 64 000 kusov, no postupne klesli na úroveň reálneho záujmu zberateľského trhu (do 10 000 kusov). Ako reakcia na jeho záujem, naopak, rástol podiel mincí razených leštenými razidlami s mimoriadne vysokou kvalitou (*proof*). Zlaté mince sa razili len v tejto podobe. Pri mimoriadnych príležitostiach sa razili aj mince nezvyčajných tvarov (sférický trojuholník alebo päťuholník) a nominále (2 000 a 10 000 Sk), mince s veľkou hmotnosťou (124 g striebra) alebo z viacerých a netradične používaných kovov (paládium), vkladaných do mince jednostranne ako inleje (výplne). Osobitosťou boli strieborné mince v tvare plakiet s obrazom všetkých slovenských bankoviek, vydané k 10. výročiu vzniku Národnej banky Slovenska a slovenskej meny.

Autori pamätných mincí (zhora vľavo): Štefan Novotný, Patrik Kovačovský, Miroslav Ronai, Milan Virčík; (zhora vpravo): Patrik Kovačovský, Patrik Kovačovský, Mária Poldaufová. Vpravo dolu pamätné mince v tvare plakiet s obrazmi bankoviek

Autori pamätných mincí (hore zľava): Štefan Novotný, Ľudmila Cvengrošová, Štefan Novotný; (dolu zľava): Patrik Kovačovský, Ľudmila Cvengrošová, Patrik Kovačovský

POZADIE

Slovenská republika prijme spoločnú európsku menu

Prípravy Slovenska na zavedenie spoločnej európskej meny sa začali ešte pred vstupom Slovenskej republiky do Európskej únie. 16. júla 2003 schválila vláda stratégiu prijatia eura a táto stratégia sa konkretizovala v septembri 2004, keď sa konštatovalo, že pri splnení maastrichtských kritérií r. 2007 bude najbližší možný termín zavedenia eura 1. január 2009. Na tomto základe sa začali rokovania o začlenení slovenskej koruny do mechanizmu výmenných kurzov ERM II (*Exchange Rate Mechanism*) a stanovení jej centrálnej parity v tomto systéme. Tým sa koruna po takmer ôsmich rokoch používania plávajúceho kurzu vrátila k voľne fixovanému kurzu, v prospech ktorého bola NBS povinná intervenovať.

V tomto mechanizme musela slovenská mena ostať najmenej dva roky pred zavedením eura. Na základe rokovaní so zástupcami krajín eurozóny 25. novembra 2005 slovenská koruna doň vstúpila 28. novembra 2005 s centrálnou paritou 38,4550 Sk za euro. Odchýliť sa od nej mohla v rozmedzí ± 15 percent. Vstup do systému ERM II spolu s vysokým prírastkom hrubého domáceho produktu zvýšil dôveru k slovenskej mene. Jej kurz v rámci stanoveného rozmedzia sa preto trvale približoval k spodnej hranici. Z tohto dôvodu bola koruna na žiadosť Slovenska 19. marca 2007 revalvovaná s centrálnou paritou 35,4424 Sk za euro. Napriek viacerým skrytým intervenciám NBS proti posilňovaniu koruny rast jej kurzu pokračoval a priblížil sa k spodnej hranici novo stanoveného rozmedzia. 28. mája 2008 korunu opäť revalvovali a jej novú centrálnu paritu stanovili na úrovni spodnej hranice fluktuačného pásma, t. j. 30,126 Sk za euro. 8. júla 2008 nasledovalo stanovenie konečného nemenného konverzného kurzu slovenskej koruny na úrovni centrálnej parity, t. j. 30,1260 Sk za euro.

Úsilie vlády dosiahnuť okrúhlu, psychologicky príťažlivú a z praktického hľadiska zároveň veľmi vítanú úroveň 30,00 Sk za euro nebolo úspešné. Mierny pokles trhového kurzu koruny v druhej polovici r. 2008 však naznačoval, že konverzný kurz bol stanovený v mimoriadne priaznivom okamihu, ktorý by sa už neskôr zrejme neopakoval.

Väčšina verejnosti prijala tento krok priaznivo. Jednak sa s ním spájal istý pocit hrdosti, jednak zvýšil hodnotu príjmu ľudí a ich úspor. Zlacnel pobyt aj nákupy v zahraničí. Mnohí podnikatelia, naopak, pokladali prechod na euro za chybný. Očakávali totiž zhoršenie pozície slovenských podnikov zameraných prevažne na export.

Obavy skeptikov napokon v nemalej miere potvrdila finančná kríza, vyvolaná nezodpovednou úverovou politikou amerických bánk a exportom ich problémov do sveta.

HESLO

V čom spočívajú maastrichtské kritériá

Zavedenie európskej meny je podmienené o. i. splnením tzv. maastrichtských kritérií. **1.** Deficit verejných financií nesmie rok pred hodnotením krajiny prekročiť tri percentá hrubého domáceho produktu a celkový verejný dlh nesmie presiahnuť 60 percent hrubého domáceho produktu. **2.** Inflácia meraná indexom spotrebiteľských cien nesmie presiahnuť mieru inflácie v troch krajinách eurozóny s najnižšou infláciou o 1,5 percentuálneho bodu. **3.** Dlhodobé úrokové sadzby vládnych úverov nesmú prekročiť priemerné úrokové sadzby v troch krajinách eurozóny s najväčšou cenovou stabilitou o 2 percentuálne body. **4.** Dva roky sa kurz pristupujúcej meny musí udržať blízko dohodnutej centrálnej parity v rámci mechanizmu výmenných kurzov ERM II. Mena nesmie byť jednostranne devalvovaná. Zmyslom týchto veľmi prísnych kritérií je zabezpečiť stabilitu spoločnej meny a zamedziť, aby sa postupným pristupovaním slabších členov spoločná mena neznehodnocovala.

PREHĽAD

Slovenské euromince

Národná banka Slovenska v júli 2004 vypísala anonymnú súťaž na námety národnej (rubovej) strany eurových mincí, ktoré by najlepšie reprezentovali Slovensko doma i vo svete, boli výtvarne pôsobivé a všeobecne zrozumiteľné. Do súťaže prišlo 64 návrhov so 658 námetmi. Boli medzi nimi veľmi abstraktné a originálne riešenia, ale aj kombinácie tradičných motívov. Niektoré námety boli pekné, ale na malej ploche mince nezobraziteľné (nepoužiteľný bol aj hodnotovo dezorientovaný návrh trojportrétu M. R. Štefánika, A. Dubčeka a J. Tisa). Komisia na posudzovanie námetov bankoviek, mincí a pamätných mincí 16. marca 2005 vybrala 17 prevažne osvedčených námetov, známych z dovtedajších mincí a bankoviek. Námety ďalej posúdila komisia výtvarníkov a 29. apríla 2005 ich schválila bankova rada. Nakoniec sa vybralo 10 námetov, ktoré NBS 11. novembra 2005 predložila na verejnú diskusiu v podobe ankety. V tejto verejnej ankete najvyšší počet hlasov získal štylizovaný štátny znak (jedno a dve eurá) od Ivana Řeháka, nasledovala panoráma Bratislavského hradu (10 – 50 centov) od Jána Černaja a Pavla Károlyiho a silueta Kriváňa (jeden, dva a päť centov) od Drahomíra Zobeka. Tie sa napokon prijali. Časť súťažných námetov NBS popularizovala na výstavách inštalovaných postupne vo všetkých väčších mestách.

Po kompletnom prebudovaní technologického zariadenia mincovňa v Kremnici vyrazila overovaciu sériu milión mincí každého nominále. Po preverení ich kvality v Európskej centrálnej banke sa začala sériová razba. Do rúk verejnosti sa mince dostali 1. decembra 2008 v tzv. štartovacích balíčkoch obsahujúcich 38 mincí v hodnote 500 Sk.

Sadrové modely ďalších návrhov, ktoré sa v ankete umiestnili najlepšie (z archívu NBS): Spišský hrad Igora Dudu a Márie Poldaufovej, sv. Cyril a sv. Metod Jána Černaja a Pavla Károlyiho, kríž z Veľkej Mače Ivana Řeháka, Madona s Ježiškom z Kremnice Drahomíra Zobeka, Madona s Ježiškom z Levoče Martina Činovského a Márie Poldaufovej a keltská minca Biatec Drahomíra Zobeka a jeho Panenská veža hradu Devín (nie je na obrázku).

Eurové mince: cent (priemer 16,25 mm), dva centy (priemer 18,75 mm) a päť centov (priemer 21,25 mm) sú vyrobené z ocele pokovovanej meďou, 10 centov (priemer 19,75 mm), 20 centov (22,25 mm) a 50 centov (priemer 24,25 mm) sú vyrobené zo severského zlata – zmesi hliníka, zinku a cínu, euro (priemer 23,25 mm) a dve eurá (priemer 25,75 mm) sú vyrobené z mediniklu, niklovej mosadze a niklu.

Privykanie na nové peniaze a sumy

■ **24. augusta 2008.** Začalo sa povinné dvojité zobrazovanie cien v korunách a v eurách v presnom prepočte konverzným kurzom zaokrúhleným nadol. Konverzný kurz musel byť viditeľne vyvesený v každej obchodnej miestnosti. Na zvýšenie dôvery verejnosti k prepočtu cien z korún na eurá vláda uzavrela s podnikateľskou sférou etický kódex, ktorým sa podnikatelia zaviazali, že

V informačnej kampani od októbra 2007 obrazové aj multimediálne materiály oboznamovali verejnosť so vzhľadom, zobrazenými motívmi a technickými parametrami nových platidiel a ich základnými ochrannými prvkami.

Typický pult potravinárskej predajne z obdobia duálneho zobrazovania cien

nezneužijú prechod na euro na neodôvodnené zdražovanie. Bola to však v istej miere len deklaratívna akcia. Rešpektovali ju iba veľké firmy, ktoré boli v centre verejnej pozornosti. Mnohé malé firmy v rozpore so zákonom prerátali v auguste ceny tak, že najprv cenu v korunách prerátali na eurá a zaokrúhlili nahor. Túto sumu potom vydelili konverzným kurzom a stanovili novú korunovú cenu. Niekedy obidve ceny ešte rovnakým spôsobom upravili tak, že po zavedení eura vznikol priestor na malé optické zníženie.

Guvernér Národnej banky Slovenska Ivan Šramko patril medzi prvých Slovákov, ktorí si 1. januára 2009 vybrali bankovky z bankomatu v budove NR SR.

Posledné dni a hodiny koruny

■ **1. – 16. januára 2009.** Pri prechode na spoločnú európsku menu sa na rozdiel od podobných prípadov v minulosti neurčila pomerne krátka lehota na výmenu starých peňazí za nové, ale 16-dňové obdobie súbežného – duálneho – obehu obidvoch mien. Obchody museli prijímať koruny, ale namiesto nich už mali vracať eurá. Viaceré malé prevádzky, najmä trafiky a stánky s rýchlym občerstvením, sa duálnemu obehu vyhli jednoducho tak, že si na tento čas vzali dovolenku. Pokojný priebeh duálneho obehu bol dôkazom správnosti použitého riešenia, hoci banky tak istým spôsobom preniesli časť svojich úloh na obchodnú sieť.

Pri platbách, najmä na konci duálneho obehu, sa však prejavovala istá neochota prijímať koruny. Obchodníci síce preberali koruny aj v posledný deň bez reptania, no vo večerných hodinách nadšení z toho neboli. Obeh korún totiž rýchlo klesal, preto ich odviedli už skôr. Príjem ďalších drobných súm v posledných hodinách platnosti slovenskej meny pre nich už znamenal cestu do banky. Korunami sa však dalo platiť naozaj až do 16. januára do 24.00. Dokonca boli aj obchodníci, ktorým tak záležalo na tržbe i zákazníkovi, že boli ochotní prijímať koruny aj neskôr.

V obchodnom dome Tesco použili na stiahovanie korún zaplombované pokladničky zhotovené z prenosiek na náradie, do ktorých pokladníci vkladali všetky slovenské bankovky a mince.

Spočiatku museli zákazníkom pomáhať s rátaním v novej mene aj predavači.

EPILÓG

Koruna – náš sprievodca

Vynikajúci ekonóm, finančník a dlhoročný čs. minister financií prof. Karel Engliš (→ s. 165) v teoretickej príručke *Peníze*, ktorá vyšla z r. 1918, píše, že pri prechode na rakúsko-uhorskú korunovú menu sa myslelo na to, aby prepočet starej meny na novú nebol ťažký, „no napriek tomu sa dodnes častejšie ráta v zlatých než v korunách. Platí to najmä o neobchodníkoch a starších ľuďoch. Kto z Rakúska žil čo len krátko v cudzine, už ráta v markách či frankoch, no doma stále v zlatých." Pri pobyte v cudzine človek má teda tendenciu budovať si nový systém hodnotových vzťahov, nezávislý od skúseností z vlasti. Doma však prevláda sklon využívať množstvo cenových relácií, zapísaných do pamäti za dlhé roky, v ich pôvodnej číselnej podobe.

Posledný deň duálneho obehu korún a eura sa stal aj emisným dňom prvej slovenskej eurovej pamätnej mince, vydanej k 10. výročiu európskej Hospodárskej a menovej únie.

Preto nejeden starší človek na dnešnom Slovensku hodnotí súčasné ceny tovarov pod zorným uhlom cien z 80. rokov 20. storočia. A navyše – ľudia nevedia v duchu rýchlo a presne preratúvať nezaokrúhlené sumy. Stará menová jednotka im tak dáva pri vnímaní cien či platov väčšiu istotu. Z toho vyplýva, že koruna nás bude ešte dlho sprevádzať, a to nielen ako súčasť spomínania na dávne aj nedávne časy, ale aj ako celkom praktické východisko posudzovania hodnoty vyjadrenej v eurách. Skúsenosti z obdobia, ktoré uplynulo medzi prechodom Slovenskej republiky na spoločnú európsku menu 1. januára 2009 a vydaním *Kroniky peňazí na Slovensku*, rozhovory pri nákupoch a kalkulácie dokonca aj na pracoviskách, kde sa deň čo deň pracuje s finančnými reláciami, to celkom isto potvrdzujú.

Cudzie peniaze na Slovensku

V obkľúčení nepriateľov i verných spojencov 1918 – 1997

Iba máloktorý štát vo svojej histórii nezmenil hranice. Dôvodom býva vlastná expanzia, agresia iného štátu, okupácia či anexia celého územia alebo jeho časti, rozhodnutie medzinárodných spoločenstiev, rozpad na menšie štáty, odtrhnutie niektorej časti alebo vzájomné dohody medzi susedmi. Na území mnohých štátov sa tak za rôznych okolností stávajú zákonným platidlom aj cudzie peniaze. Okrem toho aj bez zmeny hraníc niektoré štáty, z donútenia i dobrovoľne, vstupujú do menových únií alebo z rôznych dôvodov pripúšťajú na svojom území zákonný obeh cudzích peňazí. Niekedy dokonca sami ľudia uprednostňujú peniaze susedného štátu, s ktorým majú užší styk ako s materskou krajinou (izolované alpské doliny na rakúsko-nemeckej hranici).

Slovensko zasiahol od roku 1918 obeh peňazí nielen všetkých jeho susedov, ale aj ďalekého Gdanska. Sú nedeliteľnou súčasťou dejín peňazí na dnešnom území Slovenska. Ide o peniaze so zákonnou platnosťou po zmenách hraníc, ktoré trvalo zasiahli obývané sídla a obyvatelia ktorých zmenili svoju štátnu príslušnosť. Niektoré peniaze tu obiehali reálne, iné skôr len potenciálne, vďaka ich zriedkavému výskytu. Hranica medzi obidvoma skupinami platidiel nie je ostrá a časom sa menila.

Maďarsko

Medzivojnové maďarské mince sa vyznačovali historizujúcim štýlom.

Maďarské peniaze predstavujú mimoriadne bohatý súbor mincí, bankoviek a štátoviek, ktoré na dnešnom území Slovenska obiehali súvislo od r. 1918 až do októbra 1947, keď boli na základe *Parížskej mierovej zmluvy* k Československu pripojené Jarovce, Rusovce a Čunovo. V tomto období sa menil iba územný rozsah obehu práve platných maďarských peňazí. Šlo o peniaze troch mien: korunovej (obiehali do r. 1931), pengőovej (25. novembra 1925 – 31. júla 1946) a forintovej (od 1. augusta 1946) a štyroch emitentov: Maďarskej poštovej sporiteľne (1919), Ministerstva financií (1920 – 1947), Maďarskej národnej banky (od 1926) a Veliteľstva Červenej armády (1944 – 1946).

Mimo Jaroviec, Rusoviec a Čunova maďarské peniaze obiehali na Slovensku v troch obdobiach. Roku 1919 v súvislosti s maďarskou okupáciou južného a východného Slovenska a pred pripojením Petržalky, a predovšetkým r. 1938 v súvislosti s pripojením južného a r. 1939 aj východného Slovenska k Maďarsku (1 pengő = 7 Kč).

Maďarsko po prvej svetovej vojne tiež prevzalo korunovú menu. Pod vplyvom okolností sa pomerne rýchlo znehodnocovala. Inflácia vyvrcholila roku 1923. Po stabilizácii ju r. 1925 nahradila nová mena – pengő (= 12 500 korún). Až do roku 1938 sa vyvíjala pomerne stabilne, no v dôsledku rozbehu zbrojenia, územnej expanzie a účasti vo vojne sa rýchlo znehodnocovala. Po prechode frontu sa začala prudká inflácia. Na jej riešenie 1. januára 1946 zaviedli ako stabilnú počtovú jednotku daňové pengő (*adópengő*). Exponenciálny rast inflácie to však nezastavilo. Hodnota všetkých peňazí klesla takmer na nulu. Bankovky sa vydávali v astronomických nomináles, posledná vydaná mala hodnotu 100 000 000 000 000 000 000 pengő. Posledné vydané platidlo – poukážka na 100 miliónov adópengő – sa rovnalo 2 x 10^{29} pengő. Nová jednotka, forint, sa rovnala 200 miliónom adópengő, t. j. 4 x 10^{29} pengő a zodpovedala 2/3 predvojnového pengő.

Nemecko

Vzhľad nemeckých mincí z druhej svetovej vojny bol priam príznačný pre nacistickú ideológiu.

Mníchovský diktát postihol Slovensko len okrajovo. Národnostné zloženie obyvateľstva na Záhorí, pozdĺž hranice s Rakúskom (od marca 1938 s Nemeckom), nedovoľovalo klásť etnicky motivované územné nároky. Nemecko si však vytvorilo na Slovensku dve strategické predmostia. Anexiou Petržalky získalo kontrolu nad stredom Bratislavy. Anexiou Devína získalo predpolie na sústredenie a rýchly útok pozemných vojsk. V obidvoch obciach zaviedli nemeckú menu v októbri 1938. Platila tam do jari 1945. Ďalej prenikli nemecké platidlá na Slovensko počas príprav útoku na Poľsko, keď nemecká armáda využívala slovenské železnice. V tom čase dovolili majiteľom staničných bufetov prijímať od vojakov nemecké peniaze za občerstvenie.

V Nemecku platili v pomere 1:1 dve súbežné meny, ktoré vznikli po hyperinflácii v r. 1923 – 1924. Prvou boli rentové (dôchodkové) marky. Vydávala ich od 1. novembra 1923 Deutsche Rentenbank ako prechodnú menu v pomere 1 ku 1 biliónu starých mariek. Druhou boli ríšske marky, ktoré vydávala Ríšska banka od 11. októbra 1924. Obidve mali svoje sústavy mincí a bankoviek. Ríšska marka časom prevládla, no rentová marka umožňovala od januára 1937 obchádzať zákon o Ríšskej banke a vydávať 1- a 2-markové bankovky, ktoré nahrádzali strieborné a niklové mince. Roku 1931 sa ríšska marka stala papierovou menou a postupne sa ponárala do skrytej inflácie. Jej fiktívny zlatý obsah slúžil na výpočet diskriminačných kurzov mien okupovaných štátov. V marci 1938 Nemecko už nemalo nijaké zlaté rezervy.

Rakúsko

Slovensko-rakúske hranice sa nikdy nezmenili tak, aby zasiahli do obehu peňazí. Napriek tomu sa časť mincí Rakúskej republiky stala súčasťou obeživa v Devíne a Petržalke. Po anšluse Rakúska 14. marca 1938 tam Nemci zaviedli ríšsku marku. Stiahli všetky bankovky a prerátali finančné záväzky v nevýhodnom pomere 1,5 šilingu za 1 RM, no nedostatočná kapacita mincovní im zabránila pre anektované územie zabezpečiť dostatok nemeckých mincí. Plynulosť peňažného obehu v „Ostmarke" vyriešili veľkoryso ako „darček" jej občanom. Do odvolania tam nechali obiehať drobné mince v pomere 1:1 k ríšskej marke. Platnosť 1- a 2-grošov do-

V Rakúsku vedľa seba obiehali mince znejúce na korunovú i novú šilingovú menu.

konca rozšírili na celú ríšu. Tým sa rakúske mince na jeseň 1938 stali zákonným platidlom aj na dnešnom území Slovenska.

Rakúska mena vznikla roku 1924 po prekonaní inflácie kulminujúcej roku 1922. Šiling sa rovnal 10 000 korún a pri všetkých ťažkostiach medzivojnového Rakúska predstavoval veľmi stabilnú menu.

Slobodné mesto Gdansk

Gdanský 10-fenig zobrazoval sleďa ako symbol mesta na pobreží.

Gdansk s okolím sa na základe *Versaillskej zmluvy* z 28. júna 1919 stal 10. januára 1920 samostatným štátom ako tzv. slobodné mesto pod kontrolou Spoločnosti národov. Šlo o kompromis medzi územnými nárokmi Nemecka a obnoveného poľského štátu. 1. septembra 1939, po útoku na Poľsko a zinscenovanom povstaní v Gdansku, mesto včlenili do ríše. Gdanský gulden 7. septembra 1939 nahradila ríšska marka (1 gulden = 0,70 RM). Platnosť gdanských mincí po 1 fenigu až 1 guldene v pomere 1:1 k ríšskej marke rozšírili na celú ríšu, teda aj na odtrhnutý Devín a Petržalku.

Poľsko

Historizujúci štýl poľských mincí z 20. rokov 20. storočia

Poľsko predložilo Československu územné požiadavky hneď po obnove svojej štátnosti. Slovensko tak r. 1924 stratilo viaceré obce na Orave a Spiši, niektoré sa však ešte r. 1924 opäť pripojili k ČSR. Na územie Slovenska tak zasiahol obeh platidiel poľskej markovej meny z rokov 1917 – 1924 a zo začiatku platnosti zlotovej meny.

Na jeseň 1938 Poľsko zneužilo medzinárodnú situáciu a predložilo ďalšie územné požiadavky. Slovensko tak stratilo časť Kysúc, Oravy a Spiša. Tým na jeho územie zasiahol obeh platidiel zlotovej meny platných v Poľsku koncom 30. rokov. Niektoré tu však platili len *de iure*, lebo ich vydali tesne pred nemeckým útokom. Do pohraničia, ktoré rýchlo obsadila nemecká a slovenská armáda, preto neprenikli.

Po kapitulácii Poľska 5. októbra 1939 rozdelili jeho územie na tri časti. Východnú dočasne získal ZSSR. Strednú premenilo Nemecko na Generálny gouvernement s vlastnou menou. Severozápad Poľska včlenilo do ríšskeho územia a zaviedlo tam ríšsku marku. Pre pripojené územie však nemalo dostatok nemeckých drobných mincí. Preto rozšírilo obeh poľských mincí na celé územie ríše v pomere 1 groš za 1 fenig. Tak sa poľské mince stali zákonitým obežívom aj v okupovanej Petržalke a Devíne. Základom poľskej meny sa stali poukážky Polskej Krajowej Kasy Pożyczkowej (Poľská krajinská úverová pokladnica), ktorú r. 1917 zriadili nemecké okupačné orgány. Roku 1918 ju Poľsko prevzalo ako svoj emisný ústav. Poľská marková mena prešla prudkým inflačným vývojom, ktorý vyvrcholil koncom roka 1923. 28. apríla 1924 zaviedli novú menu – zlotý (= 1 800 000 mariek), ktorý po výkyvoch v 20. rokoch predstavoval pomerne stabilizovanú menu.

Sovietsky zväz

Roku 1941 sa ZSSR zaviazal garantovať územnú integritu Československa v hraniciach z roku 1937. Garanciu potvrdil spojeneckou zmluvou z decembra 1943. Keď Červená armáda roku 1944 vstúpila na Podkarpatskú Rus, Stalin to oznámil ako oslobodenie československého územia. Garanciu však ZSSR nedodržal úplne. Po oslobodení Podkarpatskej Rusi neumožnil vládnemu delegátovi Dr. Františkovi Němcovi obnoviť na jej území československú správu. Zároveň pripravoval pôdu na jej pripojenie k ZSSR pomocou zmanipulovaného plebiscitu. Tento zámer uľahčil Sovietskemu zväzu prezident Beneš. Vychádzal z podmienok, za akých medzinárodné spoločenstvo r. 1919 súhlasilo s pripojením Podkarpatskej Rusi k ČSR, a z názoru, že jej príslušnosť k ČSR je len dočasná. Predpokladal aj, že spoločná hranica so ZSSR bude Maďarsko obmedzovať v jeho iredentistických sklonoch. Výsledkom bola československo-sovietska dohoda z 29. júna 1945 o odstúpení Podkarpatskej Rusi (Zakarpatskej Ukrajiny) ZSSR. Právnu platnosť nadobudla 30. januára 1946 výmenou ratifikačných listín, ale faktickú už v polovici roka 1945.

Dôvodom pripojenia Podkarpatskej Rusi k Sovietskemu zväzu malo byť národnostné cítenie Rusínov považovaných za Ukrajincov. Hranica odstúpeného územia sa zhodovala s predvojnovou administratívnou hranicou Slovenska a Podkarpatskej Rusi, ktorá však nemala s etnickou, navyše ťažko definovateľnou hranicou nič spoločného. Dokonca delila obce, ktoré sa tak ocitli na dvoch stranách hermeticky uzavretej hranice dvoch spriatelených štátov. Od pôvodnej hranice sa nová štátna hranica odchýlila len v okolí Čopu, ktorý s ďalšími 13 obcami patril pred vojnou k Slovensku. Toto územie si ZSSR nárokoval ako uzol železníc vedúcich do ČSR a Maďarska.

10-kopejka z konca 30. rokov

Dohoda o pripojení Podkarpatskej Rusi k ZSSR umožňovala obyvateľom na obidvoch stranách hranice od 1. januára 1946 do jedného roka optovať pre sovietske alebo československé občianstvo a presťahovať sa so svojím hnuteľným majetkom do druhého štátu. Opciu využili prevažne slovenskí obyvatelia Lekartu (Lekároviec), ktorý sa ocitol v ZSSR, odrezaný úzkym výbežkom hranice. Vďaka tomu sa Lekart 2. apríla 1946 vrátil k ČSR. Od 15. novembra 1945 do apríla 1946 tam platila iba sovietska mena.

Sovietska mena vznikala od novembra 1922 do mája 1924 počas súbežného obehu inflačných sovietskych štátoviek (sovznakov) a červoncov (7,74 g Au) s 25-percentným krytím zlatom. Od 10. marca do 31. mája 1924 sa menilo 50 000 rubľov v sovznakoch vzoru 1923, resp. 50 mld. rubľov starších vzorov za 1 nový zlatý rubeľ. Zlatý rubeľ sa rovnal predvojnovému rublu alebo jeho desatine. V období tzv. novej ekonomickej politiky (NEP) bola nová sovietska mena voľne konvertibilná. Pre zlú emisnú politiku však od r. 1926 strácala v zahraničí dôveru a r. 1928 sa stala len vnútornou menou ZSSR. V r. 1929 – 1936 pre inflačné financovanie industrializácie a rozvrat poľnohospodárstva klesla jej hodnota na 1/15. Po krátkej stabilizácii na prelome 30. a 40. rokov ju ďalej znehodnotila druhá svetová vojna.

Česká republika

Hospodárstvo a infraštruktúra Československa sa budovali ako jednotná sústava, bez ohľadu na vnútorné administratívne usporiadanie. Hoci z hľadiska zodpovedných orgánov nerobilo vytýčenie hraníc po rozdelení federácie vážne ťažkosti, bola potrebná jedna, väčšia zmena hraníc. Šlo o železničnú stanicu Vrbovce a priľahlú osadu U Sabotů, na trati z Veselí na Morave do Nového Mesta nad Váhom. Slúžila najmä obyvateľom slovenskej obce Vrbovce a po rozdelení federácie sa ocitla za hranicami Slovenska. Osobitný režim na novej hranici síce zmierňoval ťažkosti, ktoré rozdelenie federácie obyvateľom moravsko-slovenského pomedzia spôsobilo, no vývoj vyústil do uzavretia dohody zo 4. januára 1996, ktorou Česká republika 25. júla 1997 odstúpila Slovensku túto stanicu s priľahlými trvale osídlenými domami a cestou. Tak sa aj mince a bankovky vydané Českou národnou bankou v r. 1993 – 1997 zaradili medzi cudzie peniaze zákonne platné na časti dnešného územia Slovenska.

Rub 10-haliernika J. Prádlera a 5-korunáka J. Harcubu inšpirovali mince z 1. ČSR.